ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

VOL. I

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

REDACTOR RESPONSABIL
BARBU T. CÎMPINA

VOL. I
1956

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII ŞI MATERIALE
DE
ISTORIE MEDIE

SUMAR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE
INSTITUT D'HISTOIRE

ÉTUDES ET MATÉRIAUX D'HISTOIRE MÉDIÉVALE

SOMMAIRE

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ОЧЕРКИ И МАТЕРИАЛЫ
ПО
СРЕДНЕЙ ИСТОРИИ

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ Стр.

ХРОНИКА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

CONTRIBUŢII LA STUDIUL RAPORTURILOR DINTRE ŢARA ROMÎNEASCĂ ŞI UNGARIA ANGEVINĂ (ROLUL LUI BENEDICT HIMFY ÎN LEGĂTURĂ CU PROBLEMA VIDINULUI)

DE

MARIA HOLBAN

Dacă documentele din viaţa Banatului[1] îngăduie să se reînvie figura lui Benedict Himfy, în schimb unele documente legate direct de acesta ajută la luminarea uneia din cele mai obscure probleme ale istoriei Ţării Romîneşti, anume aceea a campaniei lui Ludovic în Ţara Romînească şi a episodului ocupării Vidinului de către Vlaicu vodă. Publicarea acestor documente în 1898[2] şi 1900[3] a adus o serie de elemente noi, de o însemnătate capitală pentru elucidarea raporturilor dintre regele Ungariei şi domnul Ţării Romîneşti, precum şi a mersului operaţiilor purtate împotriva domnului romîn. Din păcate cronologia greşită a acestor serii de documente, departe de a duce la simplificarea dorită, a încurcat şi mai mult datele problemei. Într-adevăr o bună parte din scrisori sînt lipsite de însemnarea anului. Această lipsă a fost împlinită de editorii textelor în mod simplist, socotindu-le toate din anul 1368, chiar cînd elemente foarte serioase infirmau această datare. Se întîmplă chiar ca editorul însuşi să recunoască în notă nepotrivirea evidentă, fără însă a reuşi să o rezolve. Alteori, data însăşi e greşit citită sau interpretată. Dar chiar atunci cînd textul cuprinde şi arătarea anului, şi e publicat astfel de editorul anonim în Történelmi Tár » (1898), acesta cu prilejul publicării unui alt grup mai important de documente în « Századok » (1900), de astă dată sub iscălitură, socoteşte totuşi în comentariul său că şi acest text e din anul 1368 (cum bănuieşte el) şi nu din 1367 (cum scrie în scrisoare), şi îl foloseşte ca atare (*ibidem*, p. 583). Aceste datări greşite duc la unele absurdităţi ce ridică în faţa oricăror cerce-

---

[1] Analizate de noi într'un articol nepublicat încă, *Deposedări în Banat sub Angevini după mărturia documentelor*.

[2] În « Történelmi Tár » 1898, p. 357—367 sub titlul: *Oklevelek a magyar bulgár összeköttések történekhez 1360—1369*. (Acte privitoare la istoria legăturilor maghiaro-bulgare între anii 1360—1369).

[3] În « Századok », 1900, articolul lui Thalloczy Lajos: *Nagy Lajos és a Bulgar Bánság*. (Ludovic cel mare şi Banatul Bulgar).

tări un zid nepătruns de incertitudine. De exemplu, e foarte greu de înţeles cum putea Petru Himfy în scrisoarea sa adresată din cetatea Vidin fratelui său Benedict la «17 octombrie 1368» să stăruie ca Vlaicu să-i trimită trei-patru banderii la Vidin, cînd încă din *14 septembrie* aflăm că se amînau judecăţile unor pricini din cauza *chemării la oaste împotriva lui Vlaicu.* E de asemenea ciudat ca, în luna noiembrie, Ludovic să fie într-o zi la Timişoara iar a doua zi în faţa Severinului; şi totodată să-i ceară lui Benedict Himfy să-i trimită în plină acţiune militară trupele de care nu ar mai avea nevoie (!), trebuind chiar el să i se înfăţişeze cît mai neîntîrziat la Timişoara. În aceeaşi ordine de idei, chemarea stăruitoare la Vidin a lui Benedict Himfy de către acei «juzi» raguzani cu rosturi rămase nelămurite a fost datată ca fiind din 1368 şi înţeleasă ca o chemare într-ajutor din partea coloniei raguzane din Vidin, înspăimîntată de răscoala populaţiei bulgăreşti şi punîndu-şi nădejdea în venirea banului Bulgariei la locul datoriei sale. Desigur îşi poate oricine pune întrebarea ce fel de grijă avea banul Bulgariei de regiunea ce îi era dată în pază, dacă el putea lipsi în împrejurări atît de grave, şi era nevoie să fie chemat la postul său de către reprezentanţii coloniei raguzane.

Prezentarea documentelor făcută în studiul lui Thalloczy a influenţat desigur şi toată istoriografia romînească, începînd cu articolul lui N. Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—1369* [1], urmat după zece ani de cel al lui Minea, apărut tot în «Convorbiri literare» [2], sub titlul *Relaţiile politice dintre Ţara Romînească şi Ungaria* şi urmat şi acesta după un interval asemănător de articolul lui V. Motogna din «Revista istorică», intitulat, *La războaiele lui Vlaicu vodă cu ungurii 1368—1369* [3]. Mai recent, articolul lui Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviţei* [4], vrînd să stabilească data precisă a campaniei din Ţara Romînească, trece în revistă părerile istoricilor romîni, oprindu-se însă de preferinţă la unele din părerile lui Thalloczy şi căutînd să dea o interpretare personală textelor originale înfăţişate de acesta în anexă.

Dar pe lîngă greşelile de cronologie ce întunecă înţelegerea *unităţii de acţiune*, atît a lui Ludovic, cît mai ales a lui Vlaicu, istoria acestor evenimente a mai avut de suferit şi de prezenţa acelui act recunoscut fals, datat din 13 noiembrie 1369 şi pomenind de arderea mănăstirii sf. Nicolae din Tălmaci de către Vlaicu, act folosit din plin de Onciul, de pildă, în argumentarea sa asupra originii posesiunilor de peste munţi ale lui Vlaicu.

În sfîrşit, însăşi interpretarea textelor (e vorba uneori chiar numai de traducerea lor) a scos la iveală unele nepotriviri ce trebuie îndreptate. Cît priveşte valorificarea istorică a textelor, vom avea prilejul să luăm în discuţie şi textul din cronica lui Ioan de Tîrnava (Küküllö) cu rezultate poate uneori neaşteptate. Trebuie bine precizat că la baza întregii istoriografii a evenimentului ce-l discutăm s-a aflat această cronică.

Pentru o mai bună orientare va trebui să urmărim la istoricii străini şi romîni sensul pe care îl acordă ei atît expediţiei lui Ludovic în Bulgaria cît şi campaniei lui din Ţara Romînească. Se cunosc împrejurările campaniei împotriva lui Straşimir. În ianuarie 1365 regele Ungariei chiamă oastea împotriva domnului Ţării Romîneşti, vinovat de nesocotirea îndatoririlor sale de vasalitate faţă de suzeranul său. Se invocă abaterile mai vechi ale predecesorului său la care

[1] Publicat în «Convorbiri literare», 1900, p. 962—999.
[2] 1910 (2), p. 1121—1140.
[3] «Revista istorică», 1923, p. 12—20.
[4] Publicat în «Buletinul comisiunii monumentelor istorice», 1945, p. 25 şi urm.

a participat şi fiul acestuia, noul domn, care şi-a mai îngăduit acum să preia titlul şi calitatea de domn fără a cere încuviinţarea suzeranului său, «domnul său firesc», Ludovic. Dar expediţia pornită împotriva lui Vlaicu e îndreptată pe neaşteptate împotriva lui Straşimir al Vidinului. S-a căutat, precum e şi firesc, motivarea şi poate chiar justificarea acestei schimbări.

După istoricul austriac Steinherz [1], scopul expediţiei lui Ludovic împotriva Vidinului în primăvara anului 1365 era să slăbească presiunea din nord asupra imperiului bizantin şi să-i oprească pe « despoţii balcanici de la orice legătură cu turcii » (p. 559). În primăvara următoare avea să înceapă războiul împotriva turcilor pentru apărarea imperiului bizantin. Regele însuşi trebuia să vină în fruntea unei oştiri puternice. Venirea împăratului bizantin la Buda îl întăreşte în planurile sale. Ioan al V-lea făgăduieşte să treacă la catolicism dacă va primi ajutor. S-ar zice deci că e vorba de un gînd de cruciadă, dar tot Steinherz arată că planul întemeierii unei mari împărăţii în Balcani aruncase în umbră toate celelalte preocupări (p. 567).

Mult mai aproape de realitatea faptelor ni se pare explicaţia lui Huber în articolul său *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vassallenländer* [2], anume că *Ludovic profită de duşmănia dintre Straşimir al Vidinului şi fratele acestuia Şişman « ţarul de la Tîrnovo »* [3], *pentru a-şi întinde stăpînirea în sudul Dunării.* Desigur că atît expediţia plănuită împotriva lui Vlaicu cît şi cea efectuată împotriva lui Straşimir porneau din acelaşi calcul de a folosi (în cazul domnului romîn) momentul întotdeauna mai critic al unui început de domnie, sau (în cazul lui Straşimir) diviziunile interne politico-dinastice, care au însoţit cunoscuta împărţire a ţaratului lui Alexandru între cei doi fii ai săi, ţarul Alexandru rămînînd mai departe la Tîrnovo alături de fiul său preferat Şişman.

Absolut opusă şi cu totul fantezistă este explicaţia pe care o încearcă Thalloczy, în articolul citat, asupra expediţiei din Vidin. Cu o necunoaştere totală a împrejurărilor reale şi a succesiunii lor în timp, el afirmă că amestecul ungurilor în Bulgaria decurge din convenţiile încheiate între Ludovic şi Ioan al V-lea, prin care bizantinii urmăreau reîntregirea imperiului bizantin, iar ungurii valorificarea drepturilor lor asupra Bulgariei. După Thalloczy, atacul asupra Bulgariei nu a decurs din slăbiciunea acesteia, pricinuită de cearta dintre fraţi, cum crede Huber, ci din faptul că aliatul lui Ludovic fusese luat prizonier la Tîrnovo atunci cînd îndemna la o alianţă împotriva turcilor. Deci expediţia lui Ludovic n-a fost o expediţie de cucerire, ci de pedepsire [4] pentru acţiunea lui Şişman. Acesta scapă de război obligîndu-se să-l predea pe împăratul bizantin, recunoscîndu-l totodată pe Ludovic stăpîn de drept al ţaratului de Vidin. Împăratul bizantin e predat de Şişman voievodului Transilvaniei Dionisie Láckfy, numit ban al Bulgariei. Acesta îl însoţeşte la Buda, de unde

---

[1] *Die Beziehungen Ludwigs I. von Ungarn zu Karl IV.*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, t. IX (1888).

[2] în *Archiv für österreichische Geschichte*, t. 66 (1884).

[3] În realitate viitorul ţar. În vremea aceea mai trăia încă ţarul Alexandru, tatăl lor, care n-a murit decît în 1371 după cum a arătat I. Bogdan în articolul său *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgarischen Chronik* din *Archiv für slavische Philologie*, XIV (1892), p. 255—277.

[4] Cf. la Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, p. 386, pretinsul răsunet al capturării lui Ioan al V-lea de către Şişman. Se cutremură de indignare întreaga creştinătate. Amedeu porneşte îndată şi ajunge la Varna. « Ludovic al Ungariei trebuia să-i alerge într-ajutor din miazănoapte. Dar nu se pornise încă şi i-a şi sosit vestea eliberării lui Ioan ».

pleacă apoi în iarna anului 1365 la sfîrşitul lui decembrie, sau în primăvara anului 1365 cînd însuşi Ludovic îl conduce la graniţă. Toată această construcţie se năruie dacă se ţine seama că *expediţia împotriva Vidinului s-a făcut în luna mai 1365*, pe cînd împăratul se afla liniştit în micul său imperiu. Abia *la sfîrşitul anului 1365, sau începutul anului 366 porneşte el spre Vidin* şi de acolo spre Buda, şi anume ca o urmare a acţiunii lui Ludovic în Balcani. Acţiunea regelui nu era nicidecum legată de vreo iniţiativă sau vreo convenţie cu Ioan al V-lea, ci dimpotrivă împăratul, văzînd expediţia începută în Peninsula Balcanică, încearcă să tragă şi el un folos de pe urma ei, oferind adeziunea sa la biserica romano-catolică în schimbul unui ajutor efectiv împotriva turcilor. Întîmplarea cu « prinderea » lui de către Şişman în drumul său de întoarcere s-a dovedit a fi inexactă [1]. Ţarii de la Tîrnovo nu l-au luat în prinsoare, ci au refuzat să-i îngăduie trecerea de la Vidin înapoi în ţară. Cum drumul nu se putea face decît pe Dunăre de-a lungul teritoriului stăpînit de ţarul de la Tîrnovo, iar împăratul bizantin nu avea cu el o flotă în stare să forţeze trecerea împotriva unui baraj bulgăresc, această piedică adusă suveranului pribeag era absolută. Şi mai surprinzătoare e explicaţia presupusei înţelegeri finale dintre Ludovic şi Sişman, care îl predă pe împărat şi îl recunoaşte pe Ludovic de stăpînitor de drept al Vidinului. Ar urma că pentru pedepsirea unei acţiuni a lui *Şişman, duşmanul lui Straşimir*, să fie deposedat Straşimir cu încuviinţarea ulterioară a lui Şişman ! ! ! Dar se uită amănuntul esenţial că şi ipotetica recunoaştere a lui Şişman n-ar fi putut avea nici o valoare atîta timp cît trăia tatăl său ţarul Alexandru de Tîrnovo.

În sfîrşit, în lucrarea sa din 1938 [2], istoricul maghiar Hóman reia teza lui Steinherz şi o mai amplifică vorbind de o *alianţă* [3] *sîrbo-bulgaro-romînă* care ar fi putut să neutralizeze influenţa regelui Ungariei în Balcani [4]. Bizuindu-se pe această alianţă, Vukasin ia puterea în Serbia, Straşimir se încoronează la Vidin şi Vlaicu crede momentul venit pentru a se sustrage suzeranităţii lui Ludovic şi a se intitula ostentativ voievod *prin mila lui dumnezeu*. Aflînd aceasta, regele porneşte contra lui « dar în loc să se năpustească asupra Ţării Romîneşti străbătînd munţii greu de trecut de la graniţă, el se îndreaptă spre Vidin unde încerca să se consolideze în domnie cumnatul lui Vlaicu — Straşimir ».

---

[1] Pentru discuţia acestui punct, precum şi pentru tot istoricul călătoriei lui Ioan Paleologul, cf. infra O. Halecky, *Un empereur de Byzance à Rome*, Varşovia, 1930.

[2] Hóman, *op. cit.*

[3] Alianţă dedusă de autor din faptul înrudirii dintre dinastii. Dar faptul că acest element al înrudirii de sînge nu este hotărîtor reiese şi din vrajba dintre fraţii Straşimir şi Şişman. Iar cît priveşte pe Vukasin, acesta nu era cumnat cu Vlaicu cum se crede, confundîndu-l cu Uroş, cf. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 430. Vukasin apare deodată ca rege alături de ţarul Uroş . . . În noiembrie 1366 vin împreună trimişi atît ai ţarului (imperator Sclavonie) cît şi ai regelui (rex Sclavonie) pentru ridicarea tributului raguzan de sf. Dumitru. La 1370 Vukasin pomeneşte şi de soţia sa regina Elena (Alêna) şi de fiii săi Marcu şi Andrei. . . E vorba tot cam pe atunci de căsătoria lui Marcu cu o croată catolică.

Ideea însăşi a unui asemenea bloc politic constituit prin înrudirile dintre ţarii suddunăreni şi domnul Ţării Romîneşti este poate influenţată de unele consideraţii ale lui Jirecek, privitoare însă la alt moment: « Cum Alexandru era cumnatul lui Duşan şi ginerele lui Basarab, s-a format din această legătură de familie o coaliţie a celor trei state continentale negreceşti din Peninsula Balcanică, care se îndrepta atît împotriva Ungariei cît şi împotriva bizantinilor ». Aşa s-ar explica victoria lui Basarab contra lui Carol Robert în 1330, cea a lui Alexandru contra Bizanţului în 1337, precum şi cuceririle lui Duşan (*Geschichte der Bulgaren*, p. 298—299).

[4] Hóman, *op. cit.*, p. 384.

Deci întocmai ca la Thalloczy, unde Strașimir trebuie să plătească pentru faptele fratelui său, Șișman, aici el trebuie să plătească pentru ale cumnatului său, Vlaicu. Urmînd același paralelism ca în articolul lui Thalloczy, care invocase convențiile cu împăratul Bizanțului pentru apărarea imperiului bizantin, Hóman, invocă hotărîrea luată la așa-zisul Congres de la Cracovia din anul 1364 cu privire la pornirea unei cruciade împotriva turcilor pentru a lămuri că Ludovic voia să facă din provincia vasalului său bulgar baza campaniei sale viitoare[1]. Argumentele împotriva lui Strașimir sînt tot atîta de convingătoare. Acesta somat să i se închine, în virtutea unor drepturi străvechi (încă din 1255) confirmate prin faptul păstrării lor în titlul regilor unguri, refuză atît omagiul cît și adeziunea la catolicism. Atunci, regele «solicitat de partida bulgară favorabilă Ungariei» ia armele, cucerește Vidinul etc.

Atît Thalloczy cît și Hóman, deși pornind de la premise diametral opuse — Thalloczy de la înfățișarea Peninsulei Balcanice ca un mozaic lipsit de orice coeziune, în voia tendințelor celor mai divergente și deci fără nici o posibilitate de a se împotrivi pericolului turcesc ce nu era înțeles, după părerea lui de dinaștii balcanici — iar Hóman de la o coaliție balcanică dedusă din faptul unor înrudiri sau încuscriri între diferiții stăpînitori, coaliție ce ar fi neutralizat orice acțiune a lui Ludovic în Balcani, și prin urmare orice posibilitate de a pune stavilă primejdiei turcești — ajung amîndoi la o justificare a inițiativei regelui angevin. Doar subsidiar pomenesc și unul și altul de drepturile coroanei ungare asupra Bulgariei. De fapt, însă, dacă vom cerceta izvoarele contemporane, și printre ele izvorul cel mai revelator, adică însăși mărturisirea lui Ludovic[2], vom vedea că motivarea *aceasta din urmă* este justificarea contemporană a acțiunii de la Vidin. Evident că rămîne întrebarea dacă socotea Ludovic că prin ocuparea Vidinului a rezolvat problema *întregii*[3] Bulgarii. Desigur că problema bulgară urma să rămînă o chestiune deschisă, susceptibilă a fi reluată oricînd la momentul oportun. Căci trebuia mai întîi consolidată stăpînirea în Vidin înainte de a se putea întreprinde orice altă campanie. Și aici ajungem la întrebarea care a preocupat îndeosebi pe istoricii romîni: *la ce moment s-a produs înțelegerea cu Vlaicu și sub ce formă? Oare a contribuit domnul romîn, de voie, sau silit la acțiunea împotriva cumnatului său? Care au fost relațiile lui Vlaicu cu coroana Ungariei, și cum s-a ajuns la conflictul cunoscut, și mai ales la episodul Vidinului ocupat de Vlaicu?* La aceste întrebări mai trebuie să adăugăm încă una: *Care a fost sensul înființării banatului Bulgariei și ce legătură este între această înființare și situația domnului romîn?*

Desigur că primele două întrebări sînt strîns legate între ele. Căci dacă s-ar dovedi că înțelegerea dintre Vlaicu și Ludovic s-a produs tocmai în 1366, ar cădea de la sine întrebarea a doua. Pe ce anume se bizuie părerea că Vlaicu ar

---

[1] Hóman, *op. cit.*, p. 385.

[2] «Tőrténelmi Tár», 1898, *loc. cit.*, p. 359; actul lui Ludovic din 30 iunie 1365 prin care își arată mulțumirea pentru contribuția palatinului Nicolae Kont la cucerirea Bulgariei ce i se cuvenea «iure geniture», cf. *ibidem* și alte privilegii din 23 Iunie 1365, 2 februarie 1366.

[3] Cf. N. Iorga, *Istoria romînilor*, vol. 3, p. 231. «Vidinul era singura parte atacabilă din această «împărăție» în desfacere»... (Regele pretinde că Bulgaria e a lui... iure geniture)...« desigur de la Arpadieni, și deci oricine la Vidin dar și Tîrnovo și pe malul mării s-a așezat acolo nu e decît un uzurpator», cf. și p. 237 (luarea Vidinului considerat ca «cel dintîi act al cruciatei catolice... proclamată la Avignon... care făcuse apoi obiectul înțelegerii între trei regi la Cracovia...)» cu trimiterea la articolul lui Thalloczy.

fi contribuit la acţiunea împotriva lui Straşimir? Doar pe deducţii [1] şi presupuneri.

Trebuia să se explice într-un fel oarecare schimbarea de obiectiv a lui Ludovic. Motivarea cea mai plauzibilă în aparenţă era intervenirea unei schimbări în atitudinea celui vizat, adică a domnului socotit rebel. În realitate însă, dacă vom ţine seamă de cotitura tot atît de neaşteptată a lui Ludovic în 1356, cînd trebuind să pornească împotriva sîrbilor slăbiţi după moartea lui Ştefan Duşan s-a năpustit deodată spre uimirea tuturor *nu* împotriva lor ci a Veneţiei, de la care a reuşit să răpească Dalmaţia cu Zara [2], vom fi ispitiţi să inversăm elementele acestei probleme, arătînd că *nu* Vlaicu şi-a schimbat atunci poziţia, ci însuşi

---

[1] cf. N. Iorga, *art. cit.*, p. 980. Pentru a explica schimbarea de orientare a acţiunii lui Ludovic pornită contra lui Vlaicu şi abătută din drum se face raţionamentul următor: trebuie să se admită două lucruri: 1) ... că pe atunci chiar în 1365 s-a întîmplat moartea ţarului Alexandru care deschidea pentru Ludovic perspectiva unor cuceriri mai uşoare şi mai durabile; 2) că Vladislav « consimţi ... la un simulacru de supunere, cum făcuse şi tatăl său pentru a păstra Severinul şi a-şi întări domnia. El va fi ieşit *probabil* înaintea vecinului său şi-i va fi făcut obişnuitele făgăduieli goale de tribut, jurămînt şi servicii. Ludovic îl iertă, mai mult, îi confirmă Severinul şi-i dădu Făgăraşul, iar rezultatul împăcării între voievod şi rege fu pieirea « împăratului » vidinean... (e pomenit faptul că erau cumnaţi) « o înrudire care nu împiedică pe Vladislav să-şi sacrifice cumnatul său... În iunie Vidinul era în mîinile ungurilor. În aceeaşi lună Ludovic, evident în foarte bune relaţii cu Vladislav, trecea înapoi Dunărea pe la Severin ». Este « armonie între 1366 şi 1367 ». Dar premizele acestui raţionament sînt greşite. În 1365 nu murise încă ţarul Alexandru cum s-a crezut, ci se produsese doar împărţirea pomenită. Nu există nici o dovadă a acestei întrevederi ce ar fi avut loc *înainte* de ocuparea Vidinului. Mai mult, se poate spune acelaşi lucru şi pentru momentul de după ocuparea Vidinului. Căci şi argumentul cu trecerea Dunării pe la Severin la înapoiere după luarea Vidinului nu se întemeiază decît pe datarea de către Ludovic a unui act din 23 iunie « *datum prope Zevrinum in Bulgaria* » fără nicio pomenire de trecerea Dunării în acest loc. Dovadă că nu se trecuse atunci Dunărea e tocmai adausul « in Bulgaria ». O săptămînă după aceea el e la Lugoj trecînd probabil prin cetăţile Orşova, Mehadia şi Caransebeş. Deci nimic nu arată că regele s-ar fi abătut din drum la <Turnu> Severin. Şi în nici un caz, aceasta nu ar fi însemnat existenţa unei înţelegeri *înainte* de luarea Vidinului.

Părerea lui N. Iorga din articolul din 1900 e mai puţin categoric formulată în *Istoria romînilor*, vol. III, p. 227 şi 229. Dar şi aici din combinarea textelor din cele două locuri amintite rezultă că împăcarea cu Vlaicu *ar fi precedat* cucerirea Vidinului. Cf. şi poziţia unor istorici maghiari ca Thalloczy în articolul citat sau Hóman. La Thalloczy găsim argumentarea următoare: avînd în vedere importanţa lui Vlaicu pentru stăpînirea ungară a Vidinului era nevoie să se ajungă la un compromis cu el (*op. cit.*, p. 584). Analizînd privilegiul dat de Vlaicu braşovenilor la 20 ianuarie 1368, autorul găseşte în el dovada stăpînirii de către domnul romîn a Severinului şi Făgăraşului. Presupunînd că situaţia aceasta e mai veche, el vede în aceste elemente motivul neutralităţii lui Vlaicu în 1365 (p. 585). Urmărindu-şi raţionamentul adaugă: « Deci i-a lăsat ca dregător regal o parte din banatul Severinului, adică dintre Porţile de Fier şi Olt şi i-a încredinţat cu titlu de duce colonizările cnezilor în Făgăraş. ... Aşadar Vlaicu a jurat credinţă ca voievod ereditar şi ca ban al Severinului şi a avut *un rol însemnat la cucerirea Bulgariei* (!?) (Totuşi Vlaicu polarizează în jurul său rezistenţa partidului anti-maghiar din banatul Bulgariei)... « deşi Vlaicu participase la prinderea lui Straşimir » (?)... — La Hóman (p. 386) lucrurile sînt înfăţişate cu mai multă logică aparentă. Vlaicu văzînd dezastrul lui Straşimir convins de trăinicia ocupaţiei maghiare a Vidinului şi disperînd să primească vreun ajutor sîrbesc se supune şi se preface. E atît de abil încît regele îl confirmă în stăpînirea Ţării Romîneşti (1365), un an după aceea îi mai încredinţează cîrmuirea banatului de Severin (1366) şi îi îngăduie să ducă coloni în vastele păduri pustii din Făgăraş, mai dîndu-i pe lîngă cele două titluri ce le purta şi pe cel de duce de Făgăraş, « motivul acestui tratament de favoare e conflictul regelui cu ţarii din Tîrnovo care ţineau în prinsoare pe Ioan V împăratul Bizanţului ».

[2] Cf. A. Huber, *op. cit.*, p. 26. După luarea Dalmaţiei, Ludovic îşi propune să pornească iar contra Serbiei în februarie 1358.

Ludovic. Exact ca în împrejurările amintite, regele, găsind condiții prielnice pentru reușita unei acțiuni de cucerire, își amînă pe mai tîrziu planul inițial. E de la sine înțeles că o dată pornită acțiunea din Vidin, regele nu avea să înceapă ostilități și împotriva domnului vecin. Domnul Țării Romînești nu avea decît o singură cale de urmat: expectativa. Deci nu pare probabilă nici inițiativa nestăpînită de ardere a mănăstirii sf. Nicolae din Tălmaci [1], nici atitudinea de milogeală ipocrită, ieșind înaintea învingătorului vecin cu capul plecat în așteptarea unei sentințe de iertare.

Rezolvarea problemei raporturilor dintre Ludovic și domnul romîn avea să se facă abia mai tîrziu. Pînă atunci fiecare din ei căuta să-și asigure cît mai bine pozițiile.

Ocuparea Vidinului era fapt împlinit la 2 iunie 1365. Lucrurile merseseră repede. Trei săptămîni după aceea regele se găsea pe drumul întoarcerii în dreptul Severinului « în Bulgaria ». La 30 iunie dădea din Lugoj sub pecetea sa de taină actul prin care îi dăruia palatinului Nicolae Kont, promotorul expediției și, precum se pare, înfăptuitorul ei, în semn de regească mulțumire, toți prinșii iazygi, ce se împotriviseră oștilor regale, singurii ce opuseseră o rezistență dîrză invadatorilor.

Este vrednic de observat că în faza dintîi a cuceririi Vidinului, întîlnim simultan ca înfăptuitori ai ei pe palatinul Nicolae Kont și pe Benedict Himfy — pe atunci comite de Pojon — ce poartă încă de la început titlul de *căpitan al cetății și districtului Vidin* [2]. Se pare că ei mergeau mînă în mînă ca partizani ai aceleiași politici de forță în Balcani, ce găsește cea mai categorică aprobare din partea regelui în actul său din 30 iunie dat din primul popas mai însemnat al drumului său de înapoiere spre Buda. Se pune întrebarea cînd anume a fost înlocuit Benedict Himfy cu voievodul Dionisie al Transilvaniei în această

[1] Arderea mănăstirii sf. Nicolae din Tălmaci a dat mult de lucru istoricilor romîni. Stabilirea *momentului* cînd s-a produs această pîrjolire (în 1365 ? sau în 1369 ?), aflarea *motivului său*, act făcut cu prilejul ocupării pe calea armelor a unor posesiuni dincolo de munți, păstrate apoi la împăcare? răzbunare împotriva regelui în urma retragerii de către acesta a posesiunilor de peste munți (Amlașul), aparținînd domnului romîn, sau ca urmare a invaziei încercate de voievodul Transilvaniei în Țara Romînească în 1368 ? (sau 1369 ?) și folosirea acestei informații pentru a determina momentul exact al împăcării dintre domn și rege, ce se constată ca fapt împlinit la darea privilegiului comercial brașovenilor, la 20 ianuarie 1368, au prilejuit ingenioase ipoteze unor istorici de talia lui Onciul și Nicolae Iorga. Critica diplomatică maghiară a dovedit însă că documentul ce cuprinde această informație este fals (cf. Karácsony în « Történelmi Tár » 1908). Faptul acesta nu exclude totuși posibilitatea ca această incendiere să se fi produs cu adevărat, întrucît se știe că elementele intrînd în compunerea unor documente false sînt de obicei alese cu toată grija. Deci nu ar fi exclus de pildă ca oastea romînească în urmărirea năvălitorilor înfrînți în 1368 să fi incendiat cumva această mănăstire aflată în calea sa.

Pentru toată această chestiune cf. D. Onciul, *Originile Principatului Țării Romînești*, p. 249—253; *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, în « Conv. lit. », 1902, p. 731—742, precum și discuția la N. Iorga, *art. cit.*, p. 980, n. 1 și *Ist. rom.*, vol. 3, p. 227. Pentru D. Onciul arderea mănăstirii sf. Nicolae de Tălmaci este într-o legătură necesară cu posesiunile de peste munți cunoscute mai apoi ca ducatul Amlașului. Pentru Nicolae Iorga ea constituie un act de ostilitate la adresa regelui în 1365, ca un răspuns la atitudinea dușmănoasă a acestuia fără însă a se preciza mai de aproape dacă e vorba de proclamarea de război a acestuia din ianuarie 1365 sau de intrarea lui în Bulgaria. În cazul din urmă ar fi greu de pus de acord această faptă cu rolul atribuit domnului în capturarea lui Strașimir.

[2] Ortvay, *Oklevelek Temesvármegye és Temesváróros történehez* (Acte privitoare la istoria județului Timiș și a orașului Timișoara), Pozsony, 1896, p. 105 (4 iunie 1365 Vidin). Regele iartă « *ad supplicacionem fidelis nostri dilecti Benedicti filii Pauli filii Heem nunc capitanei civitatis nostre Bodoniensis ac eius districtus* » pe niște nobili din comitatul Șopron aflați sub proscripțiune, dar care s-au distins în acțiunea de la Vidin și din Bulgaria.

comandă a regiunii Vidinene? Şi de ce? Aici nu se poate afirma nimic decît pe cale de deducţie. Ştim de pildă că la 29 iunie 1365, voievodul Dionisie se afla în armata regelui în apropierea cetăţii Vidin, fără însă a avea vreo însărcinare osebită în legătură cu comanda Vidinului, ci în calitate de comandant al trupelor transilvănene [1]. Abia prin septembrie-octombrie va fi vorba de plecarea lui la Vidin pentru paza Bulgariei şi a Vidinului [2]. Titlul pe care îl va purta după primirea acestei însărcinări va fi cel de « căpitan al cetăţii şi districtului Vidinului din regatul nostru al Bulgariei », [3] adică de fapt tot titlul purtat şi de Benedict Himfy în iunie 1365. Deci pînă la mijlocul lui iulie 1366 [4], nu se pomeneşte nicăieri de vreun *banat* al Bulgariei. Este drept că în plîngerea cnezilor din Caransebeş îndreptată către banul Benedict Himfy în 1368—1369 ei folosesc termenul de banat [5], dar aceasta se explică prin faptul că ei proiectau în trecut realităţi prezente la vremea scrierii acestei plîngeri. Pentru ei distincţia între « căpitanul » cetăţii Vidinului şi a districtului său şi *banul* Bulgariei era cu totul lipsită de interes. Ei ştiau doar că trebuiseră să asculte în acelaşi chip şi de unul şi de altul. Ce se desprinde din plîngerea lor e că atunci cînd regele a intrat în Bulgaria, cnezii l-au însoţit « *singuli singulariter* » slujindu-l « *cum rebus et personis* », iar după ce regele «a aşezat şi încredinţat » [6] banatul acestei stăpîniri bulgăreşti voievodului Dionisie al Transilvaniei şi fratelui său, banul Emeric, şi aceştia au intrat în Vidin, cnezii au mers cu toţii [7] *(nos omnes . . . more exercituantium intravimus)* intrînd cu aceştia în Vidin. Este probabil că aceasta s-a întîmplat prin octombrie cînd trebuia să plece cu voievodul şi acel Ladislav fiul lui Irnusd pomenit mai sus. Dovadă că nu e vorba acum, după credinţa noastră, de transformarea acestei « căpitănii » într-un banat al Bulgariei — ci de simpla organizare a acestui provizorat, afectînd la slujba acestui district anumite unităţi militare cum era cea a cnezilor din Caransebeş — este faptul că în iunie 1366 îl găsim pe voievodul Dionisie *ţinînd şi comitatul de Timiş* menit să dea acea bază teritorială bănăţeană ce-i lipsea districtului vidinean în forma sa dintîi. În iunie regele nu pare să se gîndească la o schimbare a acestei situaţii. În scrisoarea pe care o dă atunci din Bistriţa lui Gheorghe Primicerul din Vidin, care îi cerea probabil restituirea unor bunuri ale sale, el îi făgăduieşte că îndată ce va veni la Vidin şi va fi pus în cunoştinţă de starea lucrului de către credinciosul său baron, voievodul Dionisie al Transilvaniei şi căpitanul acestei cetăţi şi al

---

[1] Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, p. 224—225.

[2] Ortvay, *op. cit.*, p. 103—104. Judele curtii amînă la 1 iunie 1366 o pricină a lui Benedict Himfy şi a lui Irnusd şi Ladislau de Vassyan în urma poruncii regelui, arătînd că Ladislau a declarat că va pleca *„cum Dyonisio voyvoda transsilvano in regnum suum regni Bulgarie pro tuicione eiusdem et civitatis sue Bodon"*.

[3] Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II. p. 259 (28 iunie 1366) şi p. 267 (14 iulie 1366) cf. şi p. 253 (20 iunie 1366), cînd îl găsim pe voievodul Dionisie *ţinînd şi comitatul de Timiş* pe lîngă comitatul de Solnoc legat întotdeauna de funcţia voievodului Transilvaniei *(Dionisio Vaivodae Transsilvano et capitaneo Bodiniensi comitatusque Temesiensem et de Zonuk tenente)*.

[4] Cf. doc. din 14 iulie 1366 citat mai sus.

[5] « Századok », 1900, p. 609.

[6] *metavit et tradidit* (ar trebui poate controlată şi lectura *metavit)*.

[7] Trebuie subliniată această deosebire între obligaţia cnezilor de a-l însoţi pe rege în expediţia sa cu titlu individual; *singuli „singulariter"* de cîte ori se pornea o expediţie regală în părţile lor, şi noua obligaţie colectivă ce li se impune tuturor (« *nos omnes* ») de a sluji sub ordinele voievodului Dionisie, căpitan al Vidinului pentru paza Vidinului.

districtului său, care pînă atunci va trebui să culeagă toate datele... îi va face dreptate [1].

Deci nu pare că la vremea aceea regele să fi întrevăzut vreo schimbare a organizării districtului de Vidin. În fruntea acestuia era voievodul Dionisie, dublat la nevoie de fratele său Emeric. Astfel la începutul lui februarie 1366 îl găsim pe acesta la Vidin, în lipsa voievodului plecat să-l ducă la rege pe împăratul bizantin Ioan Paleologul. Acesta venise pe Dunăre pînă la Vidin, de unde a fost condus de căpitanul Vidinului pînă la Buda, unde îl găsim pe voievodul Dionisie la sfîrşitul lunii februarie. Tratativele împăratului cu regele Ludovic au mers destul de iute, deoarece pe la sfîrşitul lunii sau începutul lui martie, atît regele cît şi oaspetele lui sînt ospătaţi la Caransebeş de cnezii cetăţii, care mai ospătaseră cu puţin înainte tot în vreme de iarnă pe împăratul grecilor cînd fusese adus de voievodul Dionisie în drumul său spre Buda. Nu ştim dacă în această călătorie regele a coborît pînă la Vidin sau a apucat de la Caransebeş de-a dreptul spre Transilvania, unde îl găsim în aprilie la Alba-Iulia [2].

Ar rezulta deci că înlocuirea lui Benedict Himfy din căpitănia cetăţii şi a districtului vidinean, produsă probabil prin septembrie-octombrie 1365, a însemnat doar o schimbare de persoane. Cum se explică ea?

Dacă se urmăreşte activitatea lui Ludovic în liniile sale mari, se poate constata — aşa cum s-a mai spus — o netăgăduită versatilitate mergînd pînă la inconsecvenţă. Atît Steinherz cît şi Hóman pomenesc de existenţa unor partide la curte. Jocul influenţelor şi al contrainfluenţelor crea o instabilitate perpetuă. Cei mari se duşmăneau între ei. Regele le dădea dreptate la toţi pe rînd, bănuindu-i pe toţi unul după altul şi ferindu-se cu atît mai mult cu cît se încrezuse mai tare. Se pomeneşte de obiceiul regelui de a nu încredinţa baronilor dregătorii în cuprinsul regiunilor unde stăpîneau moşii întinse [3] şi totodată pe acela de a nu menţine niciodată vreme mai îndelungată pe aceiaşi baroni în aceleaşi slujbe. Exemplul oligarhilor de la începutul domniei lui Carol Robert era veşnic prezent în mintea sa.

După semnele de favoare arătate cu atîta emfază palatinului Nicolae Kont, regele, oscilînd în sensul diametral opus, dar fără a-şi schimba încă linia politicii sale, chiamă la căpitănia Vidinului pe reprezentantul familiei Láckfy din tabăra opusă politicii preconizate de Nicolae Kont şi probabil şi de Benedict Himfy [4]. Acesta din urmă este numit comite de Caraş şi Cuvin, deci al regiunii din imediata apropiere a districtului vidinean, comitatul cărăşean putînd chiar părea un fel de prelungire a acestuia. Momentul exact al acestei numiri nu se cunoaşte. În aprilie 1366 îl vedem pe Benedict Himfy ordonînd proscripţiuni în comitatul său. Acelaşi zel avea să-l caracterizeze şi în prigoana ortodocşilor, pornită la porunca lui, trei luni după aceea.

Anul 1366 trebuia să fie momentul cruciadei trîmbiţate la «congresul» din Cracovia şi chemată stăruitor de papă. Dar toate speranţele s-au soldat

---

[1] «Történelmi Tár», 1898, p. 361—362.

[2] Căci doc. orig. Acad. R.P.R., Filiala Cluj., arh. ist. CCI, datat ca fiind dat de rege din Alba-Iulia, la 21 martie (sărbătoarea sfîntului Benedict), trebuie socotit a fi dat din sărbătoarea *translaţiei* sfîntului Benedict, adică din 11 iulie, cînd într-adevăr regele se afla la Alba-Iulia. Căci la 29 martie regele se afla încă la Visegrad. Abia în aprilie îl găsim la Alba-Iulia.

[3] Hóman, *op. cit.*, p. 442—445.

[4] Anume în vara anului 1367, cînd după prăbuşirea neaşteptată a palatinului Nicolae Kont vine la putere partidul familiei Láckfy împreună cu ducele Ladislau de Oppeln.

cu sfîrşitul lamentabil al aventurii împăratului bizantin şi cu ofensiva antiortodoxă a franciscanilor aduşi din Bosnia pentru a-şi încerca metodele şi în părţile dunărene. Venirea împăratului la Buda îi pricinuia lui Ludovic o îndoită bucurie. Pe de o parte ea îl consacra oarecum ca şef al acestei cruciade, pe de altă parte ea îi aducea tocmai justificarea aparentă a acţiunii sale în Balcani. Practic însă, ea nu schimba întru nimic planul său iniţial de acţiune. Pertractările cu Veneţia pentru obţinerea unui număr de galere [1] ce urmau a fi folosite de-a lungul coastei Greciei şi a Asiei Mici nu mutau în realitate centrul de interes al regelui din părţile dunărene spre sud-est. Pentru el rezultatul final al înţelegerii cu împăratul pribeag al Bizanţului nu era nicidecum pornirea unei acţiuni reale în ajutorul acestuia, ci obţinerea girului său pentru propriile sale interese. Aşa se explică şi acea ciudată scrisoare a papei ce pare să domolească zelul regelui pentru ajutorarea bizantinilor ameninţaţi de urgia turcească şi care a putut fi înfăţişată nu ca o comunicare spontană a capului bisericii romane, ci ca *un răspuns* al acestuia la o cerere a regelui, pe care o încuviinţează parafrazînd-o după obiceiul curiei romane [2]. Dezlegat de sfîntul părinte de obligaţia de a da un ajutor efectiv imediat imperiului bizantin, Ludovic poate să-şi modifice în toamnă cererea trimisă mai înainte Veneţiei. Acum nu-i mai trebuie decît două galere neechipate [3].

De împăratul bizantin ce vegeta la Vidin neputînd pleca înapoi din cauza împotrivirii ţarului de la Tîrnovo nu pare să-i fi păsat prea mult. Sîntem departe de toate acele duioase presupuneri ale istoricilor de mai tîrziu [4] ce făceau din grija pentru biata epavă constantinopolitană pivotul acţiunilor angevinului de la Buda. Acesta obţinuse girul dorit, urma doar să-l folosească din plin.

Dar înainte de a relua acţiunea în Balcani, pentru întregirea « moştenirii » sale bulgăreşti, trebuia rezolvată problema Ţării Romîneşti. Pentru aceasta trebuia mai întîi cercetată şi consolidată situaţia din Transilvania. Acesta va fi scopul călătoriei pe care o face regele din aprilie pînă la sfîrşitul lui iulie,

---

[1] O. Halecki, *op. cit.*, p. 199.

[2] *Ibidem*, p. 129, unde se explică în chip destul de neaşteptat sensul bulei papale din 23 iunie 1366 în vădit dezacord cu textul bulelor îndată următoare, din 1 iulie. Se ştie că în bula din 23 iunie adresată lui Ludovic, papa amintind de şiretenia grecilor şi arătînd că doar ajunşi la ananghie şi doar de nevoia ajutorului unguresc, aceştia s-au hotărît la unirea bisericii — îl îndeamnă să nu se grăbească să pornească vreo acţiune neîndestul de chibzuită, dezlegîndu-l pe un an de zile de jurămîntul eventual făcut, de a porni în ajutorul împăratului pînă la o dată stabilită, rămînînd ca să-i dea împăratului precum şi fiilor săi readuşi la unitatea bisericii, ceva ostaşi dacă ar găsi de cuviinţă (textul e publicat şi în Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 119 unde în mod greşit poartă data marginală de 1355, data iniţială fiind însă cea corectă 1366). Această scrisoare e de o duplicitate şi mai uimitoare dacă e comparată cu textul bulelor din 1 iulie în care papa arată cel mai nestăpînit entuziasm pentru unirea bisericii şi expediţia cruciadei. Autorul căutînd raţiunea acestui dezacord şi analizînd normele de întocmire ale scrisorilor papale ce se împart în *litterae secretae, litterae patentes et de curia*, primele cuprinzînd actele privitoare la « directivele fundamentale ale politicii pontificale », celelalte privind chestiuni de amănunt şi apropiindu-se de scrisorile comune date pentru conferiri de beneficii, hotărîri în chestiuni de ordine juridică etc., şi plecînd de la faptul că bula din 23 iunie se află *nu* printre scrisorile « secrete » ci printre cele patente curiale, e ispitit să vadă în acest text un *răspuns al papei la cererea regelui* cerînd să fie dezlegat de jurămîntul făcut, sau măcar amînat pe un an pentru aducerea lui la îndeplinire. Evident că în cazul acesta duplicitatea nu ar fi toată de partea papei ci şi a regelui (129—132).

[3] O. Halecki, *op. cit.*, p. 129 şi 134.

[4] Thalloczy, *art. cit.*; Hóman, *op. cit.*

oprindu-se pe rînd la Alba-Iulie, Turda, Cluj, Bistriţa, Tîrgu Mureş, Vinţul de jos, dînd libertăţi negustorilor, dispunînd facerea unor hotărnicii pentru a pune capăt vrajbelor, întărind privilegiile clujenilor, dînd un privilegiu bistriţenilor, în sfîrşit luînd două măsuri de o însemnătate capitală, anume întărirea privilegiului saşilor, din 1317 şi acordarea unor privilegii deosebite nobililor din Transilvania [1], dăruiţi şi cu o seamă de norme de judecată, îndreptate spre « exterminarea sau stîrpirea din această ţară a răufăcătorilor de orice neam, şi mai ales romîni ».

Sensul măsurilor draconice luate contra unor asemenea « răufăcători » apare cît se poate de limpede spre sfîrşitul privilegiului, unde înşirînd scutirile de care se vor bucura nobilii Transilvaniei adaugă: « de aceea vrem ca aceşti nobili să fie datori şi ţinuţi să ne ajute pe noi, şi în locul nostru pe voievodul nostru al Transilvaniei sau pe vicevoievodul său pentru zdrobirea sau nimicirea necredincioşilor îndărătnici şi răzvrătiţi din părţile acelea împotriva noastră şi a sfintei noastre coroane » [2]. E clar că există o legătură strînsă între acest privilegiu şi tensiunea dintre rege şi domnul Ţării Romîneşti. Dacă alte măsuri cum e cea luată contra folosirii abuzive de către vicevoievodul Transilvaniei a vadului Mureşului în detrimentul Capitulului de Alba Iulia, precum şi diferitele întăriri şi imunităţi date Capitulului şi Episcopiei Transilvaniei aveau de scop înlăturarea unor nemulţumiri, iar unele compromisuri — ca măsura pentru potolirea iluzorie a răbufnirilor unei vechi duşmănii dintre anumiţi nobili şi anumite comunităţi săseşti, prin împărţirea între părţi a obiectului în litigiu — trebuiau să pună capăt, cel puţin după credinţa regelui, tensiunii observate mai de mult în unele regiuni ale Transilvaniei — în schimb privilegiul dat nobililor din Transilvania, departe de a urmări o potolire era menit să înteţească războiul dintre nobilii regelui şi oamenii comuni, printre care în rîndul întîi erau desemnaţi romînii. Era un tîrg: regele dădea mînă liberă nobililor din Transilvania împotriva « răufăcătorilor » mai ales romîni iar ei la rîndul lor trebuiau să fie gata a-şi da ajutorul împotriva « rebelilor » [3] din acele părţi ce desemnau desigur şi pe cei din Ţara Romînească.

Starea aceasta de tensiune între populaţia de rînd, mai ales romînească, şi nobilimea transilvăneană pare să fie urmarea unui dublu proces care a mers accentuîndu-se în tot timpul domniei lui Ludovic. Dacă acum cu prilejul conflictului cu domnul Ţării Romîneşti se manifestă mai limpede acest antagonism, rădăcinile sale pot fi căutate în trecut, încă de la aplicarea măsurilor de uniformizare administrativă poruncite de rege prin decretul său din 1351 în care se precizează atitudinea regalităţii faţă de cele două clase ale regatului, anume nobilimea şi ţărănimea. Nobilimea, considerată de rege ca elementul de bază al stăpînirii sale îndreptată spre cuceriri, dobîndea prin recunoaşterea principiului avicităţii o putere de sine stătătoare şi o permanenţă ce făceau din ea unul din stîlpii regalităţii. Ţărănimea, şi în general toţi oamenii pămîntului ce nu erau nobili sau asimilaţi nobililor, erau supuşi unui regim uniform ce impunea în mod mecanic perceperea aceloraşi sarcini de la toţi ţăranii indiferent

[1] Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 120 ... *Quia fideles nostri universi nobiles terre nostre Transilvane propter presumptuosam astutiam diversorum malefactorum, specialiter Olachorum in ipsa terra nostra existentium ... incommoda patiebantur quotidiana et infinita ... ad exterminandum seu delendum de ipsa terra malefactores quarumlibet nationum signanter Olachorum... talem... concessimus libertatem*.,.

[2] Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 256—259.

[3] *Illarum partium infideles contumaces et rebeles.*

de situaţia lor de iobagi stabiliţi pe pămîntul unui nobil, sau de « oameni » din satele cnezale nesupuşi pînă atunci acestor obligaţii înfăţişate în forma aceasta, Aplicarea acestui decret duce la o decădere a stării de iobag, precum şi la o « iobăgire » a ţăranilor. Procesul e destul de lung. Prin 1370 ne putem da seama de intensitatea lui, atît din urmărirea proscripţiilor palatinale din comitatele Caraş şi Ung cît şi din mărturia statutelor Capitulului orădean din vremea aceasta cu privire la perceperea nonei care pare să fi stingherit tot atît pe stăpînii ce trebuiau s-o perceapă cît şi pe iobagii ce trebuiau s-o plătească. Textul statutelor e destul de limpede [1]. « Cu privire la strîngerea nonei din grîne şi din vin introdusă în vremurile din urmă de regele Ludovic, nu se poate da o regulă bine hotărîtă, întrucît se trage nădejde că va fi *uşurată*: căci dările străvechi nu pot fi mărite fără a se aduce o jignire vădită creatorului ». O confirmare a acestei stări o aflăm în menţiunile de curţi iobăgeşti *părăsite*, ce se întîlnesc de pildă prin Banat cam prin anii 1389. La aceste motive de nemulţumiri generale şi constante s-a adăugat desigur fermentul unor agitaţii întreţinute de antagonismul dintre regele Ungariei şi domnul Ţării Romîneşti. Există unele indicii asupra unor acte de represiune împotriva unor cnezi din Transilvania încă dinainte de anul 1360 [2] precum şi din anii următori [3], adică dintr-o vreme ce coincide probabil cu momentul plecării din Ţara Romînească a boierilor Carapciu şi Stanislau cu fraţii lor, ce poate fi situat cam prin 1356—1357, deci cu un alt moment de criză în relaţiile dintre Ţara Romînească şi Ungaria lui Ludovic. Fenomenul acesta poate fi mai lesne surprins în Banat, adică în zona din imediata apropiere a teatrului de luptă precum şi a încercărilor de prozelitism religios ce folosea metode fără replică, menite poate să rupă populaţia locală de legăturile cu masa ortodoxă a fraţilor lor.

În urmărirea aceluiaşi scop de încercuire a domnului romîn trebuie socotită şi dăruirea unor moşii din regiunea Braşovului făcută tot acum (mai 1366) « comitelui Stanislav » [4]. E probabil că e vorba de un boier romîn, potrivnic domnului. Nu ar fi exclus să fie chiar unul din acei fraţi ai lui Carapciu [5], ce au pribegit împreună în Ungaria prin anii 1355.

Dar indiferent că e vorba de acest Stanislav sau de alt pribeag purtînd acest nume, faptul aşezării lui în imediata vecinătate a Ţării Romîneşti îşi are tîlcul său. Tot acum mai apare în documente un slujbaş al regelui nemaiîntîlnit

---

[1] V. Bunyitay, *A Váradi Káptalan legrégibb Statumai* (Statutele Capitului de Oradea), Oradea Mare, 1886, partea I, rubrica XVIII, p. 49. *De exactione autem none partis frugum et vini, per Lodovicum regem novissimis diebus inducta, certa regula dari non potest, cum speretur de eius relaxatione : antiqui enim census augeri non possunt sine manifesta offensa creatoris.* Interim autem duplariis de nona frugum et vini, pro qualitate dupple, competenter satisfaciemus, cum a solventibus non soleamus exigere terragium.

[2] *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. 113—144.

[3] *Ibidem*, p. 271—272.

[4] Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 242.

[5] Amintim că în diploma prin care Ludovic le dăruia domeniul Icuş, şi care e din 1365 [Pesty, *Krassovármegye története* (Istoria judeţului Caraş), III, p. 1] se poate citi între rînduri trecerea lor la catolicism. În înşirarea numelor lor, Stanislav e pomenit cel dintîi după Carapciu. Aceeaşi ordine se observă şi în diploma din 1359 (Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 60) dată aceloraşi fraţi pentru moşia Recaş. Această ordine este însă inversată în alt document privind pe aceşti fraţi, şi anume în acţiunea judecătorească pornită din 1366 împotriva lor de către nobilii vecini de pe moşia numită tot Icuş (*ibidem*, p. 188). Rezultă deci că importanţa lui Stanislav putea atunci să pară superioară celei a fratelui mai mare (?) Carapciu.

pînă acum. E vorba de acel « comes alpium », comite al munţilor sau mai de grabă *al plaiurilor*, Ioan Tompa[1], cu moşii la Aciliu şi Tileşca, în megieşie cu posesiunile domnului romîn. Existenţa unui asemenea « comite al plaiurilor » trebuie pusă în legătură desigur cu drumul oilor şi cu trecerile de o parte şi de alta a munţilor despărţind Ţara Romînească de Transilvania. Prin rînduirea unui asemenea « comite » se închidea poate încă una din căile deschise domnului romîn.

În călătoria sa, regele era însoţit de voievodul Dionisie al Transilvaniei, care părăsindu-şi temporar rosturile vidiniene încredinţate lui mai mult formal (căci din luna februarie nu pare să mai fi fost în districtul său, lăsat probabil în grija fratelui său Emeric) îşi exercita atribuţiile dregătoriei sale transilvănene, sporite încă de prezenţa regelui, înaintea căruia se aduceau nenumărate cereri şi plîngeri. Totuşi regele nu se gîndea încă să-l redea pe voievod cu totul preocupărilor sale transilvănene. În iunie, el mai pomeneşte încă de sarcini pe care acesta ar trebui să le împlinească în districtul Vidinului. Este probabil că în timp ce căuta să-l încercuiască de pretutindeni din Transilvania pe voievodul vecin el nu se gîndea totuşi la o expediţie imediată în Ţara Romînească, expediţie ce ar fi fost condusă în chip firesc de voievodul Transilvaniei. Deocamdată măsurile riguroase şi proscripţiunile pornite în Transilvania împotriva populaţiei de rînd, *mai ales romîneşti*, îşi găseau corespondenţa în măsuri similare luate încă din aprilie de comitele Benedict Himfy în comitatele sale Caraş şi Cuvin. Plin de zel, Benedict Himfy îi trimitea regelui raportul său asupra mersului proscripţiunilor, cerînd în cazurile mai grele încuviinţarea regelui. Formula întrebuinţată în comitatul Caraş pentru justificarea proscripţiilor ce trebuiau să bage spaimă în populaţia bănuită a înclina pentru adversarii regelui, era aceea a unei sprijiniri a « răufăcătorilor » sub forma găzduirii lor. Vinovăţia aceasta care nici nu mai trebuia dovedită[2] era cristalizată în formula « gazdă de hoţi ». Ce se ascundea sub această denumire nu e greu de ghicit. Găsim deci transpusă în altă formă, măsura hotărîtă de rege prin

---

[1] Pentru acest Ioan Tompa cf. Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, 104 (1354); 273 (1366); 276 (1366); 357, 360, 361 (1370); 453 (1376); 485 (1378); 574—576 (1383) unde el poartă şi numele « de Enyed » (= de Sîngătin), « de villa Apoldi », « de Echellew » precum şi doc. din 5 mai 1383 din vol. de Doc. Transilvania (tranşa 1381—1390). La 16 mai 1366 îl găsim desemnat ca *homo regius* la punerea în stăpînire a « comitelui Stanislaus » amintit mai sus. Soţia lui Ioan Tompa era fiica lui Alard, fiul lui Arnold de Sîngătin, ceea ce explică adoptarea numelui « de Enyed » pomenit mai sus.

Calitatea lui de « *Comes alpium* » nu o întîlnim decît *o singură dată* în doc. din 10 octombrie 1366. Ar fi interesant de urmărit rolul său, în litigiile de vecinătate cu locuitorii din Apoldul de Sus (1354) (1376) pentru nişte pămînturi ocupate de el « de facto », precum şi în procesul cu episcopul Goblin (1378) la punerea în stăpînirea a acestuia în posesiunea Amlas cît şi a celor patru sate romîneşti dăruite episcopului de regina Maria de Anjou, fiica lui Ludovic. Ca şi în doc. din 10 oct. 1366 privitor la hotărnicia cu voievodul Ţării Romîneşti, îl găsim aproape întotdeauna alături de Ioan de Cisnădie (« Gyznoyo »), acelaşi care pare a fi fost principalul interesat în plăsmuirea acelui fals privitor la distrugerea cu prilejul arderii mănăstirii sf. Nicolae de Tălmaci a actelor sale de dovedire.

[2] Procedura proscrierilor palatinale nu comportă o judecată cu cercetări de martori şi stabiliri de vinovăţii. Ea constă într-o simplă declaraţie făcută de asesorii juraţi aleşi dintre nobilii comitatului ce întocmeau lista vinovaţilor. Urma în mod automat proclamarea proscrişilor şi trecerea lor într-un registru avînd drept urmare confiscarea bunurilor lor şi urmărirea lor de oricine, oriunde şi oricînd. De obicei vinovăţia invocată mai des era tîlhăria învederată greu de ascuns. Lucrurile erau însă cu totul altfel cînd era vorba de acuzarea de complicitate sub forma găzduirii dată hoţilor. Aici argumentul notorietăţii, menite a înlocui flagrantul delict sau dovada concretă a vinovăţiei, nu mai era decît un pretext ce trebuia să justifice proscripţiunea.

privilegiul din 28 iunie împotriva celor socotiţi vinovaţi pe baza zvonului public, sprijinit de mărturia unui număr oarecare de oameni de o seamă cu cei învinovăţiţi [1].

Întors din inspecţia sa prin Transilvania, Ludovic putea acum să se ocupe şi de cruciadă. Desigur nu aşa cum fusese plănuită la congresul regilor din Cracovia şi nici în înţelegerile şi jurămintele schimbate cu împăratul bizantin [2]. Ci într-un chip cu totul neaşteptat mutînd cruciada la el acasă deocamdată în Vidin şi în Banat.

La 20 iulie, deci îndată după primirea bulelor papale din 23 iunie şi 1 iulie, Ludovic dă vestitul ordin adresat nobililor, orăşenilor şi celorlalţi locuitori ai comitatelor Caraş şi Cuvin de a preda în mîinile comitelui de Caraş şi Cuvin, Benedict Himfy sau a fratelui său Petru, pe toţi preoţii ortodocşi (« sclavos ») împreună cu soţiile lor nelegiuite şi cu toate lucrurile lor, fără vreo vătămare sau batjocură, pentru ca acest Benedict şi Petru să facă cu ei ce le va cere regele [3].

Regele se afla la Lipova, iar peste mai puţin de o lună (12 august) la Visegrad [4]. În Banat îl vom regăsi tocmai în toamnă, anume la Orşova, la 10 octombrie [5] luînd hotărîri de o importanţă covîrşitoare pentru raporturile sale cu Ţara Romînească.

Între momentul de la Lipova al luptei antiortodoxe (20 iulie) şi cel de la Orşova al precizării definitive a raporturilor cu domnul Ţării Romîneşti, se situează crearea banatului Bulgariei, încredinţat lui Benedict Himfy, dublat de fratele său Petru, ce va purta şi el titlul de ban al Bulgariei. Nu credem că

---

[1] Hurmuzaki, *Doc.*, I_2, p. 120, *Quicumque homo in furto vel latrocinio aut alio criminali facto fuerit notorie inculpatus, quamvis non sit manifeste protunc cum inculpatur ... attestatione quinquaginta hominum ..., iuridice interimi possit per partem adversam* (şi aici notorietatea ţine locul oricărei dovezi. În cazul prinderii asupra faptului mărturia a şapte oameni era suficientă).

[2] E foarte probabil să fi existat un jurămînt al regelui ca un corolar necesar al jurămîntului rostit de împărat la Buda, de care pomeneşte papa în bula sa din 1 iulie adresată acestuia « *ac tu eidem regi promisisti solemniter et sacramento firmasti quod tu et nobiles viri Emanuel et Michael nati tui acceptaretis, faceretis et adimpleretis ad honorem dictae romanae ecclesiae ac augmentum Catholicae fidei, omnia quae super reconciliatione praefata tibi et eisdem filiis tuis mandaremus* (*Hurmuzaki*, I_2, p. 128). Acest jurămînt era desigur contrapartea unui jurămînt corespunzător al regelui de a porni în fruntea unei armate însemnate în ajutorul său. În bula misterioasă din 23 iunie papa dînd regelui dezlegarea de jurămînt, sau mai bine amînarea pe un an, îndemna pe rege să se îndeletnicească în răstimp cu alte fapte cucernice (*aliis operibus pietatis*). Să fie oare vorba de acţiunea de prozelitism catolic în părţile ortodoxe?

[3] Hurmuzaki, *Doc.*, I_2, p. 132, regestat şi în *Documente Valachorum*, p. 201, unde trebuie semnalată o redare greşită a textului, anume: « *cum eorum pueris, uxoribus et rebus omnibus absque omni dampno ...* » în loc de « *cum eorum pravis uxoribus et rebus omnibus...* » etc., căci nu e vorba de copiii preoţilor ortodocşi ci de adjectivul *pravis* legat de substantivul *uxoribus*.

[4] Cf. itinerariul lui Ludovic pentru anii 1361—1370 la Sebestyén Béla, *A magyar királyok tartozkodási helyei* (Locurile de reşedinţă ale regilor maghiari), Budapesta, f. a. p. 43—51, supunîndu-l totuşi unei critici stăruitoare şi punîndu-l de acord cu documentele publicate de pildă de Thalloczy în 1898 şi 1900, necunoscute de autor.

[5] Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 273. Publicat şi în Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 136. Itinerariul citat de noi în nota precedentă mai arată prezenţa regelui la Timişoara, la 6 octombrie fără însă a trimite la izvorul acestei informaţii. De asemenea aceeaşi lucrare îl mai arată pe rege la Buda la 20 septembrie. Ceea ce se desprinde deocamdată din urmărirea datelor itinerariului regal este faptul că regele după o întrerupere de circa două luni a şederii sale în părţile transilvano-bănăţene se întoarce *anume* în octombrie pentru a rezolva problema raporturilor cu Ţara Romînească precum şi a organizării banatului vidinean.

este vorba de astă dată de o simplă schimbare de persoane ci de organizarea acestei dregătorii pe baze noi datorită schimbării esenţiale a condiţiilor înconjurătoare. Într-adevăr, mulţumită acţiunii împăratului se produsese o spărtură în lumea ortodoxă, deschizîndu-se cîmpul unei ofensive catolice în Balcani, ofensivă ce trebuia să aibă la bază tocmai acest nou banat al Bulgariei. Tot de aici urma să pornească eventuala înaintare a armatelor regale, de sigur nu prea departe şi îndreptate foarte probabil împotriva ţaratului de Tîrnovo ce folosea în scopurile sale anumite elemente turceşti [1]. În sfîrşit tot acum se schimbă în bine raporturile cu domnul Ţării Romîneşti.

Pentru această schimbare avem un singur document a cărui interpretare ridică o serie de probleme. E vorba de delimitarea posesiunilor de peste munţi ale domnului, posesiuni ce vor constitui mai apoi sub Mircea, ducatul Amlaşului. La 10 octombrie, regele porunceşte vicevoievodului Petru al Transilvaniei să hotărnicească faţă cu omul de mărturie al Capitulului de Alba-Iulia moşiile lui Ioan zis Tompa, comitele plaiurilor [2] din părţile Transilvaniei, anume Aciliu [3] şi Tilişca [4], precum şi pe ale lui Ioan fiul lui Petru de Cisnădie, numite Săcel [5] şi Orlat [6] dinspre partea pămînturilor aflate sub atîrnarea domnului Ladislau « voievodul nostru Transalpin » înainte de a veni înaintea regelui la Orşova, urmînd apoi să-i ţină pe aceştia în pace şi linişte în stăpînirea acestor moşii şi hotare [7] ... În hotărnicia cuprinsă în răspunsul capitulului adresat *direct* regelui se pomeneşte în două rînduri de semne *vechi* de hotar *reînnoite cu acest prilej* ceea ce ar indica o stăpînire mai veche a domnului romîn.

Dacă documentul din 10 octombrie este într-adevăr vrednic de crezare, atunci trebuie admis că înţelegerea cu Vlaicu se produsese încă înaintea acestei porunci de delimitare, menite după cît se pare să recunoască şi să statornicească o

---

[1] Asupra folosirii unor asemenea elemente de către ţarul de la Tîrnovo încă din 1364 în cursul conflictului său cu împăratul Ioan Paleologul pentru porturile Anchialos şi Mesembria. Cf. Jireček, *Geschichte der Serben*, Gotha, 1911, I, p. 427, care trimite la Kantakuzenos, IV, cap. 50.

Informaţia din Jireček se regăseşte întocmai la Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren*, p. 174.

[2] *Comes alpium*, e vorba de păşunile muntoase constituind drumul oilor de care a mai fost vorba mai sus.

[3] Echelleo.

[4] Thylichke.

[5] Feketevyz.

[6] Waraliafalu.

[7] Documentul se află cuprins în răspunsul trimis de Capitulul de Alba-Iulia *tocmai la 24 noiembrie*, ceea ce pare în contradicţie cu recomandarea regelui: « *priusquam iter vestrum arriperetis post nos huc veniendum* », implicînd o venire mai grabnică. Ceea ce pare însă ciudat e că în acest răspuns al său nu este vorba de loc de hotărnicirea moşiilor lui Ioan Tompa, ci numai de acelea ale lui Ioan fiul lui Petru de Cisnădie. S-ar putea presupune că s-au întocmit două răspunsuri deosebite fiecare din ele cuprinzînd hotărnicia unuia din aceşti doi megieşi ai domnului. Este însă vrednic de semnalat ca ambii aceşti vecini atît Ioan Tompa cît şi Ioan fiul lui Ioan de Cisnădie, se judecă în 1383 cu episcopul Goblin şi fraţii şi surorile lui pentru următoarele patru sate romîneşti „Gorozdorph cum Galusdorph, Grophondorph, Budinbach şi Cripsbach", la atribuirea cărora ridicaseră împotrivire şi urmau deci să-şi înfăţişeze, actele lor în susţinerea acestei acţiuni. La termenul următor, Ioan de Cisnădie renunţă la drepturile şi la acţiunea sa, în timp ce Ioan Tompa nu mai apare în nici un fel. Este de observat că tatăl acelui Ioan, fiul lui Ioan de Cisnădie, adică Ioan fiul lui Petru de Cisnădie este interesat în falsificarea actului ce pomeneşte de arderea mănăstirii sf. Nicolae din Tălmaci. Să fi fost oare nevoie de acest fals pentru a explica lipsa documentelor ce trebuiau înfăţişate în procesul de mai sus? (cf. Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 149, pentru falsul datat 1369 şi Zimmerman-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 574—585, pentru procesul pomenit).

stare dinainte existentă. Adică întocmai cum pentru banatul Severinului se recurge la formula păstrării sale de către domn în temeiul ficţiunii unei conferiri feudale, tot astfel ţinuturile stăpînite de domn peste munţi i se recunosc acum pe baza delimitării poruncite de rege. Dar lăsarea Severinului în mîinile domnului romîn, care îl stăpînea de fapt încă dinainte[1] impunea o nouă organizare a regiunii limitrofe bănăţene. Constituirea banatului bulgăresc cu adăugarea cetăţilor Timişoara, Jdioara, Caransebeş, Mehadia şi Orşova trebuia să opună banatului severinean rămas definitiv în mîinile lui Vlaicu un alt banat putînd oricînd pune stavilă oricăror încercări de sustragere de la ascultarea feudală. Deci pe lîngă rostul ofensiv al acestui banat nou înjghebat pentru cruciada balcanică, se vădeşte de la început şi rostul său de contrapondere la banatul severinean la a cărui redobîndire trebuise să renunţe regele[2].

Aşadar se trece de la atitudinea de expectativă ostilă la raporturi de suzeranitate şi vasalitate pentru regiunile ţinute aparent ca feude. Oare trebuie socotit încă de pe acum şi Făgăraşul printre aceste feude ale domnului romîn cum cred mai toţi istoricii romîni şi maghiari? Am fi ispitiţi să credem că nu. Prezenţa în legenda de pe pecetea lui Vlaicu atîrnată de privilegiul dat de domn braşovenilor la 20 ianuarie 1368 a titlului de duce de Făgăraş nu poate înlocui *lipsa acestui titlu în textul însuşi al privilegiului.*

Într-adevăr intitulaţia din textul privilegiului nu corespunde cu legenda peceţii. În textul privilegiului domnul se intitulează voievod al Ţării Romîneşti şi ban de Severin, pe cînd pe legenda peceţii apare şi titlul de duce de Făgăraş. Această triplă calitate a domnului romîn, *ce nu apare în cuprinsul privilegiului din 20 ianuarie 1368*, apare ulterior în două acte ale domnului date la 25 noiembrie 1369 şi la 15 iulie 1372, ce ne-au parvenit fără peceţile lor respectiv aplicate şi atîrnate la documentele pomenite. Cum se explică această nepotrivire? Credem că singura explicaţie posibilă e aceea a *înlocuirii peceţii iniţiale cu pecetea aflătoare acum*. Această înlocuire a trebuit să se producă *cu prilejul reconfirmării privilegiului după împăcarea din 1369*. Această reconfirmare devenise necesară după ruptura din toamna anului 1368. Aşa precum domnul a fost desigur *reconfirmat în vechile feude* (şi aşezat în feuda nouă — Făgăraşul), tot aşa şi actul din 1368 a trebuit să fie reconfirmat prin schimbarea peceţii celei vechi cu pecetea cea nouă. În ipoteza noastră această schimbare de pecete era de neînlăturat în urma *schimbării titlului* domnului, şi deci şi a peceţii sale mari autentice latineşti[3] folosită pentru actele în legătură cu Ungaria sau părţile de sub atîrnarea ei.

---

[1] Încă din 1357 constatăm lipsa unui ban de Severin din lista dregătorilor unguri. Deşi lucrul nu reiese din tabelul lucrării lui Hóman şi Szekfű, *Magyar Története* (Istoria Ungariei) III, unde găsim lista următoare a banilor de Severin: Dionisie Láckfy 1355—1356, apoi Nicolae? (sic) — 1366, totuşi din cercetarea documentelor publicate putem întocmi tabelul următor:

Din anul 1347 pînă în 1356 inclusiv apare printre dregătorii Ungariei şi banul Severinului (Hurmuzaki, I_2 p. 4, 7, 13, 21, 22, 23, 30, 32, 36, 38, 42) ultimul din această serie fiind Nicolae Szecs. Începînd din ianuarie 1357 el dispare din diplomele regale. Cf. doc. din ianuarie 1357 (*ibidem*, p. 49—50), august 1359 (p. 60—61), martie 1360 (p. 61—62), mai 1361 (p. 68—69), octombrie 1364 (p. 90—92).

[2] Acest rol *dublu* se vădeşte şi prin existenţa de fapt a *două* posturi de conducere, unul la Orşova şi celălalt la Vidin, în primul şi cel principal fiind instalat Benedict, în al doilea fratele său Petru. Benedict şi Petru erau împreună bani ai Bulgariei.

[3] De altminteri pecetea însăşi merită un studiu aparte pentru discutarea întregirii sale. Întregirea încercată de Zimmermann-Werner-Müller şi admisă şi de Onciul *(Originea Principatelor*, Ţara Rom., p. 253) ni se pare că ridică o nouă nedumerire. Cum putea Vlaicu,

Dacă deci în ianuarie 1368 domnul Ţării Romîneşti nu purta titlul de *duce de Făgăraş* cum s-a crezut pe temeiul gratuitei datări a peceţii atîrnate de privilegiul pomenit, nu mai poate fi vorba de o atragere a domnului prin daruri ispititoare şi de o cîştigare a lui de către Ludovic cu prilejul înţelegerii dintre ei.

Înţelegerea din octombrie 1366 normaliza raporturile dintre domn şi puternicul său vecin şi suzeran. Deşi prin aceasta domnul nu cîştigase nimic din ce nu avusese încă, el primea o consacrare de drept a situaţiei sale materiale anterioare în schimbul şi sub forma vasalităţii ce pare să-i fi fost impusă în urma măsurilor amintite îndreptate contra lui. Oare chemarea lui Benedict Himfy la banatul cel nou al Bulgariei nu este şi ea în directă legătură cu această soluţie? Se cuvine deci să cercetăm data exactă cînd s-a făcut această schimbare.

La toţi istoricii care s-au ocupat de istoria acestor evenimente găsim cu mici variante succesiunea următoare: Dionisie guvernator provizoriu al districtului Vidinului ... apoi Ladislau al lui Philpus ca ban al Bulgariei ... înlocuit în 1368 prin Benedict fiul lui Heem [1]. N. Iorga în articolul citat îl socoteşte pe Petru Himfy ca banul dintîi, pe baza documentelor publicate în «Történelmi Tár» (1898) şi «Századok» (1900). În realitate, data înfiinţării banatului şi a numirii lui Benedict Himfy trebuie fixată la mijlocul lunii septembrie 1366, cînd întîlnim prima sa menţiune într-un document de o importanţă netăgăduită, care însă a fost interpretat cu totul greşit, contribuindu-se astfel la crearea acelei confuzii în cronologia evenimentelor de care s-au lovit toţi istoricii care au vrut să limpezească legăturile de succesiune şi de cauzalitate dintre ele. Va trebui deci să înfăţişăm la rîndul nostru textul integral [2] al docu-

---

după un text în care termenii folosiţi sînt parcă anume aleşi pentru a accentua cît mai mult dependenţa de vasal a domnului romîn să atîrne o pecete a cărei legendă e negarea cea mai completă a acestui text? În text Vlaicu se intitulează «dei et regiae maiestatis gratia». În reconstituirea amintită vedem: Dei gratia. (cf. D. Onciul, *op. cit.*, p. 253, n. 3. Ladislau<s Dei gratia Vaivoda Tra>nsalpinus B<anus de Zevrino D>ux de Fugrus — cf. şi Zimmermann-Werner-Müller. *op. cit.*, II, p. 306 unde se redă legenda cu întregirea încercată în 1806 de Marienburg, S. LADIZLAU [S DEI G *...] ** NSalPINUS B[AN (*sic*) DE Z **... D] VX... DE FUGRUS.—(* lacună de 4,5 cm; ** lacună de 7 cm; *** lacună de 2,7 cm.). Întregirea lui Marienburg se află între paranteze dreptunghiulare. Se vede deci că formula *Dei Gratia* se datoreşte încercării de reconstituire a lui Maricnburg şi ca atare poate fi repusă în discuţie.

Ar trebui cercetată pecetea pentru a putea vedea, din raportul dintre spaţiul legendei şi mărimea literelor, care ar fi completarea cea mai verosimilă a lacunei din legendă. Credem că Huber a avut dreptate afirmînd că ducatul de Făgăraş a fost dobîndit de Vlaicu în anul 1369 *după* campania împotriva lui şi că D. Onciul a văzut foarte bine problema pînă în clipa cînd titlul *de pe pecete* (dar nu din text) l-a putut abate de pe poziţia sa iniţială.

[1] D. Onciul, *op. cit.*, p. 249, 255.

[2] «Történelmi Tár», 1898, p. 365 <Vidin 1368 sept. 8> (data este greşită şi trebuie îndreptată = 15 sept. 1366).

Sincera salutacione premissa. Noveritis quod in istis partibus est manifestum quoniam dominus noster rex tradidit vobis istud dominium, sed adventus vester nimis tardatur. Ex desiderio vestri adventus per gentes istas iam non creditur quod verum sit et modo venit Michlaus giuppanus et postquam venit, gens ista magis firma fuit quod vobis non sit traditum dominium et ideo si vultis, quod illud quid remanserit non perdatur, festinetis venire, quia si tardabitis, pro certo omnes recedent et si cito venietis, spero in deo, quod omnia prospere ibunt, quia ab omnibus habeo nova quod vos desiderant. Valeat dominatio vestra per tempora longiora. Datum in Bodognion (?)* *in octava nativitatis beate virginis.*

Petrus et } *de Ragusio*
Andreas } *judices de Bodon*

Magnifico et potenti domino, domino Benedicto bano budinensi.

* Semnul de îndoială al editorului.

mentului pomenit din care reiese că la 15 septembrie, anul nefiind indicat, i se trimite lui Benedict Himfy din partea raguzanilor Petru şi Andrei, juzi ai Vidinului, îndemnul să-şi grăbească sosirea la Vidin, unde interesele sale ar fi destul de periclitate de zvonurile cu privire la încredinţarea băniei Bulgariei unui altuia. « Veţi şti că în părţile acestea este bine cunoscut că domnul nostru regele v-a dat vouă această dregătorie, dar sosirea voastră întîrzie prea mult. Din cauza lipsei venirii voastre, printre ostăşimea aceasta nici nu se crede că acest lucru ar fi adevărat şi acum a venit Miclăuş jupanul[1] şi după ce a venit el, ostăşimea aceasta a fost mai încredinţată că nu vi s-a dat această dregătorie, şi de aceea, dacă doriţi să nu se piardă ceea ce va mai fi rămas, grăbiţi-vă să veniţi căci dacă veţi zăbovi, fără îndoială că toţi vor pleca şi dacă veţi veni grabnic, nădăjduiesc întru dumnezeu că toate vor merge bine, căci de la toţi am ştire că vă doresc... ». Scrisoarea e adresată « Strălucitului şi puternicului domn, domnului Benedict banul de Vidin ».

După cum se vede, nimic nu îndreptăţeşte tălmăcirea acestui text ca o chemare în ajutor din partea negustorilor raguzani înspăimîntaţi de gîndul unui atac bulgăresc în toamna anului 1368 (?) aşa cum s-a făcut. E un simplu îndemn de a veni mai repede după ce s-a aflat că i s-a încredinţat această bănie (= dominium). Nevoia aceasta de a-şi grăbi sosirea e legată de nerăbdarea acelor *gentes* (= oameni, trupe, ostaşi) ce ar putea pleca de acolo, pierzînd cu toţii nădejdea în sosirea şi măcar în numirea sa. Despre ce trupe poate fi vorba aici? Desigur de elemente ce urmau a fi angajate de Benedict în armata sa. E foarte probabil să fie vorba aici de ostaşi raguzani şi de aceea să vină acest îndemn din partea acestor raguzani aflaţi în funcţia de « juzi » de Vidin. Acest termen de *iudices* are sensurile cele mai variate. Se cunoaşte rolul important al elementului raguzan în oraşele bulgăreşti, încă din secolul al XIII-lea[2]. Regele întrebuința în Bulgaria ocupată elementele slave catolice, aşa precum pentru propaganda religioasă, el întrebuința călugării aduşi din Bosnia.

Dar dacă am elucidat sensul acestei scrisori, trebuie să-i precizăm şi data. Şi pentru aceasta avem alte două scrisori din care însă numai cea din urmă poartă şi anul. O vom înfăţişa deci mai întîi pe aceasta. Este vorba de o scrisoare a regelui adresată lui Benedict Himfy « fideli suo Benedicto, *regni nostri Bulgariae Bano* », purtînd data de 26 decembrie 1366[3]. Deci în decembrie 1366 nu mai este nici o îndoială că Benedict era ban al Bulgariei. Dar pătrunzînd mai adînc în trecut găsim o altă scrisoare a regelui datată din 11 noiembrie, e drept fără arătarea anului, ceea ce a permis tuturor istoricilor cu o singură excepţie[4] să o socotească din anul 1368, cu toată imposibilitatea flagrantă a acestei datări. Într-adevăr, textul acesta îl pomeneşte pe Nicolae Kont ca palatin, situaţie ce nu se mai potrivea cu realităţile din 1368 şi nici din noiembrie 1367, căci încă din începutul lui mai 1367 îl aflăm[5] pe Ladislau de Oppeln ca palatin.

[1] Cine poate fi acest « Michlaus Giuppanus » ? Să nu fie cumva vorba de Nicolae Altomanovici venit să-şi înroleze cumva raguzani pentru acţiunile sale îndreptate contra teritoriilor din jurul acestui oraş? Cf. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 434. În octombrie 1367 el răpeşte mătuşii sale, văduva lui Vojislav, posesiunile de lîngă Raguza. Soţia lui era înrudită cu angevinii.

[2] Cf. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1877, p 258.

[3] Pesty, *op. cit.*, III, p. 74—75.

[4] I. Minea, *art. cit.*, în « Conv. lit. », 1910.

[5] Cf. Pór Antál, *Opuli László Herczeg Magyarország Nadorispánja* (Ducele Ladislau de Oppeln palatin al regatului Ungariei) în « Századok », 1909, Nicolae Kont e palatin din 31 martie 1356 pînă la 24 aprilie 1367.

Greşita datare a acestei scrisori a dat naştere la unele din absurdităţile amintite de noi la începutul acestei lucrări. Data ei exactă e 11 noiembrie 1366[1]. Regele întorcîndu-se în sfîrşit la el acasă după lunga sa şedere în Transilvania şi în părţile bănăţene, îi porunceşte lui Benedict Himfy trimis cu armata regală în banatul Ungariei într-un fel de plimbare sau demonstraţie militară menită să convingă pe toţi de puterea suveranului angevin — ca încheind această demonstraţie şi lăsînd în siguranţă cetatea Vidinului şi districtul ei să vină în persoană la rege la Timişoara şi să dea drumul tuturor oştenilor ce nu ar fi trebuitori pentru paza cetăţii şi a districtului, urmînd ca aceştia să se întoarcă la rege. În eventualitatea că ar vrea să reţină pe vreunii, regele arată precis pe care anume să-i reţină, îngrijindu-se şi de posibilităţile lor de plată. Data de 11 noiembrie 1366 e confirmată de faptul că în acest an îl găsim pe rege la 9 noiembrie la Şemlacul Mare în apropierea imediată a Timişoarei unde s-a oprit apoi şi l-a aşteptat pe banul Bulgariei.

Aşadar încă din 15 septembrie se ştia că Benedict Himfy fusese numit ban al Bulgariei. Oare negrăbirea lui de a se duce la Vidin pentru a-şi lua în primire postul şi a-şi angaja trupe nu se explică cumva printr-o altă misiune dată de rege, în legătură poate cu o acţiune de intimidare dusă contra lui Vlaicu?

Lipsa unor izvoare pentru începutul anului 1367 nu ne îngăduie să afirmăm nimic cu privire la situaţia banatului Bulgariei în acest timp. Probabil că la Vidin era linişte deoarece nu-l găsim acolo pe Benedict ci pe fratele său Petru, auxiliar credincios şi destoinic care îl înlocuia, împărţind cu el răspunderile şi atribuţiile sale, precum şi titlul de ban. E foarte probabil că Benedict îşi avea reşedinţa la Orşova de unde putea comunica mai uşor cu regele şi de unde îl pîndea pe domnul romîn, vasalul stăpînului său. Legăturile între Orşova şi Vidin se puteau face uşor pe Dunăre în împrejurări normale.

În 1367 mesagerii puteau circula şi aduce veşti din locurile cele mai depărtate. Pe lîngă paza banatului Bulgariei, fraţii Himfy mai asigurau şi serviciul de informaţii, culegînd de la diverşi spioni trimişi în diferite puncte toate ştirile putînd interesa politica regatului Ungariei. La mijlocul lunii aprilie (1367), Petru Himfy se grăbeşte să anunţe reginei — în lipsa regelui — veştile alarmante primite de el cu privire la o gravă ameninţare a Vidinului[2]. Textul

---

[1] « Századok », 1900, p. 606, 607, 11 noiembrie, Timişoara.

Ludovicus dei gratia rex Hungariae.

Fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus ista via vestra in qua nunc cum gente nostra in terra Bulgarie laboratis expedita, dimissaque in tuto statu civitate nostra Bidiniense et eius districtu, vos personaliter ad nos veniatis, gentem autem nostram et milites nostros *omnes si pro ipsius civitatis aut eius districtus tuitione non fuerint necesarii,* ad nos reverti permittatis: *et si forte aliquos ex nostris militibus velletis ibidem aput vos retinere, tunc retineatis Georgium filium condam Andree Vayvode et Thomplinum cum gente eorumdem, quos si non possetis cum pecunia nostra aput vos habita sustentare, tunc nobis significetis, quid vel quantum eis de pecunia destinemus. Aliud igitur non facturi. Datum in Themusvar in die sancti Martini, confessori. Fideli nostro baroni Benedicto* bano *regni nostri Bulgarie.*

(Pe diplomă se citeşte menţiunea de cancelarie: *relatio Kont palatini).*

[2] *Domine sue regine metuende salutem cum fideli servitio. Notum vestre magnificentie dare volumus quod a Waychna penes mare demisse sunt nobis littere, in qua littera continentur pro domino nostro regi fidelis existentis et scribitur fratri nostro Benedicto et nobis quod consensio facta fuisset* <*inter*> ?* *imperatorem Greciae et Allexander de Thurno et imperator ligavit se tali obligacione quod Zoaykuch ad ipsum assumeret et nunc assumpsit et eidem Zoaykuch centum mille et octogesios mille florenos dare assumpsit et idem Zoayku*<*n*>*ch Bodinum recipere promisit et imperatori Grecorum dare assumpsit et Alexander de Thurnow imperatori Grecorum tali modo assumpsit, quod si Bodinum recipere posset et sibi restatuere* (!)** *tunc tres civitates penes mare Nezembur, Thochum, Warna vocatas imperatori Grecorum daret.*

destul de incorect ca formă nu întunecă însă înțelesul cuvintelor. Greutatea apare însă la tălmăcirea numelor întîlnite, și în primul rînd la identificarea misteriosului Zoaykuch sau Zoaykunch care trebuia, după spusele informatorului, să cucerească pentru împăratul bizantin Vidinul, pe care acesta s-ar fi obligat să-l predea țarului Alexandru de la Tîrnovo în schimbul a trei orașe maritime cedate de acesta împăratului, anume: Nezembur (= Mesembria) « Thochum » (?) și Varna. Desigur că multă fantezie e amestecată aici cu unele elemente reale, corespunzînd evenimentelor petrecute chiar atunci pe țărmul Mării Negre.

Care erau aceste evenimente? Ne aflăm în clipa lichidării expediției balcanice a contelui Amedeu de Savoia pornită pentru a-l readuce pe împăratul bizantin din părțile Bulgariei. După înapoierea acestuia din quasi exilul său în decembrie 1366, și înainte chiar de a se fi putut întoarce la Constantinopol, el e reținut de eliberatorul său pe țărmul Mării Negre, atît pentru încheierea socotelilor și acoperirea cheltuielilor făcute pentru readucerea sa, cît și pentru lichidarea conflictului cu țarul tîrnovean în vederea redobîndirii de la acesta a prizonerilor latini aflați în mîinile sale.

Deci în momentul acesta lumea balcanică urmărea cu cel mai viu interes hotărîrile pe care le luau la *Mesembria și Sozopoli* împăratul bizantin și trimișii țarului bulgar *sub impulsul* contelui Amedeu de Savoia.

Izvoarele contemporane menționează tratativele în urma cărora împăratul bizantin s-a ales cu restituirea orașului Mesembria, ocupat mai înainte de bulgari și cucerit acum de vărul său, șeful micii expediții cruciade, ce cucerise cetatea Gallipoli, ocupase orașele maritime ale Bulgariei, asediase Varna, îl readusese pe împărat [1] reținut fără voia sa prin părțile Bulgariei, și care acum la rîndul său ceda orașul Mesembria în schimbul unei sume de 20 000 de florini menită a plăti o parte din ostașii și galerele sale. Dar aceasta nu a fost singura tranzacție dintre împărat și eliberatorul său. Acesta se mai declara gata să recucerească pentru ruda sa imperială unele din castelele cucerite de turcii fără astîmpăr din preajma Constantinopolului [2]. Este foarte normal ca aceste tranzacții bănești [3] pomenite mai sus precum și faptul că între împărat și țar intervenise într-adevăr o înțelegere cu privire cel puțin la Mesembria să fi

---

Igitur predictus Waychna ad fidelitatem suam nunciavit quod predicta vera existerent et in literis suis petit nos diligenter ut cito Hungari Bodinum transeant, ut castrum Bodinense servare valeant. Datum Bodini die Elene anno domini MCCCLXVII.

Petrus Bulgarie Banus

Domine sue regine H<ec> *** *litera presentetur.*

* întregirea noastră.

** semnalarea editorului.

*** întregirea noastră.

[1] Pentru acțiunea lui Amedeu de Savoia în vederea readucerii lui Ioan Paleologul cf. N. Iorga, *art. cit.* și *Geschichte des osmanischen Reiches*, p. 224 și 226, 227, 229 precum și p. 224 n. 2. Că nu poate fi vorba de o captivitate a împăratului la « Șișman » se dovedește din socotelile expediției contelui Amedeu: *Expedicio domini imperatoris Constantinopolis qui reverti non poterat propter impedimentum quod sibi faciebat imperator Bulgarie* (*apud* *Bollati di Saint Pierre, Illustrazioni della spedizione in Oriente di Amadeo VI*, Turin, 1900, p. 4), precum și împrejurarea menționată acolo că încă în septembrie și noiembrie 1366 împăratul era în Vidin (p. 74—75, 94). Cf. și D. Muratori, *Aimon III comte de Genevois* (1906), p. 16, 17, 18 și *Un principe Sabaudo alla presa di Gallipoli turca* (1912), p. 944. Cf. și Jireček, în « Archiv für Slavische Philologie », XIV (1892), p. 263—264 și O. Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome*, p. 143, 147, 148.

[2] N. Iorga, *Geschichte des osm. Reiches*, p. 229.

[3] D. Muratori, *Un principe Sabaudo ...*, p. 948.

dat naştere unor zvonuri alarmante pentru regele Ungariei. Într-adevăr dacă se încheia o asemenea înţelegere, împotriva cui putea ea fi îndreptată dacă nu împotriva lui Ludovic? Dar în realitate avem aici o simplă recunoaştere *de nevoie* a situaţiei nou create prin cucerirea oraşelor maritime de către Contele Verde. Iar aşa-zisa înţelegere dintre ţar şi împărat era desigur un fel de pact de neagresiune devenit necesar pentru împărat în urma constatării făcute chiar de el că acţiunea militară a regelui Ludovic în Balcani nu putea fi de nici un folos împăratului bizantin măcar şi convertit pe trei sferturi la catolicism şi recunoscînd supremaţia papei. Împăratul putuse să-şi dea seama de planurile urmărite de trufaşul angevin. Căci nu gînduri de cruciadă ci socoteli de vanitate îl îndreptaseră împotriva statului *creştin* al lui Straşimir. De altminteri abaterea lui Ludovic de Anjou de la ideea unei cruciade fusese constatată şi de Amedeu de Savoia, care declara împăratului la despărţirea lor în iunie 1367 că vinovat de insuccesul planului de apărare contra primejdiei mahomedane e regele Ungariei, Ludovic [1].

Era deci natural ca împăratul să se asigure împotriva unei agresiuni bulgăreşti din nord menite să conlucreze cu un eventual atac din est din partea turcilor, aliaţi posibili ai ţarului de Tîrnovo. Chestiunea Vidinului nu a putut fi discutată desigur decît în legătură cu acest pact de neagresiune. Împăratul se lega poate să nu intervină în cazul unei agresiuni bulgare împotriva Vidinului. E puţin probabil ca înţelegerea să fi constat în ceva mai mult, adică într-o eventuală conlucrare împotriva stăpînirii ungureşti a Vidinului, căci interesul împăratului nu era nicidecum să ajute [2] la o unificare a Bulgariei sub ţarul Alexandru şi a fiului său Şişman ajunşi mai primejdioşi de cînd foloseau în trupele lor şi elemente turceşti [3].

Cunoscîndu-se deci tratativele bulgaro-bizantine din primăvara anului 1367 se poate mai bine pătrunde miezul de adevăr din răstălmăcirile ajunse la cunoştinţa lui Petru Himfy şi trimise îndată mai departe reginei pentru luarea de măsuri urgente în faţa noii primejdii semnalate.

Stăruie o nedumerire. Cine putea fi acest « Zoaykuch » [4] arătat a fi agentul cuceririi Vidinului pe seama împăratului şi în folosul ţarului de Tîrnovo în schimbul oraşelor maritime de pe coasta Mării Negre? Credem că aici nu trebuie căutată o identificare cu vreo figură balcanică sau dunăreană [5]. Nici Dobrotici, nici domnul Ţării Romîneşti, Vlaicu, nu ar fi avut vreun interes în sensul acesta, ci hotărît dimpotrivă. Şi pentru unul şi pentru altul reînvierea unei Bulgarii mari duşmane însemna o primejdie ce nu ar fi putut fi compensată de nici un cîştig bănesc oricît de mare. De altminteri amîndoi aceşti stăpînitori vor fi cei ce vor chezăşui regelui Ungariei păstrarea credinţei lui Straşimir reinstalat în Vidin ca vasal al acestui rege, în toamna anului 1369. Ivirea unor

[1] N. Iorga, *Philippe de Mezières, 1327—1405 et la Croisade au XIVème siècle*, Paris, 1896, p. 331—333, 336.

[2] Ajutorul militar pe care l-ar fi putut da împăratul era aproape nul din lipsa lui de mijloace. Altul putea fi aportul lui: *a)* Un aport *moral* ca cel dat acţiunii lui Ludovic în Peninsula Balcanică, *b)* Un aport *pasiv* ca cel oferit prin îngăduirea folosirii teritoriului bizantin ca bază de operaţii în eventualitatea unei expediţii cruciade împotriva turcilor.

[3] Cf. pentru anul 1364 Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 323 cu trimiterea la Kantakuzenos.

[4] Această denumire e desigur o *poreclă* sau numire convenţională care să ascundă identitatea adevărată a persoanei desemnate. S-ar părea că există oarecare apropiere între acest nume şi rădăcina maghiară a cuvîntului zgomot. Ar fi deci vorba de « zgomotosul »?

[5] Cf. N. Iorga, *art. cit.*; I. Minea, *art. cit.*

atare chezaşi[1] nu este întîmplătoare, căci ei erau primii interesaţi să pună stavilă unei acţiuni ce putea aduce pe turci la Dunăre. Acest misterios Zoaykuch trebuie deci căutat printre cei ce puteau avea la îndemînă o oaste sau trupe de mercenari sau aventurieri susceptibili a fi angajaţi cu plată pentru săvîrşirea cuceririi Vidinului. Dar un asemenea şef de expediţie nu se putea recruta dintre elementele locale mărunte fără mijloace de luptă, *fără flotă* pentru o acţiune pe Dunăre, şi fără trupe specializate avînd a lupta poate chiar cu balistarii genovezi[2] ai regelui Ludovic.

Un asemenea şef de expediţie se afla tocmai la îndemînă cu o flotă ce-şi dovedise vrednicia, cu o ceată de circa 2 000 de luptători înconjuraţi de prestigiul ocupării Gallipolului, pe lîngă aceasta cu nevoia de a-şi găsi bani pentru a putea face faţă plăţilor numeroase ale acestei trupe şi a flotei angajate deocamdată pe o durată de un an, şi în sfîrşit cu un spirit de aventură ce se vădise încă de la începutul expediţiei sale cînd ajuns în Peloponez pornise în ajutorul rudei sale, Maria de Bourbon, asediată într-un castel de oamenii arhiepiscopului de Patras[3], şi mai apoi cînd ajuns la Constantinopol pornise în căutarea împăratului bizantin împiedicat să se întoarcă la el acasă, « eliberat » în sfîrşit mulţumită strădaniei sale, şi supus unui fel de tutelă cu forme uneori destul de imperioase, ce făceau din contele Amedeu de Savoia personajul principal în Peninsula Balcanică în prima jumătate a anului 1367.

Mai toate datele reale, precum s-a văzut mai sus, sînt deformate şi denaturate în redarea informatorului fraţilor Himfy, căci acesta pomeneşte de cedarea a trei oraşe maritime bulgare printre care însuşi portul Varna, suma pomenită e de-a dreptul fantastică: 180 000 de florini, iar ţarul de la Tîrnovo e înfăţişat ca foarte doritor să facă un schimb *avantajos*, cedînd de bună voie oraşele sale maritime ca preţ al Vidinului.

Dar nu era nevoie ca planurile atribuite lui « Zoaykuch »[4] să corespundă într-adevăr întru toate gîndurilor contelui de Savoia pentru ca să se nască bănuiala la Buda. Această bănuială avea să influenţeze puternic atitudinea lui Ludovic faţă de fostul său musafir imperial. Un ecou imediat al acestei ştiri se află în informaţia din cronica veneţiană a lui Caroldo cu privire la negocierile lui Ludovic cu Veneţia. La 5 martie 1367 regele ceruse Veneţiei doar două galere neechipate (*duo corpora galearum*). După aceea — fără a se preciza data — se află ştirea despre declaraţia regelui făcută dogelui că el nu cere galerele pentru a-l ajuta pe împăratul grecilor împotriva turcilor, ci el ar avea de gînd să facă *război Serbiei şi Bulgariei şi poate chiar împăratului* pe care îl acuză de rea credinţă şi de intrigi felurite[5].

---

[1] Pentru unele rezerve formulate de noi asupra identificării chezaşului al doilea cu Dobrotici cf. infra., p. 44.

[2] Aceşti balistari au fost trimişi de Francesco Carrara în 1367 fără a se putea preciza mai bine data sosirii lor.

[3] D. Muratori, *Aimon III comte de Genevois*, p. 17.

[4] Pentru feluritele identificări ale lui Zoaykuch cf. N. Iorga, *art. cit.* şi *Ist. rom.* 3; I. Minea, *Urmaşii lui Vladislav* în « Convorbiri literare », 1916, unde se întreabă dacă ar putea fi vorba de Vlaicu.

[5] O. Halecki, *op. cit.*, p. 134, n. 1. Autorul nu face însă vreo legătură între această atitudine şi înţelegerea greco-bulgară. Dimpotrivă, se întreabă care ar fi cauza acestei neînţelegeri, pomenind şi de legenda după care împăratul l-ar fi ofensat pe rege prin purtările sale trufaşe, refuzînd de pildă să se descopere în faţa lui. Deşi motivul i se pare insuficient totuşi interpretează ca semn al unor bănuieli reciproce ivite încă din 1366 faptul lăsării ca ostatec la Buda a fiului împăratului, tînărul Manuel. S-ar putea însă ca alta să fie cauza acestei zălogiri imperiale, şi anume existenţa unor datorii băneşti. Drumeţii bizantini par

Mai tîrziu, după aderarea oficială la catolicism a lui Ioan al V-lea, pe cînd se afla la Roma, prin 1370, împăratul avea să solicite intervenția papei pentru a mărturisi că niciodată nu a adus vreo atingere onoarei regale prin cuvinte spuse față de papă și care ar fi putut mînia cu drept cuvînt pe regele de la Buda. Această susceptibilitate din 1370 se explică și ea tot prin răsunetul înțelegerii greco-bulgare din primăvara anului 1367.

Pentru politica lui Ludovic această înțelegere însemna și năruirea temeiului moral al pseudocruciadei sale balcanice. Și mai însemna întărirea țarului de Tîrnovo prin asigurarea frontierei acestuia dinspre imperiul bizantin. Vestea trimisă în grabă reginei avea să aibă urmări grave și imediate. Căci nu este o simplă coincidență că *îndată* după aflarea defecțiunii împăratului bizantin, palatinul Nicolae Kont, atît de puternic pînă atunci, este scos din dregătoria sa — cea mai înaltă după rege — și nu mai e pomenit decît mai tîrziu și în termeni amari [1] în actul dat de rege pentru reabilitarea unui adversar al fostului palatin— anume episcopul Ștefan de Zagreb, acuzat de trădare și exilat în 1366 (august), pentru ca acum după căderea palatinului, să i se recunoască dreptatea.

Prin înfrîngerea lui Nicolae Kont vine la putere partida opusă, a familiei Láckfy [2], susținută de regina mamă, sora regelui Poloniei, adversară hotărîtă a politicii de expansiune în Balcani, care risca să compromită interesele ei proprii precum și ale regelui în problema succesiunii la coroana Poloniei. În 1367 regele părăsește nu numai orice idee de a ajuta Bizanțul, dar în general orice proiect de intervenție în treburile din sud-estul Europei [3]. Oare trebuie să vedem în această schimbare de politică o consecință a prăbușirii lui Nicolae Kont, sau mai de grabă să recunoaștem că această prăbușire e datorită tocmai falimentului politicii sale în urma atitudinii împăratului bizantin? Prăbușirea palatinului Nicolae Kont avea să atragă după sine și îndepărtarea fraților Himfy din dregătoria banatului Bulgariei.

Într-adevăr Benedict fusese principalul colaborator al lui Nicolae Kont la luarea Vidinului, fapt ce reiese din numirea sa imediată în funcția de căpitan al Vidinului și al districtului său. În anul următor, pe vremea atotputerniciei palatinului, el fusese numit ban al Bulgariei de îndată ce împrejurările au cerut ca voievodul Transilvaniei, Dionisie Láckfy, să se mărginească la conducerea voievodatului său. Acum, cu prăbușirea palatinului și cu părăsirea politicii războinice în Balcani, putea fi numit în funcția de ban și un altul. Nu era numaidecît nevoie de un comandant priceput la război. Așa se explică foarte probabil înlocuirea fraților Himfy și numirea la banatul Bulgariei tot a *doi* bani, Ladislau fiul lui Filip (Szeglaki) și Konya Széchenу, fiul fostului

---

să fi fost destul de strîmtorați. Așa se explică poate și faptul destul de curios că ambasadorii mpăratului iajunși la curia papală prezintă o serie întreagă de *solicitări* pentru anumiți clerici și laici din Ungaria cu care nu puteau avea nici o altă legătură decît aceea de solicitanți plătiți pentru acest gen de trafic de influență.

[1] G. Feyér, *Codex Diplomaticus*, IX (4), p. 576—579 ... *ex invidie zelo et fomento malicie .. per praetactos suos inimicos et adversarios et precipue dictum Nicolaum Konth Palatinum, diabulo, humani generis inimico, instigante, et ex invidie et malicie exagitato zelo, falsaque et iniqua suggestione ipsum infamatum ... extitisse.*

[2] Cf. O. Halecki, *op. cit.*, p. 215. Dar autorul nu cunoaște dizgrația palatinului și crede că înlocuirea lui s-ar datora morții acestuia.

De asemenea greșește socotind că familia Láckfy ar fi fost ridicată acum. Ea ocupa funcțiile cele mai înalte încă cu mult înainte. Cf. Hóman, *op. cit.*

[3] O. Halecki, *op. cit.*, *p.* 136.

voievod al Transilvaniei, Toma[1]. Cînd vor apare din nou fraţii Himfy ca bani ai Bulgariei în martie 1368, situaţia lor nu va mai fi aceeaşi ca în 1366. O serie întreagă de îngrădiri şi de bănuieli îi vor stingheri în multe privinţe. Regele şi noul palatin vor urmări de aproape faptele şi intenţiile lor. Lucrul nu e de mirare dacă vom socoti că noul palatin mergea mînă în mînă cu partida familiei Láckfy şi că perspectiva unor acţiuni militare în Balcani le inspira cea mai hotărîtă aversiune.

Anul 1365 adusese ocuparea Vidinului, anul 1366 proiectul unei expediţii cruciade concepute tot în sensul unei măriri teritoriale în Balcani, precum şi închinarea Ţării Romîneşti. Anii următori aveau să însemne un regres al politicii maghiare în părţile dunărene. În 1367 se desprinde împăratul, în 1368 se va produce o ruptură cu Vlaicu. Deocamdată însă, Vlaicu dă la 20 ianuarie, la porunca regelui, privilegiul comercial în favoarea braşovenilor. Tonul acestui text este destul de supus [2]. Dar în tot acest timp creşte tot mai ameninţătoare primejdia unei mari răscoale îndreptată împotriva autorităţii angevine atît în Bulgaria Vidinului cît şi în părţile bănăţene. În banatul Bulgariei se pregătesc mişcări în masele populare. Se aşteaptă cu nelinişte o intervenţie a ţarului de la Tîrnovo. Autoritatea stăpînirii maghiare e zdruncinată, şi primejdia unui război pare tot mai aproape. Dar de astă dată a unui război de apărare a Vidinului unguresc.

Acum este din nou numit ban al Bulgariei Benedict. La 1 martie 1368 regele dă de ştire acest fapt castelanilor de Timişoara, Jdioara, Mehadia, Caransebeş şi Orşova, poruncindu-le să asculte de noul ban. Acesta cere dintru început trupe regale şi propune probabil adoptarea din nou a vechii orînduiri Orşova-Vidin. Dar în loc să primească trupele cerute, noul ban este întrebat la ce îi trebuiesc aceste trupe şi ce gînduri are, întrebare rămasă fără răspuns. S-ar părea de asemenea că noul ban a luat iniţiativa unor comunicări directe făcute domnului romîn poate în calitatea acestuia de ban de Severin, cuprinzînd pe semne porunci ce domnul le-a socotit jignitoare. La două luni [3] de la

---

[1] Cf. Hóman şi Szekfü, *Magyar Történet*, vol. III, tabelul de la p. 48 bis, dar cu anii greşiţi 1366—1367, de fapt 1367—1368 (martie).

[2] Zimmermann-Werner-Müller, II, p. 306 şi Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 144: « *naturalis Dominus noster generosus ... districte nobis precipiendo ... nos ... regiis semper cupientes nutibus obtemperare ...* » Este foarte probabil că textul a fost scris de un scrib al cancelariei regale după tipicul acesteia. Cf. şi observaţia din Zimmermann, II, p. 334 la o altă scrisoare a lui Vlaicu, anume cea din 25 noiembrie 1369 cu privire la vizita canonică a episcopului sufragan al Episcopiei Transilvaniei: « Documentul este scris de o mînă deprinsă cu scrierea de cancelarie. Literele sînt asemenea cu cele ale documentelor regale ».

[3] La 30 aprilie, după data rectificată de noi. Scrisoarea a fost datată la publicare (în « Századok » 1900, p. 603) ca fiind din 26 martie 1368, data din text fiind citită « dominica Judica » ce cade într-adevăr la 26 martie. Dar aceasta este în contradicţie absolută cu prezenţa regelui la data aceasta la Alba-Iulia şi nu la Pilis Szanto cum s-a tălmăcit numirea Zantou din text. În realitate avem de-a face cu o eroare de citire. Trebuie citit nu *Judica* ci *Jubilate* adică în prescurtarea paleografică s-a putut desigur confunda Jud. cu Jub. Deci data nu e cea de 26 martie ci 30 aprilie. Lucrul e cu atît mai convingător cu cît data de 26 martie e mult prea apropiată pentru ca să se fi şi produs toate nedumeririle şi complicaţiile arătate în scrisoare. Într-adevăr din scrisoarea regelui se vede că banul i-a cerut trupe regelui, că regele i-a scris întrebînd la ce vrea să le folosească, că a urmat un timp în care banul nu s-a îngrijit să răspundă. După tonul scrisorii s-ar părea că banul ar fi scris apoi pentru a se plînge de netrimiterea trupelor. Dar chiar dacă n-ar fi decît aceste trei răspunsuri dintre rege şi ban şi timpul de a strînge trupele cerute şi încă intervalul de circa 25 de zile (socotind acest timp din chiar ziua notificării făcute castelanilor la 1 martie) ni se pare insufi-

instalarea noului ban, regele — după ce îi face cunoscut că a strîns *bonam gentis quantitatem exercitualem* pentru a fi trimisă banului în Bulgaria, o reţine în urma tăcerii acestuia şi îi dă de ştire că a trimis la el pe magistrul Nicolae, fiul lui Grigore, ce trebuie să meargă din partea regelui la Vlaicu, cu porunca să-i transmită acestuia din partea banului tot ce ar avea acela de comunicat. Regele îşi încheie scrisoarea autorizîndu-l pe Benedict să-l trimită pe fratele său Petru « în Bulgaria » (= la Vidin) dacă va crede de cuviinţă, şi cerîndu-i să-şi dea toată silinţa pentru toate cele ce interesează onoarea regală[1]. Este vrednic de observat că scrisoarea regelui se află reprodusă în parte literal, în scrisoarea palatinului Ladislau de Oppeln scrisă tot atunci. Sînt totuşi unele deosebiri care merită o analiză mai atentă. Tonul palatinului e destul de împăciuitor. El l-a rugat pe rege să trimită acele trupe banului în Bulgaria, dar fiindcă acesta, *în scrisorile trimise palatinului*, nu s-a îngrijit să arate ce are de gînd să facă cu ele, palatinul nu a ştiut cum să procedeze (*ideo nos facto in eodem nihil facere scivimus*). Acuma însă chiar regele a poruncit să fie trimis solul său, magistrul Nicolae, la voievodul Ţării Romîneşti, « aşadar ceea ce veţi găsi cu cale să trataţi cu acest magistru Nicolae, faceţi în tihnă <dar> aşa ca să nu fie împotriva cinstei voastre » (*igitur quicquid vobis videretur cum eodem magistro Nicolae tractando secure faciatis, sic quod contra vestrum honorem non cedat*). E parcă un avertisment în această frază finală înainte de formula îndatoritoare de încheiere. De altminteri din ambele aceste scrisori se desprinde impresia unor rezerve faţă de banul Bulgariei. Acesta este supus unui dublu control: şi în trimiterea trupelor şi în obligaţia de a comunica cu domnul numai prin sol regal. În sfîrşit îndemnul final îl face atent să nu se abată de la calea cuvenită. Este o nuanţă semnificativă în acest îndemn. Regele îi cere să-şi dea toată silinţa în toate cele « *que ad honorem nostrum cedere videbitis* ». Palatinul este însă mai clar[2].

Ducele Ladislau de Oppeln, nepotul reginei mame şi al regelui Poloniei, era direct interesat în noua politică de pace în sud-est, pentru a avea oricînd

cient pentru ele. Dacă urmărim pe rege în drumul său prin Transilvania, încercînd să stabilim itinerariul său pe hartă, după datele documentelor rămase, vom vedea că mai trebuie făcute şi alte rectificări de astădată nu de datare, ci de identificare a localităţilor. Iată itinerariul regelui pentru zilele începînd de la 26 martie 1368 cînd îl aflăm la Alba-Iulia (Zimmerman-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 309). La 16 aprilie e la Tîrgu-Mureş (*op. cit.* II, p. 312—313). Peste 10 zile urmînd tot calea Mureşului îl aflăm la Reghinul Săsesc şi nu la Movila cum s-a tălmăcit în Zimmerman (*op. cit.*, II, p. 313) numirea citită de editor Ząshalom. La 28 aprilie regele e la Ruşii Munţi (şi nu la « Rosunpergh » în R. Cehoslovacă, cum s-a crezut. Precum se vede avem numirea germană ce coincide perfect cu cea romînească: Russenberg = Ruşii Munţi). Peste două zile, adică la *30 aprilie (dominica Jubilate)*, regele se află la Zantou, deci nicidecum Pilis-Szanto din Ungaria, ci localitatea Sîntu pe drumul spre Bistriţa. Lucrul acesta îşi are greutatea sa. Atunci cînd regele îi scrie în sfîrşit lui Benedict Himfy, el nu se află departe de realităţile problemelor ce i se înfăţişează. Rezolvarea lor se face nu din preajma capitalei îndepărtate, ci din Transilvania străbătută pînă în nord, în clipa în care se pregăteşte să o părăsească, deci după ce a putut culege toate elementele asupra situaţiei din Ţara Romînească vecină şi a inoportunităţii unei înăspriri a raporturilor, precum şi foarte probabil asupra situaţiei din Moldova.

[1] *Requirimus exinde vestram fidelitatem quatenus, super his omnibus que ad honorem nostrum cedere videbitis in illis partibus sollicitudinem et curam debitam adhibeatis et ea faciatis prout de vobis confidimus.*

[2] O interpretare mai neaşteptată e aceea din articolul lui Minea din « Conv. lit. », 1910, citat de noi mai sus. « În acelaşi timp însă palatinul, printr-o scrisoare separată, îl face atent *să nu se înjosească fată* de voievodul muntean » (Autorul se întreabă de ce se înţelegeau Benedict Himfy şi Vlaicu prin sol regal, fără a trage concluziile ce se impun).

putinţa să intervină în eventualele complicaţii ale succesiunii Poloniei. O intrigă polono-imperială ameninţa serios drepturile moştenitorului legitim Ludovic. De aceea toată influenţa reginei mame—sora regelui Cazimir al Poloniei înclinase cumpăna în sensul adoptării acestei politici noi. Poate că unul din rezultatele acestei politici a fost acordarea de către domnul romîn a privilegiului comercial în favoarea braşovenilor în urma venirii la Vlaicu a trimisului lui Ludovic, Dimitrie Lepeş.

Oare mai trebuie ţinut seama şi de alt element în atitudinea noului palatin? Istoriografia romînă din ultimii patruzeci de ani şi cea maghiară au primit ca fapt neîndoios existenţa unei alianţe matrimoniale dintre acest duce Ladislau şi familia Basarabilor. Anume s-a socotit că el a fost însurat cu o fiică a lui Nicolae Alexandru Basarab, o fiică asupra existenţei căreia nu se ştia nimic pînă la data adoptării acestei ipoteze. Într-adevăr, istoria cunoaşte pe cele două fiice ortodoxe măritate cu ţarul Straşimir al Bulgariei şi cu Uroş [1] al Serbiei. Despre o a treia fiică presupusă a fi purtat numele de Elisabeta [2] nu pomenesc izvoarele timpului. Dar iată că istoricul maghiar I. Karácsonyi a întocmit un *arbore genealogic al voievozilor din Ţara Romînească*, publicat şi în traducere în revista « Convorbiri literare » (1910). În tabelul genealogic reprodus acolo apar printre copiii lui Alexandru Basarab şi această Elisabeta şi acel « Godon » ce e datorit unei erori de citire pentru Radu (= Radou). Dar din chiar comentariul autorului [3] e limpede că singurul element pe care se bizuie el e textul statutelor capitlului orădan cu privire la mormîntul soţiei lui Ladislau de Oppeln. Datele pe care le dă pentru încheierea căsătoriei (1356) şi pentru anul morţii (1367) fără însă a trimite la izvorul său de informaţie, par să excludă ideea că ar putea fi vorba de o fiică a Clarei. Totuşi I. Minea în observaţiile sale [4] asupra acestui arbore genealogic publicat de Karácsonyi construieşte o întreagă teorie după care Clara s-ar fi reîntors în Ungaria cu « Godon » şi Elisabeta la moartea lui Alexandru. Pe Elisabeta ar fi măritat-o după principele Ladislau de Oppeln, ea însăşi ar fi uneltit din Ungaria împotriva domniei lui Vlaicu în Ţara Romînească. Clara însăşi ar putea fi din familia Láckfy. Alexandru a putut s-o cunoască fie cu prilejul întrevederii ce a avut loc cu Ludovic în 1344, fie cu ocazia războiului comun împotriva tătarilor. Numai în felul acesta « s-ar putea înţelege interesul prea vădit ce l-au depus Ladislau, principe de Oppeln, atunci palatin, apoi Nicolae Láckfy, voievodul ardelean, în realizarea expediţiei din 1368 înpotriva Ţării Romîneşti ». Dacă însă vom cerceta singura menţiune contemporană capabilă să sprijine această

---

[1] La Hóman, *op. cit.*, cumnatul domnului romîn e arătat greşit a fi Vukasin, nu Uroş.

[2] Cf. nota următoare din care rezultă că nici acest nume nu are vreo existenţă proprie, ci se datoreşte unor construcţii ipotetice.

[3] P. 1029 (şi tabelul p. 1156). « Cît de mult a dorit curtea regelui ungur să cîştige pe Alexandru I de partea politicii naţionale ungureşti reiese cu deosebire din căsătoria *fetei lui celei mai mari*. Curtea regală maghiară a mijlocit ca aceasta să se mărite pe la 1356 după prinţul Ladislau de Oppeln, palatinul de mai tîrziu al Ungariei şi nepotul bătrînei regine Elisabeta. La anul 1367, a murit, şi bărbatul ei a îngropat-o înaintea altarului sf. Elisabeta din catedrala romano-catolică din Oradea Mare. O copilă ce s-a născut din această căsătorie a fost botezată tot Elisabeta, *prin urmare nu fără motiv credem că şi fata lui Alexandru a purtat numele de Elisabeta* ».

[4] I. Minea, *art. cit.*, din « Convorbiri literare », 1910. Partea finală e închinată acestor observaţii. Ulterior şi N. Iorga a acceptat ideea acestei încuscriri domneşti a viitorului palatin Ladislau, « Rev. ist. », VI, p. 200 şi *Ist. rom.*, 3.

teorie, vom vedea că ea nu e chiar aşa de convingătoare. E vorba de menţiunea soţiei ducelui într-un text al statutelor capitlului orădan publicat în două variante aflate una la Bunyitay[1], cealaltă la Batthyány[2]. În aceasta din urmă ea e arătată a fi « filia Alexi Andreae Wayvodae *Transylvaniae* », în cea din Bunyitay e fiica lui « Alexi Andri Woyvodae Transalpine ». Această deosebire esenţială se datoreşte desigur unei forme prescurtate (= Trans) a cuvîntului Trans<ilvania> sau Trans <alpina> cum s-a tălmăcit în mod diametral opus. Acesta fiind singurul temei, destul de şubred, al acestei identificări, ne întrebăm de ce n-am recunoaşte în acest nume al lui « Alexi Andreae », voievodul Transilvaniei, pe voievodul Andrei Láckfy numit de contemporani Lachk Andreas. Posibilitatea unei confuzii între Lácky şi Alexi este foarte plauzibilă în vorbire. Rămîne de văzut cum s-a putut produce în scris. Dar pentru aceasta ar trebui să existe putinţa cercetării textelor[3] înseşi. Observăm că o eroare absolut identică a fost descoperită de un istoric romîn într-o cronică romînească în care s-a intercalat o povestire a luptei cu tătarii purtată de voievodul Andrei Láckfy reprodusă după cronica lui Ioan de Tîrnava (Küküllö) şi atribuită de cronicarul romîn voievodului Alexandru[4].

Ipoteza propusă de noi ar înlătura o serie întreagă de nedumeriri cu privire la eventuala trecere la catolicism a domniţei romîne înainte de căsătoria ei, precum şi a împrejurărilor care au putut duce la o asemenea căsătorie etc. În sfîrşit dacă ar fi fost într-adevăr Ladislau de Oppeln cumnat cu Vlaicu, lucrul s-ar fi pomenit şi comentat cu prilejul conflictului dintre domn şi rege, deoarece pe vremea aceea dregătoria de palatin era deţinută tocmai de către presupusul cumnat al domnului răzvrătit. În schimb, istoricii maghiari subliniază faptul că familia Láckfy ajunge la culmea puterii şi a onorurilor sub palatinii Ladislau de Oppeln şi Emeric Láckfy[5].

Am văzut că noul ban nu avea libertate de acţiune nici din punctul de vedere al forţelor militare şi nici în raporturile sale cu domnul romîn. Dar mai există un element din care putem deduce existenţa unor limite şi în privinţa autorităţii sale asupra cetăţilor din « Bulgaria » sud-dunăreană. Aceste cetăţi nu sînt menţionate în actul regelui din 1 martie 1368 către castelanii cetăţilor din regiunea bănăţeană. Am văzut de asemenea că în privinţa lui Petru Himfy, regele a dat doar o încuviinţare oarecum lăsată la latitudinea lui Benedict. Regele *autoriza* trimiterea sa în Bulgaria dacă Benedict va crede de cuviinţă, dar nu îl numeşte într-un post cu atribuţii şi răspunderi bine definite. Deci nu s-ar părea că autoritatea lui Benedict să fi fost *efectiv* întinsă asupra întregului cuprins al Bulgariei vidinene. Adresa scrisorii pe care i-o trimite prin

---

[1] Bunyitay, *op. cit.*, p. 73—74.

[2] Batthyány, *Leges Ecclesiasticae*, III, p. 246. XXXIX.

[3] Nu rezultă clar de nicăeri dacă textul de care e vorba e luat de pe o inscripţie de mormînt, sau dintr-un manuscris din arhiva bisericii privitor la dania palatinului în scopul instituirii altarului menţionat. Textul din statute este acesta: Batthyány, *Leges Ecclesiasticae*, III, p. 369—370, rubrica XXXIX, p. 370 col. 1, şi Bunyitai, *op. cit.*, p. 73—74.

Altare sanctae Elisabeth iuxta aram minorem Beatae Virginis instituit et dotavit Ladislaus Dux Opuliae, olim Palatinus Hungariae pro anima consortis suae filia Alexi Andreae (la Bunyitay = Alexi Andri) *Vajvodae Transylvaniae* (la Bunyitay = Transalpine), *quae ibi est sepulta, sed idem dux disposuit ut transferatur ad unam Capellam novarum quae* (la Bunyitai = est) *iuxta capellam Sancti Demetrii* ...

[4] Emil Lăzărescu, *Despre relaţiile lui Nicolae Alexandru voievod cu ungurii*, în « Rev. ist. », XXXII (1946).

[5] Hóman, *Gli Angioini* ..., p. 447.

iulie, fratele său Petru, subliniază mai ales calitatea lui de comandant «*capitaneo Bodiniensi et Bulgariae*»[1]; dar comandant fără stăpînirea efectivă a tuturor cetăţilor din district. Cetatea Belogradcek, cea mai înaintată în sud din aceste cetăţi expuse unor atacuri atît din partea populaţiei cît şi a forţelor ţarului din Tîrnovo, nu primise castelanii desemnaţi de Benedict, refuz ce nu s-ar fi produs desigur dacă o poruncă regală ar fi rezolvat dintru început această chestiune. Dar Petru Himfy ia calea mai simplă a unei rezolvări rapide pe calea faptului împlinit. La 4 iulie[2], el raportează fratelui şi comandantului său felul în care a instalat pe castelanul sau castelanii acestuia. Şi de astădată, motivarea măsurii luate se pune pe seama tăcerii lui Benedict[3].Pretextul însă este vădit. Deoarece Benedict nu a răspuns chiar de îndată (*citissime*), după cum se cuvenea, ce era de făcut cu privire la cetatea Belogradcek, întrucît magiştrii Nicolae şi Ştefan, fiii lui Ştefan banul, nu erau în stare (*non valebant*) din a lor putere să predea cetatea împuternicitului fraţilor Himfy, iar castelanul acestora care se găsea atunci în cetate nu mai putea de loc să o păstreze prin faptul că nu se mai aflau de loc alimente; de aceea, Petru, temîndu-se ca această cetate să nu cadă în mîinile celor răzvrătiţi împotriva maiestăţii regeşti, fiind el acolo, a dat şi desemnat întru ajutorarea acelor magiştri Nicolae şi Ştefan şaizeci de ostaşi împreună cu arcaşii lor, care cu ajutorul lui dumnezeu au condus în acea cetate pe castelanul lui Benedict şi Petru, adică pe Nicolae, fiul lui Gubul, Toma, fiul lui Dionisie şi fraţii lor împreună cu ceilalţi oameni (familiari) ai lui Himfy, rînduiţi de Petru pentru paza cetăţii. Întrucît însă duşmanii, adică răzvrătiţii împotriva regelui, închiseseră toate drumurile spre cetate cu întărituri, şanţuri şi alte lucrări, de aceea nu s-a putut trimite cu atîta pripă (*tam repente*) provizii cu căruţele, dar s-a trimis făină încărcată pe spinarea a douăzeci de cai, cu porunca să-i păstreze pe cei mai graşi pentru hrana garnizoanei în caz de lipsă[4].

---

[1] Folosirea titlului acesta în adresa scrisorii nu trebuie să ne mire. Cum amîndoi fraţii purtau titlul de ban încă dinainte era normal ca în adresă să se sublinieze autoritatea superioară a lui Benedict.

[2] Scrisoarea aceasta datată de Thalloczy ca fiind din 17 octombrie pe baza însemnării « *feria III post festum beati Galli* » a încurcat iremediabil toată cronologia evenimentelor din 1368. Într-adevăr cum putea Petru Himfy cere un ajutor de la Vlaicu la 17 octombrie, cînd încă dinainte de 15 septembrie se şi proclamase o expediţie contra lui? Nu s-a avut în vedere la tălmăcirea datei că există două sărbători de sfinţi, una a sfîntului Gall în octombrie, cealaltă a sfîntului Gall la 1 iulie.

Această scrisoare trebuie deci aşezată la 4 iulie.

[3] *Domine et frater carissime. Constat vobis evidenter quod nos super facto castri Fejervar vobis scripseramus, vos autem quid de facto ipsius castri citissime, prout decens erat rursum* (= responsum) *nobis non dedistis.* (Lectura *rursum* se datoreşte desigur prescurtării paleografice *rñsum* confundat cu *rũsum).*

[4] *Unde quia magistri Nicolaus et Stephanus, filii Stephani bani, dictum castrum per properam ipsorum potentiam homini nostro restituere non valebant, castellanusque ipsorum in dicto castro tunc existens nullatenus amplius ipsum castrum conservare poterat, eo quod nulla penitus victualia castro in eodem habebantur, igitur nos formidantes ne ipsum castrum, nobis in isto regno existentibus, ad manus infidelium regie maiestatis deveniret eisdem magistris Nicolao et Stephano sexaginta armatos cum pharatrariis ad ipsos pertinentibus in ipsorum subsidium dederamus et assignaveramus, qui domino auxiliante castellanum vestrum, utputa Nicolaum filium Gubul, Thomam filium Dionysii, et fratres eorundem cum ceteris vestris familiaribus per nos ad custodiam dicti castri dispositis seu deputatis, in id castrum conduxerunt. Quia autem iidem adversarii, videlicet infideles domini nostri regis, universas vias castri predicti indaginibus, fossatis, et ceteris artificiis recluserant, igitur nos tam repente super currus victualia illic transmittere nequimus, sed farinam super viginti duobus equis oneratis transmisimus castrum in premissum : commisimus enim ut omnes pinguiores equos oneratos in ipso castro, si indigerent, reservarent ad comedendum* (« Századok », 1900, p. 605).

Totul e limpede. Sub aparenţa ajutorării garnizoanei, sînt introduşi în cetate oamenii fraţilor Himfy: adică noul castelan cu credincioşii săi. Trebuie de la început lămurit că magiştrii Nicolae şi Ştefan, fiii lui Ştefan banul, care ar fi trebuit să predea acea cetate şi «nu erau în stare» să o facă, nu sînt pomeniţi ca fiind în acea cetate cum s-ar crede la o citire superficială a textului. Trimiterea unui ajutor armat acestor magiştri trebuie înţeles ca trimis cetăţii şi doar indirect lor. Cît de indirect, se va înţelege aflînd cine sînt ei. Anume fraţii Nicolae şi Ştefan Láckfy, fiii lui Ştefan fostul comandant suprem al lui Ludovic în războaiele napolitane, fost ban al Slavoniei în 1350—1352. E vorba deci de voievodul Transilvaniei, ce va fi răpus în expediţia din Ţara Romînească, şi de fratele lui, comitele secuilor[1]. *Aceştia furnizau trupele cetăţii şi (deci) castelanul lor ţinea cetatea.* Dacă această explicaţie din articolul lui Thalloczy pare plauzibilă şi deschide chiar unele perspective noi pentru înţelegerea situaţiei din Bulgaria, şi pentru interpretarea ce trebuie dată tabloului alarmant zugrăvit de Petru în scrisoarea sa, în schimb ni se pare că în ce urmează, el denaturează cu totul conţinutul scrisorii analizate. Căci iată cum explică el preluarea cetăţii: «Voievodul Transilvaniei avînd nevoie de oamenii săi a cerut să fie schimbaţi. Petru Himfy a cerut fratelui său să ia cetatea în primire şi s-o ocupe cu oamenii săi. Răspunsul întîrziind, Petru Himfy a procedat pe răspunderea lui». Din această explicaţie reţinem doar propoziţia din urmă. Într-adevăr Petru Himfy a procedat pe răspunderea lui, şi nu fără curaj, înfruntîndu-i pe fraţii Láckfy şi substituindu-şi castelanul său, castelanului acestor baroni rivali nespus de puternici. Dar se înţelege că o măsură ca aceasta, care putea fi socotită ca un abuz sau ca un act de autoritate, trebuia înfăţişată în aşa fel încît să devină o acţiune meritorie, dovedind un înalt spirit de prevedere. De aici nevoia acestei prezentări atît de meşteşugite cu elementele ei principale: lipsa de dispoziţii din partea comandantului şi urgenţa neînduplecată a unor împrejurări extrem de critice. Dar dacă într-adevăr drumurile de acces la cetatea Belogradcek, din capătul extrem al Bulgariei vidinene, puteau fi închise de răsculaţi, în schimb posibilităţile de comunicare cu Orşova unde se afla desigur Benedict în clipa aceea, rămăseseră neîntrerupte. Cît priveşte greutăţile de aprovizionare, ele jucaseră un rol mult prea providenţial în realizarea planului lui Petru Himfy pentru a nu fi supuse în parte şi ele bănuielii. E de la sine înţeles că, dacă s-ar fi putut trimite căruţe cu alimente în cetate, nu s-ar mai fi impus în felul acesta ineluctabil soluţia expeditivă adoptată atunci. În încheiere Petru, arătînd starea de spirit ostilă a marii majorităţi a populaţiei, anume a oamenilor de rînd cîştigaţi de oamenii ţarului de la Tîrnovo şi uniţi cu ei, pomenind şi de zvonul persistent al trimiterii din partea acestuia a şapte banderii sub comanda a şapte boieri, îi cere lui Benedict să stăruie pe lîngă domn să trimită măcar trei sau patru banderii cu care să poată Petru să-şi îndeplinească slujba (*cum quibus nos domino auxiliante servire possemus*). *De mai mulţi ostaşi nu duce lipsă deocamdată.* În sfîrşit cere să se ia măsurile necesare şi să se răspundă cît mai iute şi fără zăbavă. În scrisoare sînt amintite şi hărţuieli destul de dese cu duşmanii. În ajun, într-o încăierare sub zidurile cetăţii, fuseseră răniţi şi oameni şi cai. În joia următoare era vorba să facă Petru o ieşire din cetate ca răspuns la atacurile răzvrătiţilor. Situaţia după cum se vede e a unei stăpîniri reale numai înăuntrul cetăţilor. Desele

[1] Thalloczy, *art. cit.*, p. 587.

incursiuni în afara cetății nu puteau decît să amîne criza. Ele nu rezolvau nimic. Banderiile cerute domnului romîn păreau destinate unor lupte eventuale în cîmp deschis cu banderiile tîrnovene, garnizoanele cetăților urmînd a asigura doar paza acestora.

Scrisoarea lui Petru, trimisă la 4 iulie din Vidin, a fost de îndată expediată regelui de către Benedict Himfy, fără a o mai însoți de vreo altă comunicare. Aceasta reiese din răspunsul regelui din 17 iulie, deci două săptămîni după trimiterea apelului lui Petru din Vidin[1]. Tonul său e liniștitor. Trimisul regelui la Vlaicu, magistrul Nicolae, și-a pus capul că domnul Țării Romînești va împlini efectiv dorința regelui și cele ce i s-au cerut (*nostrum votum et sua assignata*) și va trimite fără nici o îndoială destule provizii la Vidin. « De aceea ni se pare că trebuie să așteptăm răspunsul acestui magistru Nicolae, deoarece noi cu ostașii noștri sîntem gata să mergem la oaste, voi însă trebuie să ne înștiințați cît mai des de gîndul vostru și de împrejurările acestui lucru, atît cele de acum, cît și cele ce se vor mai ivi».

Cunoscînd textul la care se referă regele în răspunsul său, putem să apreciem cum se cuvine comentariul din Thalloczy, care adaugă elemente ce nu se află în scrisoare[2].

Aceasta este ultima scrisoare din seria ce a precedat campania împotriva lui Vlaicu. E probabil că înainte de proclamarea expediției împotriva domnului romîn, au mai urmat tratative cu el, căci scrisoarea aceasta e din 17 iulie, iar chemarea la oaste contra lui e pomenită la 14 septembrie. Scrisorile acestea ne luminează asupra atitudinii regelui față de Vlaicu în faza dinaintea momentului hotărîtor și asupra presiunii morale încercate de Benedict Himfy pentru a-l aduce la război. Ce anume a tras mai greu în cumpănă? E probabil că cererea de a da ajutor militar în Bulgaria împotriva unei mișcări populare ortodoxe ce se generaliza, ajutor ce ar fi constituit un sprijin al suzeranului care îl silise la închinare și îi impusese niște legături ce se traduceau doar prin cereri de prestări de felurite servicii și obligații, nu putea duce decît la un refuz. Mai e nevoie oare pe lîngă acest refuz, care însemna ruperea legăturilor de vasalitate, să mai căutăm sau să născocim și alte cauze?[3]

---

[1] *Recepimus literas magistri Petri fratris vestri nobis et vobis directas ... Unde videtur nobis quod nos resposivam ipsius magistri Nicolai debeamus prestolari.* — E vorba de același magistru Nicolae fiul lui Grigore, comite de Hevewyvar, care fusese trimis în solie la Vlaicu și mai înainte. Iată însă că în articolul citat al lui I. Minea (din 1910), care conține multe vederi juste, citim următoarele: « Răspunsul către Nicolae îl zăbovește deocamdată ... Contra cui să pornească regele cu oaste? *Trebuia să plece și Nicolae, care nu putea fi altcineva decît voievodul ardelean* (?). Din toate acestea reiese că în urma ingerințelor lui Benedict Himfy, încă din primăvară se plănuise expediția contra lui Vlaicu, că la 17 iulie 1368 regele avea oastea gata de plecare, iar voievodul ardelean aștepta numai ordinul regal pentru a-și mobiliza banderiile. Camarila favorabilă lui Benedict Himfy strecurase bănuieli în sufletul regelui ... » etc. Interpretarea acesta cu totul fantezistă așază lîngă magistrul Nicolae al cărui răspuns trebuie așteptat (pentru că foarte probabil el se afla iar la Vlaicu) pe Nicolae Láckfy voievodul Transilvaniei ce nu e nicidecum pomenit în acest text. Eroarea provine din traducerea greșită: *noi* trebuie *să zăbovim* răspunsul *către* Nicolae, în loc de: noi trebuie să *așteptăm* răspunsul lui Nicolae (solul regal). Cît privește camarila, am văzut că ea nu era favorabilă lui Benedict Himfy în momentul acesta.

[2] Thalloczy, *art. cit.*, p. 587. Petru Himfy pîrăște pe Vlaicu că nu trimite provizii la Vidin și că face instigații printre bulgari în favoarea țarului prizonier.

[3] Thalloczy, după ce pomenește de pîrile lui Petru relative la pretinsele instigații printre bulgari în favoarea țarului prizonier, vorbește de *legăturile partizanilor acestuia cu « Sișman »* (= țarul de la Tîrnovo) adăugînd: « *În ce măsură au fost încurajați de Vlaicu, nu se știe.* Lucrurile se petreceau pe sub mînă. Căci Vlaicu ca ban de Severin era obligat să-l

Unii istorici, cu gîndul la intrarea lui Vlaicu în Vidin la începutul anului 1369, vor să vadă o acțiune de ațîțare a acestuia împotriva stăpînirii ungurești încă din 1368. Vlaicu s-ar fi aliat cu « Șișman» și de asemenea și cu Dobrotici contra lui Ludovic. Dar toate aceste încercări arbitrare de reconstituire nu se sprijină pe nici un text scris. Nicăieri în izvoarele contemporane nu se afirmă că Vlaicu ar fi fost aliat cu țarul de la Tîrnovo. De altminteri nu există nici o mărturie sigură asupra unei intervenții efective a armatei țarului de la Tîrnovo în 1368. Știrea transmisă de Petru Himfy este relatarea unui zvon cules probabil din gura populației locale[1]. Realitatea concretă însă era aceea a unei răscoale populare a țării întregi împotriva ocupanților. Dacă ar fi fost vorba într-adevăr de o intervenție fățișă tîrnoveană la Vidin nu s-ar explica cererea doar a trei sau patru banderii romînești[2] care desigur n-ar fi putut avea un rol hotărîtor într-o bătălie cu cetele mai numeroase ale țarului vecin. Deci intervenția bulgărească [3] la vremea aceasta era mai mult un pericol folosit poate de frații Himfy pentru a-l soma pe Vlaicu să dea ajutorul militar cerut de rege. Termenii din scrisoarea regelui lasă să se înțeleagă că nu e vorba de obligații intrînd normal în sarcina domnului și asumate de acesta, ci de dorința și porunca formulată de rege și impusă de el domnului (*nostrum votum et sua assignata*). Deci credem că atunci cînd regele cheamă oastea împotriva lui Vlaicu în septembrie 1368 și pornește el însuși în octombrie, țarul bulgar nu se mișcase încă. Expediția regală era îndreptată *numai* împotriva domnului socotit rebel, după cum arată și termenii chemării la oaste împotriva lui.

---

ajute pe banul bulgăresc împotriva rebeliunii ». — Hóman afirmă categoric (p. 387) că Vlaicu încărcat de daruri și titluri de rege (în 1366 ?) a luptat la Dunăre pentru Ludovic, împrăștiind forțele turco-bulgare ale lui Șișman și trecînd chiar în Bulgaria, dar mai apoi *amăgit de Șișman s-a aliat cu acesta în 1368* și a pornit împreună cu el pentru a elibera banatul Bulgariei... de dominația maghiară și de conversiunea silită la catolicism. În urma acestui fapt s-ar fi produs din nord atacul unguresc al voievodului Transilvaniei, al regelui venit de peste Dunăre împreună cu Nicolae de Gara, din vest, în timp ce Benedict Himfy era însărcinat să apere banatul Bulgariei și Vidinul de « Șișman ». Precum se vede Hóman confundă momentele și inversează ordinea acțiunilor. Lupta lui Vlaicu împotriva turco-bulgarilor *nu* e din 1366 ci din 1369. El nu a pornit războiul cu Ludovic ci l-a așteptat la el acasă. Dintre istoricii romîni V. Motogna, urmîndu-l pe Thalloczy, vorbește de ațîțarea pe sub mînă a vidinenilor, de o alianță secretă cu « Șișman », la care adaugă și pe « Dobrotici despotul din Varna ». Benedict Himfy deschide ochii regelui asupra acestor intrigi. I. Minea (*art. cit.*, p. 1138), pe baza documentelor analizate, vorbește doar de refuzul domnului de a-l mai ajuta pe Ludovic.

[1] Ne putem întreba dacă șapte boieri <mari>, șapte cete <tari> nu seamănă cumva a element folcloric. Dacă urmărim unele mărturii în legătură cu legenda lui Șișman regăsim această cifră atît de frecventă de altminteri și în folclorul nostru. Șișman e rănit de *șapte* ori într-un loc unde izvorăsc *șapte* izvoare (cf. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 350—351). Împresurat de turci la Tîrnovo, el se strecoară la Sofia unde își îngropase comorile și mai luptă împotriva turcilor *șapte ani* (*ibidem*, p. 352. Cf. și Zlatarski, *Geschichte der Bulgaren*, I, p. 181). Creația folclorică folosește întotdeauna același fond de elemente nealterate de timp. E posibil deci ca în zvonul despre venirea acelor cete bulgărești să ne găsim tot în fața unui mit înfiripat de închipuirea poporului în așteptarea neclintită a unui ajutor mîntuitor.

[2] Lucru observat și de V. Motogna, *art. cit.*, p. 16. Trupele necesare nu sînt numeroase deci « nu era vorba de un război cu Șișman și turcii ».

[3] La o analiză mai atentă a izvoarelor se vede că toată argumentarea asupra primejdiei iminente din partea bulgarilor se întemeiază pe două izvoare greșit datate și interpretate, anume pe scrisoarea lui Petru Himfy din 4 iulie, socotită a fi din 17 octombrie și pe scrisoarea raguzanilor din 15 septembrie 1366 (nu 1368) în care e vorba cu totul de altceva. Într-adevăr în seria cronologică greșită a documentelor publicate de Thalloczy, în legătură imediată cu scrisoarea aceasta socotită din 17 octombrie și precedînd-o cu o lună, apărea scri-

Pînă la lucrarea lui I. Minea [1] cronologia evenimentelor din 1368 şi 1369 atît la istoricii romîni cît şi la cei maghiari a fost serios influenţată de ideea preconcepută că expediţia lui Ludovic era urmarea ocupării Vidinului de către domnul romîn în ianuarie-februarie 1369 şi că pînă atunci colaborarea dintre Ludovic şi Vlaicu fusese neîntreruptă [2]. În felul acesta se explică şi eroarea lui N. Iorga, vorbind în octombrie 1368 de acel pretins contingent de romîni dat de Vlaicu regelui şi luptînd sub un comandant ungur anume nobilul Nicolae de Haholt [3]. În realitate cuvintele: *capitaneus exercitus domini Ladizlai* trebuie tălmăcite: căpitan al oastei domnului Ladislau <de Oppeln, palatinul>. Se ştie că şi palatinul aducea la oaste o trupă a sa. Aşa se petrecuse lucrul şi cu trei ani mai înainte, cînd palatinul Nicolae Kont adusese un contingent atît de însemnat de luptători, cum reiese din recunoaşterea emfatică a regelui în actul său din 30 iunie 1365. De asemenea se explică şi datarea din toamna anului 1368 a ciocnirii dintre Vlaicu cu bulgarii «lui Şişman» şi cu turcii la Dunăre, ciocnire ce a fost în realitate în 1369 *după* episodul ocupării Vidinului de către domnul romîn. Într-adevăr situaţia poate părea paradoxală. Colaborarea sinceră şi efectivă dintre Vlaicu şi Ludovic a fost *după* înfrîngerea acestuia din urmă, după ce intervenţia lui Vlaicu a impus soluţia reinstalării lui Straşimir.

Cunoscînd acum mai bine adevărata desfăşurare a evenimentelor cuprinse în actele analizate de noi mai sus, se cuvine să reluăm firul expunerii lui I. Minea care a avut meritul să arate anul exact al expediţiei lui Ludovic împotriva lui Vlaicu — anume anul 1368 — lămurind că expediţia lui Ludovic a precedat intrarea acestuia în Vidin. Dar dacă a reuşit să stabilească faptul acesta, în schimb nu a lămurit adevăratele împrejurări ale luptei din 1368 precum şi ale lichidării banatului Bulgariei în 1369.

Într-adevăr din cauza datei greşite a scrisorilor din 4 iulie 1368 şi 15 septembrie 1366 socotite a fi din 17 octombrie 1368 şi 15 septembrie 1368, istoricul pomenit, urmîndu-l aici pe Thalloczy [4], porneşte de la o situaţie cu totul ciudată: anume a unei primejdii iminente a banatului vidinean (în octombrie 1368) şi a unei absenţe inexplicabile a banului « care nici acum nu plecase

---

soarea juzilor raguzani din 15 septembrie 1366, analizată de noi mai sus. Din apropierea nefirească, astfel stabilită, rezulta o mare nedumerire cu privire la absenţa inexplicabilă şi neiertată a lui Benedict Himfy. Chemat de raguzani, el lipseşte de la postul său, întrebat de Petru el nu răspunde. Cf. I. Minea, referindu-se la scrisoarea din 17 oct. (în realitate 4 iulie). « Vlaicu refuză a da orice ajutor. Şi numai el ar putea mîntui Banatul. Aşa scrie Petru Himfy vicebanul lui Benedict care nici acum nu plecase să conducă personal administraţia şi apărarea banatului deşi şi-n septembrie îl reclamaseră urgent de tot » (aluzie la scrisoarea raguzanilor).

[1] *Art. cit.* din « Conv. lit. », 1910.

[2] Cf. din acest punct de vedere şi cronologia greşită a lui Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 327—328.

[3] N. Iorga, *Ist. rom.*, 3, p. 235. « Data aceasta domnul muntean îşi trimisese pe ai săi dar sub comanda unui ungur, magistrul Nicolae, fiul lui Nicolae de Haholt, căruia Ludovic îi face o danie pomenind că e « căpitanul oştii domnului Ladislau » (« *Capitaneus exercitus domini Ladizlai* ». Trimiterea din josul paginii (un *ibidem* ce nu corespundea cu citatul) a pus în încurcătură pe cercetătorii ulteriori. Această trimitere trebuie îndreptată astfel: Nagy Imre: *Nagy Lajosnak 1368-iki kiadvanja Bolgarorszagbol*, în « Századok » 1869, p. 127). (*Datum in Bulgaria prope castrum Zokol feria quarta ...<Si> monis et Jude apostolorum anno domini* 1368). În act însă nu e vorba de o danie ci de o amînare ce se dă acestui Nicolaus ... capitaneus... etc.Actul fiind din octombrie-noiembrie 1368, se vede bine că nu putea fi vorba de o trupă de ajutor a domnului romîn cînd tocmai împotriva lui venea Ludovic cu oastea.

[4] *Art. cit.*, p. 589.

să conducă personal administrarea şi apărarea Banatului, deşi şi-n septembrie îl reclamaseră urgent de tot ». Deci Ludovic e silit să se îndrepte spre Bulgaria şi Ţara Romînească. Dar am văzut că premisele sînt greşite şi că nu există nici o dovadă a presupusei ameninţări a Vidinului de către bulgarii din Tîrnovo în octombrie 1368. Pentru etapele înaintării regelui, istoricul romîn foloseşte articolul lui Thalloczy, apoi cronica lui Ioan de Tîrnava (Küküllö). Un prilej de nedumerire pentru Thalloczy fusese itinerariul regelui, mergînd pînă la Alexinaţ, deci în direcţia Vidinului, şi apoi cotind deodată spre Cladova în faţa Severinului unde se află la 12 noiembrie. Thalloczy presupune existenţa a trei fronturi: unul la Severin, celălalt în Ţara Romînească la cetatea Dîmboviţei, în sfîrşit al treilea la Vidin. Aşadar, după această socoteală Ludovic trimiţînd trupe la Vidin — de care îl despărţeau doar 3—4 zile de drum — merge în marş forţat spre Severin. De aci încolo autorul recunoaşte că nu se mai ştie nimic. El formulează o serie de întrebări. Oare de aceea a plecat Ludovic din Bulgaria pentru că Vlaicu a ocupat o poziţie aşa de puternică în cetatea Severinului încît ameninţa prin aceasta comitatul Severinului? Oare atunci s-a produs atacul cetăţii Severinului de către Nicolae de Gara? A fost cumva regele de faţă sau se întorsese de la Cladova la Timişoara? Şi încheie: « Tot ce se ştie e că atunci Vlaicu — *pe care credea Petru Himfy la 17 oct. că se poate bizui pentru ajutor* — s-a răsculat deschis împotriva regelui. Aceasta e cauza pentru care renunţînd la expediţia din Bulgaria, Ludovic se întoarce împotriva lui Vlaicu mergînd în marş forţat spre Severin ». Incoherenţa mai e sporită şi de datarea greşită a scrisorii din 11 noiembrie 1366 folosită aici ca fiind din 1368. Din această scrisoare, răstălmăcită în sensul celor două acte greşit înţelese de mai sus, autorul conchide că regele trimisese[1] trupe de ajutor fraţilor Himfy, şi acum poruncea, aproape îndată după aceea, ca lăsînd în siguranţă Vidinul şi împrejurimile să-i trimită înapoi toate trupele de care nu mai era nevoie în Bulgaria (?) avînd a veni el însuşi la el. Nedumerit autorul se întreabă: Dar unde? La Timişoara? La Severin? Concluzia autorului era că Ludovic a renunţat la Bulgaria pentru că era mai important să asigure graniţa ţării la Severin. Trebuind să arate de ce natură era primejdia ce ameninţa atunci Severinul, el pomeneşte de *elementul cuman şi iazyg*[2] care mai ţine ocupate trupele ungare din Timiş şi Transilvania (?). Din clipa aceasta (adică 12 noiembrie cînd Ludovic e în faţa Severinului, sau cumva 11 noiembrie cînd crede autorul că e la Timişoara?) el recunoaşte nesiguranţa oricărei cronologii. Căci după documente, oştenii sînt trimişi la vatră la 7 decembrie 1368 « *dar noi putem presupune că au rămas sub arme pînă la sfîrşitul expediţiei din Ţara Romînească* »[3] (în 1369). Este invocată şi părerea lui Pór Antál că expediţia împotriva lui Vlaicu s-a făcut în 1369. Căci după indicaţia autorului, din cronica lui Ioan de Tîrnava (Küküllö) (analizată sumar de el) nu se poate stabili o cronologie. Date sigure sînt doar cea din 12 noiembrie

---

[1] În realitate departe de a fi trimis trupe la Vidin, regele a apucat această cale ocolită pe la Socolaţ, tocmai pentru a aduna în drumul său trupele lui Nicolae de Gara, banul de Mačva *şi ale lui Benedict* (sau Petru) *Himfy, banul de Vidin*. Lucrul acesta a fost întunecat de greşita datare a scrisorii din 1366 ca fiind din 1368 din care s-a tras concluzia că regele dăduse lui Benedict Himfy trupele pe care le recheamă la 12 noiembrie. Ar fi însemnat deci că în cursul a 7—10 zile trupele să fi fost şi date şi rechemate ceea ce constituie o absurditate vădită. E curios că şi la I. Minea care a datat corect actul din 1366 există această contradicţie.

[2] « Századok », 1900, p. 592.

[3] *Ibidem*.

cînd Ludovic e în fața Severinului și cea din 25 noiembrie 1369 cînd Vlaicu apare din nou ca vasal al lui Ludovic cu titlul de ban de Severin și duce de Făgăraş. Deci (potrivit cu cronica maghiară)[1] se pot emite, după Thalloczy, două ipoteze:

Ipoteza I: Ludovic asediază Severinul la 12 noiembrie 1368 și Nicolae de Gara respinge trupele lui Vlaicu ai cărui arcași pomeniți de crooică erau desigur cumani (!). Apoi merge la Buda. Urmează *după aceea* expediția voievodului Transilvaniei. În timp ce atacul unguresc se producea la nord, Vlaicu *împreună cu Șișman*[2] ocupă Vidinul. Apoi au loc tratativele de pace.... etc.... și Strașimir e reinstalat în Vidin unde ajunge capul partidului maghiar din Bulgaria.

Ipoteza II: Ludovic nu atacă Severinul în noiembrie 1368, ci se întoarce la Buda. În primăvara anului 1369 se produce catastrofa trupelor ardelene. Dar în același timp, Nicolae de Gara bate trupele lui Vlaicu la Severin, după care urmează încheierea păcii.

Autorul avînd să grupeze în timp trei momente deosebite anume cele două momente pomenite în cronica lui Ioan de Tîrnava (adică lupta de la cetatea Dîmbovița și cea de la Severin) precum și momentul ocupării Vidinului de către Vlaicu (februarie 1369) nepomenit nicăieri în cronică, ajunge după unele șovăiri la succesiunea următoare:

Ocuparea Severinului. Ludovic ocupă Severinul în timp ce Vlaicu dîndu-și mîna cu Șișman ocupă Vidinul. Asupra situației Vidinului în momentul acela autorul invocă două mărturii oarecum contradictorii: porunca din Timișoara din 11 noiembrie 1368 (în realitate 1366) către Benedict Himfy, ca acesta să trimită trupele ce le are și să vină el însuși la rege la Timișoara, și dezlegarea dată de rege la 4 decembrie 1368 castelanilor celor trei cetăți din Bulgaria, anume Vidin, Lagan și Belogradcek, în eventualitatea unei retrageri sau capitulări[3]. Deci pe de o parte Vidinul era părăsit de trupele regale, sau cel puțin lipsit de apărare, pe de alta la sfîrșitul lui 1368 se mai păstrau cetățile ungare din Bulgaria.

Ocuparea Vidinului. Pentru ocuparea Vidinului este folosită cronica franciscană[4], dar cu interpretări destul de neașteptate.

Astfel textul următor: « *processu temporis eadem civitas per regem Bozorad scismaticum, consencientibus eidem nonnullis civibus, proditorie fuit capta: dictus enim rex* ⟨*in*⟩ *regione civitatis Bodon ultra Danubium principabatur*» este răstălmăcit socotindu-se că « *dictus enim rex* » s-ar referi la *Ludovic* și nu la *Vlaicu* numit totuși în fraza precedentă din această cronică tîrzie: « *rex Bozorad*». Astfel după Thalloczy din aceste cuvinte rezultă că atunci cînd *Vlaicu* a ocupat Vidinul *ipse rex* (= Ludovic!) comanda dincolo de Dunăre (= la Severin). Dar dacă în această ciudată ipoteză aceste două momente se confundă, atunci se poate stabili momentul ocupării Severinului cunoscîndu-l pe cel al Vidinului. Acesta e ceva mai înainte de 12 februarie 1369, data omorîrii franciscanilor potrivit cu Cronica franciscană. Deci — după Thalloczy — Vidinul ar fi fost ocupat prin decembrie 1368 sau ianuarie 1369 cînd regele ocupînd

---

[1] Autorul se străduiește să pună de acord datele contradictorii de mai sus cu povestirea cronicii lui Ioan de Tîrnava (Küküllö).

[2] Afirmație pur gratuită nesprijinită pe nici un izvor.

[3] Cf. infra, p. 42.

[4] *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae*, publicat în « Starine », Agram, t. XXI–XXII, p. 11.

Severinul, sau lăsînd un corp de observaţie, se duce la Timişoara. Dovada ar fi straja în munţi a cnezilor din Caransebeş în iarna din 1368—1369[1].

Lupta de la Cetatea Dîmboviţei. În sfîrşit se afirmă că expediţia voievodului Transilvaniei Nicolae Láckfy trebuie situată prin februarie-martie 1369, şi în tot cazul mai înainte de 7 iunie 1369 cînd apare în documente voievodul următor Emeric Làckfy. După victoria lui Dragomir, romînii năvălesc în Ardeal. E sigur că mănăstirea sf. Nicolae de la Tălmaci a fost arsă de romîni. Regele trimite pe Nicolae de Gara la Severin şi merge şi el acolo. Victoria de la Severin are rezultatul aşteptat, pentru că Vlaicu părăseşte Vidinul (!!) care ajunge iar prin mai 1369[2] în mîinile fraţilor Himfy. În iunie-iulie încep tratativele de pace. Regele, între Vlaicu, ţar şi Dobrotici, are o situaţie nesigură. Soluţia cea mai bună e reinstalarea lui Straşimir.

Am urmărit de aproape raţionamentul articolului lui Thalloczy pentru a putea deosebi mai bine punctul de vedere al lui Minea. Dar acesta nu e prea deosebit în liniile sale mari. După părerea lui, regele *ocupă* Severinul fără rezistenţă adevărată, cetatea fiind părăsită de romîni. Planul lui Vlaicu fusese să-l atragă pe Ludovic în interiorul ţării. Operaţiile militare ale oştilor regelui sînt conduse de Nicolae de Gara. În februarie 1369, Vlaicu intră ca învingător[3] în Vidin. «La aşa ceva se aşteptase şi Ludovic ştiind că n-ar putea castelanii săi să reziste la un atac venit din partea domnului romîn» şi de aceea îi şi asigurase de iertare în caz de capitulare. E drept că la Minea intrarea în Vidin urmează *după* pretinsa ocupare a Severinului, dar el admite că în primăvara[4] anului 1369 «regele făcu încă o coborîre în regatul său bulgăresc cînd a reocupat Vidinul».

Credem că pe baza elementelor cunoscute, adică a documentelor publicate de Thalloczy, precum şi a cronicii arhidiaconului Ioan de Tîrnava, în urma îndreptărilor cronologice aduse acum aci, poate fi reconstituit mersul adevărat al campaniei din Ţara Romînească.

Într-adevăr la 12 noiembrie Ludovic este în faţa Severinului. Trecerea acestuia este împiedicată de Vlaicu, care stătea de veghe cu armata sa la

---

[1] «Századok», 1900, p. 608 şi urm. (plîngerea cnezilor din Caransebeş: «*Tandem et ultimo dominus rex contra infideles suos Transalpinos exercitum restauravit, et nos ab illa hora incipiendo qua illa discordia extitit mota, in montibus alpium semper ad minus ducentos homines propter illorum discordia die ac nocte usque ad iemem conservavimus insuper nos cum quingentis hominibus collectis melioribus similiter usque ad reversionem domini nostri regis ibi in Mihald mansimus*»).

[2] Nu se dă nici o lămurire asupra izvoarelor de informaţie îngăduind această precizare.

[3] Nu se prea înţelege cum, după pierderea Severinului, măcar şi în împrejurările închipuite, Vlaicu ar fi putut aşa de curînd să intre ca învingător în Vidin.

[4] I. Minea, *art. cit.*, din «Conv. lit.», 1910, II, p. 1136, nr. 3. «Astfel putem explica noul termen de concediere al armatei stabilit pe 7 dec. 1369 (vezi Hurmuzaki, *Doc.*, I, la anul 1369). De la termenul de primăvară judele ţării amînă procesele pentru termenul de toamnă şi viceversa». Dar presupusa existenţă a unei expediţii regale împotriva lui Vlaicu în anul 1369, e întemeiată pe greşita interpretare a acelei amînări de judecată şi nu rezistă la o citire atentă.

Într-adevăr actul din Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 150, cît şi altul asemănător tot acolo (p. 150—151) se referă la lăsarea la vatră a oastei strînse împotriva lui Vlaicu, lăsare la vatră proclamată la 7 dec. 1368. Termenul de înfăţişare al părţilor era la cincisprezece zile de la această dată, deci la 21 decembrie. Scrisoarea de amînare e dată în a opta zi a acestui soroc, deci la 28 dec. «1369», socotind probabil anul ca începînd la Crăciun, dar anul în realitate este 1368. Procesul părţilor e amînat *din învoirea părţilor* şi deci nu are nici o legătură cu vreo chemare la oaste în primăvara următoare cum a fost greşit interpretat şi de Onciul (*Originile Principatului Ţării Romîneşti*, p. 250—251).

Dunăre. Deci încercarea lui Ludovic dă greş. În acelaşi timp, armata voievodului Nicolae trece munţii şi înaintează spre dezastrul cunoscut. Aflînd după propria sa neizbîndă de această înfrîngere, regele se grăbeşte să plece cît mai grabnic fără a fi putut realiza nimic împotriva domnului romîn. Episodul cu trecerea Dunării executată de Nicolae de Gara şi povestită de cronicar în continuare ca şi cum ar fi urmat tot atunci, aparţine unei alte expediţii mult mai tîrzii după cum se poate vedea citind cu atenţie textul, voit încîlcit[1] al cronicarului[2]. Dovadă că regele a plecat *înfrînt* e acea dezlegare ce a fost silit să o dea castelanilor celor trei cetăţi bulgăreşti, rămase fără pază în urma acestei catastrofe. Cum s-ar explica o asemenea măsură după un succes ca cel închipuit de cronicar? Locul din care e datat acest act, *Engh*, nu este identificat de editor care se mulţumeşte doar să-l transcrie într-o formă schimbată: *Eng*. De fapt este vorba de localitatea azi dispărută Eng, pomenită şi în alt document din 1362[3] şi care se afla în Banat în apropierea localităţii de azi Ciordea. Va trebui deci să considerăm greşită datarea altui document dat de rege la Zalankemen la 2 dec. 1368 (?). Tot în sensul acesta pledează

[1] Cf. infra, p. 55, n. 5.

[2] *Ioan de Tîrnava (Küküllő) apud Schwandtner. Scriptores Rerum Hungaricarum, cap. VIII.* De exercitu regis in partes transalpinas. *Item ipse rex personaliter per Bulgariam partes Transalpinas, sacrae coronae subiectas,* invadens, *ex alia parte ultra terram Siculorum, cum valido exercitu, ac nobilibus et Siculis partis transsilvanae, transmisit Nicolaum Wayvodam Transsilvanum, cum Simone filio Mauritii et aliis ex potioribus militibus suis, ad videndum (pare mai verosimil* ad invadendum*) partes transalpinas, contra Layk Wayvodam partium praedictarum, regiae maiestati rebellantem. Qui tunc circa Danubium, cum magno exercitu ad impediendum ingressum exercitus domini regis, ex opposito regni Bulgariae, insidiando residebat. Qui quidem Nicolaus Wayvoda cum exercitu praedicto, fluvium Ilumcza, ubi fortalicia et propugnacula erant, per Olachos firmata, potenter expugnando, pertransiens, cum exercitu ipsius Layk Wayvodae, copioso, cuius capitaneus erat comes Dragmer Olachus castellanus eius de Domloyka, bello inchoato, et certamine fortissimo commisso, victoriam obtinuit; et ipsum capitaneum multis interfectis in fugam convertit sed postmodum, incaute ulterius procedens, inter indagines et veprium densitates, ac passus strictissimos conclusus per multitudinem Olachorum, de silvis et montibus invasus, ibidem cum strenuo viro Petro suo vicewayvoda, nec non Deseu dicto Wos et Petro Ruffo, castellano de Kykyllewar, Petro et Ladislao Siculis, viris bellicosis, et aliis militibus quam pluribus et nobilibus potioribus, extitit interfectus. Et cum gentes Hungarorum de ipso exercitu terga vertissent, et se in fugam convertissent, in locis lutosis et paludinosis indaginosis conclusi, multi ex eis per Olachos occisi extiterunt, et aliqui cum magno periculo personarum, et rerum damno, evaserunt; et funus eiusdem Nicolai Waywode, cum magna pugna, de manibus Olachorum ereptum in Hungariam attulerunt, ad claustrum beatae Mariae Virginis, in Strigonio tumulandum.* Tandem huiusmodi infortunio adversitatis accidente *(corect* = occidente*)* et fortuna iterum prosperante, *Nicolao de Gara, Bano de Macho, viro strenuo et bellicoso, in manu potenti, ipsum regium exercitum, ultra Danubium, contra insultus bellatorum et sagittariorum ipsius Layk Wayvode, velut imbres sagittas emittentium Olachorum, per navigia moenibus et fortalitiis firmatum transducente, inimici in fugam conversi, velut fumus evanuerunt: et residui totius exercitus, terram versus Zewrinum intraverunt, et eandem occupaverunt. Et tunc rex, ibidem castrum Zewrin, prima vice, et post aliquorum annorum curricula, castrum in Brasso fortissimum, Therch vocatum, circa terminos Transalpinos aedificavit, gente armata, brigantiis et balestrariis Anglicis, custodiam castri muniendo, in potestate sua reservavit.*

Ca şi Thalloczy, I. Minea, neobservînd artificiul cronicarului, situează *acum* ocuparea Severinului de către banul Nicolae de Gara, şi caută să explice atît absenţa probabilă a regelui cît şi succesul trecerii în acele împrejurări. Aşadar regele Ludovic « necăjit poate de atîta insucces, nu a înaintat mai departe, nici nu a mai voit să-şi măsoare puterea cu domnul romîn. Şi a trimis numai sub conducerea banului de Maciova, Nicolae de Gara, armata să ocupe cetatea Severinului. Nicolae de Gara a şi ocupat Severinul abandonat de romîni care s-au mărginit a-i nelinişti cu săgeţile lor trecerea peste Dunăre, Vlaicu socotea poate ca în felul acesta întărîtînd-o va ispiti armata ungurească să-l urmeze în interiorul ţării unde să-i prepare şi el primire analogă aceleia ce o făcuse bunicul său oastei lui Carol Robert » *(art. cit.)*.

[3] Pesty, *Krasso Vármegye*, III, p. 46.

şi afirmaţia cnejilor din Caransebeş că au stat de strajă pînă la înapoierea regelui la Mehadia, precum şi amintirea primirii ce au făcut-o cu destulă cheltuială (desigur tot atunci) regelui şi lui Benedict Himfy. Se vede ce importanţă capătă identificarea acestui loc Eng pentru luminarea împrejurărilor ce au urmat înfrîngerii regelui. Acesta, retras mai întîi la Mehadia sub paza cnezilor din Caransebeş, zăboveşte apoi prin părţile Banatului, prin locurile unde se aflau domeniile fraţilor Himfy înainte de a se despărţi de aceştia, la 4 dec. la Eng, dîndu-le *la despărţire* acea absolvire regală pentru eventuala pierdere a cetăţilor din Bulgaria rămase fără pază.

Înfrîngerea lui Ludovic deschidea porţile tuturor surprizelor în banatul Bulgariei. Populaţia era împotriva stăpînirii angevine, cetăţile erau direct ameninţate în urma înfrîngerii suferite de armatele ungureşti. La 4 decembrie regele recunoştea această situaţie prin dezlegarea[1] acordată în eventualitatea unei retrageri prevăzută ca inevitabilă. Soarta Vidinului era pecetluită. Dacă nu intervenea o acţiune grabnică dinafară, cetatea ajungea în mîinile ţarului de la Tîrnovo, adversar al fostului ţar Straşimir, dar şi duşman al cotropitorului angevin Ludovic, putînd deci ca atare ralia pe vidinieni în jurul său, împotriva ocupanţilor. Atunci a intrat, cu voia vidinienilor şi desigur chemat de ei, Vlaicu, venit să apere drepturile cumnatului său ce erau ameninţate de cotropire din partea tatălui şi fratelui acestuia. Din prima clipă Vlaicu vine ca un liberator, nu ca un cuceritor. Atitudinea lui în faţa exceselor populaţiei însetate de răzbunare, excese nedorite de el[2], ni-l arată urmîndu-şi calea cu gîndul nu numai la clipa aceea, ci privind mai departe spre împăcări grele pentru a se putea face zid împotriva primejdiei turceşti. În faţa lui nu era decît o singură cale: aceea a unei înţelegeri cu fostul duşman pentru a ţine în frîu duşmanul cel nou ce se apropia de Dunăre. De aceea nu ştim dacă trebuie să primim întru totul de bună versiunea lui Mauro Orbini[3] asupra mersului evenimentelor după intrarea lui Vlaicu în Vidin. El vorbeşte de *cucerirea* Vidinului de către Vlaicu *venit cu multă oaste*, de *arderea oraşului*, de *strămutarea locuitorilor* de cealaltă parte a Dunării, de *asediul castelelor* vecine în care s-au refugiat ungurii. Cum se potriveşte atitudinea de cuceritor şi arderea oraşului cu venirea lui Vlaicu cu consimţămîntul vidinienilor, în felul arătat în cronica franciscanilor? Acelaşi lucru se poate spune şi despre strămu-

---

[1] Eng 1368 dec. 4... *si castellani nostri de castris nostris Bydiniensibus, necnon de Lagan et de Feyrwar... ex casu fortuito et accidenti intuitione et defensione ipsorum castrorum nostrorum deficerent et se ab eisdem castris nostris amovendo retraherent eademque castra deserendo et relinquendo ad propria rederent, nusqusm ipsis... aliquid culpabilitatis indicium aut infidelitatis notam impingemus...*etc. (« Történelmi Tár », 1898, p. 366).

[2] Cf. în cronica franciscană relatarea scenei aducerii în faţa domnului a franciscanilor cerîndu-i ca aceştia să fie omorîţi. « *...rex vero... ab eis faciem avertens penitus nihil respondit* ».

[3] Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi*, p. 470. *Onde Vulaico Voievoda di Valachia, o perche i detti soldati ungari infestavano il suo paese, o per qualche altra cagione venne con molta gente sotto Vidino; et havendo le espugnato (peroche gli Ungari si erano ritirati dentro ad alcuni castelli, che gli stavano attorno) lo bruscio: Et mandando nel suo paese, posto di là dal Danubio, tutta la gente, che trovo in Vidino, accioche habitassero quei luoghi, egli si mise all'espungnatione di due Castella, dov'erano gli Ungari. Ma non potendo fare cosa alcuna, perche erano nel sito forte, e difesi da quatrocento soldati, fra i quali erano sessanta balestrieri Genoesi; gli assedio attorno, et ivi stette mentre il Re Lodovico venne in persona di Ungaria per dar adosso al Valaco. Il quale vedendo di non poter resistere, torno al suo paese. Mai poi fecere pace, el Wlaico mando in Vidino tutti quelli que haveva da quel luogo levati. E nel medesimo tempo Lodovico libero Stracimir de prigione et li restitui Vidino.*

tarea populației. Este mult mai probabil că strămutările pomenite să se fi redus la luarea de ostateci dintre credincioșii regelui, sau dintre ostașii săi, căci la încheierea păcii, Vlaicu îi dă înapoi pe aceștia, iar Ludovic dă drumul lui Strașimir.

Stăruie oarecare nedumerire cu privire la castelele vecine, asediate de Vlaicu. E vorba de castele, sau cumva de însăși cetățuia orașului? Numărul relativ mare — 400 de ostași unguri și șaizeci de balistari genovezi — ar milita pentru soluția din urmă. Se spune că rezistența lor a durat pînă la întoarcerea regelui[1], cînd Vlaicu fiind mai slab se întoarce în țara sa, părăsind Vidinul, adăugîndu-se îndată după aceea că apoi «ei făcură pace». Și aici se ivește o nedumerire: cum s-ar explica o asemenea pace încheiată în împrejurări ca acele închipuite aici după ce dușmanul s-a retras la el părăsind totul? În sfîrșit cînd anume trebuie situată această reîntoarcere a regelui? Căci Ludovic e la Buda pînă la 14 martie 1369 și apoi la Visegrad la 24 aprilie și la Diosgyör la 7 mai[2]. Deci întoarcerea aceasta s-ar fi putut produce sau între 14 martie și 24 aprilie sau între data aceasta și 7 mai. Totuși scrisoarea regelui trimisă din Dömös către Petru Himfy, anunțîndu-i eliberarea lui Strașimir și viitoarea sa reinstalare, este din 29 august. Așadar trebuie oare să credem că pacea s-a făcut cu două luni mai înainte, și *numai după acest timp* își anunță Ludovic intenția de a-l reinstala pe Strașimir? Sau mai degrabă că pacea *se face acum* fără nici o altă venire a regelui? Trebuie bine subliniat faptul că aici nu e vorba de un conflict care se rezolvă între părți fără amestecul unor forțe dinafară. Pentru amîndouă părțile, primejdia intervenției dinafară era tot atît de mare. Așa se și explică moderația lui Vlaicu și pasivitatea lui Ludovic, care nu pare să fi încercat nimic împotriva lui, din februarie cînd îl găsim pe acesta în Vidin pînă la sfîrșitul lui august cînd se înfăptuiește soluția readucerii lui Strașimir. În împrejurările date, între Ludovic înfrînt și țarul de la Tîrnovo amenințător, arbitrul situației era Vlaicu care putea oricînd înclina cumpăna într-un sens sau altul. Deci la un moment dat amîndouă părțile își unesc forțele împotriva dușmanului comun. Atunci se produce lupta (de la Dunăre) de care pomenește Papa în bula sa din ianuarie 1370. Împăcarea fusese ea oare mijlocită precum se crede de Dobrotici[3], dușmanul firesc al țarului de la Tîrnovo și al turcilor ce ar fi putut primejdui stăpînirea sa din hotarul țaratului vecin? Sau trebuie revizuită această părere îndeobște primită, dar care nu e întemeiată decît pe identificarea făcută de Thalloczy a numelui de Dragych socotit a fi în realitate Dobrotici?[4]

---

[1] Cf. mai jos, p. 46, n. 1.

[2] Cf. itinerariul lui Ludovic în lucrarea lui Sebestyén Béla, *A magyar királiok tartozkodása helyei*, Budapesta, f. a.

[3] Dacă se primește identificarea Dragych = Dobrotici, atunci mai trebuie explicată apariția acestuia ca garant al lui Strașimir alături de domnul Țării Romînești — Vlaicu. Într-adevăr pentru a putea fi chezaș al țarului din Vidin trebuia să aibă o posibilitate de a-l sili la nevoie să-și țină legămintele. Dar ce putere reală avea despotul de la Caliacra asupra țarului din Vidin? Deci nu ca un chezaș *pentru Strașimir*, ci ca un garant împotriva lui Alexandru de Tîrnovo, trebuie înțeleasă în ipoteza aceasta apariția numelui său în scrisoarea regelui din 29 august. Cît privește chezășia lui Vlaicu, ea se întemeia pe un element real, anume pe stăpînirea Făgărașului ce i s-a dat acum, și mulțumită căreia putea fi ținută mai strînsă legătura dintre rege și « vasalul său ».

[4] Nu s-ar putea oare ca numele de Dragych să corespundă mai degrabă numelui lui Dragas Dejanovici, despotul din Velbujd (viitorul Küstendil), care era nepotul lui Ștefan Dușan, și deci văr bun cu Uroș, cumnatul lui Strașimir? E drept că nu cunoaștem raporturile lui cu regatul Ungariei. Dar nu le cunoaștem nici pe ale lui Dobrotici. Sugestia noastră

Cînd a avut loc această împăcare dintre Ludovic şi Vlaicu? Condiţiile reinstalării lui Straşimir specifică anume *chezășia lui Vlaicu* şi a lui « Dragych ». Deci la acea dată împăcarea se făcuse. Dar mai este un element extrem de important în această scrisoare şi care nu s-a băgat de seamă pînă acuma. Anume faptul că ea îngăduie observarea existenţei unei acţiuni militare în banatul Bulgariei în momentul acesta. Regele îl anunţă într-adevăr pe Petru că îi trimite pe Benedict banul şi pe Nicolae de Gara, banul de Mačva *în ajutor* pentru a-l *conduce la el* (?)[1].

Ajutor împotriva cui, deoarece Vlaicu se transformase din duşman în chezaş al noului vasal? Această acţiune militară noi o aflăm în continuare, deoarece regele se dezvinovăţeşte înaintea lui Petru *de lipsa de ajutor în care a fost lăsat pînă atunci*, arătînd că încă mai de mult el i-a dat lui Benedict banul trupe de ale sale pentru întărirea lui Petru. Deci s-ar părea că Petru a fost lăsat fără trupe, că a cerut ajutor şi s-a plîns că nu a primit acest ajutor, şi că Benedict Himfy e direct răspunzător de această zăbavă. Textul însă pare foarte ciudat. De ce e nevoie de venirea ambilor bani pentru a-l *conduce* pe Petru *la rege*, cînd se vede că nici vorbă nu putea fi de plecarea lui Benedict, pe care îl aflăm îndată după aceasta tot în Bulgaria, unde predă Vidinul arhiepiscopului de Calocea, ce-l primeşte în numele lui Straşimir, şi cînd lui Petru i se trimit chiar instrucţiuni speciale prin Bernabo şeful balistarilor? Am crede că citirea cuvintelor *huc conducant* să fie greşită pentru *hinc conducant*: să vă conducă *de acolo*. Şi poate că în felul acesta se va lămuri şi întrebarea de mai sus: de ce era nevoie de venirea ambilor bani pentru a-l conduce pe banul Petru de acolo? Pentru că acuma se face preluarea cetăţii ţinută de Petru[2] pînă atunci în condiţii critice şi care e predată acum în mîinile trimişilor regelui.

Scrisoarea regelui citită cu atenţie este destul de lămuritoare. În primul rînd el îl înştiinţează pe banul Petru Himfy de hotărîrea de a-l reinstala pe Straşimir. Ce nevoie ar fi fost de o asemenea comunicare dacă ea nu ar fi avut un raport direct cu scopul principal al scrisorii regelui, anume acela de a-l rechema pe acest ban al Bulgariei din postul său desfiinţat de la sine prin readucerea lui Straşimir? E probabil că banul de Mačva, din imediata vecinătate a districtului Vidinului, era persoana cea mai potrivită pentru a prelua provizoriu din mîinile fostului ban cetatea ce o comanda acesta atunci, spre a o preda mai apoi lui Straşimir după îndeplinirea formalităţilor prevăzute: jurămîntul şi predarea copiilor ca zălog de credinţă. Astfel se putea face această trecere fără teama unor incidente supărătoare. Dar poate că mai era un motiv pentru trimiterea banului de Mačva şi a lui Benedict « în ajutorul » lui Petru Himfy. Prin adoptarea soluţiei reinstalării lui Straşimir se dădea o lovitură cumplită celor doi bani ai Bulgariei. Din viceregi ai unei provincii ei ajungeau

---

pare mai verosimilă în sensul unei apropieri mai probabile între Straşimir şi Dragas, decît între Straşimir şi Dobrotici. Dacă se analizează condiţiile reinstalării lui Straşimir, se vede că aceasta e legată de două feluri de garanţii: materiale şi morale. Cele dintîi sînt reprezentate de darea ca zălog a fiicelor sale, iar celelalte de chezăşuirea rudelor: Vlaicu şi poate Dragas Dejanovici. E poate o formulă onorabilă pentru a reduce în aparanţă la o simplă chezăşie obişnuită acţiunea infinit mai importantă a domnului romîn. În ipoteza aceasta rolul acestor chezaşi este mai mult de paradă şi nu se aşteaptă de la ei nici o acţiune de constrîngere materială în cazul unei abateri de la obligaţiile luate.

[1] *Et ecce Benedictus banus et Nicolaus de Gara de Machow similiter banus ad vos proficiscuntur* in adiutorium vestrum *ut vos huc conducant.*

[2] Nu se poate şti care era acea cetate: Belogradcek sau « Lagan », căci de Vidin, precum s-a văzut nu poate fi vorba.

din nou în rînd cu baronii ceilalţi. E probabil că la firea bănuitoare a regelui, acest act trebuia să fie însoţit de o garanţie în plus, anume prezenţa unui om de încredere devotat coroanei şi avînd şi anumite elemente de rivalitate faţă de cei de care socotea probabil că trebuie să se ferească.

E caracteristic că regele trimite instrucţiunile sale speciale nu prin Benedict sau Nicolae de Gara, ci prin Bernabo, şeful balistarilor din Vidin. Aceasta desigur pentru că numai Bernabo venea direct de la rege [1], ceilalţi, adică Benedict şi Nicolae de Gara veneau de la posturile lor — primul desigur de la Orşova, al doilea din banatul său vecin. Este interesantă folosirea termenului de « ajutor » *(adiutorium)* în condiţiile arătate mai sus. Petru Himfy ceruse trupe (« *in subsidium* ») pentru întărirea sa. Regele după oarecare zăbavă îi trimite pe cei doi bani « în ajutorul său ». Dar îl lămureşte că nu trebuie să fie supărat pentru că el îi trimisese mai de mult armată prin Benedict [2], fratele său.

Cum se explică oare faptul că Benedict avînd această armată dată anume pentru Petru nu a trimis-o fratelui său în Bulgaria, ci a păstrat-o la dispoziţia sa, la Orşova probabil? Nutrise oare vreun gînd ascuns, vreun plan de a-l ataca pe Vlaicu la primul prilej, înlăturînd astfel soluţia readucerii fostului ţar de Vidin? În scrisoarea de încredinţare întocmită la 19 septembrie pentru arhiepiscopul de Calocea, trimis în Bulgaria pentru a prelua de la Benedict cetatea Vidinului cu districtul ei, şi a lichida definitiv banatul Bulgariei, tonul regelui e destul de poruncitor. Am zice chiar aspru: « şi altfel să nu îndrăzneşti a face » [3]. Şase zile după aceea, regele dădea scrisoarea lui de descărcare fraţilor Himfy şi tuturor fraţilor, rudelor, precum şi moştenitorilor lor, adăugînd şi formula stereotipă asupra slujbelor îndatoritoare şi a străduinţelor reale

---

[1] Nu rezultă de nicăieri că Bernabo ar fi fost trimis de *Petru Himfy la rege pentru a cere trupe*. Dimpotrivă, din felul cum e redat răspunsul regelui se vede că nu e vorba de vreo identitate între mesagerul lui Petru Himfy şi Bernabo, aducătorul răspunsului. Cuvintele regelui: magistrul Bernabo *căpitanul balistarilor noştri, din Vidin, aducătorul acestora*, arată îndeajuns acest lucru. Dar atunci cu ce prilej fusese trimis Bernabo la rege? Credem că tocmai cu prilejul tratativelor pentru aducerea lui Straşimir. Pare sigur că toate aceste pertractări se duceau nu la Vidin ci la Buda. Rezolvarea episodului ocupării de Vlaicu a Vidinului nu s-a făcut, cum se vede foarte clar, printr-o nouă expediţie a regelui în Bulgaria ci prin *tocmeli*. Faptul că la Buda e trimis un element însemnat din garnizoana Vidinului îşi are tîlcul său. Pentru o simplă scrisoare către rege nu era nevoie să se trimită şeful trupei speciale ce ar corespunde artileriei cetăţii, cu atît mai mult cu cît nu ar fi avut nici un sens să se lipsească de serviciile lui, dacă într-adevăr ar fi fost nevoie de ajutor. De altminteri Petru Himfy nici nu era la Vidin în tot acest timp, ci într-una din celelalte cetăţi, poate Belogradcek. Pare mult mai probabilă ipoteza următoare: Vlaicu la venirea în Vidin a ocupat oraşul dar nu a cuprins însăşi cetăţuia sau castelele în care se aflau balistarii genovezi comandaţi de Bernabo. La un moment dat, fiind nevoie să se trimită regelui condiţiile împăcării propuse, este trimis Bernabo în urma unei înţelegerii cu Vlaicu ce era stăpîn al oraşului, dar care nu atacase castelele mulţumindu-se a le izola, în aşteptarea soluţiei finale. Din relatarea păstrată de Mauro Orbini se vede că Vlaicu a venit cu armată multă dar nu a cuprins castelele cu balistarii genovezi. Aceasta desigur nu precum crede Orbini pentru că armata sa nu ar fi putut reduce la tăcere 400 de ostaşi unguri şi 60 de balistari genovezi oricît ar fi fost de pricepuţi în meseria lor, ci pentru că nu înţelegea să ducă lucrurile la o ruptură definitivă cu regele. În felul acesta contradicţia evidentă din textul pomenit dispare. De ce a fost ales tocmai Bernabo pentru purtarea condiţiilor de înţelegere? Pentru că el era cel mai în măsură să arate regelui împrejurările reale din Vidin şi din Bulgaria ocupată de unguri şi starea nenorocită a garnizoanei încercuite.

[2] *Pro eo autem quod hactenus subsidium vobis non est prestitum, non potestis nobis imputare, quia dudum ipso Benedicto bano fratri vestro gentem nostram in subsidium vestrum assignavimus.*

[3] *et aliud facere non ausurus.* (Este desigur o formulă destul de obişnuită, dar faptul că e folosită în împrejurările acestea faţă de un baron ca fostul ban al Bulgariei pare totuşi semnificativ).

depuse de aceştia. O asemănare ciudată se vădeşte între această scrisoare de descărcare şi cea dată de rege în împrejurările dramatice din 4 decembrie 1368, de fapt aceloraşi fraţi Himfy. A fost oare condiţionată predarea Vidinului de obţinerea prealabilă a acestui act scris? Şi deci a întîrziat cumva predarea pînă după primirea sa, cum cred unii istorici începînd cu Thalloczy? Lucrul nu ar fi chiar exclus dacă ne gîndim la actul din 4 decembrie cerut fără îndoială regelui după înfrîngerea din noiembrie 1368. De aceea regele se grăbeşte să trimită el mai întîi, înaintea oricărei cereri, scrisoarea de descărcare întîmpinînd astfel orice prilej de zăbavă.

Aşadar: pare să rezulte că mai bine de şase luni de zile Vlaicu a stăpînit de fapt Vidinul în care îl aflăm mai întîi la 12 februarie (după cronica franciscanilor) şi în care s-ar părea că Benedict Himfy a intrat doar în urma tocmelii arătate, probabil după 29 august, cînd a trecut mai întîi să-l ia cu el pe Petru. Cum trebuie înţeleasă această stăpînire a lui Vlaicu? Dacă ţinem seama de arătarea scrisorii lui Petru din 4 iulie, putem presupune o situaţie cam asemănătoare. La 4 iulie 1368 cetăţile regale (trei la număr) erau ca nişte insule pierdute în masa cea mare a populaţiei nemulţumite, aşteptînd eliberarea dinafară. La venirea lui Vlaicu în ianuarie-februarie 1369 populaţia s-a raliat domnului. Castelele de lîngă Vidin au fost probabil încercuite şi lăsate în pace. Vlaicu a făcut poate unele mutări de locuitori luaţi ca ostateci şi poate de ostaşi luaţi prizonieri (după arătarea lui Orbini)[1]. De aici înainte se pot face doar presupuneri. La un moment dat, atunci cînd şi garnizoana acestor castele îşi dă seama de imposibilitatea unei rezistenţe, şeful balistarilor, ce se află într-unul din castele, este trimis la rege cu propuneri concrete din partea domnului romîn. Pertractările au trebuit să dureze oarecare timp. În tot timpul acesta Petru Himfy se afla probabil în cetatea lui mărginaşă, netulburat de domn, dar înconjurat de o populaţie ostilă. Pentru a se ajunge pînă la el trebuia să se treacă prin locuri ai căror locuitori nu aşteptau decît prilejul de a-şi arăta duşmănia împotriva forţelor angevine. Trupele trimise de rege pentru ajutorarea lui Petru sînt păstrate de Benedict în părţile bănăţene. Oare pentru a da o lovitură la momentul oportun?[2] Sau cumva pentru a preveni orice veleitate a bănăţenilor să se alăture mişcării populare ortodoxe din Bulgaria vecină?

Dovadă că Benedict punea astfel problema erau măsurile luate de rege la cererea sa nemărturisită. La 24 iunie i se conferă împreună cu fratele său Petru *dreptul de paloş* pe moşiile Remetea şi Iersig. La 5 iulie *se confiscă* moşiile romînilor socotiţi ca *răzvrătiţi* pe faţă «anume a fiilor lui Nexa» şi i se dau tot lui[3]. Probabil că tot în această primă jumătate a anului se aude şi glasul cnejilor din Caransebeş protestînd împotriva confiscărilor la care sînt supuşi. Este drept că acordarea dreptului de paloş se obişnuia să se dea pentru merite militare, ea constituind un fel de dinsticţie, de dovadă de preţuire. Şi de asemenea confiscările, ca măsură de pedepsire şi intimidare, îşi aveau contra-partea pozitivă în dăruirea făcută celui favorizat. Totuşi luarea acestor măsuri *atunci* pare că îşi are tîlcul său. Şi protestarea oricît de măsu-

---

[1] Cf. supra, p. 43, n. 3.

[2] Sau poate înseamnă cumva că această eliberare a lui Petru din postul său de răspundere fusese poruncită de rege mai dinainte, cînd a şi dat trupele necesare pentru scoaterea lui Petru Himfy din strîmtoarea în care se afla, dar că Benedict nu s-a grăbit anume să împlinească această *primă masură de lichidare a banatului de Vidin*?

[3] Formalităţile de punere în stăpînire urmează normal la 30 iulie.

rată a cnezilor arată că şi în părţile bănăţene ale banatului Bulgariei putea oricînd să izbucnescă focul.

Proscripţiile din Banat (din comitatele Caraş şi Cuvin) din anul 1370 efectuate într-o măsură nemaiîntîlnită pînă atunci cu prilejul adunării palatinale prezidate de Ladislau de Oppeln, palatinul[1], sînt o urmare a acestor împrejurări.

Motivele invocate sînt variate în aparenţă : tîlhărie, găzduire de hoţi, batere de bani falsi (!). Cei proscrişi în comitatul Caraş sînt în bună parte iobagi regali. E caracteristic că învinuirea de batere de bani falsi e îndreptată aici împotriva unor iobagi de pe moşia boierilor romîni Carapciu, Stanislau, cu fraţii lor, pribegiţi cu toţii din Ţara Romînească şi dăruiţi de rege cu moşii în Banat. Se ştie că pedeapsa pentru baterea de bani falsi era arderea pe rug. Această învinuire lovind pe nişte simpli iobagi, fără posibilitatea materială a unor asemenea îndeletniciri, arată mai bine ca orice netemeinicia tuturor acestor pretexte folosite pentru a justifica nişte măsuri menite a băga spaima în populaţie. O cercetare mai atentă îngăduie gruparea proscrişilor din comitatele Caraş şi Cuvin în două categorii distincte : cei aflaţi la locurile lor de reşedinţă şi cei plecaţi sau fugiţi de pe pămînturile unde erau iobagi. Pentru cei dintîi se invocă acuzarea de-a fi găzduitori de hoţi sau, excepţional, făuritori de bani falşi. Pentru ceilalţi nici nu se mai invocă o altă vinovăţie decît cea de-a fi rătăcitori pe drumuri (= *divagantes*), fără căpătîi (= *vagabundi*), sau de a sta ascunşi (= *latitantes*). Printre proscrişi sînt amintiţi şi un număr de cnezi calificaţi totodată de iobagi regali. Această asimilare îndreptăţeşte bănuiala că sub denumirea generală de iobagi regali ar putea fi vorba foarte adesea de cnezi.

În lista proscrişilor din comitatul Caraş, ajunsă pînă la noi cu lacune importante, *nu e pomenit nici un nobil*. În lista similară din comitatul Ung întocmită scurtă vreme după aceasta[2] întîlnim şi trei nobili, precum şi pe un « Iacob, fiul preotului Dionisie », învinuiţi cu toţii a fi găzduitori de hoţi. Faptul că e menţionat aici un fiu de preot ne arată că e vorba de un ortodox. Nu e exclusă deci bănuiala că sub motivele invocate se ascundea şi o prigoană a elementelor necatolice ce rezistau încercărilor de convertire în masă folosite atunci, şi ca atare se expuneau bănuielii unor legături cu ortodocşii din Bulgaria.

Proscripţiile aveau aşadar un dublu substrat. Pe de o parte lichidarea rezistenţei întîmpinate din partea populaţiei ortodoxe în cursul evenimentelor arătate, pe de alta reprimarea oricăror veleităţi de libertate ale iobagilor, asimilaţi odinioară cu oaspeţii şi aduşi acum în starea unor şerbi legaţi de pămînt şi de stăpîni.

Pentru Vlaicu, lichidarea banatului unguresc al Vidinului coincide cu condiţiile noi în care se află de acum încolo faţă de regele Ungariei, care îi dă acum ducatul de Făgăraş pe lîngă banatul Severinului, din care nu fusese scos nici o clipă şi pe care îl ţine deci mai departe. De aceea nu era nevoie de nici o reinstalare în el, ci doar, poate, de o reînnoire a jurămîntului de vasalitate, oricum necesar o dată ce domnul primea acel ducat nou al Făgăraşului « întemeiere nouă », *nova plantatio*, termen al cărui sens a dat naştere

---

[1] Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 163.

[2] Sztáray, *Codex* (= *A nagymihályi és sztáray gróf Sztáray család oklevéltára*, publicat de G. Nagy). t. I, p. 366–368.

la teoriile cele mai neaşteptate. Domnul romîn este acum considerat mai mult ca un *aliat* al regelui. Acţiunea lui la Dunăre împotriva duşmanului comun al Vidinului şi al Ţării Romîneşti atrage după sine şi o recunoaştere, negreşit interesată, a papei. Ştim astfel că în cursul anului 1369 Vlaicu s-a luptat cu oştile ţarului de la Tîrnovo şi a dat piept cu turcii, aliaţii acestora. O astfel de acţiune este pomenită şi în lucrarea lui Mauro Orbini unde deşi nu este dat numele domnului, se vede neîndoios că e vorba de Vlaicu. Oare se referă cumva la aceeaşi acţiune împotriva bulgaro-turcilor mărturia care e păstrată în acel ciudat document [1], unic în felul său, prin care domnul în calitatea de duce de Făgăraş, veşniceşte rudei sale (Ladislau de Dobîca) dăruirea de sate şi tîrguri în Făgăraşul nou dobîndit, drept răsplată pentru rolul acestuia în luptele cu oştile ţarului de la Tîrnovo şi a aliaţilor lui — turcii [2]. Pare să fie vorba de o altă luptă [3] decît cea pomenită de Mauro Orbini.

---

[1] S-au căutat tot felul de explicaţii sau tălmăciri a termenilor neînţeleşi din această diplomă a domnului, fără a observa că ea este de fapt o traducere sau adaptare destul de incorectă a unui act gîndit după tipicul actelor slavone. În realitate *Liber factus est* înseamnă: a fost volnicit, autorizat, a primit voie, şi nicidecum nu e necesar să alergăm la explicaţii întortochiate (înseamnă că s-ar fi făcut catolic! V. Motogna, *art. cit.*) sau gratuite (ar fi fost închis de rege fiind bănuit de el din cauza înrudirii cu Vlaicu, I. Minea) cum s-a făcut. *Nova plantatio* aşa cum a arătat şi D. Onciul înseamnă o *nouă întemeiere* după cum se poate asigura oricine după glosarul lui du Cange, şi nicidecum o *nouă colonie* în care domnul transformat în comisar al colonizărilor ar fi primit mandat din partea regelui să populeze această regiune a Făgăraşului pustie (Thalloczy, *art. cit.*) în parte şi din cauza ciumei (Pór Antal), ducînd locuitori romîni din Ţara Romînească şi transplantîndu-i acolo, în folosul cui? Desigur nu în al domnului care prin aceasta şi-ar fi despopulat propria lui ţară. La Thalloczy (p. 601) se înfăţişează această presupusă colonizare ca făcută pentru Ludovic, dar ca reprezentînd o concesie, sau satisfacţie pentru Vlaicu. Citîndu-l pe Hunfalvy şi pe Pór Antal (pentru efectele ciumei), autorul arată că regele l-a făcut pe Vlaicu « comite » al acestor romîni colonizaţi în Făgăraşul înţeles ca nouă defrişare, căci aceşti colonişti noi, păstori abia colonizaţi ce nu puteau fi integraţi în legile regatului, ci trăiau *juxta legem olachalem* — nu duceau nevoie de un comite ci de un comisar guvernamental. Acesta a fost rolul lui Vlaicu, care în calitate de *dux* a fost printre stegarii ţării. Deci astfel Vlaicu are legături mai strînse cu Ungaria, legături cam asemănătoare cu acele ale lui Koriatovici. La Hóman acest rol de colonizator pare a fi o facultate a domnului mai degrabă decît o obligaţie (cf. Hóman, *Gli Angioni*, p. 386, unde e vorba în mod greşit — credem noi — de anul 1366 cînd Ludovic dînd lui Vlaicu banatul Severinului « îi îngădui să ducă colonii în vastele păduri pustii din Făgăraş » dîndu-i titlul de duce de Făgăraş). — Dar departe de a întemeia colonii în Făgăraş cu locuitori din Ţara Romînească îl vedem pe Vlaicu dăruind sate şi tîrguri din Făgăraş *nu unor boieri romîni ai lui, ci unui nobil ungur* care era, ce e drept, rudă cu domnul şi îi fusese tovarăş de luptă, dar care nu era mai puţin nobil ungur. Din cuvintele « *nova plantatio* » şi din această danie unică ce are cu totul alt rost nu se pot trage concluzii asupra unei acţiuni de colonizare a Făgăraşului cu romîni, ci tocmai dimpotrivă. Cum ar fi putut domnul scoate din ţara sa supuşi de ai săi pentru a-i « răsădi » în această nouă plantaţie înţeleasă ca teren de colonizare? În sfîrşit în diploma dată lui Ladislau de Dobîca invocarea printre sfinţi a sfinţilor regi ai Ungariei este doar o adaptare şi o transpunere în formă occidentală a formulei obişnuite a blestemului din documentele contemporane slavone, cu gîndul poate a lega în felul acesta mai puternic pe suzeranul său, moştenitor oficial al sfinţilor arpadieni. De asemenea mai trebuie subliniat faptul că în intitulaţia domnului se foloseşte formula *Gratia Dei et regis Hungariae* obişnuită în documentele latineşti scrise după tipicul de cancelarie.

[2] Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 198.

[3] Din citirea atentă a textului pare să rezulte că acţiunea în care s-a ilustrat ruda domnului luptînd alături de acesta a fost o expediţie *ofensivă* împotriva ţarului de la Tîrnovo şi a turcilor şi anume o expediţie *pregătită din vreme* de domn (exercitum validum.... proclamare fecimus) pentru care Ladislau de Dobîca a avut timpul să ceară şi să obţină de la Ludovic autorizaţia de participare. Dar acest caracter al luptei nu pare să concorde cu rolul defensiv al acţiunii domnului romîn, din relaţia lui Orbini asupra incursiunilor turceşti de peste Dunăre ca urmare a atacurilor lor împotriva Vidinului (M. Orbini, *op. cit.*, p. 472).

Dacă renunţînd la interpretări arbitrare, sprijinite doar pe tălmăcirea greşită a cuvîntului *plantatio*, vom socoti ducatul de Făgăraş « o feudă » asemenea altor feude regale, vom înţelege că dobîndirea ei era într-adevăr un cîştig însemnat al domnului şi însemna o sporire a puterii sale. După cum instalarea lui Straşimir la Vidin sub chezăşia lui Vlaicu înseamnă de asemenea o creştere însemnată a prestigiului şi a influenţei sale la Dunăre. Este drept că domnul trebuie să facă şi el concesii, dar mai mult formale dînd de pildă acea circulară către *catolicii* din Ţara Romînească şi desigur şi din feudele ţinute de domn, chemîndu-i să primească cu cinste pe sufraganul episcopului Transilvaniei. Dar această circulară nu implică de loc vreo aderare a domnului la catolicism. Dobîndind ducatul Făgăraşului şi recunoaşterea banatului Severinului, care atîrna bisericeşte de episcopia Transilvaniei, era normal ca domnul să dispună ca vizitarea canonică a sufraganului acestuia să se facă în condiţii vrednice. Ca atare el chema pe catolicii depinzînd de acest episcop să-l primească cum se cuvine. Este adevărat că o greşală de neiertat[1] a alterat tot sensul textului prin schimbarea à două litere în documentul din colecţia Hurmuzaki (I_2, p. 148) unde citim : *Noveritis quod nos saluti nostrae consulentes*... (în loc de : saluti *vestrae*; Zimmermann, II, p. 324), precum şi prin denaturarea frazei ce defineşte destul de precis atitudinea domnului... « cui scilicet ecclesiae et eius episcopo a temporibus praedecessorum nostrorum ac... patris nostri... iure diocesano *dignoscemini fore subiecti* »[2]. E deci foarte precis

---

Să fie vorba cumva de un răspuns pregătit pe îndelete la provocările tîrnovene şi pornit mai tîrziu folosind poate şi împrejurările tulburi din Bulgaria cu prilejul morţii ţarului Alexandru în 1371? Textul însuşi îndeajuns de incorect pe alocuri, e destul de ambiguu. Cum trebuie interpretat: « *Cum esset liber factus ab excellentissimo principe Lodowico illustri rege Ungariae, adhuc nos semper eramus sub jugo et in gratia regis praedicti exercitum validum contra Torcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamare fecimus* »? Oare « *et în gratia regis praedicti* » se leagă de *eramus* sau cumva de *proclamare fecimus*? Pentru soluţia din urmă pledează următoarele două pasaje ce pomenesc de isprăvile lui Ladislau: « *propter fidem Christianitatis* et gratiam *serenissimi principis Lodowici regis* »...şi mai departe: « în invasione infideles...*causa omnipotentis dei gratia et regis praedicti*... ». Totuşi la sfîrşitul documentului citim: *Quam donationem sic fecimus nostro dilecto consanguineo, Ladislao de Dobka, eiusque successoribus perpetue dum eramus in gratia copiosa domini nostri Lodowici regis Ungariae.* De asemenea ce înseamnează: « *adhuc nos semper eramus sub jugo* »? Acest *semper* este el menit să accentueze credinţa neîntreruptă a domnului (probabil de la 1369 încoace în contrast cu raporturile anterioare?). Sau mai are cumva şi o valoare temporală? Acest *semper* mai revine de trei ori în legătură cu credinţa lui Ladislau « *Et cum tantam fidem semper in ipso Ladislao percepimus* ».. « *propter huius modi servitia fidelia nobis semper exhibita*... » « *una nobiscum semper extiterat fidelis et subiectus serenissimo principi Lodowico illustri regi Ungariae, domino nostro naturali* ». În sfîrşit cuvintele « in Bulgaria » sînt ele o simplă lămurire a numelui de Tyrna (= Tîrnovo) *(exercitum validum contra Torcos infideles et imperatorem de Tyrna in Bulgaria proclamare fecimus)*, sau arată cumva că e vorba de o expediţie ofensivă îndreptată contra Bulgariei? Ce valoare trebuie dată lui *ipsos invadendo*, precum şi lui *ibidem (actus militares... honorificos ibidem exercendo ?)*. Trebuie semnalat că textul se află publicat cu unele deosebiri la Zimmermann-Werner-Müller, *op. cit.*, II, p. 386 faţă de Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 198. Ar fi deci nevoie să se cerceteze *originalul* pentru stabilirea citirii corecte.

[1] Este vrednic de subliniat că textul din colecţia Hurmuzaki mai diferă şi în alte privinţe, de cel publicat în Zimmermann. În Hurmuzaki, domnul se adresează orăşenilor, poporenilor, oaspeţilor de orice neam sau limbă ţinînd de biserica romană din cuprinsul Ţării Romîneşti *fără a pomeni Făgăraşul* care e menţionat anume în textul din Zimmermann ce se adresează *preoţilor catolici* din aceste ţinuturi. În schimb în doc. din Hurmuzaki se află şi o adresă finală către « castelanii, comiţii, juzii şi ceilalţi slujbaşi ai noştri cu orice nume s-ar socoti... » (ce lipseşte în Zimmermann).

[2] La Zimmermann, *loc. cit.*, în timp ce în Hurmuzaki, *loc. cit.*, vedem: *dinoscitur fore subiecta* care şi gramatical este fără justificare, lipsind subiectul acestor cuvinte. Deşi textul din Hurmuzaki poate fi controlat şi îndreptat cu ajutorul celui publicat de Zimmermann,

că această atîrnare priveşte numai doar pe supuşii catolici. Încercarea de a deduce de aici o alunecare a domnului spre catolicism e deci cu totul neîndreptăţită.

Raporturile domnului cu regele erau acum bune. Se ajunsese chiar la lucrul acesta cu totul neobişnuit ca domnul să exporte sare în părţile bănăţene, deşi cum se ştie, producţia Transilvaniei putea acoperi cu vîrf şi îndesat toate nevoile regatului, mai rămînînd destulă sare şi pentru export în ţările străine. Deci această îngăduinţă dată vînzării sării se explică de fapt ca o măsură politică menită să mulţumească pe domn mărindu-i veniturile. De cînd poate ea să dateze? E posibil ca la orgine acest export de sare să fi fost nu o înlesnire a domnului ci o obligaţie a lui de a aproviziona cu sare şi alte provizii banatul Bulgariei în răstimpul anilor 1366—1368 (sept.). La reluarea raporturilor pe altă bază în 1369, această aprovizionare cu sare s-a putut transforma într-un export ce trecea pe la vama cămăraşului de sare de la Orşova. Prea mult nu se poate afla cu privire la acest export căci singurul document ce pomeneşte de el e cel care îi pune capăt în anul 1373 [1]. Dar pînă atunci raporturile vor fi cordiale.

Anul 1372 a însemnat pentru relaţiile dintre domnul Ţării Romîneşti şi Ludovic momentul cordialităţii maxime, cel puţin în aparenţă. Dovadă lipsa concomitentă în acest an atît a comitelui de Timiş, cît şi a voievodului Transilvaniei, însărcinaţi amîndoi cu comenzi militare în Italia. E destul de semnificativ faptul semnalat şi de Thalloczy în articolul citat, că amîndoi aceşti dregători, desemnaţi prin slujba lor la paza hotarului şi la conducerea unor eventuale acţiuni militare împotriva Ţării Romîneşti, pot lipsi în acelaşi timp pe un răstimp atît de lung. Într-adevăr lucrul acesta nu se poate înţelege decît în ipoteza unor relaţii strînse de încredere şi prietenie între cei doi stăpînitori.

O mărturie asupra acestor relaţii prieteneşti la data aceasta se află şi în acel act dat de domn pentru Ladislau de Dobîca mai înainte [2] şi trimis regelui spre întărire acum [3]. Oare mai trebuie căutate între datele arătate în act

---

trebuie să subliniem că ne aflăm în faţa a *două texte distincte* adresate unor destinatări deosebiţi, lucru ce nu reiese din trimiterea de pildă din lucrarea lui Zimmermann sau din *Documenta Valachorum*.

[1] Hurmuzaki-Densuşianu, *Doc.*, I_2, p. 213.

[2] Într-adevăr documentul se compune de fapt din două acte: o scrisoare deschisă — ce e probabil redarea actului de *dăruire* iniţial, şi care se adresează « tuturor celor de faţă şi viitori» — şi o *perpetuare* a dăruirii începînd cu: *Etiam* şi continuînd cu rugămintea îndreptată către rege să întărească şi să consfinţească dania făcută « *cum eramus in gratia copiosa domini nostri Lodowici regis Ungariae* ». Aceste două părţi distincte aparţin desigur la două momente deosebite, fără a se putea preciza dacă intervalul dintre ele se datoreşte unor turburări trecătoare a raporturilor dintre domn şi Ludovic, sau dacă dăruirea însăşi nu a zăbovit cîtva, neproducîndu-se îndată după evenimentele (datînd din 1369 sau ceva după aceea) arătate în act ca motiv al dăruirii, alături de credinţa *pururea (semper)* manifestată faţă de donator şi faţă de rege. Această accentuare a statorniciei necurmate a beneficiarului implică pare-se un element temporal de durată în sprijinul acestei presupuneri.

[3] Dăruirea pomenită în act pare a fi fost făcută mai demult, deoarece printre posesiunile menţionate e şi « *villa Dogbka* ». Dacă această citire e corectă înseamnă că între dăruirea acestei posesiuni şi menţionarea ei *sub acest nume*, care fără îndoială se datoreşte noului său stăpîn (= Dobîca), a trebuit să treacă un interval oarecare, afară dacă s-ar admite cumva ipoteza neprobabilă că acei « fii ai lui Barnaba » arătaţi ca foşti stăpîni ai acestor posesiuni să fi fost de un neam cu Ladislau şi astfel pămîntul acela să poarte acelaşi nume. Ar fi desigur de cel mai mare interes să se poată lămuri data la care a fost făcută dania dintîi a acestor pămînturi, pentru a se lumina originea *raportului de vasalitate* ce-l găsim între Ladis-

ca momente de mare favoare a domnului romîn, şi unele împrejurări mai critice pentru această bună înţelegere şi legate cumva tot de activitatea fostului ban?

Benedict Himfy fusese numit în 1370 comite de Sopron în vederea unor răfueli la graniţa de vest a Ungariei. Rămîneau însă în Banat soţia lui şi fraţii lui. Mai la nord, comitatul de Timiş era ţinut de palatinul Ungariei ducele Ladislau de Oppeln care lipsea din comitatul său din pricina multiplelor sale atribuţii. Liniştea cea mai deplină domnea deocamdată la graniţa de vest a Ţării Romîneşti. Dar cum nici la graniţa de vest a Ungariei nu a rezultat un război în care să comande Benedict Himfy, peste scurt timp, la prima vacanţă mai importantă, îl găsim din nou în Banat în calitate de comite de Timiş. Acest comitat era socotit alături de cel de Pojon mai mult ca un comitat obişnuit, şi mai degrabă ca un fel de marcă sau guvernămînt militar de margine cu un rol militar bine definit. Desigur că anumite situaţii determină anumite reacţii, căci abia numit la 11 noiembrie 1371 comite de Timiş, în locul palatinului Ladislau, el reîncepe îndată în comitatul său (la care se adăugau poate şi comitatele de Caraş şi Cuvin pentru care nu se cunosc titulari în vremea aceasta) vechiul joc de pîndă şi de provocare. Acum găsise cu cale să purceadă pe proprie răspundere la refacerea cetăţii Orşova, sau mai bine zis la clădirea cetăţii noi a Orşovei. E probabil că Vlaicu s-a plîns regelui, căci în mai (22. V. 1372) regele îi scrie comitelui de Timiş în termeni destul de hotărîţi: «Poruncim credinţei voastre să nu începeţi nicidecum clădirea cetăţii noastre noi ce trebuie să se facă în Orşova[1], sau dacă aţi şi început-o, atunci să încetaţi, căci aceasta avem de gînd să o facem cu sfatul şi chibzuiala baronilor noştri. Dar lemnele, varul şi pietrele puneţi voi să fie cărate la locul acestei cetăţi <dar> *cu mai multă chibzuială şi iscusinţă decît aţi făcut pînă acum*, pentru ca să putem desăvîrşi dintr-odată (= pe neaşteptate) şi iute clădirea zisei cetăţi». În continuare îl cheamă la întîlnirea ce trebuia să aibă loc cu împăratul Carol de Luxemburg la Trencin. Tonul scrisorii e destul de ciudat: sever la început faţă de o iniţiativă destul de îndrăzneaţă, s-ar părea că mai apoi înţelege tot restul măsurii luate fără încuviinţarea sa. Ba îi şi dă chiar un fel de aprobare abia acoperită. Cum s-ar putea înţelege fraza cu privire la transportarea cu mai multă chibzuială şi iscusinţă — *sagacius*

---

lau de Dobîca şi domnul Ţării Romîneşti. Într-adevăr în actul dat de domn la 15 iulie 1372 se cuprind elementele esenţiale ale unui asemenea raport: anume *dania* unor posesiuni făcută de donator şi *credinţa (fides) donatarului* precum şi pomenirea credincioaselor slujbe motivînd această danie (« *propter huiusmodi servitia fidelia nobis semper exhibita;... donatio... quod servitiis fidelissimis apud nos meruit* »). Este drept că acestui raport i se mai adaugă şi alte elemente ce-i întunecă sensul: anume motivarea subsidiară a daniei prin legătura de rudenie cu domnul, precum şi menţiunea că dania se face « *ex parte domnini nostri regis et nostri* » pentru slujbele sale militare făcute « *propter fidem Chistianitatis et gratiam serenissimi principis Lodowici, regis Ungariae* », credinţă care cuprinde în sine pe lîngă supunerea faţă de rege şi slujba faţă de domn, căci acesta adaugă: « *et cum tantam fidem in ipso Ladislao percepimus vidimus et invenimus* »... În sfîrşit o altă abatere de la regula cunoscută e specificarea expresă a dreptului de moştenire a *moştenitorului sau moştenitoarei ce ar rămîne în* viaţă la moartea lui Ladislau *(filius ipsius Ladislaus Dobka aut filia)*. Avem aci probabil o formă deosebită rezultînd din îmbinarea elementelor cunoscute cu realităţile din Ţara Romînească.

[1] Thalloczy, *art. cit.* (anexă)... *mandamus quatenus constructionem castri novi in Orsva fiendi nullatenus inchoetis, vel si iam inchoassetis, tunc obmittatis, quia hoc cum consilio et deliberatione baronum nostrorum facere intendimus. Sed lignas, cementum et lapides ad locum dicti castri sagacius et solertius quam hucusque fecistis faciatis deferri ut ex abrupto et celeriter opus dicti castri perficere possimus.*

et solertius — a materialului pentru cetatea nouă, şi grija ca aceasta să poată fi terminată *ex abrupto et celeriter*, decît ca o mărturisire a unor planuri tăinuite? Pare destul de lămurit. Comitele Benedict trebuia să lucreze pe tăcute în aşa fel ca cetatea Orşovei să apară apoi deodată gata. Dar pentru aceasta trebuia să purceadă cu mai multă iscusinţă. Asupra fondului chestiunii, anume a construcţiei cetăţii, regele era de acord. Cetatea Orşova trebuia să se ridice cît mai curînd pentru a şterge cîndva amintirea crudă a insuccesului campaniei regale din 1368. Dar pînă atunci trebuia păstrată buna înţelegere cu domnul.

Şi de asemenea trebuia să se ajungă la o normalizare a situaţiei din părţile bănăţene. De pretutindeni soseau plîngeri. Cei proscrişi pe nedrept ridică iar capul. Regele caută să-i mulţumească pe cei mai mulţi, recunoscîndu-le dreptatea. Trei ani după despuierea şi sărăcirea fiilor lui Nexa regele recunoaşte nevinovăţia lor în termenii cei mai categorici şi le restituie moşiile reluîndu-le de la comitele Benedict (la 3 iulie 1372). Alte plîngeri sînt de asemenea ascultate. Procese ce păreau pe veci închise îşi redeschid căile lor încîlcite. În sfîrşit comitele Timişului e trimis în Italia unde slujeşte la oaste în cursul ultimelor luni ale anului 1372 şi în anul următor. Regele îl mai cheamă să-i raporteze de mersul luptelor, noul palatin Emeric Láckfy îi mulţumeşte pentru bunăvoinţă arătată fratelui său Ştefan, fiul voievodului şi îl asigură de sprijinul său (martie 1373). Pentru el orizontul pare să se însenineze. În acest timp însă se întunecă orizontul la graniţa Ţării Romîneşti.

În lipsa lui Benedict Himfy corespondenţa se poartă cu soţia lui rămasă la Orşova împreună cu fiul său şi cu fraţii lui Benedict — Petru şi Nicolae. Către soţia şi fraţii fostului ban se îndreaptă poruncile regale ; la 16 martie 1373 [1] pentru oprirea importului de sare romînească prin Orşova. O săptămînă după aceea [2] pentru grabnica aprovizionare a cetăţii Orşova, în sfîrşit la 8 mai [3] pentru cercetarea împrejurărilor rănirii solului lui Straşimir de către nobilul ungur de Macoviste şi pentru îngrijirea sa. Se reia clădirea cetăţii noi a Orşovei [4]. Tot atunci îi scrie regele lui Petru Himfy, castelanul Orşovei, să fie cu ochii în patru şi să-l vestească de tot ce s-ar întîmpla [5].

Părea că se apropie în sfîrşit o nouă ruptură cu domnul de peste munţi. În Banat tensiunea creştea tot mai mult. În zadar mai încerca regele să-i frîneze pe oamenii săi, oprindu-i de la confiscări şi proceduri sumare împotriva cnejilor şi romînilor bănăţeni socotiţi suspecţi şi despuiaţi ca măsură prealabilă de prevedere [6]. O parte din ei nemaivăzînd altă scăpare fugeau la domnul vecin.

---

[1] Hurmuzaki-Densuşianu *Doc.*, I_2. p. 213.

[2] « Századok », 1900. Thalloczy, *art. cit.*

[3] Ortvay, *Temesvarmegye Tőrténehez...*, p. 115.

[4] Acum se reia cu înfrigurare lucrul la cetatea Orşovei. Cnejii şi nobilii din comitatele bănăţene sînt obligaţi să dea lucrători în raport cu puterile lor, sau cumva cu favoarea de care se bucură. Lista acestora (« Századok », 1900, p. 600) cuprinde şi numele unor nobili foarte puternici cum sînt romînul Dan de Doboz sau ungurii Dominic fiul lui Desew sau Ladislau fiul lui Gall sau Petru de Macedonia. Unele din aceste persoane revin de mai multe ori cu numele nobiliar schimbat după cum e vorba de vreo moşie sau alta a lor. De exemplu, întîlnim odată pe Dominic fiul lui Desew de *Bykamezeu* obligat să dea trei oameni, şi îndată apoi acelaşi Dominic fiul lui Desew de *Vosmar* obligat să dea un om. De asemenea Ladislau fiul lui Gall e numit de Wyoduar cînd trebuie să dea zece oameni, mai apoi sub numele de Ladislau fiul lui Gall *de Athad* trebuie să dea doi oameni. . .etc. Elementul care permite datarea acestor lucrări *după data* de 5 iulie 1372 e prezenţa (de trei ori) pe această listă a lui Ioan fiul lui Nexa reaşezat în drepturile sale la acea dată.

[5] Hurmuzaki, *Doc.*, I_2, p. 275, doc. fără indicarea anului, greşit atribuit de editor anului 1382 în loc de 1373.

[6] *Doc. Val.*, p. 247, documentul din 5 ianuarie 1373.

Lucrurile se înveninau. La rîndul lor unii din marii boieri din Ţara Romînească pribegeau la Ludovic. La 6 iulie 1374 regele cheamă neîntîrziat din Zolyom pe Benedict Himfy spre a se sfătui cu el asupra atitudinii de luat faţă de domnul romîn, în urma destăinuirilor unor boieri fugiţi din Ţara Romînească, pe care pînă atunci regele refuzase să-i primească spre a nu se pune rău cu Vlaicu. Scrisoarea lui arată o mare nehotărîre. El îl cheamă cît mai neîntîrziat pe credinciosul său iubit, magistrul Benedict, să vină cît mai iute şi neştiut spre a-l învăţa pe rege ce să facă : anume ce să le răspundă, sau să-i reţină cumva « sau dacă Vlaicu vodă ne-ar băga vină, cum să ne desvinovăţim de lucrul acesta, sau ce ar trebui să le dăm lor, căci multe zvonuri ni se spun cu privire la Vlaicu vodă şi la turci ce ne spun ei că ar fi aliaţi. Se susţine chiar că Vlaicu vodă s-ar fi aşezat în Nicopol »[1]. Deci Benedict trebuie să culeagă ştiri despre toate acestea şi lăsînd treburile comitatului pe seama fraţilor săi să alerge la rege să-i ajute să se hotărască. Cumpăna este deci iar înclinată de Benedict. Urmările aveau să se vadă foarte curînd. La 4 octombrie [2], regele Ludovic porunceşte tuturor oştenilor, nobililor, vasalilor, romînilor şi celorlalţi slujitori ai săi din « districtul Temeskuz » să asculte de poruncile magistrului Benedict ca de ale regelui însuşi, făcînd prin aceasta slujbă bună regelui. Precum se vede e vorba desigur de organizarea unui corp de expediţie cu care urma comitele de Timiş să încerce o incursiune sau un atac fără îndoială împotriva cetăţii Severinului [3]. Ce s-a întîmplat? A strîns oare Benedict pe aceşti

---

[1] « Századok », 1900, p. 614—615, « *nam multi rumores ex parte Laykonis voyvode et Turkorum quos dicunt esse confederatos nobis proferuntur. Assertur etiam quod Layk voyvoda esset in Nykapol constitutus* ». (Aceste două învinuiri aduse lui Vlaicu: înţelegerea cu turcii şi aşezarea sa în Nicopol sînt legate de I. Minea (« Conv. lit. », 1910, p. 1137) în felul următor: «(Domnul) s-a însoţit cu turcii..aceştia *i-au cedat* oraşul Nicopole ca să-l atragă de partea lor» —Cf. şi *Urmaşii lui Vladislav* (în « Conv. lit. » 1916, p. 692). (Sişman şi-a părăsit aliaţii turci, apropiindu-se de ceilalţi slavi balcanici... Turcii şi ei caută un aliat mai bun şi pun ochii pe Vlaicu). « Ca aliat al turcilor Vlaicu ocupă Nicopolul, începînd întinderea ţării dincolo de Dunăre. O parte a Dunării de jos împreună cu gurile ei era în stăpînirea amicului său Dobrotici » (Vlaicu e pe cale de a împărţi Peninsula Balcanică cu turcii, cînd dispare).

Oare din spusele boierilor se pot trage asemenea concluzii? Ni se pare că avem a face aici cu două chestiuni deosebite: *a)* o înţelegere reală sau închipuită cu turcii în sensul ajungerii poate la un *modus vivendi* devenit necesar în urma refuzului lui Ludovic de a participa la lupta împotriva lor; *b)* prezenţa lui Vlaicu la Nicopol. Informaţia e mult prea laconică pentru a putea şti sensul exact ce trebuie dat cuvîntului « *constitutus* ». S-ar părea că ar corespunde aici cu: stabilit. Este vorba cumva de cetatea Nicopol din Bulgaria, şi deci trebuie să ne gîndim oare la o urmare a vechilor răfuieli cu ţarul tîrnovean, complicate poate cu certurile dintre Sişman şi fraţii (şi rivalii) săi, certuri în care a putut să se amestece şi domnul vecin, dînd ajutorul său vreunuia din duşmanii duşmanului său? S-ar putea chiar ca în aceste conflicte să fi fost amestecaţi şi acei turci pomeniţi mai sus şi ca înţelegerea să aibă deci un sens foarte restrîns. Dar s-ar mai putea să fie vorba aici de Turnul, sau Nicopola mică, şi informaţia de mai sus să însemne doar că domnul s-a aşezat lîngă Dunăre spre a fi mai aproape de turci (?) şi mai departe de oamenii regelui Ungariei. În tot cazul pîrile unor boieri duşmani, fugiţi din ţară nu sînt un element sigur care să poată fi folosit pentru construirea unor teorii de felul celor enunţate mai sus.

[2] Hurmuzaki, *Doc.*, I_2, p. 218.

[3] Se prea poate să existe şi o legătură între această încercare a regelui şi situaţia creată prin îndemnul papei de a porni mult trîmbiţata cruciadă menită a pune stavilă înaintării turceşti. S-ar fi repetat încă o dată procedeul folosit de rege în 1365 contra Vidinului, îndreptat de astă dată contra domnului romîn. Încă din mai 1373 papa scria arhiepiscopului de Strigoniu precum şi episcopului Transilvaniei poruncind excomunicarea celor ce ar vinde arme turcilor, romînilor schismatici, sau altora ce le-ar duce turcilor. Zvonul despre o înţelegere a lui Vlaicu cu turcii putea fi folosit pentru reluarea vechilor socoteli cu domnul romîn sub aparenţa unei expediţii împotriva turcilor.

luptători, majoritatea romîni din regiunea aceasta aşa de apropiată de Oltenia, spre a-i arunca împotriva Ţării Romîneşti, şi ce izbîndă a avut? Judecînd după tăcerea care a învăluit această misiune dată fostului ban, credem că ea nu a avut nici o împlinire. Într-adevăr, după cum vom vedea îndată, succesul unei asemenea acţiuni de cucerire a Severinului se datoreşte lui Nicolae de Gara şi nu lui Benedict Himfy. De altminteri între anii 1375—1378, Benedict Himfy pare a fi în dizgraţie nemaiprimind nici o dregătorie. Ba chiar unele procese şi pricini împotriva lui socotite stinse se redeschid din nou. Plîngeri înăbuşite pînă atunci de prezenţa atotputernicului baron răsună acuma cu mai puţină teamă [1]. Ceea ce e mai grav e că planul nutrit de Benedict de a cuprinde Severinul era să fie încercat acum de altul şi cu un succes real deşi vremelnic, fără să se rostească măcar numele fostului ban al Bulgariei. În 1376 întîlnim un ban unguresc al Severinului, Ioan Treutel [2]. Tot atunci, într-un act de danie întocmit în iunie 1376 [3] pentru romînii Surian, Bogdan, Dumitru, Toma şi Blasiu, fiii lui Raicu ce s-au distins în luptele împotriva sîrbilor şi bulgarilor, sînt menţionate şi cele *pentru redobîndirea Severinului*. Deci în 1375 sau 1376 (iunie), Severinul fusese recîştigat de la Vlaicu şi s-ar părea cu totul ciudată tăcerea cronicei lui Ioan de Tîrnava asupra acestui succes al lui Ludovic, dacă într-adevăr s-ar dovedi această tăcere. Dar realitatea este alta. Cronica lui Ioan vorbeşte de această acţiune, singura acţiune izbutită împotriva lui Vlaicu, dar o confuzie voită de autor şi o citire neatentă a cercetătorilor au confundat această relatare cu relatarea celorlalte expediţii, sau mai bine zis a dublei expediţii a regelui şi a voievodului Nicolae în 1368. Ca o încununare a acestor încercări neizbutite, cronicarul înfăţişează izbînda banului de Mačva fără vreo tranziţie mai vizibilă decît o frază banală asupra schimbării soartei. Îndată după cuvintele asupra leşului voievodului Nicolae « smuls cu mare luptă din mîinile romînilor şi dus în Ungaria la mănăstirea fericitei fecioare Maria din Strigoniu spre a fi îngropat » (cuvinte ce constituie de fapt *concluzia* reală a acestui episod) urmează fraza : « în sfîrşit apunînd [4] această împotrivire a soartei nenorocite şi îndreptîndu-se iar norocul, Nicolae de Gara, banul de Mačva bărbat vajnic şi războinic... trecînd această armată regească peste Dunăre pe nişte luntri întărite cu turnuri şi metereze împotriva atacurilor luptătorilor şi săgetătorilor aceluiaşi Vlaicu vodă, care aruncau ploaie de săgeţi, duşmanii, luînd-o la fugă s-au risipit ca fumul, şi restul întregii armate a intrat în ţara Severinului şi au ocupat-o. Şi atunci regele a ridicat mai întîi acolo cetatea Severinului şi după cîţiva ani, prea puternica cetate braşoveană, numită Bran, lîngă hotarele Ţării Romîneşti, şi înzestrînd-o cu oaste bine înarmată, cu « briganţi » şi balistari englezi şi-a ţinut pe seama sa paza cetăţii». Textul e destul de clar o dată ce se observă punctul de sudură. Dar ce e mai interesant e că şi aici în partea finală, cronicarul [5] încearcă să acopere ceva : anume ultimul insucces al

[1] Cf. plîngerea din 1377 a nobilului de Lypthovia deposedat de moşia Şoşdea de către Benedict Himfy (Ortvay, *op. cit.*, p. 135).

[2] Hurmuzaki, *Doc.*, I_2, p. 236.

[3] *Doc.*, *Val.*, p. 265 (regest), textul în *Studii şi documente*, XII, p. 275.

[4] *accidente* (= occidente).

[5] După arătarea celor de mai sus înţelegem de ce în ordinea cronicii amintite, cronicarul aşază expediţiile împotriva Ţării Romîneşti după data de 1372, a încoronării lui Ludovic ca rege al Poloniei. Căci el se referă la evenimentele din 1375 sau 1376 în legătură cu trecerea Dunării efectuată de Nicolae de Gara. Acesta a fost ban de Mačva pînă la numirea sa în funcţia de palatin. În ambele aceste calităţi putea conduce aceste operaţii. Povestirea împre-

regelui privind tot Severinul. Căci izbînda fusese de scurtă durată. În toamna anului 1377, regele pomenind de moartea lui Petru Himfy în lupta împotriva Țării Romînești se abține de la orice precizare în legătură cu rezultatul acestei acțiuni militare [1], semn că aceasta nu a avut un sfîrșit norocos. Dovadă că este așa e că banul de Severin pomenit în 1376 — Ioan Treutel (rudă cu Nicolae de Gara) — nu mai e pomenit niciodată după aceea în această calitate, iar regele e ferm hotărît să pornească la luptă împotriva Țării Romînești, după cum mărturisește el însuși brașovenilor, desigur nu numai în scopul de a muta vama dintre Transilvania și Țara Romînească mai la îndemîna brașovenilor, ci pentru a redobîndi cetatea Severinului. Credem că doar de cetate și de o porțiune numai din teritoriul ei putuse fi vorba și în 1375 (sau 1376) cînd fusese cucerită și nicidecum de toată Oltenia [2], cum cred unii istorici referindu-se la evenimentele greșit înțelese din 1368.

Cu venirea lui Nicolae de Gara ca palatin în 1376, probabil îndată după succesul său la Dunăre și cu evenimentele din anul următor, rolul lui Benedict Himfy pare încheiat la granița de sud-est a Ungariei. Acum e din nou numit comite de Pojon în legătură cu împrejurările din vest (1378).

Mai bine de zece ani, de la prima sa numire ca ban al Bulgariei și pînă la ultima luptă a Severinului, legată de numele lui Nicolae de Gara și poate de amintirea fratelui său Petru, căzut în 1377 desigur tot în lupta aceasta, dar de astă dată pentru încercarea de a păstra cetatea vremelnic cucerită, soarta lui Benedict Himfy se împletise cu destinele Țării Romînești. O cumpănă dreaptă restabilise de fiecare dată echilibrul tulburat cu îndărătnicie de acest dregător, asemenea acelora ce urmăriseră în 1330 cucerirea Țării Romînești. Rolul său în Banat e cunoscut în tot acest timp prin urmărirea deposedărilor abuzive făcute de el în folosul său și al fraților săi.

În concluzie, cum poate fi caracterizat rolul lui Benedict Himfy în legătură cu Țara Romînească și cu romînii? Desigur că dacă privim istoria în liniile ei mari acest rol nu poate fi socotit ca determinant, căci acțiunea lui nu a putut schimba premisele date, dar a putut accelera concluzia ce avea să fie trasă. Pentru Banat el rămîne o figură aproape simbolică a marelui baron din vremea lui Ludovic angevinul, cu tot ce poate să însemne aceasta pentru viața populației asuprite. Iar pentru Țara Romînească acțiunea sa reală de învrăjbire împotriva

---

ună a expedițiilor nereușite din 1368 și a izbînzii în sfîrșit obținute, deși vremelnic, împotriva lui Vlaicu, este *un artificiu* care permite cronicarului să atenueze efectele înfrîngerii din 1368. Despre unele evenimente socotite puțin glorioase nici nu mai pomenește. Astfel nu spune nici un cuvînt de ocuparea Vidinului de Vlaicu și de împrejurările reinstalării lui Strașimir. Această recunoaștere a falimentului politicii lui Ludovic în Balcani este înfățișată ca o măsură luată de rege cu bucurie « *cum gaudio* » (cap. XXXIV). De cîte ori cronicarul trebuie să arate împrejurări potrivnice caută imediat un element care să permită acoperirea sau minimalizarea lor. Cînd amintește de furtul peceții mari regale în expediția nenorocită de la Ozora, el se grăbește să adauge că regele nu s-a prea tulburat *(minime curavit)*, ci a pus să i se facă altă pecete autentică cu care a întărit toate privilegiile sau actele ce fuseseră date sub pecetea pierdută (cap. XXXIII). Cînd a fost vorba de închinarea lui Alexandru Basarab cronicarul a adăugat că acesta a rămas credincios regelui pînă la moarte, fapt infirmat de însăși proclamarea de război a lui Ludovic din ianuarie 1365. Caracteristică e și atitudinea față de pierderea Moldovei. Deci spusele sale trebuie supuse unui control neîncetat, nu în sensul că el ar inventa, ci mai degrabă că ar potrivi lucrurile, și nu ar spune chiar tot.

[1] Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I_2, p. 248.

[2] Cf. Hóman, *Gli Angioini*, p. 387. Regele Ludovic cuceri cetatea Severinului, cuprinse tot banatul cu același nume și respinse pe voievodul Vlaicu dincolo de rîul Olt. Cf. și St. Pascu, *Contribuțiuni documentare la Istoria Romînilor în sec. XIII și XIV*, Cluj, 1944, p. 37, nr. 126.

domnului ei, aşa cum rezultă din cercetarea atentă a izvoarelor, pare să repete încă o dată acţiunea interesată a învrăjbitorilor din 1330. Dacă vom fi reuşit să arătăm care a fost rezultatul adevărat al campaniei din 1368, sortite unei *duble înfrîngeri*, atunci acest paralelism, 1330—1368, apare şi mai evident. Sînt în istorie unele constante ce se impun împotriva tuturor încercărilor de a le nesocoti. Desigur că aceleaşi raporturi trebuiau să ducă şi mai apoi la acţiuni asemănătoare, dar apariţia unui factor nou, acela al turcilor la Dunăre, avea să schimbe în curînd datele problemei şi să impună ţărilor romîne alegerea cumplită între tăgăduirea fiinţei lor, fie în forma catolică, ori în cea turcească, sau acceptarea cumpenii neîncetate a unor primejdii mîntuitoare.

BENEDICT HIMFY ŞI ROMÎNII MARAMUREŞENI

Se cunoaşte rolul de seamă al banului Bulgariei în evenimentele ce au precedat şi au urmat conflictul dintre Ţara Romînească şi Ungaria lui Ludovic pe vremea lui Vlaicu vodă. Se poate urmări de asemenea activitatea acestui baron cotropitor în realităţile lumii bănăţene. Dar dacă vom cerceta activitatea sa de prin anii 1361—1362, cînd îl aflăm ţinînd comitatele Satu Mare, Maramureş şi Ugocea, îl vom găsi amestecat şi în împrejurările privind pe romînii maramureşeni. La 15 iulie 1362 în calitate de comite de Satu Mare şi de Maramureş, el conduce o expediţie militară la care mai participă şi romînii cetăţii regale Şiria din Zarand dar a cărei destinaţie precisă nu se cunoaşte, cunoscîndu-se în schimb mai bine cea din anul următor îndreptată împotriva lui Carol al IV-lea, cînd Benedict poartă titlul de comite de Pojon. Faptul că în 1361 se află simultan sub conducerea lui Benedict Himfy trei comitate, aşa cum s-a văzut, îndreptăţeşte întrebarea dacă nu a luat cumva parte şi la vreuna din acele expediţii spre Moldova de care pomeneşte arhidiaconul Ioan de Tîrnava în cronica sa [1].

Nu ştim ce amestec va fi avut Benedict Himfy în ajutorul dat de rege credincioşilor săi din Moldova împotriva voievodului Bogdan din Maramureş, al cărui ecou e păstrat în documentele maramureşene încă din anii 1349 şi pînă în 1365, cînd se ajunge la o lichidare prin confiscarea bunurilor lui Bogdan şi atribuirea lor fiilor voievodului Sas, retraşi definitiv din Moldova, de la stăpînirea căreia îşi luaseră orice nădejde.

În aceste lupte purtate între credincioşii regelui şi maramureşenii voievodului Bogdan un rol important l-a avut Dragoş fiul lui Giula, împreună cu tatăl şi fraţii săi rămaşi neclintiţi în supunerea lor faţă de regele Ungariei şi alungaţi de aceea de pe moşiile lor din Maramureş de către rudele şi partizanii voievodului Bogdan, în frunte cu Ştefan fiul lui Iuga [2], fratele voievodului romînilor din Maramureş, Ioan (fiul lui Iuga). În septembrie 1349, din Bistriţa, regele Ludovic porunceşte să fie iar puşi în stăpînirea acelor moşii. Dar privigiul regal în această privinţă se dă tocmai în octombrie 1355 [3]. Cinci ani după

---

[1] Ed. Schwandtner, cap. XXXIX. *De Diversis regis Lodovici expeditionibus et pietate et ceteris virtutibus eiusdem. Item fere singulis annis velin quolibet anno movit exercitum contra aemulos et rebelles et saepius contra Rachenos et Moldavos, omnimodam diligentiam adhibendo*... etc.

[2] În text: Iga.

[3] Urmărirea cronologică a acestor acte aduce unele nedumeriri: în sept. 1349 « Ştefan fiul lui Iga » e arătat a fi căzut *in nota infidelitatis* prin aderarea sa la acţiunea lui Bogdan (I. Mihalyi, *Diplome Maramureşene* p. 27). Totodată mai este învinuit de prigonirea maramureşenilor ce nu s-au alăturat acţiunii lui Bogdan. Dar în 1353 la porunca regelui se face hotărnicirea moşiei Kohnya *a credincioşilor servienţi ai regelui, romînii Ştefan şi Ioan* fiii romînului Iuga şi se pomeneşte de hotarul comun cu moşia unchiului lor voievodul Bogdan.

aceea, la 20 martie 1360 regele dăruieşte lui Dragoş şi fiilor săi, printr-un privilegiu regal, nouă moşii romîneşti în Maramureş, amintindu-şi de credinţa acestuia şi de strălucita vrednicie a slujbelor sale credincioase, şi mai ales de slujbele făcute în multe treburi şi expediţii ce i-au fost date în seamă şi încredinţate dar mai ales « *în restaurarea ţării noastre moldoveneşti readucînd la credinţa statornică cu grijă neobosită şi purtare de grijă neadormită, potrivit cu iscusita sa virtute, pe mulţi romîni ce se răsculaseră şi se abătuseră de la calea credinţei* ». Este probabil că şi aici acţiunile pomenite în 1360 să fie mai vechi şi ca toată această activitate *in restauratione terrae... Moldovanae* să trebuiască să fie împinsă mai înainte, adică între anii 1355 şi 1360. Este deci de la sine înţeles că între data acestei restaurări (1360? sau şi mai de vreme) şi data privilegiului solemn [1] prin care regele conferă fiilor lui Sas moşia Kuhnya a lui Bogdan voievodul (2 februarie 1365) se vor fi purtat sau încercat acele acţiuni împotriva moldovenilor de care pomeneşte cronica arhidiaconului Ioan de Tîrnava. În consecinţă rolul ce-i putea reveni în aceste împrejurări lui Dragoş fiul lui Giula, ca element principal în acţiunea de atragere sau menţinere în supunere a romînilor din Maramureş şi eventual din Moldova, nu putea fi trecut cu vederea. Şi totuşi vedem că în anii 1361—1362 orăşenii din Baia Sprie şi Baia Mare pornesc după toate probabilităţile cu asentimentul şi sprijinul comitelui de Maramureş şi de Ugocea, Benedict Himfy, o acţiune de ponegrire în faţa regelui a lui Dragoş, fiul lui Giula, învinuindu-l de tot felul de samavolnicii [2] ce trebuiau să atragă după ele sancţiunile cele mai grave. Actul ce conţine aceste acuzări nu este datat. Acuzările sînt lipsite de precizie şi par a se sprijini mai mult pe unele declaraţii atribuite

---

Iar în privilegiul regal, dat în această privinţă în iunie 1360, acel Ştefan fiul lui Iuga e numit: iubitul nostru voievod de Maramureş *(ibidem*, p. 45) şi se amintesc acolo credincioasele slujbe vrednice de laudă ale voievodului Ştefan şi ale lui Ioan, fiii lui Iuga. Trebuie oare să vedem aici o întrerupere a acţiunii acestor « necredincioşi » şi o întoarcere vremelnică a lor? sau cumva e vorba numai de o schimbare în politica regelui faţă de ei, lăsînd deschisă calea împăcării pentru cei ce ar dori-o? Poate că trebuie pus în legătură acest fapt cu fraza privilegiului din 1360 asupra rolului lui Dragoş în readucerea la credinţă a romînilor răsculaţi. Cum privilegiul amintit pomeneşte de *întreaga* activitate a lui Dragoş, el o cuprinde desigur şi pe aceea dinainte de 1353, cînd foştii răzvrătiţi apar în documente ca slujitori credincioşi.

[1] Este probabil că şi aici să se fi scurs un interval destul de apreciabil între dăruirea făcută şi întocmirea privilegiului regal de dăruire. Actul nu este publicat în extenso, ci doar într-un regest ce lasă unele nedumeriri în privinţa legăturilor de familie ale beneficiarului.

[2] *Doc. Val.*, p. 157 (1361—1362).

Nobili et sapienti viro magistro Benedicto filio Heem comiti de Marmorossio et de Ugatzha iudices, civesque et iurati de Rivulo Dominarum et de Medio Monte paratum in omnibus famulatum. Scripsimus nobilitati vestre in registro quodam quod Dragus Olachus etiam manifeste et protervo modo iactavit se cum amicis suis de multis excessibus et illicitis actibus predatoribus, quod et variis spoliis equorum ablationibus et homicidis multorum hominum de nostris reum fore et rationabiliter incusatum, imo quod etiam dixerit idem Dragus, quod nullus alter preter eum et suos amicos deberet de talibus maleficiis incusari, sed quia scripsistis nobis, quod ipse Dragus dum obiceretur sibi talia coram domino nostro rege negasset, *dabimus et dedimus vobis unam credentiam ad dictum dominum nostrum regem omnia, in quibus vobis dictum Dragus annunciavimus, ad fidem nostram veram * esse et sine simulatione petimus gratiose quod ea sicut dedimus vobis in legistro, ** contra dictum Dragus domino nostro regi in persona nostra velitis perpalare.*

Nobili et sapienti viro magistro Benedicto filio Heem comiti de Marmarosyo et de Hugacz presentetur.

* corect: vera.

** corect: registro.

pîrîtului. Singurul lucru care reiese cu destulă claritate e faptul că acest Dragoş mai fusese învinuit în faţa regelui de asemenea fapte şi că atunci tăgăduise cele ce i se puseseră în seamă. Scrisoarea orăşenilor către Benedict Himfy avea ca rost să aducă o confirmare a celor spuse atunci. E deci foarte firească prezumţia că cel care adusese învinuiri lui Dragoş în faţa regelui să fi fost însuşi comitele de Maramureş, Benedict, şi că această scrisoare să fie trimisă ca răspuns la arătarea insuccesului său din lipsa de dovezi sigure. Manevra aceasta însă nu a reuşit, Dragoş, fiul lui Giula, continuînd şi mai departe să se bucure de încrederea regelui. Poate că la această nereuşită a acţiunii orăşenilor din Baia Sprie să fi contribuit şi faptul că scurtă vreme după accea, Benedict este numit comite de Pojon, în care calitate îl aflăm atestat documentar în vara anului 1362.

Cunoscînd felul de procedare al viitorului bán al Bulgariei, rămîne desigur bănuiala că în pîra adusă împotriva lui Dragoş, trebuie căutată în primul rînd inspiraţia comitelui de Maramureş, Benedict.

К ВОПРОСУ ОБ ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ ВАЛАХИЕЙ И АНЖУЙСКОЙ ВЕНГРИЕЙ (РОЛЬ БЕНЕДИКТА ГИМФИ В ВИДИНСКОМ ВОПРОСЕ)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящем очерке обсуждается вопрос об отношениях между Влайку и венгерской короной и выявляется последовательность политики румынского господаря, а также решающая роль бана Болгарии Бенедикта Гимфи в развитии этих отношений. Указывается на связь между созданием, осенью 1366 г., болгарского наместничества и тем как был достигнут «modus vivendi» с валашским господарем. Констатируется, что 10 октября 1366 г. уже существовало соглашение. Анализ его предполагаемых условий делается на основании письма короля от 10 октября 1366 г., а также на основании текста привилегий, пожалованных господарем жителям Брашова 20 января 1368 г., в котором Влайку носит титул господаря Валахии и бана Северинского, без титула герцога Фэгэрашского, который фигурирует только в надписи на печати, а не в самом тексте документа и соответствует отношениям 1369 г., будучи вполне идентичен титулу в тексте латинского акта воеводы от 25 ноября 1369 г.

Развитие отношений между Валахией и Венгрией Людовика указано в связи с общим положением на юго-востоке Европы и с планами крестового похода, используемыми Людовиком в собственных целях. Соглашение между царем и императором весной 1367 г., которое могло казаться направленным против короля, является подтверждением банкротства венгерской политики экспансии на юго-восток и провала палатина Николае Конта, выразителя этой политики.

Приход к власти партии семьи Лакфи с диаметрально-противоположной политической ориентацией, ведет за собой временное удаление болгарских банов Бенедикта и Петра Гимфи, ставленников бывшего палатина. Эта же политика приводит 1 марта 1368 г. к ограничению власти болгарского бана, когда вновь был назначен бывший бан Бенедикт. Он уже не самостоятелен, ни в том, что касается возможности вооруженного выступления, ни в своих непосредственных сношениях с

валашским господарем. В сущности, он должен был посылать все свои сообщения через королевского посла.

Но братьям Гимфи удается искусно воспользоваться слухом о посылке царем из Тырновы 7 военных отрядов с 7 боярами с целью потребовать, чтобы валашский господарь выставил со своей стороны 3—4 румынских военных отряда. Определение точной даты этого письма от 4 июля и сличение его с ответом короля от 17 июля проливают свет на зарождение конфликта, приведшего к двойному поражению короля анжуйской династии. Ибо, как следует из критического анализа документов, а также и из подтасованной хроники Иоана Тырновского (Кюкюлло) как поход трансильванского воеводы Николае против крепости Дымбовицы, *так и королевская армия, пытавшаяся перейти Дунай в Северине*, потерпели полное поражение. В действительности, установление ошибочных дат для некоторых документов, фактически от 1366 г. (15 сентября и 12 ноября 1366 г.), и отнесенных к 1368 г., внесло неясность в вопрос об этом походе.

В конце 1368 г., вследствие понесенного жестокого поражения, болгарское наместничество остается беззащитным. Доказательством этого является письмо короля от 4 декабря 1368 г. Так объясняется занятие Видина господарем Влайку в начале 1369 г. Предполагаемому «отвоевыванию» Видина королем противоречит письмо от августа 1369 г., которым король отзывает Петра Гимфу, извещая его об условиях восстановления Страшимира, как вассала под поручительством Влайку. Соглашение 1369 г. приводит к новому фазису отношений между Людовиком и господарем Валахии, теперь уже герцогом Фэгэрашским. Этот фазис достигает кульминационного пункта в 1372 г. Но уже весной следующего года отношения вновь обостряются, что приводит к тому, что летом 1374 г. король вызывает Бенедикта для того, чтобы принять то или иное решение в связи с новым положением, создавшимся благодаря бегству от Влайку к королю некоторых бояр, принесших известие о будто бы состоявшемся (?) соглашении с турками. Повидимому попытка Бенедикта провести осенью 1374 г. военную операцию потерпела неудачу. С занятием в 1375—1376 гг. Северина Николае Гарским прекращается роль Бенедикта Гимфи в жизни Валахии.

В ходе исследований затрагиваются некоторые мелкие вопросы, как например, отождествление таинственного Зоайкуха с Амедеем Савойским, обсуждение существования предполагаемой дочери Николая Александру, Елисаветы, жены Ладислава Оппельнского, а также и обсуждение предполагаемого поручительства Добротича за Страшимира в 1369 г., двойная ориентация болгарского наместничества с его двумя центрами, Видин и Оршова и т. д.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DES RAPPORTS DE LA VALACHIE ET DE LA HONGRIE ANGEVINE ET DU RÔLE DE BENOÎT HIMFY DANS LA QUESTION DE VIDIN

(RÉSUMÉ)

La présente étude met en évidence l'unité parfaite de la politique du prince de Valachie, Vlaicou, dans ses rapports avec la couronne de Hongrie, tout en soulignant le rôle capital, pour l'évolution de ces rapports, du ban de Bulga-

rie, Benoît Himfy. Elle établit l'existence d'un lien entre la création, en septembre 1366, du banat de Bulgarie et l'adoption d'un *modus vivendi* à l'égard du prince de Valachie, par suite du séjour du roi en Transylvanie. L'existence d'une entente est chose constatée en octobre 1366. Les conditions probables sont analysées au moyen de la lettre du roi, du 10 octobre 1366, ainsi que du privilège commercial accordé par le prince aux habitants de Braşov, le 20 janvier 1368. Le titre sous lequel le prince est désigné dans le texte du privilège est celui de *Prince de Valachie et Ban de Severin* sans nulle mention d'une qualité supplémentaire, de duc de Făgăraş, qui ne paraît que dans la légende du sceau, postérieure à n'en pas douter au texte en question.

L'évolution des rapports entre la Valachie et le roi Louis de Hongrie est déterminée par la situation générale du Sud-Est européen et les plans de croisade, exploités par le roi à son profit. L'accord entre le tsar de Bulgarie et l'empereur de Byzance, au printemps de l'année 1367, accord pouvant sembler dirigé contre le roi de Hongrie, entraîne la chute du palatin Nicolas Kont, responsable de la politique d'expansion balkanique vouée à l'échec.

L'arrivée au pouvoir du parti des Láckfy, adversaires de cette politique, écarte pour le moment de leur poste les bans de Bulgarie, Benoît et Pierre Himfy, créatures du palatin disgracié. Le rétablissement du ban de Bulgarie, Benoît Himfy, le 1er mars 1368, se ressent d'une certaine méfiance à son égard. Les documents le montrent tenu en laisse par le roi et le nouveau palatin, tant en ce qui concerne ses demandes de troupes et l'étendue de son autorité sur les forteresses du banat de Bulgarie, que ses communications au prince de Valachie, qui ne peuvent se faire que par l'entremise d'un envoyé spécial du roi. Mais les frères Himfy réussissent à tourner habilement ces difficultés en faisant jouer la menace de l'envoi de troupes bulgares par le tsar de Trnovo pour réclamer l'envoi de troupes roumaines de secours.

Le rétablissement de la date véritable du rapport de Pierre Himfy — 4 juillet 1368—qui permet sa mise en regard avec la réponse du roi, du 17 juillet, éclaire singulièrement la genèse du conflit qui aboutit à la double défaite du roi. L'expédition du voïvode de Transylvanie, écrasée devant la forteresse de Dîmbovitza, aussi bien *que l'armée royale, essayant vainement de forcer le passage du Danube*, essuyent une cruelle défaite, habilement déguisée par le chroniqueur officiel, l'archidiacre Jean de Tîrnava (Küküllö), mais qui ne résiste pas à l'analyse critique du texte, ainsi qu'à la mise au point de deux autres documents de l'année 1366 (du 15 septembre et du 12 novembre) datés à tort comme étant de l'année 1368 et portant la plus parfaite confusion dans la chronologie de l'expédition. La lettre du roi, du 4 décembre 1368, permet de mesurer toute l'étendue du désastre par l'aveu que le banat de Bulgarie se trouve privé de défense. Ceci explique parfaitement l'occupation de Vidin par le prince roumain en janvier-février 1369. La prétendue « reconquête » de Vidin, par suite d'une campagne victorieuse du roi, est contredite par la missive qu'il envoie à Pierre Himfy l'informant des conditions du rétablissement de l'ancien Tsar de Vidin comme vassal du roi sous la garantie du prince roumain.

La réconciliation de 1369 détermine une nouvelle phase des rapports entre le roi de Hongrie et le prince de Valachie, pourvu maintenant du duché de Făgăraş. Cette cordialité atteint son apogée dans la seconde moitié de l'année 1372. Mais au printemps suivant, les rapports s'aigrissent et, en été, le roi appelle auprès de lui le comte de Timiş pour l'aider à prendre une décision au sujet du prince, dénoncé par certains boiars de son conseil, réfugiés en Hongrie, de

s'être abouché avec les Turcs. Une tentative d'action militaire, préparée par Benoît Himfy à la fin de cette même année, semble avoir été vouée à l'échec. A la suite de la prise de Severin par Nicolas de Gara, en 1375—1376, et de la demi disgrâce de l'ancien ban Benoît, son action sur les destinées de la principauté roumaine prend fin.

Certains problèmes de détail sont également abordés au cours de cette étude, tels par exemple l'identification du mystérieux Zoaykuch avec Amédée de Savoie, la discussion de l'existence supposée d'une troisième fille du prince Nicolas Alexandre, nommée Elisabeth et mariée au duc Ladislas d'Oppeln, la garantie, vraie ou fausse, de Dobrotitch au rétablissement de Strasimir, en août 1369, la double orientation du banat de Bulgarie, avec ses deux centres, Orşova et Vidin, etc.

DREPTUL DE STRĂMUTARE AL ŢĂRANILOR ÎN ŢĂRILE ROMÎNE (PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVII-LEA)

DE

P. P. PANAITESCU

INTRODUCERE

Forma cea mai completă, cea mai aspră a exploatării ţăranului şerb în timpul orînduirii feudale este legarea de glie, oprirea lui de a se strămuta de pe moşie. Aceasta înseamnă pierderea libertăţii personale pentru o mare parte a ţărănimii, înlănţuirea ei de pămîntul stăpînului. Nu toată perioada feudală cunoaşte această formă extremă a exploatării, ea apare de obicei într-o perioadă tîrzie a evului mediu, cel puţin în ce priveşte răsăritul Europei. Dispariţia legării de glie coincide, pe de altă parte, cu începuturile perioadei capitaliste. «Producătorul nemijlocit, muncitorul, putea să dispună de propria sa persoană abia după ce încetase de a fi legat de glie şi de a fi şerbul sau iobagul altei persoane» [1]. Numai atunci el poate să-şi vîndă forţa sa de muncă, să devină un salariat.

De aci se vede importanţa problemei dreptului de strămutare al ţăranilor. Istoria dreptului de strămutare coincide cu istoria luptei ţăranului din evul mediu pentru libertate.

Pentru istoria Ţării Romîneşti şi a Moldovei, dreptul de strămutare a fost studiat şi mai înainte, cum era de aşteptat pentru o chestiune care ţine de structura însăşi a societăţii feudale. El nu a fost însă studiat nici în chip evolutiv, adică în diferitele sale faze şi nici în legătură cu schimbările economice şi sociale, nici în cadrul general al instituţiilor feudale.

Stăpînirea pămîntului în epoca feudală este rezultatul unei suprapuneri de drepturi: pe de o parte feudalul este socotit stăpînul pămîntului (mijloace de producţie), iar pe de a'tă parte ţăranul care are gospodăria sa proprie, uneltele de producţie, în primul rînd vitele şi în acelaşi timp, de cele mai multe ori, dreptul de folosinţă ereditar asupra lotului de moşie pe care-l lucrează. Legarea de glie nu este o formă caracteristică pentru producţie în perioada feudală, în orice vreme şi în orice regiune.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., Bucureşti, 1948, ediţia a II-a, vol. I, p. 635.

Cercetarea noastră se reduce, în general, la cunoaşterea cauzelor, împrejurărilor şi datei, cînd în Ţara Romînească şi Moldova ţăranul dependent aşezat pe moșia feudalului (boier sau mănăstire) încetează de a mai avea dreptul să-şi părăsească gospodăria şi lotul şi a se închina altui boier, pe altă moşie, cînd deci își pierde libertatea personală. Fireşte că această pierdere a dreptului de strămutare nu se produce dintr-o dată, ea trece prin mai multe faze. Trebuie să spunem dintru început că *legarea de glie* şi *dependența* sau șerbia (vecinătate, rumînie), nu coincid, nu sînt unul şi acelaşi lucru. Legarea de glie este forma finală a aservirii; înainte de ea exista de mult vecinătatea sau rumînia, adică dependenţa ţăranului de stăpîn. Existenţa acesteia se constată prin obligaţia dijmei şi muncii ţăranilor, care, în anume condiţii, se puteau strămuta de pe o moşie pe alta. Pierderea dreptului de strămutare este ultima fază a dependenţei ţăranului, care devine completă prin legarea sa de pămînt, pe cînd dependenţa cunoaşte și alte faze anterioare.

De fapt, legarea de glie exista, într-un anume sens, de la începutul aservirii vechilor obştii ţărăneşti de către feudali, însă aceasta ca un drept al ţăranului, al membrului obştii: el nu poate fi deplasat de pe pămînt, e legat de *moșia lui*, la a cărei folosință are un drept ereditar. Vine însă o vreme cînd acest drept al ţăranului se întoarce împotriva lui, cînd legarea de glie devine un drept al stăpînului de a-şi opri braţele de muncă, ce au interes şi avantaje să-şi caute mijloace de viaţă aiurea. În cursul prezentei lucrări vom cerceta ce a produs această răsturnare de valori juridice, cum a ajuns legarea de glie dintr-un privilegiu strămoșesc, un mijloc de asuprire.

Cauzele acestei schimbări, adică pierderea dreptului de strămutare, sînt economice şi nu fiscale, cum au vrut să vadă unii istorici. Ele sînt legate de introducerea economiei marfă-bani în societatea romînească. În forma cea mai simplă, aceste cauze se reduc la această teză, care e general valabilă pentru istoria Europei răsăritene în a doua fază a perioadei feudale: atunci cînd grînele au devenit o marfă de vînzare, pe piaţa internă şi externă, stăpînii de moşii au legat de pămînt braţele de muncă de care aveau nevoie pentru producerea mărfii. De aceea, pierderea dreptului de strămutare este la noi, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, o urmare a comerţului de grîne, care se dezvoltă mai mult în această epocă.

Legătura lui Mihai Viteazul, principala legiuire privitoare la dreptul de strămutare, va fi în centrul cercetării noastre, cu explicaţia sensului ei adevărat, a cauzelor şi împrejurărilor în care s-a produs..

Legarea de glie, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, nu înseamnă încheierea istoriei dreptului de strămutare; această luptă nu este un proces juridic, ci istoria unei lupte. Luptă îndîrjită pe toate căile, răscumpărare, judecăţi, fugă şi, la urmă, răscoale ale ţărănimii, pentru libertatea personală. Această luptă de clasă nu formează subiectul cercetării noastre, care urmăreşte numai studierea evoluţiei dreptului de strămutare. Totuşi din cunoaşterea revenirilor, concesiilor stăpînirii şi şovăielilor ei în privința dreptului de strămutare, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, simţim vie lupta aceasta, ea este singura explicaţie a acestor şovăieli.

Prezenta lucrare se oprește la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd putem socoti că, atît în Moldova, cît şi în Ţara Romînească, legarea de glie devine definitivă. Procesul de aservire a ţărănimii nu era însă desăvîrşit, el continuă prin stabilirea şi mărirea zilelor de clacă pe partea de moşie a

stăpînului, în secolul al XVIII-lea, dar aceasta este o altă fază și o altă formă a acestui proces, care nu-și are locul în studiul de față.

Mai este de observat că lupta pentru aservirea țărănimii, legarea de glie, nu trebuie privită simplist, ca privind o singură categorie de țărani. Țărănimea n-a fost omogenă. Chiar dacă nu ținem seama de moșneni sau răzeși, țăranii stăpîni de pămînt, ca o categorie deosebită, în însăși țărănimea lipsită de pămînt, așezată pe moșiile feudalilor și în dependență de aceștia, există diferențieri. Între urmașii vechilor obștii, băștinașii cu drept de folosință a pămîntului întregii moșii, legați de glie întîi ca un privilegiu al lor, și oamenii așezați pe moșie cu învoială temporară, un fel de fermieri, este o deosebire nu numai de origine, ci și de drept, în situația lor față de stăpîn. Problema dreptului de strămutare trebuie deci studiată în funcție de aceste deosebiri din sînul țărănimii în țările romîne, care corespund și cu acelea din alte țări din perioada orînduirii feudale.

Dreptul de strămutare și legarea de glie sînt un aspect, unul din cele mai importante, dar nu unicul, din istoria țăranilor romîni în epoca feudală, care încă mai rămîne să fie scris.

DREPTUL DE STRĂMUTARE ÎN ISTORIOGRAFIA DE PÎNĂ ACUM

Problema dreptului de strămutare a țăranilor dependenți a fost discutată de numeroși istorici mai vechi. Deși s-au adus unele contribuții noi la cunoașterea acestei probleme, este clar că ceea ce a lipsit istoriografiei mai vechi pentru a înțelege în chip exact această problemă, care se reduce în definitiv la istoria libertății personale a marii majorități a poporului nostru în perioada feudală, a fost o privire evolutivă a chestiunii. Nu s-a înțeles că dependența țăranilor s-a schimbat treptat în legătură cu evoluția economică a societății feudale în țările romîne. La această neînțelegere fundamentală s-a adăugat și faptul că unii istorici au fost influențați de interese de clasă: unii voiau cu tot dinadinsul să dovedească o armonie de clasă între popor și boier, inexistența asupririi; alții voiau să arate că boierii au stăpînit pe țărani de totdeauna, ca stăpîni ai pămîntului, pe care au îngăduit așezarea țăranilor cu condiții primite de aceștia de bună voie.

Sîntem surprinși, la prima vedere, că un istoric ca N. Bălcescu, lipsit de mijloace de documentare bogată, a văzut cel mai clar problema, în cele cîteva pagini pe care i le-a închinat. El distinge limpede, ceea ce n-a făcut nici un istoric de după dînsul, între *servaj* (șerbie) și legarea de glie. Vechea șerbie a țăranilor romîni, pînă în veacul al XVI-lea, nu excludea libertatea personală, țăranul șerb se putea muta de pe moșie, în schimbul unei indemnități, găleata de ieșire, ceea ce nu înseamnă, din pricina obligațiilor ce avea, ca țăraranul să nu fie totuși șerb. Formarea «unei aristocrații de avuție» (de bani) duce la obținerea de la Mihai Viteazul a legării țăranului de glie, ceea ce «desăvîrși regimul feudal în țara noastră»[1].

Chestiunea pusă clar și hotărît de Bălcescu a fost mai tîrziu încurcată și complicată de istoricii de după Bălcescu. A. D. Xenopol socoate că Mihai Vi-

---

[1] N. Bălcescu, *Reforma socială la romîni*, în *Opere*, Ed. Acad. R.P.R., 1953, vol. I, p. 253—255.

teazul n-a legat pe ţăran de glie, de vreme ce vecini-rumîni erau şi înainte de el, făcînd astfel confuzie între dependenţă şi legarea de glie, care nu sînt acelaşi lucru. Mihai Viteazul, după Xenopol, ar fi consfinţit printr-o legiuire o situaţie care exista prin obiceiul nescris. Teoria menită să spele de învinuiri pe Mihai Viteazul (ca şi cum ar putea fi înţeles în afară de vremea şi societatea de atunci), nu rezistă criticii, după cum vom vedea mai departe[1].

Radu Rosetti, în lucrarea sa, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova*, publicată în 1907, aduce o înţelegere mai largă a problemei dependenţei şi asupririi ţăranilor în trecutul nostru. El arată că la început au fost obşti libere de ţărani, peste care s-au aşezat prin abuz boierii, obţinînd la început numai o dijmă. Obştea rămîne liberă, în sensul că are drept de folosinţă asupra întregului pămînt al moşiei. După Radu Rosetti, transformarea *judeciei* (de fapt stăpînire feudală, patronaj) în proprietate, are loc în secolele XVI—XVII. De atunci ţăranii odinioară liberi (cu condiţia plăţii dijmei) sînt transformaţi în şerbi legaţi de glie. Rosetti, pe lîngă introducerea în discuţie a obştii şi a drepturilor ei ce se păstrează parţial şi sub stăpînirea boierilor, mai are meritul de a fi făcut distincţia între două feluri de ţărani fără pămînt, aşezaţi pe domeniile mănăstireşti şi boiereşti: cei băştinaşi, constituiţi în obşti, şi cei veniţi de aiurea, angajaţi cu învoială. Numai că el răstoarnă raportul real: pentru Rosetti, «oamenii liberi» sînt băştinaşii, obştea, iar cei aşezaţi cu învoială sînt vecinii. Ca şi alţi istorici, Radu Rosetti s-a lăsat înşelat de sensul cuvîntului «vecin» în limbă, crezînd că e vorba de un om venit de aiurea, din vecini, pe cînd în realitate vecinii sînt membrii «*obştii vicinale*», ai stăpînirii în comun de către vecinii din acelaşi sat, obşte care exista cu acelaşi nume şi în apusul Europei şi la Bizanţ şi la slavi (sub numele de *paroicos*, adică vecini). După Rosetti, din secolul al XVII-lea «vecinii» şi băştinaşii se confundă prin legarea de glie. (O parte din ideile lui R. Rosetti se întîlnesc încă din 1893 în articolul puţin cunoscut al lui I. Nădejde: *Formarea marii proprietăţi la noi*, publicat în revista «Literatură şi ştiinţă», 1893, p. 149—179; *ibidem* 1894, p. 49—58).

N. Iorga, în lucrarea *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a romînilor*, Bucureşti, 1908, 91 pag. (cu idei şi ipoteze repetate de autor şi în alte lucrări ale lui), consideră istoria romînilor pînă în sec. al XVI-lea, ca neieşită încă din formele organizării gentilice: ţările romîne « sînt ţări de drept romînesc aşezate între regiuni semifeudale». Organizarea noastră veche se reduce la «devălmăşie în proprietate a urmaşilor moşului cu stăpînirea ginţii şi cu egalitate între săteni». Iorga neagă cu totul existenţa ţăranilor dependenţi de boieri; pînă în secolul al XVI-lea toţi ţăranii sînt liberi. Boierimea, foarte redusă la număr, era formată numai din cîţiva dregători, care n-aveau bani să cumpere moşii. Numai un mic număr de oameni veniţi de aiurea se numesc vecini şi sînt dependenţi de boieri. Toate documentele din secolele XV şi XVI dezmint aceste aserţiuni menite să facă din ţara noastră în acea epocă un rai al egalităţii de clase, în care nu există luptă de clasă, nici aservire. N. Iorga însă a văzut cu dreptate că legarea de glie, pe care o confundă cu dependenţa, este urmarea introducerii în forme ceva mai dezvoltate a economiei în bani (vezi capitolul VII al lucrării, intitulat: *Criza financiară din secolul al XVI-lea*).

---

[1] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor*, ediţia a III-a, vol. VI, p. 130—132.

În 1915, C. Giurescu a publicat studiul *Vechimea rumîniei în Țara Romînească și legătura lui Mihai Viteazul*, urmat apoi de alte două studii: *Despre rumîni* și *Despre boieri* [1]. C. Giurescu vede în țăranii dependenți, rumîni sau vecini, oamenii boierului de la început de la întemeierea țării; ei formează toată populația țării, în afară de stăpîni. « Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea nu se află în Țara Romînească decît trei categorii de locuitori: orășeni, proprietari și rumîni» (p. 22). El nu vede problema în chip evolutiv și deci nici influența schimbărilor economice asupra societății: « În raporturile rumînilor cu proprietarii nu se constată, în toată epoca pe care am studiat-o, nici o schimbare; situația lor este aceeași pe vremea lui Mihai Viteazul ca și două secole mai înainte» (p. 42). Boierul este stăpîn de drept și de fapt al pămîntului, rumînul (țăranul dependent) nu are și nu a avut drept strămoșesc în obște asupra moșiei, este tolerat de boier, care-l poate muta oriunde și-l poate vinde personal; dependența țăranului de boier este o dependență personală, nu de pămînt. Problema obștii îi este complet necunoscută lui Giurescu. Pentru acest istoric, de vreme ce rumînia exista de la început, nu are rost afirmația că Mihai Viteazul a legat pe țărani de glie; el confundă astfel dependența cu legarea de glie. Deci legătura lui Mihai Viteazul, după Giurescu, este o simplă măsură fiscală, care stabilește că după năvălirea turcilor, orice rumîn fugit de pe moșie în altă parte va rămîne rumîn la noua sa așezare, nu poate fi urmărit de vechiul său stăpîn. Asupra acestei interpretări a «legăturii» vom reveni în cursul acestei lucrări. În privința obligațiilor țăranilor față de stăpîn, C. Giurescu nu face nici o deosebire între muncile de curte (transportul și altele) și claca pentru muncile agricole, care apare mai tîrziu. Giurescu are totuși meritul de a fi publicat și adus în discuție un mare număr de idei și documente privitoare la problemă.

I. C. Filitti, istoric din școala lui C. Giurescu, a publicat o serie de studii cu privire la dreptul de strămutare sau atingînd în parte și această problemă: *Despre legătura lui Mihai Viteazul* [2], *Oameni dependenți și cultivatori liberi în principatele romîne în secolele XV—XVII* [3], înglobate apoi în lucrarea mai mare, *Proprietatea solului în principatele romîne*, București 1935. Filitti dovedește existența unei alte categorii de țărani locuind pe moșiile boierilor și mănăstirilor, oameni pe care-i numește «cultivatori liberi», dar nu explică apariția lor prin dezagregarea obștilor și face aceeași confuzie ca Rosetti și Iorga între *vecini* și oameni așezați ulterior pe moșie. Legătura lui Mihai Viteazul înseamnă aservirea, trecerea în rîndul oamenilor dependenți a acestor «cultivatori liberi», dinainte de Mihai Viteazul. Deși nu a înțeles complet sensul legăturii lui Mihai Viteazul, această constatare înseamnă un pas înainte în înțelegerea acestui așezămînt de la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

Nu este nevoie să mai menționăm alte studii de mai mică importanță privitoare la subiect. Reiese clar din această analiză, din care ne putem da seama de stadiul la care ajunsese problema dreptului de strămutare al țăranului, că această problemă rămăsese deschisă în vechea istoriografie romînească.

---

[1] Cităm după C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Ed. Universul, București, 1943, ediția a II-a.

[2] « Revista istorică romînă », II, 1932, p. 221 și urm.

[3] « Anal Acad. Rom. », Mem. Secț. ist., ser. III, XIII, 1933, p. 29.

I

DREPTUL DE STRĂMUTARE AL ȚĂRANILOR ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ

Spre deosebire de apusul Europei, sau mai exact de țările de la apus de Elba, unde, după o perioadă de șerbie și de legare de glie a țăranilor, începînd din secolul al XVI-lea s-a produs eliberarea treptată a acestora, răsăritul Europei cunoaște o evoluție deosebită. Țările din această parte a continentului rămîn feudale și, începînd din secolul al XVI-lea, vechiul cavaler, seniorul, devine stăpîn al moșiei, «țăranul a fost supus clăcii și a apărut șerbia în cea mai vie manifestare a ei: legarea de glie»[1]. În Răsărit, după o perioadă în care seniorul domeniului se mulțumea cu dijma în produse de la țăranii dependenți de pe moșie, precum și cu servicii de curte și transport, ivirea relațiilor marfă-bani are ca urmare înființarea clăcii (ca muncă agricolă) și a legării de glie, deci desființarea dreptului de strămutare.

Ca și în Apus, existau în această parte a continentului două categorii de țărani, care lucrau cu obligații față de stăpîn, țăranii dependenți, urmașii vechilor obști cotropite, supuși dijmei și muncii, și cei cu învoială, ieșiți din obște, oameni principial liberi să se strămute, care erau datori numai cu dijma. Tendința stăpînilor este ca, îndată ce grînele devin marfă, să-i asimileze și pe aceștia cu șerbii, să-i lege pe unii și pe alții de glie. Legarea de glie, pierderea libertății personale a țăranului are loc în Europa răsăriteană la date diferite, potrivit stadiului evoluției economice a fiecărei țări, dar peste tot datorită acelorași cauze economice.

Legarea de glie are loc pentru prima dată în Polonia. În această țară se ridică, alături de nobilimea marilor stăpîni de domenii, o mică nobilime, șleahta, care reușește la sfîrșitul veacului al XV-lea să devină forța economică și politică conducătoare în stat. Nobilimea obține de la țăranii dependenți o rentă în natură și pe alocurea și în bani. Ea înființează pe moșii așa-numitele folwark-uri, rezerve feudale, pe care țăranii sînt siliți să presteze un număr de zile de clacă; venitul întreg al folwark-ului revine stăpînului. Prin statutul de la Piotrków din 1496, țăranul dependent e legat de glie, stăpînii pot să aducă înapoi cu sila pe fugari fără nici un termen de prescripție[2].

În schimb în Lituania, care ținea de coroana Poloniei, cu o populație precumpănitoare rusească, legarea de glie a țăranilor dependenți se face mai tîrziu. Abia prin al treilea statut lituan din 1580, se desființează formal dreptul de strămutare al țăranilor de pe o moșie pe alta și se trec în categoria oamenilor fără drept de strămutare toți țăranii care locuiseră la un stăpîn timp de zece ani, adică și țăranii așezați cu învoială pe moșii[3].

În Ungaria legarea de glie a avut loc ceva mai tîrziu decît în Polonia, dar tot în legătură cu transformarea grînelor în marfă pe piața internă și externă. Șerbul din Ungaria (*jobbagiones*, în actele latinești) are drept ereditar asupra lotului său de pămînt pe care-l lucrează și e stăpîn pe vite și pe unelte.

---

[1] B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1952, p. 61.

[2] История средних веков, sub red. E. A. Kosminski, Moscova, 1952, I, p. 516, 517, bibl. la p. 730 și Ian Rutkovski, *Histoire économique de la Pologne avant les partages*, Paris, 1937, p. 33—36 și 101—109.

[3] V. Liașcenko, История народного хозяйства СССР., I, ediția a III-a, 1952, p. 348.

El e dator stăpînului cu plata «nonei», a noua parte din produse (apare întîi în decretul din 1371). În secolele XIV—XV iobagul din Ungaria avea drept de strămutare de pe o moșie pe alta, de la un stăpîn la altul. Dar la 1492, un decret al regelui cere pentru strămutarea țăranului învoirea stăpînului. Această «învoire» nu are un caracter absolut; dacă n-o obține, țăranul se poate adresa scaunului regesc, care hotărăște în ultimă instanță. Dar după marea răscoală a țăranilor sub conducerea lui Gheorghe Doja, la 1514, țăranii pierd cu totul dreptul de strămutare, «pierd libertatea pe care au avut-o de-a se muta dintr-un loc într-altul și sînt supuși domnilor lor cu șerbie perpetuă», spune decretul emis cu acest prilej, ale cărui prevederi trec și în codicele de legi « tripartit » scris de Verböczy. După căderea Budei și a Ungariei centrale sub stăpînirea turcilor, iar a Ungariei de nord sub Habsburgi, la 1541, soarta țăranului din Ungaria urmează o evoluție deosebită de cea a țăranilor din Transilvania, constituită în principat autonom și vasal al turcilor. În Ungaria habsburgică, decretul de la 1547 recunoaște că legarea de glie a dat rezultate păgubitoare pentru țară și redă libertatea de strămutare țăranilor. După o revenire la iobăgie, de scurtă durată, decretul din 1556 recunoaște definitiv libera strămutare, legată, ce e drept, de o serie de îndatoriri și formalități juridice destul de complicate și grele, care constituie o îngrădire a ei. În orice caz, în Ungaria de nord evoluția libertății de mișcare a țăranilor se apropie de cea din Europa apuseană [1].

Nu tot așa se petrec lucrurile în Transilvania. Această țară păstrează hotărîrile decretului de răzbunare obținut de nobilime după răscoala lui Doja, precum și prevederile legislației lui Verböczy. Principii Transilvaniei nu restituie țăranilor dreptul de strămutare, ci dimpotrivă, mulți oameni liberi, dintre cei ce înainte fuseseră privilegiați, sînt trecuți în rîndurile iobagilor. Legislațiile transilvănene «Aprobatae» din 1653 și «Compillatae» din 1669, confirmă legarea de glie și nu acordă nici un fel de drept de strămutare țărănimii [2].

Cunoaștem azi foarte bine și amănunțit evoluția stării țărănimii în Rusia în urma apariției marii lucrări a lui B. D. Grekov *Țăranii în Rusia* [3]. În secolele XIV—XVI există în Rusia mai multe categorii de țărani dependenți pe moșiile cnezilor și ale pomestnicilor (moșieri noi, creați prin donațiile suveranului). Cele două categorii principale de țărani sînt *starojilți*, adică băștinași, urmașii fostelor obști libere, care au fost aservite de stăpînii de domenii, și noii veniți «țăranii cu învoială nouă» *(novo poreadciki)*, legați cu un anume contract de învoială, scris sau verbal, care totuși nu erau deplin liberi și cărora chiar dreptul de strămutare le era îngrădit. Istoria luptei pentru dreptul de strămutare al țăranilor din Rusia este lungă și complicată. În această țară legarea de glie este urmarea introducerii clăcii pe pămîntul rezervat seniorului, ea însăși urmarea raporturilor economice marfă-bani, precum și a unei grave crize economice din anii 1570—1580. Grekov socoate că primul decret pentru oprirea dreptului de strămutare datează din 1584. Totuși, în anii următori s-a revenit de mai multe ori asupra acestei măsuri. Țarul stabilește anume ani de interdicție, cînd țăranii nu se pot muta. La 1597 ucazul lui Boris Godunov stabi-

---

[1] Akos von Timon, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, trad. germană după ediția a II-a maghiară, Berlin, 1904, p. 595—600.

[2] Acsády, *A magyar iobbagyság törtenete* (Istoria iobăgiei maghiare), Budapesta, 1948, ediția a II-a, p. 312—314.

[3] B. D. Grekov, *Țăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., 1952.

leşte o prescripţie, că nu vor putea fi aduşi înapoi ţăranii fugiţi de pe moşii, strămutaţi, în timpul ultimilor 5 ani, ci numai cei fugiţi înainte de această vreme. În prima jumătate a secolului al XVII-lea în Rusia se revine la legarea ţăranilor dependenţi de glie, dar se practică sistemul «anilor de prescripţie», adică ţăranii fugiţi de pe moşia stăpînului de un număr de ani care trece peste o anume limită nu mai pot fi reclamaţi de foştii lor stăpîni. Stabilirea unei prescripţii pentru căutarea ţăranilor fugari, prescripţie care a variat între 7 şi 15 ani, era în favoarea stăpînilor de moşii mai bogaţi, care atrăgeau pe domeniile lor pe ţăranii altor proprietari feudali [1]. Vom vedea cum acelaşi sistem, imitat după cel rusesc, a fost aplicat în aceeaşi epocă şi în Moldova. La 1601 se recunoaşte din nou în Rusia dreptul deplin de strămutare al ţăranilor; abia la 1649 se confirmă definitiv legarea de glie a tuturor ţăranilor dependenţi, atît urmaşii vechilor obşti, cît şi a ţăranilor cu învoială nouă.

În cadrul acestor împrejurări din răsăritul Europei, care în afară de datele deosebite, reprezintă o evoluţie mai mult sau mai puţin asemănătoare spre aservirea totală a ţărănimii, se situează şi problema dreptului de strămutare al ţăranilor din Ţara Romînească şi Moldova.

II

DREPTUL DE STRĂMUTARE AL ŢĂRANILOR ÎN VEACUL AL XV-LEA

DEPENDENŢA ŢĂRANILOR ÎN SECOLUL AL XV-LEA ŞI CARACTERUL EI

În istoriografia romînească veche erau două păreri opuse în privinţa stării ţăranilor în veacul al XV-lea. Unii, printre care şi N. Iorga, susţineau că în această epocă toţi ţăranii erau liberi, fără a analiza însă ce înseamnă această libertate; alţii, în frunte cu C. Giurescu, dimpotrivă, socoteau că toţi ţăranii de atunci erau şerbi şi că situaţia lor nu diferă întru nimic de aceea a rumînilor şi vecinilor din secolul al XVII-lea.

Socotim că este cu neputinţă ca starea ţăranilor să fi rămas aceeaşi de-a lungul unor veacuri în care s-au produs adînci schimbări economice şi sociale, ce nu puteau rămîne fără înrîurire asupra stării ţăranilor. O privire pur statică a istoriei ţărănimii romîneşti nu poate fi ştiinţifică.

Deosebirile esenţiale în privinţa stării ţărănimii din secolul al XV-lea faţă de aceea din secolul al XVII-lea stau în faptul că în secolul al XV-lea, deşi dependenţi de stăpîn, ţăranii nu-i datorau acestuia munci agricole şi în al doilea rînd, ei aveau drept de strămutare pe altă moşie, nu erau deci legaţi de glie. Aceasta se datoreşte împrejurării că stăpînirea boierilor asupra pămîntului în această epocă era o judicatură asupra obştii săteşti supuse care-l muncea, un patronaj, nu o proprietate. Cu alte cuvinte, obştea avea folosinţa moşiei, boierul avea o stăpînire superioară, care-i dădea drept la dijmă ; el cîrmuia satul ca un suveran. Raportul dintre ţărani şi senior în această epocă se poate numi dependenţă personală, ţăranul era omul stăpînului, întocmai precum boierul era omul domnului. Pentru a evita anume confuzii (dependenţă

[1] V. Liaşcenko, *op. cit.*, p. 255—256 şi B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 902 şi urm.

personală e un termen care ar putea fi confundat cu *robia*, cînd robul este legat de persoana stăpînului, nu de pămînt), s-a folosit adesea pentru acest fel de raporturi feudale dintre țărani și stăpîn termenul *patronaj*.

Stăpînul, ca și domnul, nu exploata moșia în vederea unui venit, ci avea drept de la supușii săi la dijmă și la prestații (servicii) pentru întreținerea curții lui.

Obștea țăranilor de pe moșiile boierești și mănăstirești era supusă și nu liberă, precum se vede foarte limpede din documentele vremii. În Țara Romînească, în 1407 Mircea cel Bătrîn, adresîndu-se locuitorilor din satele mănăstirii Tismana, le spune : « V-am dat... să fiți sub stăpînirea mănăștirii Tismana... în supunere despre toate slujbele și dăjdiile »[1]. Într-un privilegiu pentru mănăstirea Cozia, Mircea poruncește ca toate satele pe care le-a dăruit mănăstirii « să fie ascultătoare de starețul... și de toți frații și să lucreze în mănăstirea... »[2]. Alexandru Aldea (circa 1431—1436) poruncește sătenilor din Boruși să asculte de boierul lor, Voicu, « să fiți ascultători ... să-l ascultați și să-l cinstiți »[3].

La circa 1406, Mircea vorbește într-un act de gloabele ce se percep de la « orice om al vreunui boier prea mare sau mic »[4]. Oameni ai boierului erau firește oamenii lui dependenți.

În Moldova, la 17 aprilie 1470, Ștefan cel Mare dăruind mănăstirii Horodnic două sate, le scutește de toate îndatoririle către domn, « ci să păzească această mănăstire și să lucreze acestei mănăstiri. Iar ... dacă nu vor munci ce va fi de trebuință acelei mănăstiri... să ne dea știre <să-i pedepsim> pe acei oameni care sînt acele sate mai sus scrise »[5]. Cînd în 8 februarie 1470, Ștefan promite libertate unui tătar rob al său, spune că de acum înainte să nu plătească dare « Nici unui boier al său la care va trăi... ci să plătească după legea romînească »[6]. De aici rezultă că cel ce stă pe moșia unui boier are îndatoriri față de acesta, care devine stăpînul său. Putem trage concluzia că orice om care nu avea pămînt propriu, care « se hrănea » pe moșia unui feudal, fie ca membru al vechii obști cotropite, fie ca nou venit, devenea supusul boierului.

Supunerea se făcea prin închinare a sufletului, adică a persoanei : « ori cine se va da cu sufletul și cu averea lui în mănăstirea de la Cozia », scrie Mircea cel Bătrîn[7]. « Ori cine va voi de voia lui.. să-și dea sufletul său în mănăstirile domniei mele... », scrie Mihai voievod la 1418[8].

Dar închinarea însemna îndatorirea de a plăti dijma și nu despărțirea de pămîntul care rămînea al celui ce-l muncea și-l avusese și înainte. Închinarea dădea un drept de stăpînire superioară a boierului sau mănăstirii, nu însă o proprietate asupra lotului celui ce se închina și cu atît mai puțin asupra pămîntului obștii. Faptul se vede din vremea lui Mircea cel Bătrîn cînd un oarecare Tîmpa se închină mănăstirii Cozia : « și acolo este un om anume Tîmpa care s-a închinat starețului Sofronie, să fie poslușnic (supus) mănăstirii, care și acesta

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), Ed. Acad. R.P.R., p. 52,
[2] *Ibidem*, p. 60.
[3] *Ibidem*, p. 92—93.
[4] *Idem*, p. 50.
[5] *Ibidem*, A, XIV, XV, vol. I (1384—1475), p. 404.
[6] *Ibidem*, p. 369 (traducerea corectată de noi).
[7] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), p. 58.
[8] *Ibidem*, p. 70.

a dăruit o gîrlă, Săpatul ». Domnul porunceşte ca nici un dregător al său să nu ia dijma de la acestă gîrlă, « ci Tîmpa să fie volnic să ia vama de la gîrla Săpatului »[1], deci după ce se închinase ca supus, el rămînea pe partea lui de moşie, luînd vama mănăstirii de la pescarii care pescuiau în gîrla « dăruită » mănăstirii.

Tîmpa nu se închină de fapt mănăstirii, ci stareţului, închinarea este un act care prevede un jurămînt, o legătură de la om la om. Însuşi termenul de închinare arată legătura, nu de pămînt, ci de persoana feudalului. Dependenţa ţăranilor de pe moşii era deci o legătură personală faţă de stăpînul moşiei, un patronat al acestuia. Bine înţeles că termenul « închinare » privind supunerea oamenilor dependenţi reprezintă punctul de vedere al stăpînilor. El lasă să se înţeleagă că supunerea s-a făcut de bunăvoie, pe cînd în realitate, de cele mai multe ori, este vorba de o cotropire, o silnicie exercitată de feudali asupra producătorilor direcţi, o presiune extraeconomică. L-am folosit mai sus în sensul încheierii legăturii de tip feudal, fără a înţelege că această legătură se făcea de bunăvoie.

Întrucît în virtutea dreptului de imunitate (ohabă), de care se bucurau feudalii pe domeniile lor, ei erau de fapt suveranii moşiei, cu drepturi fiscale, judecătoreşti, militare, ţăranul de pe moşie era supusul boierului, în felul în care acesta era supusul domnului, nu era destinat a produce venit pentru stăpînul său.

Îndatoririle ţăranului faţă de stăpînul său şi moşia acestuia erau principial aceleaşi ca ale supuşilor domnului faţă de acesta, adică în primul rînd dijma din produse. Un act din 3 aprilie 1480, al lui Basarab cel Tînăr, arată că « oricine va ara (pe moşia mănăstirii), el să-şi plătească dijmă »[2]. Alături de dijme erau slujbele sau angariile, adică munci gratuite prestate stăpînului, după cum se vede din documentele citate mai sus, « să lucreze la acea mănăstire, să fiţi în supunere despre toate slujbele », « dacă însă nu vor munci ceeace are nevoie mănăstirea... » etc. Aceste munci nu erau însă munci agricole, ci servicii de curte ; cu alte cuvinte serviciile feudale datorite de ţărani stăpînilor de moşii nu se pot confunda cu claca din secolele XVII—XIX.

E drept că documentele din veacul al XV-lea sînt foarte concise şi nu indică natura muncilor, slujbelor, datorite de ţărani stăpînilor, aşa că pentru a dovedi că e vorba de slujbe de curte, nu de munci agricole, sîntem reduşi să apelăm la consideraţii indirecte, care însă sînt destul de concludente. « Slujbele » sau muncile ţărăneşti care se conced boierilor prin actele de imunitate sînt aceleaşi ca acelea care se cuveneau domniei în satele care nu se bucurau de imunitate. Domnul are nevoie pentru gospodăria domnească de transporturi, de repararea clădirilor, de pază, nu de clacă agricolă. Mai mult, dependenţa ţăranului fiind de aceeaşi natură ca dependenţa supuşilor faţă de domn şi îndatoririle de muncă fiind indicate cu aceiaşi termeni cînd e vorba de domn sau de boier şi mănăstire, « slujba, rabot », e clar că şi muncile feudale sînt aceleaşi ca prestaţiile datorate domnului, adică : pază, transporturi, tăiatul lemnelor din pădure, repararea şi întreţinerea curţii şi a morilor.

În secolul al XV-lea actele de donaţie, întărire, schimb şi vînzare de moşii vorbesc de sate întregi, de jumătăţi, sferturi de sate, nu de ogoare, stînjeni. În general, încă nu se pomeneşte în acte « partea cutăruia » din fiecare sat.

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), p. 50.
[2] *Ibidem*, p. 168.

Satul era considerat în aceste acte ca o unitate, nu ca un teren măsurabil. Cu alte cuvinte, ceea ce avea boierul, stăpînul, era *venitul* satului sau o parte din venitul unui sat, nu o parte delimitată din pămîntul satului. Dacă boierul ar fi avut în posesie proprie, afară de curte, o parte rezervată, pe care ţăranii dependenţi să fi făcut clacă de munci agricole, nu s-ar fi arătat în act vînzarea sau donaţia unui sat întreg sau a unei jumătăţi, ci s-ar fi indicat, cum se face mai tîrziu, atîtea ogoare (pămînturi) sau stînjeni. Conchidem că în secolul al XV-lea nu existau în Ţara Romînească şi în Moldova rezerve senioriale, deci nu exista rentă agricolă în muncă. Tot pămîntul lucrat era lucrat în dijmă.

Pe de altă parte trebuie să ţinem seama de marea ieftinătate a pămîntului, a satelor, atît în comparaţie cu preţurile din veacurile următoare, cînd acestea s-au înzecit pentru aceleaşi sate, cît şi în comparaţie cu preţul cailor, al vitelor, al ţiganilor. Un sat preţuia cît 2—3 cai sau 4 ţigani. Astfel la 29 august 1480, satul Simiceni, partea de sus, se vinde cu 120 de zloţi. În acelaşi act se pomeneşte vînzarea unui tătar cu 80 de zloţi şi a unui ţigan cu 70 de zloţi. Un sat întreg făcea cît trei tătari şi mai puţin ca 4 ţigani [1]. Aceasta arată că în secolul al XV-lea satele nu erau producătoare de venit, ci serveau numai pentru întreţinerea boierului, a familiei sale şi slugilor curţii, pentru care ajungeau dijmele, pe cînd prestarea de munci agricole înseamnă producere de marfă, de grîne pentru vînzare. Aşa ceva nu era în secolul al XV-lea, sau sîntem abia la primele începuturi. Grîul vîndut pe atunci de Moldova era pe semne produs de dijme sau din ogoarele oraşelor.

Munca ţăranilor indicată în actele pe care le-am citat este arătată ca ilimitată, nu se precizează nici un număr de zile, nici natura muncii. Aşa ceva nu se potriveşte cu muncile agricole care cer un timp îndelungat şi au un caracter special. Fireşte că dacă muncile prestate de ţărani stăpînului se mărgineau în special la transporturi şi la reparaţii de tot felul, la pază şi la servicii de curte, ele nu cereau o sforţare prea mare, repartizate la fiecare din locuitorii satului şi nu puteau fi fixate în timp. Tocmai lipsa de precizie pentru felul acestor munci arată că e vorba de munci ocazionale, nu de munca agricolă, munca ţărănească prin excelenţă.

Conchidem că în secolul al XV-lea ţăranii de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti erau datori cu dijma şi cu munci de curte, nu cu claca agricolă. Boierimea în această perioadă era o clasă de militari, nu de agricultori, ea trebuia hrănită şi servită, dar nu i se creau venituri de speculat. Boierii erau patronii şi cîrmuitorii ţăranilor care îi slujeau, aveau drept de judecată, drept fiscal, administrativ asupra lor, dar nu începuseră încă să exploateze munca ţărănească în vederea unui cîştig.

E de observat că stăpînul moşiei mai avea, pe lîngă venitul dijmelor, şi anume venituri din « industriile » domeniului : moara, piua, torcătoria de lînă, dîrste, foarte numeroase pe domeniile moldoveneşti, în veacul al XV-lea, care încep să scadă apoi în veacurile următoare, făcînd loc altor venituri mai importante.

Avem deci, pe de o parte, obştea ţărănească, supusă, dar stăpînă pe pămînt, pe de alta, boierul care o cîrmuieşte.

Această situaţie rezultă din starea economică specifică orînduirii feudale. Domeniul era un tot autonom din punct de vedere economic, piaţa internă nu exista decît într-o măsură foarte redusă şi ca urmare a autonomiei econo-

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XV, vol. II (1476—1500), p. 19.

mice a domeniului decurge şi autonomia lui politică sub conducerea seniorului. După cum spune Lenin: « Moşia feudală trebuie să-şi satisfacă singură nevoile ca o unitate închisă şi ea se afla într-o foarte slabă legătură cu restul lumii »[1]. De aici rezultă că domeniul feudal nu producea pentru vînzare, ci numai ceea ce era necesar pentru întreţinerea proprie, iar ţăranul nu presta o supramuncă.

DREPTUL DE STRĂMUTARE AL ŢĂRANILOR DEPENDENŢI

Am spus că sistemul obştii, care se prelungise şi sub stăpînirea feudalilor, făcea ca legarea de glie să fie un privilegiu al ţăranilor. Ei şi urmaşii nu puteau fi strămutaţi de pe pămîntul pe care-l munceau. Se pune însă întrebarea dacă un ţăran cu familia lui, în urma unui angajament favorabil, a unei căsătorii, voia să se desprindă de obştea lui, să se colonizeze în altă parte, putea s-o facă în chip liber? Dacă un sat al unui boier sau mănăstire, aşezat pe pămînt sărac, « roia », adică un număr de familii se duceau să caute pămînt mai bun, locuri mai bogate, putea stăpînul din secolul al XV-lea să-i împiedice? Din situaţia pe care am analizat-o mai sus rezultă că nu puteau fi împiedicaţi şi ţăranii erau liberi să plece. Munca unui ţăran, care nu aducea venit şi într-o vreme cînd un sat era foarte ieftin, nu avea prea mare importanţă pentru boier, care cerea de la sat numai un număr de produse pentru hrană. Boierul era sigur că ţăranii nu vor pleca în masă, căci era greu pentru ei să-şi piardă gospodăriile.

Actele din secolul al XV-lea sînt categorice în a arăta că ţăranii aveau drept de strămutare. În Moldova, nenumărate acte din acest veac şi din prima jumătate a celui următor cuprind danii şi cumpărături de locuri « în pustiu », de locuri pe care să-şi întemeieze boierii şi mănăstirile sate noi. La 3 iunie 1429, Alexandru cel Bun, în privilegiul fiilor lui Ivan vornicul, spune : « în tot acest hotar să-şi întemeieze zece sate »[2]. La 15 iunie 1431 boierul Cupcici are un imens domeniu : « iar cît va putea să-şi întemeieze ‹sate› pe aceste hotare şi acestea să-i fie cu tot dreptul »[3]. La 23 februarie 1453 Alexăndrel voievod dă voie mănăstirii lui Iaţco să-şi facă sat în jurul mănăstirii cu « oricine vor chema sau din ţară străină... ori din ţara noastră »[4]. Deci, pe cine va chema, din ţară, în satul lui, era liber să vie. E interesant să comparăm actele privitoare la slobozii în Moldova în secolul al XV-lea cu cele din secolul al XVII-lea. În acestea din urmă, cum vom vedea mai jos, se arată că vor putea veni oameni din ţară în slobozie, dar « numai oameni fără dajdie », cei ce nu erau înscrişi la visterie printre oamenii dependenţi ai unui boier. Lipsa acestei distincţii în secolul al XV-lea şi introducerea ei mai tîrziu arată limpede deosebirea situaţiei ţăranilor la începutul vieţii de stat, faţă de cea din veacul al XVII-lea. În secolul al XV-lea oamenii de pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti se puteau muta în slobozii, în al XVII-lea nu se puteau muta, dacă aveau dijmă la stăpîni.

Numărul de donaţii domneşti în Moldova, în locuri pustii, adică nelocuite, socotite proprietate domnească, este foarte mare. Se poate spune că în această epocă domnia duce o politică în stil mare de colonizare a « pămîntului pustiu », cu ajutorul şi în folosul feudalilor. Este o mare operă în istoria Moldovei,

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, ed. rusă, p. 158—159.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I (1384—1475), p. 83.
[3] *Ibidem*, p. 94.
[4] *Ibidem*, p. 260.

atestată de nenumărate acte de privilegii, care constă în întemeierea a zeci, poate sute de sate noi. Ea nu s-ar fi putut îndeplini dacă țăranii ar fi fost legați de glie, ea presupune libertate deplină de strămutare a țăranilor de pe moșii, fără nici o piedică. Nu era posibil ca această vastă operă de colonizare să se îndeplinească numai cu străini veniți de peste graniță, mai ales în părțile interioare ale țării. De altfel actul citat din 1453 arată limpede că puteau veni în satul nou înființat oameni din țară, fără nici o restricție. La 1445 domnul Moldovei declară despre un tătar al episcopiei de Roman, dacă « îl va ierta » episcopia, va vieţui de atunci încolo « slobod » (slobodno) « în țara noastră... după legea romînească »[1]. Nu s-ar putea folosi termenul « slobod », pentru un om lipit de glie. Tătarul liberat va fi cu aceleași drepturi ca țăranii moldoveni, *liber să se așeze, unde va voi*, în marginile obligațiilor pe care le au țăranii dependenți după dreptul consuetudinar, « legea moldovenească », adică plata dijmei și muncile de curte.

În Țara Romînească, în secolul al XV-lea, nu avem cazuri de colonizare pe « pămînt pustiu », aici nu poate fi vorba de o vastă colonizare internă ca în Moldova. Dar cele cîteva acte care privesc slobоziile, cu adunare de oameni ieșiți din obște, așezați într-un sat privilegiat scutit de dări, nu lasă nici o îndoială asupra existenței dreptului de strămutare în Țara Romînească în această epocă. Satul mănăstirii Cozia, Cărăreni, de la gura Ialomiței, capătă un privilegiu de slobozie de la Mircea cel Bătrîn : « Oricine va vrea să meargă în satul mănăstirii din satele boierești mari și mici... Cine va împiedeca pe acel om sau dintre boieri sau dintre cnezi... va primi blestem »[2]. Așadar, țăranii din toate satele boierești puteau pleca din sat să se așeze în satul mănăstirii și nimeni nu avea voie să-i împiedice. Faptul însă că se prevede în act posibilitatea unei rețineri și se arată sancțiuni, ceea ce lipsește în actele respective moldovenești, este o dovadă că în Țara Romînească erau tendințe ale boierilor încă din jurul anului 1400, de a restrînge dreptul de strămutare al țăranilor de pe moșiile lor.

Un act de la sfîrșitul secolului, 9 ianuarie 1498, este și mai categoric : « oricîți vecini vor merge în satele sfintei mănăstiri (Tismana), iar cnezii (aici în sens de stăpîni ai satelor) să nu cuteze să-i oprească, ci să le ia numai găleata, pentru că cine îi va opri, rău va păți »[3]. În acest act apare pentru prima oară *găleata de ieșire*, despăgubire datorată de țăranul care se strămuta fostului său stăpîn. Această despăgubire se plătea în grîne, de vreme ce se numea găleată, măsură specifică a grînelor.

Și alte privilegii de slobozii din Țara Romînească în secolul al XV-lea, 1478—1482 pentru Tismana[4] și 19 iunie 1493 pentru frații Craiovești[5], îngăduie așezarea oricărui om în slobozie, lipsind rezervele ce apar în secolul al XVII-lea, ca oamenii strămutați să nu fie birnici și dependenți de un stăpîn.

În Moldova, un singur tratat internațional din secolul al XV-lea face aluzie la țăranii dependenți fugiți peste graniță. E vorba de tratatul din 1485 încheiat între Ștefan cel Mare și Cazimir al Poloniei cu prilejul depunerii omagiului de vasalitate de la Colomeia. În exemplarul latin al tratatului, dat de regele Cazimir, citim : « Dacă s-ar adăposti de la voievodul Moldovei la noi un șerb

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV, XV, vol. I (1384—1475), p. 213.
[2] *Ibidem*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), p. 53.
[3] *Ibidem*, p. 252.
[4] *Ibidem*, p. 159.
[5] *Ibidem*, p. 219.

(servus) şi ar veni în ţara noastră şi în graniţele noastre, noi îl vom trimite la Ştefan voievod şi vom obţine pace pentru el, ca el să se întoarcă iarăşi la Ştefan voievod »[1]. La prima vedere s-ar părea că avem aici o dovadă că strămutarea ţăranilor dependenţi nu era liberă în Moldova la acea dată, de vreme ce şerbii trebuiau daţi înapoi. Dar din formula folosită în tratat examinată mai atent, reiese tocmai concluzia contrarie. « Vom obţine pace pentru el ca să se întoarcă iarăşi » *(faciemus sibi pacem, quod iterum rediat)*, înseamnă că şerbul nu va fi întors cu sila, ci regele va interveni ca el să nu fie pedepsit şi va obţine în acest caz întoarcerea lui, ceea ce arată că se ţinea seama de voinţa, deci de dreptul şerbului.

Credem că toate aceste fapte şi consideraţii dovedesc că ţăranul dependent în Moldova şi Ţara Romînească în secolul al XV-lea era liber să se strămute, să părăsească obştea şi gospodăria lui pe care avea drepturi ereditare. Era desigur o mare deosebire între ţăranul dependent din secolul al XV-lea şi rumînul sau vecinul din secolul al XVII-lea. Înseamnă însă aceasta că ţăranul din vremea lui Mircea şi a lui Ştefan era un om liber? Fireşte, sînt grade de libertate în cadrul evoluţiei orînduirii feudale. Dar *refuzăm să socotim ca liber pe un om care are dreptul numai să schimbe de stăpîn. Dependenţa, chiar personală, sub patronaj, nu poate fi socotită ca libertate.* Ţăranul dependent, cum am arătat, era dator, nu numai cu dijma din produse, ci şi cu munca, oricît de multă, la porunca şi dispoziţia stăpînului.

Este adevărat că în anume împrejurări, dreptul de strămutare însemna drept de eliberare totală, anume atunci cînd ţăranul dependent se muta la oraş. Dar aceasta nu era posibil oricui. Ca să trăieşti liber la oraş trebuia să fii sau meşteşugar şi să fii primit de orăşeni ca atare, sau să te faci militar în oastea domnului. Ţăranii care în satele lor fuseseră meşteşugari săteşti, sau cei care fuseseră oşteni în ceata boierului feudal, puteau ajunge la oraş în aceleaşi calităţi. Dar marea masă a ţăranilor era formată din plugari care nu ştiau altceva decît să cultive pămîntul şi să crească vitele. Aceştia cu greu puteau găsi un rost în oraşe.

Aşa se explică existenţa răscoalelor ţărăneşti în ţările romîne în secolul al XV-lea şi explicaţia este valabilă, în parte, şi pentru secolul următor. S-ar părea că de vreme ce ţăranii au drept de strămutare, n-ar exista motive de răscoale ţărăneşti. Totuşi, în afară de faptul că unii boieri puteau opri strămutarea în chip abuziv, trebuie ţinută în seamă şi greutatea ţăranului strămutat de a alcătui o aşezare nouă ; braţele de muncă nu erau încă vînate pentru producţie de marfă. El trebuia să-şi piardă gospodăria înjghebată din strămoşi, ca să poată pleca. În aceste condiţii, strămutarea nu era un lucru uşor şi de aceea boierii şi mănăstirile puteau abuza de ţăranii supuşi, luîndu-le mai mult decît era obiceiul sau punîndu-i la munci suplimentare. Bine înţeles discutăm aici numai răscoalele ţărăneşti împotriva stăpînilor de moşii şi nu cele cauzate de apăsarea fiscală a domniei.

ŢĂRANII DEPENDENŢI ŞI OAMENII CU ÎNVOIALA PE DOMENII

Sînt mai mulţi termeni care indică pe ţăranii dependenţi în secolul al XV-lea. Întrebarea este dacă aceşti termeni reprezintă toţi aceiaşi categorie de ţărani dependeţi, căci dacă au existat mai multe categorii, atunci şi dreptul

[1] I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 376.

de strămutare și în general gradul de libertate sau de supunere nu era același pentru toți.

Prima denumire a țăranilor dependenți în Țara Romînească este cea generală și în secolele următoare : *vecini* (în actele slave), termen care în secolul al XVII-lea se traduce în actele romînești prin : rumîni. Prima pomenire a *vecinilor* în acte datează din 28 martie 1482, cînd se vorbește într-un privilegiu dat mănăstirii Snagov de birul « vecinilor » mănăstirii [1]. Actul următor este cel din 17 aprilie 1488 pentru mănăstirea Cozia, amintind de vinăriciul vecinilor mănăstirii [2]. De fapt există un act și mai vechi despre vecini, care s-a păstrat numai într-o traducere romînească (25 august 1469); Radu cel Frumos poruncește dregătorilor săi să se ferească de « toți rumînii » boierului Mihai din Ruși [3]. Nu ne îndoim că în textul slav pierdut, în locul termenului « rumîni » a fost termenul « vecini ».

Vecinii erau țăranii dependenți, băștinașii, cei constituiți în obște, numele lor înseamnă membri ai obștii. Lucrul rezultă clar din cele cîteva documente din secolul al XV-lea pomenind pe vecini. Cele 13 sate ale lui Mihai din Ruși, cumpărate pe nimic (un sat pe un cal bun), deci obști cu obligații puține, se bucură de imunitate și ca atare domnul poruncește dregătorilor să se ferească de toți rumînii din sate, singurii locuitori ai satului. În actul din 1482 domnul poruncește ca birul să se ia din toate satele mănăstirii, oricîte sate are mănăstirea, de la vecini și să se aducă la mănăstire. De aici rezultă că țăranii birnici din toate satele mănăstirii, grosul populației, îl formau vecinii. Acești vecini erau, așadar, obștea dependentă a satului.

Totuși, într-un privilegiu din 27 martie 1505 pentru Tismana, Radu cel Mare acordă scutire pentru oricîți vecini se vor aduna pe ocina mănăstirii [4]. La această dată erau numiți deci vecini și țăranii desprinși din obște, care veneau să se așeze în slobozii ; numele se extinsese, prin urmare, asupra tuturor țăranilor dependenți.

Un alt termen pentru țăranii dependenți, este *săraci* sau *siromahi*. Cînd Ștefan cel Mare se adresează cu o proclamație locuitorilor din județele Buzău, Brăila și Rîmnic, el pomenește de « boieri, judeci și siromahi », la care răspund: «Boierii, cnezii și vlahii »[5]. Deci siromahii, egali cu vlahii (rumînii) erau clasa cea mai de jos, cea mai săracă. Care este situația acestor oameni se vede din privilegiul lui Mihai voievod din 20 iunie 1418: « oricine va voi de voia lui sau sluga domniei mele sau boieri sau cneaz . . . să dăruiască un sat sau ocină sau vite și încă dintre ceilalți oameni de mîna de jos, adică siraci, cine își va da sufletul său sau via sau ogoare sau moară sau case sau vita sau fie orice »[6]. E de remarcat o distincție interesantă: numai boierii și cnezii puteau stăpîni sate și ocine, săracii, cei de jos, nu au decît un ogor izolat, casă, moară și vite. Numai ei pot să se dea cu sufletul adică să se închine ca șerbi dependenți. E de observat că totuși sînt liberi, nu numai să se închine mănăstirii, deci să se strămute pe moșia ei, dar să dispună prin danie de ogorul, moara, casa și vitele lor oriunde s-ar afla ele. Oamenii săraci erau fără îndoială, după con-

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), p. 172.
[2] *Ibidem*, p. 192.
[3] *Ibidem*, p. 144.
[4] *Ibidem*, veacul XVI, vol. I (1501—1525), p. 28.
[5] I. Bogdan, *Relațiile Țării Romînești cu Brașovul*, p. 282—283.
[6] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII, XIV, XV (1247—1500), p. 70.

cepţia feudală, acei care nu au pămînt, deci deşi pot avea un ogor pe moşia boierului, chiar vie şi moară, sînt aşezaţi pe moşia altuia, de care depind. Sînt oare vecinii identici cu săracii şi siromahii? În situaţia actuală a cunoştinţelor e greu de răspuns la această întrebare. O ipoteză s-ar putea totuşi face. Dacă vecinii, la început, înainte de extinderea termenului asupra tuturor oamenilor supuşi, erau membrii obştii dependente, atunci săracii ar fi cei rupţi de obşte, cei ce au pierdut dreptul asupra « părţii lor », prin sărăcire. Ei pleacă în calitate de colonişti, aiurea, în afara obştii. Această distincţie ar rezulta deocamdată numai din criterii privind originea semantică a termenilor respectivi în limbă: vecini, cei ce fac parte din obştea vicinală, săraci, cei fără pămînt, care şi-au pierdut partea [1]. Dar foarte curînd, cele două denumiri s-au confundat, însemnînd amîndouă pe oamenii dependenţi (dovadă că săracii din actul lui Mihai vodă aveau ogoare).

Indiferent de nomenclatură, care poate varia şi da naştere la confuzii, este clar că au existat în secolul al XV-lea două categorii de ţărani dependenţi: cei în obşte şi coloniştii, desprinşi de obşte, veniţi ca fermieri pe moşia boierului, pe bază de contract, adică de învoială nescrisă. Un privilegiu, ce e drept de la începutul veacului următor, dar care arată o stare de lucruri ce nu poate să fie numai imediat recentă, arată lămurit existenţa celor două categorii de ţărani dependenţi în Ţara Romînească. La 10 iulie 1511, Vlăduţ voievod scuteşte de dări satul Rogozeşti al lui jupan Nechifor « să fie slobozi şi în pace de toate slujbele şi dările, cîte se află în ţara .... domniei mele. Şi iarăşi oricîţi vecini vor veni să şează la Rogozeşti, iar ei să fie slobozi de toate slujbele şi dările mari şi mici, numai pe 7 ani » [2]. Pentru obşte imunitatea era nelimitată în timp, dar pentru coloniştii noi veniţi era limitată la 7 ani : deosebirea este limpede.

Într-un raport făcut regelui Ungariei la 1493 asupra împrejurărilor din secuime se arată că « unii dintre locuitorii ţării măriei tale s-au dus în Moldova şi în Ţara Romînească, unde au arat şi au semănat, pe aceştia voievozii acelor ţări i-au dat ca iobagi » [3]. « I-a dat », se înţelege boierilor şi mănăstirilor. E vorba de oameni străini, care în ţara lor, în secuime, erau privilegiaţi, dar prin faptul că au lucrat pămîntul la feudalii din ţările romîne au devenit şerbi ai acestora şi întăriţi de domni prin privilegii acelor stăpîni. Aici avem a face cu a doua categorie de ţărani dependenţi, care sînt asimilaţi de autorul raportului cu iobagii din Transilvania (care pe vremea aceea nu erau încă legaţi de glie).

În toate statele feudale existau cele două categorii de oameni dependenţi, cei constituiţi în obşte, băştinaşii, şi cei cu învoială. Grekov i-a definit lămurit în Rusia în secolele XIV—XV-lea. De asemenea în Bulgaria se deosebesc băştinaşii de noii veniţi, coloniştii, înainte de cucerirea turcească [4]. Este exclus ca numai la noi aceste două categorii să nu poată fi deosebite.

În faţa problemei dreptului de strămutare şi în legătură cu obligaţiile de muncă feudală, coloniştii, noii veniţi, desprinşi de obşte, nu aveau aceeaşi situaţie ca băştinaşii. Fiind aşezaţi pe moşie pe baza unei învoieli (contract

[1] V. Costăchel, *Dezagregarea obştii săteşti în ţările romîne în evul mediu*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, Ed. Acad. R.P.R., I, 1953, p. 753—800.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. I (1501—1525), p. 72.
[3] Hurmuzaki, *Documente*, II—2, p. 344—345.
[4] Al. Burmov, зависимото население в България през *XIII—XIV* в. (Populaţia dependentă în Bulgaria sec. XIII—XIV) în « Istoriceski Pregled », III, Sofia, 1947, p. 257—263.

nescris), ei puteau pleca la împlinirea învoielii, dar desigur nu înainte de termenul fixat. Angajarea lor pe moşie nu însemna altceva decît concederea temporară a unui lot de pămînt pentru a fi lucrat în dijmă, un fel de arendă. Ei nu aveau foloasele ereditare pe care le aveau ţăranii băştinaşi, deşi cu vremea puteau obţine prelungirea fermajului şi chiar ereditatea; aşa se întîmpla cel puţin în ţările în care documentele vorbesc mai amănunţit de această categorie de oameni. În schimb nu erau datori cu munca de curte şi în genere cu muncile feudale şi starea lor de dependenţă temporară nu angaja pe urmaşi, ei nu aveau un stăpîn feudal.

Desigur că această categorie a oamenilor cu învoială era încă redusă în veacul al XV-lea, cînd obştea era încă puternică, deoarece boierul nu avea încă interesul s-o dizolve. Cei ieşiţi din obşte formau încă o minoritate faţă de membrii obştilor, dar în veacul următor procesul de destrămare a obştii urma să se accentueze.

În Moldova situaţia este mai neclară ca în Ţara Romînească din cauza tăcerii izvoarelor. Nu avem în această ţară nici o denumire care să indice pe ţăranii dependenţi, deşi ştim, după cum am văzut, că ţăranii de pe moşii erau într adevăr dependenţi în înţeles feudal de stăpîn. Termenul *sused*, tradus în actele romîneşti cu *vecin*, apare în Moldova abia în veacul al XVI-lea, prima oară la 1545. După numire, susedi sînt identici cu vecinii din Ţara Romînească, ar fi deci la origine şi în Moldova oamenii dependenţi constituiţi în obşte, mai tîrziu toţi oamenii dependenţi [1]. În schimb, *uboghi*, sensul comun al cuvîntului este oameni săraci în slavo-rusă, apar destul de des în actele moldoveneşti din secolul al XV-lea indicînd mai ales clasa săracă de la oraşe [2], dar uneori şi de la sate: « toţi oamenii săraci <uboghi liudi> din aceste trei sate <ale mănăstirii Probota> » [3]. Lipsa termenului obişnuit al denumirii ţăranilor şerbi în Moldova, vecini, din actele secolului al XV-lea, nu poate fi întîmplătoare. Socotim că de vreme ce imaginea vieţii ţărăneşti din Moldova în veacul al XVI-lea este aceeaşi ca cea din Ţara Romînească, evoluţia socială a stării ţărănimii a fost dintru început aceeaşi, dar mai înceată în Moldova; în ce priveşte dezagregarea obştii ţărăneşti (marile colonizări) de care am vorbit, se făceau pe semne ca la romînii din Transilvania, prin roirea obştii, care în acest caz nu se dezagrega. De aceea, în secolul al XV-lea ţăranii dependenţi în genere nu au o denumire specială, ei sînt toţi locuitorii satelor care trăiesc pe moşiile boierilor şi ale mănăstirilor. Aci diferenţierea socială a ţărănimii în secolul al XV-lea e mai puţin accentuată.

În ţările romîne, secolul al XV-lea este vremea obştilor stăpîne pe folosinţa pămîntului, stăpînite la rîndul lor de boierii militari, cărora sînt datoare numai cu dijma şi munci de curte. Membrii acestor obşti sînt liberi să se mute aiurea despărţindu-se de obşte. Dar chiar în această epocă apar semne ale schimbărilor ce se vor accentua în veacurile următoare: pe de o parte dezagregarea obştii, formarea unei categorii de oameni săraci cu învoială pe pămînt boieresc, pe de alta încercarea combătută de domni în privilegiile lor, de a opri strămutarea ţăranilor dependenţi de pe moşiile lor.

---

[1] R. Rosetti, în *Pămîntul, sătenii şi stăpînii*, p. 259, 271—273, a observat just existenţa celor două categorii de oameni dependenţi, în Moldova, dar cu confuzia sensului termenului « vecin », de care am vorbit mai sus.

[2] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XIV—XV, vol. I (1384—1475), p. 373; vol. II (1476—1500), p. 164—168, 210.

[3] *Ibidem*, vol. I, p. 391, doc. din 19 august 1472.

III

DREPTUL DE STRĂMUTARE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

SCHIMBĂRILE ECONOMICE ŞI SOCIALE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

În viaţa economică şi socială a ţărilor romîne, secolul al XVI-lea este o epocă de tranziţie spre o nouă formă a feudalităţii în istoria noastră. Ca şi în istoria celorlalte state feudale, ceea ce a determinat trecerea la relaţii de producţie noi este ivirea şi creşterea economiei în bani, a economiei mărfurilor. Introducerea economiei în mărfuri şi bani apare în toată Europa, în interiorul perioadei feudale, ca un fenomen istoric general, mai accentuat în apusul şi centrul Europei în special în secolele XIV—XV-lea [1].

Nu este aici cazul, într-un studiu închinat dreptului de strămutare al ţăranilor dependenţi, să cercetăm pe larg formele economiei în bani în secolul al XVI-lea în istoria noastră, ci ne vom mulţumi cu consideraţii necesare de ordin general.

Pînă la 1451 în Ţara Romînească [2] şi la 1439 în Moldova [3] nu există în actele cunoscute nici un caz de vînzare de pămînt pe bani. Cele mai multe vînzări se fac în natură şi mai ales pe vite. În schimb, în cursul secolului al XVI-lea tranzacţiile în bani cresc foarte mult în număr şi în volum. La sfîrşitul secolului se constituie averile în bani ale boierilor, ca de pildă a doamnei Voica Băleanu a lui Pătraşcu cel Bun, care avea 60 000 de aspri numerar, pe lîngă numeroase obiecte de aur [4]. Mitropolitul Anania al Ungrovlahiei cumpără la 1573 « din agonisita lui » sate şi ţigani cu 45 000 de aspri [5]. Acelaşi mitropolit împrumută unui oarecare Voico 30 000 de aspri [6]. Mihnea Turcitul împrumută la 1580 boierului Tudoran Golescu suma foarte mare de 200 000 de aspri [7]. Mihai Viteazul ca boier, înainte de domnie, cumpărase sate cu bani gata, peste un milion de aspri [8].

În acest secol, în a doua jumătate, apar în Ţara Romînească *zălogul* (zălogirea moşiilor pe bani) şi introducerea *dobîndei* (în genere 20%). În Moldova, boierii împrumută domnia cu mari sume de bani şi arendează adunarea dărilor, mierea şi altele. De asemenea, tot la sfîrşitul veacului apare munca salariată (bine înţeles, nu încă permanentă) precum şi termenii *naemnic* (angajat cu leafă) şi *simbrie*.

Alături şi în parte ca o cauză a creşterii tranzacţiilor bani-marfă este creşterea valorii satelor şi a moşiilor în genere [9].

Cu unele fluctuaţii, de care nu ne vom ocupa aici, creşterea valorii satelor a fost un fenomen economic capital în istoria noastră. Ea se datoreşte în parte

---

[1] F. A. Poleanski, Отоварном производстве в условиях феодализма (Despre producţia de mărfuri în condiţiile feudalismului), în « Вопросы истории » 1953, I. p, 40—60.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII, XIV, (1247—1500), p. 124.
[3] *Ibidem*, A, XIV—XV, vol. I (1384—1475), p. 160.
[4] *Ibidem*, B, XVI, vol. III (1551—1570), p. 73.
[5] *Ibidem*, vol. IV (1571—1580), p. 121.
[6] *Ibidem*, p. 489.
[7] *Ibidem*, XVII, vol. IV (1621—1625), p. 39 (doc. din 13 iunie 1621).
[8] *Ibidem*, XVI, vol. VI (1591—1600), p. 336—341.
[9] Pentru variaţia preţurilor moşiilor în Moldova în sec. al XV-lea, vezi B. T. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950*, Ed. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1951, p. 1602.

creşterii populaţiei, dar pe de alta creşterii valorii interne a domeniului, adică plantarea de vii, livezi, grădini, acareturi, transformarea unui domeniu natural într-un pămînt prelucrat de mîna omului. Cea mai însemnată transformare a fost însă creşterea suprafeţelor cultivate pentru agricultură. Deşi pînă în secolul al XIX-lea economia animală şi păşunile au întrecut ca suprafaţă în ţara noastră economia agricolă, totuşi se constată un progres însemnat în această direcţie începînd cu veacul al XVI-lea. Se ştie cum în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cele două ţări romîne au devenit « grînarul » imperiului otoman, care-şi hrănea capitala şi armata cu grîu romînesc.

Comerţul exterior al grîului este numai o faţă, nu cea mai importantă, a acestui comerţ cu grîne. *Creșterea pieței interne* se vede din creşterea orașelor, așezarea la oraşe a mănăstirilor şi a boierilor, care pînă acum stăteau, în ce priveşte mănăstirile la locuri izolate, iar boierii pe moşiile lor. De asemenea un semn al creşterii pieţei este formarea unor centre comerciale de prăvălii la oraşe, precum şi formarea breslelor meşteşugărești la oraşe, tot în a doua jumătate a acestui secol.

Economia în bani, comerţul cu grîu, adică transformarea produselor agricole în marfă, creşterea pieţei interne, au urmări sociale adînci în toate statele feudale. La răsărit de Elba, unde viaţa orăşenească nu a luat avîntul pe care l-a avut în apusul Europei şi unde comerţul mondial nu a fost nici pe departe un factor esenţial în viaţa economică, nu s-a produs, ca la apus de această linie, o eliberare a şerbilor, ci dimpotrivă, legarea lor de glie şi creşterea puterii boierilor, a stăpînilor de moşii, după cum a arătat B. Grekov. Transformarea care s-a produs în această parte a continentului a fost în interesul feudalilor: vechile curţi dominiale se transformă în întreprinderi de rentă, cu alte cuvinte satele nu mai slujesc numai la întreţinerea boierului, ci sînt nevoite să-i producă *marfă.*

ORIGINEA CLĂCII. REZERVA FEUDALĂ

Boierimea romînească din secolele XVI—XVII nu mai este o boierime militară, ea urmăreşte scoaterea de venituri de pe moșii, venituri transformabile în bani. Grîul devenit marfă internă şi de export trebuie să fie produs în cantitate mai mare, spre a putea fi vîndut și fireşte că aceasta înseamnă un surplus de muncă al ţăranilor dependenţi, care pînă acum hrăneau pe boier, dar nu erau datori să-l îmbogăţească. Economia în bani la noi, în secolele XVI—XVII nu poate avea alt sens decît vînzarea produselor agricole și aceste produse erau procurate de ţăranii dependenţi. De aici rezultă şi o schimbare în relaţiile dintre boieri şi ţărani: boierul nu mai este suveranul satului, judecătorul, şeful militar, el devine stăpînul căruia şerbii îi produc venit. Deşi creşterea producţiei agricole se face în această epocă în primul rînd prin mărirea suprafeţelor cultivate în dijmă, totuşi şi felul obligaţiilor ţăranilor dependenţi se schimbă. *Socotim că în veacul al XVI-lea apar primele semne ale clăcii*, în sensul de munci agricole obligatorii pentru stăpîn, cum vom vedea mai jos. Urmarea acestor schimbări a fost, în cele din urmă, *legarea de glie* a ţăranilor dependenţi. Ţăranul devenise preţios, pămîntul se făcuse mai scump. De aceea boierii caută să acapareze braţele de muncă, să împiedice astfel pe ţăran de a pleca. Grîu pentru hrană fusese întotdeauna destul, grîu pentru vînzare nu va fi niciodată destul. Creşterea preţului pămîntului, pe de o parte, arată goana după pămînt, fireşte după pămînt locuit. Pe de altă parte, deposedarea moşnenilor şi răzeşilor pe

scară mare de către boieri şi mănăstiri, care-şi croiesc noi latifundii, sînt o altă urmare a faptului că pămîntul acum produce bani.

Dependenţa veche a ţăranilor care fusese la început o formă a ierarhiei feudale, devine acum o acaparare a braţelor de muncă, pentru a produce bani. Legarea de glie a fost urmarea firească a acestei situaţii. « Producerea de grîne de către moşieri în vederea vînzării, producere care s-a dezvoltat mai ales în ultima perioadă a existenţei iobăgiei, era deja un prevestitor al destrămării vechiului regim. În al doilea rînd, pentru o astfel de gospodărie este necesar ca producătorul direct să fie înzestrat cu mijloace de producţie în general şi cu pămînt în special; mai mult, el trebuie să fie legat de pămînt, pentru că altfel moşierului nu i-ar fi fost garantate braţele de muncă »[1].

În secolul al XVI-lea dijma este încă forma obişnuită a rentei feudale, adică venitul una din zece din produsele ţăranilor dependenţi care au moşia în folosinţă ereditară. Creşterea producţiei de grîne, care ajung marfă de export, se explică prin creşterea braţelor de muncă şi mai ales a suprafeţelor cultivate, care în veacul precedent rămăseseră necultivate. Totuşi, faţă de marele venit în bani produs de moşii prin vînzarea grîului, trebuie să admitem apariţia « rezervei senioriale » în ţările romîne în secolul acesta. Se ştie că rezerva seniorială înseamnă o parte a moşiei rezervată pentru culturile stăpînului. Întreg venitul acestei rezerve este al acestuia; ţăranii dependenţi o muncesc gratuit, în schimbul liberei folosinţe (în dijmă) a delniţelor lor pe restul moşiei[2]. În Transilvania, la cnezii romîni rezerva seniorială exista în secolele XIV—XV: « lanul » sau « mansio », pe care o aveau cnezii în sat şi o lucrau gratuit ţăranii, pe lîngă dajdia datorită de ei, constituia o rezervă seniorială[3].

Încă de la începutul secolului al XV-lea se vede că o parte din moşie: loc de păşune, pădure, erau rezervate stăpînului în Ţara Romînească. Astfel în actul lui Mircea cel Bătrîn din 1406 pentru Tismana se constituie rezerva de păşune a mănăstirii[4]. Pădurea rezervată stăpînului, care era scoasă de sub dreptul de folosinţă al obştii, se numea branişte.

Faptul că într-o serie de privilegii domneşti din secolul al XVI-lea în Ţara Romînească se face deosebirea între « cîmp, ocină », de o parte şi vecini de alta, arată că prima este ocina boierului, alături şi deosebit de vecini cu delniţele lor. Astfel la 1585 Mihnea Turcitul confirmă mitropolitului Serafim satul Sîrbii « din cîmp şi din apă şi din vecini şi de peste tot hotarul »[5]. La 11 septembrie 1569: confirmare a satului Obislav « din vecini şi din apă şi <din uscat> şi din cîmp şi din pădure »[6]. S-ar putea obiecta că această formulă repetată destul de des în ultimele decenii ale veacului ar privi deosebit cîmpul ca pămînt şi vecinii ca oameni, deci nu ar privi de o parte cîmpul boierului, pe de alta vecinii cu delniţele lor. Este însă de observat că formula se încheie cu cuvintele « din tot hotarul » care înglobează şi pe vecini, aşadar cu hotarul lor. De asemenea trebuie să ţinem seama de faptul că în veacul al XV-lea această formulă cu vecinii separat şi cîmpul separat nu apare niciodată, iar

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, ed. P.M.R., p. 170.

[2] Pentru organizarea rezervei feudale vezi P. Boissonade, *Le travail au Moyen Âge*, p. 161; R. Kötzschke, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters*, p 252.

[3] Vezi analiza acestor documente la R. Rosetti, *op. cit.*, p. 57 şi urm.

[4] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XIII—XV (1247—1500), p. 51—52.

[5] *Ibidem*, XVI, vol. V (1581—1590) p. 205.

[6] *Ibidem*, XVI, vol. III (1551—1570), p. 327—328.

în prima jumătate a secolului al XVI-lea foarte rar. Pînă atunci prin stăpînirea satului se înțelege atît pămîntul cît și vecinii. De la o vreme însă privilegiile încep să distingă pe vecini, de cîmp și de vii, singurul sens posibil al acestei inovații este că vechea stăpînire a obștii nu se mai întindea pe toate părțile moșiei.

Unele acte sînt mai precise în privința rezervei feudale. La 25 mai 1528 Radu de la Afumați întărește mănăstirii Argeș satul Pitești « jumătate din vecini, *jumătate din cîmpul care este pentru hrană* și jumătate din moară »[1]. Vedem aici deosebit de vecini, cîmpul specificat ca fiind pentru « hrana » stăpînului.

Într-un act moldovenesc (din primii ani ai secolului următor), la 1607 domnul poruncește ca « Boul vistier să nu are acea parte de ocină din Rădeni, pînă ce va sta de față înaintea domniei mele, nici vecinii lui să nu are »[2]. Se face deci deosebirea între arătura boierului (cu clacă) și arătura vecinilor, în dijmă.

Existența a numeroase cazuri în care ocine sau părți de ocine se vînd în secolul al XVI-lea fără vecini (la 1537 de exemplu se confirmă în Țara Romînească o jumătate de moșie, fără vecini)[3] indică posibilitatea organizării unei rezerve senioriale. E adevărat că aceste « ocine fără vecini » puteau fi exploatate și altfel decît sub forma unei rezerve, că, după cum vom vedea mai jos, brațele de muncă despărțite de obști se făceau tot mai numeroase și pămîntul le putea fi dat în dijmă.

Socotim însă, din faptele arătate mai sus și mai ales ca o explicare a creșterii comerțului cu grîne, că rezerva seniorială începe să apară în special în Țara Romînească în veacul al XVI-lea. Originea rezervei senioriale, e bine ca acest fapt să fie fixat, este desigur nu o urmare a restrîngerii delnițelor vecinilor, căci pămînt nelucrat era foarte mult, ci firește din punerea în valoare a acestui pămînt nou deschis pentru agricultură.

Dacă admitem existența începuturilor rezervei senioriale, urmarea sa firească și necesară este apariția clăcii, adică a muncii agricole gratuite și obligatorii pentru stăpîn, prestată de țăranii de pe moșie. Cum am văzut, claca nu exista în veacul al XV-lea în țările romîne și nu trebuie confundată cu muncile de curte și în special cu cărăturile.

Din analiza obligațiilor vecinilor față de stăpîni în secolul al XVI-lea, rezultă că principalele obligații ale acestora sînt denumite în Țara Romînească: daturi, dăjdii și găleți: la 1558—1559 martie 27, satul Grozești: « Să fie volnic părintele egumen Paisie ⟨de la Tismana⟩ să ia datul și toate dăjdiile »[4], la 8 ianuarie 1586, pentru satele Tismenii « călugării... să ia daturile și gălețile și cu tot venitul, cum este legea »[5], la 8 ianuarie 1588, act pentru satele mănăstirii Glavacioc « și a luat sfînta mănăstire găleata și daturile și ce este venitul boieresc tot »[6], la 14 februarie 1595: « voi oamenilor din Plenița... să aveț⟨i⟩ a vă da găleata și daturile și tot venitul boieresc »[7]. Găleata este o dijmă din grîne, daturile din produse animale. Prin urmare, în general, în secolul al XVI-lea

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B. XVI, vol. II (1526—1550), p. 45.
[2] Acad. R.P.R., doc. XXXII/14.
[3] *Doc. privind ist. Rom.*, B. XVI, vol. II (1526—1550), p. 224.
[4] *Ibidem*, vol. III (1551—1570), p. 79.
[5] *Ibidem*. vol. V (1581—1590), p. 222—223.
[6] *Ibidem*, p. 344.
[7] *Ibidem*, vol. VI (1591—1600), p. 166.

obligaţiile vecinilor erau o rentă în natură, o dijmă, ca şi în veacul precedent. Şi în Moldova, unde actele sînt mai puţin explicite, Pravila lui Vasile Lupu spune: « partea celui ce samănă pre locul altuia, de va fi sămînţa lui şi cu toată cheltuiala, sînt a lui 9 snopi şi aceluia ce au dat pămîntul un snop »[1].

Claca nu apare în textele din secolul al XVI-lea, dar o aflăm în primele decenii ale veacului următor ca un fapt legal stabilit. La 1 aprilie 1619, Gavril Movilă porunceşte ca stăpînul « să ia rum<ă>nilor din Corzi tatu şi găleţi şi să lucrez<e> ei cu tot lucrul iaste dostoenie rum<ă>nilor, cum lucrez ş-alalţi rum<ă>ni »[2], la 29 octombrie 1627 « să vă ia (stăpînul) datul den toate bucatele, şi găleata şi să-i lucraţi ce-i va trebui »[3]. La 2 aprilie 1637 avem prima reglementare a zilelor de muncă « sătenii din slobozia lui Ianache... să lucreze... trei zile (pe an) »[4], în a doua jumătate a secolului, 5 zile[5].

Aceste munci nu trebuie confundate cu muncile de curte, ele sînt înşirate în privilegiile sau poruncile domneşti într-o formulă alături cu celelalte venituri ale stăpînului: datul şi dijma, pe cînd în secolul al XVI-lea datul şi dijma apar singure în actele privitoare la ţăranii dependenţi, fără a se trece obligaţia lucrului între venituri. Începerea reglementării lucrului în prima jumătate a secolului al XVII-lea, pe cînd înainte era nelimitat, arată nu o uşurare a stării ţăranilor, acordată de domn, ci dimpotrivă apariţia unor obligaţii noi, care se cereau reglementate. Deşi obligaţia nouă a clăcii, pe rezerva seniorială, apare abia la începutul veacului al XVII-lea ca un obicei răspîndit, socotim că înainte de a apărea în acte, ea s-a ivit în practica necodificată, încă din secolul al XVI-lea.

Încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea avem dovezi că ţăranii dependenţi de pe unele moşii aveau obligaţia de a munci pentru fînul de pe locul rezervat boierului (la 20 ianuarie 1539): « să aibă cinstitele călugăriţe » 8 vecini pentru fîn[6]. În Moldova, la 28 ianuarie 1608, « am lăsat acele sate să facă fînul sfintei mănăstiri »[7].

Anume informaţii despre abuzurile boierilor şi suferinţele ţăranilor şerbi în secolul al XVI-lea arată că măcar sub formă de abuzuri care mai tîrziu urmau să fie legalizate, muncile agricole impuse ţăranilor dependenţi datează din această epocă. Italianul Gratiani, care a scris viaţa lui Despot vodă (1562—1563) spune: « Nobilimea (din Moldova) tratează pe ţărani aproape ca pe nişte robi »[8]. Fireşte că numai cererea dijmei nu justifică o asemenea afirmaţie: robii sînt cei ce muncesc din greu. Sivori, secretarul lui Petru Cercel (1583—1585), spune[9] că boierii din Ţara Romînească au pînă la 50 000 de ţărani dependenţi, « care sînt foarte rău trataţi de stăpînii lor, încît abia pot să mai cultive cele necesare pentru hrana proprie, din cauza oboselilor la care sînt supuşi ». Aici afirmaţia e deosebit de limpede: ţăranii dependenţi erau supuşi la munci pentru stăpîni, şi nu mai aveau vreme să-şi cultive delniţele proprii.

---

[1] Citat de R. Rosetti, *Pămîntul..*, p. 220 nota.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. III (1616—1620), p. 333.
[3] C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 172.
[4] *Ibidem*, p. 204 nota.
[5] *Ibidem*.
[6] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. II (1526—1550), p. 257.
[7] *Ibidem*, A, XVII, vol. II (1606—1610), p. 145.
[8] E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, 1889, p. 173.
[9] St. Pascu, *Petre Cercel şi Ţara Romînească*, Buc., 1943, p. 176.

Nemulţumirea şi revolta ţăranilor vecini în această epocă, fenomen nou în amploarea sa, arată clar că ei erau supuşi de către stăpîni la obligaţii noi, pe care nu le apucaseră pînă atunci. Aceasta se vede din ameninţările domnului adresate ţăranilor nesupuşi: « voi, vecinii mei din Obislav — scrie Mihnea Turcitul la 1577 — ... să ascultaţi de sfînta mănăstire, căci dacă nu ascultaţi, iar călugării să fie volnici să vă bată foarte rău »[1]. La 1591 Ştefan Surdul scrie: « voi vecinii din sat... să ascultaţi orice învăţătură vă va da. Iar care om nu va asculta de poruncă iar slugile lor să fie volnice... să-l bată mult »[2].

Pe de altă parte se încearcă încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea o reglementare a obligaţiilor ţăranilor dependenţi în general, obligaţii care, în privinţa ajutorului la curte erau nelimitate în veacul precedent. La 10 aprilie 1520, Neagoe Basarab spune că mănăstirea Bistriţa « ceea ce le va trebui să-şi ia din ele (sate), după lege »[3]. La 1 ianuarie 1588 Mihnea Turcitul porunceşte ca vecinii mănăstirii Tismana să dea dajdia, « dar (nici) mai mult ci cum dau şi ceilalţi vecini celorlalte mănăstiri sau boierilor, astfel să dea şi ei »[4]. La 18 ianuarie 1614, Ianoş Raţ luase de la vecinii lui nu « numai ce este venitul vecinilor, ci a jefuit şi le-a luat multe averi şi aspri fără dreptate »[5]. În Moldova Petru Rareş hotărăşte privitor la satul mănăstirii Sălăgeni « să fie legea acestui sat, cum este legea şi a celorlalte sate mănăstireşti »[6].

Nemulţumirea şi răscoalele vecinilor, ameninţările şi pe de altă parte nevoia de a reglementa obligaţiile lor, ceea ce nu apare în veacul precedent, cînd actele vorbesc lămurit de obligaţii nelimitate, deci nu prea grele, arată vădit o schimbare în raporturile dintre stăpîni şi ţărani. Nu poate fi vorba nici de dijme, care erau reglementate din vechime la una a zecea din produse, nici de lucrul la curte, repartizat la oamenii unui sat întreg, ci de obligaţii noi, pe care stăpînii încercau să le introducă acum. Văzînd că acum grînele se pot vinde pe bani, ei cer munci agricole în plus, deci introducerea clăcii.

Alături de creşterea obligaţiilor ţăranilor faţă de stăpîn, are loc şi creşterea obligaţiilor faţă de domnie. Domnii în veacul al XVI-lea desfiinţează treptat imunităţile marilor domenii şi prin dregătorii lor domnia ia produsele şi banii oamenilor dependenţi. Într-un act din 1511 Bogdan al III-lea se plînge că au fost atraşi în Polonia, « făgăduindu-li-se libertate », « colonii » din ţara lui (coloni înseamnă în actele vremii, în latineşte, şerbi). Aceşti coloni, spune domnul, au îndatoriri militare şi sînt siliţi « să plătească tributul sultanului turcesc »[7], deci darea în bani a haraciului. În Ţara Romînească, în vremea lui Petre Cercel vecinii plăteau domnului 2—10 scudi (monedă mare de argint) pe an, în trei rate[8]. Obligaţia de a plăti o dare în bani statului pentru acoperirea cheltuielilor suzeranităţii otomane şi nevoilor domniei, pe lîngă obligaţiile către stăpîn, aduce în veacul al XVI-lea schimbarea situaţiei ţăranilor dependenţi.

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. I (1571—1580), p. 289.
[2] *Ibidem*, vol. VI (1591—1600), p. 21.
[3] *Ibidem*, vol. I (1501—1525), p. 151.
[4] *Ibidem*, vol. V (1581—1590), p. 341.
[5] *Ibidem*, XVII, vol. II (1611—1615), p. 238.
[6] *Ibidem*, A, XVI (1501—1550), p. 321.
[7] Hurmuzaki, *Documente*, II—3, p. 17.
[8] St. Pascu, *Petre Cercel şi Ţara Romînească*, p. 176—177.

RESTRÎNGEREA DREPTULUI DE STRĂMUTARE AL ŢĂRANILOR

Pe lîngă faptul că dependenţa ţăranilor devine mai strînsă, ea îşi schimbă caracterul. În secolul al XV-lea boierii şi mănăstirile se bucurau de imunitate, erau suveranii satelor lor, obligate să-i întreţie; legătura între ţărani şi stăpîn era o legătură pur feudală şi personală. În secolul al XVI-lea legătura tinde să se transforme din personală în absolută. Boierul pierde drepturile sale suverane în favoarea statului, dar ţăranul devine obiectul stăpînirii boierului, o dată cu pămîntul şi vitele. Această schimbare trebuie în chip fatal să aducă legarea ţăranilor de glie [1].

« Vechimea rumîniei » şi vechimea legării de glie sînt două lucruri deosebite, « rumînia », adică dependenţa ţăranilor de stăpîn, este inerentă orînduirii feudale şi începe o dată cu dînsa, legarea de glie îşi are rădăcinile în începuturile economiei în marfă-bani, în secolul al XVI-lea, mai ales în a doua jumătate a secolului.

În cursul veacului sînt anume semne de treptată restrîngere a dreptului de strămutare al ţăranilor în ţările romîne, premergătoare legiferării legării totale de glie.

Pentru Moldova informaţiile noastre sînt mai sărace, dar socotim că această situaţie se datoreşte măcar în parte formularului documentelor moldoveneşti mai rigid şi concis. Unele indicaţii se pot constata din actele externe. Am amintit plîngerea lui Bogdan al III-lea din 1511 împotriva nobililor poloni care atrag în ţara lor pe ţăranii moldoveni, numiţi *coloni*, adică şerbi, făgăduindu-le « libertate » [2]. De vreme ce aceşti « coloni » fugeau şi se reclama împotriva fugii lor, de vreme ce li se făgăduia « libertatea » pe care nu o aveau, se vede bine că libertatea lor de mişcare era restrînsă, dar aceasta nu însemna încă legarea de glie. Istoria iobăgiei cunoaşte în toate statele diferite trepte pînă la totala pierdere a libertăţii de strămutare (de pildă plata despăgubirilor, învoirea stăpînului, apelul la scaunul de judecată al domniei). Din textul amintit nu rezultă vreun drept al stăpînului Iezat, ci numai neplata tributului în bani pentru haraciul turcesc. Reiese de aici că dreptul de strămutare în Moldova la acea dată începea să fie îngrădit de condiţia plăţii tributului, darea sau birul în bani.

În legătură cu plîngerea amintită mai sus a lui Bogdan al III-lea împotriva nobililor poloni, acelaşi domn, în acelaşi an, face o plîngere specială regelui polon împotriva unor oameni veniţi din ţara lui, care au prădat pe boierul Bunul, fiul lui Hanco ceaşnic « *şi i-au luat pe oamenii lui* » [3].

În tratatul din 30 mai 1519 între Stefăniţă voievod şi Polonia se arată că nu va fi nici o oprelişte să se înfiinţeze sate de amîndouă părţile pe linia de graniţă. Dacă plecarea ţăranilor ar fi fost oprită s-ar fi luat măsuri, măcar în Moldova, mai săracă şi mai apăsată de turci, să nu se ridice sate chiar la graniţă, unde fuga lor ar fi fost mai uşoară în altă ţară [4]. În genere, în actele diplomatice dintre Moldova şi Polonia din secolele XV—XVI nu aflăm nici o menţiune despre extrădarea ţăranilor fugiţi, ea apare pentru întîia oară

---

[1] Este ceea ce R. Rosetti numea just, dar cu termeni improprii, transformarea « judeciei » în « proprietate », în sec. XVI—XVII, în *Pămîntul, sătenii şi boierii*.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, II—3, p. 17.

[3] Al. Jablonovski, *Sprawy woloskie za Jagiellorów* (Afacerile moldoveneşti în vremea Iagelonilor), în « Zrodla Dziejowe », X, Varşovia, 1878, p. 102, iunie 22.

[4] M. Costăchescu, *Doc. mold. de la Ştefăniţă voievod*, p. 525.

în tratatul încheiat între Bogdan vodă Lăpușneanu și Polonia la 2 octombrie 1569: « Fugarii din amîndouă părțile să nu fie primiți, ci să fie dați înapoi, *de la cine au fugit.* Iar dacă cineva ar găsi pe al său de față la cineva, care era adăpostit acolo, să fie înapoiat, în amîndouă părțile »[1]. E limpede că aici e vorba de țăranii dependenți fugari, pe care boierii moldoveni puteau să-i caute pe moșiile din Polonia. Introducerea acestei clauze noi în tratatele dintre Moldova și Polonia, care nu exista în cele precedente, e o dovadă că se schimbase ceva în soarta țăranilor moldoveni. Totuși, nu putem vorbi încă de legarea totală de glie, căci se poate ca tratatul să se refere la țăranii care nu împliniseră condițiile de strămutare și fugiseră peste graniță. Aici este totuși o dovadă că strămutarea vecinilor din Moldova începea să fie îngrădită.

Dovadă că totuși dreptul de strămutare continua să stea în ființă în Moldova și după acest act diplomatic amintit, este una din rarele mărturii interne moldovenești din secolul al XVI-lea, care face aluzie la drepturile țăranilor. La 26 decembrie 1577, Ioan vodă (Potcoavă) întărește mănăstirii Bistrița « zece poslușnici ai lor... cît timp vor fi supuși, să aibă ei de la noi slobozie »[2] (scutire — *P.P.P.*). Dacă nu rămîn supuși, deci aceasta rămînea la buna lor alegere, nu vor mai beneficia de privilegiul de scutire. Poslușnicii, oamenii supuși, șerbi, asimilați cu vecinii, sînt atrași cu privilegii pentru a nu pleca și a rămîne în slujba mănăstirii. Rezultă că totuși, în ciuda restrîngerilor, dreptul de strămutare continuă să existe în Moldova la acea dată.

E necesar să facem o observație interesantă asupra istoriei sociale a Moldovei în secolul al XVI-lea și anume: lipsa, cu rare excepții, a termenului susedi (vecini) în actele romînești, în toate privilegiile și poruncile domnești. El nu apare curent decît în veacul al XVII-lea. Primul caz cunoscut este actul lui Petru Rareș din 4 aprilie 1545, în care se vorbește la o împărțeală de o seliște, pămînt nelocuit, spre deosebire de un sat cu vecini (susedi). În colecția publicată de Academia R.P.R., acest document este considerat « îndoielnic », din cauza unor greșeli de limbă slavă, de fapt unele cuvinte necomplete scrise neglijent. Din analiza limbii, a aspectului paleografic și a peceții acestui document păstrat în forma originală pe pergament cu pecete atîrnată, conchidem hotărît pentru autenticitatea lui. Satele și persoanele pomenite într-însul apar și în alte acte anterioare și posterioare, a căror autenticitate nu a fost bănuită[3].

Al doilea document moldovenesc care pomenește de vecini este cel din 3 septembrie 1585, pentru o slobozie[4]. Acestea sînt, se pare, singurele acte moldovenești în care apare termenul vecin în veacul al XVI-lea.

Desigur, nu putem trage concluzia că în secolul al XVI-lea în Moldova nu existau deloc oameni dependenți sau existau foarte puțini, dar de vreme ce acești oameni nu erau legați de glie, ei nu sînt de obicei trecuți în privilegii în inventarul moșiei, ca avere stătătoare a stăpînului.

În Țara Romînească avem, în schimb, pentru această epocă o documentare destul de bogată. La începutul veacului privilegiile de slobozii arată încă libertatea de strămutare aproape totală: la 27 martie 1505, Radu cel Mare scutește de dări și slujbe « oricîți vecini se vor aduna pe moșia sfintei mănăstiri, anume Topești »[5], adică să intre în obștea satului. În cursul veacului al XVI-lea în

[1] Hurmuzaki, *Documente*, supliment, II—1, p. 263—265. Traducerea noastră.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XVI, vol. III (1571—1590), p. 91.
[3] *Ibidem*, vol. I, (1501—1550), p. 608.
[4] *Ibidem*, vol. III, 1571—1590, p. 288.
[5] *Ibidem*, B, XVI, vol. I (1501—1525), p. 28—29.

Ţara Romînească se întîlneşte de mai multe ori « găleata de ieşire », astfel sub Petre Cercel nişte vecini « au plătit cîbla (găleata) la stăpîn ca să şedă unde va fi voia lui... şi au şezut... unde au putut... nici nu este volnic nici un boier să-i vecinească... de pe acea vreme »[1].

Strămutarea era condiţionată de această răscumpărare a libertăţii, plătită în natură.

În această epocă, a doua jumătate a secolului al XVI-lea, încep să apară « cnezirile », răscumpărarea în bani a vecinilor. Aici trebuie să facem o distincţie; nu este acelaşi lucru *dreptul de strămutare*, părăsirea delniţei şi gospodăriei din sat pentru a se muta în alt sat, *cu dreptul de cnezire*. Primul se putea obţine cu o dare de răscumpărare — găleata de ieşire, al cărei cuantum nu-l putem deocamdată stabili — al doilea însemna răscumpărarea în bani a pămîntului, a delniţei din sat pe care o avusese ţăranul în folosinţă ca om dependent şi care trece prin răscumpărare în deplina lui stăpînire, ca om liber, cnez. Acesta din urmă rămîne pe loc, nu se strămută.

Sub Mircea Ciobanul, Neniul şi Muşat din Blestematele se răscumpără de la Frăţilă postelnic pe 300 de aspri « de s-au cnezit » (2 decembrie 1568—1570)[2], la 9 octombrie 1583, « aceşti mai sus scrişi vecini... au venit de faţă înaintea domniei mele şi au vrut vecinii să înapoieze aceşti 23 000 aspri şi să fie cnezi »[3]. La 18 septembrie 1584, Necolce vinde partea lui din Ciorani rumînilor, pe 20 000 aspri[4], la 15 ianuarie 1599, Mihai Viteazul aminteşte că sub Mihnea Turcitul vecinii din Grădiştea de Jos s-au zălogit de la cnezul (stăpînul) lor, Lăudat, pe 1400 de aspri, apoi vor să vîndă această ocină altor boieri[5].

Erau deci două posibilităţi de liberare a ţăranilor dependenţi: strămutarea şi răscumpărarea delniţei. Apariţia tot mai frecventă a răscumpărării delniţelor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, pe bani grei, pune o problemă importantă de istorie socială: ce-i făcea pe ţărani să caute să răscumpere, nu delniţa, pe care şi astfel o aveau în folosinţă, ci drepturile datorite boierului. Fireşte că aceste drepturi deveniseră acum foarte grele, căci pentru reţinerea unei zecimi din produse ţăranii nu s-ar strădui să adune sume mari de bani, deoarece bani aveau mai puţini şi cu mai mare greutate decît produse. Am arătat că în această epocă apar obligaţii suplimentare ale ţăranilor faţă de stăpîn, între care şi începuturile clăcii.

Aceeaşi concluzie o tragem şi din fenomenul invers: sforţările boierilor în această vreme de a împiedica plecarea şi cnezirea ţăranilor. Răscumpărarea delniţei era supusă, în virtutea legii nescrise, dreptului de protimisis, adică a preferinţei date rudei mai apropiate, coproprietarului, vecinului apropiat. Cu alte cuvinte s-a interpretat acest drept în sensul că dacă un ţăran şerb îşi răscumpără delniţa, ruda fostului stăpîn sau alt moşier din sat au dreptul să « întoarcă » banii ţăranilor şi să-i facă « rumînii » lui. În 18 septembrie 1584, Radu mare armaş ca « mai volnic », « au lepădat banii » rumînilor din Ciorani, care se răscumpăraseră de la Necolce şi-i face rumînii lui[6]. La 9 octombrie

[1] Citat într-un act din 1646, C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 96—97. De fapt acest act important nu a fost cunoscut de C. Giurescu şi a fost adăugat în ediţia a II-a postumă a operelor sale.

[2] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. III (1551—1570), p. 299.

[3] *Ibidem*, vol. V (1581—1590), p. 138.

[4] *Ibidem*, p. 176—177.

[5] *Ibidem*, vol. VI (1591—1600), p. 346.

[6] *Ibidem*, vol. V (1581—1590), p. 176.

1583, mănăstirea Govora leapădă banii rumînilor din Strîmba, care se răscumpăraseră de la fiii lui Ţelapi logofăt şi-i ia ca rumîni, de vreme ce şi mănăstirea avea moşia în acel sat [1]. La 8 ianuarie 1586 Mihnea Turcitul constată că vecinii din Trufeşti şi Obedin satele mănăstirii Tismana « s-a făcut cnezi », fără ştirea călugărilor, deci să fie iar vecini, « călugării să ia daturile şi găleţile şi tot venitul, cum este legea » [2]. Aşadar, răscumpărarea spre deosebire de strămutare nu se putea face fără învoirea stăpînului (de vreme ce era vorba de cumpărare de pămînt).

Şi dreptului de strămutare i se pun piedici: la 25 ianuarie 1592, Ştefan Surdul dă voie lui Serghie egumen de Tismana « să tragă » pe nişte vecini ai mănăstirii, care au fugit, « pentru birurile lor ». Birarii domneşti au luat averile mănăstirii pentru împlinirea birului vecinilor, deci egumenul « să întoarcă averile sfintei mănăstiri... de la acei vecini » [3]. Se vede cum ţăranii puteau fi aduşi înapoi pentru că nu plătiseră birul, nu pentru că în orice caz mănăstirea ar fi avut un drept de a le opri strămutarea, ceea ce nu li se contestă.

Din toate aceste fapte şi consideraţii rezultă că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se naşte o luptă a ţăranilor dependenţi pentru a se libera şi încercarea inversă a boierilor de a îngrădi dreptul lor de strămutare şi răscumpărare. Aceasta înseamnă că legătura de glie, care în secolul al XV-lea fusese un privilegiu al ţăranilor constituiţi în obşte, începe să se transforme în defavoarea lor într-un privilegiu al boierului de a-i ţine legaţi în lanţurile obligaţiilor lor. Aceasta se vede din sforţările tot mai dese pe care le fac ţăranii de a se răscumpăra, rămînerea în obşte supusă nu le mai convenea.

Totuşi, pînă la ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, oricîte îngrădiri treptate s-ar fi ivit la dreptul de strămutare, el continuă să existe ca un principiu de libertate personală a ţăranilor. Un document de mare importanţă, asupra căruia vom mai reveni, rezolvă în chip definitiv această chestiune pentru Ţara Romînească. La 3 mai 1628 are loc un proces pentru vecinii mănăstirii Cotmeana din satul Prislop. Vecinii spun că ei ieşiseră din sat, « în zilele răposatului Mihnea voievod şi s-au dus în satul Ciomăgeşti şi s-au cnezit de la sfînta mănăstire Cotmeana, în zilele răposatului Mihnea voievod, *pe cînd erau vecinii slobozi* » [4]. Sensul cuvîntului *slobozi* este foarte lămurit şi reiese din context în care se spune că vecinii au plecat în sat, spre a se cnezi, este vorba deci de dreptul de strămutare. Acest drept exista sub Mihnea Turcitul pînă la 1591 şi a fost abolit după aceea. Ţăranii erau slobozi să se strămute înainte de Mihai Viteazul.

DIFERENŢIEREA ŢĂRANILOR DEPENDENŢI ÎN SECOLUL AL XVI-LEA ÎN LEGĂTURĂ CU DREPTUL DE STRĂMUTARE

Am arătat că în veacul al XV-lea se poate constata o diferenţiere a ţăranilor dependenţi, care se resfrînge şi asupra gradului de libertate de care se bucurau. În toată Europa sînt în perioada feudală două feluri de ţărani pe domeniile feudalilor: pe de o parte şerbi propriu-zişi, care sînt supuşi stăpînului şi obligaţi la munci pe lîngă dijmă, apoi oameni consideraţi liberi (les vilains francs în-

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. V (1581—1590), p. 138.
[2] *Ibidem*, p. 222—223.
[3] *Ibidem*, vol. VI (1591—1600), p. 32.
[4] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, L/1.

Franţa, coloni la Bizanţ) care şed pe moşie pe temeiul unei învoieli cu stăpînul şi sînt supuşi numai dijmei. Diferenţa aceasta se observă şi în ţările romîne, ea se accentuează în secolul al XVI-lea datorită dezagregării treptate a vechii obşti ţărăneşti. Atît obştea ţărănească liberă (moşnenii) cît şi cea supusă (vecinii), se destramă. Ţărănimea nu poate face faţă noii situaţii de economie marfă-bani pentru că ţăranii produc prea puţin pe loturile lor, ca pe lîngă hrana lor şi a familiei, plata dărilor, să mai obţină un surplus pentru vînzare, surplus pe care boierul îl obţine mai ales din dijme. Fiind obligaţi să plătească domnului dări în bani pentru haraci şi oastea de mercenari, ei sînt reduşi la vînzarea loturilor lor de pămînt, trecînd individual la dependenţă faţă de feudali. Pe de altă parte, setea de bani, de produse care se pot vinde pe bani, fac pe boier să nu mai respecte unitatea obştii ţărăneşti supuse. Semnele destrămării obştii ţărăneşti în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sînt următoarele: închinările şi vînzările individuale ca vecini ale moşnenilor cu părţile lor, care urmează să se « aleagă », deci să se despartă din pămîntul obştii, fapt care nu se constată în actele din secolul al XV-lea. La 5 noiembrie 1588, David « el singur s-a închinat vecin de bună voia lui slugii domniei mele, lui Pîrvu logofăt, ca să-i fie vecin. Iar întru aceasta, Pîrvul logofăt, el i-a dat pentru delniţa lui 1200 de aspri »[1]. La 17 mai 1567 avem într-o întărire domnească lista delniţelor din diferite sate « cu vecini » cumpărate de Oprea vătaf[2]. Tot în această epocă apar acte de vînzări de moşii, nu cu moşia întreagă, jumătate sau sfert de sat, ci cu ogoare şi locuri[3], pe funii, cu indicarea numelor ţăranilor care s-au vîndut[4]. La 21 ianuarie 1592 avem în Ţara Romînească prima vînzare de pămînt cu stînjenul[5]. Deci nu se mai ţine seama de stăpînirea *structurală* a obştii, pămînt arabil, pădure, fîneţe, ape, în devălmăşie.

Pe de altă parte, avem în această epocă cazuri de cumpărare de vecini fără ocină, rupţi de obşte, mutaţi de pe pămîntul lor, colonizaţi de stăpîni pe moşiile lor: « Şi cînd l-a miluit Radul voievod (Paisie, 1535—1545) pe Radul clucer... atunci nu era sat pe acea mai sus zisă ocină, ci a cumpărat Radul clucer vecini, de a făcut satul ce se numeşte Urîţii»[6]. Radul clucer încă din prima jumătate a secolului cumpără vecini fără ocină şi îi mută pe altă moşie, înfiinţînd un sat nou.

Acestea sînt semnele vădite ale destrămării obştii în Ţara Romînească. Ce se întîmplă cu ţăranii care se rupeau de obşte? Cei ce se vindeau cu delniţele lor treceau în rîndul vecinilor obişnuiţi, la fel cu cei de baştină. Dar o mare parte din membrii obştilor de moşneni despărţiţi de obşte, plecaţi din sat din cauza sărăciei, după ce pierduseră pămîntul, nu se vindeau ca vecini. Aceştia îşi căutau de lucru cu învoială pe moşiile boierilor şi mănăstirilor, deveneau oameni cu învoială, pe un termen mai lung sau mai scurt, primind în arendă o bucată de pămînt, pentru care plăteau dijmă, dar fără obligaţia muncii de curte şi a clăcii. Ei puteau pleca de pe moşie la împlinirea contractului.

Existenţa acestor oameni cu învoială pe moşii în secolul al XVI-lea este confirmată de o serie de documente: existau pe atunci oameni care aveau

---

1 *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. V (1581—1590), p. 380.
2 *Ibidem*, vol. III (1551—1570), p. 241.
3 *Ibidem*, p. 93, 95 (doc. din 1559).
4 *Ibidem*, p. 256 (doc. din 13 ianuarie 1568).
5 *Ibidem*, vol. VI (1591—1600), p. 31.
6 *Ibidem*, vol. IV (1571—1580), p. 64.

stăpîniri de baştină în alte sate şi se duceau în satele boiereşti să ia loturi în dijmă. Ei nu erau vecinii stăpînilor acelor sate, ci numai arendaşii lor. La 1598 Mihai Viteazul scrie « care oameni, cîţi au stat prin alte sate şi au ocină în satul Slătioara . . . »[1]. La 3 aprilie 1571: « şi oricîţi vecini din Boboci vor face vie pe dealul Bucşanilor, care este pe ocina sfintei mănăstiri (Mărgineni), iar vinăriciul . . . tot, să fie al sfintei mănăstiri »[2]. Aceşti ţărani nu erau originari din Slătioare şi din Bucşani, dar aveau acolo ocine şi vii, pentru care plăteau dare. Pe de altă parte se constată documentar că nu toţi locuitorii satelor din secolul al XV-lea erau vecini (rumîni). Vlad din Băseşti vinde pe la 1557 *tot satul* Mogoşăşti « cu 100 de case de rumîni, afară din megieşi »[3]. Întreg satul fusese vîndut, dar în satul vîndut erau şi megieşi, oameni liberi. Într-un act din 1564—1568 Petru cel Tînăr întăreşte mănăstirii Pîlcov diferite sate, unele indicate: « cu rumîni », altele, în acelaşi act, fără această menţiune [4]. Cazurile de sate fără rumîni sînt destul de frecvente. La 27 aprilie 1541 Bîrseanul dă mănăstirii Snagov, din partea lui de ocină de la Cîrciumari, jumătate, « şi vecinii toţi »[5]. Cine lucra deci cealaltă jumătate, dacă toţi vecinii trecuseră pe prima jumătate? Fireşte că erau oameni cu învoială care lucrau pe moşiile sau părţile de moşii fără vecini.

În această perioadă apare distincţia dintre « vecinii buni » şi cei « săraci ». La 24 octombrie 1535 Chirtop şi Tatul închină lui Vlaicul mare logofăt în satul Stăneşti « doi vecini buni şi cu delniţele lor »[6]. La 2 ianuarie 1570 Gherghina logofăt dă fiilor lui Roşca « patru vecini din Muşeteşti, doi buni şi doi săraci »[7]. Ce erau din punctul de vedere al boierilor vecinii buni? Ei nu puteau fi decît cei cu delinţă, cu vite şi unelte, cei de baştină. Săracii erau oameni fără ocină, cărora li se dă pămînt, poate şi unelte, cei ce nu fac clacă şi munci, oamenii cu învoială. E interesant de constatat că şi aceştia în acel act se numesc tot vecini, deşi principial erau oameni liberi, nefiind legaţi nici de stăpîn nici de moşie. Avem, precum se ştie, foarte puţine documente care să ne lumineze asupra vieţii interne a domeniului feudal, mai toate actele cunoscute privesc raporturile acestor domenii cu domnia sau cu alte domenii. Într-un act preţios din 31 august 1565 se vede limpede cum pe moşii erau două feluri de ţărani, unii datori cu dijma şi cu munca, alţii datori numai cu dijma. Jupanul Cîrstian şi alţi boieri dăruiesc mănăstirii Snagov « să-i fie vecinii de la Fîntînele, oricît se va alege partea noastră şi partea lor de la Deşiraţi pe Ialomiţa. Şi acea parte a dat-o jupaniţa Rada să fie la sfînta mănăstire Snagov . . . *Iar călugării la Deşiraţi să nu lucreze, numai ce este venitul să ia călugării din sat, iar la Fîntînele să ia călugării venitul şi încă să şi lucreze orice sfintei mănăstiri* »[8]. La Fîntînele oamenii sînt numiţi « vecini » şi erau datori şi cu dijma şi cu munca, iar la Deşiraţi, unde nu sînt indicaţi

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI (1591—1600), p. 335.
[2] *Ibidem*, vol. IV (1571—1580) p. 10.
[3] *Ibidem*, vol. III (1551—1570), p. 57.
[4] *Ibidem*, p. 190.
[5] *Ibidem*, vol. II (1526—1550), p. 276.
[6] *Ibidem*, p. 192.
[7] *Ibidem*, vol. III (1551—1570), p. 339.
[8] *Ibidem*, p. 214. În ediţia Acad. R.P.R., această frază din documentul foarte prost păstrat, nu a fost citită în întregime. Am izbutit să citesc toată fraza în textul slavon original. Arh. st. Buc., sec. ist. nr. 747: < а кал>ꙋгери <ꙋ Деши>ра<ци> да <не> работает, тъкмо що ест<доходъкъ да> ꙋз<ѣти> калꙋгери ѡт село. Ꙗ Фънтънеле да си ꙋзимет калꙋгери доходок и <ещеже> и работит що годе сватомꙋ монастирꙋ.

vecini, mănăstirea nu avea drept decît la dijmă, nu şi la muncă. E limpede deci că în Ţara Romînească erau două feluri de ţărani pe domenii, că acestor două categorii le corespundeau drepturi şi obligaţii deosebite. Cînd cercetăm dreptul de strămutare, trebuie să ţinem seama de existenţa celor două categorii, întrucît cei cu învoială se puteau muta, cum era firesc, la îndeplinirea contractului şi dependenţa lor nu putea fi ereditară.

În ceea ce priveşte Moldova şi în această chestiune sărăcia sau mai bine zis forma laconică a informaţiilor despre viaţa ţărănească nu ne îngăduie să cunoaştem mai de aproape structura masei ţărăneşti în veacul al XVI-lea. Totuşi putem trage unele concluzii care se potrivesc cu împrejurările din Ţara Romînească din catastiful de contribuabili al lui Petru Şchiopul. Acest catastif scris în romîneşte la 20 februarie 1591 înşiră pe ţinuturi categoriile de contribuabili, întîi cei ce au pămînt propriu: curteni, vătafi, nemeşi, apoi sloboziile, privilegiate pe timp mărginit. Majoritatea însă a dajnicilor o formează două categorii: *ţăranii de istov* şi *săracii*[1]. *Istov* înseamnă *complet*, desăvîrşit, de unde cuvîntul a istovi. Ţăranii de istov sînt deci cei ce pot plăti darea completă, fiind îndestulaţi cu lot de pămînt (jirebie), vite şi unelte. Cei săraci ar fi deci cei ce nu au mijloace de muncă. În ambele cazuri e vorba nu de răzeşi, care intră în categoria nemeşi, curteni, vătafi, ci numai de ţărani dependenţi care şed pe moşiile boierilor şi mănăstirilor. Aceşti ţărani dependenţi sînt în Moldova împărţiţi în două categorii: cei îndestulaţi cu mijloace de muncă, deci cu pămînt în folosinţă ereditară, urmaşii obştilor, şi săracii, cei fără pămînt (aceasta înseamnă sărac), refugiaţi la stăpînii de moşii şi angajaţi cu învoială. După catastiful lui Petru Şchiopul, în toate ţinuturile Moldovei ţăranii de istov, vecinii propriu-zişi, formează majoritatea populaţiei, raportul lor faţă de numărul săracilor este de la 4/1 pînă la 15/1, după ţinuturi, ceea ce era firesc, majoritatea satelor boiereşti fiind lucrate de vechile obşti de vecini, iar oameni cu învoială erau încă puţini. În unele ţinuturi (Chigheciul, de pildă) răzeşii (curteni, vătafi, nemeşi) întrec ca număr pe săraci (743 faţă de 220 de familii în acest ţinut), în altele dimpotrivă numărul săracilor e mai mare ca al răzeşilor, dar niciodată nu întrece pe al ţăranilor « istov ». Avem de-a face în Moldova cu aceeaşi împărţire a ţăranilor de pe moşii ca în Ţara Romînească, ţăranii istov corespund cu rumînii buni, şi săracii au acelaşi sens atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova.

Şi într-un act din 1673 se arată că vor fi scutiţi 20 de « oameni de istov » ai mănăstirii sf. Paraschiva din Iaşi[2].

Faptul că în catastiful lui Petre Şchiopul erau trecuţi în unele ţinuturi ţărani de istov împreună cu cei săraci cu o singură cifră « istov cu săraci », sau « oameni ţărani », arată că era pe cale o contopire a celor două categorii de ţărani dependenţi.

Boierii şi mănăstirile în condiţiile vînzării de grîne aveau nevoie de braţe de muncă şi desigur urmăreau să lege definitiv de moşie şi pe « săracii » cu învoială şi în acelaşi timp să desfiinţeze dreptul de strămutare al vecinilor. Acest program politic al clasei stăpînitoare nu s-a putut împlini dintr-o dată, datorită împotrivirii ţărănimii, dar în cele din urmă tot a izbîndit, anume în Ţara Romînească prin legătura lui Mihai Viteazul, în Moldova prin măsuri treptate luate cam în aceeaşi epocă.

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV (1591—1600), p. 4—10.
[2] Arh. st. Buc., ms. 629 f. 421.

IV

LEGĂTURA LUI MIHAI VITEAZUL

SENSUL LEGĂTURII LUI MIHAI VITEAZUL

Împrejurările economice şi sociale din veacul al XVI-lea de care am vorbit, lupta boierilor pentru a cîştiga braţe de muncă în vederea producţiei grîului de vînzare, încercarea ţăranilor ruinaţi de a se desprinde de obşte, de a se muta, căutînd condiţii mai bune de trai, trebuiau să ducă la o dezlegare, care în condiţiile de atunci nu putea fi decît în favoarea boierimii. Veacul al XVI-lea reprezintă în istoria noastră transformarea economică şi socială, în cadrul căreia, sau mai bine zis, ca o concluzie a căreia trebuie privită «legătura lui Mihai Viteazul», măsura legislativă care a fixat la sfîrşitul veacului raporturile dintre ţărani şi boieri. Dacă desprindem această măsură domnească de evoluţia socială, riscăm să n-o înţelegem. Desigur că lupta boierilor pentru robirea ţăranilor şi a acestora pentru libertate ar fi putut să ţină mai multă vreme, domnia n-ar fi cutezat s-o rezolve în chip brutal, dacă nu s-ar fi ivit împrejurări excepţionale de criză, care au înlesnit luarea unei măsuri revoluţionare în favoarea boierilor. Războaiele lui Mihai Viteazul, criza financiară care le-a precedat, mai ales din cauza exploatării turceşti, şi care s-a accentuat ca urmare a cheltuielilor necesitate de război, de menţinerea unei armate de mercenari, au grăbit soluţia problemei stării ţăranilor. Boierii care formau temelia militară şi economică a domniei riscau să vadă veniturile lor scăzute din cauza lipsei braţelor de muncă, domnia avea nevoie de contribuabili cu domiciliu stabil pentru a umple visteria. Interesele stăpînilor erau aceleaşi şi ţărănimea a fost jertfită, chiar cu riscul unor răscoale în timp de război.

E drept că documentele cunoscute pînă acum care fac aluzie la «legătura» lui Mihai Viteazul nu erau destul de clare, dar vina istoricilor burghezi rămîne de a nu fi înţeles legătura în cadrul momentului de atunci al evoluţiei sociale.

Actele din secolul al XVII-lea, începînd de la 1613, care amintesc de «legătura lui Mihai Viteazul» arată că ţăranii care au fost pe o moşie boierească sau mănăstirească în vremea lui Mihai Viteazul, rămîn «rumîni» (vecini) pe acea moşie. Din această simplă enunţare a datelor generale ale documentelor, pe care le vom analiza mai jos, reiese limpede că Mihai Viteazul a legat de glie pe ţăranii, care înainte aveau libertate de mişcare şi anume pe toţi ţăranii, atît pe băştinaşi, cît şi pe cei aşezaţi cu învoială.

C. Giurescu care a închinat legăturii lui Mihai un studiu special, a făcut greşeala, ca şi alţi istorici, de altfel, de-a nu face distincţie între dependenţa ţăranilor şi dreptul de strămutare, care sînt lucruri deosebite. De vreme ce dependenţa, rumînia, exista de la începutul ţării «Mihai— spune C. Giurescu — nu putea să introducă, nici să consacre oficial o stare de lucruri care exista în mod legal de veacuri. Rostul legăturii este cu totul altul»[1]. Fireşte că dependenţa exista de veacuri, nu însă şi legarea de glie. Sensul «cu totul altul» al legăturii, după Giurescu, este «desfiinţarea dreptului foştilor proprietari de a-i urmări (pe rumîni — *P.P.P*) şi readuce sub stăpînirea lor»[2], aceasta în urma marilor migraţii interne provocate de năvălirea turcilor.

---

[1] C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 49.
[2] *Ibidem*, p. 65.

Observăm de la început că nicăieri pînă la Mihai acest « drept » de urmărire, « desființat » chipurile de Mihai, nu apare în documente. În secolul al XVI-lea, plătind găleata de ieșire, țăranii puteau să se mute pe altă moșie. Concluzia lui Giurescu în afară de raționamentul amintit, se întemeiază de fapt pe un singur document greșit tradus și greșit înțeles. Hrisovul lui Radu Mihnea din 24 aprilie 1613 spune: « Iar Mihail voievod, domnia lui așa a făcut așezămînt atunci: care pe unde va fi, să fie vecin în veci » (коï покѫда хокєт біті, а ωн да біті вєчник къ вѣки)[1] și nu cum traduce Dionisie Eclisiarhul la începutul veacului trecut, traducere folosită de Giurescu: « cum care pe unde va fi, acela să fie rumîn vecinic, unde se va afla »[2]. Ultimele patru cuvinte nu se află în text. Giurescu a înțeles documentul în sensul că oricare « rumîn » fugar, unde va fi (adăpostit), acela să fie (adică să rămîie) rumîn veșnic « unde se va afla ». În realitate documentul nu spune așa ceva. « Cine » (koi) din prima parte a frazei nu privește pe rumîni sau numai pe rumîni, ci pe oricine, căci altfel s-ar fi precizat că de rumîni (vecini) e vorba; textul nu spune ca « rumînii » *să rămîie*, ci spune « să fie », adică oricine *să devie* « rumîn » care va fi pe moșii. Deci sensul acestei fraze care rezumă legătura lui Mihai Viteazul este acesta: orice om pe unde va fi așezat (pe moșii) să fie rumîn (vecin), și anume « *în veci* », ceea ce nu era pînă atunci.

I.C. Filitti a afirmat cu dreptate că legătura privește și pe cei, pe care-i numește «cultivatori liberi» și pe care noi îi denumim oameni dependenți cu învoială[3]. Observînd că documentele din secolul al XVII-lea care vorbesc de legătura lui Mihai pomenesc de două feluri de rumîni (vecini), în privința originii lor: rumîni de baștină sau de moștenire și « cei de legătură » de la legătura lui Mihai vodă, a conchis că legătura asimilează și pe oamenii cu învoială vechilor vecini de moșie, legîndu-i definitiv de stăpînul moșiei. Dar nici Filitti nu face distincție între vecinătate ca dependență și dreptul de strămutare și felul cum a rezolvat Mihai Viteazul problema acestui drept.

În lumina celor spuse în capitolul precedent, e clar că legătura lui Mihai trebuia să rezolve în primul rînd problema dreptului de strămutare. Într-adevăr, putem afirma că *legătura lui Mihai a însemnat legarea de glie, desființarea dreptului de strămutare al țăranilor, al tuturor țăranilor, de pe moșiile domnești, boierești și mănăstirești,* fie băștinași, fie cei așezați cu învoială, care erau astfel asimilați cu cei dintîi. Aceasta este esența legăturii.

În actele pe care le-am analizat mai sus, privitoare la dreptul de strămutare al țăranilor în Țara Romînească în secolul al XVI-lea, niciodată nu a fost vorba de o poruncă dînd drept boierilor să caute pe țăranii fugiți de pe moșiile lor, ca să-i aducă înapoi. Nu cunoaștem nici un singur act de acest fel în secolul al XVI-lea. În schimb, diplomatica secolului al XVII-lea e plină de asemenea documente, procese pentru readucerea vecinilor fugari, precum și porunci domnești în acest sens. Numai din acest simplu fapt rezultă că la trecerea dintre al XVI-lea și al XVII-lea veac, trecere ce coincide cu domnia lui Mihai Viteazul, s-a desființat dreptul de strămutare al țăranilor, că deci aceasta este legătura lui Mihai Viteazul.

Dar nu numai această considerație ne îngăduie să definim legătura. Astăzi, în urma lucrărilor planificate și sistematice ale Institutului de istorie al Acade-

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. II (1611—1615), p. 177. Orig. la Arh. st. Buc., m-rea Bistrița, LXI/90.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 72.

[3] I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul*, în « Revista istorică romînă », II, (1932), p. 221—231.

miei R.P.R., avem la dispoziţie o documentare completă, care a lipsit istoricilor de mai înainte.

Mai multe documente, trei din ele inedite, lămuresc, socotim, în chip definitiv, sensul aşezămîntului lui Mihai Viteazul. Pe cel dintîi l-am amintit în capitolul precedent: la 3 mai 1628 Tudor sulger se judecă cu mănăstirea Cotmeana pentru vecinii din satul Prislop al mănăstirii. Tudor spune că deşi vecinii fuseseră în adevăr ai mănăstirii, ei plecaseră din satul mănăstirii şi s-au dus în satul Ciomăgeşti « şi că s-au cnezit de la sfînta mănăstire Cotmeana în zilele răposatului Mihnea voievod, *de cînd erau vecinii slobozi*»[1]. Aşadar pe vremea lui Mihnea, pînă la 1591, în preajma domniei lui Mihai *vecinii erau liberi* şi anume să se strămute şi să «se cnezească », după aceea ei au fost legaţi de glie, nu mai au voie « să iasă » de pe moşia mănăstirii. E vorba de a doua domnie a lui Mihnea Turcitul, pînă la 1591, căci în vremea lui Petre Cercel, între cele două domnii ale lui Mihnea, avem un caz cunoscut documentar, de ţărani care s-au strămutat, plătind găleata şi cum spune actul: « nici nu este volnic nici un boier să-i vecinească, pentru nimic, de pe acea vreme [2]».

Un al doilea document în acest sens este cunoscut şi a fost publicat chiar de C. Giurescu, care nu i-a înţeles importanţa. La 5 august 1628 rumînii din Bălteni se judecă cu Hriza mare vornic, stăpînul satului. Domnul respinge cererea ţăranilor care vor să se libereze de rumînie, spunînd: « nu am vrut domnia mea să rămîie la o rînduială, pentru căci acea lege şi *acel obiceiu au fost călcat şi părăsit* şi au rămas jos, de multă vreme, *încă din zilele Mihnei voievod şi de atuncea pînă acum acea lege nu a fost în ţară* »[3]. Deci cererea rumînilor de a se cnezi era valabilă pe vremea lui Mihnea, iar după dînsul « acea lege, acel obicei a fost călcat şi părăsit » de atunci nu a fost « în ţară » un asemenea obicei, ca rumînii să se poată libera. Ei nu pot invoca dreptul de strămutare din vremea lui Mihnea, de vreme ce între timp fusese desfiinţat.

Un al treilea document este şi mai clar. Actul din 2 iulie 1630 spune lămurit că de la legătura lui Mihai Viteazul nu se mai pot libera rumînii prin strămutare. Documentul în chestiune e dat de patru boieri jurători luaţi înaintea lui Leon vodă, e scris în romîneşte şi adevereşte pentru rumînii din Ciomăgeşti, arătaţi anume, foşti ai mănăstirii Cotmeana. Boierii urmau să afle: « fost-au eşit acei rumîni de la mănăstire mai nainte vreme, *în zilele celor domni bătrîni, cînd au fost rumînii slobozi a să judeci, au fost-au eşit de la Mihai vodă încoace*? » Boierii adeveresc că unul dintre rumîni, Vladul, «a fost eşit de la mănăstire încă mai nainte vreme, în zilele altor domni bătrîni şi au fost dat Vladul la mănăstire în zeciuială de în toate bucatele şi *găleata de judecie, cum au fost obiceiul ţării* şi au fost slobod despre mănăstire ». El fusese deci în drept să se vîndă lui Tudor sluger, pe altă moşie. Alţi vecini însă, Toma şi Dumitru, « noi am adeverit cum au fost ieşit de la mănăstire mai încoace de legătura lui Mihai vod. . . ci noi i-am dat să fie rumîni mănăstirii »[4].

Nu poate fi nici o îndoială asupra înţelesului acestui act. Înainte de Mihai Viteazul « în zilele domnilor bătrîni », rumînii erau slobozi « să se judecească », adică să devină oameni liberi (strămutîndu-se), dacă plăteau găleata, numită aici « găleata de judecie », cum era atunci obiceiul ţării. Cei ce au ieşit de pe

[1] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, L/1.
[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 97.
[3] *Ibidem*, p. 82.
[4] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, LI/3.

moşie după Mihai Viteazul sînt aduşi înapoi, consideraţi ca fugiţi şi aşezarea lor pe altă moşie, vinderea lor la alt stăpîn, fiind anulată ca ilegală. De la Mihai vodă încoace începe legarea lor de glie.

În sfîrşit un al patrulea document din 28 aprilie 1646 este o poruncă dată de Matei Basarab lui Stan şi Lupul fiii lui Badea din Măţăul de Jos din judeţul Muscel. Tatăl lor, Badea, fusese rumîn al lui Radul Robul, « iar du prin zilele lui Pătru voievod Cercel, iar Badea, tatul lui Stan şi al Lupului, el a fost fugit de acolo, după delniţa Radului Robul din Măţău, *cînd au fost rumînii, slobozi, ce au plătit găleata la stăpîn, ca să şează unde le va fi voia lor* ». Acum fiii lui Radul Robul vor să rumînească pe fiii lui Badea, Stan şi Lupul şi se judecă pentru aceasta la divanul domnesc. Fiii lui Radul Robul rămîn de judecată, iar fiii lui Badea rămîn oameni liberi, « pentrucă nu i-au fost apucat legătura lui Mihai voievod acolo, la moşia lor, *nici au fost volnec nici un boer ca să rumînească pe nimeni după acea vreme* »[1].

Prin urmare, înainte de legătura lui Mihai Viteazul « au fost rumînii slobozi » să se strămute de pe moşia boierului, stăpînul lor, şi anume dacă au plătit « găleata » către acest stăpîn. Fraza de la urmă, că nici un boier, pe vremea aceea, adică în domnia lui Petru Cercel, « nu au fost volnic ca să rumînească pe nimeni », se referă evident la reţinerea pe moşie. Boierii nu puteau să oprească pe un ţăran dependent pe moşia lor, împotriva voinţei acestuia. Este cea mai categorică afirmaţie în acest sens din cîte avem în documente, înainte de legătura lui Mihai Viteazul; nici un boier nu putea lega de glie pe un rumîn. Rumîni existau şi atunci, dar cum spune actul: « rumînii au fost slobozi » (să se mute).

Din toate cele patru documente rezumate şi analizate mai sus rezultă în mod limpede că *legătura lui Mihai Viteazul a fost legarea de glie a ţăranilor dependenţi*. Această constatare, cum se va vedea mai jos, nu este contrazisă de niciunul dintre documentele cunoscute pînă acum privitoare la acest aşezămînt. Toate celelalte efecte ale legăturii: şerbirea oamenilor cu învoială, legarea ţăranului de moşia pe care se afla în clipa decretului lui Mihai sînt consecinţele acestei măsuri, care constituie temeiul « legăturii ». Socotim că numele dat acestui aşezămînt domnesc, « legătura », slavoneşte « svezanie », care înseamnă legare, înlănţuire, indică obiectul său, legarea de glie.

Acest decret al lui Mihai nu s-a păstrat în textul său, nu avem decît ecoul său în actele care invocă aplicarea lui.

Socotim însă că textul tratatului lui Mihai Viteazul cu Sigismund Bathory din 20 mai 1595, care este un tratat de vasalitate, cuprinzînd în esenţă confirmarea drepturilor şi rînduielilor interne ale ţării, cuprinde prescurtat şi legătura lui Mihai Viteazul. N. Iorga socotea că articolul din tratat care prevedea legarea de glie a ţăranilor este însăşi legătura lui Mihai Viteazul[2]. Într-un sens Iorga are dreptate: suzeranul garanta menţinerea orînduirilor din ţară, care nu vor fi ştirbite prin trecerea ţării sub suzeranitatea lui, tratatul oglindeşte şi confirmă măsurile şi hotărîrile luate de boieri şi domnie. Nu putem fi de acord cu C. Giurescu şi I.C. Filitti că tratatul cu Sigismund nu are nici o legătură cu aşezămîntul lui Mihai. Dar tratatul nu este însăşi legătura, o măsură internă nu poate fi luată printr-un tratat extern, care cel mult o poate întări.

---

[1] Arh. st. Buc., donaţii, XXIX/11.

[2] N. Iorga, *Constatări cu privire la viaţa agrară a romînilor*, p. 30. Iorga presupune un act intern, care derivă ulterior din prevederile tratatului.

Articolul privitor la legarea de glie este precedat în tratat de un articol privitor la drepturile boierilor: « Boierii aleşi (confirmaţi) de seninătatea sa (Sigismund Bathory) şi care au în stăpînire sate şi părţi de moşie nu vor plăti[1] birul (*tributa)* şi ca urmare a stăpînirii unor astfel de bunuri, nu vor fi datori voievodului sau altcuiva cu prestarea muncilor datorate de ţărani. Deci se stabileşte scutire de dare de bani şi de prestaţii de muncă pentru boieri care căpătau o situaţie complet privilegiată în felul nobilimii apusene. Urmează apoi pasajul privitor la vecini: « *Colonii şi iobagii* (coloni et jobagiones) *care ar fugi de pe moşiile şi de sub stăpînirea de drept* (ex bonis et juribus) *acestora* (boierilor) *şi s-ar adăposti pe moşii streine, să fie aduşi înapoi* »[2].

Între textul actului supus de boieri aprobării lui Sigismund Bathory şi rînduielile din ţară nu poate fi deosebire, cu atît mai puţin contrazicere. Suzeranul întăreşte toate drepturile boierilor, între care şi acela de a lega de glie pe ţărani şi anume se specifică, pe cei din amîndouă categoriile, atît colonii, cei colonizaţi pe moşie, aşezaţi cu învoială, cît şi pe iobagi, vecinii de baştină. Aceste drepturi ale boierilor, ca şi scutirea totală de dări, care nu exista înainte, constituie un fapt nou, care are nevoie de o confirmare solidă şi de aceea fac obiectul unor articole speciale în tratatul care stabileşte noile rînduieli ale ţării.

APLICAREA LEGĂTURII LUI MIHAI VITEAZUL ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Interpretarea pe care am dat-o legăturii lui Mihai Viteazul, aşa cum reiese din documentele în care apare sub forma ei cea mai limpede, nu e contrazisă de nici unul din celelalte numeroase documente care o amintesc, cu prilejul aplicării ei în cursul veacului al XVII-lea. Aceste acte privesc mai multe categorii de contro-verse.

În primul rînd avem o serie de judecăţi care privesc pe ţăranii ce plecaseră de pe moşii, înainte de legătură, dar stăpînii moşiilor respective afirmă dimpotrivă că au plecat după legătura lui Mihai, deci au voie să-i aducă înapoi. De pildă, la 28 aprilie 1618 Stan se pîreşte cu stăpînul său, Dragomir. Se pun jurători să jure că Stan « au ieşit de în satul lui Dragomir, de în Tâmbureşti den zilele Mihnei voievod şi cum nu l-au apucat legătura lui Mihai voievod ». Neputînd jura, rămîne rumîn[3]. Deci, dacă ar fi plecat sub Mihnea, ar fi fost liber s-o facă, de vreme ce ţăranii atunci erau liberi să se strămute. De la legătura lui Mihai încoace plecarea lui era ilegală şi putea fi adus înapoi. Nu e vorba aici de un proces între doi boieri pentru a stabili al cui era ţăranul, ci de un vecin care pretinde că a uzat de dreptul de strămutare, atunci cînd acest drept era în vigoare.

La 12 mai 1614 jurătorii să jure pentru un rumîn: « de va fi trecut (peste Dunăre) mai înainte de întocmeala lui Mihail vod ⟨ă⟩, el să fie în pace, iar dă va fi mai de încoace, el să fie rumîn »[4]. Cine a plecat din sat înainte de legătura lui Mihai era liber să se strămute şi să fie în pace (de rumînie), cel ce a plecat după legătură, poate fi adus înapoi, în virtutea legăturii.

---

[1] În textul din Hurmuzaki: « ... *tributa perdere* », ceea ce nu are sens, trebuie emendat în « *tributa pendere* » (a plăti birul) prin corectarea unei singure litere *n*, uşor de confundat, cu *r*, în paleografia latină.

[2] Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 475.

[3] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. III (1611—1615), p. 219.

[4] *Ibidem*, vol. II, p. 275.

La 21 ianuarie 1619 Gavril Movilă dă o împuternicire boierilor Ştefan şi Radul « să-şi strîngă ai lor rumîni, cîţi vor fi fost la legătura lu Mihaiu voievod. . . ori unde-i vor, afla ori în satele domnii mel⟨e⟩ ori în sate boiereşt⟨i⟩, ori călug⟨ă⟩reşt⟨i⟩ ori la oraşe. . . să-i duc⟨ă⟩ la urmă la sat unde li-i moşiia şi unde i-au apucat leg⟨ă⟩tura lui Mihaiu vod⟨ă⟩ »[1]. Se vede bine că aici e vorba de rumîni strămutaţi: cei trecuţi pe alte moşii şedeau acolo cu învoială, cei din oraşe erau fireşte acum oameni liberi. Această liberare a ţăranilor prin trecere la oraşe nu era îngăduită de la legătura lui Mihai încoace, dar înainte cei mutaţi la oraşe deveneau oameni liberi.

O a doua categorie de documente priveşte pe oamenii cu învoială care stăteau pe moşii şi i-a apucat legătura lui Mihai, transformîndu-i în rumîni. Astfel la 30 martie 1638, într-un proces e vorba de nişte rumîni, al căror tată a fost orăşean din Argeş, deci om liber, « legătura lui Mihail voievod l-au fost apucat în satul mănăstirii, în Flămînzeşti (al mănăstirii Argeş) şi tot au fost rumîni cu bună pace[2] ». Deci un orăşean, un om liber prin naştere, era aşezat în satul mănăstirii desigur cu învoială. În virtutea legăturii lui Mihai devine rumîn.

O serie de acte din 1654 privesc pe rumînii din Groşani, care stăteau pe lîngă mănăstirea Cîmpulung, « *ei s-au tocmit de au fost lucrat bisericii într-un an trei zile* ». Erau deci oameni cu învoială; legătura lui Mihai îi prinde în satul mănăstirii şi-i face rumîni pe veci[3].

În categoria de acte pe care o analizăm, judecăţile domneşti disting două feluri de rumîni în privinţa originii: cei din naştere şi cei de legătură. La 1641: « n-au fost rumînii acestor boieri, de moştenire. . . nici i-au apucat legătura lui Mihai voievod. . . în sat »[4]; cîteodată trei feluri: la 14 august 1646: « nu sînt rumîni de moştenire, nici de la legătura lui Mihai voievod, nici au luat nici un ban »[5]; la 1654 iunie 22 « nu sunt rumîni de baştină, nici au luat bani şi nici i-a apucat legătura lui Mihai vodă acolo »[6]. Rumînii de naştere sau de moştenire erau băştinaşii dependenţi de veacuri, care acum fuseseră legaţi de glie, cei « de la legătură » erau creaţi prin legătura lui Mihai, oameni cu învoială deveniţi rumîni, dăruiţi boierilor fără bani. În sfîrşit, cei pe bani, sînt cei ce s-au vîndut mai tîrziu ca rumîni.

În sfîrşit, a treia categorie de documente din veacul al XVII-lea care invocă legătura lui Mihai e te aceea care cuprinde procese între boieri (sau cu mănăstiri), pentru stăpînirea unor rumîni, asupra cărora erau în litigiu. Dacă plecaseră de pe moşie înainte de legătură, fuseseră liberi să se vîndă apoi altor boieri, dacă se mutaseră de pe moşie la alt boier după legătură, stăpînul lor dintîi putea să-i aducă înapoi. Astfel, la 28 iulie 1640, avem un proces între Buzinca clucer şi Mihai armaş pentru un rumîn « să jure jupan Buzinca... cum iaste acest rumîn... al lui den Maia şi cum l-au apucat şi legătura lu Mihaiu voievod acolo, cum zice el »[7]. La 3 aprilie 1645: « au spus pentru acest om, pentru Drăghici, cum este rumîn al mănăstirii de moşie din Ploştină, iar Necula ot Stîngacea, el îl trage rumîn din Stîngacea, apucat de legătura lui Mihail vodă »[8]. La 20 septem-

[1] *Doc. privind ist. Rom.* B. XVII. vol. III (1616—1620), p. 304.
[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 90.
[3] *Ibidem*, p. 111—113.
[4] *Ibidem*, p. 92.
[5] *Ibidem*, p. 98.
[6] *Ibidem*, p. 110.
[7] *Ibidem*, p. 92.
[8] *Ibidem*, p. 95.

brie 1649, un proces între mănăstirea Plumbuita şi Radu mare comis pentru doi rumîni. Se pun jurători, să adeverească « legătura lui Mihai voievod la ce boier i-au apucat »[1].

În nici unul din aceste acte din cele trei categorii nu se vorbeşte de rumîni fugiţi fără voia stăpînilor, în vremea tulburărilor de război din vremea lui Mihai şi pe care foştii lor stăpîni nu i-au putut reclama din cauza legăturii, care i-a prins pe alte moşii. Peste tot se înţelege că înainte de legătură ţăranii puteau pleca şi aceştia nu mai pot fi reclamaţi, nicăieri nu e vorba de o fugă a lor înainte de legătură.

Din analiza documentelor care privesc aplicarea legăturii lui Mihai reiese că ea are un caracter complex prin urmările ce le-a avut asupra soartei ţăranilor. Ea porneşte de la o dispoziţe simplă şi precisă: *desfiinţarea dreptului de strămutare* a tuturor celor ce stau pe moşii şi nu au pămînt al lor. De aici rezultă nu numai pierderea dreptului pe care-l aveau mai demult vecinii băştinaşi de a pleca, plătind găleata de ieşire, ci şi asimilarea cu dînşii a tuturor celor ce stăteau cu învoială pe moşii. Robirea oamenilor cu învoială este consecinţa măsurii luate de Mihai. Faptul remarcat de Giurescu şi socotit de dînsul ca esenţa legăturii, că ţăranii fugiţi de pe o moşie pe alta, înainte de legătură, rămîneau vecini pe noua moşie, pe care se aşezaseră şi că foştii lor stăpîni nu-i puteau urmări, e de la sine înţeles, de vreme ce înainte de legătură ţăranii aveau drept de strămutare. Dar dreptul stăpînilor de a urmări pe vecinii strămutaţi nu a fost desfiinţat la un moment dat de legătura lui Mihai Viteazul, cum crede Giurescu, ci dimpotrivă, legătura a statornicit pentru întîia oară acest drept.

DATA LEGĂTURII LUI MIHAI VITEAZUL

Pentru a putea lămuri cauzele şi împrejurările în care s-a produs «legătura » lui Mihai, este important să stabilim care a fost momentul din domnia lui, cînd s-a dat decretul, aşezămîntul pentru desfiinţarea dreptului de strămutare. C. Giurescu socotea că măsura a fost luată după plecarea oştilor turceşti ale lui Sinan paşa din ţară, cînd ţara era răvăşită, oamenii fugiţi şi o mare parte robiţi de turci. El se întemeiază pe un document din 16 mai 1628, privitor la rumînii din Bălteni ai lui Hriza mare logofăt. Jurătorii au să lămurească despre aceşti rumîni, « legătura lui Mihai voievod, unde i-a apucat, sau de la Sinan paşa încoace ». Boierii jurători adeveresc că « după plecarea lui Sinan paşa, în zilele lui Mihai voievod. . . au fost adaus (dăruit) satul Băltenii la mănăstirea maicăi Anghelinei monahia », apoi cumpărat de Hrizea logofăt[2]. Rezultă din acest act că legătura lui Mihai Viteazul a fost edictată după plecarea lui Sinan paşa? E vorba aici de nişte jurători care fac cercetare la faţa locului, întreabă pe oamenii bătrîni (trecuseră peste 30 de ani de la Mihai Viteazul); nici ei, nici cei întrebaţi nu au textul legăturii lui Mihai Viteazul, nici nu ştiu date calendaristice. Oamenii îşi amintesc de vremile cumplite ale năvălirii lui Sinan paşa în vremea lui Mihai Viteazul, ceea ce constituie pentru ei o dată. Actul spune: « legătura lui Mihail voievod unde i-au apucat *sau* de la Sinan paşa încoace ». E vorba de două fapte istorice apropiate, dar care nu coincid[3].

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 103.

[2] *Ibidem*, p. 80.

[3] Vezi discuţia asupra acestui document la I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele romîne*, p. 180—181.

Împotriva acestui act întemeiat pe o tradiție orală, 33 de ani după « Sinan pașa », stă textul tratatului lui Mihai Viteazul cu Sigismund Bathory, în mai 1595, cîteva luni înainte de venirea lui Sinan, în care se spune că dreptul de strămutare al țăranilor este desființat, adică tocmai cuprinsul așezămîntului lui Mihai vodă. În mai 1595 legătura lui Mihai era în ființă și Sigismund Bathory o întărește.

Am văzut de altfel că în actele ce amintesc mai tîrziu legătura, se spune că libertatea țăranilor de a pleca n-a mai existat din vremea lui Mihnea Turcitul, deci întreaga domnie a lui Mihai e socotită ca o vreme în care țăranii dependenți nu se pot strămuta. Aceasta este o dovadă că legătura a fost statornicită la începutul domniei lui Mihai.

Există de altfel un act intern al lui Mihai Viteazul, în care se aplică interzicerea dreptului de strămutare și acest act este anterior, nu numai venirii lui Sinan pașa, dar și tratatului cu Sigismund Bathory. La *18 aprilie 1595*, Mihai Viteazul se adresează vecinilor din satul Poenari al mănăstirii Vieroș « să lucrați unde va fi treaba sfintei mănăstiri. Și cine nu va asculta, ci va merge în alt loc, iar părintele egumen să fie volnic cu această carte a domniei mele *să-l întoarcă iar la loc cu toate averile, fără voia lor* »[1]. Este primul act istoric cunoscut pînă azi care oprește strămutarea vecinilor (rumînilor) în Țara Romînească.

Nu putem preciza mai de aproape cînd a dat Mihai hotărîrea « legăturii ». Ca o ipoteză am putea admite că în 1594, cînd Mihai se pregătea să înceapă războiul cu turcii, s-a edictat măsura legării de glie. Atunci, cum spune cronica, s-a ținut o mare adunare a țării, pentru a se lua măsuri de ordin general. Mihai, zice cronica, « își strînse toți boiarii mari și mici și toată țara »[2], iar un raport francez spune că domnul « a adunat stările țării sale »[3] (statele generale).

Cercetări ulterioare vor lămuri poate mai precis acest punct. Rămîne stabilit însă că așezămîntul lui Mihai nu are legătură cu năvălirea turcilor lui Sinan pașa și că nu putem afirma că motivul care a dictat lui Mihai Viteazul să ia această măsură ar fi fost risipirea populației și a vecinilor în special cu prilejul năvălirii turcești.

CAUZELE ȘI ÎMPREJURĂRILE LEGĂTURII LUI MIHAI

Am arătat că unii istorici au recunoscut că legătura lui Mihai Viteazul este urmarea ridicării « aristocrației de bani » (N. Bălcescu) și a « crizei financiare din secolul al XVI-lea » (N. Iorga). În schimb, de la studiul amintit al lui C. Giurescu, o serie de istorici admit că legătura are temeiuri fiscale și nu economice. Astfel C. Giurescu spune că domnul care avea nevoie să-și vadă asigurată încasarea regulată a dărilor, compromisă în cazul fugii țăranilor contribuabili, a edictat o măsură care ținea pe loc pe moșiile pe care se așezaseră, pe rumînii fugiți în vremea năvălirii turcești. Interesul fiscului era ca țăranii dependenți să nu se deplaseze, ca să poată fi percepute dările[4]. Acest punct de vedere a fost împărtășit și de alții, s-a spus că «problema monetară (recte fiscală) trece înaintea

---

[1] *Doc. privind Ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI (1591—1600), p. 171.

[2] *Istoria Țării Romînești* (cronica anonimă), ediția Ioanid, II, Buc., 1859, p. 47.

[3] *Discours de ce qui s'est passé en Transylvanie, de l'union des princes de Moldavie et duc de Valachie avec le vaivode pour la deffance de la chrestienté contre le Turc.* Lyon, 1595, p. 13.

[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62—63.

celei economice »[1]. A vedea în legătura lui Mihai Viteazul numai o măsură fiscală, înseamnă a nu înţelege evenimentele istorice în cadrul evoluţiei vremii. Am arătat care este adevăratul înţeles al legăturii lui Mihai: desfiinţarea dreptului de strămutare. Un asemenea act istoric, cu consecinţe grave ce puteau decurge dintr-însul, nu se ia ca o simplă măsură fiscală pentru a uşura munca perceptorilor şi a nu le încurca socotelile. De altfel, legarea de glie nici nu era necesară pentru fisc. Fiscul făcea, trebuia să facă, din timp în timp recensăminte ale contribuabililor, ca să ştie pe cît şi pe cine se poate bizui, ştergîndu-se morţii, fugiţii, cei sărăciţi şi adăugîndu-se noii contribuabili. Asemenea recensăminte s-au făcut şi în vremea lui Mihai Viteazul. La 1 iulie 1597 domnul spune că vecinii din Groşeni să dea birul la Tismana, « unde i-a apucat crestatul » (rezanie), adică înscrierea pe răbojul perceptorului[2]. Într-un act din 1652 se pomeneşte *sama*, adică recensămîntul din vremea lui Mihai Viteazul[3]. Prin urmare nu era nevoie de o legare de glie pe veci, fiscul cel mult avea interes să nu se strămute ţăranii în timpul dintre două recensăminte. De altfel, chiar în acest caz se putea cere, ca în caz de strămutare, ţăranul să plătească boierului birul cu care era dator, de vreme ce boierul era răspunzător pentru dînsul.

Avantajele legării de glie pentru stat erau deci relativ reduse, pentru boieri erau însă foarte mari; am arătat că pe lîngă asigurarea pe vecie, din generaţie în generaţie, a braţelor de muncă ale vecinilor de moştenire, ei cîştigau acum definitiv şi fără plată pe toţi oamenii cu învoială. Cîştigarea acestor noi braţe de muncă pentru boieri o socotim pricina principală a legăturii lui Mihai.

Am arătat că legătura urmează după schimbările economice din secolul al XVI-lea, introducerea relaţiilor de marfă-bani. Moşiile devin producătoare de bani, întreprinderi rentabile, nu mai sînt vechile domenii menite să hrănească pe cavaleri. Pentru a avea produse de vînzare pe piaţă, boierii şi mănăstirile au nevoie de braţe de muncă. Legătura lui Mihai le procură aceste braţe; ea se situează la sfîrşitul primei faze a evoluţiei social-economice care transformă pe boierii militari în negustori de grîne şi vite şi nu poate fi despărţită de acest fenomen de istorie economică.

Şi în Rusia, cum a arătat B. Grekov, legarea ţăranilor de glie, cam în aceeaşi epocă, la sfîrşitul veacului al XVI-lea, este urmarea unei mari crize economice interne din anii 1570—1580, care a slăbit averea stăpînilor şi i-a silit să caute neapărat braţe noi de muncă [4].

Desigur, statul a intervenit, el a luat măsuri, dar statul a venit în ajutorul clasei stăpînitoare, a boierilor. Multă vreme nu se putuse lua măsura legării ţăranilor de glie din cauza împotrivirii ţăranilor. Dar în vremea lui Mihai Viteazul împrejurările erau prielnice pentru boieri; acest domn fusese ridicat de boieri, dintre boieri, el fusese înainte de domnie un mare moşier. Începînd războiul împotriva turcilor, avea nevoie de sprijinul total al boierimii, pe care n-o putea nemulţumi; boierimea era temelia economică şi militară a domniei. În acele împrejurări grele, boierii au smuls domniei reforma pe care o aşteptau mai demult.

Legătura lui Mihai se încadrează într-o întreagă politică de aservire a ţărănimii, nu numai a vecinilor şi a oamenilor cu învoială, ci şi a moşnenilor. Domnul

---

[1] G. Brătianu, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, p. 263 — 264.

[2] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI (1591—1600), p. 282.

[3] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 104.

[4] B. D. Grekov, *Ţăranii în Rusia*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1952, p. 768 şi urm.

el însuşi un mare moşier, încurajează şi ajută pe boieri să pună stăpînire pe satele moşneneşti, sileşte pe moşneni să se vîndă cu satele lor, aruncînd asupra lor dări grele în bani, pe care aceştia nu le puteau plăti. Aşa de mari proporţii a luat această înghiţire a moşnenilor, încît Alexandru Iliaş putea spune la 20 martie 1628 despre satul Nenciuleşti, care s-au vîndut rumîni lui Mihai vodă: «cum s-a vîndut toată ţara»[1]. Radu Mihnea liberează în 1615 o parte dintre ţăranii cotropiţi «cînd a fost cursul anilor 7123 (1615), iar domnia sa *n-a vrut să lase ţara domniei lui să fie vecini domneşti*, pentru că a socotit Radul voievod că este ţara împăratului»[2]. Avem a face cu o colaborare de interese şi de acţiune a domniei cu boierii împotriva ţăranilor; şi domnii şi boierii căutau să acapareze munca ţăranilor.

Politica ţărănească a lui Mihai Viteazul a dus, cum era de aşteptat, la răscoale ţărăneşti. O primă răscoală are loc în judeţul Dolj în 1596[3], apoi, după cucerirea Transilvaniei «s-a fost ridicat toate satele din ţară să se giudecească»[4]. «Toate» satele de rumîni, deci o mişcare generala, «s-au ridicat» ca să se elibereze, acesta este sensul cuvîntului «să se judecească», judec fiind omul liber.

Dacă privim lucrurile în ansamblul lor, sîntem departe de măruntele motive «fiscale» ale aşezămîntului lui Mihai. E vorba de o politică socială, destinată în general să robească braţele de muncă ale întregii ţărănimi. Ea nu poate fi decît urmarea transformărilor economice din cursul veacului al XVI-lea, de care am vorbit.

Aşezămîntul lui Mihai nu poate fi scos din cadrul politicii sociale a vremii, el face parte din această politică şi nici nu trebuie minimalizat pentru a scuti de învinuire clasa boierească. Nu putem să calificăm altfel «legătura» decît ca un act de silnicie al boierilor împotriva ţăranilor.

V

LEGAREA DE GLIE ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

REACŢIA ÎMPOTRIVA POLITICII ŢĂRĂNEŞTI A LUI MIHAI VITEAZUL

Politica lui Mihai Viteazul şi a boierilor săi faţă de ţărani, cotropirea braţelor de muncă şi a micilor ocine ale moşnenilor a produs fireşte o adîncă tulburare în ţară. Răscoalele ţărăneşti sînt dovada acestei tulburări. După căderea lui Mihai, cînd domnia nu mai avea la îndemînă marea oaste de mercenari, cînd boierii erau slăbiţi din pricina războaielor interne şi externe (luptele pentru domnie ale lui Radu Şerban cu Simion Movilă şi tătarii), a fost nevoie să se facă anume concesii. Cea dintîi a fost eliberarea satelor de moşneni devenite sate domneşti; aceste sate cărora Mihai Viteazul le luase libertatea, aruncînd asupra lor biruri grele şi luînd satul pentru birul pe care nu-l putuseră plăti, au fost eliberate de domnii următori, Simion Movilă şi Radu Mihnea.

---

1 Arh. st. Buc., m-rea Radu Vodă, XLV/8.
2 Citat în acelaşi document.
3 A. Veress, *Doc. privitoare la Ţara Rom. şi Transilvania*, V, p. 17.
4 «Revista istorică», I, 1915, p. 222.

Domnia a făcut şi aici o afacere bună, cerînd de la ţărani o răscumpărare pe bani grei. «Iar apoi, în urma lui Mihai voievod, a venit stăpîn şi domn al Ţării Romîneşti Simion voievod. Deci, domnia lui a chemat toate satele din ţară, care au fost cumpărate de răposatul Mihail voievod, să vie la domnia lui, ca să se răscumpere de vecinie...»[1]. Nu toate satele au putut răspunde la « chemarea » lui Simion vodă, care costa scump şi răscumpărarea satelor domneşti ocupate de Mihai Viteazul a fost reluată sub Radu Mihnea: «Domnia mea — scrie acest domn — dacă am văzut atîta păcat şi lacrimi de la acei moşneni... m-am milostivit, de i-am slobozit ca şi pe alte sate cîte au fost cumpărate de răposatul Mihail voievod, de s-au răscumpărat ei de la domnia mea de vecinie... »[2]. « Răposatul Radul voievod, spune un act de mai tîrziu, s-a milostivit de a slobozit *toate satele* domneşti, cîte au fost cumpărate de răposatul Mihail vodă să se răscumpere de vecinie de la domnia lui »[3]. Şi Alexandru Iliaş dă voie unui sat să se răscumpere de vecinie, «cum s-au răscumpărat de la Radul voievod şi alte sate domneşti care fuseseră cumpărate de răposatul Mihai voievod»[4].

Un aşezămînt domnesc din această epocă ce a urmat după Mihai Viteazul care dovedeşte adînca tulburare a economiei ţării şi necesitatea de a se lua măsuri de îndreptare de către domnie, este *moratoriul lui Radu Şerban*, pentru stingerea tuturor datoriilor. Un privilegiu de mai tîrziu (în 1636) arată că în zilele lui Simion Movilă, un boier, Necula vătaf, pierduse un cal ce-i fusese încredinţat de Lupul paharnic. Urmaşii acestuia cer ca despăgubire un ţigan rămas de la Necula, dar Matei Basarab respinge cererea, spunînd « toate cele ce au fost datorii şi prădăciuni şi furturi şi jafuri, cîte au fost, pe toate le-a călcat Şărban voievod, ca să fie întru nimică »[5]. Prin urmare Radu Şerban făcuse un aşezămînt anulînd toate datoriile dintre particulari, însoţit de o amnistie, anulînd despăgubirile datorite pentru furturi şi prădăciuni. Desigur, această măsură se datora vremilor tulburi ale luptelor civile, dar şi împrejurărilor economice, datoriile făcute de boieri pentru lux şi arme, pentru investiţii pe moşii. Principalii avantajaţi de aşezămîntul lui Radu Şerban erau boierii, cei ce mînuiau banii de pe urma vînzării produselor moşiilor. Dar şi moşnenii, care făcuseră datorii pentru a plăti birurile în bani impuse de domnie, nu se mai vedeau ameninţaţi cu vînzarea pămîntului şi a lor înşişi ca rumîni. Datoriile în bani ale moşnenilor au fost, cum se ştie, principala cauză a desfacerii proprietăţii megieşeşti.

Se pune întrebarea, care a fost soarta legăturii lui Mihai Viteazul în cadrul acestor măsuri care urmăreau să împace tulburarea vieţii sociale şi economice după Mihai? Fapt este că actele domneşti de judecată sau de întărire a rumînilor în baza « legăturii » lui Mihai vodă încep să apară de la 1613. De la căderea lui Mihai Viteazul pînă la această dată nu avem nici un document, dintre cele foarte numeroase rămase din acea epocă, pomenind legătura lui Mihai. Totuşi, între 1601—1613 nu lipsesc acte despre judecăţile rumînilor cu stăpînii pentru eliberare[6], însă niciunul din ele nu pomeneşte legătura;

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B. XVI, vol. II (1611—1615), p. 265—266.
[2] *Ibidem*, p. 368.
[3] Acad. R.P.R., doc. DCXL/2.
[4] Biblioteca Institutului de istorie, doc. 1636 iunie 18, orig. slav.
[5] Colecţie particulară (G. Finkelstein), 12 iunie 1636, orig. slav.
[6] *Doc. privind Ist., Rom., B.*, XVII, vol. I (1601—1610), p. 89—91, doc. din 27 mai 1603; p. 66—67, doc. din 23 dec. 1602; p. 377—378, doc. din 25 aprilie 1609; p. 427—428, doc. din 13 ian. 1610; p. 432—433, doc. din 18 ian. 1610; p. 481—482, doc. din 3 aug. 1610; p. 484—486, doc. din 19 aug. 1610; p. 498, doc. din 1610.

Jurătorii trimişi în cercetare nu caută să afle, de cînd s-au făcut ţăranii vecini, înainte sau după Mihai. Abia de la 1613 încep să se ivească numeroase acte, în care se arată că « rumînii au fost prinşi » de legătura lui Mihai şi că nu se pot muta de pe moşie. Înt-un act din 25 aprilie 1609, rumînii spun că n-au luat bani, nu li se invocă legătura [1].

Socotim deci că în vremea lui Radu Şerban (1602—1611) a fost suspendată în chip provizoriu legătura lui Mihai. Nu putem să nu facem o apropiere între tăcerea completă a izvoarelor despre legătură în această perioadă şi moratorul amnistie dat de Radu Şerban. Amnistia s-ar fi întins adică şi asupra fugii ţăranilor şerbi în această perioadă, fugă pusă în rîndurile « prădăciunilor, furturilor şi jafurilor », de care vorbeşte actul de amnistie.

O asemenea măsură concordă cu ansamblul măsurilor luate în acea vreme pentru liniştirea ţării, de care am vorbit mai sus.

Pentru suspendarea legăturii lui Mihai avem şi unele dovezi directe. La 15 ianuarie 1605, Radu Şerban întăreşte lui Mihul armaş moşia Pietroşiţa cumpărată de la megieşi: « aşa s-au apucat acei megiaşi care au vîndut mai sus zisa ocină a lor jupanului Mihul armaşul, ca să fie ei vecini pe această...ocină a lor, fiecare la locul său să se hrănească, *iar pe alte ocine şi la alţi boieri să nu fie volnici să se mute niciodată de pe locul lor părintesc* »[2]. Vecinii « se apucă », îşi iau îndatorirea, trecută în actul domnesc, că vor rămîne pe moşie, nu se vor muta la alţi boieri. Dacă la acea dată legătura lui Mihai ar fi fost în vigoare nu s-ar fi cerut garanţii de la vecinii cumpăraţi că nu vor pleca de pe ocinele ce rămîneau în folosinţa lor, deoarece legarea lor de glie ar fi fost de la sine înţeleasă.

La 6 iulie acelaşi an, Radu Şerban întăreşte satul Nucşoara mănăstirii Argeş, 41 de delniţe de cnezi care se vînduseră vecini. « Aşa s-au prins ei că se vînd ei cu toate părţile lor de ocină să fie vecini... dinaintea tuturor dregătorilor domniei mele din marele divan al domniei mele şi dinaintea tuturor boierilor mari şi mici şi dinaintea marelui arhimitropolit chir vlădica Luca. Şi niciodată să nu fie volnici să iasă de pe mai sus zisa ocină, să se închine şi să se dea vecini sub alţi boieri »[3]. Şi aici e vorba de *învoirea* vecinilor luată în chip solemn că renunţă la dreptul de strămutare, care deci era în vigoare la acea dată.

Cunoaştem, din nefericire, prea puţin istoria frămîntărilor sociale din Ţara Romînească în acea epocă, le putem numai ghici din consecinţele lor; pe de o parte suspendarea legăturii lui Mihai Viteazul, pe de alta silinţa boierilor de a cere ţăranilor să renunţe « de bună voie » la dreptul lor.

Către sfîrşitul domniei lui Radu Şerban, fără să se pomenească încă explicit « legătura », se vede însă că dreptul de strămutare a fost restrîns iar, dacă nu desfiinţat cu totul. Într-un privilegiu de slobozie din 18 aprilie 1610 domnul dă voie să se adune în slobozia episcopiei de Buzău « oamenii care vor veni să se pue suptu s⟨fîn⟩ta episcupie cu oamen⟨i⟩ dă peste Dunăre, or den Ţeara Ungurească or de la Mold⟨o⟩va »[4] (actul fără dată ar putea fi însă şi de la Radu Mihnea). Rezultă că oamenii de pe moşii nu aveau voie să se strămute în slobozii. Sub Radu Mihnea legarea de glie devine mai precisă. La 1612 domnul

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. I (1601—1610), p. 377—378.
[2] *Ibidem*, p. 154.
[3] *Ibidem*, p. 176—177.
[4] *Ibidem*, p. 452.

dă împuternicire lui Fota mare postelnic: «şi care vor fi răsipiţi rumăni, pre toţi să aib⟨ă⟩ a străngere dereg⟨ă⟩toriul dumnii mele, să-i duc⟨ă⟩ la moşiia lor»... pe un rumîn fugit, «să fie volnic dereg⟨ă⟩toriul dumnii mele... să-l ducă pre acest rumăn la moşia lui»[1].

Cîteva luni mai tîrziu avem primul act domnesc care aplică legătura lui Mihai. Încă o dată, nu fără luptă, obţinuseră boierii să-şi impună punctul de vedere.

LEGAREA DE GLIE ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA MIJLOCUL VEACULUI AL XVII-LEA

Începînd din 1613, legătura lui Mihai Viteazul este din ce în ce mai des invocată împotriva ţăranilor dependenţi care încearcă să scape de şerbie. Boierii afirmă, jurătorii mărturisesc că ţăranii stau pe moşie dinainte de Mihai, deci sînt legaţi de glie. Privilegiile pentru slobozie sînt date acum cu exceptarea precisă a vecinilor, care nu se pot muta în slobozii. De pildă privilegiul pentru satul Popşa al mănăstirii Dealul prevede că pot să se aşeze în această slobozie orice om «cine nu are jude (adică stăpîn) sau din satele domniei mele, fie din satele boiereşti sau mănăstireşti, care sînt oameni liberi, fără bir, fără dajdie» (22 ianuarie 1615)[2]. E vorba aici de oamenii cu învoială, care stau în diferite moşii (vom vedea că ei reapar după vecinirea celor din vremea lui Mihai Viteazul), care nu au stăpîni şi nu sînt legaţi cu birul de un anume sat. În privilegiul pentru acelaşi sat din 1 mai 1628 se hotărăşte ca să se adune acolo orice fel de oameni: «dacă nu are bir şi nu are cnez (stăpîn)»[3]. Cine află vecini de ai săi fugiţi în slobozie, poate să-i aducă înapoi, dar numai după ce vor sta de faţă la judecata domnească.

O dată cu aplicarea legăturii lui Mihai Viteazul are loc treptat o goană tot mai accentuată a boierilor după moşioarele moşnenilor, pe de altă parte o transformare tot mai precisă a rumînilor în oameni lipsiţi de drepturi, vînduţi şi trataţi ca robi.

De unde în veacul precedent se vindea pămîntul, iar vecinul (rumînul) se închina, în secolul al XVII-lea sînt acte formale de *vînzare* a oamenilor. La 5 noiembrie 1588 Mihnea Turcitul întăreşte lui Pîrvu logofăt un vecin anume David «singur s-a închinat vecin de bună voia lui slugii domniei mele lui Pîrvul logofăt, ca să-i fie vecin. Iar întru aceasta Pîrvul logofăt, el i-a dat pentru delniţa lui 1 200 aspri»[4]. În schimb în secolul al XVII-lea într-un act despre satul Aninişul, «ei toţi s-au vîndut cu toate ocinile, de a lor bună voie şi cu ştirea tuturor megiaşilor dimprejurul locului... ca să fie vecini mai sus spusului dregător al domniei mele»[5].

Deosebirea dintre *închinarea* vecinilor din secolul al XVI-lea şi *vînzarea* lor din veacul următor este esenţială. Cel ce se închină intră în dependenţa personală, este vorba de un act de credinţă feudală, cel ce se vinde devine obiectul cumpărătorului. Trecerea de la o formă la cealaltă se datoreşte desfiinţării dreptului de strămutare; în secolul al XVI-lea avem supunerea în

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. II (1611—1615), p. 91.
[2] *Ibidem*, p. 360.
[3] Arh. st. Buc., XXII/1.
[4] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVI, vol. V (1581—1590), p. 380.
[5] *Ibidem*, XVII, vol. II (1611—1615), p. 133.

credinţă, care nu se vinde pe bani, pentru că vecinul poate pleca, în secolul al XVII-lea avem stăpînirea omului şi a muncii sale care se vinde pe bani, de vreme ce e vorba de o stăpînire definitivă, asupra căreia nu se poate reveni. Ea apropie rumînia de robie.

C. Giurescu în studiile sale asupra rumînilor socotea că « rumînirea se face acum (în secolul al XVII-lea) cu mult mai greu şi mai totdeauna în baza unui act formal de vînzare »[1]. De aici trage concluzia că în secolul al XVII-lea rumînia este în decădere ca instituţie faţă de veacul precedent. Fireşte că e vorba de o confuzie. De vreme ce în veacul al XVI-lea exista dreptul de strămutare, vecinul nu făcuse « act formal de vînzare », un asemenea act pentru persoană, nu pentru pămînt, îşi are rostul numai cînd ţăranul este legat de glie. Existenţa acestor acte în secolul al XVII-lea departe de-a fi un semn de destrămare a instituţiei rumîniei, înseamnă agravarea condiţiilor ei.

Obligaţiile rumînilor faţă de stăpîni sînt în creştere. Altfel nu ne-am putea explica de ce în mai toate satele boiereşti se ivesc încercări ale rumînilor de a se răscumpăra, precum şi judecăţi interminabile între stăpîni şi ţărani. Simpla obligaţie a dijmei (a zecea parte din produse) nu este suficientă pentru a explica nenumăratele judecăţi şi plata a sume mari de bani pentru eliberare din şerbie.

Obligaţiile rumînilor faţă de stăpîn în secolul al XVII-lea sînt puţin studiate şi apar rar în acte; socotim pe baza consideraţiei de mai sus ca indiscutabilă introducerea clăcii (boierescul) pe rezerva boierului sau a mănăstirii, în această epocă. Cele cîteva acte care vorbesc pe vremea lui Matei Basarab de 3 zile de muncă pe an privesc introducerea acestei munci şi pentru oamenii cu învoială. Cuantumul muncii pentru rumîni nu este fixat sau în orice caz nu e cunoscut din acte.

În interiorul economiei domeniului boieresc ţăranul cu delniţă, pe care o munceşte din strămoşi, începe să fie asimilat cu cel fără delniţă, cel care poate fi dus oriunde, la ori ce fel de munci. Boierii urmăresc acum desfacerea obştii ţăranilor dependenţi, ei cumpără, pentru a-i aşeza pe pămîntul lor oameni, « fără ocina lor », numai « capetele», care urmează să stea pe moşia stăpînului [2]. Sînt cumpăraţi « copii de vecini » separat de părinţii lor, spre a fi crescuţi în vederea muncii pe partea boierului: « un copil de vecin, anume Stoica, pe 1 400 de aspri, un copil de vecin, Stanciul, cu 1 300 aspri, de la Badea pîrcălab de Argeş, un copil de vecin, anume Cîrstian, pe 1 400 aspri de la Radul postelnic »[3]. În genere după 1620 se poate vorbi de despărţirea forţată a rumînilor de moşia lor de baştină, de delniţele lor ereditare. Ei sînt duşi de stăpîni pe alte moşii, unde au nevoie de braţe de muncă: « Călugării (de la Bunavestire din Buzău) au adunat pe toţi vecinii din aceste sate, Meteleul şi Albeşti, de i-au aşezat pe ocina mănăstirii de la Macsin, ca să locuiască acolo »[4].

Pe de altă parte, chiar în cazul răscumpărării pe bani a rumînilor, se pun piedici la liberarea lor. Am văzut din veacul al XVI-lea că dreptul de protimisis era invocat ca un pretext împotriva răscumpărării lor. Boierii care aveau ocine în acel sat « lepădau » banii daţi de rumînii eliberaţi şi-i luau pe seama lor ca şerbi[5].

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 202.
[2] Arh. st. Buc., peceţi, 49, 1636 iulie 17.
[3] *Ibidem*, Mitrop. Ţării Rom., CVIII/14 (1654 ian. 3).
[4] *Ibidem*, doc. din 1621 aug. 7.
[5] Numeroase cazuri în prima jumătate a secolului al XVII-lea, de exemplu actul din 31 mai 1624 al lui Alex. Coconul, Acad. R.P.R., peceţi nr. 288.

La 1638 Matei Basarab anulează eliberarea unor rumîni care plătiseră mănăstirii Argeş, sub cuvînt că « am socotit domnia mea că n-au fost volnic egumenul să răscumpere vecinii mănăstirii »[1].

Dar în acelaşi timp şi paralel cu înrăutăţirea stării rumînilor în Ţara Romînească şi cu piedicile ce se pun pentru eliberarea lor, constatăm şi obţinerea de către ţărani a unor măsuri, care să uşureze eliberarea. În vremea lui Gavril Movilă cu învoirea domnului se fac eliberări în masă a ţăranilor de pe moşiile boiereşti, răscumpărări care în multe cazuri au fost anulate de domnii următori. Vorbind de una din aceste răscumpărări, a rumînilor din Godeni de la fiicele lui Mihalcea banul, actul adaugă « *cînd s-au rescumpărat şi celelalte sate, toate* »[2]. Fraza priveşte satele de rumîni din toată ţara, e vorba de o mişcare generală de răscumpărare din acea vreme, pe care domnia nu a putut-o împiedica şi care are ecou în multe acte. După căderea lui Gavril Movilă, boierii cer anularea răscumpărării satelor de către vecini, spunînd că domnul şi unii sfetnici ai lui le-au admis şi le-au întărit fără voia lor.

Matei Basarab, ca şi Mihai Viteazul, cotropise multe sate de moşneni, dar imediat după aceea urmează o reacţie: « după ce m-a dăruit dumnezeu cu domnia, scrie Constantin Şerban voievod... văzînd că Matei vodă a cotropit multe sate cu silnicie şi fără dreptate, am dat voie domnia mea să se răscumpere vecinii pe care-i cumpărase Matei voievod în domnia lui, fără dreptate şi să dea bani în treaba ţării »[3].

Matei Basarab el însuşi se văzuse silit să ia măsuri de eliberare a unor categorii de rumîni. El edictează hotărîrea că preoţii şi fiii lor nu pot fi rumîni şi toţi cei veciniţi să fie eliberaţi: « Am socotit domnia mea că nu se cuvine să fie preoţii vecini nimănui, nici ei, nici fiii lor »[4].

La 1633 Matei Basarab hotărăşte o prescripţie a urmăririi rumînilor fugari: « Pe cine îi va fi apucat birul în oraşul domniei mele Cîmpulung patru ani înainte, de ⟨la⟩ Alexandru Iliaş (1627—1629), acela să fie primit în viitor ca orăşan, iubit de toţi orăşenii şi de toţi ţăranii şi să fie în pace de toţi oamenii şi slugile domniei mele, nimeni să nu-i scoată din oraş, ca să strice tîrgul şi birul, ci să fie întocmai ca orăşanii întru toate. Iar cei statorniciţi din zilele lui Leon vodă (1629—1632), aceia să se aducă la urmă lor, de unde sînt ei »[5]. Prescripţia era deci de patru ani, de la 1629, prin acest aşezămînt domnesc, cei plecaţi de pe moşii mai demult de patru ani, nu mai puteau fi aduşi înapoi de stăpîni. Dacă se aşezaseră în oraşe, rămîneau acolo ca oameni liberi. Cei strămutaţi ulterior puteau fi aduşi cu sila înapoi.

Aşezămîntul lui Matei Basarab poate fi considerat ca o nouă legătură, sau ca o înnoire în anume condiţii de prescripţie a legăturii lui Mihai Viteazul. Astfel îl priveau oamenii de atunci. Într-un act din 1 mai 1637, Stoica din Romîneşti constată că a avut doi rumîni şi mănăstirea Tismana alţi doi rumîni, « *ci i-au apucat legătura* la mănăstire, iar ai mănăstirii la mine ». Deci să rămîie rumînii cum i-a găsit legătura, adică ai mănăstirii ai lui Stoica şi ai lui Stoica mănăstirii[6]. Acest act a fost publicat şi de C. Giurescu în lucrarea sa despre legătura lui Mihai Viteazul şi l-a socotit ca referindu-se la legătura lui Mihai

[1] Arh. st. Buc., Episc. Argeş, II 20.
[2] Acad. R.P.R., doc. DCXXXIX/5 (din 2 iulie 1619).
[3] *Ibidem*, suluri nr. 7 (din febr. 1657).
[4] *Ibidem*, doc. CCLVIII/66.
[5] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, Buc., 1857, p. 176.
[6] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 89—90.

Viteazul (care nu e pomenit în act). Dar este evident că nu după 43 de ani s-ar fi gîndit acei doi stăpîni de rumîni să legalizeze schimbul impus de legătură, ci actul priveşte o chestiune recentă, face aluzie la legătura lui Matei Basarab, nu la a lui Mihai.

Cum vom vedea mai jos, în Moldova, în veacul al XVII-lea, aceasta era regula generală, căutarea vecinilor fugiţi era limitată la termene de 4—10 ani în urmă, ceea ce, cu mijloacele organizării de atunci, însemna că un număr destul de însemnat de şerbi scăpau periodic. Asemenea prescripţii sînt cunoscute şi în istoria Rusiei, din aceeaşi epocă. Apariţia unei asemenea măsuri în Ţara Romînească, singura cunoscută pînă acum, dovedeşte în primul rînd grija pentru boierii care atrăseseră pe moşiile lor pe rumînii altora, apoi pentru fisc, totuşi un mare număr de ţărani profitau şi ei de pe urma ei, devenind oameni cu învoială şi orăşeni.

După cum se vede, evoluţia rumîniei nu a fost rectilinie, ciocnirea de interese arată existenţa unei lupte interne, care se oglindeşte în aspectele diferite ale restrîngerii şi lărgirii drepturilor ţăranilor dependenţi.

În orice caz, un fapt rămîne precis ca rezultat al acestei lupte, a stadiului în care se afla viaţa economică a ţării: creşterea treptată a numărului oamenilor cu învoială.

OAMENI CU ÎNVOIALĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

În secolul al XVII-lea în Ţara Romînească oamenii cu învoială se înmulţesc. C. Giurescu socotea chiar că în secolul al XVII-lea, spre deosebire de cele precedente, « omul poate fi liber şi fără a fi proprietar »[1], dar nu dă nici o explicaţie acestui fapt. Istoricul amintit credea că înainte toţi cei ce stau pe moşiile boierilor erau numai şerbi, oameni « liberi » (am zice « cu învoială ») nu existau pe atunci, dar încep să apară după legătura lui Mihai Viteazul. Felul cum Giurescu a înţeles legătura, ca o măsură fiscală, care reglementa la un moment dat aşezarea pe moşii a rumînilor fugiţi, deveniţi şerbi în noile lor aşezări, nu implică de loc apariţia după aceia a unor oameni cu un nou statut juridic, care nu ar fi existat înainte de legătură. De vreme ce legătura lui Mihai nu creează pe oamenii cu învoială, înseamnă că ei existau şi înainte, precum de fapt i-am aflat în secolul al XVI-lea, ba chiar şi în al XV-lea. Ei sînt o parte a ţărănimii, de care trebuie să ţinem seamă în toată perioada feudală a istoriei noastre.

Este adevărat că în secolul al XVII-lea ei se înmulţesc foarte mult, ceea ce înseamnă pe de o parte o liberare a unui număr însemnat de rumîni, pe de alta trecerea moşnenilor săraciţi în rîndurile oamenilor cu învoială. Acest fenomen social cere o explicaţie în cadrul istoric al vremii.

Legătura lui Mihai legase de glie şi asimilase cu rumînii pe toţi oamenii cu învoială care se aflau în acel moment pe moşii. Ea nu avea însă efect în viitor. Toţi cei ce vor deveni oameni cu învoială liberi de rumînie, după legătura lui Mihai, îşi păstrează drepturile lor, legătura nu-i privea pe ei. Cum se explică formarea din nou a acestei categorii de oameni care fusese desfiinţată momentan de « legătura lui Mihai »? Pe de o parte un mare număr de foşti stăpîni de pămînt, moşneni, treceau în rîndurile celor care căutau de lucru pe pămîntul boieresc, după ce-şi vînduseră partea de moşie. Am văzut că boierii

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 202.

căutau să rupă obştea supusă şi să folosească munca ţăranilor pe moşie, fără a mai recunoaşte şi a păstra drepturile lor ereditare asupra delniţelor lor de baştină. De aceea ei cumpără rumîni « fără ocină », sau dimpotrivă ocină « fără rumîni », fără ca fostul stăpîn al ocinei să se vecinească. Acesta era obligat să plece aiurea, lăsîndu-şi ocina la dispoziţia cumpărătorului. Astfel la 29 mai 1608 o serie de mici stăpîni de pămînt, formînd un sat întreg, se vînd lui Cernica vistier, unii vînd ocina cu adaosul trecut în act: « să fie vecini », alţii nu se vînd vecini, ci numai ocina [1]. Într-un act din 4 mai 1610 se spune că au vîndut « toată partea lor de ocină şi moştenire şi cumpărătură... dar ei să nu fie vecini, pentru că aşa le-a fost întocmirea » [2].

Acesta pare a fi izvorul principal al oamenilor cu învoială; foştii moşneni sărăciţi, ieşiţi din obşte, plecaţi de pe ocina lor, pe care erau siliţi s-o vîndă din cauza greutăţilor birului.

Dar şi eliberarea rumînilor alimentează creşterea acestei categorii de oameni. Sînt numeroase cazurile cînd rumînii se răscumpără de la stăpîn, fără a-şi răscumpăra şi delniţa pe care o lucrau în dijmă. La 29 iunie 1625 de exemplu, Avram se răscumpără de rumînie, « însă numai cu capul, cu fiii lui ». El dă pentru aceasta 50 de galbeni, 64 de oi, 3 burdufe de brînză [3]. Stăpînul făcea o dublă afacere, întîi primea banii, apoi rămînea la dispoziţia lui exclusivă delniţa rumînului. Dar faptul că sînt rumîni care dau bani grei, ca să aibă voie să-şi părăsească pămîntul pe care-l lucraseră, înseamnă că găseau un avantaj în această strămutare, că găseau uşor de lucru şi pămînt în dijmă aiurea. Erau deci multe moşii nelucrate care aşteptau şi primeau oameni cu învoială în condiţii avantajoase. Nu ne îndoim că şi mulţi oameni fugiţi, care în împrejurările administraţiei vechi nu puteau fi găsiţi, înmulţeau rîndurile oamenilor cu învoială.

Pe lîngă acestea mai există şi alte posibilităţi de a ajunge om cu învoială, afară de cele principale amintite mai sus. Toţi cei ce fuseseră în robie la turci şi la tătari, cei ce fuseseră de nevoie în ţară străină şi nu se hrăneau pe pămînt boieresc, erau socotiţi, la întoarcerea lor, ca oameni liberi şi se puteau aşeza cu învoială pe moşiile boiereşti şi mănăstireşti [4].

În sfîrşit moşnenii cu ocină, dar al căror pămînt era de munte, prost, veneau şi se tocmeau să lucreze în dijmă pe moşii boiereşti. Astfel la 2 iulie 1615 ţăranii din Prodileşti ai mănăstirii Strîmbul « aşa pîrau ei, că sînt megiaşi, că *au avut ocină şi în alte sate* şi că n-au fost vecinii sfintei mănăstiri de moştenire ci au venit din altă parte » [5]. Ca urmare a acestei situaţii, moşiile lucrate în parte şi în total cu oameni de învoială, cu drept de strămutare, sînt tot mai multe. Într-un act din 18 februarie 1636: « Şi au fost atunci în satul Plătăreşti 40 de vecini şi două roate de moară, iar în satul Grecii n-au fost nici vecini, nici mori ». După ce satul Greci ajunge al lui Ivaşco vornic el face mori pe ocina satului « şi a fost atunci numai un vecin în satul Greci » [6]. Satul avea mori, moşia era cultivată, desigur, numai de oameni cu învoială. La 31 decembrie 1616, privilegiul lui Radu Mihnea arată cum s-a format slobozia mănăstirii Radu Vodă: « S-au adunat mulţi oameni fără dăjdie şi fără stăpîni... sîrbi, moldoveni şi robi vlahi, care au fugit din ţara turcească şi oameni fără stăpîni

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. I (1601—1610), p. 316—322.
[2] *Ibidem*, p. 463.
[3] Arh. stat, Buc., Ep. Buzău, LII 2.
[4] Vezi amănunte asupra acestei chestiuni la C. Giurescu, *op. cit.*, p. 66.
[5] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. II (1611—1615), p. 411.
[6] Arh. stat, m-rea Radu Vodă, XLIII/8.

şi fără dăjdii »[1]. La 10 iunie 1619, se răscumpără vecinii din Dulceni, « iar jumătate de ocină de sus a rămas la mîna lu Raţ Mihaiu fără nici un vecin »[2]. Fireşte că ocina nu urma să fie lăsată în paragină, ci lucrată cu tocmeală.

Cele două categorii de ţărani, vecinii (rumînii) şi oamenii cu învoială continuă să existe pînă la eliberarea celor dintîi şi chiar pînă în secolul al XIX-lea se face deosebire pe moşii între *clăcaşi*, vechii locuitori băştinaşi, urmaşii vecinilor şi *lăturaşii* veniţi din altă parte cu alte drepturi decît cei dintîi. Ca fenomen social creşterea numărului oamenilor cu învoială este tot o urmare a creşterii agriculturii la noi, a vînzării produselor agricole pe bani. Vecinii încep să aibă şi ei bani şi se răscumpără, devin oameni cu învoială, moşnenii care nu pot valorifica recolta pe pămînt prost şi puţin îşi vînd loturile lor şi trec şi ei în aceeaşi categorie. E probabil că munca liber consimţită a oamenilor cu învoială era mai rentabilă pentru boieri decît munca servilă. Este vorba de un fenomen social care se constată şi în lumea feudală din apusul Europei, trecerea la munca liberă de la munca şerbilor, dar la noi el nu a luat aceleaşi proporţii ca în Apus, unde în această epocă şerbia este aproape complet desfiinţată şi înlocuită cu munca fermierilor angajaţi cu învoială. Lipsa braţelor de muncă într-o populaţie rară, venitul mai redus al moşiilor la noi, mai ales din cauza exploatării economice turceşti, fac pe boieri să caute totuşi să robească şi pe oamenii cu învoială.

La 29 mai 1665 un oarecare Vasile ia de la Neagoe logofăt din Fărcăşeşti, stăpînul moşiei pe care lucra cu învoială, un act de garanţie că nu va fi făcut rumîn: « auzind bogate cuvinte, zicînd că strigă toată ţara de rumînie, care-l va prinde acea poruncă în sat boieresc, să fie rumîn. Deci el (Vasile) fiind om slobod, judec, el s-a spăimîntat şi a tras să fugă ». Boierul îi garantează, « cum de va fi o legătură [3], care cumva, iar el să fie în pace şi slobod de către mine şi de către toţi oamenii miei »[4].

Faptul că se răspîndeau asemenea zvonuri şi oamenii îşi luau garanţii, dovedeşte existenţa unei încercări a boierilor de a face rumîni pe oamenii cu învoială, aceasta era dorinţa lor în acea epocă.

Dreptul de strămutare al acestor oameni fusese restrîns în Ţara Romînească printr-o hotărîre a lui Matei Basarab, dictată, în aparenţă, de interese fiscale. Anume, oamenii cu învoială nu se puteau muta de pe moşie între două recensăminte (same) a dărilor, ci numai cu prilejul unui nou recensămînt, cînd se pot înscrie în alt sat. Astfel la 7 aprilie 1644 satele Prăvăleni şi Iaşi au pîrît « că au avut ei oameni fugari în satul Flămînzeşti de la seama talerului încoace ». Iar satul Flămînzeşti « ei aşa au spus că nu este nici un om intrat din altă parte »[5]. Deci plecarea « de la seama talerului » (recensămîntul dării în bani) era interzisă. Măsura privea exclusiv pe oamenii cu învoială, de vreme ce vecinilor strămutarea le era total interzisă. Interzicerea oamenilor cu învoială de a se strămuta pînă la un nou recensămînt, care se făcea destul de rar, era o piedică serioasă în calea liberii mişcări a acestor ţărani. Prin aceasta se împlinea măcar în parte voia boierilor de a-i trece în rîndurile rumînilor. Situaţia la mijlocul secolului al XVII-lea în Ţara Romînească era deplina legare de glie a rumînilor şi lupta pentru dreptul de strămutare al oamenilor cu învoială.

---

[1] *Doc. privind ist. Rom.*, B, XVII, vol. III (1616—1620), p. 78.
[2] *Ibidem*, p. 377.
[3] Şi de aci se vede că *legătura* înseamnă legare de glie.
[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68.
[5] Arh. St. Buc. Ep. Argeş, II/24.

VI

LEGAREA DE GLIE ÎN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA

DESFIINȚAREA DREPTULUI DE STRĂMUTARE ÎN MOLDOVA

Pînă la ultimele decenii ale secolului al XVI-lea Moldova n-a cunoscut legarea de glie; cu anume condiții, pe care nu le putem cunoaște mai de aproape, țăranii dependenți erau în drept să se strămute. Legarea țăranilor dependenți de glie în Moldova coincide ca dată cu legarea celor din Țara Romînească. Prima știre despre legarea de glie este tot tratatul de vasalitate cu Sigismund Bathory al Transilvaniei. Tratatul Moldovei, foarte asemănător cu al Țării Romînești, a fost încheiat la Alba Iulia la 3 iulie 1595 de voievodul Ștefan Răzvan, o lună și jumătate după cel pe care-l primise Mihai Viteazul la 20 mai [1]. În tratatul cu Moldova lipsește articolul pe care l-am întîlnit în cel muntean, pentru scutirea de bir și prestații a boierilor; boierii moldoveni nu se aflau în aceeași situație complet privilegiată. În schimb, se introduce un articol care dă de gîndit asupra primejdiei răscoalelor țărănești în Moldova: « Cine, împotriva legii și dreptății, ar năvăli cu forța în casele și curțile boierilor, va fi pedepsit cu moartea ». După aceea urmează articolul despre desființarea dreptului de strămutare, identic ca fond cu cel din tratatul Țării Romînești: « *colonii și iobagii boierilor care ar fugi de pe moșiile (bonis) boierilor și de sub stăpînirea lor și s-ar adăposti pe moșii streine, să fie aduși înapoi* ».

Legarea de glie a țăranului moldovean la începutul secolului al XVI-lea rezultă și din descrieri literare. Matei al Mirelor, în cronica sa versificată, vorbind de măcelul boierilor moldoveni la lupta de la Cornul lui Sas, la 1612, arată pedeapsa acestor stăpîni, « care mîncau pe săraci ca niște lupi flămînzi, care trag pe urma lor sute de șerbi [2] și care despoaie pe cei săraci și pe orfani, ca niște tîlhari »[3]. Se înțelege că aici nu e vorba de oameni liberi de a pleca, ci de cei legați de glie. Strigătului de indignare al lui Matei al Mirelor îi corespunde celebrul pasaj din *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir: « Am putea numi pe șerbii moldoveni cei mai nenorociți din cîți sînt pe lume, dacă bogăția pămîntului și a semănăturilor aproape nu i-ar scoate din mizerie » [4].

Existența clăcii pe rezerva seniorială, care însoțește întotdeauna legarea de glie, apare lămurit în Moldova în secolul al XVII-lea. Am amintit mai înainte de actul lui Ieremia Movilă din 2 aprilie 1607, în care oprește pe Boul vistier de la ocina în litigiu, Rădenii, « să nu are acea parte de ocină ... nici vecinii lui să nu are »[5], deci se făcea deosebirea între arătura vecinilor și acea făcută de boier, pe rezervă. În a doua jumătate a secolului avem prima reglementare a numărului de zile de clacă datorite de vecini stăpînului. La 5 august 1660, mănăstirea Bîrnova este autorizată « să scoată satul Ciorbeștii... să lucreze cîte două zile pe lună la orice lucru va fi voia călugărilor » (pe lîngă a zecea din

---

1 Tratatul Moldovei, Hurmuzaki, *Documente*, III—1, p. 477—481.

2 și nu « servitori », cum este greșit în traducere.

3 Matei al Mirelor, *Istoria Ungrovlahiei*, la A. Papiu Illarian, *Tezaur de monumente istorice*, I, p. 338. Traducerea noastră diferă de a editorului.

4 D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 122.

5 Vezi mai sus, p. 83.

toate produsele)[1]. Aceasta însemna 24 de zile de clacă pe an, datorite de toţi sătenii, ceea ce arată că e vorba în primul rînd de munci agricole.

Legarea de glie în Moldova este ilustrată din primii ani ai secolului al XVII-lea de numeroase dovezi. De atunci încep poruncile domneşti pentru aducerea înapoi a vecinilor (susedi) fugiţi de pe moşiile de unde plecaseră, precum şi poruncile care întăresc dreptul stăpînilor să oprească strămutarea ţăranilor.

La 15 iulie 1601 Ieremia Movilă dă voie mănăstirii sf. Nicolae să-şi adune pe vecinii care au fugit din satele lor, Giurov şi Nicoreşti, « ori unde-i vor afla în ţara domniei mele şi fie în al cui sat, fie în sat domnesc sau boieresc sau vlădicesc sau călugăresc sau în nişte slobozii sau ori unde, pe toţi să aibă să-i tragă, să meargă fiecare la casele lor »[2]. Asemenea acte nu statornicesc o excepţie în favoarea beneficiarului, ele sînt un paşaport cu care stăpînul vecinilor fugari sau oamenii lui pot intra pe moşii străine, să-i caute, în virtutea unui drept general. Acesta este primul caz cunoscut, urmat de altele: la 3 iunie 1608, Constantin Movilă dă un privilegiu asemănător aceleiaşi mănăstiri, adăugînd despre vecini « să-i prindă şi să-i ia, cu tot avutul lor »[3]. La 9 martie 1612 Ştefan Tomşa dă voie mănăstirii de la muntele Sinai « să oprească pe vecinii lor drepţi din satul lor (Sucaş), să nu fugă nici un vecin »[4]. La 25 martie 1612 Ştefan Tomşa scrie marilor vătafi din ţinutul Suceava că mănăstirea Neamţ are vecini fugiţi din satele ei şi nu pot să-i adune din satele boiereşti deşi au carte domnească, pentru că dregătorii şi vătămanii boierilor care-i primiseră, se împotrivesc. « Voi să le daţi (călugărilor) pe vecini cu ştreangul de gît în mîinile lor »; cei ce se vor împotrivi, să fie pedepsiţi[5]. La 7 iunie 1616 Alexandru Movilă dă voie mănăstirii Neamţ să-şi adune vecinii fugiţi din satul Buhainţi[6]. Asemenea acte se înmulţesc apoi în deceniile următoare.

De pildă la 20 mai 1634 Vasile Lupu dă voie mănăstirii Moldoviţa să-şi aducă vecinii fugiţi din Mileşti « să fie aduşi de grumazi înapoi cu toate vitele lor » [7].

Pravila lui Vasile Lupu spune: « cînd va fugi ţăranul de la locul şi de la stăpînu său, nime nicăiuri să nu-l primească, iară de-l va şi primi de o dată, de sîrg să-l întoarcă înapoi la satul lui, de unde iaste »[8].

Pe de altă parte, ca şi în Ţara Romînească, privilegiile de slobozii nu mai îngăduie, începînd din primii ani ai secolului al XVII-lea, aşezarea în ele a vecinilor boierilor. La 13 ianuarie 1602, Ieremia Movilă acordă slobozie satului Horodişte, dar vor beneficia de scutiri ţăranii veniţi din alte ţări: „cehi, ruşi, sîrbi, greci, vlahi (munteni), unguri[9]. În aceleaşi condiţii se acordă privilegiul satului Vertiporoh al boierului Gligore (17 aprilie 1602). Privilegiul de slobozie dat de acelaşi domn la 19 mai 1606 pentru satul Dobracina adaugă pe lîngă străini « şi din ţara noastră, oameni nescrişi »[10]. Deci cei neînscrişi în catastiful

---

[1] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi ţăranii*, p. 261, nota, confirmarea din 3 mai 1677; T. Codrescu, *Uricarul*, I, ediţia II, p. 132.
[2] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XVII, vol. I (1601—1605), p. 16.
[3] *Ibidem*, vol. II (1606—1610), p. 155.
[4] Acad. R.P.R., doc. XLI/28.
[5] *Ibidem*, LXXXIII/52.
[6] *Ibidem*, LXXII/19.
[7] Wickenhauser, *Moldovitza*, p. 106.
[8] S. G. Longinescu, *Legi vechi romîneşti şi izvoarele lor*, Bucureşti, 1912, p. 5—6.
[9] *Doc. privind ist. Rom.*, A, XVII, vol. I (1601—1605), p. 31.
[10] *Ibidem*, vol. II (1606—1610), p. 43—44.

vistierei, nelegaţi de un sat, din care nu se pot strămuta. Această rezervă apare în toate privilegiile de slobozii din Moldova din secolul al XVII-lea, numeroase la număr (de exemplu, la 1622—1623 privilegiul satului Scumpia: « şi oameni de prin ţara domniei mele, însă tot oameni care nu au fost scrişi nicăieri la dabile ») [1]. Bineînţeles că toţi vecinii boierilor şi mănăstirilor erau scrişi la dări şi nu se puteau deplasa (şi răzeşii erau scrişi la dări, dar răspundeau cu pămîntul lor, nu erau legaţi de glie). Acei ce beneficiază de acordarea avantajelor sloboziilor sînt în primul rînd oamenii cu învoială, cu aşezare provizorie.

Aşadar la începutul secolului al XVII-lea vecinii din Moldova erau legaţi de glie. În Moldova nu avem ca în Ţara Romînească un aşezămînt ca al lui Mihai Viteazul, care opreşte dreptul de strămutare şi aceasta se explică prin împrejurările pe care le vom studia mai jos, anume că în Moldova nu a existat o legare definitivă şi absolută de glie. Asupra datei începerii legării de glie în Moldova, nu putem spune altceva, decît că ea trebuie să fie aproape contemporană cu cea din Ţara Romînească, de vreme ce apare în acte întîia oară, tot în tratatul de vasalitate cu Sigismund Bathory din 1595.

PERIOADELE FISCALE DE OPRIRE A STRĂMUTĂRII ÎN MOLDOVA

E de însemnat o deosebire faţă de Ţara Romînească în actele moldoveneşti privitoare la slobozii. În cea dintîi se îngăduie aşezarea în slobozii a ţăranilor fără cnezi (stăpîn) şi fără bir, pe cînd în Moldova ele se raportă numai la dare, fără menţiune a stăpînului. Această deosebire nu e întîmplătoare şi datorită numai unui obicei de cancelarie. Fireşte că oamenii fără dajdie înscrisă permanent într-un sat sînt oamenii cu învoială, deci ambele categorii de acte se referă la aceiaşi ţărani semiliberi. Dar în această deosebire formală surprindem un semn al deosebirii esenţiale între Moldova şi Ţara Romînească în privinţa legării de glie a ţăranilor dependenţi.

În Moldova, cel puţin la început, legarea de glie nu a fost definitivă şi necondiţionată ca în Ţara Romînească. Ea era legată de recensămîntul contribuabililor şi de anume termene stabilite de domn, înlăuntrul cărora ţăranii nu se puteau strămuta. Dacă trecea un anume timp, vecinii în Moldova nu mai puteau fi reclamaţi de foştii lor stăpîni. Într-un act de la Moise Movilă din 1630 se constată în general « de vreme ce au trăit de atîţia ani (în sat) nu se cuvine ca să ia pe vecin unuia altuia », şi respinge cererea fostului stăpîn al vecinului [2].

Privilegiile de slobozii spun lămurit că cei scrişi la dări într-un sat nu se puteau muta în slobozie. Rezultă însă de aici, că cel ce se mutase înainte de alcătuirea numărătoarei (cislei) rămînea mutat şi nu mai putea fi adus înapoi din satul în care l-a găsit noua numărătoare; în anul în care se făcea numărătoarea, după plata dării ţăranul se putea muta. Ţăranii nu erau legaţi de glie pentru stăpîn, ci în marginile dintre două numărători.

Numeroase dovezi se pot aduce pentru această constatare, care arată că în Moldova, la începutul secolului al XVII-lea, legarea de glie atîrna de anume perioade limitate în timp, în care ţăranii nu se puteau muta şi puteau fi aduşi înapoi

[1] Acad. R.P.R., foto, XXXII/42.
[2] Arh. st. Buc., A. N., MMDCXXXIX/7.

de stăpînii lor. Acesta era sistemul şerbiei moldoveneşti, deosebit de cel din Ţara Romînească.

În domnia lui Ştefan Tomşa, nişte oameni fugiţi din satul Crăciuneşti « le-a scris cisla în Crăciuneşti şi ei au fugit în alte sate». Domnul porunceşte ca «oriunde-i va prinde, să-i lege stăpînul lor, să-i aducă la un scaun de judecată. . . să plătească acei zloţi »[1]. Deci aducerea înapoi era pentru plata dării, pentru că oamenii aveau partea lor, înscriere la dare (cislă) în acel sat. La 3 iunie 1617 se arată la o judecată că nişte ţărani fugiţi de pe moşie au spus « i-au apucat orînduiala şi perepisnicii (adică recensămîntul şi cei ce scriau numele dajnicilor) în alt sat»[2].

Mai lămurit este scris într-o poruncă a lui Gaşpar Gratiani din 29 iunie 1619 pentru satele mănăstirii Probota « să-şi caute vecini care au fugit din satele lor de la cislă (numărătoare) să-i aducă înapoi, să plătească, unde i-a prins înscrierea la dare (pisanie), pînă la vreo *îndreptare* »[3]. Aşadar, numai acei ţărani strămutaţi după cislă puteau fi aduşi înapoi, să plătească unde au fost înscrişi şi să rămînă apoi pe loc, pînă la noua îndreptare, adică o nouă statistică.

În 1618 Radu Mihnea dă voie lui Coruiu, fost comis, să caute în toată ţara pe vecinii săi fugiţi din satul lui, « să-i tragă în sat, pentru că sînt scrişi la dabile în satul Colfăşeni, să-i prindă şi să-i dea în cisla satului fiecare după putere »[4]. Deci beneficiarul măsurii legării de glie era de fapt boierul, stăpînul, el executa aducerea ţăranilor înapoi, dar se prevede că această execuţie o face numai pentru acei ţărani care sînt înscrişi la dări în satul lui. Deci cei plecaţi înainte de înscrierea contribuabililor nu mai puteau fi reclamaţi.

La 9 ianuarie 1620 Gaşpar Gratiani dă voie călugărilor de la Putna să-şi adune vecinii lor, cîţi vor fi fugit şi *se adaugă deasupra rîndului în act : «de la cislă»*... « să-i ia cu ştreangul de gît cu toate bucatele »[5]. Faptul că aceste două cuvinte se află adăugate deasupra rîndului în textul slav arată că e vorba de o precizare necesară (se înţelege că nu era vorba de cauza fugii ţăranilor, « za cislu » poate avea şi acest înţeles, ci de sensul « după cislă », căci motivul fugii nu interesa domnia).

Într-un act al aceluiaşi domn, 7 martie 1620, boierul Ionaşco Jora e împuternicit să-şi aducă înapoi vecinii fugiţi « din satul lui, Verceşti, *de la cislă* şi are hîrtie pentru ei de la *perepisnici*» (cei ce scriau pe contribuabili). Cei găsiţi în alte sate, sau în tîrg, să fie aduşi înapoi, să-şi plătească cisla (partea cu care sînt înscrişi)[4]. La 20 mai 1620 pe nişte vecini din satul Giurov, « i-a apucat întocmirea (*upravlenia*) acolo şi au fugit » în alte sate. Domnul porunceşte ureadnicului de Piatra să-i aducă înapoi [5]. E vorba bineînţeles de întocmirea dărilor. Într-un act în limba romînă din acelaşi an domnul dă voie mănăstirii sf. Sava să aducă înapoi « a lor vecini drepţi » din Horileni, fugiţi în alte sate sau în tîrg şi numai « carii vor fi apucat *scrisoare* acolo, ca să-şi plătească la cislă acolo » [6].

La 21 mai 1618 Radu Mihnea dă voie lui Ionaşco Bilăi să aducă înapoi «dintre vecinii săi ce fuseseră apucaţi de cislă în satul Roznov, pri pe unde îi va găsi în ţara domniei mele »[7]. Boierul putea uza de un drept al său, în folosul său, dar numai în limitele datei cislei.

[1] Acad. R.P.R., doc. CCXXXVI/2.
[2] *Ibidem*, doc. LXXX/138.
[3] Arh. st. Buc., m-rea sf. Sava Iaşi, XXXV/B/15.
[4] Acad. R.P.R., doc. XLI/87.
[5] *Ibidem*, LXXVII/43.
[6] Acte particulare G. Finkelstein.
[7] Arh. st. Iaşi, D/5.

Boierii puteau «ierta» sau să primească răscumpărare de vecinie, dar să facă dovadă că țăranul liberat a plătit dajdia. Fără învoirea boierului, țăranul nu putea pleca înlăuntrul unui termen dintre două alcătuiri a cislei. La 28 iulie 1619 boierii moldoveni constată că Pătonie a fost mai înainte «vecin de moșie și l-au lăsat de s-au dus de satul lui, unde-i voia și au plătit și niște vite pentru cislă, ce au pierit pentru dînsul»[1].

În general vorbind, termenul de recensămînt al dajnicilor era în Moldova termenul în care putea fi adus înapoi un vecin strămutat fără voia stăpînului. Această situație apare în acte numai la începutul secolului al XVII-lea. După 1620 mai cunoaștem numai un singur act, în care se leagă aducerea înapoi a vecinilor strămutați de plata cislei; la 10 iunie 1631 Moise Movilă dă voie lui Toderașco cămăraș să caute și să aducă înapoi cu bucatele lor pe vecinii săi fugiți din satul Scheia, «ca să-și plătească cisla»[2].

După această dată nu mai avem porunci domnești care limitează aducerea înapoi a vecinilor după data înscrierii în recensămînt.

Am arătat că Pravila lui Vasile Lupu oprește reținerea pe moșii a oricărui vecin străin. Sînt dovezi că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea se puteau aduce vecinii înapoi și după înscrierea lor la cislă într-alt sat cu condiția să ia cisla după ei, adică să nu rămîie darea lor pe seama satului în care au fost găsiți și din care au fost luați de stăpîn. În această perioadă privilegiile domnești vorbesc de «vecini pe veci»[3].

Socotim că prin deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea, probabil la începutul domniei lui Vasile Lupu, țăranul moldovean a fost legat mai strîns de glie, în sensul că s-a desființat termenul desigur scurt, dintre două recensăminte fiscale, ca mărginind vremea în care puteau fi urmăriți vecinii strămutați. De atunci înainte pot fi aduși înapoi cei fugiți de mai multă vreme ca oameni ai boierului și se desființează prescripția fiscală.

AȘEZĂMINTELE DOMNILOR MOLDOVENI PENTRU URMĂRIREA ȘI PRESCRIPȚIA STRĂMUTĂRII VECINILOR

Alături de perioadele de recensămînt aflăm în istoria Moldovei în secolul al XVII-lea alte perioade mai lungi, hotărîte de domni prin orînduiri speciale, înăuntrul cărora rumînii strămutați puteau fi aduși înapoi de stăpîni și dincolo de care se stabilea o prescripție. Sistemul a fost imitat după cel practicat în Rusia în acea vreme[4]. În situația actuală a cunoștințelor este probabil că nu cunoaștem toate orînduirile de acest fel ale domnilor Moldovei, fixînd asemenea perioade.

Cea dintîi datează din prima domnie a lui Ștefan Tomșa. În porunca adresată marilor vătafi ai ținuturilor Iași și Dorohoi, el spune că vecinii din satele mănăstirii Probota au fugit în slobozii și în satele boierilor din vremea Movileștilor «și le-au luat vecinii și li s-au pustiit satele». Deci călugării să și-i ia înapoi: «voi, mari vătafi, să întrebați și să cercetați foarte cu dreptate, *numai din zilele lui Eremia voievod*, să-i luați cu toate bucatele lor, în ori al cui sat vor

[1] «Revista istorică», VI, p. 90.
[2] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și boierii*, p. 265.
[3] Vezi de pildă cazurile citate de G. Ghibănescu, *Despre vecini*, în «Arhiva», Iași, XV, 1904, p. 11.
[4] Vezi mai sus, p. 70.

fi, să-i daţi în mîinile călugărilor »[1]. Actul este dat la 16 aprilie 1612, deci prescripţia era de la 1606, data morţii lui Eremia Movilă, *pe timp de 6 ani*. Pentru ţăranii fugiţi înainte, dreptul de urmărire se prescrie. Aceştia rămîneau oameni liberi cu învoială sau vecini ai altor boieri şi mănăstiri. Întrucît pentru atragerea oamenilor cu învoială boierii scutiseră de obligaţii pe un timp anumit pe aceşti ţărani, ca să aibă venit de la ei mai tîrziu, domnul acordă acestor boieri, cărora li se iau înapoi ţăranii, o despăgubire. « Iar boierul care i-a scutit pînă acum, spune acelaşi document, să-şi ia de la ei *colodă*[2], de la fiecare om cîte 4 taleri ».

În 1622, în a doua domnie a lui Ştefan Tomşa, domnul declară: « domnia mea am lăsat pe toţi oamenii să-şi ia vecinii care au fugit din zilele lui Constantin voievod, iar pe cei care au fugit mai demult să-i lase foarte în pace, să fie unde sînt »[3]. Aşadar, de la căderea lui Constantin Movilă, în 1611, erau 11 ani.

În domnia lui Miron Barnovschi au fost două orînduieli privitoare la strămutare. În prima, de la începutul domniei, se restrînge dreptul de aducere al vecinilor la foştii lor stăpîni, numai la un an. În actul din 20 iunie 1626 Miron vodă porunceşte dregătorilor şi vătămanilor mănăstirii Galata « a ţinea toţi vecinii mănăstirii carii vor fi mărsu în satele mănăstirii din dzilele lui Alixandru vodă (1620—1621) şi a lui Ştefan vodă (1621—1623) şi a Radului vodă (1623—1626) să nu-i dea nimănui, cui va vrea să-i ia. *Numai să aibă a da care oameni vor hi mărsu de un an*. Iar carii vor hi mărsu mai de multu, să hie volnici a nu-i da nimărui »[4]. *Deci la 1626 prescripţia era numai de un an*.

A patra orînduială care urmează după aceasta este a lui Miron Barnovschi în 1628. La această dată se face o mare adunare a ţării, cu episcopii, boierii mari şi mici, de rangul al doilea şi al treilea, cu mazilii, feciori de boieri, slugi domneşti... « şi toată ţara » care hotărăşte « de vor fi fugit vecinii de după împăratul încoace » (adică de la trecerea sultanului Osman în Moldova, la războiul cu polonii în 1621), « să fie tari şi puternici cu cărţile domniei mele călugării şi ficiorii de boieri a-şi lua vecinii, însă să le ia cisla cum va fi cu dereptul, fie unde-i vor afla, sau în sat domnesc sau în oraş, fie în sat boieresc, fie în slobozie, fie într-alte sate călugăreşti... să aibă a-i lua şi a-i duce cu toate bucatele lor înapoi... şi cisla să li se mute după dînşii ». Vecinii care « vor fi duşi nainte de împăratul, să hie slobozi a merge unde le va fi voia »[5]. Termenul de urmărire al vecinilor strămutaţi *era astfel prelungit la 7 ani*.

Această măsură a lui Miron Barnovschi este justificată în actul amintit prin aceea că vecinii episcopilor, egumenilor, mazililor, a jupîneselor sărace şi a slugilor domneşti « s-au răşchirat » prin slobozii şi prin sate boiereşti. Se vede cum ţăranii şerbi nu fugeau la oraşe, ci în slobozii, unde aveau scutiri de dări şi la boierii mari, care îi atrăgeau cu diferite făgăduieli.

A cincea orînduială cunoscută, despre strămutări şi prescripţia dreptului de cercetare a ţăranilor fugiţi, datează din vremea lui Vasile Lupu. La 1634, în anul urcării sale în scaun, Vasile vodă dă o carte lui Cornaci să aducă înapoi pe ţăranii vecini ce vor fi fugiţi de la cislă « *şi alţii ce vor hi fugiţi de la Barnovschi vodă* »[6]. În acelaşi an Vasile Lupu dă o poruncă pîrcălabilor de Suceava

[1] Arh. st. Buc., m-rea sf. Sava Iaşi, XXXV/B/13.
[2] Corespunde cu *găleata* din Ţara Rom., desigur mai demult se plătea în natură.
[3] Acad. R.P.R., doc. LXI/171 şi Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 243.
[4] Arh. st. Buc.. m-rea sf. Sava Iaşi, XXXVI/9.
[5] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, p. 175—176.
[6] Arh. st. Buc., m-rea Sf. Sava, Iaşi, XXXV/B/17.

să cerceteze o pîră între Soltana Tălmăcioae şi mănăstirea Probota pentru nişte vecini ai mănăstirii fugiţi pe moşia celei dintîi: « de vor fi fugiţi de la mănăstire de după domnia lui Barnovschie încoace, să-şi ia călugării vecinii iar de vor fi nemerit acolo în Drăguşani nainte de domnia lui Barnovschie, să-i lase călugării în pace »[1]. De la domnia lui Barnovschie încheiată la 1629, trecuseră 5 ani, deci prescripţia era acum redusă la 5 ani.

Tocmai la 1670 avem a şasea orînduire cunoscută de acest fel. Gheorghe Duca vodă dă voie mănăstirii Galata să-şi caute vecinii fugiţi din satul Fîntîna « sau în tîrg, sau în sat boieresc, sau în slobozie... însă cari ar hi fugit de la Ghica vodă încoace ». Aceasta înseamnă de la 1659, deci *pe un termen de 11 ani*. Domnul adaugă însă: « şi unde or afla acei oameni cîndai (poate) vor lua, de va fi cislă într-acela sat, să se ia partea lor din cislă, cît se va veni »[2] (adică să se treacă darea lor din satul de unde ar fi găsiţi, în satul în care vor fi aduşi înapoi).

În ce raport stau aceste rînduieli domneşti cu regula pe care am constatat-o pînă pe la 1631, cum că termenul legal de căutare al ţăranilor şerbi fugiţi era de la stabilirea cislei, pînă la o nouă înscriere?

Termenii stabiliţi de domn în rînduielile amintite mai sus nu corespund cu termenii dintre două recensăminte, căci erau prea lungi ca să putem crede aşa ceva. Recensămintele fiscale, pentru buna economie a dărilor, trebuiau să se facă la 3—4 ani o dată. Pe de altă parte, se vede din textele citate mai sus că rînduielile cu termen de urmărire a vecinilor se făceau peste termenele cislei, chiar cei scrişi cu cisla într-un sat puteau fi luaţi înapoi, dar « cisla să li se mute după dînşii » (rînduiala din 1628). Aşadar, prin derogare de la regula generală a obiceiului ţării, care spunea că cei înscrişi cu cisla într-un sat vor rămîne acolo unde sînt înscrişi, se ia măsura ca şi aceştia să poată fi urmăriţi şi aduşi înapoi la vechii lor stăpîni, în limitele unor perioade de 6—11 ani, cu condiţia ca să ia cisla după dînşii.

Bineînţeles că asemenea măsuri se luau în favoarea boierilor şi mănăstirilor: numărul mare al vecinilor fugari, dorinţa stăpînilor de a recăpăta braţe de muncă, obliga pe domn să prelungească termenul de cercetare al vecinilor plecaţi. Totuşi, în Moldova, nu s-a ajuns ca în Ţara Romînească la legarea desăvîrşită de glie, în secolul al XVII-lea, ca vecinii plecaţi să rămînă *fără termen* obligaţi să se întoarcă la stăpîn, ei şi urmaşii lor (cu excepţia şi în Ţara Romînească a rînduielii lui Matei Basarab din 1633). Aceasta înseamnă totuşi o posibilitate oarecare de strămutare care nu e îngrădită în mod absolut în Moldova. Cauza ar fi de căutat în mai marea dîrzenie a ţăranului moldovean de atunci, în lupta pentru drepturile sale, cît şi în faptul că braţele de muncă în Moldova erau mai rare şi de aceea boierii noi, favoriţii domnului, luptau pentru atragerea unor braţe de muncă de pe moşiile boierilor vechi (de aici şi sarcinile mai grele ce atîrnau asupra ţăranilor moldoveni, decît asupra celor munteni).

ŢĂRANII CU ÎNVOIALĂ ÎN MOLDOVA

Această situaţie îngăduie înmulţirea ţăranilor cu învoială în Moldova, oameni cu drept de strămutare ce se aşază în anume condiţii de dijmă pe pămîntul boierilor. Într-un act din 3 iunie 1617, Radu Mihnea întăreşte lui Nădă-

[1] Acad. R.P.R., CCLXV/14.
[2] V. A. Urechia, *Introducere* la Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 123.

baico vornic curăturile lui « pe care el le-a curățit *cu oamenii săi cu clăci* și cu vecinii săi și cu țiganii săi și *cu năimiții săi* »[1]. Deci în afară de cei datori cu claca erau și năimiți ai boierului, cei care se angajau cu învoială (năimiți, angajați), care nu lucrează gratuit, ci probabil în schimbul acordării unor ogoare de folosință de la boier.

Într-o judecată din 10 august 1636 se vede că Malcoci pîrcălabul voia să ia pe un Toader « că i-a fost tatăl său vecin », deci să-i fie și el vecin. « Iar Toader au dzis cum tatăl său n-au fost vecin, ce i-au fost slugă »[2]. Așadar vecinii erau dependenți cu drept de ereditate, rămîneau vecini și urmașii lor. Cei ce erau slugi, cu învoială, nu angajau și pe urmașii lor.

Într-o poruncă a lui Vasile Lupu (3 iulie 1643) se întărește mănăstirii Putna o siliște, « iar cine va fi arat sau cosit pe hotarul acelei siliști sau va fi făcut casă sau odaie, să aibă a lua (mănăstirea) de a zecea din pîine și din fîn și din tot venitul»[3], deci oameni dinafară, care nu fac parte din obștea dependentă și care plătesc numai dijmă din produse. Ca și în Țara Romînească boierii încearcă să asimileze cu vecinii pe acești oameni ce stau cu învoială pe moșiile lor. La 1690 Ivan din Ruși se plînge că Ivașco fost comis îl trage la vecinătate. Întrebat de domn, de cînd « șade » în satul boieresc, spune că de 20 de ani și mărturisește că « nu are moșie în acel sat », deci e declarat vecin al boierului[4]. Așadar, un om fără pămînt care « șade » liber pe moșia boierului devine vecin, pentru că a stat acolo 20 de ani.

Sub Constantin Duca vodă la 1693—1695 scrie cronica Moldovei că « acum făcuse boierii obicei nou, de zicea: cine au șezut în sat boieresc 12 ani, să rămînă vecin ». Domnul însă răspundea boierilor: « neluîndu-l pe bani și fiind creștin ca tine și tu vrei să-l vecinești »[5]. E vorba bineînțeles de acei oameni cu învoială care șed pe moșiile boierilor și care la sfîrșitul veacului sînt pe cale să treacă în rîndurile vecinilor.

Încercarea de a vecini pe oamenii cu învoială, de a le răpi dreptul de strămutare, apare încă din prima jumătate a veacului al XVII-lea. Altfel nu ne putem explica vînzarea unei moșii (Văscăuți pe Siret) formulată în 6 iunie 1637 în felul acesta: « și cu vecini vechi care au fost de moștenire ». Prin urmare, cumpărătorul are grijă să cumpere numai vecini vechi de moștenire, căci ceilalți, cei noi, așezați pe moșie din alte părți în vremuri mai noi, puteau provoca greutăți boierului, contestații asupra vecinilor, procese, poate răscoale.

Ca și în Țara Romînească, în Moldova, în secolul al XVII-lea se petrece un proces de aservire treptată a țărănimii de către boieri cu aceleași aspecte: acapararea pămînturilor răzășești, legarea treptată de glie a vecinilor, încercarea de a trece în rîndurile acestora a oamenilor cu învoială. Pe de altă parte din numeroasele procese, fugi și răscoale din aceste vremuri, mai ales din mersul șovăielnic și necomplet al aservirii simțim împotrivirea țărănimii, împotrivire care în cele mai multe cazuri nu răzbate în paginile istoriei și trebuie s-o ghicim după rezultatele ei.

---

[1] Acad. R.P.R., doc. CLXXXI/75.
[2] *Ibidem* IV/234.
[3] Teodor Bălan, *Doc. bucovinene*, I, p. 241.
[4] R. Rosetti, *op. cit.*, p. 264.
[5] M. Kogălniceanu, *Cronicile Romîniei*, ed. a II-a, II, p. 41.

CONCLUZII

Pornind de la studiul obştii ţărăneşti medievale la romîni, am putut constata că această organizare s-a menţinut şi sub stăpînirea feudalilor. În veacul al XV-lea stăpînirea pămîntului de către boieri şi mănăstiri era în primul rînd un patronaj asupra obştii ţărăneşti. Aceasta era lipită de glie în sensul că avea drept de folosinţă asupra întregii moşii cu drepturi ereditare. Boierul avea dreptul la dijme, la muncile de curte, care nu trebuie confundate cu claca agricolă. În aceste condiţii, ţăranii care voiau să se rupă de obşte, să-şi caute muncă aiurea, puteau s-o facă. Altfel spus, ţăranul se bucura de libertate personală, pînă la sfîrşitul veacului al XVI-lea, deşi era dependent de stăpînul feudal. Dependenţa ţăranilor şi legarea de glie nu trebuie confundate, ultima este o formă specială, agravată, a dependenţei. În epoca economiei semiînchise a marilor domenii feudale, cînd ţăranii întreţineau pe boier şi curtea lui, dar nu-i creau venituri pentru vînzarea produselor agricole, dreptul de strămutare este o consecinţă firească a acestei situaţii. În secolul al XVI-lea, încep să se producă schimbările economice generale, schimbări ce se rezumă la apariţa economiei marfă-bani în legătură cu domeniul feudal. Producţia domeniului, în primul rînd grîul, devenind marfă de vînzare pe piaţa internă şi externă, stăpînii de domenii cer o mărire a producţiei şi vor să-şi asigure braţele de muncă necesare. Aceasta este originea legării de glie, adică a desfiinţării dreptului de strămutare. Anume indicii arată că în secolul al XVI-lea se ivesc în ţările romîne primele forme de clacă pe rezerva seniorială, deşi creşterea producţiei agricole se poate face şi pe calea măririi suprafeţelor date în dijmă. O dată cu aceasta se accentuează fenomenul destrămării obştii şi a apariţiei pe moşii a unor oameni cu învoială, care în această epocă erau obligaţi numai cu dijma, nu şi cu munca.

Atît în Ţara Romînească, cît şi în Moldova sînt semne premergătoare ale legării de glie, încercări de a pune piedici din ce în ce mai mari deplasării ţăranilor, pînă la «legătura lui Mihai Viteazul». Studiul legăturii lui Mihai ne-a dus la următoarele concluzii: legătura este de fapt legarea ţăranului de glie, căci pînă la această dată ţăranul era liber să se strămute, plătind stăpînului o despăgubire intitulată găleata de judecie sau de ieşire. O dată cu legarea de glie a vecinilor (rumînilor) legătura lui Mihai Viteazul trece în rîndurile şerbilor pe toţi oamenii cu învoială, şezători pe moşii la data emiterii ei. Totuşi ea nu are efect în viitor, adică oamenii cu învoială proveniţi din destrămarea obştiilor nu urmează să fie şi ei şerbiţi. Data legăturii lui Mihai este la începutul domniei lui. ea nu are legătură, cum s-a crezut, cu năvălirea turcilor lui Sinan paşa la 1595. Legătura lui Mihai trebuie explicată prin motive economice, ridicarea boierimii, care devine neguţătoare de grîu, şi nu prin motive fiscale, de asigurare a venitului fix al dărilor.

Legarea de glie la noi nu trebuie considerată ca o istorie de măsuri legislative succesive, ea este istoria unei lupte de clasă care adesea ia forme sîngeroase. Dovada este faptul că după Mihai Viteazul, stăpînirea a fost nevoită să ia măsuri pentru îmblînzirea sătenilor, s-a produs o reacţie împotriva politicii ţărăneşti a lui Mihai şi a sfetnicilor lui. În vremea domniei lui Radu Şerban, s-a admis o suspendare temporară a legăturii lui Mihai Viteazul. Totuşi, în cele din urmă, politica boierilor izbîndeşte. Nu numai de pe la 1613 legătura lui Mihai se aplică împotriva ţăranilor, dar starea rumînilor se înrăutăţeşte în această epocă. Atunci apar vînzările de rumîni ca nişte robi (în locul vechii

închinări feudale), pe de altă parte, rumînul nu mai este legat de obştea lui, poate să fie vîndut fără delniţă, lotul lui ereditar de folosinţă îi este luat, este mutat pe alte moşii, dependenţa nu mai este o legătură cu moşia, ci devine absolută. Rumînul este proprietatea stăpînului, desprins de drepturile sale asupra pămîntului.

În Moldova legarea de glie datează din aceeaşi epocă ca şi în Ţara Romînească, în ultimii ani ai secolului al XVI-lea. Dar aici desfiinţarea dreptului de strămutare are alte forme ca în Ţara Romînească. În primele decenii ale veacului al XVII-lea strămutarea ţăranilor în Moldova este mărginită de perioadele fiscale ale scrierii cislei, a recensămintelor contribuabilor, în afara cărora vecinii se pot strămuta. Pe lîngă aceste perioade fiscale, istoria socială a Moldovei în veacul al XVII-lea cunoaşte o serie de orînduieli domneşti stabilind perioade de prescriere a urmăririi vecinilor strămutaţi. Aceste perioade, care variază între 4—11 ani, sînt caracteristice pentru Moldova, Ţara Romînească necunoscînd decît o singură orînduială de prescriere a urmăririi rumînilor, decretată de Matei Basarab la 1633. Motivul acestor măsuri este pe de o parte tendinţa boierilor noi de a-şi asigura braţele de muncă ale vecinilor fugiţi pe moşiile lor, dar şi a luptei ţăranilor împotriva şerbirii pe veci. În acest chip se poate considera evoluţia dreptului de strămutare ca fiind semnul luptei continue a ţăranilor pentru libertate, luptă fără nădejde în faţa forţelor superioare, ca toate luptele ţărănimii singure în această perioadă.

ПРАВО ПЕРЕХОДА КРЕСТЬЯН В МОЛДОВЕ И ВАЛАХИИ (ДО КОНЦА XVII ВЕКА)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Вопрос о праве крестьян покидать поместье их владельца и поселяться в другом поместье или, в качестве вольных людей, в городах, является одним из наиболее важных в истории социальных отношений; это вопрос свободы крестьянства в средние века.

Данный очерк рассматривает право перехода крестьян с эволюционной точки зрения. В XIV и XV вв. села представляли собой своего рода общины, сохранившие часть своих прав под владычеством бояр. Последние получали десятину со всех продуктов общины и пользовались правом требовать бесплатной работы по транспорту и по обслуживанию их двора; но в эту эпоху сельскохозяйственные работы не входят в круг обязанностей по отношению к хозяину. Зависимые крестьяне пользуются наследственным правом на свои земельные участки и правом свободного пользования находящимися в общем владении участками поместья (леса, воды, выпасы). Они имеют право перехода, право поселяться в других поместьях и в городах.

Следовательно, крепостное право существовало в Молдове и Валахии с самого основания феодального государства, но не нужно смешивать, как это делали некоторые румынские историки, зависимых людей с крепостными, прикрепленными к земле. Запрещение перехода крепостных является более поздней и более тяжелой формой крепостничества.

Во второй половине XVI в. экономическая эволюция в Молдове и Валахии ведет к все большему ограничению свободы перехода крестьян.

Феодальные поместья превращаются из ленных владений, жалуемых за военные заслуги и назначением которых было содержать боярина, его семью и его двор, в предприятия по продаже продуктов на рынке. Внутренняя и внешняя торговля зерном и денежная экономика, постепенно заменяющая натуральное хозяйство, являются главными причинами этих изменений. Следствие этих явлений — возрастающая потребность в рабочих руках для ведения сельского хозяйства в поместьях — представляет главную причину упразднения права перехода.

Это было достигнуто лишь после ожесточенной социальной борьбы, выразившейся в восстаниях и бегстве крестьян, во времена Михаила Храброго, уступившего в 1594 г. настояниям бояр в самом начале войны против турок. Речь идет о законодательном мероприятии, носящем название «Устав Михаила Храброго», по которому право перехода крестьян обеих категорий, крепостных и свободных по найму в монастырских и боярских поместьях, оказалось упраздненным.

В Молдове констатируется несколько иная система. В этот период и там, как и в Валахии, крестьяне были прикреплены к земле, но в Молдове, во всяком случае до середины XVII в., крестьяне могли быть насильно возвращены в поместья, покинутые ими, только до следующей фискальной статистики. По истечении этого срока, они не могли уже быть вытребованы своими бывшими владельцами. С другой стороны, также в Молдове, в течение XVII в., как и в России, господари предоставляли срок от 4—11 лет, для подачи жалоб о беглых крепостных. Если побег крепостного относится к дате, предшествовавшей этому периоду от 4—11 лет, они более не могли быть вытребованы.

Все эти мероприятия и даже временные возвращения к праву перехода как в Валахии, так и в Молдове, в XVII в., являются следствием классовой борьбы между феодалами и крестьянами.

LE DROIT DE DÉGUERPISSEMENT DES PAYSANS DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES (JUSQU'À LA FIN DU XVIIe SIÈCLE)

(RÉSUMÉ)

Le problème du droit des paysans d'abandonner le domaine de leur seigneur pour s'établir sur un autre domaine ou, en qualité d'hommes libres, dans les villes, est un des plus importants problèmes de l'histoire sociale; il pose la question de la liberté des classes paysannes au moyen âge.

La présente étude considère l'histoire du droit de déguerpissement des paysans au point de vue évolutif. Aux XIVe et XVe siècles, les villages formaient des communautés qui conservaient, sous leur seigneur, une partie de leurs droits. Les seigneurs prélevaient une dîme sur tous les produits de la communauté, ils avaient en outre le droit à des travaux serviles (transports et services domestiques); mais les travaux agricoles n'entraient pas, à cette époque, dans les obligations dues au seigneur. Les serfs ont un droit héréditaire sur leurs lots de terre et le libre usage des parties communes du domaine (forêts, eaux, pâturages). Ils ont le droit de déguerpissement, lé droit de s'établir sur d'autres domaines et dans les villes.

Le servage existait donc, dans les principautés roumaines, dès la fondation de l'état féodal; il ne faut cependant pas confondre, comme l'ont fait certains historiens roumains, l'existence des hommes dépendants de leur seigneur, avec celle des serfs enchaînés à la glèbe. L'interdiction du transfert des paysans asservis est une forme tardive et aggravante du servage.

Dans la seconde moitié du XVIe siècle, l'évolution économique des principautés tend à restreindre de plus en plus la liberté de mouvement des paysans. Les domaines seigneuriaux se transforment de ce qu'ils étaient jusqu'alors —fiefs militaires destinés à entretenir le seigneur, sa famille et ses gens—en entreprises de produits destinés au marché. Le commerce des blés à l'intérieur et à l'extérieur du pays, l'économie monétaire qui remplace progressivement l'économie naturelle, sont les causes principales de ces transformations. Le besoin croissant de main d'œuvre dans l'agriculture domaniale est, par la suite, la cause principale de la suppression du droit de déguerpissement. Ce ne fut qu'après une lutte sociale acharnée, révoltes et fuites des paysans, qu'on y aboutit, sous le règne du voïvode de Valachie, Michel le Brave qui, en 1594, au moment d'entreprendre la guerre contre les Turcs, céda aux insistances des boïars. Il s'agit de l'ordonnance législative intitulée « les assises de Michel le Brave », par laquelle les paysans des deux catégories, serfs et fermiers libres sur les domaines des monastères et des boïars, virent supprimer leur droit de déguerpissement.

En Moldavie, on constate un système quelque peu différent. Les paysans y furent asservis à la glèbe vers la même époque qu'en Valachie, mais dans cette principauté, du moins jusqu'au milieu du XVIIe siècle, les paysans ne pouvaient être rappelés sur les terres qu'ils avaient quittées, qu'à l'intérieur des périodes de statistique fiscale; passé ce délai, ils ne pouvaient plus être réclamés par leurs anciens seigneurs. D'autre part, toujours en Moldavie, au cours du XVIIe siècle, à l'instar de ce qui se passait en Russie, les voïvodes accordaient des « prescriptions », qui variaient de 4 à 11 ans, pour la réclamation des serfs en fuite. Si la fuite du serf datait de plus de 4 à 11 ans, il ne pouvait plus être rappelé.

Toutes ces mesures et certains retours momentanés au droit de déguerpissement, tant en Valachie qu'en Moldavie, pendant le XVIIe siècle, sont le résultat de la lutte des classes, qui mettait aux prises les seigneurs et les paysans.

MIŞCĂRI ŢĂRĂNEŞTI PRILEJUITE DE INTRAREA LUI MIHAI VITEAZUL ÎN TRANSILVANIA

DE

ŞTEFAN PASCU

Pătrunderea oştilor lui Mihai Viteazul în Transilvania în toamna anului 1599 a avut darul să stîrnească o mare furtună în întreaga societate a acestei ţări. Fireşte reacţia diferitelor clase şi pături sociale a fost deosebită, potrivit poziţiei de clasă a acestora. Nobilimea a încercat să se împotrivească cu forţa armată, căutînd astfel să-şi apere poziţiile economice şi politice în faţa primejdiei pe care o putea prezenta un nou stăpîn. Ţărănimea, dimpotrivă, a crezut sosit momentul potrivit pentru a-şi uşura viaţa chinuită, profitînd de criza prin care trecea clasa stăpînitoare.

Vechea istoriografie a înfăţişat cu lux de amănunte luptele făţişe sau tainice ale claselor privilegiate, începînd din 5 15 octombrie 1599 — pătrunderea lui Mihai în Transilvania —, pînă la 9/19 august 1601 — uciderea mişelească a marelui domn pe cîmpia din apropierea Turzii —, dar a neglijat aproape cu totul luptele ţărănimii împotriva stăpînilor feudali cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania.

Vom încerca să înfăţişăm atitudinea ţărănimii cu prilejul intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania şi anume lupta ţăranilor, care a îmbrăcat cele două forme caracteristice: răscoala armată şi fuga. A constituit intrarea lui Mihai în Transilvania cauza determinantă a acestor mişcări, sau acest eveniment a însemnat doar un prilej binevenit care a grăbit dezlănţuirea lor? Sînt întrebări la care trebuie să răspundem înainte de a trece la înfăţişarea mişcărilor ţărăneşti înseşi.

Fără îndoială, cauza de căpetenie a acestor mişcări a fost exploatarea nemiloasă a ţărănimii iobage din Transilvania de către nobilimea feudală şi de statul feudal în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a unor importante transformări în economia Transilvaniei din acest timp. Aceste transformări se reflectă în creşterea producţiei de mărfuri şi a schimbului[1],

---

[1] Producţia mică de mărfuri era foarte dezvoltată în oraşele transilvănene în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cantităţile mari de postav, de obiecte de fierărie, de arme etc. produse în aceste oraşe constituie un semn evident al volumului acestei producţii. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, apar chiar unele ateliere cu caracter manufacturier, « morile » de hîrtie din unele oraşe: Braşov, Sibiu şi Cluj; Cf. Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1954, p. 224—229.

în apariţia germenilor unei pieţe oarecum centrale, la Braşov[1]. Accentuarea diviziunii muncii, care şi-a găsit expresia în dezvoltarea meşteşugurilor şi a oraşelor, a influenţat puternic economia moşierească. În economia moşierească se observă tendinţa de a spori valorile materiale primite de feudali de la ţărani sub forma rentei feudale, de a schimba caracterul prestaţiilor feudale în scopul stoarcerii unui plusprodus cît mai mare prin exploatarea muncii ţăranului. Feudalul stoarce de la ţărani dijma (a zecea) din toate produsele pămîntului: grîu, ovăz, linte, mazăre, mei, cînepă şi din alte produse agricole, din vin, din animale: miei, albine, porci etc. Ţăranii de pe domeniul cetăţii Gilău dădeau în plus de fiecare gospodărie pe la 1588—1590, două găini anual, o gîscă şi un purcel. Apoi satul întreg mai dădea trei butoaie de vin[2]. Ţăranii de pe domeniul cetăţii Făgăraş dădeau, pe la 1560—1570, de fiecare gospodărie o cîblă de grîu, una de ovăz, cinci căpăţîni de varză, 12 păstrăvi, iar satul întreg în plus, 2—6 ocale de unt, după mărimea satului, cîble de ghindă, cînd se făcea ghinda, un tioc de răşină, un blid de peşte în postul paştilor, o căprioară sau 16 găini[3]. Iobagii din satul Bagoş de pe domeniul cetăţii Şimleu dădeau, în 1594, o claie de grîu din şase clăi, din vin dădeau dijma şi nona, deci din opt vase de vin un vas; mai dădeau o găină, apoi darea din porci: un porc din 100, dar şi din zece porci tot un porc, iar cine avea sub zece porci plătea doi dinari de porc; din stupi dădeau la fel dijma (unul din zece), iar cei ce aveau sub zece stupi dădeau castelanului drept daruri două-trei ouă, un colac sau o pîine; la sărbătoarea sf. Martin plăteau doi dinari şi un colac, iar la crăciun o şuncă şi un colac. Romînii nu dădeau dijmă din grîne, dar dădeau tretina (o vită de trei ani) şi dijma din oi[4]. Iobagii de pe domeniul Cetăţii de Piatră (Chioar) dădeau anual, pe la 1603, 752 de caşi, 752 de ocale de unt; 45 de vaci de trei ani, 21 de boi de trei ani, fiecare gospodărie o căpiţă de fîn, fiecare poartă o jumătate de mierţă de mazăre, mei şi sămînţă de cînepă, dijma din porci, din miei, oi şi albine una din zece[5].

Pe lîngă dijma din produse, ţăranii iobagi sînt impuşi tot mai mult la darea în bani într-o perioadă cînd acţiunea pieţii se face tot mai simţită în prefacerile social-economice ale ţării. Plătesc darea în bani de două ori pe an, uneori global, cum e cazul iobagilor de pe domeniul cetăţii Gilău, cîte 24 de florini de sat, apoi o dare numită «sinat» de 50 de florini la trei ani; se mai întîlneşte o dare nouă, numită darea biciului (*ostor adot*), după jug, care se

[1] La Braşov se întîlneau negustorii şi se schimbau produse din toate cele trei ţări. G. Reichersdorfer spunea despre Braşov, la 1541: «Aici este locul de desfacere al mărfurilor vecinilor de graniţă sau, cum am zice, depozitul general al tuturor locuitorilor. Vin acolo împreună secui, romîni, armeni şi greci care aduc deseori mărfuri turceşti atît din Moldova cît şi din Ţara Romînească». Cf. Şt. Meteş, *Relaţiile comerciale ale Ţării Romîneşti cu Ardealul pînă în veacul al XVIII-lea*, Sighişoara, 1921, p. 127—128. Aceleaşi constatări le făcea şi italianul Giovannandrea Gromo pe la 1565: «La Braşov se adună toate popoarele vecine, ca într-un depozit de mărfuri comun şi se află totdeauna turci, greci, moldoveni, munteni, secui şi alte neamuri». Cf. N. Iorga, *Încă o mărturie despre romîni*, în «Revista istorică», 1915, nr. 4, p. 67.

[2] S. Jakó, *A Gyalui vártartómány urbáriumai* (Urbariul domeniului cetăţii Gilău), Cluj, 1944, p. 6.

[3] «*Magyar gazdaság-történelmi szemle*» («Revista de istorie economică a Ungariei»), I, 1894, p. 164—166.

[4] M. Petri, *Szilágy vármegye monographiája* (Monografia comitatului Sălaj), II, p. 194—203.

[5] Şt. Meteş, *Viaţa agrară a romînilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 198—219.

ridica tot la 50 de florini la trei ani[1]. Cei de pe domeniul cetăţii Făgăraş plăteau bir după numărul vitelor: un florin după patru vite, 75 de dinari după trei vite, 50 de dinari după două vite, 25 de dinari după o vită[2]. Iobagii de pe domeniul Cetăţii de Piatră dădeau 424 de florini şi 79 de dinari darea sf. Mihail şi 443 de florini şi patru dinari darea sf. Gheorghe; juzii şi libertinii plăteau o dare specială de 82 de florini anual; pe lîngă aceste dări, ţăranii mai plăteau unele dări speciale, 26 de dinari de familie[3]. Iobagii din satul Bagoş aparţinător cetăţii Şimleu plăteau darea sf. Martin 93 de florini; pe lîngă acest bir global, o poartă formată din cinci gospodării întregi plătea 12 dinari anual, iar o poartă din cinci jumătăţi de gospodărie plătea şase dinari, sub numele de darea fertunului (*ferthon pénz*)[4]. Chiar şi voievozii romîni din aceste părţi erau obligaţi să plătească anual, pe la 1594, la crăciun, cîte o căprioară, vara un şoim şi împreună cu satul un bou[5].

Creşterea pieţei interne şi, deci, sporirea posibilităţilor pentru feudali de a-şi putea valorifica, cu un bun cîştig, cerealele-marfă, i-a determinat pe aceştia să-şi mărească rezerva seniorială, să-şi sporească ogoarele în cadrul moşiilor. Acest fenomen a avut consecinţe îndoite pentru ţărănime. Pe de o parte zilele de robotă, de muncă gratuită pe rezerva seniorială, cresc, iar pe de altă parte sporirea ogoarelor nobililor feudali însemna în acelaşi timp micşorarea ogoarelor ţărăneşti, deci sărăcirea ţăranului şi, ca o consecinţă pe plan social, accentuarea dependenţei feudale a ţăranilor. Zilele de seceriş, de cosit, de strînsul fînului, de cărătură la curtea feudalului, de arat, de semănat au sporit de la una pe săptămînă, la cît fusese fixată robota prin hotărîrile dietei din octombrie-noiembrie 1514, la două zile pe săptămînă sau chiar mai mult. Iobagii de pe domeniul Cetăţii de Piatră arau, la 1603, 507 jugăre de grîu, 530 jugăre de secară; transportau 48 de vase de vin, prestau zile de secere după voia castelanului [6].

Acestor sarcini feudale tot mai apăsătoare li se adaugă darea faţă de stat, birul, renta în bani care cunoaşte o continuă urcare şi ea. Dieta din 1593 întrunită la Alba-Iulia fixează darea romînilor, care trebuiau să plătească un dinar după cinci clăi de grîu; la fel şi preoţii romîni. Iobagii unguri şi romîni şi alţi iobagi, care nu aveau semănături, ci numai vite sau oi, plăteau după trei oi sau capre cîte un dinar, iar după cinci porci tot un dinar. Cei ce nu aveau nici grîne şi nici animale plăteau capitaţia în sumă de cinci dinari[7]. În dieta din 30

[1] S. Jakó, *op. cit.*, p. 17.

[2] « *Magyar gazdaság történelmi szemle* » (« Revista de istorie economică a Ungariei »), I, 1894, p. 164—166.

[3] Şt. Meteş, *op. cit.*, loc. cit. Pentru a avea un număr cît mai mare de iobagi de la care să strîngă dijme şi pe care să-i silească la muncă gratuită, nobilii din regiunea Cetăţii de Piatră, prin diferite mijloace abuzive, încearcă să reducă la starea de iobăgie şi pe boierii romîni din acea regiune. Pentru a scăpa de această primejdie, boierii romîni de pe domeniul Cetăţii de Piatră îşi părăsesc bunurile plecînd în pribegie. « Pe aceşti (boieri) în vremea bietului principe Báthory (Sigismund) unii proprietari i-au asuprit foarte fără veste şi au voit să-i facă iobagi, dar ei sărmanii n-au îngăduit şi atunci au scăpat din iobăgie prin pribegie şi pierderea întregii averi ». Boierii de pe domeniul Cetăţii de Piatră îşi recapătă vechile privilegii la 1615 din partea principelui Gavril Bethlen. Cf. A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Romîneşti*, vol. IX, p. 62—63.

[4] M. Petri, *op. cit.*, loc cit.

[5] Şt. Meteş, *Contribuţii nouă privitoare la voievozii romîni din Ardeal şi părţile ungureşti în veacurile XVI—XVIII* Cluj, 1922 p. 13.

[6] Şt. Meteş, *Viaţa agrară a romînilor din Ardeal şi Ungaria*, I. p. 189—219.

[7] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* (Erdélyi országgyülési emlékek), III, p. 422.

noiembrie — 8 decembrie 1596 se fixează la 2,99 florini anual darea pe poartă, plătibilă în două rate[1]. Dieta din 7 iunie 1599 adaugă acestui bir obişnuit cîte doi florini anual de fiecare grupă de cinci familii iobăgeşti[2]. Pentru răboj se mai plăteau apoi cîte doi dinari. Pe lîngă acest bir individual (capitaţia), unele sate, deci locuitorii acelora, mai plăteau un bir global (cisla), care în unele cazuri ajungea la sume mari. Astfel tîrgul Huedin plătea 50 de florini, satul Sîncrai 40 de florini, Aghireş 110 florini[3]; la 1597 Almaşul Mare plătea 50 de florini, Șieul Mare 60 de florini, Huedinul 80 de florini, Sînmihaiul 80 de florini etc.[4]. Aceste motive duc la o sărăcire tot mai mare a ţăranimii iobage. Aşa, de pildă, la 1590, în satul Chintău (Cluj) din 148 de capi de familie, doar 98 (70 %) aveau vite (86 de familii aveau boi și 12 familii aveau cai), 50 de familii (30%) fiind lipsite de animale de muncă.

Sărăcirea tot mai accentuată a ţărănimii din cauzele arătate mai sus rezultă nu numai din numărul mare al ţăranilor iobagi lipsiţi de animale de muncă — indicatorul cel mai concludent în ce priveşte situaţia economică a ţărănimii, — dar și din alt fapt, devenit caracteristic în acest timp: vinderea ţăranilor liberi « de bună voie şi nesiliţi de nimeni » ca iobagi pe veci unor feudali, fenomen care ia proporţii tot mai mari[5].

Cînd se mai întîmplau și unele calamităţi, unele epidemii între animale, ţărănimea ajungea cu totul la sapă de lemn. Anii 1598—1599 au rămas multă vreme în amintirea oamenilor ca nişte ani năpăstuiţi. În luna iulie 1598 izbucneşte o epidemie între animale care ţine timp de un an, pînă în vara anului 1599, secerînd sute de mii de capete de vite. În martie 1599 o furtună neobişnuit de mare aruncă în Mureş turme întregi de oi; în iunie acelaşi an năvălesc în Transilvania, venind din Ţara Romînească, cîrduri întregi de un soi de păsări mari, necunoscute, care scoteau ochii animalelor[6].

Nobilimii transilvănene nu-i păsa de asemenea nenorociri şi nici de cei năpăstuiţi de ele. Ea nu vedea în ţăran decît unealta care să-i producă ei venituri. Mai mult, nobilimea şi patriciatul săsesc nu se sfiau să maltrateze şi să bată chiar pe cei care prin munca lor din zori şi pînă în noapte le făceau posibil huzurul şi risipa. Însăşi dieta din iulie 1600 recunoaşte că unii nobili și-au bătut și și-au ucis iobagii[7], iar cronicarul Mihail Lebrecht afirmă că preotul

---

[1] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae* (Erdélyi országgyülési emlékek), IV, p. 103.

[2] *Ibidem*, p. 299—300.

[3] *Ibidem*, p. 103.

[4] *Ibidem*, p. 115—116.

[5] Cîteva cazuri din ultimul deceniu al sec. al XVI-lea sînt grăitoare: la 11 noiembrie 1588 Ioan Oprea se vinde iobag pe veci plebanului din Aiud, Kapani Orbán (Arhivele statului din Cluj, fond. fam. Kemény, II, nr. 46); la 15 aprilie 1592 se vinde iobag pe veci lui Gávay Nicolae, Teodor Marus din Sărăţel împreună cu cei doi copii ai săi: Ioan și Petru (Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. ist., fond. fam. Kornis, f. nr. 17); la 8 decembrie 1593, aceluiași nobil i se vinde iobag ţăranul Ioan Kocsis împreună cu soţia și copiii (Ibidem, nr. 21); aceluiaşi nobil i se vinde iobag, din tată în fiu, la 22 februarie 1593, ţăranul Ioan Toth (Ibidem); aceluiaşi nobil, la 14 aprilie 1594, i se vinde iobag pe veci Sofia, văduva lui Gáspár Szigheti, împreună cu fiul său Nicolae (Ibidem, nr. 22); la 29 iunie 1599 Mihail Sas din Sîntelec (Odorhei) se vinde iobag pe veci împreună cu soţia și copiii (Arh. stat. Cluj, fond. fam. Kemény, II, nr. 66); la 15 martie 1600 ţăranul Nicolae Nagy se vinde iobag pe veci lui Petru Báthory (Acad. R.P.R., Fil. Cluj, Arh. ist., fond. fam. Wesselény) etc. etc.

[6] Acest fapt e amintit în Calendarul lui Martin Bánffy și în Cronica de la Prejmer. Numai în Ţara Bîrsei au murit din cauza epidemiei 30 000 capete de vite. Cf. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 265, 432—433.

[7] *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, IV, p. 525.

din Cristian, Matia Heinz, ucis de ţărani în noiembrie 1599, s-a purtat uneori « prea aspru ». cu iobagii[1]. Însuşi Ştefan Szamosközi, cronicarul care vorbeşte cu patimă şi cu ură despre ţăranii romîni, recunoaşte că aceştia erau pedepsiţi cu cele mai aspre pedepse, fiind spînzuraţi, legaţi de butuci, tăiaţi cu securea, atîrnaţi în cîrlige pentru orice vină[2].

Cronicarul Ioan Fuchs ne-a lăsat o pagină cît se poate de veridică asupra realităţilor sociale din Transilvania de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. « Despre tirania nobililor faţă de iobagi trebuie însemnat aceasta: foarte adevărat zice Livius (cartea IV, decada 4): îmbuibarea şi zgîrcenia sînt ciumele care răstoarnă împărăţiile cele mari. În amîndouă acestea se deprindeau nobilii foarte tare, mai ales Chendieştii. Atîţia bani storceau de la iobagi, încît nimănui nu-i era iertat a lua bani împrumut sau alte feluri de alimente decît de la ei. Apoi vinurile ce le dădeau iobagilor erau foarte acre, fără gust şi de nici o treabă; asemenea şi grîul era muced şi tărîţos şi totuşi cu preţ mare; carnea de vită, de oaie sau era de animale bolnave sau de mortăciune, pe care iobagii, măcar că nu o puteau nici gusta, erau siliţi a o plăti cu preţ destul de mare. Nu căuta nimeni la milă, nici la sărăcia plebei celei mai ticăloase, nici la dumnezeu, ci făcea fiecine ce voia. Fiecare era crai sau principe. Şi cei mai zdrenţăroşi nobili deprindeau tirania şi răutatea asupra sărmanilor ţărani etc. etc. Te uiţi doamne şi rabzi! »[3]. Chiar dacă spusele cronicarului sas pot cuprinde unele note subiective care reflectă contradicţiile dintre nobilime şi orăşenime, greaua exploatare feudală era o tristă realitate a vieţii sociale din Transilvania în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Însuşi guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Martinuzzi, scria pe la 1551 următoarele: « Ţinem în aşa apăsare pe ţărani, încît numai că nu le răpim soţiile şi copiii, încolo săvîrşim asupra lor tot felul de cruzimi »[4].

Această nemiloasă exploatare a agravat la maximum contradicţiile de clasă în Transilvania. Izbucnirea făţişă a acestor contradicţii a fost înlesnită şi de slăbirea statului feudal transilvănean şi a lagărului feudalilor. Slăbirea lagărului feudal s-a manifestat prin contradicţiile din sînul feudalilor înşişi, contradicţii care au dus la lupte politice între diferitele partide (filogerman şi filoturc); slăbirea statului feudal transilvănean la sfîrşitul veacului al XVI-lea a fost o urmare a abaterii forţelor sale de la îndeplinirea principalei sale funcţii, aceea de a ţine în frîu majoritatea exploatată, datorită situaţiei politice în care se găsea Transilvania în acel timp, prinsă între două puteri cu tendinţe cotropitoare: imperiul otoman şi cel german.

Din cauza mizeriei şi profitînd de slăbirea lagărului feudal, ţărănimea îşi părăseşte locuinţele şi îşi caută aiurea posibilităţi de trai. Fuga devine un fenomen de masă, forma specifică a luptei de clasă în această vreme şi în acele condiţii. Ţărănimea părăseşte în număr însemnat domeniile feudale. În satul Chintău, în anul 1590, 37 de case (23 %) erau pustii, ceea ce înseamnă că 23 % din familiile iobăgeşti fugiseră din sat. Numeroase documente păstrate în Arhivele statului din Cluj şi Sibiu şi în arhiva Filialei Cluj a Academiei R.P.R.

[1] M. Lebrecht, *Siebenbürgen Fürsten*, vol. I, Sibiu, 1791, p. 219.

[2] Şt. Szamosközi, *Törléneti Maradványai*, 1566—1603, în *Monumenta Hungariae Historica*. Scriptores. vol. XXVIII, p. 343—344.

[3] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvanici*, edit. de I. Trausch, vol. I, Sibiu, 1847, p. 101, nota 205; N. Bălcescu, *Romînii sub Mihai-Vodă Viteazul*, în *Opere*, vol. II, Bucureşti, 1953, Ed. Acad. R.P.R., p. 224.

[4] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente privitoare la istoria romînilor*, II, 4, p. 605.

completează aceste date. Iobagii fugiţi s-au aşezat în diferite părţi ale Transilvaniei, dar mai ales în scaunele săseşti unde majoritatea ţărănimii nu fusese iobăgită, nădăjduind că, stabiliţi între oameni liberi, vor putea trăi şi ei ca oameni liberi. Între 1556—1581 în Bistriţa sau în satele aparţinătoare oraşului Bistriţa s-au aşezat numeroşi iobagi fugiţi din diferite părţi ale Transilvaniei [1], Alţi iobagi fugari s-au aşezat în scaunul Rupea [2], alţii în scaunul Sibiului [3], alţii în al Orăştiei [4]. Unii iobagi fugari şi-au găsit loc de refugiu în scaunele secuieşti [5] unde chiar dacă ţărănimea fusese iobăgită în cea mai mare parte pînă

[1] La 5 iunie 1556 Petru Petrovici, comitele de Timiş şi consilierul principelui Ioan Sigismund, scria bistriţenilor că în acelaşi an pe la paşti un iobag al lui Melchior Kechety de Ţaga a fugit de pe domeniul acestuia şi s-a aşezat pe domeniile aparţinătoare oraşului Bistriţa, poruncind magistratului orăşenesc să prindă pe fugar şi să-l restituie fostului stăpîn sub pedeapsa de 200 de florini, potrivit hotărîrilor dietei întrunite la Cluj (Arhiva Bistriţei, la Arhivele statului din Cluj, nr. 15 din 1556). În iulie 1557 scria bistriţenilor în acelaşi sens nobilul Melchior Galatzi de Galaţi cerînd pe Mihail Deak (Dyak), fiul lui Petru Deak, iobagul său fugit de pe domeniul Galaţi şi aşezat pe domeniile Peiredi, aparţinător oraşului Bistriţa (Idem, nr. 27 din 1557). În acelaşi an, comitele de Solnoc reclama un iobag fugit din comitatul Solnoc şi aşezat în Dumitra, sat aparţinător Bistriţei, unde s-a căsătorit şi a întemeiat o gospodărie (Idem, nr. 32 din 1557). La 4 noiembrie 1557 nobilul Ştefan Cheremy îşi reclama iobagul, pe Petru Trupos, fugit de pe domeniul Blaşfălăul de Sus şi aşezat la Beşinău lîngă Bistriţa (Idem, nr. 52 din 1557). La 24 octombrie 1561 însuşi principele Transilvaniei. Ioan Sigismund, scria juzilor comitatului Solnoc pentru a interveni ca bistriţenii să restituie nobilului Ioan Strigy doi iobagi fugiţi de pe domeniul Manic: Grigore Manic aşezat în Zipinţ, sat aparţinător oraşului Bistriţa şi Ioan Elekes, aşezat chiar în oraşul Bistriţa (Idem, nr. 34 din 1561). La 10 iunie 1564 principele Ioan Sigismund poruncea din nou să fie restituit iobagul Albert Varga, fugit de pe domeniul lui Ioan Iankassi cel bătrîn şi aşezat într-o suburbie a oraşului Bistriţa (idem, nr. 42 din 1564). La 1567 reclamă bistriţenilor pe un iobag al său fugit la Bistriţa, nobilul Pavel Bánffy (Idem, nr. 28 din 1567). La 26 februarie 1572 scria bistriţenilor principele Ştefan Báthory că un iobag al lui Francisc Bozassy de Erched cu numele Gheorghe Stan a fugit de pe domeniul Serbeng din comitatul Dobîca şi s-a aşezat în Sîntioana aparţinătoare oraşului Bistriţa unde s-a căsătorit, poruncind bistriţenilor ca iobagul fugar să fie restituit (Idem, nr. 18 din 1572). În acelaşi an fugiseră mulţi alţi iobagi de pe mai multe domenii din comitatul Solnoc, aşezîndu-se în unele sate aparţinătoare oraşului Bistriţa (idem, nr. 75 din 1572). Tot în anul 1572 au fugit mai mulţi iobagi din Dumitra Mică şi s-au aşezat în Petreştii Bistriţei (idem, nr. 98 din 1572). În 1576 erau ceruţi bistriţenilor mai mulţi iobagi fugiţi de pe domeniul cetăţii Ideciu şi aşezaţi în satele bistriţene (idem, nr. 41 din 1576). În anul 1581 nobilii Ştefan şi Leonard Apaffy scriau în două rînduri să li se restituie iobagii fugiţi şi aşezaţi pe teritoriul oraşului Bistriţa (idem, nr. 41 şi 110 din 1581).

[2] La 19, 20, 22 febrnarie 1571, principele Ioan Sigismund scria obştii saşilor că i s-a plîns Mihail Petki de Dîrjiu, că în anii trecuţi, doi iobagi ai săi: Ştefan şi Ladislau Szabó (Zabo) au fugit de pe domeniul Dîrjiu din scaunul Ordorheiului şi s-au aşezat împreună cu toate bunurile lor mişcătoare, pe domeniul Cobor din scaunul Rupea (Arhivele statului din Sibiu, V, nr. 803). Aceeaşi plîngere i-a fost făcută şi de nobilul Nicolae Palossy de Paloş, cu privire la iobagii Ioan Nagy şi Pavel Fekete fugiţi împreună cu soţiile, copiii şi toate bunurile mişcătoare de pe domeniul Paloş (idem, C. P., nr. 2086).

[3] Nobilul Ioan Thabiassy de Dîrlos se plîngea principelui că iobagii săi Gheorghe şi Petru Olajos au fugit de pe domeniul Bichiş în taină şi pe ascuns şi s-au aşezat împreună cu soţiile, copiii şi bunurile lor mişcătoare pe domeniul Heuhalom din scaunul Sibiului (Arhivele statului Sibiu, V, nr. 802).

[4] La 2 octombrie 1578 voievodul Transilvaniei Cristofor Báthory scria slujbaşilor săi că i s-a plîns nobilul Ladislau Szalancy de Branişca că în anii trecuţi iobagii săi Avram şi Petru, fiii lui Vlad Cioara (Chiora), Partenie Oprea (Opra) şi Teodor Bratu (Brathy) au fugit de pe domeniul său Turmaş din comitatul Hunedoara şi s-au aşezat în altă parte: Avram şi Petru, fiii lui Vlad Cioară, în Turdaş, Partenie Oprea în Lomaş şi Teodor Bratul în Partoş, toate în scaunul Orăştiei (Arhivele statului din Sibiu, C. P., nr. 2110).

[5] La 27 aprilie 1580, Gheorghe Banffy se plîngea că în vremurile apropiate i-a fugit un iobag cu numele Ioan Ioffy de pe domeniul Almaş (Tîrnava) şi s-a aşezat pe domeniul Fiad (Odorhei), unde s-a căsătorit (Arhiva Filialei Cluj a Acad. R.P.R., fond. fam. Tolda-

în această vreme, totuşi situaţia ei era ceva mai uşoară decît a iobagilor din comitate. Cînd iobagii fugari nu puteau fi readuşi pe domeniul vechiului stăpîn cu mijloacele obişnuite, se recurgea la chezăşia altor iobagi care răspundeau de reîntoarcerea celor fugiţi[1]. Faptul însă că iobagii fugiţi sînt urmăriţi de vechii stăpîni fără încetare dovedeşte şi o altă latură a problemei şi anume că transformările petrecute în economia feudală făceau ca forţa de muncă a ţăranului iobag să devină un factor economic din ce în ce mai important şi de aici lupta dintre feudali de a avea cît mai mulţi iobagi pe domeniile lor.

Mihai Viteazul a găsit, prin urmare, condiţiile pe deplin coapte pentru o răscoală ţărănească de mari proporţii în Transilvania cînd, la 5/15 octombrie 1599, a trecut Carpaţii în fruntea oastei sale. În planurile lui Mihai de a cuceri Transilvania nu a fost exclusă ţărănimea transilvăneană şi mai ales cea romînească, majoritară. Chiar dacă această socoteală nu izvora dintr-o conştiinţă naţională clară, care totuşi nu lipsea cu totul în acea vreme[2], interesele politice — de a slăbi printr-o mişcare a maselor ţărăneşti forţa de rezistenţă a lui Andrei Báthory — l-au îndemnat pe Mihai să ţină seama de masa ţărănească nemulţumită, aţîţînd-o împotriva nobilimii cu care avea să-şi măsoare puterile pe cîmpia de la Şelimbăr. Căci după cum afirmă cronicarul contemporan Ştefan Szamosközi « Mihai, încă înainte de intrarea sa, a aţîţat în ascuns întreagă sărăcimea romînilor din Transilvania, prin tainica lucrare a preoţilor săi... să maltrateze şi să ucidă pe nobili, încît nu numai prin armele aceluia, pe faţă, ci şi prin ucideri tainice, s-a urmărit distrugerea nobilimii din Transilvania »[3]. Această părere este împărtăşită şi de Zankovitz, trimisul regelui polon la curtea împăratului Rudolf. Acesta, descriind regelui său, la 15 noiembrie 1599, întîmplările din Transilvania, spune că aici s-a aprins « un mare pojar » socotind « o pildă primejdioasă ceea ce face Mihai dînd voie ţăranilor transilvăneni să se ridice asupra nobililor, a-i prinde şi a-i măcelări împreună cu soţiile şi copiii lor şi a-şi împărţi între ei averea nobiliară risipită »[4]. Chiar dacă Mihai nu venea în Transilvania cu gîndul de a răsturna stările sociale existente, el putea folosi ţărănimea în scopurile sale militare. Ţărănimea, însă, dornică de a-şi uşura jugul iobăgiei, a putut să se legene în iluzia unei posibile descătuşări. De aceea,

---

lagi). La 26 ianuarie 1592, nobilul Gh. Wass de Ţaga reclamă doi iobagi ai săi fugiţi şi aşezaţi în scaunul Mureşului, unul Andrei Kovács zis Molnar aşezat pe domeniul Col şi altul Matei Szabo zis Zekeres aşezat la Tîrgu-Mureş (Ibidem, fond. fam. Wass de Ţaga).

[1] La 30 octombrie 1559 şase iobagi ai nobililor Buday, Gerendy şi Forro s-au legat chezaşi să aducă înapoi pe domeniul de unde au fugit pe iobagii fugari Mircea Farco şi Teodor Laptecheru în termen de 15 zile; dacă fugarii readuşi ar fugi din nou înainte de un an chezaşii urmau să fie globiţi cu 80 de florini şi 30 dinari (Arhiva Filialei Cluj a Acad. R.P.R., fond fam. Josika). La 1587 nobilul Gaşpar Kun se plîngea că iobagul său Matei Teorök a fugit de pe domeniul său Mănăştur, împreună cu soţia şi copiii şi cu toate bunurile mişcătoare, şi s-a stabilit în oraşul Dej (Idem, fond. fam. Torma).

[2] Pribegii munteni în Moldova, în frunte cu marele vistier Dan, în cererea lor către cancelarul polon Zamoiski scriau că « vor să fie în comunitate şi unire cu Moldova, pentru că toţi sîntem de o limbă şi de o lege şi, în vremea veche, era aşa că domnul moldovenesc ajungea domn al Ţării Romîneşti şi domnul romînesc domn al Moldovei ». Hurmuzaki-Bogdan, *Documente*, supl. II, vol. I, p. 488.

[3] Şt. Szamosközi, *Törléneti Maradványai*, 1566—1603, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, XXVIII, p. 344. « Fama erat Michaelem iam ante ipsius ingressum totam plebem Valachorum Transylvanatium, clandestina opera sacerdotum suorum, (quos calogeros, verbo a Grecis mutato vocant, rectius cacogeros dicendos) ad persequendam trucidandamque nobilitatem tacite instigasse, ut non solum manifestis armis ipse, sed et clandestinis occidionibus, ad perdendam nobilitatem Transylvanam grassaretur ».

[4] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ediţia III-a, vol. V, p. 255—256.

la vestea pătrunderii oştii lui Mihai în Transilvania, secuii şi chiar şi alţi oameni de stare umilă, după cum spune cronicarul Ambroziu Simigianus (Somogyi), s-au răsculat şi bine înarmaţi au trecut de partea lui Mihai, nădăjduind să capete libertatea ce le-ar fi fost făgăduită. Mihai i-a primit bine şi le-a promis multe lucruri[1].

Astfel victoria lui Mihai Viteazul de la Şelimbăr din 18/28 octombrie 1599 a constituit cauza imediată a izbucnirii mişcărilor ţărăneşti din Transilvania. Trecerea munţilor de către un domn romîn, în fruntea unei oştiri formată în bună parte din ţărani romîni, a aprins o mare nădejde în sufletele chinuite ale iobagilor romîni din Transilvania. În mintea lor mijea, încă nelămurit, gîndul unei solidarităţi de neam cu cei ce veneau dintr-o ţară unde exploatarea nu era atît de accentuată, chiar dacă şi acolo fusese decretată legarea de glie a ţăranilor. Îi încălzea pe iobagii din Transilvania mai ales gîndul că noii veniţi aveau să-şi măsoare armele cu nemiloşii lor exploatatori, iar prin răscularea lor, ajutau, în acest chip, la înfrîngerea acelora, chiar dacă cuceritorul nu reprezenta o cucerire romînească, în favorul neamului romînesc singur.

A fost o izbucnire violentă, o revărsare impetuoasă a amărăciunilor acumulate lungă vreme de ţărănimea din Transilvania. Aşa rezultă din toate izvoarele contemporane, atît din cele diplomatice cît şi din cele narative. Ştefan Bocskay, descriind întîmplările din Transilvania într-o scrisoare adresată lui Gheorghe Basta la 2 noiembrie 1599, deci la cinci zile după lupta de la Şelimbăr, spune că în Transilvania « mare parte a ţăranilor este în răscoală; au năvălit şi au aprins casele nobililor, pe cei prinşi i-au omorît, au săvîrşit felurite şi ne mai auzite tîlhării »[2]. Răscoala s-a întins cu repeziciune peste întreg cuprinsul Transilvaniei. Întreaga lună noiembrie şi decembrie din anul 1599, ţăranii au continuat acţiunile lor de pradă şi de ucideri. Strigătul deznădăjduit al nobilimii dovedeşte furia cu care ţăranii s-au răzbunat asupra ei. David Ungnad scria încă la 6 noiembrie la Viena că « toţi oamenii de rînd dintre ţărani s-au răsculat împotriva nobililor pe care i-au ucis. Dar Mihai a luat măsuri şi i-a frînat şi i-a oprit »[3]. Aceste ştiri sînt confirmate şi de o scrisoare a nunţiului papal Malaspina care scria, la 14 noiembrie 1599, că « ţăranii şi de cealaltă parte, cu toate că n-au fost niciodată liberi şi că, prin urmare, nu pot căpăta nici o libertate, s-au răsculat împotriva stăpînilor lor şi i-au jefuit cu totul »[4]. Dintr-o altă scrisoare, a lui

[1] Ambrosii Simigiani, *Historia rerum Hungaricarum et Transsilvanicarum ab anno MCCCCXC usque MDCVI quatuor libris comprehensa*, ed. I. Benigni de Mildenburg, Sibiu, 1940, cartea III, p. 196. « His vero ita actis et auditis, gens Siculorum, plebeiae etiam conditionis homines insurrexerunt et ad Vajvodam armati cum magna manu advenerunt, seque fideles Vajvodae, semperque praesto futuros pollicebantur, si antiqua et avita libertas denuo restitueretur (quam per factiones quasdam nefarias olim amisissent) secundum iam compromissum. Vajvoda hos benign suscipiens et alloquens ad votum illis respondet, multa interim illis promittendo illos coh u iabat. ».

[2] « Hic non exigua rusticorum pars in armis est; nobilium domos invadunt ac comburunt, compraehensosque interficiunt, variaque inaudita latrocinia exercent ». Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XII, p. 493. Într-o scrisoare adresată la 7 noiembrie 1599 lui Ioan Barvitius, Bocskay repetă această informaţie. Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 350.

[3] « Der gemain Mann under der Pauernschafft soll auf sein gewest und überal die vom Adel zu Todt haben geschlagen, aber der Michael hatte allspald eingeställt und abgeschofft ». *Mon. Comitialia Regni Transylvaniae*, IV, p. 342, n. 1; Hurmuzaki, *Documente*, III, 1. p. 348.

[4] « I contadini anche, dall'altra parte, se bene non son mai stati liberi, e che però non possono prendere libertà alcuna, si non ribellati da lor signori e gli hanno totalmente spogliati ». Hurmuzaki, *Documente*, III, 1. p. 514.

Sigismund Forgách, adresată lui Nicolae Palfy la 20 noiembrie 1599 aflăm că şi la acea dată ţăranii «săvîrşesc pustiiri monstruoase; nu există nici un nobil, casa căruia să nu fi fost pustiită şi să nu i se fi distrus totul. Ţăranii s-au răsculat împotriva nobililor — continuă Forgách — îi ucid pe aceştia şi-i jefuiesc. Pe Ştefan Zombori în casa lui proprie l-au ucis iobagii săi, pe Gheorghe Palatich l-au jefuit şi i-au luat pradă toate vitele, iar pe el l-au spînzurat şi l-au chinuit cu mari chinuri. Cu un cuvînt, din cauza necredinţei noastre, dumnezeu ne-a pedepsit groaznic; nobilii umblă încoace şi încolo scoţînd strigăte de durere şi exclamaţii: vai de noi că am păcătuit!»[1]. Scrisoarea lui Malaspina şi mai ales cea a lui Forgách sînt importante, deoarece arată proporţiile răscoalelor ţărăneşti şi furia cu care s-au dezlănţuit acestea. Dacă la 2 noiembrie se răsculase cea mai mare parte a ţărănimii, după cum rezultă din scrisoarea amintită a lui Ştefan Bocskay, pe la mijlocul lunii noiembrie şi mai ales în a doua jumătate a acesteia, întreaga ţărănime era prinsă în această horă. La 2 noiembrie vestea victoriei de la Şelimbăr nu ajunsese încă în toate colţurile ţării, de aceea o parte doar a ţărănimii a avut îndrăzneala să se răscoale. Pînă la mijlocul lunii noiembrie această ştire a făcut înconjurul ţării şi astfel întreaga ţărănime a pus mîna pe arme, îndreptîndu-le împotriva asupritorilor ei. În furia lor, ţăranii vor fi săvîrşit acte de răzbunare, dar cruzimile puse pe seama lor au fost exagerate de nobilime. Într-o altă scrisoare a aceluiaşi Bocskay, adresată la 23 decembrie 1599 lui Ioan Barvitius, se repetă aceleaşi exagerări. «În zilele de acum — scria Bocskay — ţăranii săvîrşesc chiar tîlhării ne mai auzite, cruzimi, distrugeri şi alte nelegiuiri groaznice, necruţînd întru satisfacerea poftelor nici o femeie cinstită şi nici chiar fecioarele de 10 ani»[2]. Sub imperiul unei frici bolnăvicioase, nobilimea nu se dă înapoi de a ponegri cu cele mai grele cuvinte ţărănimea răsculată. Mai ales cînd acţiunile ţărănimii sînt aduse la cunoştinţa oamenilor împăratului Rudolf, exagerările nu cunosc margini. Pe lîngă ura de clasă, reflectată în aceste descrieri, reprezentanţii nobilimii mai voiau să provoace în cercurile de la Viena ura împotriva biruitorului de la Şelimbăr, noul stăpîn al Transilvaniei, Mihai Viteazul, care ar fi fost vinovat de aceste întîmplări. Acelaşi sens îl au şi părerile asupra articolelor episcopului Martin de Raab, privitoare la Transilvania, aduse de solul lui Mihai Viteazul, unde în primul rînd se vorbeşte despre «mare parte a nobilimii ucisă, parte de ţărănime, iar parte de armata lui Mihai voievod, pentru a-i putea jefui bunurile.[3]

Aceste resentimente împotriva ţărănimii în general şi împotriva lui Mihai îndeosebi izbucnesc cu şi mai multă lipsă de reţinere la cronicarii vremii care descriu răscoalele ţărăneşti ce au avut loc în Transilvania în lunile noiembrie-

---

[1] Az paraszt emberek is feltámadnak urokra, meg is ölik öketh és megfosztják, Zombori Istvánt maga házába megölték jobbágy, Palatich Györgyöt megfosztották, s minden marajába zsákmányt tettek, ö magát megcsigázták és nagy kinokkal kinzották. In summa az Ur Istennek szörnyü büntetése vagyon az hitetlenségert rajtok, jajszóval járnak alá s fel és úgy kiátják: ve nobis quia peccavimus. *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, IV, p. 426; L. Szádeczky, *Erdély és Mihály Vajda* (Transilvania şi Mihai Viteazul), p. 91—92; Hurmuzaki, *Documente* III, 1, p. 360—361. Această scrisoare are şi o redacţie în l. germană, cuprinzînd însă ştiri mai sumare despre răscoalele ţărăneşti. Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 358.

[2] Sed ad praesens etiam inaudita latrocinia, crudelitates, desolationes, aliaque nefanda facinora, cum nullis honestis matronis, imo virginibus a decem annis libidine sua non parcant, exercentur. L. Szádeczky, *op. cit.*, p. 449—450.

[3] Maioremque partem nobilitatis, partim per rusticos, partim vero per Michaelis Waivodae exercitum. ut bona eorum confiscare possit, trucidatam intelligam. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XII, p. 538.

decembrie 1599. Cronicarii contemporani, reprezentanţi ai claselor stăpînitoare, ai nobilimii şi ai burgheziei săseşti în germene, alunecă spre exagerări şi mai mari, exteriorizînd, pe lîngă ura de clasă, şi pe cea naţională. « La vestea luptei nenorocite (de la Şelimbăr) — scrie cronicarul Szamosközi — care s-a răspîndit cu cea mai mare iuţeală în întraga ţară, neamul romînilor care locuieşte în satele şi cătunele Transilvaniei, răsculîndu-se peste tot, s-a unit cu poporul venit (de peste munţi) şi atît uniţi, cît şi deosebit, au prădat în lungul şi latul ţării. Căci încurajaţi de încrederea că au un domn din neamul lor şi strecurîndu-se după obiceiul acelora care folosesc suliţele şi săgeţile, au ocupat drumurile şi au ucis pretudindeni, în ascuns şi în taină pe cei ce fugeau sau se ascundeau în case, au năvălit în casele nobililor, au prădat bunurile şi au săvîrşit stricăciuni şi tot felul de fapte îngrozitoare ne mai văzute şi ne mai auzite. Aşa au pierit Francisc Theke, unul din comiţii comitatului Turda, Ladislau Boronkay şi alţi mulţi fruntaşi ai nobilimii... Acum fiind încurajată viclenia lor de principele romîn şi sporindu-le îndrăzneala din pricina războiului, ce l-au săvîrşit, nădăjduind că nu vor fi pedepsiţi şi frînaţi, cu atît mai cu cruzime au atacat cu acest prilej, cu cît mai înainte cînd ţara era liniştită, dovediţi în scaunele de judecată cu vreo faptă rea, erau pedepsiţi cu cele mai grele pedepse. Peste tot, spînzurătorile, butucii, securile, cîrligele, funiile şi toate locurile de osîndă mai mult erau pline de romîni ». Ura acestui cronicar parvenit în rîndurile nobilimii nu cunoaşte margini cînd vorbeşte de ţărănimea romînă, încărcînd-o cu cele mai grele cuvinte de ocară: hoţi, tîlhari, leneşi din naştere etc. [1]. Wolfgang Bethlen, alt cronicar ardelean apropiat de acele timpuri, povestind evenimentele petrecute în Transilvania, vorbeşte de frămîntările, supărările şi de lacrimile vărsate atunci; nimic nu era în siguranţă, nobilii mureau de moarte deznădăjduită ca o pedeapsă a lui dumnezeu pentru păcatele lor; nimeni, chiar de ar fi vrut, nu putea părăsi Transilvania din cauza răscoalei ţăranilor [2]. În acelaşi spirit prezintă

[1] « Et enim ad infelicis pugnae famam, quae ocyssime totam provinciam pervagata est, Valachorum natio, que vicatim pagatimque Transylvaniam incolit, conspiratione passim facta advenis popularibus suis se adiungebat, ac mixtim separatimque per omnem late provinciam grassabatur. Sumta enim fiducia, quod sui generis Principem nacti essent, arreptisque de more quibus utuntur lanceis cuspidatis et iaculis, itinera obsidebant, ac clam palamve fugientes aut domi haerentes passim trucidabant, nobilium domos invadebant, bona in praedam convertebant, ac cladem per se luctuosam atrociorem visu audituqu e facie bant. Sic perierunt Francisus Teke, alter comitum comitatus Thordensis, Ladislaus Boronkay aliique complures e nobilitate viri conspicui. Nam hi Valachi Transylvani ut sunt re familiari ob ingenitam ignaviam, tenui admodum et sordida, ita etiam plerique omnes domesticam egestatem furtis, latrociniis, rapinisque sublevare nituntur. Proinde ubi occasio data est, nihil in ullo scelere nefas sibi ducunt, quo anhelanti inopiae succurrant. Et quum talibus sint moribus inbuti, ita fere usu venit, ut in committendis maleficiis, egestas eos audaces, in occultandis inprudentia stolidos, in continuandis ingenita improbitas pertinaces faciat. Nunc autem Valacho Principe perfidiam eorum fovente, et belli eventu illis audaciam subministrante, quidquid patrarent, impunitum incastigatumque fore sperabant. Eo autem, crudelius hac occasione grassabantur, quod antea pacatis provinciae rebus ubi hi de sententia iudicii manifesti sceleris convicti erant, gravissimis suppliciis soliti erant castigari. Nec usquam patibula, robora, secures, unci, funes, gemonii gradus, sceleratusque ullus campus aliis magis facinorosis quam Valachis funestabantur ». Şt. Szamosközi, *op. cit.*, p. 342—344; N. Iorga, *Istoria Romînilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, pînă la mişcarea lui Horia (1784), Bucureşti, 1915, p. 194; N. Iorga, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I ed. II, Bucureşti, 1940, p. 223—224; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, p. 171.

[2] « Omnia plena erant trepidatione, moestitia atque lachrymis, nullibi tuta remansio fuit, sub potenti Dei manu quisque se humiliaverat, divinitus inflicta poena pro peccatis gentis Transsylvanicae in rabiem abierat, ultimum vitae diem quisque prae oculis habebat,

răscoalele ţăranilor şi cronicarul Ambroziu Simigianus (Somogyi), care recunoaşte că alături de ţărănimea romînă s-a răsculat şi ţărănimea altor neamuri din Transilvania. « În acea vreme, abia aflate aceste lucruri (victoria de la Şelimbăr), s-au răsculat oamenii de toate stările, dar mai ales romînii transilvăneni, şi au ocupat toate drumurile şi prinzînd pe unguri sau îi ucideau sau îi jefuiau; nimeni nu era în siguranţă; toate erau în plină frămîntare, deznădejde şi lacrimi; fiecare se umilea sub puterea lui dumnezeu. Dumnezeu pedepsindu-ne pentru păcatele noastre cu o moarte sălbatică, fiecare îşi vedea cu ochii sfîrşitul zilelor. Nimeni, chiar de ar fi vrut, nu putea ieşi din Transilvania, deoarece romînii din Ţara Romînească, înarmaţi, păzeau peste tot drumurile şi potecile şi avînd voie slobodă jefuiau şi pustiau peste tot casele nobililor, mulţi erau chiar ucişi »[1].

Cronicarii saşi, la rîndul lor, reflectînd poziţia de clasă a patriciatului săsesc, duşmanul neîmpăcat al lui Mihai, merg tot atît de departe cu exagerările, înfăţişînd răscoalele ţărăneşti într-un spirit naţionalist tot atît de vădit. Cronica de la Prejmer, povestind pe scurt aceste evenimente, vorbeşte despre « hoţii romîni transilvăneni, care la vestea victoriei de la Şelimbăr s-au strîns laolaltă şi au atacat moşiile şi curţile nobililor, ucigînd pe mulţi dintre stăpînii lor, aprinzînd şi jefuind satele de sub munte. Preotului din Cristian, Matia Heinz, vîrîndu-i un sfredel în spate l-au legat cu o frînghie şi astfel l-au spînzurat în altar »[2]. Resentimentele faţă de Mihai Viteazul care se răsfrîng asupra tuturor ţăranilor romîni din Transilvania sînt tot atît de evidente şi la cronicarul Gheorghe Krauss, care vorbeşte de « romînii murdari, hoţi, ucigaşi, răsculaţi în acest timp, deoarece Tiranul (Mihai Viteazul) era din neamul lor, adică un romîn; răsculaţilor nimeni nu le putea spune ceva, aprindeau şi ameninţau după obiceiul lor tîlhăresc »[3].

Poziţia de clasă şi, deci, spiritul părtinitor lipsit de obiectivitate este o caracteristică esenţială a tuturor cronicarilor. La unii dintre ei această latură este şi mai vădită. Lipsa de obiectivitate în prezentarea faptelor istorice la Ştefan Szamosközi şi Gheorghe Krauss a fost subliniată de cei mai mulţi

---

nemo, etiamsi vellet, e Transsylvania exire poterat ». W. Bethlen, *Historia de rebus Transsylvanicis*, ed. II, vol. IV, Sibiu, 1785, p. 428.

[1] Eodem pene tempore his auditis omnis fere conditionis homines insurrexerunt, praesertim vero Valachi Transsylvanenses, et vias ubique publicas insederunt, ac obvios quosque Ungaros aut interficiebant, aut vero spoliabant; nullibi tuta remansio, omnia plena erant trepidatione, moestitia atque lachrymis; sub potenti Dei manu quisque se humiliaverat. Divinitus inflicta poena pro nostris peccatis in rabiem abierat, ultimum vitae diem quisque prae oculis habebat. Nemo, etiamsi vellet, e Transsylvania exire poterat, quoniam Valachi Transalpinensis armatis manibus vias publicas semitasque ubique custodiebant, predandique licentiam nacti ubique nobilium domus aut exurebat aut vero depopulabantur, plurimi etiam necabantur ». Ambrosii Simigiani, *Historia rerum Ungaricarum et Transsylvanicarum* ... p. 197.

[2] « Sobald Michel Wlads Sieg ausschallete, rotteten sich unsere siebenbürgische Walachen zusammen und schlugen öffentlich der Edelleute ihre Güter und Höfe auf und ermordeten viel ihrer Herrn... Zur Grossen Au haben die Walachen dem Pfarrer Matthias Hentius einen langen Bohrer durch den Rücken hindurch gezwungen, einen Strick daran gemacht und ihn also in die Sakristei aufgehenkt. Die walachische Rauber haben alle Dörfer für dem Wald angezündet, verbrennt und ausgeplündert ». *Excerpta ex alio manuscripto rustici cuiusdam Prasmariensis*, 1599—1603 în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 434.

[3] Edelleute und Sachsen hatten kein Ansehn bei ihm, die garstigen Wallachen, Räuber, Diebe und Mörder, erhuben sich seiner Zeit weil der Tyran ihrer Nation war, nemlich ein Wallach, es durfte auch niemand ihnen etwas sagen, sie fingen gleich an zu dräuen, nach ihrer schelmischen Gewonheit ». G. Krauss, *Tractatus rerum Transsylvanicarum*, 1599—1606, în I. Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Cluj, 1839, p. 165.

istorici care s-au ocupat cu studiul cronicelor ardelene. Aceşti cronicari, punîndu-şi opera în slujba nobilimii feudale din Transilvania sau în slujba patriciatului săsesc, au prezentat cu ură pe Mihai Viteazul, socotit ca un «uzurpator» de clasele posedante ale Transilvaniei. Această ură o aruncă apoi şi asupra ţărănimii răsculate în momentele de criză prin care trecea această nobilime şi patriciatul săsesc, ca urmare a victoriei de la Şelimbăr. Cea mai mare parte a ţărănimii răsculate fiind de neam romîn, deoarece acesta era în mare majoritate în toată Transilvania, iar majoritatea nobilimii împotriva căreia s-au răsculat ţăranii fiind de neam maghiar, unii cronicari au identificat în mod tendenţios cele două clase sociale în luptă cu însuşi neamul din care făcea partea clasa adversă[1].

Părtinirea, lipsa de obiectivitate a acestor cronicari în prezentarea răscoalelor ţărăneşti din anul 1599 reiese şi mai evident din comparaţia între felul cum sînt prezentate aceste mişcări ţărăneşti de unii cronicari şi cum sînt prezentate de izvoarele diplomatice contemporane. Nici unul dintre marii demnitari amintiţi (Bocskay, Forgách, episcopul de Raab, Ungnad, Malaspina) nu vorbesc de răscoale ale ţărănimii romîne în mod exclusiv, ci de răscoale generale ale ţărănimii transilvănene. Tot de răscoale generale vorbesc şi cele trei diete ţinute în timpul stăpînirii Transilvaniei de către Mihai Viteazul.

Dieta întrunită la Alba Iulie între 20—28 noiembrie 1599 subliniază şi ea faptul că în cursul războiului iobagii n-au mai voit să asculte, ca mai înainte, de stăpînii lor şi să le fie supuşi, ci plini de trufie au săvîrşit multe răutăţi şi astfel nobilii n-au putut strînge darea pe seama oştirii. Pentru a putea sluji cu credinţă lui Mihai, nobilii cer acestuia să ia măsuri de pedepsire a răsculaţilor, căci numai aşa se pot strînge dările şi se pot face cărăturile de bucate pentru oaste[2]. Această plîngere se repetă şi în dieta întrunită la 12—15 martie 1600, ceea ce dovedeşte că nici la această dată liniştea nu era încă stabilită pe deplin în ţară. « Sînt plîngeri mari din partea nobilimii — spune dieta — că iobagii nu vor să mai slujească domnilor lor, iar unii au început să-i ucidă şi să le facă tot felul de necuviinţe. Hotărîm ca iobagii de pretutindeni să slujească şi să asculte de stăpînul lor şi de acum înainte, ca în trecut, să fie supuşi şi să fie întru toate în starea lor de mai înainte, iar aceia care vor face altfel, să fie urmăriţi peste tot locul şi să plătească cu capul»[3]. Aceste ameninţări şi măsuri represive nu şi-au atins

[1] Spiritul naţionalist izvorît din interesele materiale ale celor trei « naţiuni » privilegiate rezultă şi din scrisoarea sibienilor adresată secuilor la începutul lunii septembrie 1600, prin care secuii erau îndemnaţi să părăsească pe Mihai, deoarece acesta prin diferite uneltiri s-ar fi silit să împuţineze pe nobilii unguri, pe saşi şi pe secui « umplînd cu romîni acest pămînt frumos, care mai înainte îi îngrăşea » numai pe ei, pe « fiii naţiunilor privilegiate » ale acestei ţări. Cf. *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, V, p. 584—586; L. Szádeczky, *op. cit.*, p. 368—369.

[2] « Miért hogy a had alatt jobbágyink nem akarvan tolünk hallgatni, sok insolentiákat cselekedtnek rajtunk; könyörgünk nagyságodnak: parancsoljon vármegyèn való ispányoknak, sedria hirdessék meg, hogy minden jobbágy mint ez elött, ez után is urához hallgasson és engedelmes légyen neki, hogy igy mind a nagyságod adéjat, mind pedig a hadra való commeatust közóttök jobb módall exigealhassunk és administrálhassuk, és mü is omni ex parte a nagyságod szolgálatjára, és hazánk javára elégségesek lehessünk. » *Mon. Com. Regni Transylvaniae*, IV, p. 432; I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul*, în *Anuarul Inst. de ist. naţională*, VII, 1936—1938, p. 625; I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, 1599—1699, I, p. 8—9.

[3] « Vagyon nagy panaszolkodás az nemessegtül, hogy az lakságon való iobbágyok földes uroknak nem akarnának szolgálni, söt némelliek ölésel és egyéb méltatlan dologgal illettnék öket. Végeztük azért, hogy mint az elött iz után es minden helyekriii levö laksági

scopul. Ţărănimea nu încetează lupta, nu depune armele. De aceea nobilimea, în dieta întrunită la 20—27 iulie 1600, îşi reînoieşte plîngerile, face din nou apel la Mihai să ia măsuri împotriva iobagilor răsculaţi. « Cu toate că am hotărît în dieta de la Braşov — spun nobilii — ca fiecare iobag, sub pedeapsa pierderii capului, să asculte de stăpînul său şi să-l slujească, totuşi sînt plîngeri că în unele locuri nu se împlinesc acestea. Ne rugăm, astfel, Măriei tale, să îngăduie Măria ta voie liberă tuturor nobililor să-şi poată pedepsi iobagii şi pentru toate îndreptările să-i poată sili la muncă; dacă pentru aceasta nobilii n-ar avea putere de ajuns, comiţii comitatelor să le vină în ajutor. În comitate şi în oraşe să se dea de ştire că iobagii care vor lipsi de la aceste îndatoriri vor fi pedepsiţi de comiţi, iar dacă nici aceasta nu-i îndreaptă, să fie spînzuraţi. Nobilii se mai plîng în aceeaşi dietă de înmulţirea « răufăcătorilor », cerînd să se dea porunci comiţilor şi oraşelor să alunge şi să pedepsească pretutindeni pe acei răufăcători; pentru alungarea lor, oraşele să fie datoare să dea ajutoare pentru întreţinerea darabanţilor[1]. Din hotărîrile dietelor se desprind unele concluzii de seamă: că răscoalele ţărăneşti au cuprins întreaga Transilvanie, că la ele a participat întreaga ţărănime, fără deosebire de neam; că durata lor în timp a fost de aproape un an; că intensitatea lor a fost atît de mare, încît pentru înăbuşirea lor, nobilimea face apel la armata comitatelor, a oraşelor şi chiar la aceea a domnului.

Stăpînirea Transilvaniei a pus în faţa lui Mihai o seamă de probleme de natură politică şi socială. O nobilime atotputernică, un patriciat săsesc bogat, oraşe înfloritoare bine apărate, o dietă care hotăra toate treburile ţării. Putea Mihai neglija aceste realităţi, el, reprezentantul marii boierimi muntene, el care pentru a avea sprijinul acesteia a decretat legarea de glie a şerbilor din Ţara Romînească? « El nu putea lucra în Transilvania împotriva de ce făcuse în Ţara Romînească. Nenorocitul aşezămînt de rumînie ca un butuc îl ţinea în lanţ şi îl tîra spre pierzare » spune Bălcescu[2]. Socotind că va găsi un reazim în nobilimea transilvăneană, că prin acte de proteguire o va solidariza cu acţiunile sale, îi satisface cererile, o ia sub ocrotirea sa în faţa primejdiei ţărăneşti. Mihai voia să alunge din mintea nobilimii transilvănene teama ce o îngrozise atît de mult: atîţarea ţărănimii împotriva ei. Chiar dacă Mihai n-a rămas nesimţitor la această disperată învolburare a « mişeilor » de pe moşiile « neameşilor », cum numeşte ţărănimea « catastihul » întocmit în limba romînă de vistiernicul lui Mihai, Stoica, el se simţea dator să guverneze ţara cucerită potrivit realităţilor locale, cu atît mai mult cu cît ocupase această ţară în numele împăratului. Fiind deci nevoit să se sprijine pe nobilimea transilvăneană, Mihai trebuia să caute să

jobbagyok az földes uroknak szolgáljanak, szavokat fogadgiák, tüllök halgassanak és mindenekben az elébi állapottiokhoz tarcsák magokat, mert ha ki az ellen cseleksik mindenüt persequáhassák és fejével érje megh, ha pedig földérül akár mely nevezetes heliekre mennének is minden helyekrül tartozzanak ki adni ». I. Crăciun *op. cit.*, p. 630—632, I. Lupaş, *op. cit.*, p. 31—33.

[1] « De vagyon panasz, hogy mégis sok helyeken nem tartották ahhoz magokat. Könyörgünk azért nagyságodnak, nagyságod engedjen libera facultást minden nemes embernek jobbagyinak megbüntetésére, és pro omnia remedia az szolgálatra való kényszeritésre, kire ha az nemes ember magátul erötlen volna, az vármegye ispáni minden segitséggel legyenek neki; az penig minden székes helyeken, mind penig városokon megkiáltassék, hogy valamely jobbágy ebben contumax leszen, az ispánjok megbüntessék, ha avval nem gondolj, az után ugyan felakasztassék ». *Mon. Com. Regni. Trans.*, IV, p. 524; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 635—636; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 55—56.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, Ed. Acad. R.P.R., 1953, vol. II, p. 263.

înlăture din jurul numelui său acea faimă pe care i-o creară şi unele persoane interesate, şi anume că ar fi urmărit răsturnarea stărilor sociale din Transilvania. Faptul că Mihai nu împiedică prin nici un gest pe secui de a se răzbuna asupra nobilimii lor şi faptul că în iulie 1600 impune dietei hotărîrea de a acorda unele drepturi ţăranilor romîni, anume de a-şi paşte vitele, în afară de oi, în hotarele satelor săseşti şi ungureşti [1], şi că scuteşte pe preoţii romîni de sarcinile iobăgeşti [2], toate acestea exteriorizează unele planuri tainice ale cuceritorului Transilvaniei [3]. Pe faţă însă acţionează în aşa fel ca să-şi atragă simpatiile nobilimii, care reprezenta forţa economică şi politică în Transilvania. Şi cel mai bun mijloc în vederea acestui ţel era ocrotirea acelei nobilimi în faţa primejdiei pe care o reprezentau ţăranii răsculaţi. Nu este exclus nici sfatul în acest sens al unei părţi a marii boierimi muntene care l-a însoţit în Transilvania. Boierimea munteană, dăruită cu moşii bogate din cele răpite nobilimii potrivnice, ajunsă în dregătorii de seamă în Transilvania, a socotit mai profitorie o alianţă cu nobilimea ardeleană decît sprijinul maselor ţărăneşti. O poruncă trimisă la 5 noiembrie 1599 bistriţenilor de banul Mihalcea, cel mai influent boier al lui Mihai Viteazul, constituie o dovadă în plus cu privire la atitudinea noii stăpîniri faţă de ţărănimea răsculată. « Fiindcă în vremea aceasta de război s-au întîmplat multe hoţii şi ucideri de nobili în multe locuri — scria banul Mihalcea — de aceea a plecat nobilimea după luptă din ţară; voind să îndreptez acest mare rău şi să frînez drumul răutăţii, vă punem în vedere şi vă poruncim cu tărie, în numele maiestăţii sale împăratul Romei, să vestiţi în toate locurile unde se adună lumea, ca tot omul să sfîrşească cu astfel de hoţii şi să se liniştească, nobilimea însă să vină în siguranţă în ţară. Făgăduim pe legea noastră creştinească că nimeni nu va suferi nimic şi dacă hoţii nu vor înceta, să-i prigoniţi peste tot; cu care nu aţi biruit voi, faceţi-ne de ştire nouă şi vă împuternicim ca acei lotrii să fie frînaţi » [4]. Porunca banului Mihalcea este caracteristică din punct de vedere al solidarităţii de clasă, din punct de vedere al politicii sociale urmată de noua stăpînire în Transilvania. E caracteristică şi din punct de vedere al atitudinii faţă de ţăranii răsculaţi, pe care-i numeşte hoţi, lotrii, iar răscoala lor hoţie, răutate. Dacă ar fi fost nişte simpli hoţi nu era nevoie de ajutor armat

[1] « Toate satele lăzuite, atît cele ungureşti cît şi cele săseşti să dea celor romîneşti ... loc slobod de păşune pentru cai, boi, junci, vite şi porci, afară de oi» *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 527; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 638; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 58—59.

[2] « Preoţii romîni să nu fie siliţi la robotă în rînd cu obştea iobagilor ». *Ibidem.*

[3] Mai sînt şi alte semne în acelaşi sens: lîngă cancelaria maghiară de la Alba-Iulia era şi una romînească şi ea emitea acte în numele lui Mihai dintre care unele sînt redactate în romîneşte; alături de transilvăneni, în slujbele de conducere sînt numiţi o seamă de boieri munteni, dintre care unii scriu în romîneşte. La curtea sa, Mihai aşează un vlădică romînesc în persoana mitropolitului Ioan; la Vad găsim, în decembrie 1599, un episcop, pe Ioan Cernea, la Muncaciu este adus, la 1600, ca episcop călugărul Serghie de la mănăstirea Tismana, iar la biserica din Şcheii Braşovului este aşezat preotul Neagoslav adus din Tîrgul de Floci.

[4] « Mierthogi ez haboru ideoben kew̃leomb helieken sok tolwailasok nemes emberek eoldeok lesse teortentenek ebbeol, hogy az ew̃keozet wtan az nemessegh honnyokbol kezelettenek. Akarwan azerth ez nagy niawaliat eltawaztatny es az gonossagnak wthat meghrekezteni hadgiuk es porachollíuk thinektek az Romay Csaszar ew felsege authoritassabol hogi minden newezetes helieken megh kialtassatok hogi effele tolwaissagtol mindne ember megh szew̃nnyek es le chendezedgiek, az nemessegh penigh mindenewt bizwast hazahoz zallion. Fogadjak penigh az my kegelmes vrunk kereztieny hitire hogi senkinek semmy bantassa nem leszen, ha penigh az tolwaiok megh nem szew̃nnenek mindenew̃t persequalliatok, kikkel hanem birnatak tegietek hirre es ereot adunk, hogi azok az latrok compeskaltassanak ». Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XII, p. 500—501.

pentru frînarea lor, deoarece oraşele erau destul de bine organizate pentru a se putea apăra singure de nişte « hoţi ». Toate aceste lucruri la un loc explică măsurile luate de Mihai pentru a înăbuşi răscoalele ţărăneşti şi, dînd urmare cererilor repetate ale feudalilor transilvăneni, a-i lua pe aceştia din urmă sub protecţia sa. Astfel la 3 noiembrie 1599, Mihai Viteazul dă o poruncă lui Mihail Székely comandantul pedestrimii secuieşti (darabanţii roşii) ca, cu ajutorul nobilimii şi al armatei din Tîrgu-Mureş să apere pe orăşeni şi pe nobilii refugiaţi în acel oraş, împreună cu bunurile acestora, împotriva oricăror tulburători, devastatori, jefuitori şi prădători. Cei ce nu ar respecta aceste porunci sînt ameninţaţi cu pedepse aspre [1]. David Ungnad, amintind la 6 noiembrie răscoalele ţăranilor împotriva nobililor, adaugă că Mihai a luat măsuri pentru înnăbuşirea lor [2]. La 25 noiembrie Mihai scria bistriţenilor în favoarea nobilului Petru Huszar de Apalina (Regiunea Autonomă Maghiară) al cărui slujbaş cu numele Petru Deàk fusese omorît de iobagii lui din Crăieşti (regiunea Stalin), cerîndu-le să-i restituie bunurile lăsate la ei [3]. Aceste măsuri nu erau de altfel decît urmarea acelei hotărîri smulse de nobilimea lui Mihai, de a înăbuşi peste tot revoltele ţărănimii. Această nobilime care a lucrat neobosită la subminarea stăpînirii lui Mihai şi n-a pregetat o clipă de a lua armele împotriva acestuia cînd el se găsea la mare strîmtoare, acum, cînd se găsea în plină desfăşurare a marilor sale proiecte, ştie să-l măgulească şi să se arate supusă « principelui preamilostiv ». Mulţumindu-i că a ocrotit-o cu milostivirea împotriva oricărui vrăjmaş « spre întinderea şi sporirea bunului nume şi a faimei măriei tale » pentru a putea rămîne în « dulcea patrie sub milostiva şi sîrguitoarea ocrotire » a lui Mihai, nobilimea reuşeşte să-l convingă pe acesta să accepte măsurile hotărîte de dietă împotriva ţăranilor răsculaţi. De altfel nobilimea a ştiut să pună în cumpănă această chestiune atît de arzătoare pentru ea, cu alta tot atît de arzătoare pentru Mihai Viteazul şi anume: « hrana potrivită şi cuviincioasă şi banii care sînt nervul războiului şi fără de care nici nu e cu putinţă purtarea războiului ». Împlinirea unora era condiţionată de satisfacerea celorlalte. Astfel, după cum rezultă din hotărîrile dietei întrunite la Alba Iulia în zilele de 20—28 noiembrie 1599, Mihai Viteazul a făgăduit nobilimii să adune într-un anume loc oastea pentru a curăţi drumurile de « hoţi » [4]. Peste opt luni, cu prilejul dietei întrunite la Alba Iulia între 20—27 iulie 1600, nobilimea mulţumeşte lui Mihai pentru strădania depusă de a apăra ţara de duşmanii de afară şi pentru liniştea şi starea paşnică dinlăuntru [5].

Cîtă vreme ţărănimea răsculată avea în faţa sa numai o nobilime în plină derută, putea obţine succese. Cînd însă ţărănimii i-a fost opusă o forţă organizată, cînd noua stăpînire a luat o atitudine potrivnică răsculaţilor, ţăranii au fost nevoiţi să se « liniştească ». În faţa ţărănimii transilvănene stătea alternativa: de a rămîne mai departe pe domeniile vechilor stăpîni, suportîndu-le în continuare jugul, îndurînd represiunile nemiloase izvorîte din dorinţa de

[1] L. Szádeczky, *op. cit.*, p. 304.
[2] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 342, n. 1; Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 348.
[3] « Husar Peter Abafai talalt meg minket hogi egi Peter Deák neuü tiztartaia wolt, ki minden iozaganak gongiatt wiselven az iozagnak jeowedelmet, felzedwen azt tikeozeottetek reponalta wolna; kit mostan vgian az eo maga jobbagi az kiralifaluiak meg eoltek wolna ». Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XII, p. 514.
[4] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 432; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 624; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 8.
[5] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 521; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 633; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 54.

răzbunare a acesteia — represiuni care n-au cunoscut nici o milă, deoarece după cum recunosc înşişi nobilii cu prilejul dietei întrunite în luna iulie la Alba Iulia, unii dintre ei «au bătut şi au ucis pe iobagi în vremurile acestea»[1], aşteptînd alte prilejuri prielnice pentru noi răscoale, sau de a adopta o altă formă de luptă, singura posibilă în acele condiţii, fuga. Majoritatea ţărănimii se va fi resemnat, continuîndu-şi, în noile condiţii, viaţa de mizerie pe domeniile unde-şi avea vechile gospodării. O bună parte a ţărănimii însă şi-a părăsit vechii stăpîni, căutîndu-şi aiurea posibilităţi de trai mai lesnicioase. Cu atît mai mult cu cît cea dintîi dietă convocată de Mihai Viteazul şi întrunită la Alba-Iulia la sfîrşitul lunii noiembrie 1599 agravează şi mai mult prin noi dări, în natură şi în bani, situaţia ţărănimii din Transilvania. Fiecare poartă iobăgească trebuia să dea, pentru nevoile armatei, opt baniţe de făină şi opt baniţe de ovăz sau orz; tot după zece porţi o vită de tăiat; bucatele se puteau răscumpăra cu bani, opt baniţe de făină cu un fl., opt baniţe de ovăz cu 40 de dinari; cei săraci care nu aveau nici ovăz şi nici orz trebuiau să dea secară, preţul căreia era de 60 de dinari pentru opt baniţe; cei săraci care nu puteau da vite de tăiat, trebuiau să dea trei oi. Pe lîngă aceste obligaţii în natură sau răscumpărarea lor în bani, ţăranii mai trebuiau să plătească, deosebit, alte taxe în bani: şase fl. de poartă, plătibili în două rate, dar în timp de 50 de zile. Dieta recunoscînd faptul că încasarea acestor dări era adesea cu neputinţă din cauza sărăciei ţăranilor, hotărăşte totuşi ca comiţii să prindă pe iobagii nobililor şi să-i ţină prinşi pînă vor plăti darea[2]. Prin hotărîrile dietei din 12—15 martie 1600 birul e scăzut la 4 fl. de poartă, plătibil însă în termen de 40 de zile[3], pentru ca dieta din iulie 1600 să-l ridice din nou la 6 fl., plătibil tot în termen de 40 de zile[4].

Din documentele ce ne stau la îndemînă (edite şi inedite) putem trage concluzia că fuga ţărănimii după înăbuşirea răscoalelor a fost un fenomen de masă, de amploare neobişnuită. În hotărîrile dietei întrunite la Alba Iulia între 20—28 noiembrie 1599 se face de mai multe ori pomenire despre fuga iobagilor cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai în această ţară. Astfel în art. 5 se vorbeşte în general de domenii nobiliare rămase pustii, fără iobagi, pentru ca în art. 10 să se precizeze ca supuşii tocmiţi (jelerii) să fie restituiţi stăpînilor lor oriunde ar fi găsiţi sub pedeapsa capitală, fie că aceşti supuşi au fugit sau vor fugi în oraşe; dacă judele oraşului n-ar îndeplini această poruncă trebuia să plătească preţul fugarului, iar dacă l-ar face scăpat stăpînul celui fugit putea prinde un orăşean în locul aceluia, iar supusul respectiv să poată fi urmărit pretutindeni. Nobilii, care-şi dădeau seama că acest proces social — fuga iobagilor — e de abia la începuturile sale în toamna anului 1599 şi că el, în urma măsurilor antiţărăneşti va lua o amploare şi mai mare, prin articolul 13 hotărăsc ca jelerii care ar fugi şi s-ar amesteca între cazaci sau între alţi ostaşi ai lui Mihai să fie restituiţi stăpînilor lor, iar prin art. 19 hotărăsc următoarele: iobagii care din pricina dărilor apăsătoare, dorind libertatea, ar

[1] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 525; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 637; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 57.

[2] *Ibidem*, p. 430; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 623; L. Lupaş, *op. cit.*, p. 7.

[3] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 630; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 30—32.

[4] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 522; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 633—634; I. Lupaş, *op. cit.*, p. 54.

fugi în mijlocul secuilor liberi, rămânînd darea lor sporită asupra sărăcimii rămase în sate, acei iobagi care au fugit acolo dinaintea dărilor și n-ar voi să se întoarcă înapoi, să fie spînzurați [1]. Dieta a doua întrunită la Brașov între 12—15 martie 1600, reînnoiește plîngerile de mai sus, cerînd ca iobagii fugiți să fie urmăriți pretutindeni și să fie duși la urma lor; la fel nobilii cer ca slujbașii și căpitanii din scaunele secuiești să restituie, sub pedeapsa pierderii slujbei, pe iobagii care ar fugi din pricina dăjdiilor sau din alte pricini pe pămîntul secuilor [2]. Problema fugii iobagilor și a jelerilor constituie una din preocupările principale și ale dietei întrunite la Alba Iulia între 20—27 iulie 1600. Nobilii se plîng că iobagii și supușii tocmiți (jelerii) fug din cauza dărilor și se înscriu în armata lui Mihai, sporesc rîndurile haiducilor, continuînd să-i amenințe cu moartea, sau se așază pe domeniile boierilor munteni. Nobilii cer ca astfel de iobagi supuși să fie restituiți în grabă oriunde ar fi găsiți, iar pe viitor să nu mai fie primiți de nimeni asemenea fugari. Dieta revine asupra acestei chestiuni atît de arzătoare pentru nobilime, hotărînd ca iobagii care au fugit « după venirea măriei tale » (a lui Mihai) în locuri lăzuite, între secui și între sași să fie ceruți cu poruncă: cei de pe locurile lăzuite, de pe toate domeniile și din mine, prin mijlocirea judelui nobililor, iar cei dintre sași și dintre secui de la căpitanii acestora, așijderea și cei din tîrgurile întărite și libere; partea care nu respectă hotărîrile scaunului de judecată cu privire la restituirea iobagului fugit va fi pedepsită cu 40—200 de florini; dările iobagului fugit trebuiau suportate de cel ce l-a reținut pe acesta. Aceleași hotărîri se aplicau și pentru slujitorii fugiți [3]. Dispoziția de mai sus a dietei are o îndoită importanță. Pe lîngă faptul că atestă o fugă în masă a iobagilor și a jelerilor, precizează că acest fenomen a avut loc după intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania și ca o consecință a acțiunii acestuia.

Într-adevăr, intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania și cucerirea acestei țări a marcat un moment de cea mai mare însemnătate în ce privește situația de drept și de fapt a iobagilor fugiți de pe domeniile nobiliare. Atît în legiuirile din Transilvania secolului al XVII-lea, cît și în procesele pentru readucerea iobagilor fugiți, se face o deosebire limpede între iobagii fugiți înainte și cei fugiți după intrarea lui Mihai în Transilvania. Dieta întrunită la Tg. Mureș între 18—25 martie 1607 se ocupă pe larg de problema iobagilor fugiți cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania. Nobilii hotărăsc ca iobagii fugiți de pe pămîntul stăpînilor lor în timpul intrării lui Mihai Vodă și așezați pe pămînturile fiscului și în alte părți să fie restituiți vechilor stăpîni. Procedura de restituire era, ca vechiul stăpîn să-și ceară înapoi iobagul fugit de la aceia pe pămîntul cărora se așezase, prin juzi sau prin alți oameni potriviți. Scaunul de judecată trebuia să se pronunțe în caz de neînțelegere între vechii și noii stăpîni ai iobagilor fugiți, fiind pedepsiți aspru cei ce nu ar respecta aceste dispoziții [4].

---

[1] *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 429—436; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 622—628; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 6—12.

[2] I. Crăciun, *op. cit.*, p. 632; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 31—33.

[3] Az mely jobbágyok nagyságod bejövetele után vagy lakságra, vagy székelységre, vagy szászság közé szöktenek, végeztük, hogy az lakságon minden jószágokbúl és aknákrúlis, medio judicum Nobilium az szászságon és székelységen kapitányoktú', kolcsos és szabad mezövarosokrúl is parancsolattal megkérjék. Kit ha meg nem adnak, az vármegyék citálják székre. *Mon. Com. Regni Trans.*, IV, p. 524; I. Crăciun, *op. cit.*, p. 636; I. Lupaș, *op. cit.*, p. 56.

[4] « Végeztük azt is, hogy régi szokásunk szerént az canora helyekről és egyebünnen is az szökött jobbágyok, kik Mihály vajda bejövetelitöl fogván urok földéröl mentenek, azok dominis suis terrestribus restituáltassanak ... » *Mon. Com. Regni Trans.*, V, p. 469.

Problema fugii iobagilor cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania şi-a găsit loc şi în codul de legi cunoscut sub numele de *Approbatae Constitutiones*. Titlul IV, art. 5 cuprinde următoarea dispoziţie: în ce priveşte restituirea iobagilor fugiţi de pe domenii şi de sub puterea stăpînilor lor de pămînt cu prilejul năvălirii lui Mihai voievod de la 1599, să se ţină seama de următoarea rînduială: pîrîşul în comitate să reclame pe iobagul fugit împreună cu soţia, copiii şi toate bunurile lui mişcătoare prin juzii nobililor, pîrîşul şi pîrîtul trebuind să se înfăţişeze la scaunul de judecată al comitatului aducînd şi dovezile în sprijinul acţiunii lor. Pîrîtul trebuia să restituie pe fugar sub pedeapsa de 200 de florini. Această hotărîre se aplica şi văduvelor iobagilor fugiţi şi copiilor lor, oricînd s-ar fi născut aceştia, precum şi bunurilor acestora. Dacă vreun iobag s-ar fi căsătorit între timp cu o femeie nobilă şi ar locui pe domeniul acesteia, soţia sa era obligată să-l înapoieze vechiului stăpîn; dacă iobagul fugit trăia ca om liber, fără stăpîn, slujbaşii comitatului trebuiau să-l prindă şi să-l înapoieze vechiului stăpîn. Dacă iobagul fugit trăia ca supus cu contract (jeler), după împlinirea anului, adică la expirarea contractului, stăpînul nou era obligat să-l înapoieze vechiului stăpîn [1]. În titlul următor (IV, 6), această problemă este din nou pusă, cu motivarea că s-a găsit necesar să se adauge cazurile de mai jos şi modalităţile cuprinse în ele şi anume: acei iobagi care au plecat înainte de intrarea lui Mihai voievod şi au fugit de pe moşia stăpînului lor de veci., aceia să fie urmăriţi prin procedura de judecată lungă. Iobagii care au plecat însă după aceea, să fie urmăriţi potrivit cu procedura de judecată scurtă. Cei care îi vor cere înapoi prin poruncă potrivit hotărîrilor, aceia să alăture şi dovada drepturilor. Potrivit hotărîrilor dietei şi a articolelor acesteia, iobagii fugiţi să fie înapoiaţi atît de pe bunurile principilor (cu excepţia Ţării Făgăraşului) şi de pe ale nobililor, cît şi din oraşe, de la ocne, din oaste, din mijlocul oricărei « naţiuni », din haiducime. Pentru înapoierea iobagilor fugiţi sau înstrăinaţi în orice chip, copilăria sau tinereţea nu poate fi nicidecum o piedică în calea dreptului stăpînului de pămînt care-i poate cere înapoierea în acelaşi chip şi îl poate aduce înapoi potrivit procedeelor stabilite [2].

Această deosebire în ce priveşte starea juridică a celor două categorii de iobagi este ilustrată şi de unele documente necunoscute pînă acum. Astfel la 19 mai 1617 principele Gavril Bethlen porunceşte oficialităţii oraşului Dej să permită soţiei lui Sigismund Prepostvári să-şi ducă acasă iobagul cu numele Ioan Kovács, deoarece acesta a fugit şi s-a aşezat acolo înainte de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania [3]. Cu ocazia unui proces între oraşul Dej şi văduva lui Kemény Baltazar, proces care a durat vreo doi ani (1633—1635) şi cu care prilej au fost audiaţi zeci de martori în legătură cu un locuitor din Dej Biró-Benczédi Ştefan, despre care nobila amintită pretindea că a fost iobagul său, martorii audiaţi au mărturisit însă că tatăl lui Biró Ştefan, Biró

[1] « A mely jobbágyok Mihály vajda irruptiójától, s ab 1599. akkori földesuroknak földökről és nevek alól elmentek, azoknak visszavitelekben ilyen mód tartassék ... *Corpus Juris Hungarici* în *Magyar törvénytár*, 1540—1848 évi erdélyi törvények, Budapesta, 1900, p. 186—188.

[2] « Noha a jobbágyoknak reductiójok felöl feljebb is annak seriesében vagyon emlékezet, szükségesnek itéltetett mindazáltal, hogy az alább megirt casusok, és azokban megirt modalitasok is annectáltassanak ugymint: A mely jobbágyok Mihály vajda béjövetele elöttmentenek el, és bujdostanak el örökös uroknak földökröl, azok longo litis processu kerestessenek. Azután elment jobbágyok pedig, per brevem processum, a mint másutt megvagyon irva ». *Ibidem*, p. 188.

[3] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Dej, nr. 338.

Ioan, s-a aşezat la Dej înainte de intrarea lui Mihai în Transilvania [1]. Şi în procesul copilului de iobag Ioan, ucenic de fierar din Cluj, martorii audiaţi ţin să sublinieze că acesta a fugit de la stăpînul său înainte de intrarea lui Mihai în Transilvania [2]. Un alt caz asemănător este ilustrat de un document din 4 iunie 1619. Pentru dovedirea drepturilor de stăpînire ale diacului Pavel din Aiton (Cluj) asupra iobagului Trifa Carpăn (Karpon Trifa) din Petrilaca Romînă (Cluj) sînt ascultaţi 9 martori. Unul dintre ei, Mihail Fejér, de 70 de ani, mărturiseşte că tatăl lui Trifa Carpăn împreună cu acesta au fost iobagii diacului Pavel, dar Trifa Carpăn a plecat între timp în Moldova şi s-a întors la moartea tatălui său [3]. Un alt martor Oprea Herba, de 40 de ani, adaugă la cele de mai sus că Trifa Carpăn a plecat de pe domeniul diacului Pavel înainte de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, iar după intrarea lui Mihai s-a căsătorit în satul Valea Sasului unde locuieşte şi acum [4]. Este concludentă, din acest punct de vedere, şi o dispoziţie din 26 mai 1629 a principelui Gavril Bethlen. Acesta scria slujbaşilor din scaunele săseşti despre cererea castelanului din Făgăraş de a fi restituiţi iobagii fugiţi de pe domeniile cetăţii Făgăraşului şi aşezaţi în satele, tîrgurile şi oraşele din cele 7 + 2 scaune săseşti cu 40, 45 şi 50 de ani înainte. Principele Bethlen hotărăşte să nu fie restituiţi decît iobagii fugiţi cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, ceilalţi aşezaţi mai înainte rămînînd acolo unde se aşezaseră [5].

Pentru ca problema fugii iobagilor cu prilejul cuceririi Transilvaniei de Mihai Viteazul să fi fost discutată şi cuprinsă într-o colecţie de legi generale după mai bine de o jumătate de veac şi pentru ca ea să fi fost subliniată cu prilejul numeroaselor procese de readucere a iobagilor fugiţi în tot decursul veacului al XVII-lea, trebuie ca fenomenul să fi fost de o amploare deosebită, să fi produs o adîncă tulburare socială. Atît fenomenul cît şi rezolvarea problemei în Transilvania prezintă unele asemănări cu fenomenul şi rezolvarea problemei şerbilor fugiţi din Moldova, înainte şi după intrarea sultanului Osman pe pămîntul Moldovei la 1621. Miron Barnovski, domnul Moldovei, în aşezămîntul său din 16 ianuarie 1628, distinge trei categorii de vecini fugiţi: 1) « Ce vor fi fugit vecinii de după împăratul încoace », care puteau fi readuşi cu forţa pe domeniile vechiului stăpîn; 2) « Vecinii ce vor fi duşi înainte de împăratul », care puteau să se aşeze unde vroiau şi 3) « Vecinul care va fugi de acum înainte » şi care la fel putea fi readus cu forţa la vechiul său stăpîn [6]. Acest

[1] Art. stat. Cluj, fond oraş Dej, nr. 380 şi 390.

[2] « Mihaly Vajda bejeovebeli eleot ». Idem, nr. 354.

[3] Un alt iobag, Ioan Lazar, fugise din Bărăi (Cluj), de pe domeniul Barbarei Petki în Moldova, iar mai tîrziu s-a întors şi s-a aşezat la Caşolţ (Cluj). Arh. stat. Cluj, fond. fam. Kemény, XI, nr. 776.

[4] « Mihaly Vajda bejeovetele eleott vitte vala el innet ... de Mihaly Vajda bejeovetele utan ». Idem, VI, nr. 478.

[5] « Hanem az mellyek Mihaly vajda ki ieöveteliteöl foghva bujdostanak volna el feöldunkröl, az olliamakat hordassa haza, az mint olseöbenis parancsolteok holt neki ». Arhivele statului din Sibiu, VI, nr. 355.

[6] *Arh. Istorică*, I, p. 175—176. În Moldova măsuri de readucere a vecinilor fugiţi au mai fost luate şi înainte de 1628. Aşa de pildă într-un document de la Ştefan Tomşa (1622—1623) se spune că « acei oameni să-şi ia vecinii înapoi, care vor fi fugit de prin zilele lui Constantin Movilă, iar cei mai din vechi fugiţi să-i lase foarte în pace a hire unde sînt ». Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 243; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 132. Aici însă e vorba de dreptul de prescripţie în legătură cu urmărirea şerbilor fugiţi care după un anumit timp, de obicei 10 ani, nu mai puteau fi readuşi la vechii lor stăpîni, pe cînd în aşezămîntul lui M. Barnovski din 1628, se face deosebire între cele trei categorii de şerbi cărora li se aplică regimuri deosebite.

așezămînt și, deci și legiuirile transilvănene prezintă o oarecare asemănare și cu așezămîntul sau legătura lui Mihai Viteazul decretată pentru rumînii din Țara Romînească la 1595. Și această măsură a fost provocată de un eveniment politic de seamă: expediția lui Sinan Pașa în Țara Romînească [1]. Prin legiuirile transilvănene și prin așezămîntul lui Barnovski se face o deosebire în ce privește situația iobagilor sau vecinilor fugiți înainte de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania sau a sultanului Osman în Moldova. Atît măsurile luate pentru Transilvania cît și cele pentru Țara Romînească și Moldova sînt dovezi concludente că fenomenul fugii țăranilor luase o amploare neobișnuită, că în toate cele trei țări au avut loc momente de mare criză social-economică și chiar politică; mai dovedesc și un alt lucru, anume că în toate aceste trei țări șerbia cunoaște o fază nouă, mai accentuată, tot mai apăsătoare pentru oamenii în dependență feudală.

Fenomenul fugii în masă a țăranilor după înăbușirea răscoalelor din Transilvania în anii 1599—1600 este ilustrat și de numeroasele procese purtate în tot cursul secolului al XVII-lea pentru readucerea iobagilor fugiți cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania. La 1606 conducerea orașului Dej se plînge principelui Ștefan Bocskay că nobilimea vrea să ia iobagii fugiți de pe domeniile nobiliare și așezați în orașul lor, și mai ales pe cei ce lucrează la ocnele de sare, atrăgînd luarea aminte principelui asupra pagubelor izvorîte atît în ce privește veniturile țării, cît și ale principelui însuși, deoarece acești iobagi sînt întrebuințați cu mult folos ca lucrători în ocne și cărăuși, iar cei din orașe contribuie la plata dărilor pentru principe. Orășenii din Dej atrag atenția principelui că orașele în general și îndeosebi cele din regiunile miniere ar trage cu atît mai mult folos, cu cît ar locui în ele cît mai mulți astfel de iobagi fugiți ; din acest motiv, spun dejenii, vechii principi s-au împotrivit să fie redați vechilor stăpîni feudali iobagii refugiați în orașe, pe cîtă vreme nobilii feudali nu urmăresc decît propriile lor interese [2]. Principii Transilvaniei interesați în dezvoltarea continuă a industriei extractive, de unde visteria avea venituri importante, își însușesc punctul de vedere al orașelor miniere, luînd măsuri pentru a nu stînjeni activitatea minieră din cauza lipsei brațelor de muncă. Gavril Bethlen poruncește la 23 mai 1620 oficialității de la ocnele de sare din Turda — și cu siguranță și oficialităților de la celelalte ocne de sare din Transilvania — să nu îndrăznească, sub pedeapsa pierderii capului, să extrădeze, la cererea nobililor, pe tăietorii vechi de sare, deoarece aceasta ar pricinui mari pagube fiscului [3]. Mihail Apaffy repetă, la 27 aprilie 1668, această poruncă, precizînd că e vorba de tăietorii de sare așezați la ocne de peste 40 de ani, deci dintre țăranii fugiți cu prilejul intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania. [4] Aceste documente au o importanță deosebită deoarece arată că un număr însemnat dintre iobagii fugiți s-au așezat în orașe și s-au angajat ca lucrători în ocne și mine. Dacă numărul iobagilor refugiați în aceste locuri ar fi fost neînsemnat, orășenii din Dej și din Turda nu s-ar fi opus cu atîta

---

[1] P. P. Panaitescu, care a reluat problema legăturii lui Mihai, arată că așezămîntul lui Mihai Viteazul ar fi fost decretat în 1594, înainte de invazia lui Sinan Pașa în Țara Romînească, iar acest așezămînt n-ar fi altceva decît consfințirea legării de glie a șerbilor munteni. Vezi articolul lui P. P. Panaitescu, p. 63.

[2] Arh. stat. din Cluj, fond oraș. Dej, nr. 285.

[3] Acad. R.P.R., Fil. Cluj, arh. ist., I. Kemény, *Diplomatarium Transilvanicum*, VII, p. 285—286.

[4] *Ibidem*, IX, p. 141—142.

îndîrjire restituirii acestor elemente productive, iar principii n-ar fi luat măsuri atît de energice pentru a nu fi restituiţi. Din aceşti iobagi lipsiţi complet de mijloace de producţie sînt recrutaţi în mare număr lucrătorii minieri, fapt ce explică şi mai mult solidaritatea de luptă dintre minieri şi ţărani cu prilejul răscoalelor ţărăneşti. Aceste documente mai scot în evidenţă contradicţiile dintre feudali şi orăşeni, contradicţii ce se vor accentua tot mai mult, pe măsură ce orăşenimea transilvăneană dobîndeşte trăsături proprii burgheziei în formare.

Alte documente întregesc informaţiile cu privire la exodul iobagilor fugiţi spre oraşe în urma intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania. Astfel dintr-un document din 30 noiembrie 1606 aflăm că doi iobagi ai lui Ioan Erdélyi din Reteag (Cluj), unul cu numele Ştefan Tollas şi altul Benedict Zencz, în anii trecuţi, tulburaţi de diferite războaie, au fugit pe ascuns şi în taină, fără să fi avut învoire dinainte, de pe domeniul aceluia numit Sărmaş (Cluj) şi s-au aşezat la Dej. Fostul stăpîn obţine din partea guvernatorului ţării, Sigismund Rákoczi, o poruncă adresată dejenilor ca cei doi iobagi să fie restituiţi împreună cu soţiile, copiii şi toate bunurile lor sub pedeapsa de 200 florini de fiecare familie, aşa cum au hotărît staturile ţării [1]. La 16 iunie 1623 principele Transilvaniei, ascultînd plîngerea Anei Wesselényi, văduva lui Ştefan Csáky, porunceşte conducerii oraşului Dej să restituie pîrîşei, sub pedeapsa de 200 florini, pe iobagul Valentin Fazakas cu alt nume Menyhart împreună cu soţia, copiii şi lucrurile sale mişcătoare, care « în vremurile trecute, după intrarea tainică a lui Mihai voievodul Ţării Romîneşti în această ţară a Transilvaniei... fără să aibă învoirea dinainte, pe ascuns şi în taină, a fugit din tîrgul Aghireş (Cluj) şi s-a statornicit la Dej unde locuieşte şi acum» [2]. În anul următor Ecaterina Zechy îşi revendica iobagii în număr de şase: Mihail Cosma, Ştefan Varga, Andrei Kocsis, Arday Balógh, Ioan Kovács şi Andrei Keresztes, fugiţi de pe domeniul său şi aşezaţi la Dej. Conducerea oraşului Dej refuză însă restituirea acelor iobagi, neţinînd seama de pedeapsa de 200 de florini hotărîtă de dietă în asemenea cazuri [3]. Tot la Dej, ca lucrători la ocnele de sare, se aşază mai mulţi iobagi fugiţi cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania din satul Pusta Cămăraş (Cluj), de pe domeniul familiei Kemény. Dejenii, nedînd urmare celei dintîi porunci a principelui Gheorghe Rákoczi I din 2 iulie 1633, acesta e nevoit s-o repete în anul următor [4]. Pentru stabilirea adevărului, în faţa refuzului dejenilor de a înapoia iobagii fugiţi, se cer audieri de martori. Astfel, la cererea Elisabetei Daczo, sînt ascultaţi şapte martori care adeveresc că doi iobagi: Mihail More şi fiul său Matei au fost iobagii Elisabetei Daczo, fugiţi cu prilejul intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania din satul Abuş (Tîrnava) şi aşezaţi la ocnele de sare din Dej. Orăşenii din Dej nu ţin seama însă nici de aceste adeveriri, refuzînd restituirea iobagilor fugari [5]. Un caz asemănător se judecă la 1636 între oraşul Dej şi Francisc Bánffy-Lossoncz, care pretindea oraşului Dej să-i fie restituit iobagul cu numele Ştefan Vegh, care

---

[1] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Dej, nr. 284.

[2] « Qualiter superioribus temporibus post clandestinum ingressum quidem Michaelis Vajvodae Transalpinensis in hoc regnum Transilvaniae ». Idem, nr. 349. Pentru dovedirea calităţii de iobag de veci a lui Valentin Fazakas-Menyhart, reclamanta aduce mai mulţi martori. Idem, nr. 350.

[3] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Dej, nr. 353.

[4] Idem. nr. 378, 381, 382.

[5] Idem, nr. 384, 385.

în timpul intrării lui Mihai în Transilvania a fugit din Bonţida (Cluj) la Dej [1]. Procesul dintre nobili şi oraşul Dej nu era încheiat nici la sfîrşitul secolului al XVII-lea. La 1695 guvernatorul Transilvaniei, Gheorghe Bánffy, poruncea conducerii oraşului Dej să ia măsuri pentru reîntoarcerea iobagului Grigore Mathe, cu alt nume Puskas, care în timpul tulburărilor provocate de năvălirea lui Mihai în Transilvania a fugit din Cetan (Someş) şi s-a aşezat la Ocna Dejului [2].

Iobagii fugari s-au aşezat şi în alte oraşe pentru a scăpa de situaţia grea în care se găseau, chiar dacă nu într-o măsură atît de mare ca la Dej, unde găseau de lucru ca lucrători la ocnele de sare. Aşezarea ţăranilor fugiţi la Turda, mai rezultă, pe lîngă actele amintite ale principilor Gavril Bethlen şi Mihail Apaffy, cu privire la opreliştea de a fi restituiţi tăietorii de sare aşezaţi la ocne cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania, şi din alte documente. Astfel la 1642 Gheorghe Rákoczi dă poruncă să se ia măsuri pentru restituirea iobagului Pavel Fáros zis Molnar sau Zilahi fugit de pe domeniul Reţea (Crasna) a lui Ioan Kemény şi aşezat la Turda împreună cu soţia, copiii şi bunurile sale[3].

Al treilea loc de exploatare a sării din aceste părţi, Cojocna, a constituit şi el un adăpost pentru iobagii fugari. Dintr-un act al lui Gavril Báthory din 1613 aflăm că «în timpurile trecute, cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai în Transilvania» Mihail Magyaros, iobagul lui Balthazar Kemény din Bichigiu (Alba), a fugit în ascuns şi s-a stabilit la Cojocna, ca tăietor de sare. Deoarece slujbaşii de la ocnele de sare din Cojocna refuză restituirea iobagului Mihail Magyaros, se iscă un proces lung cu care prilej sînt audiaţi şi 10 martori din Bichigiu care mărturisesc cu toţii că Mihail Magyaros a fost iobagul lui Balthazar Kemény şi a fugit după intrarea lui Mihail în Transilvania[4].

Documentele noastre adeveresc aşezarea la Cluj a mai multor iobagi fugiţi cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania. Astfel, la 1617 un nobil, Ladislau Chyffey, cerea clujenilor pe iobagul fugar Sipos[5]. La 1621 intervine însuşi guvernatorul ţării, Ştefan Bethlen, ca magistratul oraşului Cluj să restituie Susanei Bánffy-Lossoncz, soţia lui Clemente Beldi de Uzon, căpitanul celor trei scaune secuieşti (Sepsi, Kezdi şi Orbai), nişte iobagi din satul Bărsăuţi (Dobîca), împreună cu soţiile, copiii şi toate bunurile lor[6] fugiţi în timpul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania. Tot la Cluj se stabileşte şi Petru Buni, care profitînd de pătrunderea lui Mihai în Transilvania fuge de pe domeniul Eliseni (Odorhei) al lui Simion Pechy. Vechiul stăpîn cerea, la 1641, oraşului Cluj să i se restituie iobagul fugit[7]. Pedeapsa pentru nerestituirea unui iobag fugit era de 200 de florini, potrivit hotărîrilor dietei. Dar directorul fiscal al Transilvaniei, Francisc Konosi, ţinînd seama de aportul oraşului Cluj pentru folosul ţării, scuteşte la 1647, pe clujeni de această pedeapsă pentru reţinerea lui Ştefan Kis, iobagul lui Nicolae Miko, fugit din satul Orosfaia (Cluj) şi aşezat la Cluj[8].

---

[1] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Dej, nr. 395.

[2] « Qualiter superioribus disturbiorum temporibus, post clandestinam illam irruptionem Michaelis vajvodae Transsalpinensis in hoc regnum nostrum Transsilvanum ». Idem, nr. 455.

[3] Arh. stat. Cluj, fond. fam. Kemény, XIII, nr. 1.010.

[4] «Mihaly Vajda bejeovételi utan». Arh. stat Cluj, fond. fam. Kemény, VI, nr. 426—429.

[5] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Cluj, III, nr. 177.

[6] Idem, II, nr. 75.

[7] Idem, fond. fam. Kemény, IV, nr. 156.

[8] Idem, fond. oraş. Cluj, II, nr. 135.

Iobagii fugiţi se aşază şi în alte oraşe. Astfel la 1629, principele Gavril Bethlen acordă Ecaterinei Bornemissa dreptul de a-şi readuce iobagul cu numele Petre Bot zis şi Cionca, împreună cu soţia, copiii şi bunurile sale mişcătoare, fugit cu prilejul intrării lui Mihai de pe domeniul Aluniş (Cluj) şi aşezat în oraşul Aiud[1].

Un alt iobag cu numele Mihail Szász numit şi Suliar a fugit în timpul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai în Transilvania de pe domeniul Chintelec (Bistriţa) al Sofiei Torni şi s-a aşezat la Baia Mare. La 1623 principele Transilvaniei dă drept fostei stăpîne să-şi readucă iobagul fugit la urma sa[2].

Documentele atestă aşezarea unor iobagi fugiţi în oraşul Zalău. Astfel Gavril Bethlen permite, la 1613, lui Mihail Toth din Sîngiorgiul de Mureş să-şi caute trei iobagi fugiţi: Ioan şi Mihail Damian şi Andrei Abrani, fugiţi în aceleaşi împrejurări de pe domeniul Hidalmaş (Someş) şi aşezaţi în oraşul Zalău[3]. Mulţi dintre iobagii fugiţi s-au aşezat în oraşele şi tîrgurile din scaunele săseşti, nădăjduind că aici se vor bucura de situaţia privilegiată a celorlalţi locuitori. În afară de actul principelui Gavril Bethlen din 26 mai 1629 pomenit mai înainte, prin care cerea slujbaşilor săi din scaunele săseşti să nu restituie castelanului de la Făgăraş pe iobagii fugiţi de pe domeniul cetăţii şi aşezaţi la ei înainte cu 40, 45 şi 50 de ani, ci numai pe cei aşezaţi cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, aşezarea ţăranilor fugiţi cu acelaşi prilej în oraşele şi tîrgurile din scaunele săseşti e adeverită şi de alte documente. Astfel, dintr-o poruncă a principelui Gavril Bâthory adresată la 11 august 1609 slujbaşilor din comitatul Alba aflăm că, cu prilejul tulburărilor de după intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania, iobagii Gheorghe Molnar şi Petru Kozak, cu alt nume Trucz, au fugit pe ascuns de pe domeniul Margaretei Chrestey, văduva lui Gaspar Weseleni de Geaca, din comit. Alba şi s-au aşezat pe teritoriul scaunelor săseşti: Gheorghe Molnar la Guşteriţa şi Petru Kozac la Turnu Roşu[4]. Un alt iobag din comit. Alba, Dragomir (Dragamor), se aşezase în oraşul Orăştie. Magistratul din Orăştie refuza restituirea lui vechiului stăpîn; de aceea principele Bethlen se vede nevoit să dea o poruncă aspră la 5 octombrie 1616, prin care cerea restituirea iobagului romîn Dragomir[5]. Tot la Orăştie s-au aşezat şi iobagii Petru Popa cu alt nume Gavrilaş şi un alt Petru, fugiţi de pe domeniul nobilului Francisc Pekri de Cuci din comit. Hunedoara. Principesa Transilvaniei Ecaterina de Brandenburg poruncea, la 10 iulie 1630, slujbaşilor săi din comitatul Hunedoara să ia măsuri pentru restituirea iobagilor fugiţi, pedepsind cu 200 fl. magistratul din Orăştie în caz că ar refuza restituirea fugarilor fostului lor stăpîn[6]. Alţi iobagi fugiţi şi-au găsit adăpost în oraşul Sibiu. Printr-o scrisoare adresată la 10 octombrie 1627 juzilor scaunului Sibiu, principele Gavril Bethlen scrie acestora că i s-a plîns Andrei Zenthpaly că nişte iobagi ai săi: Mihail Keller, Ioan Lucas şi Benedict Nagy au fugit în taină de pe domeniul său Cenade din comit. Alba «în anii trecuţi, după năvala tainică a lui Mihai fostul voievod al Ţării Romîneşti în această

---

[1] Arh. stat. Cluj, fond. fam. Recsey, I, nr. 22.

[2] Idem, fond. fam. Kemeny, IV, nr. 101.

[3] Idem, VI, nr. 399.

[4] « Qualiter preteritis disturbiorum temporibus post clandestinam videlicet irruptionem et ingressum in hoc regnum Transsilvaniae Michaelis voyvodae Transalpinensis ». Arh. Statului din Sibiu. C. P. nr. 2203.

[5] Idem. nr. 2217.

[6] Idem, nr. 2253.

ţară a noastră a Transilvaniei » şi s-au aşezat în oraşul Sibiu unde locuiau şi la acea dată. Principele Bethlen porunceşte slujbaşilor săi să ia măsuri, sub pedeapsa de 200 fl. de fiecare iobag, pentru a fi restituiţi fostului lor stăpîn[1].

Iobagii fugiţi şi-au căutat scăparea nu numai în oraşe ci şi pe unele domenii nobiliare, unde li se părea că vor găsi condiţii mai bune de trai. Astfel trei iobagi: Toma, Mihail şi Ioan Călin, profitînd de tulburările provocate de intrarea lui Mihai în Transilvania, au fugit de pe domeniul Ţicud (Turda) a lui Ioan Kemény şi s-au aşezat pe domeniile Icland (Turda) a lui Francisc Ruszka[2]. Un alt iobag cu numele Ştefan Szabo fuge din Cojocna şi se aşază în comuna vecină Apahida (Cluj)[3].

Fuga iobagilor se înregistrează şi în părţile nord-vestice ale Transilvaniei. Astfel în fostul comitat Satu Mare se dezbăteau la 1618 şi la 1628 două procese, cu ascultări de numeroşi martori, pentru a stabili cui aparţineau nişte iobagi fugiţi cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania. Doi iobagi: Martin şi Nicolae Bolgar, fugiseră de pe domeniul lui Ştefan Szuliak[4], iar alţi trei de pe moşia Vetiş (Satu Mare) a lui Ioan Somlyai[5].

Nici chiar scaunele secuieşti n-au fost lipsite de fuga iobagilor care a devenit un fenomen de masă, cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania. Iobagii de pe domeniile nobililor din secuime şi-au părăsit vechii stăpîni înainte ca Mihai să fi restituit vechea libertate ţăranilor secui sau chiar şi după aceea, neavînd încredere în respectarea acestor dispoziţii de către feudali. Astfel de pe domeniul Filea (scaunul Arieşului) al lui Ioan Kemény au fugit cu acest prilej iobagii: Simion, Chirilă, Nicolae, Petru şi Grigore Bele, fiii lui Trif Bele, aşezîndu-se pe domeniul Măhaci (acelaşi scaun) al Ecaterinei Eordeogh[6]. Această feudală, care ştia preţui forţa de muncă a celor cinci iobagi, refuză restituirea lor vechiului stăpîn, fiind nevoie de alte intervenţii pentru soluţionarea acestui litigiu dintre cei doi feudali[7]. Alţi patru iobagi: Gheorghe, Simion, Ioan şi Gomboş, fiii lui Ioan Czigany, au fugit, profitînd de aceleaşi împrejurări, de pe domeniul Filiaşi (Odorhei) al lui Matei Husar şi s-au aşezat pe domeniul Porumbenii Mari (acelaşi scaun)[8]. De pe domeniul Şoimuşul Mic (scaunul Odorhei) al lui Ladislau Simo fug cu prilejul intrării lui Mihai în Transilvania iobagii Toma şi Petru Kovács şi se aşază pe domeniul Brăduţ (acelaşi scaun) al Elisabetei Balasi. Principele Gheorghe Rakoczi porunceşte, la 1642, să fie restituiţi fugarii, împreună cu soţiile, copiii şi bunurile lor, sub pedeapsa de 200 de florini[9]. Porunca nu este însă împ inită, de aceea procesul continuă, fiind audiaţi 23 de martori, care mărturisesc cu toţii că întradevăr iobagii amintiţi mai sus au fost ai lui Ladislau Simo şi că au fugit după intrarea lui Mihai în Transilvania de pe domeniul Şoimuşul Mic[10].

---

[1] « Qualiter superioribus temporibus post clandestinam videlicet Michaelis quosdam waywode Transalpinensis in hoc regnum nostrum Transsilvaniae irruptionem ». Idem, V, nr. 1518.

[2] Arh. stat. Cluj, fond. fam. Kemény, XV, nr. 1195 şi 1221.

[3] Idem, fond. oraş. Cluj, III, nr. 188.

[4] Idem, fond. oraş. Satu Mare, I, nr. 10.

[5] Idem, I, nr. 15.

[6] Idem, fond. fam Kemény, I, nr. 141.

[7] Idem, nr. 134, 136.

[8] Idem, XII, nr. 939.

[9] Acad. R.P.R., Filiala Cluj. Arh. ist., I. Kemény, *Diplomatarium Transilvanicum*, VIII, p 209–212.

[10] « A Mihály vajda bejöveteli után késen ment el kis Solymosrol ». Acad. R.P.R., Filiala Cluj, Arh. ist. I. Kemény, *Diplomatarium Transilvanicum*, VIII, p. 217–223.

Proporţiile fugii iobagilor şi intensitatea luptei ţărănimii sub această formă cu prilejul cuceririi Transilvaniei de Mihai Viteazul sînt ilustrate cît se poate de concludent de cazul iobagilor din Cetan (Someş). Cetanul era un sat de iobagi aparţinător oraşului Dej. Orăşenii din Dej înţelegeau să se plîngă principelui împotriva nobilimii care le pretindea restituirea iobagilor aşezaţi acolo şi întrebuinţaţi ca lucrători la ocnele de sare, dar ei, la rîndul lor îşi exploatau tot atît de mult iobagii de pe domeniile aparţinătoare oraşului. Numai astfel se explică faptul că într-un sat cu 36 de familii de iobagi şi cinci familii de jeleri, cît avea Cetanul la 1717 [1], deci cam tot atîţia şi cu un veac înainte, cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania au fugit vreo 30 de iobagi, deci 75%, numai cîţi pomenesc documentele, în realitate cei fugiţi fiind poate şi mai mulţi. Procesul de readucere a fugarilor nu se încheiase nici la sfîrşitul secolului al XVII-lea. La 1695, guvernatorul Transilvaniei Gheorghe Bánffy emite 16 porunci pentru a fi înapoiaţi fugarii din Cetan, aşezaţi în diferite părţi ale Transilvaniei. Unul cu numele Dumitru Gazdag se afla la acea dată stabilit la Căian (Cluj) pe domeniul Sarei Buceszt; alţi doi: Ioan Faur şi Ioan Kovács erau stabiliţi pe domeniul Morău (Dobîca) al Iuditei Wer; altul cu numele Alexe Popa era aşezat la Cara (Cluj), pe pămîntul bisericii romîneşti de acolo, altul cu numele Gavril David era aşezat la Corod (Satu Mare) pe pămîntul bisericii unitariene din Cluj; altul cu numele Pavel Farkas era aşezat pe domeniul Gădălin (Cluj) al nobilului Mihail de Juc; alţi patru: Simion şi Teodor Gabrea, Ioan Lazăr şi Gheorghe Lazăr zis Descan erau aşezaţi pe domeniul Noli (Sălaj) al bisericii romîneşti; alţi doi: Ioan Popa zis Varga şi un alt Ioan Popa erau aşezaţi pe domeniul Cătina (Cluj) al lui Mihail Apaffy, fostul principe al Transilvaniei; altul cu numele Petru Selyk era refugiat pe domeniul Miheş (Cluj) al lui Gh. Vas de Ţaga; alţi trei iobagi fugiţi: Teodor, Bartolomei şi Matei Czidor erau aşezaţi pe domeniul Sînmihai (Cluj) al Barbarei Lugosi; altul cu numele Teodor Adoni era aşezat pe domeniul Palatca (Cluj) al lui Ioan Barothi; alţi doi: Ioan Gabra şi Ladislau Mersa erau fugiţi pe domeniul Sucutard (Cluj) şi, în sfîrşit, iobagul Grigore Mathe zis Puskas se refugiase la ocnele de sare de la Dej [2].

Cele 9 sate şi 816 case cu totul pustii de pe domeniul Cetăţii de Piatră pomenite în conscripţia din anul 1603 [3] vor fi rămas fără locuitori tot în urma

[1] Arh. stat. Cluj, fond. oraş. Dej, nr. 504.

[2] Idem, nr. 453—472. Toţi cei 20 de iobagi au fugit « in superioribus disturbiorum temporibus post infaustam videlicet irruptionem Michaelis vayvode Transalpinensis in hoc regnum nostrum Transilvaniae ». George Mînzat, *Monografia oraşului Dej*, Bistriţa, 1926, p. 34 mai pomeneşte şi alţi iobagi fugiţi din Cetan cu prilejul intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania: Ilie Pop şi Iacob Recaş fugiţi la Coasta (Cluj), Petru Recaş al lui Ioan fugit la Săcălaia (Cluj), Vasile David fugit la Surduc (Cluj), Ioan Petruş fugit la Vidolm (Turda), Popa Ştefan Stoica fugit la Drag (Cluj), Popa Alexa Mînzat fugit la Hăghig (Trei Scaune), Ilea Dumitru fugit la Săliştea Sibiului, şi alţii. Documentele care atestă fuga acestor iobagi lipsesc din arhiva Dejului, astfel că n-am putut verifica exactitatea ştirilor; probabil aceste documente au fost folosite de autorul monografiei oraşului Dej şi n-au mai fost puse la locul lor. Din Cetan se mai pomenesc alţi trei iobagi fugiţi: Pintea Marian, Oros Achim, şi Oros Ioan, pentru care se poartă procese la 1634 şi la 1653, fără să se spună însă că fuga lor ar fi avut loc cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania. Arh. Stat. Cluj, fond. oraşului Dej, nr. 430, 448. La fel sînt pomeniţi alţi mulţi iobagi fugiţi de pe diferite domenii fără să se precizeze că fuga lor a avut loc cu prilejul intrării lui Mihai şi din această cauză nici noi nu le-am amintit, cu toate că mulţi dintre iobagii urmăriţi în întreg veacul al XVII-lea îşi vor fi părăsit vechii stăpîni în anii 1599—1600.

[3] Şt. Meteş, *Viaţa agrară a romînilor din Ardeal şi Ungaria*, I, p. 198—219.

fugii ţăranilor cu diferite ocazii, foarte probabil şi cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania.

Aceste date, la care cercetările ulterioare vor putea adăuga şi altele, ne permit să tragem unele concluzii. Fuga ţăranilor a luat un caracter de masă şi fenomenul se seziseazǎ în întreaga Transilvanie, din colţul sudic pînă în părţile nordice ale ţării, din scaunele secuieşti şi săseşti pînă în Satu Mare şi Baia Mare. Un mare număr de iobagi s-a refugiat în oraşe, unde găseau un adăpost mai sigur în faţa urmăririi din partea vechilor stăpîni, precum şi condiţii de viaţă mai omenoase[1]. Unii şi-au găsit adăpost ca lucrători în ocne şi în mine, unde, cu toate condiţiile grele de muncă şi de plată, viaţa lor era mai uşoară decît pe domeniile stăpînilor feudali[2]. Alţii s-au refugiat în scaunele secuieşti şi săseşti, sperînd că se vor bucura şi ei de libertatea acordată de Mihai secuilor şi de aceea de care se bucurau ţăranii saşi[3]. O altă parte a iobagilor fugiţi şi-au căutat adăpost pe alte domenii feudale, unde abuzurile stăpînilor de pămînt li se păreau mai puţin apăsătoare decît ale vechilor stăpîni. Dintre aceştia unii s-au aşezat pe domeniile boierilor munteni deveniţi proprietari de pămînt în Transilvania prin daniile obţinute de la Mihai Viteazul[4]. Aşezarea unor iobagi fugari pe domeniile boierilor munteni ca şi trecerea unei părţi a ţărănimii peste munţi şi aşezarea în Ţările Romîne se explică prin faptul că situaţia iobăgimii era mai uşoară pe aceste domenii decît pe ale nobililor transilvăneni. Şerbii din Ţara Romînească aveau obligaţii în natură, în muncă şi în bani faţă de domnie şi faţă de stăpînul feudal, însă mai uşoare decît iobagii din Transilvania. Aceia dădeau dijma din grîne (găleata), din vin (vinăriciu), din fîn, dijma din animale (porci, albine, oi, peşte), făceau zile de clacă, dădeau cai de olac, apoi dădeau bir şi banii de haraciu[5]. Faţă de sarcinile feudale şi fiscale ale iobăgimii transilvănene, amintite la începutul acestei lucrări, sarcinile şerbilor din Ţara Romînească erau cu mult mai uşoare. În sfîrşit unii dintre iobagii fugari s-au înrolat în rîndurile armatei lui Mihai Viteazul adăpostită în Transilvania[6].

Cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania şi mai ales după înăbuşirea răscoalelor ţărăneşti, o parte din iobagii transilvăneni vor fi fugit chiar peste graniţă, în Ţara Romînească şi în Moldova. Unele din documentele ce ne stau la îndemînă, de la începutul secolului al XVII-lea vorbesc limpede despre această bejenie, altele lasă să se înţeleagă că ţăranii au putut pleca din Transilvania în anii 1599—1600 profitînd de aceste tulburări. Astfel Gheorghe Basta scria bistriţenilor la 18 august 1602

[1] Aşezarea în oraşe a unor iobagi fugiţi e dovedită de multe documente pomenite mai sus; de hotărîrile dietei din 20—28 noiembrie 1599 (art. 10).

[2] Refugierea iobagilor ca lucrători în ocne şi în mine e adeverită de hotărîrile dietei din 20—27 iunie 1600 (art. 12) şi de plîngerea din 1606 a orăşenilor din Dej, de cele două porunci ale lui Gavril Bethlen şi Mihail Apaffy adresate oficialităţii din Turda şi de unele procese dezbătute în secolul al XVII-lea.

[3] Adăpostirea iobagilor fugiţi în scaunele săseşti şi secuieşti e adeverită de hotărîrile dietei din 20—28 noiembrie 1599 (art. 19) şi de ale dietei din 20—27 iulie 1600 (art. 22) precum şi de unele procese dezbătute în secolul al XVII-lea.

[4] Numeroasele documente pomenite mai sus, precum şi hotărîrile dietei din 20—27 iulie 1600 (art. 3) sînt dovezi concludente despre aşezarea fugarilor pe astfel de domenii.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. veac. XVI, vol. VI, p. 60; veac. XVII, vol. I, p. 43, vol. II, p. 1—2, 359—360.

[6] La 20 mai 1649 se dezbate un proces în legătură cu fuga iobagului Ioan Flora care s-a înrolat în armata lui Mihai Viteazul. Arh. stat Cluj, fond. fam. Kemény, XV, nr. 1126; cf. şi hotărîrile dietei din 20—27 iulie 1600 (art. 3—4).

să păzească bine, cu mare grijă, drumurile, trecătorile şi potecile dinspre Moldova pentru a nu trece iobagii acolo[1]. În acelaşi an Ieremia Movilă, domnul Moldovei, scuteşte de dări pe sătenii ce se vor aşeza în satul Vertiporah al marelui stolnic Grigore « orice limbă ar chema în satul lor, sau rus, sau leah, sau ungur, sau sîrb, sau grec, sau muntean »[2]. Acelaşi domn acorda, la 15 iunie 1605, mănăstirii Probata un uric potrivit căruia « ori cîţi oameni vor putea chema întru acel sat dintru alte ţări, măcar fie şi romîni, sau ruşi, sau munteni, sau ungureni, sau orice fel de limbă ar fi, sau din oamenii care au fugit de acolo»; să fie slobozi timp de trei ani[3]. La 1607, dieta Transilvaniei hotărăşte ca principele ţării să intervină la domnul Moldovei ca sărăcimea fugită în anii trecuţi în număr mare şi aşezată în Moldova între şerbii de acolo să fie restituită vechilor stăpîni, iar cei ce n-ar voi să se întoarcă să fie aspru pedepsiţi[4]. În sfîrşit, Radu Mihnea scuteşte, la 27 ianuarie 1614, pe sătenii ce se vor aşeza în satul Negoeşti « care vor fi străini, din altă ţară, ori din Ţara Moldovei, sau de peste Dunăre, sau din Ţara Ungurească »[5]. Unii dintre ţăranii bejenari stabiliţi în Ţara Romînească şi mai ales în Moldova vor fi fugit acolo şi în urmă înăbuşirii răscoalelor transilvănene din anul 1599, căci ţărănimea fugită « în anii trecuţi » în număr mare, putea foarte bine să fi fugit şi în anii 1599—1600.

Nesfîrşitele procese pentru readucerea iobagilor fugiţi pe domeniile vechilor stăpîni, care nici după un veac nu erau încheiate, precum şi includerea unor dispoziţii de aceeaşi natură în legiuirile veacului al XVII-lea, *Approbatae et Compilatae Constitutiones*, mai dovedesc, pe lîngă proporţiile fenomenului fugii iobagilor, şi perseverenţa feudalilor transilvăneni de a avea cît mai multe braţe de muncă pe domeniile lor, într-un timp cînd forţa de muncă iobagă era izvorul cel mai puţin costisitor pentru obţinerea plus produsului din dijmele, robota, şi birul plătit de ţărănimea iobagă. În Transilvania, pentru stăpînii feudali cea mai potrivită formă pentru a ajunge la noua valoare economică, banul, era sporirea cantităţii de produse care puteau fi valorificate pe piaţă şi de aci goana după forţa de muncă iobagă, cîtă vreme în părţile ungurene ale Transilvaniei, în « Partium », feudalii căutau să obţină bani prin eliberarea iobagilor în schimbul unor însemnate sume [6].

*

Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul constituie un moment pozitiv din trecutul patriei noastre. Din punct de vedere politic aducerea sub o singură cîrmuire a celor trei ţări: Ţara Romînească, Transilvania şi Moldova a constituit cea dintîi încercare de unitate politică-administrativă, cea dintîi încercare de centralizare a statului, încercare grăbită de factori externi, primejdia turcească, înainte de a fi fost dezvoltate deplin premisele economice, singurele care ar fi făcut trainică această unificare. Din punct de vedere social, fapta lui Mihai Viteazul constituie prin sine însăşi un moment pozitiv, chiar

[1] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 796—797.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, A, veac. XVII, vol. I, p. 39.
[3] V. A. Urechia, *Notiţe despre slobozii*, în « *Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.* », seria II, tom. IX, p. 151.
[4] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, V, p. 472.
[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. veac. XVII, vol. II, p. 242—244.
[6] În a doua jumătate a secolului al XVII-lea în comitatul Satu-Mare de pildă, fenomenul eliberării iobagilor prin răscumpărare ia proporţii deosebite. Preţul de răscumpărare din iobăgie era de circa 100 de florini pentru o familie de iobagi.

dacă înfăptuitorul n-a urmărit în mod conştient rezultatele înregistrate. Mişcările şi revoltele generale ale ţărănimii transilvănene, peste deosebirea de neam, chiar dacă ţărănimea romînă a constituit cea mai importantă masă ţărănească răsculată, au dat o lovitură puternică feudalismului însuşi. Măsurile luate de nobilime chiar în timpul stăpînirii lui Mihai ca şi după aceea împotriva ţărănimii dovedesc intensitatea răzvrătirilor ţărăneşti dintr-un capăt la altul al Transilvaniei. Nici un prilej nu este uitat de nobilime pentru a readuce la ascultare şi supunere ţărănimea răsculată, căutînd să solidarizeze cu interesele sale nu numai pe noul stăpîn al ţării, dar şi pe sfetnicii săi munteni, marii boieri din Ţara Romînească, deveniţi stăpîni de întinse şi bogate domenii în Transilvania. Hotărîrile tuturor dietelor ţinute în acest timp, condiţionarea ajutorului material pe seama lui Mihai, ca şi măsurile luate de Mihai şi de sfetnicii săi împotriva ţăranilor răsculaţi, sînt dovezi grăitoare în acest sens. Mihai a nesocotit în Transilvania, ca şi în Ţara Romînească, puterea maselor ţărăneşti, crezînd că realizarea marilor sale planuri se putea duce la îndeplinire cu ajutorul nobilimii, mai de grabă decît cu ajutorul « gloatei » ţărăneşti. Mihai, ca exponent al intereselor marilor feudali, a căutat să atragă nobilimea de partea sa, socotind că în nobilime va găsi reazemul necesar în desăvîrşirea planurilor sale, uitînd că nobilimea transilvăneană nu putea sprijini consolidarea stăpînirii sale în Transilvania, ci mai de grabă era interesată în uzurparea acesteia, ca una din acele categorii sociale care nu avea interes în crearea unei stăpîniri puternice, ci în aflarea unui reprezentânt slab şi nehotărît, peste capul căruia ar fi putut să-şi realizeze toate interesele. Nici atunci cînd şi-a dat seama de politica intrigantă a nobilimii, care lucra pentru surparea stăpînirii sale, Mihai n-a avut tăria unei schimbări radicale a politicii sale sociale, deoarece poziţia sa de clasă nu-i permitea să neglijeze interesele marilor feudali şi să sprijine justele revendicări ale ţărănimii iobage. Unele măsuri luate în dieta întrunită la 20—27 iunie 1600 la Alba-Iulia în favoarea ţăranilor romîni sau în favoarea preoţilor romîni erau doar paleative care nu schimbau întru nimic starea de fapt a societăţii. Observaţiile lui Nicolae Bălcescu, scrise acum un veac şi mai bine, în legătură cu politica transilvăneană a lui Mihai Viteazul nu şi-au pierdut nici astăzi valabilitatea. « Datoria lui Mihai ar fi fost de a da romînilor libertatea din iobăgie şi proprietate de pămînt spre chezăşuirea acelei libertăţi... Astfel el ar fi dat stăpînirii sale în Ardeal o temelie neclintită. Niciodată ocazie mai bună ca aceasta nu se înfiinţase ca acum îndată după bătălia de la Sibiu... Mai tîrziu Mihai în zadar vru; anevoinţele crescuse prea mult; ocazia trecuse »[1].

Înăbuşirea răzvrătirilor ţărăneşti n-a consolidat puterea feudalilor din Transilvania. Ţărănimea iobagă recurge la altă formă de luptă, la fugă. Fuga în masă a ţărănimii de pe unele domenii feudale pe altele şi mai ales în oraşe, angajarea fugarilor ca lucrători la ocnele de sare, poate fi socotită un alt moment pozitiv în lupta maselor ţărăneşti pentru libertate şi viaţă mai bună şi deci în dezvoltarea societăţii. Însuşi faptul că legiuitorul face o demarcaţie între iobagii fugiţi înainte şi după intrarea lui Mihai în Transilvania, stabilind procedee deosebite pentru readucerea lor, confirmă importanţa acestei forme de luptă a ţărănimii. Numeroasele procese ce se dezbat în tot cursul veacului al XVII-lea şi specificarea că iobagii respectivi au fugit cu prilejul tulburărilor provocate de intrarea lui Mihai în această ţară confirmă aceeaşi teză. Ţăranii romîni şi unguri deopotrivă au părăsit în masă, pe ascuns, împreună cu familiile şi cu

[1] N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, p. 263.

bunurile lor domeniile asupritorilor lor. Acest fapt reprezintă un moment pozitiv şi din alt punct de vedere, deoarece prin această masivă mişcare de populaţie s-a ajuns la o oarecare uniformizare a condiţiilor de viaţă a iobăgimii, la o nivelare a exploatării, astfel încît deosebirile dintre stările sociale între diferitele regiuni nu vor fi atît de accentuate ca mai înainte, societatea putîndu-se dezvolta în chip mai uniform.

КРЕСТЬЯНСКИЕ ДВИЖЕНИЯ В СВЯЗИ С ВСТУПЛЕНИЕМ МИХАИЛА ХРАБРОГО В ТРАНСИЛЬВАНИЮ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Проникновение войск Михаила Храброго в Трансильванию осенью 1599 г. явилось причиной возникновения крупных волнений во всем обществе в этой стране. Конечно, реакция различных социальных классов и слоев населения была неодинакова, в зависимости от их классового положения. Дворянство пыталось оказать вооруженное сопротивление, стремясь защитить таким образом свои экономические и политические позиции от опасности, каковой мог явиться новый властитель. Крестьянство, наоборот, верило, что пришло время облегчить свою мучительную жизнь, воспользовавшись моментом кризиса в господствующем классе.

Изучение современных источников, как опубликованных, так и неопубликованных, свидетельствует полностью о существовании принявшей особенно широкий размах двоякого рода борьбы трансильванских крестьян: вооруженного восстания и массового бегства из феодальных поместий.

Причиной, вызвавшей крестьянские движения в Трансильвании, являлась безжалостная эксплуатация крепостных феодальным дворянством и феодальным государством во второй половине XVI в., как следствие экономических сдвигов в этой стране: рост товарного производства и товарообмена, появление признаков зарождения общего рынка, развитие ремесел и городов. В новых условиях феодалы и государства стремятся преумножить материальные ценности, получаемые ими от крестьян в форме феодальной ренты, стремятся изменить характер феодальных повинностей в целях выжимания путем эксплуатации крестьянского труда возможно большего прибавочного продукта.

Когда 14 октября 1599 г. Михаил Храбрый перешел во главе своих войск через Карпаты, он нашел в Трансильвании условия, вполне созревшие для развернутого крестьянского восстания. Согласно многочисленным показаниям современников, это был неистовый порыв. В одном письме от 2 ноября 1599 г. говорится: «значительная часть крестьян охвачена восстанием», «все крестьяне восстали против дворян, убивают и грабят их», гласит другое письмо от 20 декабря 1599 г., «при известии о неудачном сражении (у Шелимбэра), распространившемся молниеносно по всей стране, крестьянство... стало повсеместно нападать... вторглось в дома дворян, разграбило и разрушило их имущество и произвело разрушения...» (Самошкэзи); «дворяне умирали ужасной смертью — божье наказание за их грехи; никто... не мог покинуть Трансильвании из-за крестьянских восстаний» (В. Бетлен);

крестьяне «сообща нападали на дворянские имения и усадьбы, убивая многих из своих хозяев, поджигая и грабя села у подножья гор» (Прежмерская летопись); «мы молимся, чтобы восставшие были жестоко наказаны» (Законодательное собрание от 20—28 ноября 1599 г.); «под страхом казни через отсечение головы, крепостные да повинуются своим господам и да служат им» (Законодательное собрание от 20—27 июня 1600 г.); «в это военное время во многих местах произошло много грабежей и убийств дворян» (Письмо бана Михалчи от 15 ноября 1599 г.) и т. д., и т. д.

Подавление крестьянских восстаний не упрочило власти феодалов в Трансильвании. Крепостное крестьянство прибегло к другой форме борьбы, к массовому бегству из феодальных поместий. Законодательные собрания требуют принятия строгих мер для предотвращения побегов, наказывая смертной казнью через повешение беглых крепостных, где бы они ни были пойманы. В течение всего XVII в. ведутся нескончаемые процессы по возвращению крестьян, бежавших «вследствие беспорядков, вызванных тайным вступлением господаря Михаила в эту страну». Размеры этого явления могут быть иллюстрированы примером крепостных из Четана, 75% которых покинуло по этому поводу свое село. Явление массового бегства крепостных отмечается во всей Трансильвании, начиная с южного ее угла (из поселений на территории саксонцев и секлеров) до северных областей этой страны (Бая Маре). Большое количество крепостных нашло себе кров в городах или в качестве рабочих в соляных копях, или в металлоносных рудниках, где, несмотря на тяжелые условия труда и его оплаты, их жизнь была легче, чем в поместьях их господ — феодалов; другие бежали в поселения секлеров и саксонцев в надежде, что и им удастся воспользоваться свободой, дарованной Михаилом Храбрым крестьянам — секлерам, и той, которой пользовались крестьяне — саксонцы; иные беглые крепостные искали себе крова в других феодальных поместьях, где злоупотребления землевладельцев, как им казалось, носили менее угнетающий характер, чем у прежних хозяев; наконец некоторые беглые крепостные поступили в ряды армии Михаила Храброго. То, что само феодальное законодательство XVII в., Approbatae et Compilatae Constitutiones, занимается бегством крепостных по случаю вступления Михаила Храброго в Трансильванию, делая различие между бежавшими до и бежавшими после этого события и устанавливая неодинаковую процедуру для возвращения их старым владельцам, подтверждает размеры этой формы борьбы крестьянства.

Всеобщее восстание трансильванского крестьянства, вне зависимости от национальности, против дворянства, а также массовое бегство из поместий, нанесли сокрушительный удар феодализму в Трансильвании, ускоривший его конец.

MOUVEMENTS PAYSANS PROVOQUÉS PAR L'ENTRÉE DE MICHEL LE BRAVE EN TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

La pénétration des troupes de Michel le Brave en Transylvanie, à l'automne de l'année 1599, a eu pour effet de provoquer une véritable tempête dans les

rangs de l'entière société de ce pays. Naturellement, les réactions des différentes classes et couches sociales furent différentes, selon leur position de classe. La noblesse chercha à faire de l'opposition armée, essayant par là de défendre ses positions économiques et politiques que la présence d'un nouveau maître pouvait menacer. En revanche, les paysans, mettant à profit la crise que traversait la classe dominante, crurent que l'heure de soulager leur vie de misère avait sonné.

Les témoignages contemporains, publiés ou inédits, prouvent pleinement l'ampleur exceptionnelle de la lutte des paysans transylvains, sans discrimination de nationalité, lutte qui se manifesta sous deux formes, la révolte armée et l'abandon en masse des domaines des féodaux.

La cause déterminante des mouvements paysans de Transylvanie fut l'impitoyable exploitation des serfs par la noblesse feudataire et par l'Etat féodal au cours de la seconde moitié du XVIe siècle, en conséquence des transformations économiques survenues dans ce pays (production croissante de marchandises, augmentation des échanges, apparition en germe d'un marché d'ensemble, développement de l'artisanat et des villes). Dans ces nouvelles conditions, feudataires et Etat essayent d'augmenter sans cesse les valeurs matérielles qu'ils reçoivent du paysan sous forme de rente féodale et à cet effet, ils s'efforcent de changer le caractère des prestations féodales de manière à en obtenir une plus-value aussi élevée que possible, en exploitant le travail du paysan.

Michel le Brave trouva des conditions parfaitement mûres pour une révolte paysanne de grandes proportions en Transylvanie lorsqu'il franchit les Carpates, le 14 octobre 1599, à la tête de ses soldats. Le soulèvement se produisit avec violence, comme il appert d'une foule de témoignages contemporains. «Une grande partie des paysans s'est soulevée» lit-on dans une lettre du 2 novembre 1599; «tous les paysans se sont soulevés contre les nobles, ils les tuent et les pillent» déclare une autre, en date du 20 du même mois. «A la nouvelle de la bataille malheureuse (de Şelimbăr), qui s'est répandue avec la plus grande rapidité à travers tout le pays, le peuple des Roumains... a attaqué le pays de long en large... a donné l'assaut aux demeures des nobles, en a pillé les biens et y a causé des dégâts...» (Szamosközi). «Les nobles mouraient désespérés, comme par une punition de Dieu pour leurs péchés; personne... ne pouvait quitter la Transylvanie à cause de la révolte des paysans» (W. Bethlen); les paysans «se sont réunis et ont attaqué les terres et les châteaux des nobles, en assassinant plusieurs de leurs maîtres et en incendiant et pillant les villages situés au pied de la montagne» (Chronique de Prejmer); «nous adressons la prière que soient sévèrement punis les rebelles» (Diète du 20—28 novembre 1599). «Que, sous peine capitale, les serfs obéissent à leurs maîtres et les servent» (Diète du 20—27 juin 1600); «en ces temps de guerre, bien des vols et des meurtres de nobles se produisirent en maint endroit» (lettre du ban Mihalcea du 15 novembre 1599), etc., etc.

Les révoltes paysannes étouffées, la puissance de la féodalité transylvaine ne s'en trouva pas consolidée. Les serfs eurent recours à une autre forme de lutte, la fuite. Ils déguerpirent en masse les domaines des nobles. Pour empêcher le déguerpissement des paysans, les diètes demandèrent des mesures sévères et la peine de la potence pour les serfs fugitifs en quelque endroit qu'ils fussent capturés. Tout le XVIIe siècle est marqué par d'interminables procès pour ramener les serfs qui s'étaient enfuis «à l'occasion des troubles provoqués par l'entrée en secret du voïvode Michel dans ce pays». Les proportions que ce phénomène avait atteintes sont illustrées par le cas des serfs de Cetan, qui avaient alors

abandonné leur village en proportion de 75%. Ce phénomène de fuite en masse des serfs peut être perçu dans toute la Transylvanie, depuis le Sud (les régions des Saxons et des Sicules) jusqu'au Nord du pays (Baia Mare). Une foule de serfs s'abritèrent dans les villes ou allèrent travailler soit dans les mines de sel, soit dans les mines de métaux où, en dépit des dures conditions de travail et de paye, ils menaient une vie plus facile que sur les terres des seigneurs. D'autres se réfugièrent dans les résidences des Saxons et des Sicules, dans l'espoir de jouir, eux aussi, des libertés accordées par Michel le Brave aux paysans sicules et de celles dont bénéficiaient les paysans saxons. Une autre partie des fugitifs cherchèrent un abri sur d'autres domaines féodaux où les abus des seigneurs leur semblaient moins écrasants que ceux de leurs anciens maîtres. Enfin, certains serfs fugitifs s'enrôlèrent dans l'armée de Michel le Brave. Le fait que la législation féodale du XVIIe siècle elle-même (*Approbatae et Compilatae Constitutiones*) s'occupe du déguerpissement des serfs lors de l'entrée de Michel le Brave en Transylvanie, en établissant une distinction entre ceux qui avaient pris la fuite avant et ceux qui avaient fui après ces événements et en fixant des procédés spéciaux destinés à les ramener à leurs anciens maîtres, confirme l'ampleur de cette forme de lutte des paysans.

Le soulèvement général et la fuite en masse de la paysannerie transylvaine, sans différence de nationalité, par haine de la noblesse, portèrent une rude coup au système féodal de Transylvanie et en hâtèrent la fin.

ŞTIRI ÎN LEGĂTURĂ CU EXPLOATAREA SĂRII ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

DE

AURORA ILIEŞ

Problemele producţiei sînt de cea mai mare importanţă în istoriografia noastră; studierea lor în Ţările Romîne în cursul evului mediu ne ajută să înţelegem relaţiile de producţie şi structura societăţii romîneşti în acest răstimp. În această privinţă exploatarea sării joacă un rol de căpetenie. Exploatările miniere au fost la noi *aproape* inexistente, doar exploatarea sării s-a făcut în mod organizat din vremuri destul de vechi şi a avut continuitate pînă în zilele noastre. Această exploatare oferă cercetătorilor putinţa de a lămuri —măcar în parte, mai ales pentru epoci mai îndepărtate—o serie de probleme legate de producţie.

Slaba existenţă a celorlalte exploatări miniere în ţările noastre îşi are explicaţia în lipsa meseriilor şi a manufacturilor mai dezvoltate la oraşe, care să prelucreze metalele sau alte minerale; subjugarea otomană rămîne însă cauza principală. Această cauză este recunoscută de istoricii şi călătorii care s-au ocupat în operele lor de ţările noastre. Atît Dimitrie Cantemir, cît şi alţii, arată explicit acest lucru. Lumea la noi cunoştea bogăţia subsolului, dar se temea de turci, căci dacă s-ar fi descoperit minele, ei ar fi cerut tribut şi mai mare[1].

Totuşi sarea face excepţie pentru că ea constituie un element de bază în economia domestică, atît pentru hrana omului, cît şi pentru aceea a vitelor pe care el le creşte.

Marele nostru istoric Nicolae Bălcescu arată rolul important pe care îl are sarea: « . . .sarea, acest al cincilea element, cum îl numeşte abatele Maury, este neapărat <necesară> ţăranului ca pîinea de toate zilele pentru hrana lui şi a vitelor. Sarea, zice cu multă chibzuinţă dl. de Lamartine, face parte din economia casnică, a o supune la bir e ca şi cum ai supune la bir sîngele şi nervii omului »[2].

---

[1] Dimitrie Cantemir spune: « Munţii noştri nu sînt lipsiţi <de> zăcăminte de minerale. Însă în timpurile vechi, atît cumpătarea domnilor, cît şi lipsa de minieri specialişti, oprea săparea lor. În timpurile noastre <i>-au împiedicat . . . ştiuta lăcomie a turcilor şi teama ca nu cumva căutînd ei bogăţii, să piardă împreună cu ţara şi osteneala şi fructele ei ». *Descrierea Moldovei*, Buc., 1944, p. 59.

[2] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1953, p. 270.

ISTORICUL EXPLOATĂRII SĂRII ÎN ŢARA ROMÎNEASCĂ

În evul mediu în toate regiunile din Europa unde se găsea sare, dreptul de a o exploata era un drept al regelui sau al principelui acelei ţări. Exemple se pot culege din ţări vecine cu Ţara Romînească. În Ungaria regele era cel care avea dreptul exclusiv de exploatare a salinelor, cunoscut sub numele de « dreptul regalian al sării ». Acest drept constituia pentru vistieria regală unul din izvoarele cele mai importante de venit [1].

Nu avem ştiri documentare pînă în prezent că ar fi existat exploatări de saline în Ţara Romînească înainte de formarea statului feudal de sine stătător. Dimpotrivă, ştirile documentare existente arată că în secolul al XIII-lea se importa sare din Transilvania pe teritoriul romînesc de la sud de Carpaţi.

În diploma din 1222, regele Andrei al Ungariei dă voie cavalerilor Teutoni să ţie şase nave pe Olt şi alte şase nave pe Mureş « care să ducă sare prin tot regatul nostru *la mers în jos*, iar la venit în sus, să aducă alte lucruri. Şi le-am dat pe vecie în mod liber, şi ori unde ar voi, mine de sare numite ocne (akna), îndestulătoare pentru acele 12 nāvi. Totodată i-am iertat pe ei şi pe oamenii lor de plata oricărei vămi: cînd vor trece prin ţara Secuilor sau Terra Blacorum »[2]. Documentul acesta arată că sarea se transporta pe *Olt la mers în jos*, deci se aducea sare din Transilvania şi nu *la mers în sus*, adică din Oltenia spre Transilvania, deşi cavalerii aveau legături şi posesiuni la sud de Carpaţi.

Dacă acest document nu este destul de explicit, diploma din 1247, dată cavalerilor Ioaniţi este totuşi mai clară; iată ce prevede aceasta în privinţa comerţului cu sare: « le-am îngăduit <cavalerilor> — spune Bela al IV-lea — să transporte <sare> în chip îndestulător spre folosinţa acestei ţări şi a părţilor dinspre Bulgaria, Grecia şi Cumania; ei <cavalerii> vor putea să o scoată din orice ocnă din Transilvania, de unde le-ar fi mai uşor, cu cheltuiala <comună> a noastră <a regelui> şi a lor — păzindu-se întru toate dreptul episcopilor »[3].

Dacă documentul din 1222 nu spune din care ocne puteau cavalerii Teutoni să scoată şi să transporte sare pe Olt, în acesta din urmă se specifică în mod clar că e vorba « de orice ocnă din Transilvania » şi se mai indică unde poate fi transportată: « pentru folosinţa acestei ţări şi a părţilor *dinspre* Bulgaria, Grecia şi Cumania ». Se ştie că Ioaniţilor li se concedase Ţara Severinului care coincide cu *Oltenia;* deci dacă ei aduceau sare acolo din Transilvania, înseamnă că nu erau deschise în acea epocă ocnele de la sud de Carpaţi.

Regele Ungariei avea tot interesul să trimită sare din Transilvania şi nu ar fi îngăduit exploatarea salinelor unor voievodate care erau sub dependenţa lui, mai ales că din Transilvania se extrăgea sare în cantitate apreciabilă, fapt care îngăduia regelui să facă şi daruri importante[4]. Regele nu simţea nevoia să deschidă o nouă salină în părţile de la sudul Carpaţilor, unde nici situaţia

---

[1] Cf. Al. Dobosi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania*, în « *Studii şi cercetări de istorie medie* », an. II (1951), ian.-iunie, p. 129.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, C. XI—XIII, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., p. 182—184.

[3] *Ibidem*, p. 329—333.

[4] La 1217 Andrei dăruieşte m-rii de la Zagreb o cantitate de sare în valoare de 50 mărci (ceea ce era o sumă importantă). Tot la aceeaşi dată li se dă cavalerilor Ioaniţi din Siria « pe veci în fiecare an ... cinci sute de mărci din venitul sării » ... de la Sălacea. *Ibidem*, p. 162 şi 165.

politică nu era dintre cele mai sigure — sîntem doar în epoca marilor cuceriri mongole care au făcut ravagii chiar în inima Transilvaniei şi Ungariei — cu atît mai mult erau expuse atari exploatări extra-carpatice.

Aşadar, cred, că se poate afirma că pe la mijlocul sec. al XIII-lea, în regiunea de la sudul Carpaţilor se aducea sare din Transilvania.

O exploatare sistematică, de proporţii care să permită chiar exportul, nu s-a putut face în Ţara Romînească decît după formarea statului feudal. Toate împrejurările sînt acum favorabile şi converg către aceasta. Domnul muntean trebuia să-şi asigure o sursă precisă de venituri, care o constituia, pe lîngă altele, tocmai exploatarea ocnelor.

Care va fi fost situaţia exploatării salinelor în vremea lui Basarab întemeietorul şi în aceea a urmaşului său direct — nu o ştim. Un lucru ştim precis: că nici un stăpîn de pămînt, fie boier, moşnean sau mănăstire, nu putea deschide ocnă pe moşia sa, fără încuviinţarea expresă a domnului. Informaţii mai tîrzii, din sec. al XVII-lea, arată clar acest lucru, asupra căruia vom reveni la capitolul respectiv.

O ştire din 13 martie 1373, ni se pare concludentă faţă de cele spuse mai sus. E vorba de scrisoarea regelui Ungariei, Ludovic, adresată comitelui de Timişoara, prin care îi porunceşte să oprească la Orşova importul sării din Ţara Romînească: « Deoarece noi voim cu totul *să nu se mai aducă de loc sare din Ţara Romînească* în regatul nostru, poruncim aşadar credinţei voastre, *pentru ca opreliştea acestei sări din Ţara Romînească <să se facă> în mod deosebit şi mai vădit* [1], să îngăduiţi magistrului Sarachen, trimis de acesta, să stea la Orşova...» [2]. Ca regele Ungariei să ia această măsură, înseamnă că exportul de sare din Orşova, de dincolo de Carpaţi, s-a practicat sau s-a încercat să se practice încă înainte de această dată, şi această sare concura sarea ardeleană din regatul ungar.

Acest lucru dovedeşte că exploatarea sării în Ţara Romînească e ceva mai veche decît data la care s-a emis actul; n-ar fi exclus chiar în timpul domniei lui Basarab I întemeietorul.

Din documentele care ne-au rămas de la Mircea cel Bătrîn, nici unul nu se referă anume la exploatarea ocnelor — doar ştiri tangenţiale, dar destul de preţioase, ne indică de data aceasta şi locul de unde se exploata sarea.

Într-un document datat între 1408 şi 1418, se vorbeşte de un «Anghel *de la Ocna*», care face danii importante mănăstirii Cozia [3]. Nici nu poate fi vorba de altă ocnă decît cea de la Ocnele Mari (jud. Vîlcea), care de-a lungul veacurilor a avut, constant, legături cu mănăstirea Cozia [4]. Acest lucru e confirmat şi de documentul din 19 iunie 1422, în care Radu Praznaglava întăreşte mănăstirii Cozia şi mănăstirii Cotmeana, daniile făcute de părintele său Mircea, între altele şi o ocnă la *Ocna de sus* [5]. Această ocnă pare a fi cea mai veche

[1] Sublinierile noastre — *A. I.*

[2] Hurmuzaki, *Documente* I-2, p. 213, nr. 159.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII—XV, p. 59.

[4] În documentul din 17 iulie 1425, printre martorii care adeveresc pentru Petriman — care şi el dăruise toată averea m-rii Cozia, se găseşte un « Voico de la Ocnă » (desigur tot Ocnele Mari). *Ibidem*, p. 82. Cf. şi A. Sacerdoţeanu, *Din arhiva m-rii Cozia*, în « Hrisovul », VI (1946), p. 82—83.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII—XV, p. 76. În documentele sec. al XVI-lea această ocnă e cunoscută sub numele de *ocna de la Rîmnic*; de abia către mijlocul sec. al XVI-lea apare denumirea de Ocna Mare sau Vel Ocna.

exploatare de sare din Ţara Romînească, aşa cum o arată şi documentele vremii.

Desigur că din această ocnă provenea şi sarea de care vorbeşte la 1445 cronicarul burgund Wavrin. El arată, pentru aceeaşi epocă a lui Mircea —citînd însăşi spusele fiului său Vlad Dracul— cît de scump l-a costat pe marele voievod zidirea cetăţii Giurgiu: « Nici o piatră din acest castel nu e, care să nu fi costat pe tatăl meu cîte un bolovan de sare »[1]. Atît documentul din 1373 de la Ludovic, regele Ungariei, cît şi tratatul încheiat în 1387 între genovezi şi Ivanco, domn al Dobrogei, ne dau posibilitatea să apreciem cît de căutată era sarea din Ţara Romînească.

În tratatul amintit, încheiat la Pera cu genovezii, Ivanco se obligă în caz de război să lase corăbiile şi bunurile lor «să poată pleca într-un răgaz cuviincios din ţinutul său, lucrurile uşoare să le poată scoate de acolo timp de o lună, iar *sarea* şi corăbiile, în timp de 6 luni... »[2]. Desigur că e vorba de sarea care se aducea din Ţara Romînească, pentru că în regiunea stăpînită de Ivanco, fiul lui Dobrotici, nu poate fi vorba de aşa ceva. Această sare—după cum am mai spus — se pare că provenea din Ocna de la Rîmnic, adică Ocnele Mari, pentru că nu avem ştiri care să arate existenţa altor saline. Această ocnă rămîne multă vreme cea mai importantă ocnă din Ţara Romînească.

Abia pe la începutul sec. al XVI - lea avem ştiri în legătură cu o nouă ocnă, de data aceasta dincoace de Olt. E vorba de Ocna Mică (Mal Ocna) « de la » sau « de lîngă Tîrgovişte », cum spun documentele. Nici în privinţa deschiderii acestei ocne nu avem informaţii precise. O serie de documente, începînd cu cel din 1517 de la Neagoe Basarab, întăresc m-rii Argeş stăpînirea asupra moşiei pe care se găseşte Ocna Mică şi-i întăresc dijma din exploatarea sării[3].

Totuşi un document mai nou, din sec. al XVII-lea, din vremea lui Radu Mihnea — 1614 iulie 10 — dat în acelaşi scop ca şi cele precedente însă pentru m-rea Dealul, menţionează următoarele: « această *ocnă* este veche ocină călugărească, dată de răposatul Io Radul voevod, ctitorul sfintei mănăstiri din Deal să fie sfintei mănăstiri toată ocina şi din vamă al treilea aspru şi a lăsat ca din bolovanii <de sare> să se ia de către mănăstire 3 bolovani »[4].

Aşadar vechimea acestei ocne e mai mare, ea urcă în zilele lui Radu cel Mare, şi nu este exclus ca atunci, cu ocazia deschiderii ei, domnul să fi făcut şi această danie mănăstirii.

O dată cu deschiderea acestei noi ocne, ocnele de la Rîmnic, ca să se deosebească de acestea de la Tîrgovişte, încep să se numească Ocnele Mari sau Vel Ocna — numire care nu li s-a dat niciodată în documentele anterioare sec. al XVI-lea.

Nevoia de a-şi crea noi surse de venituri îndeamnă pe domni la deschiderea de noi ocne.

Către a doua jumătate a sec. al XVI-lea documentele menţionează alte două ocne, una la Telega (jud. Prahova), iar cealaltă la Ghitioara (jud. Saac).

---

[1] Jean de Wavrin, *La campagne des croisés sur le Danube* (1445) ... Ed. N. Iorga, Paris, 1927, p. 76.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII-XV, p. 37.

[3] *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 117 (doc. din 1517 ian. 7).

[4] *Ibidem*, XVII, vol. II, p. 296—297.

Telega e pomenită prima dată în 16 aprilie 1562, în cartea lui Petru cel Tînăr, care confirmă m-rii Drăghiceşti (adică Mărgineni) satul Telega « şi vama de sare »[1].

Un document de la 1603, dat de Radu Şerban mănăstirii Mărgineni tot pentru satul Telega şi pentru vama de sare, aminteşte de Drăghici vornicul, ctitorul mănăstirii, care a miluit-o cu acest sat. Mila aceasta este întărită — cum adaugă Radu Şerban — şi de domnii dinainte, începînd cu bunicul său, Basarab voievod (probabil Neagoe Basarab)[2]. Nu ştim dacă se poate afirma pe baza acestui text că ocna de la Telega era deschisă încă de pe vremea lui Drăghici vornicul din Mărgineni (circa 1486) — ceea ce totuşi n-ar fi exclus[3].

Cealaltă ocnă — Ghitioara — apare în documente ceva mai tîrziu decît Telega[4].

La 1577 Alexandru voievod dăruieşte m-rii sf. Troiţă, din jos de Bucureşti (azi Radu Vodă), vama de sare atît de la ocna Telega cît şi cea de la Ghitioara « pentru că aceste vămi s-au aflat în stăpînirea şi puterea domniei mele »[5].

Deci la sfîrşitul sec. al XVI-lea, în Ţara Romînească erau patru ocne şi au rămas în acelaşi număr pînă în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, căci nu se întîlnesc altele în documente. Paul de Alep în descrierea călătoriei patriarhului Macarie (1653—58) arată şi el existenţa a patru ocne în Ţara Romînească[6].

Nevoia crescîndă a domnilor de a-şi crea noi surse de venit pe de o parte, iar pe de alta pretenţiile din ce în ce mai mari ale Turcilor, care cu greu se puteau satisface, contribuie ca, în ultimele decade ale sec. al XVII-lea, domnii să intervină direct, cumpărînd terenuri salifere pe seama lor sau procedînd la închiderea sau deschiderea de noi ocne.

La începutul domniei lui Şerban Cantacuzino este menţionată o nouă ocnă şi anume cea de la Teişani[7]. Prima ştire documentară despre această ocnă datează din 7 septembrie 1682. Şerban Cantacuzino întăreşte mănăstirii sf. Troiţă (Radu Vodă) « să aibă a luare zeciuiala sării ce va veni partea mănăstirii pe cinci funii de ocină de la Teişani, ce sănt la *gura ocnei*, care funii...le-au zălogit moşnenii de acolo cu zapis la sfînta mănăstire »[8].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. III, p. 162.

[2] *Ibidem*, XVII, vol. I, p. 104.

[3] *Ibidem*, XIII-X V, p. 186. În secolul al XV-lea, mănăstirea Mărgineni a purtat numele de mănăstirea de la Cricov şi apoi mănăstirea Drăghiceşti. Documente din secolul al XVI-lea vorbesc de regiunea învecinată a Telegei şi arată prezenţa sării, însă fără să pomenească de existenţa vreunei ocne. Documentul din 27 mai 1510 vorbeşte de « Poiana Sării » şi « sarea de la Mislea », iar documentul din 1538 iulie 16, aminteşte de asemenea de « Poienile Sării » şi « sarea de la Mislea ». *Ibidem*, B. XVI, vol. I, p. 5—9 şi vol. II, p. 249.

[4] Topicul acesta « Ghitioara » se găseşte mai rar şi sub forma de « Vitioara » sau « Jitioara »; am păstrat forma Ghitioara, care e cea mai frecventă în documente. Această ocnă se găsea pe moşia satului Aninişul din jud. Saac. De aceea în documentele din sec. al XVII-lea această ocnă e numită şi Aninişul, cu numele moşiei, ca mai apoi alte documente să arate precis « moşia Aninişul unde sînt ocnele de la Ghitioara » Arh. st. Buc., condica m-rii Hurez, ms. 449, f. 543.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. IV, p. 282 (doc. din 1577 iunie 15).

[6] C. F. Belfour, *The Travels of Macarius Patriarch of Antioch Written by ... Paul of Aleppo* ... Londra, 1829, I, p. 152; cf. traducerea Emiliei Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia*, Buc., 1900, p. 119.

[7] Satul Teişani e foarte aproape de Ghitioara spre apus de Vălenii de Munte, în acelaşi judeţ Saac.

[8] Arh. st. Buc., ms. 256, f. 544.

În schimb constatăm că ocna de la Ghitioara îşi încetase activitatea ceva mai înainte, deoarece la 22 martie 1683, Şerban Cantacuzino dă m-rii Radu Vodă mertic de sare 200 « bolovani mari, aleşi de la ocna Teişani » pentru că « mutîndu-se ocna de acolo de la Ghitioara la Teişani, <au rămas> mănăstirea fără venit de sare de nicăieri »[1].

Mutarea, sau mai bine zis închiderea ocnei de la Ghitioara, se pare că are motive politice la bază. Pe la 1675—1676 cea mai mare parte din moşia Ghitioara, cu partea ocnelor de acolo, intră în stăpînirea lui Hrizea Popescu, mare vistier, părintele cronicarului Radu Popescu — care făcea parte din partida Bălenilor, adversară familiei Cantacuzino[2]. Cînd ajunge la putere familia Cantacuzino — era domn Şerban — încep represaliile împotriva taberei Bălenilor. Averea lui Hrizea Popescu este toată vîndută şi împrăştiată. Şerban Cantacuzino nu putea lăsa în mîinile unui adversar al său venitul atît de însemnat al ocnei Ghitioara. Probabil că funcţionarea ocnei încetează o dată cu moartea lui Hrizea (pe la 1680)[3].

Documentul din 1693 arată cele petrecute cu averea lui Hrizea. Boierii divaniţi dau carte de judecată « la mîna jupînesei Chirco... ce-au fost jupîneasa Procăi cămăraşul... ca să ţie şi să stăpînească toată moşia de la Ghitioara cu ocnele de acolo... cum au ţinut şi Hrizea vistierul, care moşie au fost a Hrizii vistierul... fiind Hrizea vistier dator Procăi cămăraş taleri 960 şi fiind datoriu şi la alţii multă datorie... »[4]. Iar documentul din 1696 precizează: « ... Şi căutîndu-şi datornicii datoriile la Radul clucerul (cronicarul) şi la Gheorghiţă postelnicul, feciorii Hrizei vistierul, şi socotindu cum că ce au rămas de ale tătîne-său: moşii, rumîni, ţigani şi alt mult, puţin nu vor putea plăti toate datoriile; ce s-au lepădat denaintea divanului de toate moşiile şi datoriile tătîne-său Hrizii vistierul şi le-au dat toate pre seama datornicilor ca să facă curamă (trecerea datoriilor în comun la toţi moştenitorii) să-şi ia fieşte-carele ce s-ar veni, după datorie... »[5].

Probabil că Şerban Cantacuzino a procedat samavolnic şi a închis ocna Ghitioara, nedînd răgaz lui Hrizea Popescu nici măcar să-şi acopere cheltuielile cu funcţionarea ocnei — căci altfel nu se explică datoria atît de mare pe care o avea la cămăraşul Proca — probabil cămăraş chiar la Ghitioara — cît şi « mutarea » adică închiderea aşa de neaşteptată a unei ocne care funcţiona.

Ocna de la Teişani era în stăpînirea lui Matei Filipescul mare agă, căci el cumpărase în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino cea mai mare parte a moşiei de la moşnenii de acolo[6]. Matei Filipescu, fiind înrudit cu familia Cantacuzino — în această epocă e ridicat la rang de mare boier — e protejatul domnului; ocna de la Ghitioara se mută pe moşia lui de la Teişani şi i se îngăduie să deschidă o gură nouă de ocnă. Şerban Cantacuzino îi confirmă acest drept[7], lucru pe care îl face şi Brîncoveanu, încă de la începutul domniei lui în 1689: « ... avînd < boierul domniei mele Matei Filipescu > tocmeală cu acei moşneni, ca oriunde s-ar ivi *sare mai bună şi mai multă* pre acea moşie a satului Teişani, să fie volnic dumnealui a face ocnă de sare »[8]...

[1] Arh. st. Buc., ms. 256, f. 550 r-v.
[2] *Idem*, ms. 449, f. 543—545.
[3] C. Giurescu, *Contribuţii la studiul cronicelor muntene*, Buc., 1906, p. 44.
[4] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 544—45.
[5] *Idem*, m-rea Hurez, XXV/7.
[6] Acad. R.P.R., Peceţi nr. 412 (doc. din 25 apr. 1683).
[7] *Ibidem*.
[8] *Idem*, Peceţi nr. 413.

Ocna de la Teişani, însă, nu promitea să dea rezultatele aşteptate. Domnul era în căutarea unui teren cu sare abundentă şi de bună calitate. Iată de ce, în aceeaşi perioadă de timp, fratele lui Şerban Cantacuzino, Mihai spătarul, cumpără un nou teren propice pentru deschiderea unei saline — e vorba de moşia satului Slănic — pe care moşnenii de acolo o vînd numitului spătar în două rînduri, întîi o jumătate de sat şi după cîţiva ani şi cealaltă jumătate. Documentul din 20 aprilie 1685 arată clar acest lucru. Moşnenii mărturisesc că au vîndut « jumătate de preste tot hotarul cu tot locul cu sarea, unde iaste a se face ocnă ». Spătarul ia măsuri de prevedere, căci moşnenii arată: « şi o am vîndut dumnealui drept bani gata taleri 700, din care ne-au dat dumnealui acum deodată, taleri 380, iar taleri 320 au rămas pînă ce se vor începe ocnele a să face şi a lucra. Deci de va ieşi sare bună şi nu s-ar *sfîrşi curînd ca cea de la Teişani* [1], să aibă a ne plini dumnealui şi ceilalţi bani ce au mai rămas, iar de va eşi sare rea şi nu va umbla ocna bine şi se va sfîrşi curînd, să avem a întoarce banii dumnealui înapoi cum i-am şi luat » [2].

In 1689 începuseră operaţiile necesare deschiderii ocnei, cum spune documentul din 3 martie: « au lucrat ocnele pînă le-au răspuns şi le-au dat pre bolovani... » [3]. La 30 iunie 1689 ocna Slănic se afla în stare de funcţionare. « Iar cînd au fost acum în zilele măriei sale domnului nostru Io Constandin voievod, cercînd dumnealui <spătarul Mihai Cantacuzino> locul, s-au aflat sare bună şi den destul, unde domnia ocne au deschis. Deci dumnealui ... cîţi bani au mai fost rămas, taleri 320, ni i-au dat... » spun moşnenii vînzători [4].

Se vede că a fost nevoie totuşi de un an sau doi ca spătarul Mihai Cantacuzino să se încredinţeze că ocna de la Slănic poate să dea o producţie satisfăcătoare, pentru că abia în 1691 Brîncoveanu îi întăreşte în mod solemn dreptul de a-şi lua dijma de la ocnă [5].

Harta stolnicului Cantacuzino nu arată existenţa ocnei Slănic. Ea arată existenţa a cinci saline: Ocna Mare, Telega, Ocna Mică, Ghitioara şi Teişani. După cercetările făcute pînă în prezent, această hartă se pare că a fost ridicată pe la 1699 [6]. E curios faptul că stolnicul Cantacuzino nu menţionează această nouă şi importantă exploatare, deschisă de însăşi fratele său Mihai spătarul, în urmă cu mai bine de 10 ani! Oare acest lucru n-ar trebui să dea de gîndit celor care s-ar mai ocupa de datarea acestei hărţi?

Dar Constantin Brîncoveanu nu se mulţumeşte cu ocnele existente; probabil îndemnat de însăşi situaţia înfloritoare a acestei ultime ocne şi la gîndul unor noi surse de venit ce i s-ar deschide cumpără, în 1696, jumătate din moşia Aninişul [7] pe seama domniei şi redeschide ocna Ghitioara, părăsită

---

[1] Sublinierea noastră — *A. I.*

[2] Acad. R.P.R., CCCLXIX/94.

[3] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 544. Primele operaţii de săpare a unei guri de ocnă nu permiteau tăierea sării în bolovani, sarea fiind în straturile de la suprafaţă deosebit de sfărîmicioasă; abia după o oarecare adîncire a ocnei se puteau tăia aşa-zişii bolovani, adică bucăţi mai mari, care depăşeau 40 kg. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, Buc., 1913, I, p. 435 şi 460.

[4] Acad. R.P.R.. CCCLXIX/97.

[5] Idem, CCCLXIX/100.

[6] Const. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în « Revista istorică romînă » 1943 (XIII), fasc. I, p. 22—23.

[7] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 544—546. Cealaltă jumătate aparţinea mănăstirii Cernica şi mănăstirii Radu Vodă, cf. doc. din 1696 iunie 1: această jumătate a ocnei Ghitioara « fiind mai denainte vreame » a mănăstirilor Radu Vodă şi a Cernicăi vornicul. Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XXV/7.

(mai bine zis « mutată ») cu vreo 12 ani în urmă de Şerban Cantacuzino: « Iară cînd au fost acum, cumpărînd domnia mea satul Aninişul şi cu ocnele de acolo de la Ghitioara, ... <am deschis> domnia mea aceale ocne de umblă precum au umblat şi mai denainte vreame... »[1].

Aşadar la sfîrşitul sec. al XVII-lea funcţionau în Ţara Romînească în total şase saline: Ocnele Mari, Telega, Slănic, Ghitioara, Teişani şi Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte.

Tot în timpul domniei lui Brîncoveanu se va mai adăuga la cele şase saline încă una, a şaptea la număr. E vorba de ocna de la Săraru, în acelaşi judeţ Saac, foarte aproape de ocna Ghitioara. În tot cursul sec. al XVII-lea moşia Săraru e pomenită de numeroase ori; se vorbeşte de existenţa sării, dar fără a se arăta prezenţa vreunei ocne[2]. De altfel nici harta stolnicului Cantacuzino nu o menţionează. Abia în 1696, în pomelnicul mănăstirii Hurez se găseşte o notiţă marginală în care se spune între altele « jupan Cernica au dat şi jumătate de moşie de la Săraru unde sînt ocnele »[3].

Sporirea aceasta a numărului salinelor duce la un fenomen economic interesant. Se scoteau cantităţi mari de sare din cele şapte ocne în funcţiune şi fiind o supraproducţie, Brîncoveanu se vede silit să procedeze la închiderea a două saline pentru a stăvili scăderea preţului. Este elocvent documentul din 20 decembrie 1705: « Iară cînd au fost acum, am socotit domnia mea înpreună cu toţi cinstiţii dregători ai domniei mele, cum *fiind ocne multe şi să scotea sare multă, care neputîndu-se vinde cu preţ bun, venitul sării şi al domniei viind la scădere, pentru aceasta domnia mea am socotit de s-au închis ocna de la Săraru şi de la Ghitioara*... »[4]. De fapt Brîncoveanu nu se gîndea decît la interesul său personal cînd se îngrijea de menţinerea preţului sării, căci o spune singur: « pentru ca venitul domniei să nu vie la scădere »[5].

Se pare că măsura luată de Brîncoveanu în 1705 n-a fost destul de eficace pentru menţinerea preţului, căci domnul este silit la vreo cîţiva ani numai, să mai închidă încă o salină şi anume pe cea de la Teişani, rămînînd astfel doar *patru* ocne în funcţiune. Data precisă a închiderii acestei ocne nu o cunoaştem. Ultima ştire documentară care ni s-a păstrat şi care o menţionează, datează din 12 decembrie 1710, cînd Brîncoveanu întăreşte stăpînirea lui Stanciu asupra moşiei din Teişani şi a dijmei din sarea de la ocnele de acolo[6].

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Rîmnicul Sărat, I/16.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. II, p. 133. *Ibidem*, III, p. 121 şi Acad. R.P.R., DCCCV f. 30 (doc. din 1696 iul. 17).

[3] Acad. R.P.R., ms. rom. 1396, f. 9v; cf. I. Ionaşcu, *Contribuţii la istoricul mănăstirii Hurez*, extras din Arhivele Olteniei, 1935, p. 10. Din documentele cunoscute pînă în prezent nu ştim dacă ocnele de la Săraru au funcţionat ca o unitate aparte, sau erau o anexă a celor de la Ghitioara.

[4] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 692 (Hurez), şi N. Iorga în *Studii şi documente*, XIV, p. 9–10.

[5] Că Brîncoveanu s-a gîndit numai la interesul său personal, o arată limpede şi documentul dat de Ştefan Cantacuzino pentru merticul de sare pe care-l lua m-rea Tismana de la Ocnele Mari: « ... fost-au avut mai nainte vreme, la alţi bătrîni şi răposaţi domni, milă de au fost luînd pe an mare număr de bolovani; iar după aceea den domn în domn au venit tot scăzîndu-să mila sfintei mănăstiri pînă ce au fost rămas în domnia răposatului Constandin Brîncoveanu de lua pre an numai aceşti 150 bolovani. Deci şi dumnealui, răposatul Constandin <Brîncoveanu voevod>, ne cum să mai adauge la sfînta mănăstire, *ci încă au mai scăzut, de lua mănăstirea pre an numai* 75 *<bolovani> şi tot pre atît au fost mila cît au ţinut domnia lui stăpînirea acestei ţări*... » Arh. st. Buc., ms. 711, f. 206–207 (doc. din 1715 ian. 8).

[6] Arh. st. Buc., m-rea Cotroceni, XLVI/3.

Documentul din 5 ianuarie 1714, de la Ştefan Cantacuzino, spune:«...au oprit Constantin voievod <Brîncoveanu> aceale ocne de la Teişani de n-au mai umblat şi au fost această biserică <din Văleni> multă vreme lipsită <de sare> »[1]. Pe baza acestor documente putem deduce că închiderea acestei ocne s-a făcut în intervalul dintre 1710 şi 1714. Înclinăm pentru anul 1711 sau cel mult 1712, căci altfel Ştefan Cantacuzino n-ar fi îndreptăţit să spună că biserica din Văleni a fost *multă vreme* lipsită de sare.

În cursul secolului al XVIII-lea exploatările de sare nu mai sporesc — dimpotrivă, către sfîrşitul veacului avem ştiri că şi Ocna Mică de lîngă Tîrgovişte îşi încetase activitatea. Documentul din 7 Aprilie 1774 spune:«...acele ocne acum sînt astupate şi nu mai umblă... »[2]

Faptul că nu se mai deschid noi saline se datoreşte mai ales exploatării de la Slănic, unde — aşa cum cereau condiţiile puse de întemeietorul ei — nu numai că a fost sare « din destul », dar şi de bună calitate, a cărei funcţionare n-a încetat, ci continuă şi în zilele noastre, fiind una din ocnele cele mai importante ale ţării.

Sulzer arată în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, că ocna de la Slănic e « cea mai importantă salină... şi foarte productivă »[3].

Călătorul italian Spallanzani — specialist în materie — arată de asemenea tot pentru a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, vorbind de aceeaşi ocnă: « se sapă mereu şi e sare foarte multă, care e mai albă şi mai bună decît cea a altor saline. Cantitatea care se scoate în fiecare an ajunge la opt milioane ocale »[4].

PROPRIETATEA ASUPRA OCNELOR

Din vremuri foarte vechi — chiar din epoca sclavagistă — dreptul de a deschide ocne era un drept al regelui sau al domnului ţării.

Şi în Ţara Romînească acest drept este numai al domnului. Documentele din epoca lui Brîncoveanu privind ocnele sînt foarte explicite în această privinţă. Cînd spătarul Mihai Cantacuzino deschide ocna de la Slănic, domnul ţării nu uită să adauge în actul de întărire asupra acestei noi exploatări: « *luat-au voie de la domnia mea ca să facă ocnă de sare*, pus-au dumnealui nevoinţă şi aşa cu îndemănarea dumisale s-au deschis de au făcut ocnă noao, care mai nainte vreme acolo n-au fost altă dată... »[5]. Iar cînd această ocnă se găseşte în stare de funcţionare, moşnenii din Slănic arată în zapisele lor că « s-au aflat sare bună şi din destul, *unde domnia ocne au deschis* »; deşi operaţiile de deschidere se făcuseră cu cheltuiala spătarului Mihai Cantacuzino, ocnele erau socotite ale domniei[6].

De altfel şi Matei Basarab o spune în actul din 1636, cînd dă mertic 300 de bolovani de sare pe an m-rii Vaideei: « *de la ocna domniei mele Ghitioara* », deşi această ocnă era parte pe moşia urmaşilor lui Cernica vornicul şi parte pe moşia m-rii Grădiştea (azi Cernica)[7].

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Cotroceni, LVI/4.

[2] *Ibidem*, m-rea Cîmpulung, LXII/152.

[3] J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, I, Wien, 1781—1782, cap. 49, p. 149.

[4] L. Spallanzani, *Viaggio in Oriente*, Torino, 1888, p. 322.

[5] Acad. R.P.R., doc. CCCLXIX/100.

[6] *Ibidem*, CCCLXIX/97.

[7] Arh. st. Buc., m-rea Slobozia lui Ianache X/1 (1636 sept.—1637 aug. 31) publ. Nandriş Gr., *Documente romîneşti în limba slavă din m-rile muntelui Athos*, 1372—1658, Buc., 1937, p. 164—167.

Condica de porunci a lui Constantin Brîncoveanu prevede pedepse grele pentru cei care ar fi îndrăznit să calce acest drept al domnului: « Aşijderea să mai fie volnici <cămăraşii> a trimite şi a cerca pre la ocnele cele părăsite şi <de> ar găsi pre cineva tăind sare şi *deschizînd ocna fără ştirea şi porunca domniei mele*, de la unii ca aceia să aibă a le lua şi lor vitele şi pre ei încă să-i trimită aici la domnia mea ca să-şi ia plata »[1]. Documentul din 14 mai 1713 este concludent, căci spune limpede: « ... *toate ocnele Ţării Romîneşti <sînt> sub stăpînirea domniei* »[2].

Acest drept al domnului este păstrat şi de Regulamentul Organic care prevede în art. 125: « Nimeni nu va putea să deschidă o ocnă de sare pe moşia sa, fiindcă acest drept este al stăpînirii »[3].

Dar domnul avea numai monopolul asupra sării, nu şi dreptul de proprietate asupra solului. Terenurile cu sare puteau fi şi proprietate particulară şi puteau fi vîndute[4]. De altfel sînt destul de rare cazuri cînd domnul era şi stăpînul moşiei pe care erau deschise ocnele. Cele mai multe din saline erau deschise pe proprietăţile mănăstirilor, boierilor sau moşnenilor. Ocna Telega era pe moşia m-rii Mărgineni, moşie care la început fusese proprietatea vornicului Drăghici; ocna mică de lîngă Tîrgovişte era pe proprietatea m-rii Dealul. Numai Ocnele Mari erau pe proprietatea domnească, fiind deschise pe moşia unui tîrg domnesc. Despre această chestiune vom vorbi mai pe larg în capitolele următoare.

E interesant de urmărit cum se succede stăpînirea asupra moşiei Aniniş cu ocna Ghitioara — lucru care nu se poate face în celelalte cazuri, din lipsă de documente. Pînă la începutul veacului al XVII-lea, această ocnă a aparţinut moşnenilor din satul Aniniş.

La 29 mai 1608, Cernica mare vornic cumpără moşia Aninişul cu venitul ocnei Ghitioara, împreună cu foştii ei stăpîni, care devin rumîni. Toate acestea le cumpără Cernica mare vornic pentru suma de 38 000 aspri şi doi boi[5].

Noul stăpîn hotărăşte ca jumătate din venitul moşiei şi al ocnei să fie în seama lui, iar cealaltă jumătate să o stăpînească mănăstirea de la Grădiştea (azi Cernica). Actul de confirmare dat de Radu Mihnea spune: « ... Să aibă a înpărţi sfînta mănăstire tot în două cu dregătorul domniei mele <Cernica vornic> pînă la moartea lui. Iar după moartea lui... să fie de întărire sfintei mănăstiri în veci ». Se mai adaugă însă următoarea clauză: « Dacă dăruieşte ... dumnezeu... <pe> dregătorul domniei mele şi pe soţia lui... cu nişte copii, însă fii, ei să aibă a împărţi în două cu sf. mănăstire ce este venitul acestor sate şi ocine... cît stă sf. mănăstire. Iar fiicele lui sau nepoţii lui de fiică şi de frate să nu fie volnici să ia din aceste dedine »[6].

Proprietatea asupra acestei moşii pe care era deschisă ocna Ghitioara începe să se divizeze prin moştenire. Stăpînii ei nu mai sînt în stare să facă faţă cheltuielilor de funcţionare a ocnei, ei sînt nevoiţi să-şi vîndă părţile.

---

[1] Acad. R.P.R., ms. rom. 5389, f. 26—40.

[2] Al. Gălăşescu, *Eforia spitalelor civile*, Buc., 1899, p. 50.

[3] *Regulamentul Organic* <al Ţării Romîneşti>, Buc., 1832, p. 50.

[4] Cf. C. Broşteanu, *Salinele noastre*, Buc., 1901, p. 97—98.

[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. I, p. 318.

[6] *Ibidem*, Aşa cum reiese dintr-o serie de documente din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, mînăstirea Radu Vodă avea şi ea parte din zeciuiala sării de la Ghitioara; cf. doc. din 1 iunie 1696, Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XXV/7.

Aşa e cazul Marici din Izvorani — cum arată documentul din 27 mai 1669 « precum am văzut domniia mea ‹spune Antonie voevod› şi zapisele care le-au fost făcut de tocmeală, scriind *pentru multe cheltuiale ce au fost cheltuit jupîneasa Mariia la ocnă*—să ţie ia trii părţi, iar jupîneasa Preda... a patra parte... »[1]. Cu toate că jupînesei Maria i se dau trei părţi (deci avea o parte mai mare din producţia sării), ea e totuşi nevoită să vîndă aceste părţi lui Hrizea vistier (tatăl cronicarului Radu Popescu)[2]. Tot în această epocă cumpără Hrizea şi alte părţi din aceeaşi moşie, pentru a-şi rotunji stăpînirea asupra ocnei Ghitioara[3]. Situaţia creată lui Hrizea şi soarta averii sale — inclusiv ocna de la Ghitioara — o cunoaştem din prima parte a expunerii (v. mai sus).

La sfîrşitul sec. al XVII-lea, cînd Brîncoveanu cumpără jumătate din satul Aninişul cu partea de ocnă, unii din urmaşii lui Cernica marele vornic de la 1608, moştenitori ai acestei moşii şi ocne — cîţi nu-şi vînduseră părţile lui Hrizea — nu se mai numără printre boierii de vază. « Deci cînd au fost acum ‹au cumpărat› măriia sa toată moşia satului Aniniş *de la toţi moşnenii de acolo*... »[4]. De data aceasta cumpărătorul nu mai e un mare boier (cum era Cernica), ci însuşi domnul.

Din documentele privind vînzarea ocnei Ghitioara se poate observa foarte bine evoluţia valorii moşiei cu ocne de sare. În 1608 Cernica vel vornic cumpărase toată moşia Aninişul cu ocna Ghitioara şi cu rumînii, pentru suma de 38 000 aspri şi doi boi (ceea ce fac aproximativ 205 ughi). La 1668 se vinde a patra parte din aceeaşi moşie şi ocnă cu 333 ughi. La 1675 şi 1676 se vinde a 8-a parte şi a 16-a parte cu 280 taleri (= 185 ughi) prima şi 80 ughi cea de-a doua, iar Brîncoveanu cumpără la 1696 jumătate din toată această moşie cu 1050 taleri (= 698 ughi). La această situaţie comparativă se mai poate adăuga că Mihai spătarul Cantacuzino cumpără la 1685 jumătate din moşia Slănic fără rumîni — pe care urma să deschidă ocnă — cu suma de 700 taleri (= 460 ughi). Aşadar preţul întregii moşii Aninişul cu ocnele Ghitioara a variat după cum urmează:

în 1608 a costat aproximativ 206 ughi,
în 1668 a costat aproximativ 1333 ughi,
în 1675 a costat aproximativ 1275 ughi,
în 1676 a costat aproximativ 1280 ughi,
în 1696 a costat aproximativ 1400 ughi.

Deci curba valorii moşiei creşte simţitor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (mai mult de şase ori), iar la sfîrşitul secolului, în comparaţie tot cu 1608, e de şapte ori mai mare[5].

Din documentele sec. al XVII-lea rezultă că ocnele în majoritatea cazurilor erau deschise şi lucrate de proprietarul sau proprietarii terenului cu sare. Astfel reiese clar că ocna de la Slănic a fost deschisă cu cheltuiala spătarului Mihai Cantacuzino « ...pus-au dumnealui nevoinţă şi aşa cu îndămînarea dumisale s-au deschis de au făcut ocnă noao »[6].

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Radu Vodă, XV/12.
[2] *Ibidem.*
[3] *Ibidem*, XXV/3 (doc. 1676 mai 27) şi ms. 449, f. 543 (doc. din 1676 mai 30).
[4] *Ibidem*, XXV/5 (sublinierea noastră) — *A. I.*).
[5] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. I, p. 318; Arh. st. Buc., ms. 449, f. 543—545 (Hurez); *Ibidem*, m-rea Hurez, XXV/3; XXV/5; 6 şi 7.
[6] Acad. R.P.R., doc. CCCLXIX/100.

Proprietarul suprafeţei, adică al moşiei pe care se găseşte ocna îşi păstrează *dreptul* oricărui stăpîn de moşie, adică de a-şi lua dijma sau zeciuiala din produse.

Documentul din 1691 iulie 5, dat de Brîncoveanu spătarului Mihai Cantacuzino, arată explicit acest lucru: «... <după cum> şi alţi boieri carii au ocne de sare pre moşiile lor <iau> zeciuiala den sare, după obiceiul ţării, făcutu-i-am domnia mea şi dumisale acest hrisov al domniei mele ca să aibă a-ş lua *dijma* de la acea ocnă Slănicul, den toată *sarea domnească* veri cîţi bolovani ar eşi preste an, den toţi bolovanii *să ia zeciuiala din 10 bolovani* un bolovan şi den mari şi den mici şi den sare măruntă, cum este obiceiul; însă să aibă voe să-şi ia dijma din sare tot *pre luni*, den lună în lună, plinindu-se luna să-şi ia şi dijma din cîţi bolovani ar eşi, măcar că alţi boieri de pre la alte ocne îşi iau dijma de sare pre an, iar dumnealui să şi-o ia tot pre luni »[1].

Aşadar rezultă clar că domnul era stăpînul sării ce se scotea din ocnă — sarea era «*domnească*», iar proprietarul suprafeţei avea dreptul «după obiceiul ţării» la dijma respectivă. De data aceasta Brîncoveanu face o excepţie, ca spătarul Cantacuzino să-şi ia dijma pe luni şi nu pe an.

Merită să fie subliniat faptul că într-o epocă mai veche proprietarii moşiilor cu ocne nu primeau decît 3 % din sarea extrasă. E cazul mănăstirii Dealul, care în vremea lui Radu cel Mare lua 3 % din bolovanii care se scoteau de la Ocniţa (ocna mică de lîngă Tîrgovişte)[2]. Abia în 1715 Ştefan Cantacuzino revine asupra dreptului de dijmă al mănăstirii; el hotărăşte ca mănăstirea « ...să aibă a luare dijmă din zece bolovani, un bolovan... pentru că pînă acum lua sfînta mănăstire dijma de sare dintr-o sută de bolovani, trei bolovani... ».[3].

Dijma pe care o primeau stăpînii moşiilor cu ocne de sare nu era alcătuită numai din bolovani mari, care erau cei mai preţuiţi—valoarea lor era mai mare decît a bolovanilor de dimensiuni mai mici, a lospelor sau a sării mărunte—proprietarii moşiei primeau şi din aceste categorii dijma respectivă. Alte documente precizează « şi din drobena de sare din zece cară un car »[4]. Această dijmă se putea ridica uneori la peste 30 000 ocale pe an, aproximativ trei vagoane, aşa cum se poate deduce din cei 700—800 de bolovani pe care-i lua mănăstirea Hurez şi care reprezentau doar jumătate din zeciuiala sării ocnelor de la Ghitioara şi de la Săraru[5].

Adesea documentele definesc acest drept de dijmă din sare pe care-l are stăpînul moşiei, în termenii următori: « mănăstirea Mărgineni care era stăpîna moşiei Telega « să-şi ia *dijma pămîntului* de la acea ocnă... »[6]. Un alt document arată: mănăstirea Colţea are drept să pretindă « dijma ocnelor fiindcă *nu iaste milă, ci iaste hac* (= plată) *al pămîntului* »[7].

---

[1] Acad. R.P.R., doc. CCCLXIX/100.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. II, p. 296—297 (doc. din 1614 iul. 10).

[3] Arh. st. Buc., ms. 462, (m-rea Dealul), f. 48.

[4] Arh. st. Buc., Mitrop. Bucureşti, LXIV/6; publ. de C. G. Mano, *Documente... privitoare la familia Mano*, Buc., 1907, p. 25—26.

[5] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 692 v., publ. de N. Iorga, în *Studii şi documente*, XIV, p. 9—10 (doc. din 1705 dec. 20).

[6] Acad. R.P.R., DCCCIV f. 6 (doc. 1750 ian. 28).

[7] *Ibidem*, doc. CCCLXIX/136 (1789 dec. 8).

Această dijmă nu dovedeşte nicidecum că stăpînii moşiei ar fi avut vreun drept de proprietate asupra zăcămîntului de sare[1]. Această zeciuială e o despăgubire pe care o acordă domnia în schimbul deschiderii şi funcţionării ocnei pe moşia respectivă. Documentul din 1 octombrie 1669, dat de Antonie din Popeşti, precizează « nişte sare a lor de dijmă (a boierilor Hrizea vel vistier şi Cernica vornic), ce la iaste *adetul* (= adică plata sau despăgubirea) de pe moşia lor (=Aninişul) »[2].

Dreptul domnului asupra sării aflate în pămînt este confirmat şi de ştiri mai tîrzii din sec. al XIX-lea. Ignatii Iacovenco, secretar la consulatul rus din Bucureşti, menţionează şi el faptul acesta pe la 1820... « *toate bogăţiile subsolului nu sînt proprietatea celui ce stăpîneşte pămîntul, ci ale gospodarului* »[3].

Stăpînii moşiei (ai suprafeţei) pe care este deschisă o salină au dreptul la dijma din produsul ocnelor, proporţional cu suprafaţa stăpînită, în caz că sînt mai mulţi copărtaşi.

La 1682, Şerban Cantacuzino întăreşte mănăstirii sf. Troiţă (Radu vodă) « să aibă *a luare zeciuiala sării ce va veni partea mănăstirii pre cinci funii de ocină de la Teişani, ce sînt la gura ocnei*, care le-au zălogit moşnenii de acolo cu zapis la sfînta mănăstire, scriind cît vor ţinea banii să ia călugării *zeciuiala sării ce le-ar face acestor 5 funii*. Drept aceea, viind părintele Partenie egumenul înaintea domniei mele la divan şi zicînd cum că să fac şi alţii stăpîni de zic că au cumpărat acum mai pre urmă ailaltă moşie ce au mai avut moşnenii de la Teişani şi să tindu ca să stăpînească preste tot şi vor să ia acei cumpărători *toată zeciuiala sării*. Într-aceea am dat domnia mea această carte... la mîna părintelui egumenului, ca să aibă voe ispravnicul lui *a-ş*<i> *lua zeciuiala sării pe cît va face de aceste 5 funii* »[4].

Aşa cum rezultă din documentul de mai sus, proprietarii care aveau dreptul la zeciuiala sării îşi puneau oamenii lor numiţi ispravnici, care să supravegheze socoteala bolovanilor tăiaţi, să însemneze sarea ce le revenea lor ca dijmă şi să o ridice de la ocnă. Acelaşi lucru îl arată şi documentul din 1696 iunie 1: « ... să aibă a-şi căuta şi a-ş lua şi ei venitul şi den zeciuiala sării <de la Ghitioara> iar pre jumătate, puindu-se ispravnici despre amîndoao părţile şi socotindu-se pre an ce ar veni zeciuiala sării... »[5].

Nu sînt rare cazurile cînd această zeciuială de sare cuvenită stăpînului moşiei era oprită de cămăraşi (dregători numiţi de domn pentru a supraveghia

---

[1] C. Broşteanu, *op. cit.*, p. 85 şi 101, socoteşte că proprietarul suprafeţei era şi proprietarul sării cuprinse în pămînt şi că prin dijma ce se dădea, se consfinţea şi mai mult dreptul său asupra salinelor. Broşteanu avea tot interesul să prezinte astfel lucrurile în calitate de avocat al Eforiei spitalelor civile, care erau în proces cu statul tocmai în privinţa ocnelor. De aceea Broşteanu se pare că uită faptul că proprietarului i se cuvenea ca dijmă a pămîntului *numai 10 %* din sarea extrasă, iar *restul de 90 % revenea domnului*. Mai mult decît atît, *în vremuri mai vechi proprietarului nu-i revenea decît 3 % din această sare, iar domnului 97 %* (v. mai sus, p. 166). Dacă cele susţinute de Broşteanu ar fi întemeiate, ar fi trebuit ca stăpînul moşiei să ia partea cea mai mare şi nu invers. În înţelesul pe care îl are proprietatea în orînduirea feudală, cînd sînt mai multe drepturi suprapuse asupra pămîntului, socotim că domnul era stăpînul salinelor şi al sării, exercitînd un *dominium utile*.

[2] Arh. st. Buc., Mitrop. Ţării Rom., DXXXIII/4.

[3] G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1944, p. 221 (sublinierea noastră — *A. I.*).

[4] Arh. st. Buc., ms. 256, f. 455.

[5] Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XXV/7. Şi documente mai vechi prevăd aceasta: « Şi şi-au făcut tocmeală boierii. . . să aibă a-ş pune *logofăt* să le scrie dijma lor » (28 dec. 1659). Mano, *op. cit.*, p. 25—26.

bunul mers al ocnei). Astfel la 1660 Gheorghe Ghica aminteşte de pricina dintre Cernica vornicul <din Scăioşi> şi rudele lui, cu Iorga Popa, cămăraşul de la ocna Ghitioara: «... Iar cînd au fost în zilele Mihnei vodă, iar Iorga Popa cu soţiile lui, care au fost cămăraş atuncea la ocne, fostu-i-au, oprit de la ocne din venitul lor de sare ce au avut dinainte vreme şi a început a le face alte obiciaie »[1].

Din cele arătate pînă acum rezultă clar că domnul era stăpînul sării şi că *stăpînii moşiei* aveau dreptul numai la zeciuiala din sare, în calitate de proprietari feudali ai suprafeţei.

Privind critic problema proprietăţii asupra ocnelor, credem că s-ar putea desprinde unele fapte care să arate că nu întotdeauna cumpărarea de către marii feudali sau de domn a moşiilor cu zăcăminte de sare era înfăptuită după lege. O cercetare mai atentă ar putea distinge cazuri cînd acest lucru se făcea în silnicie, ştiut fiind cît de însemnate erau veniturile din zeciuiala sării. Astfel ar putea fi amintit cazul lui Cernica vornicul de la 1608.

Un alt fapt credem însă că poate reieşi limpede: în genere, stăpînul unei moşii cu ocne de sare trebuia să fie *un protejat al domniei* — un mare feudal (boier sau mănăstire), căci deschiderea şi funcţionarea unei ocne pe o moşie se putea socoti ca o răsplată din partea domnului faţă de stăpîn prin dijma pe care i-o acorda. Aceasta ar putea fi cauza pentru care, în cursul secolului al XVII-lea, marii feudali reuşesc să înlăture vechea stăpînire a obştiilor ţărăneşti asupra moşiilor cu sare — care se mai păstra în jud. Saac, ca o rămăşiţă a unor vremi trecute. Astfel, după cum am mai văzut în cursul expunerii — la Ghitioara pune stăpînire pe moşie marele vornic Cernica Ştirbei (1608), la Teişani, Matei Flipescu, marele agă (pe la 1682), iar la Slănic, Mihai Cantacuzino, marele spătar (pe la 1685—1687).

Dreptul asupra zeciuielii din sarea ocnelor, pe care îl aveau unii boieri şi cîţiva moşneni la sfîrşitul sec. al XVII-lea se stinge aproape cu totul, chiar din primele decade ale sec. al XVIII-lea; moşiile pe care sînt deschise ocnele sînt lăsate (închinate) de stăpînii lor mănăstirilor şi spitalelor sau bolniţelor. Brîncoveanu după ce cumpărase o jumătate din moşia Aninişul şi cu partea respectivă din ocna Ghitioara, la scurt timp o închină mănăstirii Hurez[2]. Iar spătarul Mihai Cantacuzino dăruieşte şi el (în 1713) moşia Slănicul cu venitul ocnei, mănăstirii Colţea şi spitalului de acolo[3]. El prevede în actul de danie ca noile guri de ocnă, ce eventual s-ar deschide, să se facă tot pe moşia mănăstirii Colţea. « Iar cînd se vor învechi şi nu se va putea să se mai scoaţă sare pe acea gură de ocnă, *să aibă a se face guri de ocnă nouă, tot acolo* pe aceea moşie Slănicul şi *tot să ia mănăstirea dijmă...* »[4].

Această situaţie suferă unele schimbări în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, cînd se deschid, în unele cazuri, noi guri de ocnă pe proprietăţile particulare din jurul vechilor saline[5].

---

[1] Domnul restabileşte vechea ordine ca « să-şi ia aceşti boiari dijma ». Arh. st. Buc., Mitrop. Bucureşti, LXIV/6.

[2] Arh. st. Buc., ms. 449, f. 546—547 (1696 iun. 1). Cealaltă jumătate din moşia Aniniş, cu jumătate din dijma de sare, fusese închinată încă de la începutul sec. al XVII-lea la mănăstirea Cernica şi la Radu Vodă.

[3] Al. Gălăşescu, *op. cit.*, p. 50—51.

[4] *Ibidem.*

[5] Th. Codrescu, *Uricariul*, I, p. 138; Acad. R.P.R., ms. slav 325.

TEHNICA EXTRAGERII SĂRII ŞI ORGANIZAREA MUNCII ÎN SALINELE DIN ŢARA ROMÎNEASCĂ

Pe lîngă alte probleme deschise prin studierea exploatării ocnelor în trecutul nostru, o problemă interesantă este şi aceea a tehnicii extragerii sării. Tehnica muncii reprezintă un anume grad de civilizaţie şi urmărind tehnica minieră, putem urmări în general metodele de lucru din epoca feudală a istoriei patriei noastre. Din nefericire informaţiile pe care le avem în această privinţă sînt foarte puţine; *din ştirile privind sfîrşitul perioadei feudale la noi* (sec. XVIII—XIX), *putem însă să ne dăm seama despre tehnica de lucru din epocile mai vechi*, căci formele primitive de lucru din sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea arată că această tehnică a evoluat foarte puţin.

Una din cele mai vechi menţiuni cu privire la tehnica extragerii sării în Ţara Romînească — şi aceea foarte sumară — ne-a rămas în descrierea călătoriei patriarhului Macarie al Antiohiei (1653—1658) făcută în limba arabă de Paul de Alep, care spune că: «... în Moldova şi în Ţara Romînească sînt ocne din care se scot pietre mari de sare din munte şi din gropi. Sarea e neagră ca piatra cea tare de la Alep, dar în urma pisării devine albă ca zăpada... Lucrarea în ocne e foarte grea... Metoda de tăiere a sării se face cu mare muncă. Ei 〈lucrătorii〉 sapă adînc pînă ce dau de sare. (Traducerea engleză a textului arab dă adîncimea de 90 iarzi)[1]. Noaptea se taie acest mineral, iar ziua se scoate la suprafaţă. Fiecare piatră e o bucată mare, în greutate cam de 200 pînă la 300 oca. Aceşti bolovani sînt scoşi cu frînghii lungi de lucrători cu ajutorul unor maşini mişcate de cai»[2].

În privinţa tehnicii lucrării salinelor ni ce păstrează informaţii mult mai bogate într-un raport privind Ocnele Mari (jud. Vîlcea), redactat între 1719 şi 1722 de austriaci în vremea stăpînirii lor asupra Olteniei. Acest raport e preţios nu numai pentru că face o serie de observaţii şi propuneri pentru îmbunătăţirea sistemului de exploatare, dar *arată totdeodată şi situaţia dinainte, adică din vremea voievozilor.*

« Ocnele însăşi — spune raportul — nu sînt altceva decît o gaură rotundă sau pe jumătate rotundă, nici de un stînjen [nici 2 mtr (?)] făcută în pămînt pînă la sare». Acest puţ săpat în stratul de pămînt care acopere sarea, se îmbracă «... cu o împletitură de nuiele de stejar, groase aproximativ de 2—3 degete, care să susţină pămîntul să nu cadă în ocnă»[3]. Această împletitură se numea *ţambră*[4].

Salinele acestea au *rareori*[5] mai mult de un puţ, pe lîngă o altă deschidere mai îngustă pentru evacuarea aerului stricat. Prin puţul cel dintîi ies şi intră... tăietorii (ciocănaşii), tot prin acesta sînt scoşi bolovanii, sarea măruntă şi apa[6].

---

[1] 90 iarzi (=circa 80 m) ar reprezenta cu aproximaţie adîncimea totală a gropii sau a ocnei de sare, deci nu putea fi vorba de o pătură de pămînt groasă de 80 m, care trebuia străbătută pînă se ajungea la sare. O astfel de operaţie ar fi fost imposibilă pentru mijloacele tehnice din vremea aceea.

[2] C. F. Belfour, *op. cit.*, p. 152—345; cf. şi traducerea cu oarecare greşeli a Emiliei Cioran, *Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Ţările Romîne* 1653—1658, Buc., 1900, p. 119 şi 169.

[3] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, I, Buc., 1913, p. 429.

[4] M. Stamatiu, *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din Romînia*, Buc., 1943, p. 11.

[5] Sublinierea noastră — *A. I.*

[6] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 430.

Maşina de extras bolovanii de sare, numită *crivac*, e cum nu se poate mai rudimentară. Iată cum o descrie acelaşi raport austriac: « crivacul (Gappel) constă din două proptele şi o ramură de copac între care stă un stîlp de stejar, de care e legată funia; un singur cal înhămat, condus de un băiat ‹ învîrteşte crivacul ›. Astfel este scoasă sarea din ocne »[1] (E acelaşi sistem ca la fîntînile cu roată). Circumferinţa pe care o face calul este abia de 20—25 de paşi, totul sub cerul liber, aşa încît nici funia, nici stîlpul nu sînt păzite pe ploaie[2].

Salinele sînt expuse tuturor intemperiilor pentru că gurile lor sînt neacoperite. Se pretinde că acoperirea lor ar împiedica o bună aerisire şi ar stingheri intrarea şi ieşirea tăietorilor[3].

În Ţara Romînească — constată raportul — ocnele « ...au fost adîncite numai *ca un sac* » (nur wie ein Sack)[4]. Tăierea sării se făcea fără socoteală fiindcă nu era nimeni care să dirijeze munca aceasta şi să înveţe pe ciocănaşi cum trebuie lărgite ocnele. Tăietorii lucrau după gustul lor, direct în jos, fără să se gîndească la lărgirea salinelor prin tăierea unor « lineae filiales » aşa de necesare ‹să fie tăiate› pentru o mai bună gospodărire. Din această cauză ocnele au o adîncime de 15—20 stînjeni (= 40 m?) şi abia o circumferinţă sau lăţime de 6—7 stînjeni » (= 12 m?)[5].

« Dacă lucrul devenea greu din cauza adîncimii, tăietorii refuzau să mai lucreze, aşa încît o astfel de ocnă *era părăsită după trei sau cel mult patru ani* şi se săpau altele »[6]. Autorul raportului arată impresia care ţi-o face terenul salifer de la Ocnele Mari: « prin cercetarea şi săparea acestor ocne în cursul atîtor ani, întregul teren al salinelor a fost aşa de răscolit încît pare că e format din coline aruncate unele peste altele—şi unde cu greu mai poţi găsi un loc pentru a deschide o nouă gură de ocnă »[7]. Acelaşi raport propune tăierea unor « linieae filiales » în pereţii ocnelor. Operaţia de tăiere a acestor « lineae filiales » se practica de mult în Transilvania şi raportul propune să se aplice şi la Ocnele Mari, « pentru care să se plătească ciocănaşilor (ca în Ardeal) cîte 3—4 florini ungureşti pentru fiecare stînjen »[8]. « Pentru că nu s-a ţinut seamă de acest lucru — spune raportul —nu e de mirare că ocnele sînt părăsite aşa de curînd (2—3 ani) şi căutate altele »[9].

Autorul raportului austriac propune să se trimită doi tăietori de sare ardeleni — care să înveţe pe ciocănaşi cum să adîncească şi să lărgească salinele de la Ocnele Mari, fără vătămarea construcţiei[10].

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 431.

[2] *Ibidem.* Iată în ce constă crivacul după o descriere modernă: « Crivacul sau manejul era un dispozitiv de scos sarea din ocne,alcătuit dintr-un tambur cilindric de lemn cu ax vertical, avînd un diametru de circa 4 m şi o înălţime de 2 m, pe care se înfăşura un cablu (otgon) de cînepă, de extremităţile căruia erau agăţate burdufurile sau podurile cu sare. Acţionarea acestui dispozitiv se făcea cu 3—4 perechi de cai. Această descriere este valabilă mai ales pentru sec. al XIX-lea. M. Stamatiu, *Istoricul exploatărilor de sare... din Slănic...*, Buc., 1943, p. 21 şi nota 1.

[3] C. Giurescu, *op. cit.*, p., 430—431.

[4] *Idem*, p. 460

[5] *Ibidem*, p. 430 şi 435.

[6] *Ibidem*, p. 430.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, p. 461.

[9] *Ibidem*, p. 436.

[10] *Ibidem*, p. 435.

Studiile inginereşti privind exploatarea sării în ţara noastră arată că profilul gropilor de sare, în plan vertical, a cunoscut la noi *trei* aspecte, acela de *con*, de *clopot* şi de *butelie* [1].

Oare pe baza raportului de mai sus se poate spune că în Ţara Romînească, la începutul sec. al XVIII-lea profilul ocnelor nu ajunsese *încă* la nici una din cele trei forme menţionate de specialişti? Rămăseseră ele oare la o formă primitivă? — cel puţin cele de la Ocnele Mari — căci raportul austriac citat mai înainte spune că ocnele « *au fost adîncite numai ca un sac* » ! [2].

Tehnica exploatării e aceeaşi şi pe la 1781, aşa cum rezultă din descrierea lui Sulzer. El arată că *în Muntenia se lucra ca şi în Moldova* « nu cu galerii, ci cu puţuri, adică se începea puţul vertical, la zi, pe vîrful muntelui, apoi se continua în direcţie perpendiculară sau cu înclinaţie, după cum cerea poziţia celorlalte puţuri şi regulele artei miniere; materialul tăiat se extrăgea în piei de bivol cu macaraua sau troliul (adică crivacul) cu care se făcea şi intrarea personalului, întrebuinţîndu-se ca forţă, caii ». Pe lîngă bolovani de sare, el a văzut scoţîndu-se din ocnă şi « cîţiva hoţi şi criminali, osîndiţi pe cîţiva ani, lucru care a durat aproape o jumătate de oră ». Aşadar şi în vremea lui Sulzer — maşina de extracţie (crivacul) era foarte costisitoare şi de mic efect, deci se extrăgea încet şi cu multă osteneală [3].

Cam în acelaşi timp, lui Raicevich, în descrierea călătoriei sale prin Moldova şi Ţara Romînească (1789), mai puţin priceput în ale tehnicii ocnelor, i se pare că « salinele se sapă *foarte* adînc [4]. Lucrătorii fac două deschideri, una perpendiculară [5] şi alta oblică. La oarecare adîncime, în gura celei dintîi se aşează un grătar de fier pe care se ard cantităţi mari de lemne cu scopul de a schimba şi purifica aerul din salină. Cealaltă deschidere serveşte de ieşire pentru lucrători. Aceştia taie bucăţi mari de sare în greutate de un chintal, pe care le scot afară prin deschiderea perpendiculară cu ajutorul ⟨burdufelor⟩ de piele de bivol fixate de funii » [6]. « Muncitorii ca să poată lucra în aceste gropi (excavations) îşi croiesc drumuri largi, susţinute de stîlpi, pe care au învăţat să-i taie datorită experienţei de-a lungul timpului » [7]. Continuă apoi arătînd cît de primejdioasă e munca în saline. « Se întîmplă adesea să se dea peste un izvor de apă care stînjeneşte lucrul în salină sau o face de-a dreptul de nefolosit, iar inundaţia este uneori atît de neaşteptată, încît ciocănaşii n-au timp să fugă. Dar de obicei ea e precedată de un zgomot subteran care le atrage atenţia cu o zi sau două mai devreme. Toată groapa se umple cu apă, care cu timpul se transformă în sare — după cum pretind ciocănaşii. Acest lucru se verifică adesea atunci cînd se găsesc în sare oase, ciocane de fier şi alte instrumente folosite de tăietori » [8].

---

[1] M. Stamatiu, *Istoricul metodelor de exploatare a zăcămintelor de sare din Romînia*, Buc., 1943, p. 9.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 460.

[3] F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781—1782, cap. 48, p. 148.

[4] Cf. raportul austriac care spune că ocnele n-au fost suficient adîncite.

[5] Se pare că termenul « *perpendicular* » în ce priveşte tehnica din Ţara Romînească e folosit greşit, pentru că nu poate fi vorba de o deschidere perpendiculară, ci de una verticală. Poate că autorul s-a referit la ocna din Moldova, unde acest termen ar avea o explicaţie.

[6] *Voyage en Valachie et en Moldavie...* [par Raicevich, 1789], traduit de l'italien par M.G.R. Lejeune, Paris, 1822, p. 50—51.

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem.*

Cu neînsemnate modificări, tehnica extragerii e aceeaşi chiar şi la mijlocul sec. al XIX-lea, aşa cum ne-o descrie în Moldova pe la 1849, comisul Scarlat Mihalic Modocin, în calitate de muntanistic (= geolog) [1].

Acesta spune: « cînd are a se deschide o nouă groapă, se face următoarea operaţie: fiindcă pe stratul de sare se află o pătură de pămînt ca de 80 pînă la 100 palme, de aceea se sapă o groapă verticală ca o fîntînă largă de opt palme în cvadratu şi se căptuşeşte cu lemne de bradu groase de 3—4 palme, ca să nu se năruiască ţăiîna; această căptuşeală, numită ţambra, se destinde (sic) pînă şi printre (sic) pătura de sare 16—24 palme » [2].

« După aceea începe a se săpa şi adîncindu-se groapa, se tot lărgeşte din toate părţile împrejur, încît la adîncimea de 250 palme capătă o lărgime de 140 pînă la 170 palme şi groapa seamănă atunce cu forma unei căpăţîni de zahar » [3] (deci forma *conică*).

« Cea mai mare adîncime, din care după metodul de astăzi se poate săpa şi scoate sare, este de 320—360 palme. Ajungînd la asemenea adîncime, groapele se părăsesc şi se deschid altele, iar cele mai multe se părăsesc de la 240 palme adîncime . . . » [4]. Deci cam aceeaşi situaţie este arătată şi de raportul austriac !

« Precum săparea groapelor, de asemenea şi scoaterea sării urmează *dupre metodul vechiu*, lipsitu de agiutoriul şi îndămănarea cunoştinţelor mehanice, încît prin nişte aparate numite *crivace*, nici ar fi cu putinţă a scoate sare dintr-o adîncime mai mare. Aceste maşini sînt făcute de lemnari obişnuiţi; grindeii la care se înhamă trei cai sînt aici de 16 palme lungi; pre lîngă aceasta, depărtarea puterii unde se înhamă caii este prea mică pînă la punctul greutăţii, adică pînă la sulul pe care se învîrteşte odgonul . . . prin urmare şi efectul este atît mai neînsemnat, mai ales că şi frecarea este de tot mare. Pe lîngă aceasta odgonul ce trece preste suluri <aspre> [5] de brad se freacă în lungime ca de 100 de palme şi de păretele necăptuşit şi aspru al groapei, adică a ţambrei, încît se rod şi pieile de bivol în care ca într-un paner este sarea încărcată şi uneori rupîndu-se, cad înapoi în groapă cu toată povara lor. Din scurtarea acestor grindei, caii învîrtindu-se într-un cerc îngust de 32 palme, ameţesc şi peste puţin se fac nefolositori. Sulul în jurul căruia se înfăşură odgonul are un diametru numai de şase palme, deci încungiurînd o dată caii cercul, încărcătura de sare se ridică numai 18 palme, cînd după regulă, sulul ar fi de 20 de palme grosu, atunci cu o singură încungiurare a cailor, încărcătura s-ar sui 60 palme. O încărcătură nu poate scoate mai mult decît *trei droburi de sare*, adică pînă la 240 oca [6]. Acestea sînt cuvintele pentru care neputîndu-se scoate sare din adîncime mai mare, se părăsesc groapele îndată ce ajung la 360 palme adîncime » [7].

---

[1] Comisul Sc. Mihalic Hodocin, *Sarmiţele sau ocnele Moldovei*, în *Calendar pentru romîni*, Iaşi, 1849, p. 15—20.

[2] *Ibidem*, p. 17. În privinţa ţambrei, M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 11—14, ne informează că rolul ei era de a împiedica şi căderea pămîntului şi pătrunderea infiltraţiilor de ape. Baza ţambrei era fixată printr-o lucrare specială, numită *usnă*. Ea consta în lărgirea puţului la partea inferioară cu formarea unui prag, pe care se sprijinea întreaga această căptuşeală de lemn. Suprafaţa sării în dreptul usnei era căptuşită cu piei de bivol tăbăcite, pentru a evita topirea sării prin infiltrarea de ape.

[3] Hodocin, *ibidem*.

[4] *Ibidem*.

[5] În text « nenetede ».

[6] În Moldova la acea epocă drobul de sare era de 80 oca.

[7] Sc. Mihalic Hodocin, *op. cit.*, p. 17—20. La începutul sec. al XIX-lea şi probabil şi către sfîrşitul sec. al XVIII-lea se lucra cu două sau trei crivace pentru aceeaşi groapă de

Făcînd o comparație în privința tehnicii exploatării ocnelor de-a lungul a mai bine de două veacuri — așa cum rezultă din descrierile arătate mai sus — se constată cu oarecare mirare că această tehnică n-a evoluat *aproape* de loc! Se foloseau aceleași mijloace rudimentare la mijlocul sec. al XIX-lea (1849) ca și la începutul sec. al XVIII-lea — nu se observă aproape nici un progres!

E drept că în Țara Romînească, pe la 1845, Gheorghe Bibescu aduce pe inginerul Karl Voith spre a moderniza ocnele de acolo. Voith aplică numai la salinele de la Ocnele Mari metoda de extragere a sării prin camere, renunțîndu-se la metoda veche de extragere prin puțuri [1]. La celelalte ocne însă, se continuă exploatarea tot după vechiul sistem, pînă după 1860 [2].

După ce se termina săparea și căptușirea puțurilor cu țambre, începea exploatarea propriu-zisă a sării, prin tăierea din «talpa» exploatării a unor *brazde* avînd 2—5 m lungime, 0,60—1,50 m lățime și 0,30—0,50 m înățime. În apropierea pereților operația aceasta se făcea cu foarte mare atenție pentru ca golul ocnei să capete profilul stabilit în prealabil [3]. La început tăierea sării s-a făcut cu topoarele, mai tîrziu s-au folosit ciocanele și penele de oțel [4].

*

La munca de tăiere a bolovanilor de sare erau folosiți *ciocănașii* sau tăietorii de sare.

O descriere de la mijlocul sec. al XIX-lea ne arată că de multe ori ciocănașii obișnuiau a se întovărăși cîte 8—10 pe un strat de sare. Ei sapă «în linie dreaptă cu ciocanele un șanț la o spație de o palmă și giumătate de la marginea straturilor și la o adîncime de o palmă și ceva. După ce cu toții au isprăvit aceasta, se scobor de pe straturi și trei dintre dînșii ieu niște pene de fier, lungi, late, ascuțite la un capăt, dar la celălalt muchite, potrivindu-le în vîna sărei, ceilalți bat într-însele cu maiurile pînă ce întreaga brazdă se despică. Apoi fieștecare își împărțește partea sa de drobi de cîte 75—80 oca unul, pe care însemnîndu-i, îi rostogolește de vale» [5].

Atît din informațiile raportului austriac arătat mai sus, cît și din cele ale lui Hodocin, rezultă că se scoteau într-o zi de la 120 pînă la 250 de bolovani, și ziua lucrătoare era — după același Hodocin — de 14—16 ceasuri [6].

Aceste blocuri aveau formă de lespezi și cîntăreau între 30—80 oca, iar uneori ajungeau pînă la 200—250 și chiar 300 oca [7].

După știrile din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea, se pare că un ciocănaș din cei mai buni tăia pe zi cam 3 bolovani [8].

Încă din vremuri vechi s-a aplicat diviziunea muncii în exploatarea ocnelor. Rolul ciocănașilor înceta după tăierea bolovanilor și după ce fiecare își însemna munca prin crestături deosebite.

sare, iar la crivace erau înhămate două-trei perechi de cai. Acad. R.P.R., ms. slav., 3257, 19v; M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 11.

[1] Floru Dianu, *Salinele romîne*, Buc., 1886, p. 10.

[2] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 22—23.

[3] *Ibidem*, p. 14.

[4] Ciocanele erau de două feluri: tăietoare și bătătoare. Topoarele cu care se tăia sarea au fost înlocuite cu ciocane de oțel pentru prima dată în Țara Romînească în 1837, de Cafegibașa, arendașul Ocnelor-Mari. M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 15—17.

[5] Alecu Obregia, *Ocnele Moldovei*, în *Notiții statistice asupra Moldovei* de N. Suțu, Iassi, 1852, p. 168.

[6] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 430 și Sc. Hodocin, *ibidem.*

[7] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 430.

[8] V. A. Urechiă, *Istoria Romînilor*, V, p. 180 și Acad. R.P.R., ms. slav., 325, f. 43v.

Operaţia de scoatere şi aşezare a sării în grămezi era continuată de alţi lucrători numiţi *măglaşi*. Chiar şi în fundul salinei, încărcarea sării în burdufele sau podurile trase afară de crivace, era făcută de oameni care executau numai această operaţie, *în timpul nopţii.*

Iată ce ne spune un raport austriac: « sarea tăiată de ciocănaşi ziua este scoasă în timpul nopţii, fiecare bolovan este scos pe rînd în burduful (uneori de piele de bivol) legat cu funii şi cu ajutorul unui singur cal »[1].

Bolovanii scoşi în timpul nopţii rămîneau la gura ocnei pînă în ziuă, cînd erau număraţi de scriitorii de sare dimineaţa, transportaţi de măglaşi ... cu boi înhămaţi la un fel de sanie (Schleifen) pentru a-i putea tîrî. Bolovanii erau clădiţi în grămezi de 8—10 bucăţi, aşezaţi unul peste altul, rău acoperiţi cu sare măruntă sau cu pae, rămîneau astfel pe loc pînă erau vînduţi sau duşi la depozitul de la Dunăre. Şoproane pentru a păstra sarea acoperită, nu se foloseau [2].

Tot noaptea se făcea curăţirea salinei de sarea măruntă ce rezulta din tăiere, tot atunci se scotea şi apa provenită din infiltraţii — arată acelaşi raport austriac [3].

Rolul ciocănaşilor a fost totdeauna limitat la acela de tăiere a sării, iar rolul măglaşilor a constat mai ales în a scoate şi a aşeza bolovanii de sare. Aceste două categorii mai importante de lucrători aveau fiecare supraveghetorii lor. Supraveghetorii ciocănaşilor se numeau *vătaşi*, iar ai măglaşilor *pîrcălabi* [4].

Se impunea o specializare şi o diviziune a muncii pentru uşurarea operaţiilor de extragere a sării, aşa că pe lîngă ciocănaşi şi măglaşi, întîlnim şi alte categorii de muncitori în saline, aşa cum ne arată nu numai raportul austriac amintit mai înainte, dar şi alte izvoare din sec. al XVIII-lea şi al XIX-lea. Astfel sînt:

gurarii = cei ce supravegheau funcţionarea crivacelor,

bătăturaşii = cei ce strîngeau sarea măruntă din fundul ocnei etc.[5].

La aceştia se mai adăugau o serie de lucrători a căror muncă se lega de exploatarea sării, fără însă a fi executată direct în ocnă. Aceştia erau: *dulgherii, fierarii* şi *lumînărarii.*

Dulgherii sau lemnarii executau toate lucrările de lemnărie ca pîrghii de lemn pentru lucrul ciocănaşilor, construiau şi reparau crivacul, iar fierarii, la toate ocnele — din cele mai vechi timpuri pînă la începutul sec. al XIX-lea — erau numai ţiganii boiereşti sau mănăstireşti. Ei executau instrumentele de lucru ale ciocănaşilor, ca topoare, ciocane, răngi etc.[6].

Este interesant de constatat într-o catagrafie de la începutul sec. al XIX-lea că ţiganii fierari de la ocna Slănic sînt robii mănăstirii Cozia [7].

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 430, cf. şi Belfour, *The Travels of Macarius* ..., p. 345, în care se spune că sarea se tăia noaptea, iar scoaterea ei se făcea ziua: «they dig this mineral during the night, and they carry it above ground in the day-time » ... Din această contrazicere reiese limpede că «operaţia de tăiere a bolovanilor şi aceea de scoatere nu se putea face concomitent. Înclinăm spre cele spuse de raportul austriac, care dă informaţii precise.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 422, 430 şi 454—5.

[3] *Ibidem*, p. 446. La Ocnele Mari această operaţie era făcută de doi ţigani.

[4] Acad. R.P.R., ms. rom., 5386, f. 26, ms. slav 325, f. 43^v şi 45^v.

[5] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 453; Acad. R.P.R., ms. slav, 325, f. 45^v; Arh. st. Buc., ad-tive vechi, dos. 248/1830, f. 40.

[6] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 453; Acad. R.P.R., ms. slav, 325, f. 45^v—46; Arh. st. Buc. ad-tive vechi, dos. 248/1830, f. 15—30.

[7] Arh. st. Buc., ad-tive vechi, dos. 248/1830, f. 24.

Lumînărarii fabricau lumînări de seu necesare lucrului în ocne [1].

La aceştia se mai adăuga ramura administrativă a personalului, care avea datoria să ţină socoteli şi evidenţe ale cheltuielilor şi a sării extrase etc. Printre aceştia se numărau:

scriitorii de sare sau grămăticii, ajutoarele lor	=	cei care notau în «catastişe» cantitatea de sare extrasă;
cantaragii	=	cei care cîntăreau sarea sau orice alt material necesar ocnelor;
curierii	=	numiţi atunci «cărturari», duceau corespondenţa [2].
vameşii	=	cei care încasau diferite taxe sau vămi şi controlau carele care ieşeau încărcate cu sare din «bătătura ocnelor» dacă au bilete de liberă trecere, adică *răvaşe* din partea cămăraşilor pentru plata taxelor;
chelarii	=	magazioneri, cum am spune astăzi, care păstrau materialele necesare extragerii sării;
sameşii	=	un fel de casieri care încasau banii pentru plata sării.

Slugile de pe lîngă casa cămării ar putea fi trecute tot la această grupă; printre acestea se numărau:

rîndaşii cu diferite însărcinări,

vătaşii etc. [3]

O altă categorie o formau cei care asigurau paza la ocne:

străjerii sau dorobanţii pentru o epocă mai veche,

paznicii osîndiţilor etc. [4].

Pe lîngă cei arătaţi mai sus, cămăraşii mai aveau o serie de «slugi» care «umblau în toată ţara ca să cerceteze pentru sarea de furat». Cei care nu aveau «răvaşele cămăraşelor din estimpu, de la aceia erau volnici să le ia boii cu carul cu totul şi sarea ca să fie pe seama domnească», iar pe oameni îi puneau în butuci şi-i trimeteau la scaunul domnesc [5].

Atît personalul afectat direct la munca din ocne, cît şi personalul administrativ, se găsea sub conducerea unui *cămăraş* — reprezentant al domnului, numit pe timp de un an — de obicei dintre boierii cei mari. El avea adesea cîte un ajutor, pe care l-am numi astăzi cămăraş secundar [6]. Cămăraşul supraveghea bunul mers al exploatării şi mai ales veniturile ce reveneau domniei [7].

Anatefterul rămas din vremea lui Constantin Brîncoveanu ne lămureşte în această privinţă. Domnul împuterniceşte pe cămăraşul de la ocna Telega «...să fie volnic cu această *carte a domniei mele a fi cămăraş şi purtător de grijă pentru ce vor fi treburile şi lucrurile acolo la acea ocnă*, să aibă toţi ocnarii a asculta de dînsul de ce ar da poruncă şi învăţătură».

«Aşijderea poruncesc domnia mea şi voao tuturor ciocănaşilor şi măglaşilor, i dărăbanţilor de la acea ocnă, *voi încă toţi să aveţi a asculta de sluga domniei*

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 465; Arh. st. Buc., ad-tive vechi, dos. 248/1830, f. 23v — 38.

[2] La Ocnele Mari la începutul sec. al XVIII-lea unul din orăşeni era obligat cu ducerea corespondenţei, plătindu-i-se însă cheltuielile de drum. Cf. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 446.

[3] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 442 şi 462—465; Acad. R.P.R., ms. slav, 325, f. 41v—43v şi 46v — 49v.

[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 464; Acad. R.P.R., ms. rom., f. 26.

[5] Acad. R.P.R., ms. rom., 5389, f. 27.

[6] Acad. R.P.R., ms. slav, 325, f. 41.

[7] *Ibidem.*

mele, care vă l-am pus domnia mea cămăraş într-acest an, că cine nu va asculta de dînsul de ce le-ar da poruncă, pre unii ca aceia i-am dat domnia mea poruncă să facă fieştecăruia certare după vina lui »[1].

Cămăraşii aveau şi dreptul de judecată asupra lucrătorilor de la ocne — aşa cum rezultă dintr-un document din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: «. . . toate pricinile ce vor avea ciocănaşii între dînşii, dumnealui cămăraş să aibă a le căuta şi a-i judeca, şi după dreptate hotărîndu-le în scris, să facă şi înplinirea dreptăţii. . . »[2].

Cămăraşii erau numiţi de domn la toate ocnele, indiferent dacă ele se găseau pe moşiile marilor feudali, ale mănăstirilor sau ale moşnenilor[3].

Venitul ocnelor putea fi urmărit şi încasat direct de domni prin cămăraşi, adică ocnele erau « date » sau « căutate în credinţă », sau venitul ocnelor putea fi vîndut, adică dat în arendă[4].

Nu sînt rare cazurile cînd cămăraşii încălcau limitele atribuţiilor lor şi opreau zeciuiala ce se cuvenea stăpînilor moşiei pe care era deschisă ocna, aşa cum am văzut la capitolul precedent.

Nici în ce priveşte diviziunea muncii în ocne, nu se observă o deosebire esenţială de-a lungul secolelor. Cele două mari categorii, ciocănaşii şi măglaşii, formînd elementul de bază în exploatarea sării — rămîn în aceeaşi stare pînă aproape de a doua jumătate a sec. al XIX-lea, cînd intervin schimbări radicale în tehnică[5].

Se observă însă o evoluţie în decursul veacurilor în ce priveşte *numărul* lucrătorilor. Faţă de 38 de ciocănaşi şi vreo 50 de măglaşi care erau la începutul sec. al XVIII-lea la Ocnele Mari, găsim la 1774 tot acolo, 69 de ciocănaşi, iar pe la 1830, la aceeaşi ocnă 149 de ciocănaşi, iar măglaşi 205, deci de patru ori mai mulţi, în comparaţie cu începutul sec. al XVIII-lea[6].

Celelalte slujbe cresc la număr cam în aceeaşi proporţie. În 1830 găsim în plus cîţiva meşteri specializaţi în lucrările pregătitoare şi ajutătoare muncii propriu-zise din ocne.

Astfel întîlnim în 1830:

cărbunarii	=	care pregătesc cărbunii de lemn pentru fierari;
dogarii	=	care pregătesc punţile (?)[7] şi găleţile (vedrele) de lemn cu care se scoate apa din ocne şi sarea măruntă;
curelarii	=	care fac curele;
funarii	=	care împletesc din cînepă sau din coajă de tei frînghiile (funiile) şi odgoanele necesare pentru scoaterea bolovanilor[8].

---

[1] Acad. R.P.R., ms. rom., 5389, f. 26 (sublinierile noastre — *A. I.*).
[2] Arh. st. Buc., ms. 2, f. 15r-v (doc din 1775 febr. 19).
[3] *Ibidem* şi C. G. Mano, *Documente . . . privitoare la familia Mano*, Buc., 1907, p. 25—26.
[4] Acad. R.P.R., doc. CCCLXIX/100 şi 115.
[5] M. Stamatiu, *op. cit.*, p. 23 şi urm.
[6] C. Giurescu. *op. cit.*, p. 452 şi 459; Arh. st. Buc., ms. 209, f. 427 şi ad-tive vechi, dos. 248/1830.
E curios faptul că o statistică « oficială » din 1811 dă următoarea situaţie foarte sumară: « liude 64 ocna Slănic = ciocănaşi, măglaşi şi meşteri;
liude 18 la ocna Telega = ciocănaşi, măglaşi şi meşteri;
liude 3 la Ocna Mare măglaşi, căci ciocănaşii ei sînt ţigani ai mănăstirii Coziei».
Ne îndoim că această statistică deşi se zicea «oficială» a redat realitatea; poate arendaşul ocnelor va fi avut motivele sale să n-o redea. V. A. Urechiă, *op. cit.*, vol. IX, p. 507.
[7] În text « лодки »,
[8] Acad. R.P.R., ms. 325, f. 47v.

Aceştia din urmă ştim precis că nu existau pe lîngă ocne într-o epocă mai veche. Două documente din primele decade ale sec. al XVII-lea arată că funiile pentru Ocnele Mari se aduceau din Transilvania.

Atît Leon vodă în 1631, cît şi Matei Basarab în 1632, dau cîte o carte prin care iartă pe plăieşii din satele Jiblea, Spinul şi Brădeţieni din jud. Argeş, fugiţi în Ţara Ungurească, de unele obligaţii, în schimb ei *« să aibă a-ş păzi podul de la Jiblea, pe unde trec toate slugile domniei mele şi funiile de la Ocna cea Mare »*[1].

Aceeaşi situaţie este şi la începutul sec. al XVIII-lea, cînd o ştire austriacă arată că aceste funii pentru Ocnele Mari erau aduse din Ardeal şi trimise din sat în sat pînă la destinaţie[2].

După **felul de salarizare**, întregul personal al ocnelor s-ar putea împărţi în trei categorii:

a) O categorie ar fi aceea a personalului *administrativ* (cum am zice azi), din care *numai o parte aveau salariu fix*, toţi însă se bucurau de o serie de mertice de sare, alimente (socotite în bani?), iar unii din ei primeau şi îmbrăcăminte, aşa cum ne lămuresc ştirile de la începutul secolului al XVIII-lea[3].

b) A doua categorie o formau ciocănaşii sau tăietorii, care din vremuri destul de vechi primeau răsplata muncii lor *în bani*, pe lîngă mertice de sare [4].

În Transilvania sînt mărturii din sec. al XIII-lea care arată că acolo unii ciocănaşi primeau plata în bani încă de pe atunci [5].

Ştirile documentare în privinţa plăţii ciocănaşilor în Ţara Romînească datează de la începutul sec. al XVII-lea. Acest lucru însă nu ne împiedică să bănuim că situaţia era mai veche.

În nici un caz această plată în bani a ciocănaşilor nu s-a folosit în Ţara Romînească mai devreme decît în jumătatea a doua a sec. al XV-lea, ţinînd seama că economia noastră monetară ia avînt abia în această vreme. Într-o epocă mai veche plata se făcea în natură (probabil sare, alimente şi îmbrăcăminte). Reminiscenţe în acest sens se păstrează pînă tîrziu, cînd pe lîngă plata în bani se mai dădeau şi mertice. Două documente purtînd data de 1613 şi 1617 arată că ciocănaşilor de la Ghitioara li se plăteau 2 aspri de bolovan «. . . şi a plătit Cernica vornicul bolovanul de la tăietori cîte 2 aspri. . .»[6]

În 1659 şi 1660 plata ciocănaşilor de la Ghitioara e arătată astfel: « . . . să-şi ia aceşti boieri dijma de pre moşia lor, din 10 bolovani 1 bolovan, . . . numai să aibă a-ş dare plata — tăietura bolovanilor, cîte 4 bani. . . »[7].

În raportul austriac — din a doua decadă a sec. al XVIII-lea — se arată că plata unui ciocănaş se făcea cu 6 dinari valahi adică 6 bani (= aspri?) pentru bolovanii de sare de 200 oca, bucăţile mai mici plătindu-se cu 1 pînă la 2 dinari valahi. Afară de aceasta mai primea o dată pe an o bucată de aba, 1/2 oca fier şi 5 bolovani de sare a cîte 170 ocale. La sărbătorile mari de peste an, li se dădea cîte o vită, pe care ciocănaşii o împărţeau între ei [8].

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Cozia XVIII/3 şi 209 f. 142—143; cf. A. Sacerdoţeanu, *Din arhiva mănăstirii Cozia. . .*, în « Hrisovul », VI (1946), p. 71—72.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 445.

[3] *Ibidem*, p. 462—465.

[4] A se vedea p. 131 şi urm..

[5] *Doc. privind istoria Romîniei*, C. XIII, vol. II, p. 355 (doc. din 1291 ian. 6.

[6] *Ibidem*, B. XVII, vol. II, p. 132—133, şi vol. III, p. 120.

[7] Mano, *op. cit.*, p. 25—26.

[8] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 432 şi 460 şi urm.

Cînd se deschidea o nouă gură de ocnă operaţia de tăiere a sării era mult mai anevoioasă, straturile minerale erau sfărîmicioase şi nu se puteau scoate bolovanii întregi. Totuşi — după cum arată acelaşi raport austriac — se ţinea seamă de acest lucru şi li se plătea ciocănaşilor şi bucăţile mai mici de 40 ocale cu cîte 1 dinar valah[1].

Ciocănaşii cei mai buni puteau ajunge să taie într-un an maximum 1000 de bolovani. Stăpînirea austriacă propune o răsplată în plus de 2—3 florini pentru cel ce ajunge la o atare cifră[2].

Iată că situaţia e cam aceeaşi şi la 1811, cînd oficialitatea dă următoarele date: « plata ciocănaşilor este ⟨pentru⟩ un bolovan 6 parale şi 10 ocà sare mertic pe fiecare zi, ⟨iar⟩ la sfîrşitul anului să se dea de fiecare ciocănaş 500 ocale sare mertic »[3].

O statistică de pe la 1832 arată în această privinţă că ciocănaşilor li se plăteau cam 8 parale bulgării mici şi se ajungea la 30—35 parale pentru bolovanii de cîte 250 ocà, plus merticele care se dădeau tot în bani[4].

La această dată, conform aceleiaşi statistici, ciocănaşii erau împărţiţi în patru categorii, după numărul de bolovani pe care-l tăiau într-o zi, fapt pe care nu l-am găsit menţionat în statisticile anterioare[5].

Grafic această comparaţie s-ar prezenta astfel:

	Sec. XVII		Sec. XVIII	Sec. XIX	
	1613 şi 1617	1659 şi 1660	circa 1720	1811	circa 1830
Plata ciocănaşilor (la diferite epoci) pentru un bolovan de sare	2 aspri	4 bani	6 dinari valahi 1—2 dinari pt. bucăţi mai mici de 40 ocale *mertic* anual 5 bolovani sare, 1 buc. abà	6 parale şi mertice: 10 oca sare zilnic şi 500 ocà sare anual	30—35 par. bolovanii *mari*, 8 par. bolovanii *mici*, plus *mertice* în bani
	Deşi documentele nu menţionează mertice pentru această epocă, ele trebuie să fi existat				

Aşadar rămăşiţe din forma veche de plata în natură se păstrează pînă tîrziu, la începutul sec. al XIX-lea, sub forma merticelor, şi chiar pe la 1830, cînd merticele se acordă în bani, ele nu se adaugă la plata tăierii bolovanilor ca să alcătuiască un salariu total, ci sumele respective sînt socotite separat.

c) A treia categorie o formau măglaşii, unii meşteşugari şi toţi cei ce nu intrau în aceste două categorii arătate mai sus. Aceştia nu primeau plată pentru munca lor — *lucrau gratuit* — numai o săptămînă dintr-o lună, în schimb se bucurau de anumite scutiri[6]. Situaţia lor se va lămuri la capitolul despre starea socială a muncitorilor din saline.

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 435 şi 460.
[2] *Ibidem*, p. 436.
[3] V. A. Urechiă, *op. cit.*, IX, p. 507.
[4] Acad. R.P.R., ms. slav, 325 f. 44v.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem* şi C. Giurescu, *op. cit.*, p. 454—459.

Acesta era regimul măglaşilor la Ocnele Mari pînă în sec. al XVIII-lea, în primele lui decade. Nu cunoaştem în ce condiţii lucrau ei la celelalte ocne din Ţara Romînească, pentru că n-am avut documente sau izvoare narative în această privinţă.

Mult mai tîrziu — la începutul sec. al XIX-lea — ştirile păstrate ne arată că unii din măglaşi erau în aceeaşi situaţie ca şi ciocănaşii, adică lucrători plătiţi.

În statistica din 1811 situaţia lor e arătată astfel: « măglaşilor li se plătesc 8 parale pe zi şi de asemenea li se dă şi lor mertice ca ciocănaşilor. Slujba lor nu este *napristan* (= neîncetat), ci numai cînd este trebuinţă atunci slujesc »[1].

Iar statistica de pe la 1830 ne informează că « afară de ciocănaşi, care primesc plată după măsura muncii lor, <restul lucrătorilor> unii se mulţumesc cu leafa fixată, iar *cea mai mare parte lucrează gratuit numai o săptămînă dintr-o lună* »[2].

Am folosit în acest capitol — mai mult decît în celelalte — mărturii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, pentru a dovedi lipsa de progres în privinţa tehnicii în ocne în decurs de aproape două veacuri; în felul acesta am putut umple şi golurile pricinuite de lipsa izvoarelor din vremea anterioară.

Pe lîngă toate aceste categorii de lucrători arătate mai sus, aproape toate izvoarele narative vorbesc de *condamnaţii* care lucrează în ocnă. De pildă în 1584—86 Francesco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, sau Paul de Alep în descrierea sa de călătorie (1653—58) — iar în secolul al XVIII-lea se mai adaugă şi alţii — mai toţi arată pe condamnaţi ca pe unul din elementele de bază în exploatarea ocnelor[3]. Nu cunoaştem — pentru o epocă mai veche — nici un document emanînd din cancelaria domnească care să-i menţioneze. O ştire de la începutul sec. al XIX-lea arată că « vinovaţii ce sînt la osînda ocnei se află în fiare şi nu fac nici o slujbă în ocnă. Hrana lor şi încălţămintea este de la cămărăşia ocnei »[4].

O statistică de pe la 1830 contrazice cele arătate mai sus, căci spune: « ... pe lîngă salinele de la Telega se află acum 134 de criminali, iar la Ocniţa (localitate lîngă Ocnele Mari) 138, dintre care nu mai mult decît o treime se ocupă de extragerea bolovanilor de sare »[5].

Am amintit doar în treacăt problema condamnaţilor; din cele arătate nu putem trage o concluzie. Chestiunea aceasta va fi reluată şi adîncită cu alt prilej.

STAREA SOCIALĂ A LUCRĂTORILOR DIN OCNE

Am văzut pînă acum care era tehnica şi organizarea muncii în ocne, vom căuta acum să arătăm — pe cît ne îngăduie documentele — păturile sociale cărora aparţineau lucrătorii din saline.

[1] V. A. Urechiă, *op. cit.*, IX, p. 507.

[2] Acad. R.P.R., ms. slav 325, f. 48ᵛ. S-ar putea ca în sec. al XIX-lea situaţia să fi fost aceeaşi în toate ocnele; poate se trecuse la o uniformizare.

[3] Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Romînească . . .*, p. 178; E. Cioran, *op. cit.* p. 169; Raicevich, *op. cit.*, p. 50—51; Sulzer, *op. cit.*, cap. 48, p. 148.

[4] V. A. Urechiă, *op. cit.*, IX, p. 507.

[5] Acad. R.P.R., ms. slav 325, f. 49ᵛ.

Trebuie să facem de la început precizarea că salinele de la Ocnele Mari se deosebesc de restul salinelor din Țara Romînească prin organizarea lor deosebită. Poate că aceste deosebiri se datoresc însăși vechimii mari a acestor ocne.

Ocnele de la Rîmnic (cum se spunea în sec. al XV-lea) erau deschise pe proprietate domnească, orășelul Ocna fiind însuși un tîrg domnesc. La aceste ocne nu întîlnim proprietate « particulară », adică mănăstirească, boierească sau moșnenească. Situația aceasta nu se schimbă decît foarte tîrziu — la sfîrșitul sec. al XVIII-lea — cînd din lipsă de loc pentru deschiderea de noi ocne, se folosesc proprietățile din jurul vechilor saline.

Situația aceasta de « tîrg domnesc » a orășelului Ocna este confirmată și de atribuțiile deosebite ale cămărașilor de acolo. Cămărașii de la Ocnele Mari aveau dreptul de judecată nu numai asupra lucrătorilor din ocne — ca ceilalți cămărași — dar chiar asupra întregului ținut al Vîlcii, fapt pe care nu-l mai întîlnim — după cum arată documentele — la alte ocne. Documentul din 5 aprilie 1616 îl arată pe cămărașul de la Ocnele Mari ca reprezentant al scaunului domnesc : « .. au mersu Grigorie cu nepotă-sa Părva și cu bărbatul ei Vladul postelnic și cu acești patru megiași *la scaunul domnului nostru la Ocnă*, nainte post. Ghione și a Căr⟨stii⟩ cliucer, ⟨cămărașii⟩.. Deci s-au tocmit de bună voie a lor Gligorie și cu nepotă-sa Părva denainte cămărașilor și denainte a celor patru megiiaș⟨i⟩... »[1].

Aceste atribuții judecătorești ale cămărașului de la Ocnele Mari sînt confirmate de un raport austriac de la 1720 [2].

Pe lîngă cele arătate mai sus, înseși obligațiile tîrgoveților din Ocna Mare arată o situație deosebită. Aproape toți lucrau gratuit pentru saline, iar drept răsplată aveau o serie de scutiri.

De asemenea pentru aceleași ocne erau obligate vreo 3—4 sate de moșneni din județul Vîlcea, nu prea depărtate de saline, să presteze munci gratuite la « magle » pentru scoaterea și așezarea sării, din care domnul singur trăgea foloasele.

Folosirea la Ocnele Mari a robilor-țigani ca tăietori de sare arată și ea o situație excepțională, neîntîlnită la celelalte saline din restul Țării Romînești. Numai așa s-a putut soluționa în vremuri vechi problema îndeplinirii unei atare munci, mai ales cînd lipsea mîna de lucru [3].

În schimb ocnele din stînga Oltului, majoritatea pe proprietăți moșnenești — cu excepția ocnei de la Telega și a Ocniței de lîngă Tîrgoviște, pe proprietății mănăstirești — nu puteau să aibă la îndemînă astfel de brațe de lucru ca la Ocnele Mari.

Ținînd seama de cele arătate mai înainte, vom trata organizarea de la Ocnele Mari ca pe o unitate deosebită — deși ca tehnică și diviziune a muncii nu se deosebește de celelalte saline.

Ciocănașii sau tăietorii de sare la Ocnele Mari erau toți țigani robi ai mănăstirii Cozia și Govora — așa cum arată izvoarele din sec. al XVII-lea. Ei primeau plata în bani pentru munca lor.

Nu avem știri precise cu privire la timpul de cînd lucrau acești țigani în salinele de la Ocnele Mari. Se poate ca ei să fi lucrat acolo din vremuri foarte

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. III, p. 11.

[2] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 427.

[3] Lipsa mîinii de lucru la ocne a fost o problemă permanentă, cf. raportul austriac din a doua decadă a sec. al XVIII-lea, din care rezultă că nici în această vreme nu se rezolvase lipsa mîinii de lucru. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 432.

vechi, chiar înainte de Mircea cel Bătrîn. Documentele ne dau următoarele relații în această privință:

În 1421 Radu Praznaglava confirmă mănăstirilor Cozia și Cotmeana daniile părintelui său Mircea, între altele o ocnă la Ocna de sus[1] mai exact o gură de ocnă, așa cum reiese dintr-o catagrafie din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aflată în condica m-rii Cozia. Această catagrafie aduce precizări prețioase atît în privința daniei, cît și în privința tăietorilor de sare, căci spune: « țiganii ciocănași care taie sare la ocnă... nu sînt domnești, ci sînt ai mănăstirii Cozia; ce întîmplîndu-se de au fost dat domnii cei mai denainte o *gură de ocnă* la sfînta mănăstire Cozia, egumenul au rînduit țigani să taie sare după vremuri. S-au luat acea gură de ocnă de domni și au rămas și țiganii ca niște lucrători cu bani și ș-au tras birul lor la mănăstire, după cum îi cisluia egumenii... »[2].

O statistică — pare-se oficială, privind salinele — redactată în limba rusă în a treia decadă a secolului al XIX-lea, menționează și ea documentul lui Radu Praznaglava și precizează că gura de ocnă s-a dat mănăstirii Cozia *numai pentru folosință proprie, nu și pentru vînzare*; deci i se dăduse o cantitate limitată de sare[3].

Documentele de mai sus ne îngăduie să tragem următoarele concluzii:

a) mănăstirea Cozia nu avea drept de proprietate asupra salinelor de la Ocnele Mari, pentru că Mircea cel Bătrîn îi dăduse *o singură gură de ocnă* din care mănăstirea scotea sare *numai pentru folosul propriu, nu și pentru vînzare;*

b) această gură de ocnă a fost pierdută de mănăstire prin *retragerea ei de către domni*;

c) țiganii care fuseseră puși de mănăstire să taie sare în ocnă au rămas mai departe ca lucrători plătiți la această exploatare domnească[4].

Mai mult decît atît, socotim catagrafia din condica mănăstirii deosebit de prețioasă; ea stabilește — fără să precizeze data — un fapt important și anume *trecerea de la plata în natură a muncii ciocănașilor, la plata în bani* (« au rămas și țiganii ca niște lucrători cu bani ») și deci la obligația acestora de a-și plăti din simbriile lor dajdea față de mănăstire (« și ș-au tras birul lor la mănăstire »), ceea ce se făcuse mai înainte în natură, prin concedarea de către domni a acelei

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII-XV, p. 76—77. Data de 1421 este calculată de editori deoarece documentul poartă data greșită de 6945 <1437>, care nu corespunde cu domnia lui Radu Praznaglava și nici cu boierii martori.

[2] Arh. st. Buc., m-rea Cozia ms. 209, f. 427. Catagrafia aceasta nu are dată — în schimb ea pomenește de unele măsuri ale lui Const. Mavrocordat, deci data se poate calcula cu aproximație după ultima domnie a acestuia. Cf. A. Sacerdoțeanu, *Actele secției bunuri publice — București m-rile Cozia-Crasna* ..., Buc., 1947, p. 62, care datează catagrafia ca fiind din anul 1774.

[3] Acad. R.P.R., ms. slav. 325, f. 25v — 26v.

[4] Putem presupune că Mircea cel Bătrîn a fost nevoit să facă această danie mănăstirii Cozia pentru că printre țiganii dăruiți de el aceleiași mănăstiri (300 de sălașe), se numărau probabil și ciocănașii care lucrau încă mai dinainte în ocnă. Și ca să rămîie ciocănașii mai departe la saline, iar mănăstirea să nu fie lipsită fără folos de munca robilor ei, i s-a dat în schimb gura de ocnă, adică o cantitate oarecare de sare. *Documente*. . . , B. XIII-XV, p. 42. O știre păstrată în condica mănăstirii Cozia, tot din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în legătură cu o altă categorie de țigani, stă oarecum în sprijinul ipotezei noastre: « Țiganii rudari carii sînt ohabnici ai sfintei mănăstiri Coziei, aceștia sînt de cînd s-au dat robi supt stăpînirea sfintei mănăstiri Coziei de ctitorul sfintei mănăstiri, Io Mircea voevod și ei știind meșteșugul a căuta aur prin ape, își da birul la mănăstire ». Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 209, f. 435. Deci acești țigani își păstrează meseria, deși trec în stăpînirea mănăstirii Cozia. Ei continuă să culeagă aur pentru domn, dar birul și-l dau la mănăstire. Ni se pare că cele petrecute cu rudarii s-au putut petrece și cu ciocănașii.

guri de ocnă. Aşadar această schimbare în felul de plată a muncii ciocănaşilor pare să fie cauza retragerii gurii de ocnă.

Două documente, unul de la Vladislav al II-lea din 7 august 1451 şi celălalt din 14 octombrie 1465, de la Radu cel Frumos, aduc precizări importante. Aceste două documente arată clar că la datele de mai sus *mănăstirea Cozia cumpăra sare*: « să umble căruţele acestei mănăstiri slobode — documentul de la Radu cel Frumos precizează: « două căruţe » — şi *să cumpere întîi sare la ocnc*[1], pe care cumpărînd-o, vamă să nu dea »[2].

Aşadar mănăstirea Cozia nu mai avea la 1451 gura de ocnă dată de ctitorul ei, căci altfel nu se explică faptul pentru care trebuia «*să cumpere sare*».

Aceste două documente confirmă cele stabilite mai înainte, anume că:

a) mănăstirea Cozia nu numai *că nu avea nici un drept de proprietate asupra Ocnelor Mari, dar nici producţia acelei guri de ocnă nu o mai avea* la datele de mai sus, altfel mănăstirea n-ar fi fost nevoită să cumpere sare;

b) de asemenea se poate stabili *data retragerii* acestei guri de ocnă, care poate fi foarte bine plasată ceva mai înainte de 1451, sau chiar în 1451, acest document dat mănăstirii compensînd probabil însăşi retragerea gurii de ocnă.

c) pe baza acestor documente, se poate trage concluzia că şi *ţiganii ciocănaşi au primit « simbrie » cam de la această dată*, deoarece catagrafia din condica mănăstirii Cozia spune: « s-au luat această gură de ocnă de domni şi au rămas şi ţiganii ca nişte lucrători cu bani ».

Şi documentele din sec. al XVII-lea arată că ţiganii mănăstirii Cozia *au fost folosiţi ca ciocănaşi din timpuri foarte vechi*. Iată ce ne spune în această privinţă un document de la Alexandru Iliaş (1628—1629): « . . . scrie domnia mea voao cămăraşilor de la Ocna cea Mare <că>. . . s-au jăluit părintele Dionisie . . . nastavnic . . . <mănăstirii> Cozia, cum nu veţ să lăsaţi ţiganii. . . mănăstir<i> în pace, ce-i băgaţi dă taie sare. Şi voi ştiţi bine cum iaste legea şi obiceiul: carii vor fi mai dă nainte vreme, *dăn zilele Mihnei vodă* (probabil Mihnea Turcitul) în ocnă băgaţ, aceia ei să fie şi acum să taie sare, iar care ţigani vor fi ai sfintei mănăstiri Cozii, ver în ţigănia de la mănăstire, ver la Rîmnic, *ver alţi ţigani carii vor fi în ţara domniei mele şi nu vor fi fost de veac tăietori, nici vor fi avut amestec cu tăietorii*, iar voi să-i lăsaţi foarte în pace, nimic să nu-i mai învăluiţi iar cari au fost mai demult, să fie şi acum. Alt val să nu mai faceţi a mai amesteca ţiganii mănăstirii ce scrie mai sus »[3].

Un alt document de la Matei Basarab tot pentru mănăstirea Cozia precizează: « . . . nimica ţiganii mănăstirii val să n-aibă numai să fie rudari carii sînt scrişi la catastişele mănăstirii *de demult* şi iar la ocnă să fie *iar carii sînt scrişi în catastişele mănăstirii* iar cu alţii nimic treabă să n-aibă, pentru că i-am lăsat domnia mea şi i-am ertat, cum au fost în pace şi ertaţi la toţi domnii »[4].

Din aceste documente se poate desprinde că o parte din ţiganii ciocănaşi la ocnă sînt *urmaşii* unor ţigani afectaţi la această muncă din timpuri foarte vechi — poate chiar cu ocazia deschiderii primei ocne — conform cu ipoteza noastră, căci documentul spune «*au fost de veac tăietori*», iar alţii au fost trecuţi

---

[1] Fără îndoială că e vorba de Ocnele Mari, care sînt atît de aproape de mănstirea Cozia, mai ales că la această epocă nu cunoaştem existenţa altei ocne în Ţara Romînească.

[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII-XV, p. 122 şi 139.

[3] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 209, f. 330^{r-v}: cf. A Sacerdoţeanu « *Din arhiva mănăstirii Cozia*, în « Hrisovul », VI (1946), p. 82—83.

[4] Arh. st. Buc., m-rea Cozia ms. 209, f. 77^{v}—78 (doc. fără dată).

la această muncă ceva mai curînd *« din zilele Mihnei vodă »*, cînd s-a simţit probabil nevoia unui surplus de braţe de muncă.

Situaţii similare se petrec şi cu ţiganii altor mănăstiri.

În goana lor după mîna de lucru, cămăraşii de la Ocnele Mari au pus mîna şi pe ţiganii mănăstirii Govora, după cum arată documentul din 1 ianuarie 1635, de la Matei Basarab « . . . aceşti mai sus zişi ţigani fost-au ai sfintei mănăstiri Govorii de moştenire încă de mai nainte vreme. După aceea cînd au fost *într-o vreme de demult, iar oarecare cămăraş de la Vel Ocnă, întîmplîndu-i-să de n-au avut tăietori de sare, ce au luat pre aceşti mai sus zişi ţigani în silnicia lui, spre a fi lui drepţi, de i-au băgat întăuntru în Vel Ocnă, pentru că n-au avut nici o apărare, nici de către domnu, nici de către nimenea* şi de atunci ei au fost înlăuntru în ocnă de au fost tăietori de sare ».

« După aceasta, cînd au fost acum. . . am făcut domnia mea milă cu mănăstirea Govora de *am scos pre aceşti ţigani din Vel Ocnă* şi i-am dat pre dînşii, ca iarăşi să fie ai sfintei mănăstiri precum au fost mai denainte vreme, să-i ţie pre ei cu bună pace » [1].

Faptul că ţiganii mănăstirii Govora rămăseseră *fără apărare* la discreţia cămăraşului de la Ocnele Mari, s-ar putea pune în legătură cu cele menţionate de documentul din 1 aprilie 1551, de la Mircea Ciobanul, care vorbeşte de pustiirea mănăstirii Govora de către boierul Albul cel mare în vremea lui Vlad Ţepeş [2]. Astfel s-ar putea presupune că ţiganii mănăstirii Govora lucrau pentru saline încă din vremea lui Vlad Ţepeş.

Sistemul acesta de a folosi ţiganii diferitelor mănăstiri sau boierii, s-a practicat destul de des de către cămăraşii de la Ocnele Mari. De aceea întîlnim destul de frecvent cărţi domneşti care opresc pe cămăraşi de la asemenea abuzuri.

Astfel Radu Mihnea scuteşte, la 5 martie 1612, ţiganii mănăstirii Argeş, de tăiatul sării la Ocnele Mari: «să fie toţi ţiganii, însă care vor fi ai sfintei mănăstiri, în pace şi slobozi de către toţi cămăraşii domniei mele care vor fi la Ocna cea Mare, să n-aibă nimenile a-i bîntui să-i ducă la ocnă să taie sare, ce să fie numai de treaba sfintei mănăstiri . . . » [3].

La fel sînt scutiţi şi de Gavril Moghilă la 18 aprilie 1620. Documentul precizează « pentru că aceşti ţigani ai sfintei mănăstiri de la Argeş nu au fost tăietori de sare la ocnă niciodată, nici nu au avut turburare . . . <Deci> . . . să nu aibă nimeni a învălui ţiganii sfintei mănăstiri ca să-i ducă la ocne ca să taie sare, ci să fie . . . slobozi cum au fost şi mai nainte vreme, în zilele altor domni bătrîni de demult . . . » [4].

Acest lucru e subliniat şi de documentul din 18 ianuarie 1743, dat de Mihai Racoviţă, prin care domnul apără pe ceilalţi ţigani ai mănăstirii Cozia de cămăraşii de la Vel Ocnă: « să fie în pace de cătră cămăraşii de la Vel Ocnă şi de către

[1] Arh. st. Buc., m-rea Govora XXV/16 (sublinierile noastre. — *A. I.*).

[2] « Iar cînd au fost în zilele lui Vlad voievod Ţepeş, a fost un boier ce se chema Albul cel mare. Astfel a luat mai sus-numitele sate <Glodul şi Hinţa> cu sila şi încă *a pustiit sfînta mănăstire <Govora>* . . . Astfel a văzut Vlad voevod sfînta mănăstire pustie, de aceea a miluit cu aceste sate . . . pe nişte slugi ale sale. Iar după aceea, părintele domniei mele, răposatul Radu Voevod (Radu cel Mare), s-a dus în acea parte de loc şi a văzut sfînta mănăstire pustie; astfel a înălţat-o şi a înoit-o . . . şi încă *a descoperit* şi a cumpărat satele şi ţiganii şi viile şi grădinile de la cei ce le-au luat de la sfînta mănăstire ». *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. III, p. 4.

[3] *Ibidem*, veac. XVII, vol. I, p. 46.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. III, p. 501.

ispravnicii de rudari și de către vătașii de ciocănași, *ci numai să fie ciocănașii cei ce se trag de neam de ciocănași* . . . iar cu alții de vatră sau băieți ai sfintei mănăstiri treabă să nu aibă . . . »[1].

Așadar alți țigani nu puteau rămîne în ocnă pentru că strămoșii lor nu fuseseră *niciodată* tăietori de sare, deoarece țiganii ciocănași moșteneau sau — mai bine zis — erau obligați să moștenească această meserie din tată în fiu, din vremuri îndepărtate.

În ce privește pe țiganii mănăstirii Govora, cu toată « cartea de apărare » a lui Matei Basarab, ei *continuă să lucreze pentru ocne timp de aproape două veacuri.* Acest lucru nu se mai întîlnește în celelalte cazuri expuse mai sus[2]. Faptul acesta dovedește că țiganii mănăstirii Govora lucrau de generații întregi ca ciocănași, deci cămărașii nu mai puteau rezolva practic porunca domnului, renunțînd la munca lor. Cămărașii ajunseseră probabil la o învoială ca mănăstirea Govora să-i lase mai departe în ocnă[3].

De altfel, folosirea țiganilor ca *ciocănași* nu o mai găsim la nici o altă salină din Țara Romînească. Acești țigani ciocănași nu aveau altă obligație decît să taie sare în ocnă. Pentru această muncă ei erau plătiți ca și ciocănașii altor ocne din Țara Romînească, recrutați dintre rumîni etc.

În ce privește plata ciocănașilor, am arătat aceasta mai înainte, vom face doar unele precizări.

Această situație a răsplătirii muncii ciocănașilor cu bani, fără îndoială că e mult mai veche decît știrile pe care ni le furnizează în această privință documentele din sec. al XVII-lea. Dar nu numai acești țigani ciocănași erau plătiți pentru munca lor, ci în general și ceilalți țigani ai mănăstirilor lucrau contra plată, așa cum rezultă din documente: « Iar cămărașii de la Ocnă să n-aibă treabă numai cu cîți țigani vor fi în ocnă, iar cu alții să n-aibă treabă, *ci cui vor lucra, să le plătească cu bani*. . . »[4].

La fel rezultă și din documentul cu data 20 iul. 1657: « țigani⟨lor⟩ carii taie sare la ocnă. . . *ce le iaste munca lor li să plătește acolo*. . . » . La 30 iunie 1657, Macarie patriarhul Antiohiei dă carte de blestem prin care poruncește cămărașilor de la Ocna Mare să « aibă treabă ⟨numai⟩ cu țiganii carii sînt ai sfintei mănăstiri și lăcuesc acolo la Ocnă, *să lucreze cu plată* și să clăcuiască, cum le-au fost obiceiul »[6].

Țiganii ciocănași erau scutiți de orice altă obligație afară de dajde. Numai astfel puteau fi ținuți la tăiatul sării, altminteri ar fi fugit de mult, cum spune un raport austriac[7].

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 209, f. 334.

[2] Un raport austriac de pe la 1720 menționează pe țiganii m-rii Govora ca ciocănași la Ocnele Mari, alături de cei de la Cozia; C. Giurescu. *op. cit.*, p. 431.

[3] Din cartea dată de Const. Cehan Racoviță la 5 aug. 1754 rezultă că m-rea Govora acceptase ca parte din țiganii ei să fie ciocănași la ocnă; « ‹egumenul m-rii Govora›, să aibă volnicie . . . să meargă la Vel Ocnă și ‹să› ia înscris pe toți țiganii mănăstirii *ce sînt ciocănași acolo*, de la mare pînă la mic, ca să-i așaze la catastihul mănăstirii și den simbrie ce le dau cămărașii, pentru căci taie sare, să le ia peste tot anul birul lor de la fieștecarele pă dăplin, tocmai asemenea după cum ia și igumenul Cozianu de la țiganii ce-i are și acea mănăstire ciocănași, stăpînindu-i și făcîndu-le zapt (= confiscare) ca unor robi ce sînt . . . » Arh. st. Buc., m-rea Govora, XXV/54.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. III, p. 456 ‹1620 ian.—iul.›.

[5] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 209, f. 231 (sublinierea noastră — *A. I.*).

[6] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 712, f. 421—422.

[7] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 431.

Ţiganii trebuiau să plătească această dajde mănăstirilor cărora aparţineau. De fapt aceasta era singura legătură pe care o aveau aceşti ţigani cu mănăstirile Cozia sau Govora.

La 1620 dajdea pe care o plătea fiecare ciocănaş mănăstirii Cozia se ridica la 300 de bani pe an, aşa cum rezultă din cartea lui Gavril Moghilă. El porunceşte cămăraşilor care vor fi de acest an, «iar voi să căutaţi cîţi ţigani vor lucra aciia în ocnă, ai sfintei mănăstiri, iar voi să opriţi din simbria lor dajdiile lor de an cîte 300 de bani de ţigan, să le daţi la ... mănăstire, cum au fost obiceiul şi mai denainte vreme »[1].

După mai bine de 100 de ani, această dajdie este de cîte 5 taleri, după cum arată documentul din 11 aprilie 1757. Voicilă logofăt za divan este trimis de voievod să îndeplinească anaforaua vel logofătului: «Cum după zapis lor ce au dat la mîna... egumenului, să dea dajdea la mănăstire de nume po (= cîte) tal⟨eri⟩ 5 »[2].

Este aproape un fapt permanent nesupunerea ţiganilor de a-şi plăti dajdiile la mănăstire. Există numeroase documente care arată acest lucru, şi este explicabil să fie aşa, dacă raportăm dajdea la cîştigul ciocănaşilor.

Domnii trebuiau să ia măsuri, uneori destul de aspre ca să-i oblige să plătească această dajde mănăstirii Cozia.

Constantin Basarab Cîrnul porunceşte « cămăraşilor ot Vel Ocnă, Nedelco şi alţii... carii sînteţ acum şi carii veţ fi de acum înainte, către această vă dau în ştire domnia mea pentru că aici înainte domniei mele spus-au părintele egumenul Cozianul pentru ţiganii tăietori, carii sînt ai sfintei mănăstiri Cozia cum că nu vor să-şi dea dăjdiile, *de sînt cîţiva ani*, ci tot îi poartă de val şi *să laudă că vor să bată călugării*. De care lucru dacă am înţeles domnia mea aşa, m-am măniat foarte rău şi am vrut să trimeţ armaş *să-i lege şi să-i bată şi să-şi dea dăjdile fără voia lor*. Deci iată că am lăsat domnia mea acest lucru să fie pre seama voastră. Ci să purtaţi grijă să luaţi toţi banii ce le vor face şi să-i daţi la mîna părintelui, că de va mai veni părintele cu jalbă să spue domniei mele, bine să ştie că voiu trimite domnia mea acolo dă le va tăia urechile. Alt val să nu fie »[3].

De multe ori ţiganii ciocănaşi erau sprijiniţi de însuşi cămăraşii ocnelor la această nesupunere.

Constantin Brîncoveanu împuterniceşte pe egumenul mănăstirii Cozia «... să apuce pe ciocănaşii de la Vel Ocnă... să-şi dea fieştecare dajdea, după cum îi va pune părintele egumenul, după obiceiu. Pentru că ... *de an încoace stau ciocănaşii împotrivă şi nu vor să-şi dea dajdea, pre cum au dat şi pînă acum şi să pun şi cămăraşii de acolo împotrivă şi nu vor să-i lase să-şi dea dajdea*... Aşijderea poruncesc... şi voao cămăraşilor care veţi fi acolo la Vel Ocnă, să căutaţi să daţi poruncă ciocănaşilor carii vor fi ai ... mănăstirii, să-şi dea dajdea după cum îi va pune egumenul, *să nu vă puneţi împotrivă, au să le daţi volnicie ca să stea înpotrivă a nu-ş da dajdea lor, că apoi... veţ petrece scîrbă de cătră domnia mea şi veţi plăti dajdea lor de la voi*... »[4].

[1] *Documente privind istoria Romîniei*. B. XVII, vol. III, p. 456 (doc. 1620 ian.—iulie).

[2] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 209, f. 334ᵛ.

[3] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 712. f. 421 şi ms. 209, f. 330; cf. A. Sacerdoţeanu *Din arhiva mănăstirii Cozia* în «Hrisovul», VI, (1946), p. 832 (doc. din 1657).

[4] Arh. st. Buc., m-rea Cozia, ms. 712. f. 223^{r-v} (doc. din 1705 aprilie 20). Cămăraşii îşi identificaseră interesele cu acelea ale ocnelor pe care le conduceau. Ei se temeau să nu rămînă fără mînă de lucru prin fuga ţiganilor, aşa că nu e de mirare că înlesnesc ciocănaşilor să nu-şi plătească dăjdiile faţă de mănăstire.

Trebuie remarcat faptul că pînă către mijlocul sec. al XVIII-lea, nu întîlnim la Ocnele Mari ciocănaşi recrutaţi dintre alte pături sociale decît dintre robii ţigani şi exclusiv cei ai Govorei şi ai Coziei[1]. Şi în a treia decadă a veacului al XIX-lea îi găsim pe ţiganii robi ai mănăstirii Cozia la munca de tăiere a sării în Ocnele Mari[2]. Aşadar aceşti ţigani au lucrat în saline din tată în fiu, timp de aproape cinci veacuri.

Alături de ciocănaşi, o altă categorie numeroasă de lucrători (de obicei de două ori mai numeroasă) era aceea a *măglașilor*. Acest cuvînt derivă de la cuvîntul maghiar « máglya » (= buştean, rug), care a trecut şi în limba romînă cu semnificaţia de grămadă, movilă, numire care se foloseşte cu acelaşi sens de grămadă de bolovani de sare aşezaţi unul peste altul, adică « în magle »[3].

Documentele de la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi din tot sec. al XVII-lea păstrează numeroase ştiri în legătură cu aceşti *măglași*, dar numai pentru Ocnele Mari. În ce priveşte pe măglaşii celorlalte ocne, ştirile mai vechi lipsesc cu totul.

Aceşti măglaşi erau recrutaţi la Ocnele Mari dintre locuitorii a 3—4 sate de moşneni — deci oameni liberi — din judeţul Vîlcea, nu prea departe de ocnă. Un raport austriac de la începutul sec. al XVIII-lea arată care erau aceste sate şi anume: Stoeneşti, Cacova, Păuşeşti şi Vlădeşti[4]. Aceste sate de măglaşi n-au rămas totdeauna aceleaşi în decursul timpului. Totuşi cîteva au păstrat această obligaţie din timpuri foarte vechi, după cum rezultă din documente.

Nu toţi locuitorii acestor sate erau măglaşi, ci numai o parte. Ceilalţi locuitori care nu intrau în această categorie erau pe de o parte slujitorii şi pe de alta am zice azi « coloniştii » (aceştia erau oameni de aiurea aşezaţi cu învoială pe moşie)[5].

Raportul amintit menţionează numărul măglaşilor din fiecare sat.

În Stoeneşti erau 9 măglaşi, în Cacova erau 20 de măglași, în Păuşeşti erau 21, iar satul Vlădeşti la data raportului era pustiu. Probabil că fugiseră şi din cauza războiului— nu numai din pricina muncii la magle[6].

După cum am arătat mai înainte, aceşti locuitori aveau obligaţia să meargă prin rotaţie la saline, să ajute la « trasul » bolovanilor de sare din ocnă şi la aşezatul lor în grămadă sau magle. Această operaţie o executau de la gura ocnei pînă la locul de depozitare, cu propriile lor vite (cîte doi boi înjugaţi la un fel de săniuţă — spune raportul austriac), deoarece bolovanii cîntăreau între 200 şi 300 de ocale. Aceasta era sarcina lor principală, pe care trebuiau s-o îndeplinească la ocne, pe lîngă altele mai mărunte. Măglaşii nu veneau toţi o dată la ocne, ci erau repartizaţi săptămînal de « pîrcălabii » (?) (Richter) numiţi în

---

[1] Arh. st. Buc., m-rea Govora XXV/54, 55 și 56; m-rea Cozia ms. 209, f. 334.

[2] Acad. R.P.R. ms. slav. 325, f. 25v — 26v.

[3] Al Doboși, *Exploatarea ocnelor în Transilvania*, în « *Studii și cercetări de istorie medie* », an II (1951), p. 139, arată că și în limba maghiară, în Ardeal se folosea acest termen cu același sens: só máglya = grămadă de sare.

[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 459. Conscripția ordonată de Virmond: Catalogo delli Villagi e delle familie che sono nella Valachia austriaca, secondo la conscrizione Virmontiana, fatta nell' Anno 1722, arată și ea că aceste sate de măglași *erau megieșești*. Villagi medziasesti, cioè che non hanno Padroni Terrestri. Lista satelor e dată pe județe. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, Buc., 1944, p. 305.

[5] În raport ei sînt numiți « die frembde Inwohner seu inquilini ». *Ibidem*, vol. I, p. 459.

[6] *Ibidem*; pe lîngă numărul locuitorilor din satele de măglași, raportul arată și averea lor.

fiecare sat de un « Ober Richter » ales fie dintre tîrgoveţii de la Ocnele Mari, fie dintre locuitorii celor patru sate[1].

Toate muncile la care erau obligaţi le executau *gratuit*. Anual li se dădeau şi lor un neînsemnat mertic—cîte un car de sare *măruntă* de fiecare familie — mai mult pentru trebuinţele casei lor[2].

Această obligaţie a măglaşilor faţă de ocne era inclusă între muncile gratuite cu care populaţia liberă a ţării era obligată faţă de domnie. Mihai Viteazul, vorbind de această muncă la ocne într-un document de la 1600, precizează «*magla domnească*»[3], iar în vremea lui Radu cel Mare se spune pentru aceeaşi maglă « lucru domnesc »[4].

În schimb domnii acordau măglaşilor un oarecare număr de scutiri. Ei erau scutiţi de vama mare, de poclon, de părpăr, de cai de olac, de podvoade etc.; birarii n-aveau voie să intre în satele lor şi să le pricinuiască cheltuieli cu întreţinerea. Măglaşii trebuiau să plătească însă darea anuală de 40 (mai tîrziu 60) de galbeni, pe care o dădeau o dată pe an, atunci cînd îşi plăteau şi tîrgoveţii din Ocnele Mari contribuţia[5]. Cu toate aceste scutiri, satele acestea de moşneni se simţeau greu apăsate şi stînjenite în muncile lor agricole de această obligaţie « la magle ».

E semnificativ cazul locuitorilor satului Dobriceni, care preferă să se vîndă rumîni, numai ca să scape de munca de măglaşi. Ei se vînd lui Chirca comisul, acesta obligîndu-se să-i scoată de la magle. Chirca comisul « nu-i scoate » însă de la magle (se vede că era greu sau poate chiar imposibil să obţină acest lucru) şi-i ţine rumîni « în silnicie », nevrînd să recunoască obligaţia care şi-o luase. Din această pricină se începe un proces care ţine mai bine de 30 de ani, între urmaşii lui Chirca comisul şi sătenii din Dobriceni.

« Tocmeala » aceasta între măglaşi şi boieri se făcuse la începutul domniei lui Mihai Viteazul[6]. O primă judecată are loc tot în vremea lui Mihai Viteazul la 1600 la Alba Iulia, cînd domnul dă cîştig de cauză urmaşilor lui Chirca comis[7].

Dobricenii pierd şi a doua judecată, în vremea lui Radu Şerban, căci « rămîn de lege » cum arată documentul din 23 dec. 1602[8].

Abia la 1633 se pune capăt procesului, căci iată ce spune cartea lui Matei Basarab: « . . . satul Dobriceni-Măglaşi din judeţul Vîlcea, să fie în pace şi liberi de vecinie de către Chisar paharnicul, fiul lui Chirca comisul din Ruda. . . pentru că acest sat Dobricenii. . . au fost toţi oameni liberi. . . încă dinainte vreme, din zilele celorlalţi domni. . . 〈Ş.〉 s-au plîns satul Dobriceni cum le-au

---

[1] C. Giurescu *op. cit.*, p. 454.

[2] *Ibidem*, p. 466.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. VI, p. 371.

[4] *Ibidem*, veacul XIII-XV, p. 260; veac. XVII, vol. I, p. 6 — 7; veac. XVII, vol. III p. 44 — 45

[5] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 455—459.

[6] Arh. st. Buc., m-rea Arnota I/4, doc. din 1633 iul. 26, în care se face istoricul procesului.

[7] « Iar într-aceia, cînd au fost acum, satul Dobricenii, ei aşa au pîrît înaintea domniei mele că s-a tocmit să-i scoată de la magla domnească, de la ocnă, să nu fie la maglă şi le-a dat lor aspri cu sila şi fără voia lor. Pentru aceasta am judecat... şi am dat domnia mea satului Dobricenii lege 12 boieri să jure că le-a dat Chirca comis ... aspri cu sila şi că s-au tocmit să-i scoată de la magla domnească. Iar satul Dobricenii, ei n-au putut nicicum să jure, ci *au rămas de lege* dinaintea domniei mele ». *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. VI, p. 371.

[8] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. I. p. 66—67.

fost tocmirea cu Chirca comisul, tatăl lui Chisar pah⟨arnicul⟩. . . încă din zilele răposatului Mihail voevod, ca să-i scoaţă de la magle de la Ocna Mare ⟨şi să-i fie rumîni şi le-au dat şi arvună, iar de nu-i va putea scoate de la maglă, să-şi ia arvuna îndărăt, iar ei să-şi păzească magla, *cum au fost de vac*⟩. Dar el nu i-a scos, ci le-au dat numai arvună ughi 125. Şi de atunci din zilele lui Mihai voevod au tot ţinut vecinii numai acea arvună. . . »[1].

Dobricenii jură cu 12 megiaşi de cele spuse mai sus. Chisar paharnicul nu se lasă şi ia « lege pentru lege » adică 24 megiaşi, care să jure că el a plătit Dobricenilor banii toţi, nu numai arvuna de 125 ughi şi n-a fost vorba să-i scoată de la magle. Dar jurătorii n-au putut jura. Astfel Chisar rămîne de lege, iar Dobricenii devin liberi.

Însă Chisar nu se lasă nici a treia oară «. . . Şi a venit Chisar pah. din nou înnaintea domniei mele în pîră cu satul Dobriceni a treia oară, de s-au pîrît. . . » Matei Basarab constată că erau adevărate cele susţinute de sătenii din Dobriceni. Obligă deci pe Chisar paharnicul să-şi ia « de la satul Dobriceni toţi aspri înnapoi, ughi 125 deplin, dinaintea domniei mele». Domnul, adînc nemulţumit de atitudinea lui Chisar pah., îi ia « toate cărţile cîte au scos în divan ca să nu aibe nici o treabă cu satul Dobriceni. Şi pentru că n-au ascultat de cartea domniei mele, ci au sărit la sluga domniei mele, la Dumitru aprod şi n-a voit să-şi ia. . . arvuna înapoi, cum a fost porunca domniei mele, iar domnia mea am bătut pe Chisar pah. în divan, foarte mult, de i-am dat 300 de toege şi am. . . închis. . . pe Chisar pah. în temniţă;. . . pentru aceasta am dat domnia mea satul Dobricenii-Măglaşi, ca să fie în pace şi liberi de rumînie »[2]. E semnificativ faptul că măglaşii pierd în două rînduri procesul şi nu reuşesc să-şi dovedească dreptatea, tocmai în epoca aşa-zisei « legări de pămînt », adică în vremea lui Mihai Viteazul şi în domnia imediat următoare a lui Radu Şerban. În vremea lui Matei Basarab nu numai că măglaşii sînt cei care cîştigă, dar boierul este aspru pedepsit.

În documentele de mai sus se spune că sătenii din Dobriceni « *au fost de vac* » măglaşi. Găsim aceeaşi formulare ca şi pentru ţiganii ciocănaşi. Cuvintele acestea subliniază vechimea mare a acestei obligaţii.

Dar sătenii din Dobriceni voiau să scape cu orice preţ de magle — aşa că « nici ei nu se lasă » şi îşi găsesc alt stăpîn. Ei se vînd rumîni în 1640, mănăstirii Arnota pentru 950 ughi[3]. Ca rumîni ai mănăstirii Arnota ei scapă de magle.

Procesul acesta al Dobricenilor aruncă o lumină vie asupra « libertăţii » ţăranilor liberi din vremea aceea. Ei se găsesc în situaţia paradoxală de-a fi oameni liberi, obligaţi la o muncă de care nu se pot libera decît prin rumînire la un boier sau la mănăstire, care să-i scoată de la îndatoririle lor faţă de domnie.

Cum am arătat, muncile acestea la ocne erau greu de suportat, de aceea satele acestea de măglaşi se risipesc şi au puţini locuitori[4].

Pe de altă parte cămăraşii făceau abuzuri şi în ce priveşte munca la magle. Ei apucă şi sate de rumîni ale diferitelor mănăstiri şi le trimit la magle. De aceea Petru Cercel dă poruncă în 1584 «. . . să fie rumînii din Şoaş în pace

[1] Arh. st. Buc., m-rea Arnota I/3 şi XVIII/1.

[2] Arh. st. Buc., m-rea Arnota, I/4, cf. I. Ionaşcu, *Răspuns lui I. C. Filitti*. . ., Craiova, 1935, p. 15.

[3] *Ibidem*, ms. 195, f. 8—9.

[4] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 459.

și slobozi <de cămărași> *să nu-i mîie la ocnă să tragă sare*, pentru că i-a iertat domnia mea a fi rumîni sfintei mănăstiri <Bistrița>. . . și să lucreze ce va fi trebuința sfintei mănăstiri...»[1] sau cum spune alt document dat tot pentru rumînii din Șoașul: « să nu mai calce cămărașii hotarul moșiei Șoașul, « *căci nu iaste sat ocnăresc*, ci iaste hotar mănăstiresc »[2].

De asemenea satul de rumîni Glodul este scutit încă de pe vremea lui Radu cel Mare (1499) « nici o muncă a domniei mele să nu lucreze, <căci> l-am dăruit sfintei mănăstiri <Govora> »[3].

Pentru satul Glodul sînt numeroase documente din cursul sec. al XVI-lea și al XVII-lea. Aproape fiecare domn trebuia să dea *cărți de scutire* ca acest sat să fie lăsat în pace de cămărași. Mai toate spun cam așa: « să fie vecinii. . . din satul Glodul în pace și slobozi de maglă. . . pentru aceea și voi dregătorii domniei mele, cămărași de la Ocna Mare. . . de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să lăsați în pace și slobozi de maglă pe vecinii din Glod ai sfintei mănăstiri Govora, să lucreze numai la . . . mănăstire. . . »[4].

Aceste cărți de scutire erau menite să apere nu interesele satelor respective, ci pe ale mănăstirilor cărora aparțineau satele de rumîni abuziv trase la munca ocnelor domnești. Lupta se dădea deci peste capul acestor sate, între cămărașii ocnelor și egumenii mănăstirilor proprietare ale acestor sate de rumîni.

Obligațiile acestea de a presta munci pentru domnie nu se mărgineau numai la satele de măglași, ci aproape întreg orășelul Ocnelor Mari era angrenat la munca salinelor de acolo.

Îndatoririle orășenilor constau nu numai în a presta *munci gratuite* — e drept nu în permanență — dar și *a suporta cheltuielile* pentru construirea și buna funcționare a ocnelor[5].

Astfel — ne arată un raport austriac — orășenii împreună cu măglașii trebuiau să execute toate muncile ocazionale, să taie și să aducă din pădure buștenii necesari construcțiilor, să repare ulițele și podurile din tîrg, să cosească și să strîngă fînul necesar cailor la crivace etc. Tîrgoveții trebuiau să ție veșnic la dispoziția casei cămării — pe socoteala lor — pe meșterii dulgheri, care să construiască crivacele și celelalte lucrări de lemnărie. Tot tîrgoveții mai erau obligați să efectueze primele operații necesare deschiderii unei noi guri de ocnă (săparea pămîntului pînă la sare, căptușirea deschiderii ca să nu cadă pămîntul etc.[6] și să pună la dispoziție utilajul necesar.

Acestea sînt doar cîteva din obligațiile și cheltuielile pe care le suporta orășelul Ocnele Mari. În schimb domnii acordau tîrgoveților — ca și satelor de măglași — o serie de scutiri, tocmai ca să-i poată menține la lucrul salinelor. Orășenii erau iertați de bir, de fîn, de oaie seacă, de cai de olac, de miere și ceară etc.[7]. Scutirile acordate lor erau mai numeroase decît ale măglașilor pentrucă

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. V, p. 151, doc. din 1584, febr. 29.

[2] *Ibidem*, veac. XVII, vol. IV, p. 155 (1622 iun. 18).

[3] *Ibidem*, veac. XIII-XV, p. 259—260.

[4] « Nimeni din slugile și dregătorii domniei mele trimiși după milele și *muncile domniei mele* » să nu îndrăznească a tulbura satul Glodul (doc. 1502, mai 3). *Ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 15—17; și veac. XVII, vol. II, p. 6—7 și vol. III, p. 457.

[5] Se pare că atunci cînd venitul ocnelor era vîndut de domn, arendașii erau cei care suportau toate cheltuielile, tîrgoveții executînd muncile necesare contra plată, așa cum reiese dintr-un raport din vremea stăpînirii austriace asupra Olteniei. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 417. Vom reveni asupra acestei chestiuni cu alt prilej, în capitolul despre venituri și cheltuieli.

[6] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 444—445.

[7] *Ibidem*, p. 446—451.

aceştia aveau cheltuieli suplimentare cu utilajul. Cu toate acestea nici satele de măglaşi, nici tîrgoveţii nu erau scutiţi de « taxa anua », care pe la 1720 se ridica la 600 ughi ceea ce făcea 1500 florini, cum rezultă dintr-un raport austriac[1].

Cercetînd îndeaproape situaţia lucrătorilor de la Ocnele Mari, se poate desprinde un fenomen interesant şi anume asimilarea treptată dintre condiţiile muncii robilor ciocănaşi şi acelea ale moşnenilor măglaşi. Robii sînt plătiţi pentru munca lor asemenea unor lucrători liberi, iar oamenii liberi (măglaşii) sînt legaţi de o muncă de care nu se pot scăpa decît rumînindu-se. Şi pe unii şi pe ceilalţi îi găsim prizonierii unei stări moştenite, căci formularea « *au fost de vac* » se foloseşte şi pentru ciocănaşi şi pentru măglaşi.

Pe de altă parte nici situaţia tîrgoveţilor din Ocnele Mari nu era mult deosebită de a măglaşilor. Pe lîngă îndeletnicirile lor agricole, rămînea permanentă obligaţia apăsătoare a muncii pentru ocne; la aceasta se mai adăugau o serie de cheltuieli de utilaj, pe care trebuiau să le suporte, în schimb aveau aproape aceleaşi scutiri ca şi măglaşii. Aşadar diferenţierea între sătenii măglaşi şi o bună parte a orăşenilor de la Ocnele Mari era aproape inexistentă chiar şi la începutul veacului al XVIII-lea.

Ştirile privind originea socială a lucrătorilor de la celelalte ocne sînt mult mai sărace. Pentru ciocănaşi mai sînt unele informaţii, dar în privinţa celorlalţi lucrători şi în special a măglaşilor, izvoarele tac cu desăvîrşire.

La Ocna Telega ciocănşaii erau *rumînii mănăstirii Mărgineni*. Mănăstirea Mărgineni (numită în vechime şi Drăghiceşti) primise moşia Telega de la un mare feudal, înaintaş al vlastelinului Neagoe [2] şi o dată cu moşia şi pe aceşti rumîni, pe care îi foloseşte la tăiatul sării.

Documentul din 1654 de la Constantin Şerban voievod arată clar starea de *rumînie* a ciocănaşilor de la Telega « voao cămăraşilor de la ocna Telega, către aceasta vă dau în ştire domnia mea că s-a plîns egumenul de la mănăstirea ⟨Mărgineni⟩ de mi-au spus . . . pentru rîndul *rumînilor* care sînt ai mănăstirii, de la acel sat, de la Telega, care sînt ciocănaşi la ocnă . . . că nu-i lăsaţi să lucreze aici, ci îi trimiteţi şi la ocnile de la Rîmnic . . . » [3].

Rămîne un semn de întrebare în ce priveşte clasele sociale cărora aparţineau ciocănaşii şi măglaşii ocnelor de la Ghitioara, stăpînite de moşnenii de la Aniniş pînă în pragul sec. al XVII-lea. De asemenea, din ce categorie socială erau forţele de lucru folosite la ocnele moşneneşti de la Teişani şi Săraru, pînă a nu deveni proprietăţi boiereşti.

La ocna Slănic, ciocănaşii sînt *oameni liberi, dar fără pămînt*. Ei spun limpede atunci cînd îşi vînd moşia că şi-o vînd « fără rumîni ». « Noi sătenii ot Slănic . . . den preună cu alţi vînzători . . . am vîndut toate părţile noastre de moşie den sat den Slănic . . . însă . . . i-am văndut pol (= jumătate) de hotar, că pol i-am fost văndut mai denainte . . .⟨dar⟩ această moşie o am *văndut. . . moşie stearpă, făr⟨ă⟩ de rumîni* . . . » [4].

Comparînd situaţia ciocănaşilor de la Ocnele Mari cu a celor de la ocnele din stînga Oltului, observăm dif renţa.

Ciocănaşii ţigani de la Vel Ocnă erau ţinuţi zi de zi la această muncă de

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 421.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. I, p. 104.
[3] Acad. R.P.R., DCCCIV 6.
[4] Acad. R.P.R., CCCLXIX/103 (doc. din 1694 ian. 15).

tăiere a sării, iar cînd nu veneau, erau trimişi oameni anume însărcinaţi să-i aducă la lucru, care se numeau « alergători »[1].

Ciocănaşii unora din ocnele din stînga Oltului — spre pildă atît *rumînii* de la Telega cît şi *oamenii liberi* de la Slănic aveau gospodăria şi casa lor pe bucata de pămînt dată de stăpînul moşiei cu ocne. Pe lîngă faptul că tăiau sare — muncă pentru care erau plătiţi — ei aveau şi răgazul necesar *să cultive acest petec de pămînt şi să se hrănească de pe urma lui*; *în schimb erau obligaţi faţă de stăpînul moşiei*, nu la zeciuiala din produsele pămîntului, ci la claca de sare. Documentele arată explicit acest lucru.

Matei Basarab spune la 1635: « . . . însă să se ştie *pentru rîndul sării ciocănaşilor cîţi vor şădea şi se vor hrăni pe dedina mănăstirii* Mărgineni, dacă un ciocănaş va tăia într-o zi 10 bolovani de sare, nouă bolovani să li se plătească de schilerii care vor fi, *iar un bolovan care este partea mănăstirii, să nu li se plătească ciocănaşilor nimic* . . . pentru că ciocănaşii stau pe dedina mănăstirii şi *nici lucrează mănăstirii şi nici le ia dijma, nici nimic*, ci se hrănesc toţi slobozi, cu bună pace pe dedina mănăstirii . . . »[2].

La fel şi la Ocna Slănic, Mihai Racoviţă voevod împuterniceşte (la 1743) mănăstirea Colţea — stăpîna moşiei — să apuce pe ciocănaşii de acolo — deşi oameni liberi — « să aibă a face ciocănaşii în toţi timpii *claca de sare* bolovani 400 după cum au făcut şi altă dată, *pentru căci şăd pă moşiia mănăstirii la ocna Slănicului . . . cu casele lor şi să ţin pe dînsa şi să hrănescu, pentru aceea sînt datori de au obicei să facă această clacă de sare totdeauna* . . . »[3].

Faptul că ciocănaşii acestor ocne cultivă petecul de pămînt dat lor şi « se hrănesc » de pe urma lui, presupune o *oarecare limitare a timpului de tăiere a sării în ocnă*, fie că această muncă se făcea prin rotaţie, fie că se făcea în anumite perioade ale anului, astfel ca ei să aibă răgazul necesar muncilor agricole. Acest lucru nu se întîlneşte la Ocnele Mari.

În afară de aceasta, ciocănaşii de la ocna Ghitioara — atît cît lasă documentele să se înţeleagă — *erau într-o situaţie specială*. Aceştia se pare că nu erau rumîni, care să depindă de moşia Ghitioara, ca cei de la Telega. Poate că erau oameni liberi fără pămînt; în tot cazul ei nu erau obligaţi să facă clacă de sare stăpînului moşiei, ci dimpotrivă, atît Cernica vornicul, cumpărătorul moşiei, al rumînilor şi al ocnei de acolo şi apoi şi moştenitorii săi, *erau obligaţi să plătească ei ciocănaşilor « tăiatul » bolovanilor ce li se cuveneau ca dijmă*. Documentele din 1613 şi 1617 spun: « . . . şi a plătit Cernica vornicul bolovanul de la tăietori cîte doi aspri . . . »[4] iar în 1659 şi 1660 moştenitorii lui plătesc şi ei ciocănaşilor tăiatul bolovanilor de dijmă: « să-şi ia aceşti boieri dijma de pe moşia lor, din 10 bolovani 1 bolovan, *numai să aibă a-ş dare plata — tăietura bolovanilor cîte 4 bani* . . . »[5].

Nu ştim cărei pături sociale vor fi aparţinut aceşti ciocănaşi de la Ghitioara în tot cazul s-ar putea ca Cernica vornicul şi urmaşii săi să fi moştenit o situaţie mai veche, din vremea cînd stăpînii acestei moşii cu ocne erau moşnenii din Aniniş.

Mai sînt şi alte deosebiri între Ocnele Mari şi cele din stînga Oltului. Atît cheltuielile cu funcţionarea ocnei, cît şi muncile celelalte, care priveau pe moş-

---

[1] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 444 şi Arh. st. Buc., ad-tive vechi, dos. 248/ 830, f. 23 v.
[2] Acad. R P.R., DCXXIII/42 (doc. din 1635 martie 20).
[3] Acad. R.P.R., CCCLXIX/120 (doc. din 1743 dec. 10).
[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVII, vol. II, p. 132—133, şi vol. III, p. 120.
[5] Mano, *op. cit.*, p. 25—26.

nenii celor patru sate şi pe tîrgoveţii de la Ocnele Mari, la celelalte saline priveau pe stăpînul moşiei, fie că era vorba de proprietetea mănăstirească sau boierească.

Două documente, unul din 1635 şi altul din 1660 vorbesc de cheltuielile mănăstirii Mărgineni la ocna Telega: «... mănăstirea are cheltuială la funie şi la cai şi *la toată cheltuiala ocnei* ...»[1]. La fel şi pentru ocna Ghitioara se spune în documentul din 1669 mai 27: «*multe cheltuiale ce au fost cheltuit* jupîneasa Mariia la ocnă ...»[2].

În ce priveşte pe măglaşi cît şi pe ceilalţi lucrători necesari exploatării sării, ştirile lipsesc cu totul. Este probabil ca ei să fi fost recrutaţi la aceste ocne tot din aceleaşi elemente de care dispunea mănăstirea sau boierul, adică dintre rumîni — sau poate, în unele cazuri, dintre oamenii liberi dar fără pămînt.

Aşadar printre lucrătorii din ocne erau reprezentate mai multe clase sociale. Alături de *robi* (ţigani) şi de *şerbi* (rumîni), munceau şi *oamenii liberi* (obştiile săteşti şi cei fără pămînt) precum şi *orăşenii*.

Dacă în ce priveşte tehnica exploatării, nu se observă decît neînsemnate schimbări în decurs de cîteva secole — în ce priveşte starea socială a lucrătorilor, se poate distinge o linie ascendentă ce tinde spre situaţia din zilele noastre. Într-o epocă foarte veche nu se găseau braţe pentru munca grea *de tăiere a sării* decît printre *robii* ţigani sau printre *şerbi*; la sfîrşitul sec. al XVII-lea însă, ciocănaşii sînt recrutaţi şi dintre oamenii liberi, dar fără pămînt.

Toate aceste categorii de ciocănaşi primeau «*simbrie*» în schimbul muncii lor. Această simbrie înlocuia forma veche de plată în natură, ale cărei reminiscenţe se păstrează însă pînă tîrziu în sec. al XIX-lea, sub forma merticelor care se adăugau la plata în bani. *Simbria* aceasta este vechea formă a salariului şi *ea este prima formă a unei plăţi în bani pentru muncă în Ţara Romînească.* După cum rezultă din documentele care ni s-au păstrat, acest fel de plată se pare că nu s-a folosit mai de vreme de mijlocul secolului al XV-lea.

În afară de aceasta, în munca desfăşurată pentru ocne se pot distinge două mari diviziuni:

Pe de o parte *munca plătită* a ciocănaşilor, fie ei robi, şerbi sau oameni liberi, pe de alta, *munca neplătită*, făcînd parte din obligaţiile populaţiei libere a ţării faţă de domn, care se numea în actele vremii «muncă pentru domnie» sau «lucru domnesc», de care erau scutiţi numai boierii. În schimb această muncă gratuită pentru domnie îşi avea « răsplata » într-o serie de scutiri pe care le acorda domnul.

Pornind de la munca din ocne, s-ar putea deduce felul cum se desfăşura în general munca şi ce clase sociale o îndeplineau în epoca feudală în Ţara Romînească.

EXPLOATAREA POPULARĂ A SĂRII

Pe lîngă exploatarea feudală a ocnelor exista şi o exploatare populară a sării, dar şi aceasta făcută dela o vreme sub paza dregătorilor domnului, pentru observarea riguroasă a anumitor reguli. Această exploatare reprezintă desigur forma cea mai veche a exploatării sării la noi, anterioară exploatării domneşti, înainte chiar de formarea statului feudal, cînd producţia era în mîna obştiilor ţărăneşti. Ea rămîne sub forma de privilegii şi mai tîrziu, ca o rămăşiţă a unei alte orînduiri.

---

[1] Acad. R.P.R., DCXXIII/42 şi DCCCIV f. 1–2.
[2] Arh. st. Buc., m-rea Radu Vodă, XV/12.

În regiunea județelor Buzău, Rîmnicul Sărat și Saac, sarea e foarte adesea la suprafață, formînd așa numitele « maluri de sare » — cum spun documentele. Locuitorii acestor județe aveau dreptul să taie sare *numai pentru trebuințele casei lor*, în schimbul unei mici contribuții numită « sărărit » sau « sărăritul munților », percepută de « sărari »[1].

Știri în legătură cu acest fel de exploatare sînt tîrzii, din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, dar ele arată o stare de lucruri mult mai veche. Acest drept îl avea în județele amintite populația sătească — chiar și țiganii — plătind în schimb darea de 44 de bani pe an. Această dare variază; în sec. al XVIII-lea urcă la 66 de bani[2].

Iată ce spune condica de porunci a lui Brîncoveanu pe anul 1700: « să se scrie sărăritul prela satele ot sud Rîmnic i ot sud Buzău i ot sud Sac, care au obiceiul de dau sărărit, pentru căci sînt ei slobozi de-ș iau sare den munții aceia de sare deacolo. Deci să aibă a se scrie pre toți oaminii . . . au fie slujitori, au birnici, au dărăbanți, au scutelnici călări i pedestri, au popi diiaconi, călugări, au țigani, sau măcar ce fel de om ar fi, de nume *cîte* (po) bani 44 »[3].

Din această poruncă rezultă că acest drept popular de exploatare a sării nu era bazat pe vreun privilegiu domnesc scris, ci se baza pe un obicei — pe o tradiție străveche—căci se spune « *au obiceiul* de dau sărărit, *pentru căci sînt ei slobozi* de-ș iau sare den munții aceia . . . ».

Erau cazuri cînd se dădeau și scutiri pentru sărărit. Grigore Ghica scutește 15 oameni ai mănăstirii Ungureni (jud. Buzău) între altele și de sărărie[4]. De asemenea Duca vodă și apoi Șerban Cantacuzino iartă de « sărărie » slobozia mănăstirii Bradu (jud. Buzău) « să fie în pace și slobozi de sărărie, iar sărarii să se ferească de slobozie »[5].

Totuși și cei scutiți erau obligați să plătească sărăritul în unele împrejurări, cum spune aceeași condică de porunci a lui Brîncoveanu și arată motivul « pentru că fiind estimpu al treilea an, înnoirea domniei, s-au socotit să dea cu toții și ertați și neertați »[6]. Porunca domnească din 1784 « pentru malurile de sare <ot> Slam Romnic i Buzău și Saacu, care sînt a se păzi », explică mai bine acest drept al populației: « după obiceiu, fiindcă malurile de sare ce sunt în sud Slam Rîmnic, Buzău și sud Saacu se păzesc de oamenii cămărașilor de ocne . . . drept aceia dăm această carte la mîna (omului) pe care l-au orînduit dumnealor cămărașii ca să fie de pază la malurile dintr-aceste județe, să poarte grije și să fie cu priveghere a nu îngădui pe nimenea să nu facă risipă și să iae sare cu carul sau cu calul, afară numai din cei ce plătesc sărăritul, care sunt știuți, însă și aceia să aibă voie a lua *numai cu traista*, pentru trebuințele casei lor; și cîți se hrănesc cu sare dintr-acele maluri, fără de bani, să iae de la dînșii mielul hîrșie (blana unui miel), cașul și 6 ocă de lînă sau cîte 5 taleri de la cine nu va avea de acelea. Dar ori pe cine va prinde furînd sau cu carul sau cu calul, vitele toate să le iae de gloabă, iar pe oameni, după obiceiu, prin știrea dumnealor ispravnicilor, să-i trimiță la pedeapsa ocnei. Pentru care vă poruncește și dumneavoastră, ispravnicilor de județe i vătafilor de plaiu, să fiți mînă de ajutoriu orînduitului

---

[1] Acad. R.P.R., ms. rom. 5389, f. 8.

[2] V. A. Urechiă, *Istoria romînilor*, I, p. 114.

[3] Acad. R.P.R., ms. rom. 5389, f. 8. Prin această dare se realiza, se pare, un venit pe care domnul nu-l putea neglija, de vreme ce se îngrijea de aproape de încasarea lui.

[4] Acad. R.P.R., doc. CXCVI/219 (1662 aug. 6).

[5] Arh. st. Buc. m-rea Bradu I/10 și 16 (1674 ian. 7 și 1697 mai 11).

[6] Acad. R.P.R., ms. rom. 5389, f. 8 și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 340—341.

de dumnealui cămăraşu, spre a putea păzi după cum se cade, să nu curgă pagubă cămării »[1].

Din acest document rezultă că în special păstorii şi crescătorii de vite din judeţele amintite erau cei care foloseau acest drept, căci ei puteau plăti în schimbul săraritului, « mielul hîrşie, caşul şi 6 oca de lînă ». De altfel un document din 17 februarie 1813 precizează că această plată în natură se lua « de la mocanii cei ce sînt cu oile, după obiceiul lor »[2]. Totodată această dare în natură dovedeşte şi ea o stare de lucruri foarte veche.

Este clar că în vremurile vechi exploatarea populară a « malurilor de sare » se făcea numai pentru nevoile proprii ale membrilor obştiilor ţărăneşti şi ale păstorilor. Mai tîrziu economia în bani şi comerţul intern fiind în creştere, s-a născut primejdia pentru « fiscul » domnesc ca acest drept popular de exploatare a sării să fie folosit cu scopuri comerciale. De aici provin restricţiile amintite mai sus, ca sarea să nu se ia decît cu traista, nu cu carul sau cu calul şi se prevedeau pedepse foarte aspre — ca aceea a ocnei — pentru cei care s-ar fi abătut de la poruncă.

*

Din cele arătate pînă acum credem că se pot desprinde cîteva fapte de ordin general: întîi de toate vechimea mare a acestei ramuri a producţiei miniere din ţara noastră, care în vremuri îndepărtate a stat în mîinile obştiilor ţărăneşti.

O dată cu formarea statului feudal, exploatarea s-a făcut în chip organizat, domnul fiind îndeaproape interesat la încasarea veniturilor apreciabile ce-i reveneau de pe urma « lucrării » ocnelor. Totodată şi marii feudali s-au simţit atraşi de acest izvor important de bogăţie şi l-au smuls pe încetul din mîinile populaţiei libere ţărăneşti, în regiunile unde ea îl mai păstra.

Deschiderea sau închiderea de ocne, indiferent pe ce fel de moşie, fiind dreptul exclusiv al domnului, îi oferea prilejul să-şi răsplătească oamenii credincioşi şi să năpăstuiască pe duşmani.

În cursul veacului al XVIII-lea, dreptul la dijma ocnelor rămîne în cea mai mare parte un drept mănăstiresc, datorită daniilor foştilor stăpîni. Este poate o încercare a boierilor de a pune oarecum la adăpost o importantă sursă de venituri.

Lipsa progresului în tehnica folosită la exploatarea sării — aceeaşi, timp de cîteva secole — s-ar explica prin aservirea politică şi economică a ţărilor romîne.

Condiţiile de lucru ale lucrătorilor din ocne ne lămuresc asupra felului cum se desfăşura în general munca în epoca feudală în ţara noastră. Munca robilor la saline nu se deosebea prea mult de aceea a oamenilor liberi, fie ei din obştii săteşti sau tîrgoveţi.

În ce priveşte munca în ocne a ţiganilor-ciocănaşi plătiţi cu simbrie, surprindem poate forma cea mai veche a muncii salariate în Ţara Romînească.

Precum se vede numai din aceste aspecte ale cercetării, problema producţiei sării aruncă o lumină nouă asupra istoriei noastre sociale şi economice în epoca feudală. Celelalte aspecte ca vămile, comerţul pe piaţa internă şi externă, transportul sării etc., ne rezervăm să le arătăm cu alt prilej.

---

[1] V. A. Urechiă, *Istoria romînilor*, vol. I. p. 405.
[2] Arh. st. Buc., ms. 75, f. 56.

О ДОБЫЧЕ СОЛИ В ВАЛАХИИ ДО НАЧАЛА XVIII ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Настоящий очерк, использующий в большинстве случаев еще неизданные материалы, проливает свет на некоторые менее известные стороны разработки соляных копей в Валахии. Этот труд, останавливающийся пока на первых десятилетиях XVIII в., является составной частью более обширного труда относительно всего процесса добычи соли, в котором исследование будет доведено до новейших времен. Он состоит из следующих глав: а) давность разработки соли в Валахии; б) владение соляными копями; в) техника добычи соли и организация труда на соляных промыслах Валахии; г) социальное положение рабочих на соляных копях; д) народная добыча соли.

В этих главах выявляется хронологическая последовательность в открытии копей (Окнеле Марь, Окна Микэ, Телега, Гитиоара, Тейшани, Слэник и др.); закрытие копей Гитиоара в результате репрессий Шербана Кантакузино против группировки Бэленов; экономическое явление перепроизводства соли и последствия, вызванные им во время правления Брынковяну; стремление крупного боярства отобрать соленосные земли у крестьянских общин. Указывается также, что в течение почти двух веков отсутствовал какой бы то ни было прогресс в развитии технических средств добычи соли и организации труда на соляных промыслах.

В главе о социальном положении рабочих в копях подчеркнуты отличительные особенности на промыслах Окнеле Марь (уезд Вылча), находившихся в поместье господаря, где существовал особый режим: там работа по добыче соли производилась цыганами-рабами, принадлежавшими монастырям Козиа и Говора; целый ряд бесплатных работ выполняли жители города Окнеле Марь; сюда надо еще прибавить бесплатную работу «по соляным глыбам» (то есть «по извлечению соли»), которую производили сотни четыре мелких землевладельцев из окрестностей Окнеле Марь. Эта работа по соляным глыбам являлась не феодальной рентой, а повинностью свободных крестьян по отношению к правящему дому; в селах вокруг соляных копей эта работа была равноценна «барщине». Работа по соляным глыбам была весьма обременительна, так что многие из несших эту повинность стремились освободиться во что бы то ни стало от этой работы в пользу правящего дома, закрепощаясь у какого-либо боярина или монастыря.

С другой стороны, показывается положение в соляных копях по левую сторону Олта, где для добычи соли пользовались трудом крепостных и вольных людей.

Во всех копях забойщики (то есть рабочие по добыче соли) получали за свой труд жалование вне зависимости от того, были ли они цыганами-рабами, крепостными или вольными людьми. Это жалование является прежней формой зарплаты и первой формой денежной оплаты труда в Валахии.

В последней главе указано, что, параллельно с феодальной добычей, существовала и народная добыча соли, находившейся на поверхности земли в уездах Бузэу, Рымникул Сэрат и Салча. Население этих уездов пользовалось правом добывать соль в ограниченных количествах —

только для домашних нужд — уплачивая налог, называвшийся «соляным» или «горносоляным». Эта добыча представляла собой, конечно, наиболее старинную форму добычи соли на территории Румынии, предшествовавшую правительственной добыче; она практиковалась даже до образования феодального государства, в период, когда производство находилось в руках крестьянских общин.

DONNÉES RELATIVES À L'EXPLOITATION DU SEL EN VALACHIE JUSQU'AU XVIIIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Cette étude (qui repose sur un matériel en bonne partie inédit) apporte toute une série d'éclaircissements à propos de certains aspects peu connus de l'exploitation des mines de sel de Valachie. Ces recherches — qui s'arrêtent pour le moment aux premières dizaines d'années du XVIIIe siècle — font partie d'un travail plus ample, relatif au processus complet de l'exploitation du sel, qui embrassera jusqu'à l'époque moderne. La présente étude comporte les chapitres suivants: *a)* l'ancienneté de l'exploitation du sel en Valachie; *b)* la propriété des mines de sel; *c)* la technique d'extraction du sel et l'organisation du travail dans les salines de Valachie; *d)* l'état social des travailleurs des salines; *e)* l'exploitation populaire du sel.

Ces chapitres établissent, entre autres, la succession chronologique d'ouverture des salines (Ocnele Mari, Ocna Mică, Telega, Ghitioara, Teişani, Slănic, etc.), la fermeture de la mine de sel de Ghitioara comme résultat des représailles dont le voïvode Şerban Cantacuzène usa contre le parti des Băleanu; le phénomène économique de la surproduction de sel et ses conséquences sous le règne de Brancovan; les tendances des grands boyards à accaparer les terrains salifères appartenant aux communautés paysannes. On y montre également le défaut de tout progrès — pendant presque deux siècles — en ce qui concerne les moyens techniques d'extraction du sel et l'organisation du travail dans les mines de sel.

Le chapitre relatif à l'état social des travailleurs des mines de sel souligne *le caractère particulier de celle de Ocnele Mari* (département de Vîlcea), située sur le domaine princier, qui jouissait d'un régime spécial: la taille des blocs de sel s'y faisait à l'aide des *tziganes esclaves* des monastères de Cozia et de Govora; toute une série de *travaux gratuits* y étaient fournis par les citadins de Ocnele Mari; à cela, s'ajoute le travail gratuit « la magle » (c'est-à-dire au transport des blocs de sel), auquel étaient astreints quelque quatre villages de « moşneni » (paysans libres) du département de Ocnele Mari. Ce travail de transport ne constituait pas une rente féodale; il était une *obligation des paysans libres envers le pouvoir princier,* laquelle s'identifiait dans les villages aux alentours des mines au « travail pour le prince » (« lucrul domnesc »). Ce travail de transport était extrêmement accablant; aussi certains des « măglaşi » (« transporteurs de blocs de sel ») cherchaient-ils à tout prix à se *libérer* de cette prestation envers le pouvoir princier en se faisant « rumîni » (paysans serfs) d'un boyard ou d'un monastère.

Par ailleurs, l'auteur expose la situation des *mines de sel situées à gauche de l'Olt,* où l'on utilisait le travail des « rumîni » ou des hommes libres comme tailleurs de blocs de sel.

Les « ciocănași » (c'est-à-dire les tailleurs de sel) recevaient dans toutes les mines de sel une *paye* (« simbrie ») pour leur travail. Cette paye est l'ancienne forme de salaire et elle constitue *la première forme de rétribution monnayée du travail* en Valachie.

Dans le dernier chapitre, l'auteur montre que, outre l'exploitation féodale, il y a également eu une *exploitation populaire du sel* qui se trouvait à fleur de terre, dans les anciens départements de Buzău, Rîmnicu Sărat et Saac. La population de ces départements avait le droit de tailler une quantité limitée de blocs de sel — pour ses seuls besoins domestiques — en échange de la contribution dite « sărărit » ou « sărăritul munţilor » (une espèce de gabelle). Cette exploitation représentait certainement la forme la plus ancienne de l'exploitation du sel dans notre pays, forme antérieure à l'exploitation princière du sel, antérieure même à la formation de l'Etat féodal, quand la production se trouvait aux mains des communautés paysannes.

RĂZVRĂTIREA SAŞILOR DIN BRAŞOV LA 1688

DE

IOACHIM CRĂCIUN

Între frămîntările social-economice şi politice din Transilvania în cursul veacului al XVII-lea — cînd această provincie a trecut de sub jugul turcesc sub cel austriac — sînt cunoscute mai multe mişcări ţărăneşti şi orăşeneşti, reflectînd contradicţiile dintre clasele sociale de la ţară: iobagi şi « domnii de pămînt » şi dintre diferitele pături sociale de la oraşe.

Între mişcările orăşeneşti transilvănene istoriografia burgheză a pomenit foarte pe scurt, uneori numai în cîteva rînduri, despre răzvrătirea saşilor din Braşov de la 1688, împotriva ocupaţiei oraşului de către trupele austriace, în plin marş spre luarea în stăpînire a Transilvaniei din mîinile slăbănogului principe Mihail Apafy, supus credincios al sultanului din Constantinopol. Dintre istoricii romîni, Gheorghe Bariţiu a avut de spus — la 1870 — ceva mai mult asupra acestei răzvrătiri [1], iar dintre saşi, Friedrich Philippi, braşovean, s-a oprit ceva mai mult — în 1878 — asupra răzvrătirii concetăţenilor săi de la sfîrşitul veacului al XVII-lea [2], fără să aibă la îndemînă decît puţine din izvoarele pe care le cunoaştem azi şi fără să fi înţeles pe deplin semnificaţia răzvrătirii.

În drumurile după manuscrise de cronici aflătoare în arhivele şi bibliotecile oraşelor din Transilvania — acţiune iniţiată de Institutul de istorie — Oraşul Stalin de azi ne-a făcut surpriza neaşteptată de a nu mai avea nimic din vestita arhivă de la fostul Liceu Honterus, deci nimic despre trecutul săsesc al oraşului Braşov şi al Ţării Bîrsei. Trebuind să suplinim lipsurile — măcar în parte — cu ceea ce s-a publicat, parţial, în vol. IV—VII din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, apărute între anii 1903—1918, am urmărit izvoarele narative săseşti de acolo, în care timp a răsărit dintre rînduri, încetul cu încetul, o serioasă răzvrătire săsească împotriva Habsburgilor cuceritori ai Transilvaniei. Acum vom prezenta pe scurt cauzele economico-sociale şi politice ale răzvrătirii braşovene, înăbuşită în sînge, urmînd ca pînă la sfîrşitul acestui an — aşa cum s-a programat — această răzvrătire să fie studiată în toată amploarea ei.

---

[1] *Catastrofele Braşovului în anii 1688 şi 1689*, în « Transilvania », Braşov, 1870, III, p. 57—61.

[2] Fr. Philippi, *Der Bürger-Aufstand von 1688 und der grosse Brand von 1689 in Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen*, publ. în *Programm des Evang. Gymnasiums A. B. zu Kronstadt, 1877—1878*, Braşov, 1878, p. 3—38.

Ca urmare a biruinţei cîştigate sub zidurile Vienei împotriva turcilor la 1683, austriacii au început, în cadrul « Ligii Sfinte », aşa-zisa luptă pentru « eliberarea » popoarelor creştine de sub stăpînirea turcească. După ocuparea Budei la 1686, prima victimă în calea « eliberării » fu Transilvania. Prin tratatul dintre împăratul de la Viena şi principele Mihail Apafy, în anul următor, la 1687, trupele austriace primiră ordinul să intre pe pămîntul Transilvaniei, Habsburgii cerînd, pe lîngă însemnate sume de bani, şi 12 oraşe în care să-şi aşeze garnizoanele lor. Oraşele săseşti, conform tratatului, trebuiră să dea numai « încartiruire şi întreţinere », fără să fie vorba şi despre ocuparea *cetăţilor lor*, iar trei din aceste oraşe: « Braşovul, Mediaşul şi Sighişoara şi satele dependente de ele » au fost « *scutite* de încartiruire » [1].

În lumina acestor precizări ale tratatului, refuzul braşovenilor de a primi oşti străine în cetatea lor era, legal, îndreptăţit. De altfel o mişcare de nemulţumire şi chiar de opunere se constată şi la bistriţeni — care nu erau între cele trei oraşe scutite — la 5 noiembrie 1687 « disensiunile » dintre ei şi generalul austriac Piccolomini fiind aplanate, cu destule greutăţi, numai în urma intervenţiilor « aspre » ale Staturilor ardelene şi ale Comitelui « Naţiunii » săseşti din Sibiu. Informaţia pe care o avem precizează că, în urma acestor insistenţe ameninţătoare, bistriţenii « au trebuit să deschidă porţile » şi să primească în garnizoană două regimente de soldaţi [2]. Tot în luna noiembrie, din acest an, « principele nostru şi Staturile ardelene au cerut încartiruire de iarnă » şi braşovenilor, dar aici o « rebeliune, mai ales din partea cizmarilor », a zădărnicit planurile austriace [3]. Această « rebeliune » fu preludiul în mic al răzvrătirii ce urmă în mai 1688.

Pentru a putea înţelege mai bine cauzele răzvrătirii antihabsburgice a saşilor din Braşov la 1688 e necesar să reamintim că poporul săsesc a fost de la începuturile colonizării lui în Transilvania un popor încărcat cu privilegii — scutit de obligaţiile iobăgeşti — fiind unul din cele trei « naţiuni privilegiate », alături de nobilime şi de secui [4]. Aceasta nu înseamnă însă că saşii oraşelor ardelene nu erau stratificaţi în mai multe pături, cu diferite drepturi şi cu diverse îndatoriri, nici că saşii de la sate n-au ajuns cu vremea să fie iobagi, mai ales pe pămînturile comitatelor [5].

Saşii braşoveni din vremurile de trecere a ţării de sub stăpînirea turcească sub cea austriacă, după poziţia pe care au adoptat-o în răzvrătirea de la 1688, erau diferenţiaţi în următoarele pături: *Familiile patriciene*, alcătuite din vîrfurile îmbogăţite ale oraşului — proprietarii de pămînt sau de alte imobile, meşteşugarii şi neguştorii bogaţi — din rîndul cărora se alegeau notabilităţile oraşului, judele, ajutoarele sale şi o parte din senatorii sfatului; *Meşteşugarii* [illegible]

[1] Asarela Mederus, *Fragmenta (1687—1689)*, în *Quellen* ..., VI, p. 300.

[2] Martin Ziegler, *Annotata historica (1678—1718)*, în *Quellen* ..., VI, p. 227. « Bistricium duas ... Caesareorum militum legiones ... intromisisse ».

[3] Ioan Alzner, *Diarium (1687—1689)*, în *Quellen* ..., VII, p. 579: « ... eine Rebellion ... meistenteils von den Schustern ».

[4] « Natio » în sens medieval; de fapt nu poate fi vorba decît despre *pături* privilegiate, existînd stratificări şi în sînul lor.

[5] La problema saşilor iobagi în *comitate* — cunoscută — sînt a se adăuga şi ştirile din « ziarul » lui Ştefan Halmágyi despre iobagii saşi « din 13 comune » ale comitatului Tîrnavelor şi despre mişcarea comună a iobagilor romîni şi saşi — la 1765 — împotriva nobilimii din acest comitat. *Halmágyi István Naplói* (Ziarele lui St. H.) 1752—1753, 1762—1769 *és iratai* (şi actele lui) 1764—1785. Publ. în *Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, vol. XXXVIII, Budapesta, 1906, 771 p. Despre iobagii saşi şi romîni, p. 178—181.

şi negustorii cu oarecare stare materială, organizaţi în bresle înfloritoare în vremurile despre care vorbim; *Pătura plebeiană*, constînd din meşteşugarii şi negustorii săraci, apoi din calfele de meseriaşi, la care se adăugau acei « calici » de pe treapta cea mai de jos: *Lumpenproletariatul*, a cărui activitate o semnalează şi Engels în *Războiul ţărănesc german*, aşadar şi în orînduirea social-economică feudală. Atitudinea acestor pături în răzvrătire a fost diferită, după cum diferite le erau şi interesele.

Patricienii — prin judele oraşului, Mihail Filstich şi prin delegaţia de senatori trimisă la reşedinţa comandantului general militar al trupelor austriace la Sibiu, generalul Anton Caraffa — şi *preoţimea* Capitlului bisericii luterane din Ţara Bîrsei [1] s-au supus de la început noilor stăpîni, promiţînd predarea cetăţii şi primirea garnizoanei; în faţa acestei atitudini laşe, se formă opoziţia *tîrgoveţilor*, compusă mai ales din reprezentanţii breslelor meşteşugăreşti, în majoritate breasla cizmarilor — din rîndurile cărora se ridicară şi o parte din conducătorii răzvrătirii — şi opoziţia *plebeiană*, care a alcătuit masele, între care calfele cizmarilor avură un rol de seamă. E vorba, fireşte, numai de «masele» săseşti; despre romînii şi ungurii din Braşovul contemporan izvoarele nu pomenesc nimic, ei nefiind interesaţi în apărarea « oraşului », între zidurile căruia nici nu erau primiţi.

Răzvrătirea a fost locală, numai la Braşov, celelalte oraşe săseşti şi nesăseşti — exceptînd Bistriţa, după cum s-a văzut — neschiţînd nici o împotrivire pe care să o cunoaştem, cel puţin în faza actuală a cercetărilor.

La baza răzvrătirii braşovenilor se află acel triptic de silnicii cesaro-austriace, care s-au exercitat asupra nenorocitei Transilvanii aproape 250 de ani, prefăcînd-o într-o provincie habsburgică bună de exploatat: agentul fiscal, călugărul iezuit şi generalul împărătesc, care toţi împreună şi fiecare în parte au lovit în privilegiile şi libertăţile săseşti de pînă atunci.

Braşovenilor şi Ţării Bîrsei *agentul fiscal* le-a cerut încă în decembrie 1687 sume însemnate de bani, în afară de contribuţiile militare de grîu, ovăz şi fîn în valoare de aproape 100 000 florini [2]. Numai comunei Codlea i se impunea o cotă de 200 florini, 182 de vite cornute, 396 de găleţi de grîu, 468 de găleţi de ovăz, 42 de butoaie cu vin şi 288 de care de fîn [3]. Iar în martie 1688 Sfatul oraşului Braşov, ca să poată umplea măcar în parte sacul fără fund al agentului fiscal austriac, puse în discuţie ridicarea birului la 200 florini de poartă — ceea ce nu s-a mai auzit pînă atunci [4] — hotărîndu-se pînă la urmă să se dea numai 100 florini, totuşi o sumă exagerată, pe care « cei bogaţi nu voiau », iar « cei săraci nu puteau » să o plătească, ceea ce înfurie pe generalul Caraffa, trimiţînd la 21 martie 2 comisari şi 40 de soldaţi să aducă imediat la Sibiu restul de 850 de capete de vite şi 50 000 florini. Peste 15 zile braşovenii i-au promis suma de 80 000 florini [5].

Toate acestea şi brutalităţile comisarilor, care spuneau că « cetăţenii trebuie să-şi cumpere pacea cu aceşti bani », au trezit « în poporul neînţelegător atît

[1] Cf. Ştefan Filstich, *Beschreibung der kronstädter Begebenheiten 1685—1690*, în *Quellen*..., VI, p. 292.

[2] Iosif Teutsch, *Jahr-Geschichte 1345—1748*, în *Quellen*, IV, p. 109.

[3] George Draudt, *Zeidner Turmknopfschrift (1335—1794)*, în *Quellen*..., IV, p. 88.

[4] Cf. Mederus, cit. în *Quellen*..., VI, p. 301 — 302. O « poartă » cuprindea mai multe gospodării. Pentru încasarea birului « după poartă » a se vedea la Paul Behkner, *Consignation*, nota 2 de la pag. următoare.

[5] *Ibidem*, p. 303.

de puţină iubire faţă de ostaşii germani — spune un izvor [1] — încît au simţit mai mult o spaimă şi o teamă faţă de ei ».

După înfrîngerea răzvrătirii — dacă e să anticipăm asupra stărilor economice şi de cruntă exploatare a vremurilor imediat următoare — agentul fiscal a apărut în adevărata sa misiune cezaro-crăiască; la 26 ianuarie 1689 li s-a cerut braşovenilor nici mai mult nici mai puţin decît 89 000 florini în bani, pe lîngă contribuţia militară de 8 900 vase cu vin, 2 106 măsuri de grîu, tot atîtea de ovăz, 1 068 care cu fîn şi foarte multă carne [2], precizată de un alt izvor la 5 000 boi de tăiat în valoare de 24 238 florini [3]. Aceasta după ce în septembrie 1688 li s-a luat pentru calul generalului Veterani 300 ducaţi şi pentru harnaşamentul respectiv 1 000 de taleri [4]. Foametea din 1691 constituie o altă dovadă despre stoarcerea Transilvaniei şi a braşovenilor de către Habsburgii proaspăt veniţi [5].

De *călugărul iezuit*, braşovenii — ca de altfel toate popoarele necatolice din Transilvania — s-au înspăimîntat tot atît de mult ca şi de agentul fiscal. În privinţa aceasta, cele spuse de cronicarul contemporan braşovean Marcu Tartler în *Ziarul* său la 1688, ca martor al evenimentelor, sînt concludente: « Dacă cineva ar întreba, care au fost în realitate motivele răzvrătirii, apoi acestea par a fi, după toate aparenţele (aşa precum am putut să aflu eu), că nimic nu i-a îndemnat mai mult pe cetăţenii noştri la împotrivire decît judecata şi ştirile despre relele făptuite de oamenii împăratului în Ungaria. Căci era ştiut de toată lumea, cît de rău s-au purtat acolo cu locuitorii, mai ales cu luteranii şi cu calvinii, pe care au încercat cu tot felul de chinuri şi persecuţii să-i silească să treacă la religia catolică » [6]. Cît despre starea de spirit anticatolică a saşilor braşoveni de atunci, e suficient să amintim că în Sfatul Centumvirilor din ultimile zile ale anului 1688, discutîndu-se cererea colonelului austriac din garnizoana Braşovului de a li se da o clădire, unde să-şi ţină slujba religioasă catolică, nu li s-a dat nici o biserică — stabilindu-se « că nu au dreptul să ceară biserică » — ci li s-a dat o dugheană a cizmarilor, negăsindu-se nimeni în tot oraşul « să-şi dea casa pentru aşa ceva» [7]. Iar faptul că un conte din armata habsburgică, murind la 9 octombrie 1688, n-a trebuit să fie pus pe catafalc în Biserica Neagră luterană şi n-au trebuit să fie trase nici « clopotele noastre », la înmormîntarea *lui*, e înregistrat cu satisfacţie în *Alte und neue Siebenbürgische Chronik* [8].

---

[1] Simon Christophori Gaitzer, *Wahrhaftiger Bericht (1683—1716)*, în *Quellen* ..., VI, p. 288. Cronicarul nostru e fiul unuia din conducătorii răzvrătiţilor: Iacob Gaitzer, decapitat, şi deci informaţiile lui sînt cît se poate de preţioase şi demne de crezare.

[2] Martin Ziegler, *Virorum Coronae vita (1549—1716)*, în *Quellen* ..., V, p. 125. Un alt izvor, Paul Benkner, *Consignation (1682—1698)*, în *Quellen* ..., VI, p. 281, vorbeşte despre 114 000 florini, probabil socotindu-se aici şi costul alimentelor şi furajelor. De astă dată venea « după poartă » 250 florini. Pentru întreaga Transilvanie jecmăneala austriacă se ridica la 1 300 000 florini: « o sumă înfricoşătoare ». La A. Mederus, *Fragmenta*, cit. în *Quellen*. . ., VI, p. 307—309, nu se dă suma totală, dar se spune că trebuie să se trimită « în grabă » suma « înfricoşătoare ».

[3] Lorencz Gross, *Tartlauer Chronik 1645—1884*, în *Quellen* ..., VI, p. 80.

[4] *Alte und neue Siebenbürgische Chronik (1652—1694)*, în *Quellen* ..., VI, p. 121.

[5] Iosif Teutsch, *Vorstellung wohlfeiler und teurer Zeiten (1534—1786)*, în *Quellen* ..., IV, p. 534.

[6] M. Tartler, *Diarium (1689—1694)*, în *Quellen* ..., VII, p. CXXXIII—CXXXIV.

[7] Mederus, cit. în *Quellen* ..., VI, p. 306.

[8] *Quellen* ..., VI, p. 121.

Împotriva *generalului austriac* şi deci împotriva armatei împăratului — armată mercenară, armată de ocupaţie, care cerea bani şi provizii, precum s-a văzut — saşii şi împreună cu ei şi celelalte popoare ale Transilvaniei s-au plîns totdeauna şi mai ales acum. Basta, generalul împăratului Rudolf al II-lea la începutul veacului al XVII-lea, a lăsat faima de tiran şi de ucigaş printre romîni, secui şi saşi deopotrivă; Caraffa, generalul împăratului Leopold I, provocatorul în mare parte — precum se va vedea — al răzvrătirii saşilor din Braşov la 1688, prin aroganţa şi cruzimea lui a înspăimîntat toată Slovacia de azi şi toată Transilvania, încît un izvor contemporan sas îi înregistrează porecla, trecută în renume, cu aceste cuvinte: «Mai ales generalul Caraffa, care are acum comanda în Transilvania, s-a dovedit între alţii a fi atît de crunt, încît în limba maghiară i s-a dat porecla de «Karófa», adică par ascuţit, ţeapă», deci ţepeş [1]. Pînă şi Mihail Teleki, atotputernicul cancelar al Transilvaniei de atunci, era cuprins de atîta spaimă, încît înainte de-a se prezenta în audienţă la Caraffa îşi făcuse testamentul [2]. De aceeaşi faimă s-a bucurat, peste un veac, Buccow, generalul împărătesei Maria Tereza, care a înăbuşit două răscoale: una romînească a lui Sofronie la 1761 şi alta secuiască la 1762.

Exploatarea economică prin agentul fiscal, prozelitismul catolic prin călugărul iezuit şi puterea absolutistă a împăratului prin generalul austriac, au constituit cele trei forme principale ale cotropirii popoarelor din Transilvania îndată după răzvrătirea saşilor din Braşov la 1688, care au fost înlăturate abia cu ocazia prăbuşirii monarhiei habsburgice în toamna anului 1918.

*

Răzvrătirea de la Braşov împotriva puterii habsburgice, care îşi deschidea drumurile cu sus-menţionatele forme ale cotropirii, a început prin refuzul cetăţenilor de a primi «armata străină» între zidurile cetăţii, preferînd mai curînd «să o apere pînă la moarte», decît să o predea. Astfel asistăm între 10 şi 26 mai 1688 la una din frumoasele pagini din istoria poporului săsesc din Transilvania, la o răzvrătire puţin cunoscută, scurtă dar dîrză, înăbuşită în cele din urmă de numărul mare al regimentelor şi tunurilor austriace, sub comanda generalului Veterani şi al celor transilvane, sub comanda cancelarului Mihail Teleki.

Din fragmentele izvoarelor contemporane răzvrătirea apare tumultoasă, cu eroisme neaşteptate, cu închisori şi condamnări la moarte, care arată că şi poporul săsesc a ştiut să-şi ridice capul împotriva jugului austriac.

În aprilie 1688 generalul Caraffa voind să plece la asediul Lipovei, «a găsit că e potrivit să aşeze în cetatea noastră trupe împărăteşti, pentru apărarea împotriva tătarilor» — ne spune cronicarul Ioan Alzner — comunicînd acest lucru şi judelui Braşovului Mihail Filstich, care se afla atunci la reşedinţa comandantului austriac la Sibiu. Generalul şi-a comunicat voinţa şi «printr-o scrisoare», adresată «tuturor cetăţenilor» braşoveni, o scrisoare plină de admonestări şi de ameninţări, spunîndu-se că dacă se vor opune «îi va paşte

[1] M. Tartler, cit. în *Quellen*.., VII, p. CXXXIV.

[2] Cf. Mihail Cserei. *Historiája* (Istoria sa), Pesta, 1852, col. 180, Ujabb Nemzeti Könyvtár I, (Noua bibliotecă naţională, I).

nimicirea totală », că « nu vor fi cruțați nici pruncii din pîntecele mamei lor»[1] și va preface totul « în praf și cenușă »[2].

Înainte de sosirea acasă a judelui și înainte de sosirea scrisorii amenințătoare, apăru în ziua de 10 mai 1688 o unitate militară austriacă înaintea porților Brașovului — jumătate din regimentul Baden, cealaltă jumătate fiind cantonată la Sighișoara[3] — cerînd intrare în oraș și predarea cetății. Soldații însă fură alungați. În seara aceleiași zile, tîrziu, pe la orele 10, sosi și judele, « răspîndindu-se zvonul că cetatea a fost dată în stăpînirea împăratului »[4]. Populația săsească fu cuprinsă de neliniște și ceru să i se comunice adevărul. Dar nu i s-a dat nici un răspuns.

A doua zi — la 11 mai — convocîndu-se Sfatul orașului: senatorii, centumvirii și « cîțiva din orășeni », judele le comunică porunca și scrisoarea lui Caraffa, Sfatul luînd hotărîrea — dar nu cu toate voturile — de-a se supune, fiindcă « nu se mai poate schimba nimic »[5]. De asemenea le citi o scrisoare din partea lui Apafy, care porunci brașovenilor să primească garnizoana austriacă și o altă scrisoare de la consilierii principelui, în care li se comunică hotărîrea recentă a Staturilor ardelene (din 9 mai) de-a se primi « în toate cetățile garnizoane germane »[6]. Orășenii, care înconjurară în rînduri compacte Casa Sfatului, fură însă nemulțumiți și începură să strige cuvinte grele de ocară, ba « s-au găsit atunci mulți calici netrebnici, mai ales din cizmari, care făcură mare gălăgie în piață, au pus mîinile pe arme, au fugit în cetățuie, o luară în stăpînire și n-au voit să primească garnizoana »[7].

Astfel atît scrisoarea lui Caraffa, cît și cea a principelui Apafy și a Staturilor ardelene — acestea din urmă cu « rugăminți » să evacueze cetățuia pentru primirea garnizoanei — au rămas fără rezultat, după cum fără rezultat au rămas și intervențiile judelui și ale Sfatului orașului, pe lîngă « rebeli », care răspunseră, în ziua de 13 mai, că « nu vor preda cetățuia, ci o vor apăra pînă la moarte »[8]. După aceasta, un al doilea val al orășenilor s-a îndreptat spre fortăreață, dintr-o petiție de mai tîrziu a căpeteniilor răzvrătirii (30 august 1688) reieșind că « întreg orașul a fost antrenat în făptuirea rebeliunii », ceea ce însă oficialitățile patriciene au dezmințit[9]. Sau cum povestește Alzner: « au început să fugă în cetățuie cei mai mulți cizmari și toată calicimea și toate calfele cizmarilor, manifestîndu-și pe față rebeliunea împotriva autorităților și împotriva acelora, care nu au luat armele alături de ei »[10].

Încetînd de a mai asculta de jude și de « Sfat » — care au « trădat și vîndut » drepturile orașului, cum spune un alt izvor, Thoma Tartler[11], răzvrătiții și-au

---

[1] Alzner, cit. în *Quellen* ..., VII, p. 579—580 și A. Mederus cit. în *Quellen*..., VI, p. 30.

[2] Martin Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift (1689—1694)*, în *Quellen*.., VI, p. 577.

[3] Luca Seyberger, *Diarium (1688—1728)*, în *Quellen* ..., VII, p. 434.

[4] A. Mederus, *Fragmenta*, în *Quellen* ..., VI, p. 304.

[5] L. Seyberger, cit. în *Quellen* ..., VII, p. 434.

[6] A. Mederus, cit. în *Quellen* ..., VI, p. 304.

[7] Alzner, cit. în *Quellen* .. , VII, p. 580. Cetățuia a fost în partea nordică a orașului, deasupra parcului din centrul orașului de azi.

[8] *Ibidem*.

[9] *Alte und neue Siebenbürgische Chronik*, cit. în *Quellen* ..., VII, p. 120 și Paul Benkner, *Consignation*, în *Quellen*, VI, p. 281.

[10] *Diarium*, cit. în *Quellen*, VII, p. 580.

[11] La Fr. Philippi, *op. cit.*, în *Programm* ..., p. 17; Martin Seewaldt, în *Kirchturmknopfschrift*, în *Quellen*..., VI, p. 573, înseamnă bănuiala că Filstich ar fi vîndut fortăreața nemților « cu o mare sumă de bani ».

ales din sînul lor conducători, anume « căpitan suprem pe Gaşpar Kreisch », un aurar, iar « sfătuitorii lui » au fost: Ştefan Steiner [1], pălărier, un bătrîn de 85 de ani, Ştefan Beer, cizmar, numit şi « marele urs roşu », Andrei Lang, măcelar, Iacob Gaitzer, cizmar, Hanesch Girdo, aurar şi Martin Rothenbächer, pielar, acesta din urmă căpitan adjunct [2].

Ce n-a putut face judele şi Sfatul, s-a crezut la un moment dat că vor putea îndeplini preoţii, dar izvoarele ne spun că « predicile n-au folosit la nimic » la biserică merseră prea puţini, iar pe bărbaţii, găsiţi acolo, « soţiile i-au alungat să plece la apărarea cetăţuiei » [3]. « De ce au zidit strămoşii noştri fortăreaţa cu atîtea cheltuieli? — se întrebară răzvrătiţii; — să ne apărăm la nevoie » [4]. Ca răspuns la predică, răzvrătiţii au pornit « înarmaţi şi cu făclii aprinse » la casa judelui, luîndu-i cheile de la depozitele de praf de puşcă şi cu alte muniţii. În acest timp Apafy a trimis în curs de 10 zile trei rugăminţi, Caraffa rugăminţi şi ameninţări, iar judele bătrîn, de 63 de ani, mai încercă şi el odată să-i liniştească, însă răspunsul rebelilor fu categoric: « chiar dacă ar veni un înger din cer », tot nu vor preda fortăreaţa de bunăvoie [5].

Lucrurile au mers pînă acolo, încît « cei răzvrătiţi » au interzis tuturor « de a mai vorbi despre predarea cetăţuiei », iar cei care îndrăzniră să-i abată de la hotărîrea lor fură îndată « luaţi de 40 sau 50 de oameni şi duşi în cetăţuie, unii puşi în fiare, iar alţii ameninţaţi cu vorbe cumplite », cu « împuşcarea », sau cu « tăierea în bucăţi » [6].

La 12 zile după începerea răzvrătirii, generalul Caraffa — care în marea lui mînie voise să meargă personal împotriva cuibului rebel [7] — trimise asupra Braşovului, la 22 mai, pe generalul Veterani cu trei regimente de călăreţi, două regimente de pedeştri, pe lîngă jumătate din regimentul Baden, expediat mai înainte — cum s-a văzut — să-şi ia garnizoana acolo, dar neprimit. În total vreo 3—4000 de ostaşi [8]. Acestora li s-au adăugat secuii de sub conducerea lui Mihail Teleki, generalul comandant al trupelor ardelene [9]. Răzvrătiţii însă, în număr disproporţionat de mic, nu s-au intimidat şi « traseră vîrtos asupra noastră cu tunurile », cum zice Nicolaie Bethlen în autobiografia sa, prezent la asediu [10].

În ziua de 24 mai duseră cu forţa în cetăţuie « pe amîndoi juzii »: pe judele în funcţie Filstich şi pe fostul jude George Draudt şi şapte senatori [11], impunînd oraşului să le dea « pîine, slănină, caş, bere şi alte alimente ». Pe Filstich l-au

---

[1] În unele izvoare Stenner. Cf. Seewaldt, cit. în *Quellen* . . , VII, p. 575, etc.

[2] Alzner, *Diarium*, cit. în *Quellen*. . . , VII, p. 580.

[3] Cf. A. Maderus, cit. în *Quellen* . . . , VI, p. 305.

[4] Martin Seewaldt, cit în *Quellen* . . . , VI, p. 573.

[5] Alzner, *Diarium*, cit. în *Quellen* . . . , VII, p. 580 şi Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift*, cit. în *Quellen*, VI, p. 573.

[6] Alzner, în *Quellen* . . . , VII, p. 581.

[7] St. Filstich, *Beschreibung*, cit, în *Quellen* . . . , VI, p. 293.

[8] În *Alte und neue Siebenbürgische Chronik*, cit. în *Quellen* . . . , VI, p. 119 e vorba de 5 000 ostaşi, cu secui cu tot.

[9] Oştile secuieşti se aflau la 9 mai la Prejmer în aşteptarea austriacilor. Cf. Iosif Teutsch, *Historische Zugabe (1464—1770)*, în *Quellen* . . . , IV, p. 346. Numărul lor pare să fi fost de 700—800 ostaşi, cum spune *Rusticus Prasmariensis* (1688—1718), în *Quellen*. . . , VI, p. 347.

[10] Apud N. Bethlen: *Önéletirása* (Autobiografia sa), Pesta, 1860, vol. II, p. 94, în Magyar Történelmi Emlékek, III (Memorii istorice maghiare III).

[11] La M. Seewaldt. *Kirchturmknopfschrift*, cit. în *Quellen* . . . , VI, p. 573, înşiraţi cu numele.

învinuit « că a vîndut cetăţuia imperialilor », cerîndu-i socoteală şi condamnîndu-l la moarte prin « tăierea capului cu paloşul, oferindu-se drept gîde un cizmar ticălos — zice Alzner — cu numele Petru Gockesch ». Sentinţa urma să fie executată la 26 mai, ziua în care fu predată cetăţuia [1].

În timpul cînd răzvrătiţii cereau socoteală şi condamnară la pedeapsa capitală pe cei vinovaţi, Veterani împresură cetatea, somînd pe cei din interior să se predea. Ei răspunseră cu « împuşcături crunte » asupra austriecilor, însă o ieşire armată a 300 de călăreţi din cetate fu respinsă [2]. Generalul Veterani puse atunci în funcţiune tunurile şi mortierele, trei sau patru ghiulele căzînd în cetăţuie tocmai cînd era să fie executată sentinţa asupra judelui şi asupra senatorilor. Era ziua de 26 mai 1688, « miercuri înainte de Înălţarea Domnului, la orele 6 » [3]. Bombardamentul i-a descurajat şi i-a consternat pe conducătorii răzvrătiţi — ridicaţi din rîndurile tîrgoveţilor breslaşi — care trădînd masele au eliberat în grabă pe jude cu condiţia să ceară iertare austriecilor şi să-i mîntuiască. Curînd apăru pe ziduri Ştefan Beer — staroste al breslei cizmarilor [4] şi centumvir [5] — care strigă: « iertare, iertare, vrem să predăm cetăţuia » şi arboră un steag alb [6].

Veterani primi capitularea răzvrătiţilor şi intră în cetăţuie, reţinînd deocamdată numai pe Kreisch şi pe Francisc Czak, iar a doua zi, în 27 mai, primi supunerea tuturor cetăţenilor şi cheile oraşului din mîinile lui Mihail Filstich. La trei zile după capitulare, în 30 mai, urmară represaliile: conducătorii răzvrătirii fură arestaţi şi alături de ei alţi 20 de inşi [7], stînd în închisoare un an şi jumătate, pînă la pronunţarea sentinţei: 19 septembrie 1689. Abia acum se putură instala cei 600 de soldaţi din regimentul Baden în fortăreaţă [8].

Oficialităţile crezură că e bine să trimită, după potolirea furtunii, o delegaţie la Sibiu, « să ceară îndurare de la excelenţa sa generalul Caraffa ». Însă « prealuminaţii » senatori, şase la număr şi « cinstiţii » centumviri, tot şase la număr [9], fură surprinşi de ceea ce prevăzură « cizmarii », şi orăşenii se convinseră curînd despre brutalitatea şi aroganţa austriacă, presimţite clar şi precis de « răzvrătiţi ». Delegaţia braşoveană fu pusă sub pază în momentul sosirii ei la Sibiu şi numai după trei zile primită de Caraffa, care strigă la ei... « să urmaţi naţiunea săsească, care pînă acum s-a arătat ascultătoare, nu cum v-aţi purtat d-voastră... răsculîndu-vă » şi le reaminti ameninţarea cu « pruncii » şi cu « pîntecele » [10], trimiţîndu-i în cele din urmă la închisoare, « o închisoare puturoasă de 5 scări adîncime sub pămînt », de unde unii au scăpat la 25 iunie, alţii la 19 august, iar un alt lot, venind să-i schimbe pe primii, la 16 decembrie 1688 [11].

---

[1] Toate acestea la Alzner, *Diarium*, în *Quellen*, VII, p. 580 şi M. Seewaldt, *Turmkopfschrift* (1687—1709) — o altă cronică decît cea de mai sus — în *Quellen*, VI, p. 312.

[2] Martin Schuller, *Diarium* (1642—1691), în *Quellen*, VI, p. 74—75. Alte izvoare vorbesc despre 200 de oameni, însă Schuller, breslaş pielar şi centumvir al oraşului, e mai demn de crezare.

[3] Alzner, cit. în *Quellen* ..., VII, p. 581.

[4] Ioan Stamm, *Tagbuch 1658—1697*, în *Quellen* ..., VI, p. 213.

[5] M. Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift*, cit. în *Quellen* ..., VI, p. 574.

[6] L. Seyberger, *Diarium*, cit. în *Quellen* ..., VII, p. 435.

[7] Martin Schuller, cit. în *Quellen*, VI, p. 75.

[8] *Rusticus Prasmariensis*, cit. în *Quellen*, VI, p. 347.

[9] *Alte und neue Siebenbürgische Chronik*, cit. în *Quellen*, VI, p. 120 şi Alzner cit. în *Quellen*..., VII, p. 581.

[10] *Originalbericht 1688*, în *Quellen* ..., VII, p. 316 şi M. Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift*, cit. în *Quellen* ..., VI, p. 577.

[11] M. Ziegler, *Virorum Coronae vita*, în *Quellen* ..., V, p. 124—125.

Stăpînirea austriacă începu îndată să-și arate « colții » sub toate aspectele represive și în oraș: « circumspecții și prudenții » brașoveni au trebuit să predea comandaturii, în grabă, aurul și alte lucruri prețioase, alimente și mari sume de bani, meșterii să-și vîndă produsul muncii lor pe un preț derizoriu, să-și deschidă casele pentru încartiruirea soldaților și să dea loc potrivit pentru slujba romano-catolicilor nedoriți[1]. La toate cele de mai sus sînt a se adăuga impunerile enorme din ianuarie 1689, amintite, și alte multe servicii și angarale. În fața acestei situații nu e de mirare că multe izvoare contemporane au înregistrat zvonul — în primele săptămîni ale anului 1689 — despre « plecarea a patru cetățeni să cheme pe tătari în țară » [2], iar altele știu despre o plănuită intervenție, încă în 1688, a « Voievodului valah Șerban » Cantacuzino — pentru « ocrotirea răzvrătiților »[3] — și a moldovenilor[4]. Ba mai mult, un pielar strigă în gura mare pe stradă — în ziua de 6 martie al aceluiași an — că « Tököli e în cetate și poporul e gata să alunge pe soldații nemți din turnuri și bastioane, iar femeile lor sînt gata la noapte să-i sugrume, în somn » [5]. Ura brașovenilor împotriva armatei străine a continuat dealtfel și în anii următori: în 1701 elevii liceului ucizînd un ostaș împărătesc, au trebuit să-l plătească cu închisoare și cu 315 florini[6].

Condițiile pentru o nouă răzvrătire erau create, « de astădată o răzvrătire generală », cum zice Friedrich Philippi în articolul său despre răzvrătire, apărut în 1878[7] și ea ar fi putut reizbucni, dacă la 21 aprilie 1689 nu venea un incendiu groaznic, pus la cale de soldații austrieci, care a nimicit aproape întreg Brașovul, cu excepția în parte a cartierului romînesc al Scheilor[8] și a lăsat aproximativ 300 de morți[9].

Incendiul acesta catastrofal — care a distrus în 2—3 ore între altele și cea mai mare parte a Bisericii Negre (« Neagră » de atunci), biblioteca, cu un număr mare de « Corvine » provenite de la Constantinopol, unde au fost duse cu ocazia ocupării Budei de turci la 1541, bastioanele și turnurile orașului [10]—pare a fi împlinirea făgăduielilor generalului Caraffa, de a preface totul în « praf și cenușă », cu toate că brașovenii s-au supus în cele din urmă. Izvoarele contemporane sînt unanime în a bănui și majoritatea lor covîrșitoare în a dovedi, cu martori oculari[11], că « n-a fost un foc normal, obișnuit, nici întîmplător și extins de la sine, ci un foc al mîniei, pedepsei și răzbunării... din partea comandantului M. Sale Împăratului pentru rebeliunea de anul trecut a cetățenilor noștri[12] ». Constatările martorilor: care au găsit « bombe » și « granate » în cenușa

[1] Fr. Philippi, *op. cit.*, p. 25—26.
[2] Mederus, cit. în *Quellen...*, VI, p. 308.
[3] Cum spune Ștefan Filstich, fiul judelui orașului, în a sa *Beschreibung*, în *Quellen ...*, VI, p. 292 și Anonimul din *Originalbericht*, cit. în *Quellen...*, VI, p. 317.
[4] Cum precizează Andrei Gunesch în *Continuatio Historiae Belhlenianae (1687—1689)*, publ. în *Quellen...*, VI, p. 297.
[5] Amănuntele la A. Mederus, *Fragmente*, în *Quellen...*, VI, p. 309.
[6] *Barcenser Memorabilien* (1415—1782), în *Quellen...* IV, p. 176.
[7] În pomenitul *Jahrbuch*, p. 27.
[8] Iosif Teutsch, *Jahrgeschichte*, în *Quellen...*, IV, p. 110 și Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift* în *Quellen...*, VI, p. 571.
[9] Pentru numărul morților cf. Mederus, în *Quellen*, VI p. 311 și Seewaldt, *Turmknopfschrift*, în *Quellen ...*, VI, p. 312 și alte izvoare.
[10] Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift*, cit. în *Quellen*, VI, p. 571.
[11] I. Teutsch, *Jahrgeschichte*, în *Quellen*, IV, p. 110; Martin Schuller, în *Quellen...*, VI, p. 76; Marcu Fronius, *Fatalis urbis exustio (1689—1691)*, în *Quellen...*, VI, p. 417 și același, *Tagebücher* (1689—1708), în *Quellen ...*, VII, p. 249.
[12] M. Tartler, *Diarium*, în *Quellen...*, VII, p. 471.

caselor[1], au văzut «rachete umplute cu materii inflamabile» zburînd pe sub acoperişul Bisericii Negre şi faptul că focul a izbucnit în mai multe locuri deodată[2], toate duc la concluzia că soldaţii împărăteşti au dat foc oraşului[3].

Investigaţiile pentru descoperirea făptuitorilor au fost oprite curînd din porunca lui Caraffa[4].

Cu toată această diversiune neroniană, pusă la cale de oamenii Habsburgilor de la Viena, «răzvrătirea generală» ar fi putut reizbucni, dacă cei care au prevăzut just vremurile de subjugare austriacă n-ar fi fost arestaţi şi anchetaţi tocmai în acest timp de către un scaun judecătoresc, compus din trei comisari ai principelui Apafy, trei reprezentanţi ai obştei săseşti[5] şi senatul şi centumvirii oraşului, comunicîndu-li-se sentinţa în ziua de 17 septembrie şi executată peste două zile, la 19 septembrie 1689, în piaţa mare din faţa casei Sfatului. Iniţial hotărîrea tribunalului excepţional fu ca unii să fie frînţi cu roata, alţii decapitaţi cu paloşul, pî ă la urmă stabilindu-se tăierea capetelor cu sabia[6]. Sentinţele, publicate în întregime de cronicarul Martin Seewaldt — care ar merita să fie publicate în extenso în traducere romînească[7] — constitue documente adînc grăitoare peste veacuri despre rolul conducător al celor cinci căpetenii condamnate la moarte, iar sentinţele de achitare şi comutare de pedepse, comunicate abia la 25 octombrie şi reproduse tot în întregime în cronica lui Luca Seyberger, ne arată ramificaţia largă a răzvrătirii în sînul breslelor meşteşugăreşti, prin cei 18 fruntaşi achitaţi, dar luptători tot atît de hotărîţi în apărarea cetăţii şi a drepturilor lor[8].

În fruntea condamnaţilor şi executaţilor găsim nu pe căpitanul suprem Kreisch, ci pe «bătrînul cu plete de zăpadă» — cum îi zice unul din cronicari — în vîrstă de 85 ani, *Ştefan Steiner*, «un pălărier mîndru»[9], în sentinţă arătat a fi «iniţiatorul şi patronul rebeliunii», care «a pus la cale o conspiraţie secretă» şi «s-a lăsat folosit de căpetenia rebelilor, executînd ordinele lui de mai multe ori», condamnat să fie «primul decapitat», apoi «capul lui, pus la dispoziţia cinstitului Sfat, să fie înfipt într-o ţeapă, drept exemplu, iar corpul să-i fie înmormîntat în afara oraşului». Numai în al doilea rînd urmă *Gaspar Kreisch*, centumvir, care în sentinţă e prezentat drept «căpetenia» răzvrătiţilor, care «s-a opus predării cetăţuei», a «tratat de sus Sfatul oraşului», a «cerut să fie aduse popoare străine în ţară», apoi «n-a voit să se supună ordinelor preamilostivului principe» şi a pus «să se tragă asupra generalului M. S. Imperiale, Veterani, şi asupra generalului ţării, Mihail Teleki» şi la care decapitarea, înfigerea în ţeapă şi înmormîntarea e la fel, ca la primul. Tot astfel pentru *Andrei Lang* — învinuit că a «ocupat poarta cetăţii împotriva voinţei autorităţilor superioare», a «îndemnat poporul de rînd să se răzvrătească» şi «a ţinut conciliabule secrete noaptea cu arhirebelul Steiner»; pentru *Iacob Gaitzer* — acest «cap neliniştit», cum se spune în sentinţă, fiind unul din «cei mai impor-

---

[1] Fronius, *op. cit.*, în *Quellen...*, VI, p. 423, şi Tartler, *Diarium*.

[2] Seewaldt, *op. cit.*, în Quellen..., VI, p. 571.

[3] M. Fronius în *Tagebücher*, în *Quellen...*, VII, p. 219, vorbeşte despre «suspicione Germanorum». Vezi şi alte amănunte ale martorilor oculari la Tartler, *Diarium*, în *Quellen...*, VII, p. 471.

[4] Bariţiu, cit, în «Transilvania», p. 60.

[5] Universitas Saxonum.

[6] Cf. M. Fronius, *Fatalis urbis exustio*, în *Quellen*, VI, p. 439.

[7] M. Seewaldt, *Kirchturmknopfschrift*, VI, p. 575—76.

[8] L. Seyberger, *Diarium*, în *Quellen*, VII, p. 436—440.

[9] St. Filstich, *Beschreibung*, în *Quellen*, ..., VI, p. 292.

tanţi colaboratori la ruşinoasa rebeliune» şi «primul care a ocupat cu oamenii săi fortăreaţa»; ca şi pentru *Ştefan Beer* — în actul sentinţei arătat ca «făcîndu-se jude sau administrator», a «ţinut arestat şi maltratat pe domnul jude şi pe senatori» şi în sfîrşit «a dat sentinţa de moarte şi a promulgat-o».

Dintre cei 18 achitaţi, lui *Ioan Girdo* i s-a adus învinuirea că a «participat la unele conspiraţii şi a şezut la sfat» cu răzvrătiţii, că s-au găsit în casa lui «scrisori şi misive conspirative», pentru care ar merita moartea, dar «recunoscîndu-şi greşelile» i se dăruieşte viaţa cu condiţia: «să plătească 200 de florini pedeapsă», să nu poată face parte din sfat, ci să fie întrebuinţat numai la muncă «folositoare oraşului», apoi să dea «chezaşi şi cauţiune» şi declaraţie în scris că îşi va spăla pata făptuită cu «pocăinţă şi credinţă faţă de autorităţile cesarocrăieşti şi faţă de cele ale principelui ţării», iar dacă va mai «atenta sau va fi prins cu cel mai neînsemnat lucru sau numai va fi bănuit de aşa ceva» să-şi piardă viaţa fără a se ţine seama de achitarea de acum. Despre *Petru Gokesch* sentinţa de achitare spune că în cursul răzvrătirii s-a arătat «nu ca un om, ci ca un diavol», a nimicit «cu vorbele lui nelegiuite şi fără dumnezeu» toate măsurile bune luate în cetate, replicînd bunelor intenţii ale preoţilor cu cuvintele: «chiar dacă ar veni un înger din cer... tot nu vor preda fortăreaţa» şi «a voit să fie călăul prudentului şi înţeleptului domn jude de atunci», dar i se dăruieşte viaţa trebuind să stea închis un an în lanţuri în turn, după care să aştepte măsurile pe care «cinstitul magistrat» le va lua asupra lui.

Francisc Czak, care s-a lăsat să fie întrebuinţat drept «căpitan» în fortăreaţă din «zel copilăresc» — glăsuieşte mai departe sentinţa—ar trebui să primească «o pedeapsă mai aspră», însă avîndu-se în vedere «tinereţea şi nepriceperea lui copilărească», e achitat, trebuind să plătească totuşi o amendă de 200 florini şi în viitor să fie mai «prudent». În ce-l priveşte pe *Ioan Rothenbächer*, ultimul din cei pe care-i mai amintim dintre răzvrătiţii scăpaţi de la moarte prin comutarea pedepsei, acesta e arătat a fi fost «şi el rebel», apoi «călău» al «înţeleptului jude», săvîrşind «multe fapte rele» şi meritînd să-şi ia răsplata cu sabia, însă din milă «i se înmoaie pedeapsa», să fie pus să muncească în fiare.

În fruntea mişcării a stat — pe cît se vede — bătrînul Ştefan Steiner, care a lăsat o puternică impresie asupra contemporanilor şi care în preseara execuţiei le-a spus a lor săi — strînşi plîngînd în jurul lui — cu faţa senină, dar mişcat, următoarele:

— Voi plîngeţi? Plîngeţi pentru mine? Nu mă plîngeţi numai pe mine ci deplîngeţi slăbiciunea şi insuficienţa naturei omeneşti... căci vor veni vremuri, care ne vor da, mie şi tovarăşilor mei, dreptate şi iertare... Învăţaţi-vă copiii voştri marea artă a vieţii, să ţină pas cu înţelepciunea vremurilor şi a împrejurărilor, fără să renunţe la vrednicia personală, la cinstea opiniilor, la dreptate şi să nu-şi vîndă inima nobilului sau să sacrifice şi să trădeze drepturile poporului.

Apoi mai departe:

— Splendoarea de altă dată va apune... vor veni cu tăria leului asupra voastră şi vă vor lua totul... sfat vor ţine asupra voastră şi se vor întreba, ce să vă lase şi ce să nu vă lase; munţii voştri îi vor măsura şi produsul muncii voastre de pe ogoare îl vor cîntări, ca să poată ridica impozite şi dări; vor pune mîinile pe afacerile publice, ca să vă ocrotească şi să vă trateze cu dispreţ... În viitorul îndepărtat văd o generaţie care vine, care nu mai simte şi nu mai gîndeşte ca noi, a cărei existenţă a devenit alta şi altele mentalitatea şi năzuinţele

— Iar voi, pe care curînd vă voi părăsi, fiţi tari în iubire, statornici în unire şi nădăjduiţi — pînă ce sînteţi încă în stare să nădăjduiţi — un viitor mai fericit.

— Acum, rămas bun, pentru totdeauna. Crudul Caraffa şi slăbănogul Apafy vor acest cap bătrîn, să-l aibă [1].

Capul bătrîn şi semeţ a fost tăiat apoi şi pus într-o ţeapă deosebită, de fier [2], stînd aşa 29 de ani, pînă în 1718, iar breasla cizmarilor [3] — din rîndurile căreia au fost doi conducători şi cei mai mulţi răzvrătiţi — a fost exclusă de a mai avea reprezentanţi în rîndul centumvirilor şi cu atît mai puţin în al senatorilor, pedeapsă care a durat şi ea peste 20 de ani, pînă la 1710 [4].

Răzvrătirea din 1688 a saşilor braşoveni nu a reuşit, fiind strivită de numărul mare al oştilor imperiale şi ardelene — obişnuite cu mînuirea armelor, în faţa tîrgoveţilor inferiori ca număr şi fără prea multe cunoştinţe militare — cum n-a reuşit, pe scară mai mare, nici răscoala contemporană de sub conducerea lui Tököli, sau cea de proporţii şi mai mari a Curuţilor lui Francisc Rákoczi II, dar ele au constituit tot atîtea momente de împotrivire faţă de ocupaţia austriacă a Transilvaniei, mai apăsătoare şi mai cruntă chiar decît blestemata stăpînire turcească.

*

În cadrul mişcărilor antihabsburgice de la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi începutul veacului al XVIII-lea, răzvrătirea de la 1688 ni se pare destul de importantă, ca să merite să fie scoasă din praful uitării şi... înţeleasă. Istoriografia contemporană n-a înţeles-o, cronicarii şi memorialiştii din familiile patriciene ale Braşovului condamnînd, batjocorind sau blestemînd victimile căzute pe frontul antihabsburgic, sau trecînd cu uşurinţă peste jertfa vieţii lor. Numai Mihail Cserei s-a dovedit a fi mai înţelegător, spunînd cu două decenii după răzvrătire — scriindu-şi cronica chiar în cetatea braşoveană — că fruntaşii ei au fost supuşi unei sentinţe crude, nedrepte şi nedemne, « nemeritînd moartea»[5]. Iar istoriografia burgheză mai nouă săsească, cu episcopul Teutsch în frunte, în interpretările pe care le face crede că « înţelegerea timpului era închisă înaintea priceperii răzvrătiţilor » [6].

Evoluţia ulterioară a evenimentelor social-economice şi politice din Transilvania a confirmat însă pe de-a întregul justeţea rezistenţei răzvrătiţilor în faţa puterii habsburgice, care « a schimbat jugul de lemn turcesc cu cel de fier austriac» — ca să cităm fraza cunoscută contemporană a lui Cserei — jug zgîriat de atîtea răscoale în veacul al XVIII-lea — mai ales la 1784 — clătinat în cursul veacului al XIX-lea — mai ales la 1848 — şi prefăcut în ţăndări acum aproape patruzeci de ani.

---

[1] Fr. Philippi, *op. cit.*, p. 34—35.

[2] Ioan Stamm, *Tagbuch*, în *Quellen*..., VI, p. 213.

[3] Cea mai mare dintre bresle, în paza căreia fusese poarta mare a cetăţii.

[4] Alzner, *Diarium*, în *Quellen*..., VII, p. 582. Ni s-a păstrat petiţia breslei cizmarilor, prin care cer revenirea asupra acestei măsuri, la Simion Christophori Gaitzer, *Wahrhaftiger Bericht*, în *Quellen*..., VI, p. 290—91.

[5] M. Cserei, *Historia 1661—1711*, Pesta, 1852, col. 184, Ujabb Nemzeti Könyvtár I (Noua bibliotecă naţională I). Părţile privitoare la trecutul Braşovului şi al Ţării Bîrsei sînt reproduse şi în *Quellen*..., VI, p 257—270, iar cele privitoare la sfîrşitul răzvrătirii, p. 261—262.

[6] Fr. Philippi, *op. cit.*, p. 19 şi G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Sibiu, 1925, vol. I, ed. IV, p. 474.

ВОССТАНИЕ САКСОНЦЕВ В БРАШОВЕ В 1688 ГОДУ
(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Из социально-экономических и политических волнений в Трансильвании в XVII в. известно несколько крестьянских мятежей и революционных движений в городах, среди которых восстание жителей Брашова в 1688 г. занимает особое место, благодаря своему двойному аспекту: борьбе, носящей классовый характер, и в то же время борьбе против Габсбургов.

Как следствие победы, одержанной над турками в 1683 г. под стенами Вены, австрийцы, сообразно с целями «Священной лиги», начали так называемое «освобождение» христианских народов от турецкого владычества. После занятия Буды в 1686 г. первой жертвой на пути «освобождения» оказалась Трансильвания. Согласно договору между венским императором и князем Трансильвании Михаилом Апафи, в следующем, 1687 г., австрийские войска получили приказ вступить в Трансильванию, причем Габсбурги потребовали, помимо значительных денежных сумм, 12 городов, в которых было бы возможно разместить их гарнизоны. Среди саксонских городов Брашов был «освобожден» от постоев и сдачи города.

Следствием этого договора явилось то, что через год, в 1688 г., жители Брашова воспротивились приказу генерала Караффа принять австрийский гарнизон в свой город и сдать крепость имперским властям. Кроме того, существовали и другие побудительные причины для сопротивления: тяжелые налоги, правонарушения, совершаемые армией, и насильственное обращение в католицизм.

В пространном описании развития событий, происшедших в мае 1688 г. в Брашове, уточняется антагонизм между городской аристократией и духовенством капитула лютеранской церкви в Цара Бырсей, с одной стороны, и горожанами, сгруппированными в корпорации, и плебейским слоем населения города, с другой; первые вошли в соглашение с новой властью, а последние решительно воспротивились приему австрийцев в город.

Сопротивление было организовано руководителями корпораций, а ремесленники, во главе с сапожниками, и бедное население города представляли собой движущие силы восстания. Оно длилось только 16 дней, но было полно проявлений доблести. Движение было подавлено, а многие его участники заключены в тюрьмы и казнены. Сопротивление показало, что и саксонское население Трансильвании выступило против австрийского ига.

Репрессивные меры новых властителей были беспощадны. Выжиманием денег и припасов, поджогом города Брашова имперской армией в 1689 г. (с того времени местная саксонская церковь называется «черной») и, в особенности, безжалостным наказанием руководителей восстания в сентябре 1689 г., начиная с 85-летнего старика Штефана Штейнера, которого обезглавили, а голову водрузили на железный кол, где она простояла в знак устрашения 29 лет, до 1718 г., заканчивается описание этого эпизода борьбы в Трансильвании, когда эта провинция «сменила деревянное турецкое ярмо на железное австрийское иго».

В заключение приводятся некоторые соображения относительно важности этого народного движения для всеобщей борьбы против владычества Габсбургов в Трансильвании.

LE SOULÈVEMENT DES SAXONS DE BRAŞOV EN 1688

(RÉSUMÉ)

Au nombre des remous sociaux, économiques et politiques, qu'a connu la Transylvanie durant le XVIIe siècle, figurent plusieurs soulèvements paysans et des mouvements dans les villes, parmi lesquels le soulèvement des habitants de Braşov en 1688 occupe une place particulière, en raison de son double aspect de lutte de classe et de lutte contre les Habsbourg en même temps.

Comme résultat de la victoire remportée sur les Turcs sous les murs de Vienne en 1683, les Autrichiens entreprirent, dans le cadre de la « Ligue Sacrée », ce qu'ils appelaient la lutte de « libération » des peuples chrétiens soumis à la domination ottomane. Après l'occupation de Bude, en 1686, la première victime des « libérateurs » fut la Transylvanie. Conformément au traité conclu entre l'empereur de Vienne et le prince de Transylvanie, Michel Apafy, les troupes autrichiennes reçurent l'année suivante, en 1687, l'ordre de pénétrer en Transylvanie, tandis que les Habsbourg exigeaient, outre d'importantes sommes d'argent, 12 villes saxonnes, afin d'y établir des garnisons. La ville de Braşov fut « dispensée » de cantonner des soldats et de livrer la place.

En réponse à ce traité, les habitants de Braşov s'opposèrent en 1688, durant plus d'une année, à l'ordre du général Caraffa de recevoir une garnison autrichienne dans leur ville et de livrer aux impériaux leur forteresse. D'autres motifs de résistance s'y ajoutèrent: la peur des impôts écrasants, les abus de l'armée et la conversion forcée au catholicisme.

Dans un large exposé du déroulement des événements du mois de mai 1688 à Braşov, l'auteur précise l'antagonisme du patriciat de la ville et du chapitre de l'église luthérienne de la Ţara Bîrsei, d'une part, et des citadins, groupés en corporations, ainsi que de la plèbe de la ville, d'autre part. Alors que les premiers pactisaient avec les nouveaux maîtres, les derniers constituaient une opposition ferme à l'accueil des Autrichiens dans la place.

Les chefs des corporations organisèrent la résistance et les artisans, bottiers en tête, ainsi que la population pauvre de la ville fournirent les masses qui animaient le soulèvement. Celui-ci dura à peine 16 jours. Il donna néanmoins lieu à des actes d'héroïsme inattendus et se termina par des condamnations à la prison et des sentences de mort, d'où il ressort que le peuple saxon de Transylvanie a su, lui aussi, se soulever contre le joug autrichien.

Les mesures de répression des nouveaux maîtres furent impitoyables. Les extorsions d'argent et de provisions, la catastrophe que fut l'incendie de la ville de Braşov provoqué par l'armée impériale en 1689 — depuis lors l'église saxonne de l'endroit porte le surnom d'Eglise Noire — puis, et surtout, la punition sans pitié des chefs du mouvement, en septembre de la même année — à commencer par le vieil Etienne Steiner, âgé de 85 ans, qui fut décapité et dont la tête fichée sur un pieu de fer resta exposée 29 ans durant, jusqu'en 1718, pour servir d'épouvantail — furent la conclusion de cet épisode transylvain de l'époque où cette province « échangea le joug de bois des Turcs contre le joug de fer des Autrichiens ».

En conclusion de son étude, l'auteur se livre à des considérations sur l'importance que revêt ce soulèvement dans le cadre de la lutte générale contre la domination des Habsbourg en Transylvanie.

VENITURILE VISTIERIEI LUI CONSTANTIN BRÎNCOVEANU DUPĂ CONDICA VISTIERIEI

DE

HARALAMBIE CHIRCĂ

Condica de venituri şi cheltuieli a vistieriei Ţării Romîneşti între 1693 (7202) decembrie şi 1703 (7112) noiembrie este un izvor foarte important care dovedeşte apăsarea fiscală a ţării noastre sub cotropitorii turci. Ea a fost editată încă acum 80 de ani [1] şi e cunoscută în general sub acest titlu de condică, deşi manuscrisul după care s-a editat poartă titlul de « Catastih de toat⟨e⟩ rănduialel⟨e⟩, căte se vor pune pe ţară şi de cheltuialel⟨e⟩ căte se vor cheltui den banii ce se vor strănge den ţară, după ce s-au pus Şărban vistier mare, anume cum vor scrie înainte, ghen⟨arie⟩ 1 zi, *anul* 7202⟨1694⟩ »[2]. De atunci însă, nu a atras atenţia cercetătorilor, în măsura în care ar fi meritat-o. În istoriografia burgheză, nu s-a învrednicit de un studiu mai amănunţit. Chiar observaţiile atente ale lui Const. Giurescu şi N. Dobrescu nu depăşesc cîteva pagini [3]. Şi acestea privesc mai mult destinaţia cheltuielilor birurilor şi aproape de loc analiza impunerii şi repartiţiei veniturilor pe ţară. Mai tîrziu, C. C. Giurescu, deşi remarca inegalitatea şi apăsarea fiscală în general, nu o demonstra cu datele sigure din condică. De altfel, în ea nu vedea decît o înşirare de cifre fără să găsească între ele o înlănţuire cît de cît logică [4].

Lucrarea de faţă încearcă, printr-o analiză mai atentă, să găsească o legătură între datele condicii, să le grupeze, să arate apăsarea fiscală şi inegalitatea impunerii, să dovedească jefuirea ţării de către turci.

Condica aceasta — singura ajunsă pînă la noi, conţinînd date de la 1694 privind Ţara Romînească — se deosebeşte de un catastif de vistierie propriu-zis. Un catastif cuprinde amănunţit diversele categorii de impuşi, cu arătarea numelui celui impus, cînd este vorba de bresle, cu arătarea satului cînd este vorba de sate; cuprinde de asemenea diversele categorii de biruri şi rînduieli de încasat,

---

[1] « Revista istorică a Arhivelor Romîniei », Bucureşti, 1873.

[2] Arh. St. Buc., ms. 126.

[3] Const. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, culese, adnotate şi publicate împreună cu o introducere de . . . , Bucureşti, 1907, p. XXXIX—XLV.

[4] C. C. Giurescu, *Istoria romînilor*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1946, p. 701, 703, 711, passim (organizarea financiară).

precum şi diferitele cheltuieli făcute de cei cărora li se încredinţează bani şi în general, toate operaţiile vistieriei. O idee de ceea ce reprezintă un catastif în această vreme ne dă manuscrisul MLXIX de la Academia R.P.R., cunoscut sub numele de « Anatefderul lui Constantin Brîncoveanu ». Acesta cuprinde, de exemplu, lista satelor plăieşeşti şi de drum pe judeţe la 1690 [1], de care condica face numai menţiune [2]. Condica trece în total datele cuprinse în catastife. De aceea are şi atîtea părţi de neînţeles. Exemplul următor e valabil şi pentru multe alte operaţii. « Este toată cheltuiala de luna lui martie, ce au chieltuit Părvan treti vistier şi de bani gata şi de marfă şi de nafacale, precum se vede la catastihul lui, care i s-au luat seama; tal⟨eri⟩ 2649,33 »[3]. Catastiful vistierului se va fi pierdut şi deci destinaţia cheltuielilor lui probabil nu ne va fi lămurită vreodată.

De asemenea, în condică se copiază socotelile după catastife; numai aşa se explică unele greşeli de calcul, de exemplu, la birurile pe luna 1 i septembrie 1694 (7205) [4], septembrie 7206 [5], octombrie 7206 [6] februarie 7206 [7], şi încă altele multe, sau unele omisiuni, ca cea a sumii judeţului Prahova la seama a doua [8], sumă care e înglobată la total.

Nu ne ocupăm aici de instrumentele de evidenţă a socotelilor vistieriei ci determinăm numai deosebirea condicii de catastifele obişnuite. Condica nu cuprinde deci în amănunţime datele parţiale, ci totalizări de acest fel de date.

Ea are două mari părţi: una cuprinde încasările veniturilor pe judeţe şi pe bresle fiscale, cealaltă cheltuielile sumelor încasate.

Adesea, documentele semnalează şi alte obligaţii, care nu apar în condică, ca: sărăritul, cămănăritul, oluchacul, vinăriciul, cotăritul, tutunăritul, ierbăritul, goştinăritul, gărdurăritul, văcăritul, oieritul, dijmăritul, săpunăritul, fumăritul, căldărăritul [9].

Explicaţia este că acestea nu sînt venituri ale vistieriei, ci ale cămării domneşti. Problema repartizării unor obligaţii la vistierie şi a altora la cămară va putea fi lămurită după ce se va studia natura tuturor obligaţiilor respective pe o perioadă mai lungă. Din cele menţionate mai sus, în perioada condicii, oieritul trece la vistierie în 1700, iar dijmăritul în 1701.

Mulţimea de venituri se repetă pe fiecare an aproape regulat, toate formînd un ciclu. Ele nu se aruncau la întîmplare, ci la soroace anumite, bazate pe o veche practică. O comparaţie între veniturile din timpul lui Şerban Cantacuzino (1678—1688) şi cele din vremea lui Constantin Brîncoveanu arată că acesta nu a scos [10] obligaţii noi, cu excepţia văcăritului.

Ideea de ciclu nu era străină contemporanilor. Un document mai vechi, din 1622 mai 14, scutind satul Frăsinetul de toate slujbele şi mîncăturile, specifică despre acestea: « cîte se cuprind pe an » [11]. Cuvîntul « se cuprind »

---

[1] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 64—67 (fost ms. 1571).
[2] *Condica*, p. 50, 62—63, 67, passim.
[3] *Ibidem*, p. 24.
[4] *Ibidem*, p. 244.
[5] *Ibidem*, p. 339.
[6] *Ibidem*, p. 343.
[7] *Ibidem*, p. 375.
[8] *Ibidem*, p. 493.
[9] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 6v, 9v, 10, 10v, 11, 16, 17, 18, 20v, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 33v, 60v, 68, 70.
[10] « A scoate » termenul documentelor şi cronicilor vremii, cu sensul de « a impune ».
[11] *Documente privind istoria Romîniei*, B, XVII, vol. IV, p. 128.

este ωкрȣжают, care derivă de la крȣг = ciclu. În acest ciclu, un punct de plecare trebuie să fi fost. Se putea lua ca început unul din cele două stiluri: 1 ianuarie sau 1 septembrie. Succesiunea semilor, cea mare, a doua şi a treia, sugerează ideea că seama a doua nu putea trece înaintea semii mari. Însă cum aceasta se ia şapte ani la rînd — 1693—1699 (7202—7208) — între 1 şi 10 decembrie, iar seama a doua se ia şase ani între 20 mai şi 3 iunie (cu excepţia anului 1696 (7204) cînd se scoate în ianuarie) înseamnă că anul fiscal nu putea să înceapă la 1 ianuarie. În acest caz începerea anului fiscal rămîne la 1 septembrie, cînd începe anul civil, sau la 1 — 10 decembrie, cînd are loc seama mare. Din aceste două date, cea din urmă e confirmată ca început de an fiscal de o poruncă domnească din 1697 (7206) decembrie 1. Constantin Brîncoveanu porunceşte satelor: « viind vremea semii cei mari, să meargă oameni de preste toate satele, să se strîngă la boierul domniei », boier ispravnic.. « să le facă cislă dreaptă şi să strîngă birul » [1]. E limpede deci că seama mare este început de an fiscal [2] (totodată şi recensămînt; nu ştim însă dacă are în fiecare an această destinaţie). Acest lucru e întărit şi de datele condicii: la seama mare în fiecare an sînt înregistrate, ca număr cel puţin, unele categorii de impuşi, ca sutaşii [3].

Dacă şi-ar fi pus problema ciclului la dări, C. C. Giurescu nu ar mai fi admis că al cincilea sfert se chiamă tot seama a doua: « Cînd din cauza nevoilor crescînde, el <Brîncoveanu> trebuie să sporească « sferturile » la 5, cel de-al cincilea poartă tot numele de « seama a doua: aceasta se încasează deci în două rînduri, odată la 20 februarie, a doua oară la 20 decembrie » [4]. El vorbeşte aici de anul 1702 (7210—7211) [5]. Dacă am adopta punctul lui de vedere, am observa că şi haraciul, cu un an înainte, se încasează în două rînduri, o dată în ianuarie şi a doua oară în decembrie [6]. El vede aici static dările, şi nu în succesiunea lor firească. Cînd va fi vorba de reforma lui Constantin Brîncoveanu, se va arăta însă amănunţit ordinea semilor.

Într-un ciclu, fiecare dare poartă un nume special, care corespunsese la origine destinaţiei pentru care fusese scos sau nevoii pe care el o avusese de împlinit: de exemplu, mierea cu ceara, găleata cu fîn, caii de olac, oaia de sulgiu. Dar pe lîngă aceste denumiri specifice, obligaţiile mai poartă şi denumiri mai generale. Documente anterioare condicii şi chiar din aceeaşi vreme le numesc generic « dăjdi şi mîncături » sau « dăjdi şi orînduieli ». (Cam din 1693, termenul de mîncături ca obligaţie la vistierie începe să dispară). Condica însă le arată pe toate, fie ca: rînduieli..., fie ca rînduieli de bir . . , fie ca rînduieli de dajde. Niciodată acum birul nu e arătat ca simplu bir. Astfel, unele sînt totdeauna rînduiala unui bir, ca cel de lună; altele cînd rînduială, cînd rînduială de dajde, cînd bir: ca cel al cailor; altele sînt numai rînduieli, ca cea a găleţii şi a fînului, şi în sfîrşit una încasată de două ori, la scurt interval este în acelaşi timp şi rînduială şi rînduială de bir: ca cea a mierii şi cerii. Cele cu denumire de dajde apar neregulat.

[1] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 19.

[2] Pentru înlesnirea calculelor, am adoptat ca punct iniţial pentru ciclu 1 septembrie şi nu 1 decembrie, pentru a nu rupe anul civil în două.

[3] *Condica*, p. 6, 264.

[4] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 687.

[5] *Condica*, p. 656, 689.

[6] *Ibidem*, p. 598 şi 648.

Explicaţia de ce unele sînt numite într-un fel, iar altele într-altfel, ne-o dă sub o formă generală un document din 1688 decembrie 9. Constantin Brîncoveanu porunceşte birarilor să nu se atingă de satul Flămînzeşti, fiindcă în catastiful de vistierie «ei nici la o rînduială împreună cu alalte sate nu s-au aflat scrişi, pentru că toate orînduielile după lipsa haraciului s-au scos»[1]. Aici reţinem din document că rînduielile formează un grup aparte în frunte cu lipsa haraciului pentru o parte din satele ţării, «alalte sate». Există şi o altă serie de sate, de natura satului Flămînzeşti, neimpuse la rînduieli. Catastiful de vistierie, de atunci, nu mai există, încît nu se pot cunoaşte satele impuse la rînduieli. Între rînduiala simplă şi rînduiala unui bir există o deosebire după cum participau satele la una sau la alta. O arată mai bine şi rînduiala mierii şi rînduiala de birul mierii. O serie de sate, numite plăieşeşti şi de drum, contribuie pe jumătate la rînduiala mierii, dar la rînduiala de birul mierii nu mai fac excepţie. Alte două obligaţii, care apar regulat cu numele de rînduieli, a fînului şi a găleţii, se scot cu excepţia satelor plăieşeşti şi de drum. Alte obligaţii, ca sataralele şi mîncăturile, pe care condica nu le înregistrează ca atare, poartă şi ele un nume specializat. Sataralele se pun numai pe selişti[2], sau pe mahalale la oraş[3]. Ce vor fi acestea, documentele nu ne-o spun. Cît priveşte natura mîncăturilor vom încerca o explicaţie pe baza unui document din 1693 ianuarie 13. Constantin Brîncoveanu porunceşte lui Neacşul, vătaf de plai în judeţul Muscel, să se ferească, de «nişte rumîni din satul Corbii» pe care «îi jăfuieşti în toţi timpii de la iei ce găseşti pentru şoim şi pentru şindilă şi la alte mîncături ale voastre, precum este obiciuit»[4].

Acest vătaf avea împuternicirea să strîngă anumite obligaţii, cel puţin cea a şoimului şi a şindilei. Potrivit unei însemnări[5], judeţul Muscel avea de predat domniei 4 şoimi. Obligaţia aceasta nu este generală pe ţară, ci numai pe judeţele de munte. Ea nici nu este trecută ca venit în condica vistierei. De ea răspunde slujbaşul local. Cît priveşte şindila, probabil ea servea pentru amenajarea adăposturilor şi a caselor locale pentru paza muntelui, peste care era mai mare vătaful de plai. Despre alte mîncături nu se mai găsesc ştiri. Mîncăturile sînt deci obligaţii (legale) restrînse la unele categorii de impuşi, după natura ocupaţiei lor, obligaţii încredinţate spre strîngere unor slujbaşi locali, fără ca ele să constituie un venit personal al lor.

Istoria ne-a transmis ştirea despre lăcomia acestui vătaf, fiindcă jaful lui se izbise de interesele altui stăpîn, mănăstirea Argeş. Ea aduce o mărturie strigătoare despre jafurile slujbaşilor, şi încă ale unora mai mici. Dar ce abuzuri nu se vor fi săvîrşit, acolo unde nu li se opuneau interesele altora mai mari? Nu e de mirare deci că poporul a atribuit mîncăturilor un sens peiorativ, pe care probabil nu-l aveau la origină.

În concluzie, se poate spune că denumirea obligaţiilor era în legătură cu anumite categorii de impuşi.

Înainte de a trece la determinarea categoriilor de impuşi[6], se va analiza sistemul lor de impunere în general. Documente din vremea condicii, şi de sigur şi de mai înainte, vorbesc despre ruptoare. Fiindcă nu apar pentru prima dată

---

[1] Arh. St. Buc., Ep. Argeş, II/67.
[2] Doc. din 1689 ian.; Arh. St. Buc., Ep. Argeş, II/68.
[3] Acad. R.P.R., ms. MLXIX f. 31.
[4] Arh. St. Buc., Ep. Argeş, II/70.
[5] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 107 v.
[6] Se va face în alt capitol.

acum, nu vor fi analizate aici cauzele care i-au dat naştere. E necesar să vedem însă ce formă îmbracă, pînă la reforma amintită. În 1689 ianuarie, Constantin Brîncoveanu scuteşte, « 20 liudi » din satul Flămînzeşti al mănăstirii Argeş de multe biruri, dăjdi şi mîncături, printre care sînt « ruptorile şi sataralele ce se pun pre silişti »... « numai să aibă a darea ruptoarea lor pre cît i-am aşezat domnia mea la cămara domniei mele, într-un an de două ori, însă la sfeti Gheorghie ughi şi la sfeti Dimitrie ughi 5 şi la vremea haraciului ughi 20 şi la seama cea mare cându va eşi la toată ţara să dea de numele toate ughi 10 » ... « că acest sat Flămînzeşti pre căte nume s-au scris mai sus i-am ales domnia mea din dăjdile judeţului »[1].

În 15 ianuarie 1697, acelaşi domn scuteşte de astă dată 50 de liudi din acelaşi sat, de biruri, dăjdi şi rînduieli, « căci s-au tocmit egumenul cu domnia şi le-a luat ruptoare de la vistierie să dea pe an ughi 350 » şi dintr-aceşti bani să dea la haraci 100 ughi, la seama mare 100 ughi, la sfîntul Gheorghe 75 ughi, la sfîntul Dumitru 75. Slugile domniei să se ferească de « aceste case de oameni » şi de « bucatele lor »[2].

În 16 mai 1691, sînt scutite 10 femei[3], « oamenii episcopiei de Buzău » din satul Găvăneşti care plătesc « de femeie » 2 ughi: la seama mare un ughi, la sf. Gheorghe un ughi[4].

Chiar şi din aceste cîteva citate — altele nu ar face decît să repete acelaşi lucru — se desprind unele concluzii:

Ruptoarea se dă de: nume, liudă, casă sau familie, fiecare denumire însemnînd acelaşi lucru. Se impune numai pe cap nu şi pe bucate, care sînt scutite de orice dare.

Se fixează de la început suma care trebuie plătită pe tot anul, împărţită de obicei în patru termene. Se încasează numai în bani; nu se dă şi în produse.

Se acordă în urma unei tocmeli între domn şi stăpînul feudal; de aceea şi cuantumul ei nu e acelaşi pentru toţi ruptaşii din ţară.

Se acordă unor categorii de rumîni, nu şi ţăranilor liberi. În cazul cînd au şi aceştia ruptoare, ei au o situaţie specială faţă de domnie, prestînd anumite slujbe[5].

Ruptoarea însemnează un regim special de uşurare a sarcinilor fiscale, acordat numai unor grupuri restrînse de oameni.

Cum sînt impuşi cei care nu se bucură de sistemul ruptorii? Vom porni de la unele date pe care condica ni le pune la îndemînă. Birul de lună pare să ne dea o dezlegare. Acesta se repetă cu o regularitate matematică din ianuarie 1694 (7202) pînă în martie 1701 (7209), pe o perioadă de şapte ani şi trei luni. Ne vom opri la cel de pe luna octombrie 1694 (7203)[6]. De altfel şi altele se prezintă la fel.

Fiecare judeţ are fixată o sumă în bani. Condica o numeşte « temei » în altă parte[7]. Termenul este destul de sugestiv şi e adoptat aşa. Pentru contem-

---

[1] Arh. St. Buc., Ep. Argeş, II/68.
[2] *Ibidem*, II/73.
[3] Cu sensul de « familie ».
[4] Arh. St. Buc., Ep. Buzău, LXI/3.
[5] Cum ar fi satele Rucărul şi Dragoslavele.
[6] *Condica*, p. 70.
[7] La p. 11, pe luna ianuarie 1694 (7202); « s-au scăzut cu un pecetluit la judeţul Elhov din temei bani 150 ». Într-adevăr, pe luna următoare, februarie, în loc de 1400 apar la judeţul respectiv 1250 bani.

porani, era un termen tehnic cu semnificația unui element de bază de impunere. În tabloul dela p. 219 sumele de pe prima coloană reprezintă temeiul în bani. El nu este același pentru toate județele, fiindcă nici acestea nu sînt la fel de întinse și nici la fel de populate. Satele la rîndul lor nici ele nu sînt cu o populație egală ca număr, egală ca avere și cu aceeași componență socială: unele sînt sate de vecini, altele de țărani liberi, iar în altele coexistă ambele forme sociale.

Temeiul este destul de mic. Dacă numai acesta ar fi fost încasat, județul Argeș, de exemplu, ar fi trebuit să plătească 300 de bani adică $1^1/_2$ ughi, iar toate județele 3 800 bani, adică 19 ughi [1]. Atunci cu greu s-ar mai fi putut acoperi cheltuielile care depășeau cu mult acest venit de 19 ughi. Vistieria recurge la înmulțirea temeiului cu un coeficient reprezentînd un anumit număr de bani: în cazul nostru cu 60 [2]. Astfel județul Argeș, după multiplicarea cu 60, este impus la 18 000 bani, care fac 90 ughi, iar toate județele la 1 440 ughi. Cu această sumă, cheltuielile cerute de împlinirea unor nevoi de pe luna respectivă sînt mai ușor acoperite.

Temeiul înmulțit cu un coeficient dă ceea ce vistieria numește birul de lună, aici de luna octombrie. Temeiul pe această lună cuprinde două elemente. Mai departe însă în ianuarie 1697 (7205), temeiul nu se mai multiplică. Aici se spune: « birul mărunt pe județe... ca să se scoată numai un bir pe acești bani » <ai temeiului> [3]. În acest caz, temeiul constituie el însuși un bir, fără să mai fie multiplicat cu vreun coeficient. Baza de impunere (temeiul) este în același timp aceeași cu incasarea (birul). Adoptînd un alt termen, folosit la breslele fiscale, i se mai poate spune acestui fel de bir « *bir drept* ».

Temeiul ca atare constituie o bază reală de calculare a impunerii, și nu una convențională a vistieriei. Convențională este calea de multiplicare. Acum nu ne ocupăm de elementele pe care se sprijină la rîndul lui temeiul.

În diagrama nr. I se poate urmări mai ușor evoluția celor două elemente. Am luat drept exemplu temeiul în răstimpul de la ianuarie 1697 (7205) pînă la iunie 1699 (7207),[4] pe doi ani și jumătate, deoarece numai acest răstimp ne dă posibilitatea să surprindem atît punctul cel mai ridicat al temeiului, în ianuarie 1697, cît și punctul lui inferior, în iunie 1699. În acest răstimp temeiul este scos în ughi.

Răstimpul anterior celui exemplificat pe diagramă — din ianuarie 1694 (7202) pînă în decembrie 1696 (7205), adică trei ani — are temeiul în bani. Aici nu avem decît limita inferioară, căci punctul inițial e posibil să fi început înainte de-a fi fost trecut în condică.

Răstimpul posterior celui exemplificat — din iulie 1699 (7207), pînă în martie 1701 (7209), adică un an și 9 luni — are temeiul de asemenea în bani. Aici nu există decît punctul inițial, căci limita inferioară nu s-a încheiat în mod normal, din cauza pregătirii reformei fiscale.

Se naște întrebarea de ce temeiul alternează cînd în bani, cînd în ughi. Răspunsul va reieși mai clar din cele următoare.

---

[1] Echivalența unui ughi e de 200 bani, a unui taler e de 133 bani; un taler și jumătate este egal cu un ughi.

[2] Exprimat de *Condică*, p. 70 prin « de un ban *cîle* (по) bani 60 ».

[3] *Ibidem*. p. 272. « Numai un bir » poate fi și în opoziție cu o altă specificare a Condicii de sub birul de lună. La exemplul de pe octombrie, se spune: « Ș pre acești bani <care sînt 3 800> s-au scos două biruri . . . , la amîndouă de un ban, *cîle* bani 60 ». Această specificare nu aduce însă nimic nou, fiindcă « acești bani » se înmulțesc numai cu 60 și nu cu 120, cum *ar fi normal la două biruri*.

[4] *Ibidem*, p. 272 și 492.

Județe	oct. 1694 (7203) Birurile de luna lui octombrie pre județe ce s-au așezat pre birnici de un ban, cîte bani 60		nov. 1694 (7203) Birurile de luna lui noiembrie pre județe ce s-au așezat pre birnici de un ban, cîte bani 60	dec. 1694 (7203) Birurile de luna lui decembrie pre județe ce s-au așezat pre birnici de un ban, cîte bani 60	
	bani bani bani ughi	%	bani bani bani ughi	bani bani bani ughi	bani
Buzău . . .	120 × 60 = 7 200 = 36	3,14	la fel, ca în luna precedentă	100 × 60 = 6 000 = 30	
Saac . . .	130 × 60 = 7 800 = 39	3,42	»	la fel, ca în luna precedentă	
Prahova . .	500 × 60 = 30 000 = 150	13,20	»	»	
Ialomița . .	330 × 60 = 19 800 = 99	8,68	»	200 × 60 = 12 000 = 60	
Elhov . . .	440 × 60 = 26 400 = 132	11,57	»	la fel, ca în luna pre.edentă	
Dîmbovița .	90 × 60 = 5 400 = 27	2,37	»	»	
Vlașca . .	190 × 60 = 11 400 = 57	5,00	»	»	
Teleorman .	40 × 60 = 2 400 = 12	1,05	»	»	
Mușcel . . .	100 × 60 = 6 000 = 30	2,64	»	»	
Argeș . . .	300 × 60 = 18 000 = 90	7,92	»	280 × 60 = 16 800 = 84	
Olt	100 × 60 = 6 000 = 30	2,64	»	80 × 60 = 4 800 = 24	
Romanați .	350 × 60 = 21 000 = 105	9,21	»	la fel ca în luna precedentă	
Vîlcea . . .	70 × 60 = 4 200 = 21	1,84	»	62 × 60 = 3 720 = 18	120
Dolj . . .	300 × 60 = 18 000 = 90	7,92	»	la fel ca în luna precedentă	
Gorj	480 × 60 = 28 800 = 144	12,64	450 × 60 = 27 000 = 135	»	
Mehedinți .	260 × 60 = 15 600 = 78	6,84	la fel ca în luna precedentă	»	
	3 800 × 60 = 228 000 = 1 140		3 770 × 60 = 226 200 = 1 131	3 572 × 60 = 214 320 = 1 071	120

Pe diagramă, linia temeiului (linie subţire) coboară treptat în acelaşi timp cu cea a birului de lună (linie plină) timp de 9 luni. Mai departe, ele se despart; linia subţire continuă să coboare, pe cînd cea plină urcă, căutînd să se menţină la acelaşi nivel. Descreşterea se petrece cînd la un judeţ, cînd la altul, la mai multe sau la toate deodată. Scăderea era reală şi în folosul judeţului scăzut, faţă de cele nescăzute. Vistieria da, pentru o clipă, satisfacţie ţărănimii nemulţumite de apăsarea fiscală dintr-un judeţ (faţă de altele). O dovedeşte descreşterea temeiului. Dar aceasta nu era decît o iluzie, şi o arată încasarea birului. Acesta e ridicat prin înmulţirea temeiului cu un coeficient fixat de vistierie, coeficient din ce în ce mai mare, după măsura scăderii temeiului. Astfel patru luni e de $1^1/_2$ ughi, apoi 11 luni e de 2 ughi, iar apoi de 3 ughi timp de 6 luni. Astfel birul e readus aproape la aceeaşi sumă ridicată. Şi aici este iluzia uşurării. Nu fără motiv, Del Chiaro remarca abilitatea lui Brîncoveanu în jupuirea oii fără ca aceasta să zbiere[1]. Cu aceasta avem şi răspunsul la întrebarea de ce în cele trei răstimpuri ale birului de lună, arătate mai înainte se schimbă forma temeiului (de două ori în bani şi o dată în ughi); schimbarea era numai în formă fără să aducă vreun fel de uşurare.

De sigur că şi statul nostru feudal se zbătea atunci în contradicţii: pe de o parte nemulţumirea ţărănimii, care impunea micşorarea birurilor, iar pe de altă parte cerinţele crescînde ale turcilor care duceau la mărirea birurilor.

Am arătat că cele trei răstimpuri sînt marcate de evoluţia temeiului prin puncte maxime şi puncte minime. Din tabloul de mai jos, se poate vedea procentul de participare al judeţelor la aceste puncte :

	I (temeiul, în bani) *1694 ian.—1696 dec.* punct inferior	II (temeiul, în ughi) *1697 ian.—1699 iulie* punct maxim-punct inferior		III (temeiul, în bani) *1699 aug.—1701 martie* punct maxim
Buzău	1,77%	2,22%	3,12%	3,25%
Saac	3,55%	3,33%	3.60%	4,00%
Prahova	15.84%	15,54%	12,34%	12,50%
Ialomiţă	4,67%	3,70%	3,95%	4,00%
Elhov	7,37%	7,40%	7,19%	7,00%
Dîmboviţa	4,37%	4,81%	7,19%	7,50%
Vlaşca	5,46%	5,92%	6.47%	6,50%
Teleorman	1,77%	2,22%	2,15%	2,25%
Muscel	3,82%	3,70%	6.11%	5,50%
Argeş	6,01%	6,29%	5,75%	6,50%
Olt	2,18%	2,22%	2,84%	3,00%
Romanaţi	11, 4%	11,84%	11,15%	10.00%
Vîlcea	2,78%	2,59%	1,83%	2.25%
Dolj	5.73%	5,55%	5.75%	6,25%
Gorj	16,39%	15,91%	14,38%	13,50%
Mehedinţi	6,55%	6,66%	6,18%	6,00%

Schimbările arată o tendinţă de echilibrare, fiindcă procentele nu diferă prea mult[2]. În general cele ridicate scad, iar cele mici se urcă.

[1] Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Bucureşti, 1914, p. 157.

[2] La judeţul Dîmboviţa diferenţa pare mai inexplicabilă.

Pînă aici, existenţa unui sistem logic de impunere este dată sub o formă prea generală, la judeţe. Dar în cadrul judeţului nu ştim la ce fel de sate se aplică, şi la cîte din ele. De asemenea, el a fost arătat ca o bază numai pentru birul de lună. El însă se mai întîlneşte şi la alte biruri. Acestea sînt:

În ciclul 7202 ⟨1693 dec. — 1694 aug.⟩

rînduiala cailor,
rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti,
rînduiala fînului,
rînduiala găleţii.

În ciclul 7203 ⟨1694 sept. — 1695 aug.⟩

rînduiala mierii, { acum apar
rînduiala de birul mierii, } în Condică
rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti,
rînduiala fînului,
rînduiala găleţii.

În ciclul 7204 ⟨1696 sept. — 1696 aug.⟩

rînduiala mierii,
rînduiala de birul mierii,
rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti (în ciclul următor e suprimat),
rînduiala fînului,
rînduiala găleţii,
rînduiala unui bir pentru poclonul hanului,
rînduiala unui bir pentru cheltuiala slugeriei (acum apare).

În ciclul 7205 ⟨1696 sept. — 1697 aug.⟩

rînduiala mierii,
rînduiala de birul mierii,
rînduiala fînului (dispare în ciclul următor),
rînduiala găleţii,
rînduiala unui bir pentru cheltuiala jicniţei.

În ciclul 7206 ⟨1697 sept. — 1698 aug.⟩

rînduiala mierii,
rînduiala de birul mierii,
rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti,
rînduiala unui bir pentru cheltuiala capichehaielelor de oaste.

În ciclul 7207 ⟨1698 sept. — 1699 aug.⟩

rînduiala mierii,
birul mierii,
rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti (dispare în ciclul următor).

În ciclul 7208 ⟨1699 sept. — 1700 aug.⟩

rînduiala unui bir pentru poclonul hanului,
rînduiala unui bir pentru cheltuiala jicniţei (dispare în ciclul următor).

În ciclul 7209 ⟨1700 sept. — 1701 aug.⟩

rînduiala mierii, } (dispar în ciclul următor).
birul mierii, }

Temeiurile acestora sînt aproape în întregime egale cu temeiurile birului de lună din luna respectivă. De exemplu, dacă temeiul birului de lună din octombrie 7206 este de 623 ughi, iar birul de lună din octombrie este de 934 1/2 ughi (rezultat al înmulţirii temeiului cu 1 1/2), birul mierii încasat şi el în octombrie 7206 are exact acelaşi temei de 623 ughi, iar birul se ridică la 3 115 ughi (ca rezultat al înmulţirii temeiului cu 5; deci, ceea ce diferă e coeficientul).

În acest caz, dacă am compara în procente cele două biruri (presupunînd că nu ne-ar fi dat Condica elementul comun şi l-am fi dedus noi prin comparaţia procentelor) vedem că procentele lor se suprapun.

Din enumerarea de mai sus se observă că două dări de la apariţia şi pînă la dispariţia lor sînt cu temei: rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domneşti şi rînduiala fînului. Altele apar cu temei o dată sau de mai multe ori, însă nu întotdeauna cînd sînt impuse. De exemplu, rînduiala cailor figurează de cinci ori existentă pe judeţe, însă numai o singură dată — în 7202 — este încasată după temei. Poclonul hanului, din cele şase ori cînd figurează pe judeţe, numai de două ori este cu temei.

Altele, ca rînduiala mierii şi birul mierii, din cele şapte ori cînd sînt încasate, numai o singură dată nu au specificat temeiul, sau ca rînduiala găleţii, care a cincea şi ultima dată face excepţie de la temei.

Nu sînt mărturii directe care să ne explice cauza inconsecvenţelor de mai sus, să ne dezlege problema de ce, de exemplu, rînduiala cailor în 7202 februarie se ia după temei, iar în 7203 şi 7205 nu se ia la fel. Însăşi condica spune că această dare în cei trei ani s-a pus pe « birnici », deci pe aceeaşi categorie de impuşi — şi că deci nu se adaugă vreo alta nouă sau deosebită. Normal ar fi fost ca în 7203 şi în 7205, birnicii să plătească în aceeaşi lună aceeaşi cotă-parte la diversele biruri din luna respectivă. Aşa cum în 7202, temeiul stă la baza atît a birului de lună din februarie cît şi la baza rînduielii cailor din februarie, tot aşa ar fi trebuit să se întîmple şi în 7203 şi 7205. Aşa cum procentul de participare pe judeţe se suprapune în 7202, tot aşa ar urma să fie şi în 7203 şi 7205. Totuşi din tabloul de la p. 223 se vede că procentele nu se mai suprapun; ele se apropie într-o oarecare măsură în 7203, dar în 7205 se deosebesc mai mult.

S-ar impune de aici concluzia că birnicii care plătesc birul de lună nu sînt totdeauna aceiaşi cu birnicii care plătesc în aceeaşi lună şi alte biruri? E greu de acceptat această concluzie. Însă e greu de dovedit şi că birnicii sînt aceiaşi la diverse biruri, în aceeaşi lună.

Cu toate diferenţele de procentaj semnalate mai sus, cu toată lipsa specificării în condică a temeiului, totuşi un element asemănător trebuie să fi stat la baza încasării. E greu de determinat acest temei în toate cazurile, este adevărat, dar să nu se uite că această condică generaliza datele pe care le conţineau diversele catastife de vistierie ajutătoare. Cum intervenea o cît de mică schimbare, condica nu mai menţiona temeiul, ceea ce nu însemna lipsa lui. Dacă rînduiala mierii şi birul mierii se iau după temei, în 6 ani (7203, 7204, 7205, 7206, 7207 şi 7209), iar o singură dată, în 7208, nu se ia după temei, oare poate dovedi aceasta că aceiaşi birnici care le plătiseră cu

Județe	Rînduiala cailor pe satele de bir[1] 7202 februarie	Rînduiala cailor pe satele de bir[2] 7203 martie			Birul cailor pe birnici[3] 7205 mai			Rînduiala de dajdea pentru 400 cai pe siliști[4] 7204 febr.		
	suma încasată	suma încasată	în procente	în procente temeiul în luna ian.—martie	suma încasată	în procente	în procente temeiul de luna mai	suma încasată	în procente	în procente temeiul pe ian.—martie
Rîmnicul Sărat	—	—	—	—	—	—	—	250	4,81%	—
Buzău	166½ 33	83 66	2,32%	2,65%	255	4,55%	2,39%	180	3,46%	1,58%
Saac	141½ 33	116½ 33	3,24%	3,41%	220	3,95%	3,31%	180	3,46%	3,36%
Prahova	500	450	12,52%	13,25%	700	12,53%	15,65%	600	11,56%	14,73%
Ialomița	416½ 33	283 66	7,89%	5,69%	240	4,30%	3,68%	400	7,70%	5,78%
Elhov	500	433 66	12,06%	12,14%	450	8,06%	7,36%	550	10,59%	11,56%
Dîmbovița	75	83 66	2,32%	2,66%	320	5,74%	5,07%	280	5,39%	3,15%
Vlașca	183 66	150	4,18%	5,32%	324	5,83%	5,98%	280	5,39%	5,25%
Teleorman	116½ 33	33 66	0,93%	0,95%	140	2,50%	2,30%	120	2,31%	1,05%
Mușcel	116½ 33	100	2,78%	2,85%	284	5,08%	3,68%	150	2,86%	3,15%
Argeș	416½ 33	333 66	9,28%	7,98%	300	5,37%	6,44%	350	6,74%	7,36%
Olt	116½ 33	83 66	2,32%	2,08%	100	1,79%	2,03%	100	1,92%	2,31%
Romanați	416½ 33	366½ 33	10,21%	10,64%	553	10,00%	11,97%	450	8,66%	11,56%
Vîlcea	83 66	66½ 33	1,86%	1,90%	240	4,30%	2,30%	300	5,77%	2,31%
Dolj	333 66	300	8,35%	8,73%	360	6,45%	5,24%	200	3,85%	5,78%
Gorj	500	416½ 33	11,80%	12,14%	785	14,07%	16,11%	550	10,59%	14,71%
Mehedinți	333 66	283 66	7,89%	7,60%	306	5,48%	6,44%	250	4,81%	6,73%
Total	ughi 4 416½ 33	ughi 2 583 66			ughi 5 577			ughi 5 190		

[1] *Condica*, p. 18.
[2] *Ibidem*, p. 101.
[3] *Ibidem*, p. 305.
[4] *Ibidem*, p. 188.

temei şi înainte şi după 7208, nu le plătesc la fel în 7208? De sigur că şi în acest an, au fost aceiaşi birnici impuşi pe aceeaşi bază, ca şi în ceilalţi ani. Dar faptul că amîndouă obligaţiile au fost ridicate o dată, iar în plus a fost adăugată impunerea şi pe silişti, a împiedicat vistieria să specifice temeiul, care era deosebit probabil la diversele categorii de oameni.

În concluzie, temeiul constituie un element de impunere bine precizat pentru birul de lună şi altele, arătate mai înainte, fără a-l putea extinde la toate birurile şi rînduielile, din lipsa unor dovezi precise.

Rostul acestui element era bine definit în situaţia de dependenţă de atunci a ţării faţă de turci. Aceştia, în afara haraciului şi a peşcheşurilor, impuneau ţara la multe obligaţii neprevăzute. Domnia nu ştia precis dinainte greutăţile ce vor cădea asupra ţării, din partea turcilor, cînd vor veni ele şi la cît se vor ridica. Ele urmau să fie repartizate pe ţară. Ca să nu apese pe unii mai puţin şi pe alţii mai mult, cel puţin în cadrul aceloraşi categorii, repartiţia trebuia făcută în mod cît de cît egal. Pentru acest scop folosea elementul de bază de care am vorbit pînă acum.

Un alt element de bază la impunere este «lipsa haraciului». Nu o arată condica, ci documentul deja citat mai înainte din 1688 (7197) decembrie 9. Constantin Brîncoveanu, împuternicind satul Flămînzeşti al mănăstirii Argeş să aibă pace de birarii care umblă cu birul fînului şi cu găleata şi cu birul ruptorilor de lună, adaugă: «Ei în rînduiala ţarăi nu sînt scrişi în vistieria domniei mele, pentru că am pus domnia mea de i-au căutat şi la catastih în vistieria domniei mele, şi ei nici la o rănduială împreună cu alalte sate nu s-au aflat scrişi, pentru că toate orănduialele după lipsa haraciului s-au scos»[1].

Trebuie remarcat că lipsa haraciului este punctul de sprijin numai pentru rînduieli, nu şi pentru biruri.

Specificarea aceasta poate fi luată şi în sensul că unele dări din cele multe se grupează la catastif la un loc cu lipsa haraciului, aceasta fiind cea mai importantă dintre ele, dar şi în sensul că participarea satelor se face proporţional cu suma luată la lipsa haraciului (accentuez: proporţional, fiindcă lipsa haraciului niciodată nu e egală cu celelalte dăjdi, fie biruri, fie rînduieli). În acest caz, lipsa haraciului ar constitui şi ea o bază de impunere.

Totuşi împotriva acestei a doua interpretări se opun mai multe argumente. În documentul de mai sus, dacă se adaugă specificarea respectivă de la urmă, ea este ca o justificare a vistieriei faţă de strîngătorii de biruri pentru a le arăta de ce sînt opriţi să ia birul fînului, găleata şi birul ruptorilor de lună de la satul Flămînzeşti. Acestea — cel puţin acestea — constituie rînduieli după lipsa haraciului.

În condică, unde sînt arătate mai amănunţit încasările, găleata şi fînul sînt numite totdeauna rînduieli. (Cît priveşte birul ruptorilor de lună nu-l pot identifica; pare să fie birul de lună). Aceste rînduieli nu sînt încasate după lipsa haraciului, ci după un temei care îşi urmează linia lui independentă. El nici nu începe la lipsa haraciului şi nici nu se termină la ea. Deci lipsa haraciului nu constituie un temei, ci era darea mai importantă în grupa rînduielilor. Valoarea ei e comparativă fiindcă suma încasată la ea era mai ridicată decît la celelalte din acelaşi grup. Mai mult, lipsa haraciului nu pare

---

[1] Arh. St. Buc., Ep. Argeş, II/67.

independentă. Ea merge paralel cu haraciul, dacă nu chiar depinde de el, cum se vede mai jos:

	haraciul[1] martie 7203 suma încasată		lipsa haraciului[2] martie 7203 suma încasată
Rîmnicul Sărat	1 000	—	1 000
Buzău	300	3,25%	300
Saac	400	4,34%	400
Prahova	1 050	11,52%	1 050
Ialomiţa	600	6,52%	600
Elhov	1 100	11,95%	1 000
Dîmboviţa	300	3,25%	300
Vlaşca	400	4,34%	400
Teleorman	100	1,88%	100
Muscel	300	3,25%	300
Argeş	700	7,60%	700
Olt	250	2,71%	220
Romanaţi	950	10,32%	950
Vîlcea	350	3,91%	350
Dolj	750	8,15%	750
Gorj	1 000	10,87%	1 000
Mehedinţi	650	7,07%	650
	10 200	ughi	10 070 ughi

Sumele încasate sînt asemănătoare ajungînd pînă la suprapunere, cu o mică diferenţă la judeţele Ilfov şi Olt. S-ar putea ca situaţia să se fi schimbat în intervalul dintre 1688 (data documentului) şi 1695 (data exemplului nostru), cînd apar şi haraciul şi lipsa haraciului prima dată în condică. Oricum însă, precizarea documentului nu contrazice datele privind temeiul. Se confirmă astfel existenţa unor grupuri de obligaţii fiscale puse numai asupra unora din categoriile de impuşi.

Problema ce se ridică în continuare este aceea a bazei de impunere la celelalte biruri, biruri mai mari şi mai multe decît cele cu temei. Judeţele au într-adevăr o participare la impunere, proporţională în linii mari, însă nu surprind un element comun. O singură mărturie am găsit, care dă mai degrabă sugestia unei corelaţii dintre biruri.

La rînduiala de seama a doua, din 1 iunie 1695 (7203), se spune: « s-au rănduit pre judeţe... să dea cu toţii, afară de boiarii mazili *şi* sutaşii *şi* slujitorii *şi* neguţătorii *şi* cămărăşeii *şi* dărăbanţii *şi* pop[i]i *şi* scutelnicii *şi* călării *şi* pedeştri *şi* martalogii »[3]. Iar la dajdea pentru 6 000 oi de trimis la Belgrad, de la 26 iunie 1695 (7203), « s-au socotit de au dat cu toţii, ca şi la seama a doua, afară den călăraşi *şi* dărăbanţi »[4].

[1] *Condica*, p. 106.
[2] *Ibidem*, p. 108.
[3] *Ibidem*, p. 131.
[4] *Ibidem*, p. 128.

Suma încasată la seama a doua este de 23 387 de ughi, pe cînd la dajdea de 6 000 oi este de 5 000 ughi. «Au dat ca şi la seama a doua» trebuie înţeles în sensul că unele categorii au contribuit şi la una şi la alta, nu cu aceeaşi sumă, *ci în aceeaşi proporţie*. Greutatea constă în a determina care sînt acele categorii comune şi uneia şi alteia. «Cu toţii» poate să subînţeleagă toată ţara cu excepţia celor enumeraţi, dar «cu toţii» poată să subînţeleagă toate satele din ţară.

E mai puţin probabil ca acel «cu toţii» să subînţeleagă toată ţara, fiindcă atunci la seama a doua s-ar include categoriile nespecificate ca excepţie, cum ar fi veliţii boieri şi vătafii de plai. Dar aceştia plătesc mai rar ca ceilalţi, şi nu aveau să facă excepţie aceste categorii tocmai acum, adică să contribuie acum cînd ceilalţi sînt exceptaţi. Mai departe chiar condica se contrazice la aceeaşi seamă a doua: în titlu spune că dărăbanţii sînt exceptaţi, iar mai jos arată că plătesc 1 337 ughi.

Rămîne să înţelegem «cu toţi» în sensul contribuţiei tuturor satelor, legînd astfel fraza «s-au socotit să dea cu toţii pre judeţe». În acest caz însă e mai greu de explicat ce vrea să spună condica prin acea excepţie atît de la seama a doua cît şi la dajdea celor 6 000 oi. Se compară aceasta cu seama a doua, dar excepţiile nu mai sînt la fel. Atunci în ce sens se mai aseamănă, cînd e vorba de categorii? Nu ne ocupăm de determinarea categoriilor, ci ne-am abătut dinadins pentru a arăta cît de complicată e găsirea unui punct de sprijin, cît de grea e determinarea unui punct comun, chiar acolo unde condica îl menţionează categoric. E explicabil de ce acei care vor fi încercat să intre în acest labirint al condicii, vor fi renunţat din cauza lipsei unui fir de legătură.

Din compararea cifrelor semii a doua din 1 iunie 1695 cu cele ale dajdiei de 6 000 oi din 26 iunie 1695, se găsesc următoarele procentaje de participare a judeţelor;

	seama a doua iunie 1 în procente	suma încasată ughi	dajdea pentru 6 000 oi iunie 26 în procente	suma încasată ughi
Rîmnicul Sărat	11,56%	2 400	10,40%	520
Buzău	3,13%	650	3,30%	165
Saac	3,13%	650	3,60%	180
Prahova	9,63%	2 000	9,40%	470
Ialomiţa	5,78%	1 200	5,40%	320
Elhov	9,63%	2 000	10,40%	520
Dîmboviţa	3,37%	700	4,00%	200
Vlaşca	5,78%	1 260	4,80%	240
Teleorman	3,13%	650	2,00%	100
Muşcel	1,68%	350	2,30%	115
Argeş	6,02%	1 250	7,00%	350
Olt	1,93%	400	1,80%	90
Romanaţi	7,71%	1 600	8,00%	400
Vîlcea	5,30%	1 100	5,40%	270
Dolj	5,78%	1 200	4,60%	230
Gorj	8,19%	1 700	9,80%	490
Mehedinţi	8,19%	1 700	6,80%	340
		20 750 ughi		5 000 ughi

Din compararea cifrelor reiese ideea unui raport de dependenţă între diversele obligaţii, dar aceasta nu are siguranţa elementului de care am vorbit mai înainte, temeiul.

Generalizînd această metodă de comparare a procentelor pe un ciclu întreg (de exemplu cel din 7203) ca să ne dăm seama de existența interdependenței dintre biruri și rînduieli, avem o situație similară celei de mai sus.

Dacă chiar acolo unde există temeiul — elementul sigur de legătură dintre birurile de lună și alte cîteva menționate la p. 221—222 — se constată variațiile de procentaj, variații asemănătoare ca și la celelalte obligații fără temei, nu sîntem îndreptățiți să tragem concluzia că și aceste din urmă aveau un element asemănător temeiului pe care ele se altoiau? De sigur că-l aveau, dar el nu poate fi determinat sub o formă oarecare.

Ne-am ocupat pînă aici de județe. Alături de ele mai erau însă și breslele, pe care le-am numit fiscale, spre a le deosebi de cele meșteșugărești. La suma încasată de vistierie în dreptul lor există la cele mai multe dintre ele o indicație: «de nume», «birul drept», «îndoit», sau «ruptoarea lor».

Specificarea «de nume» se întîlnește atît la bresle cu bir drept, cît și la cele cu ruptoare. Ea dovedește că vistieria avea evidența nominală a impușilor diverselor categorii. Astfel sînt neguțătorii[1], sutașii[2], logofeții de divan[3], slujitorii[4], dărăbanții[5], scutelnicii pedeștri[5]. De sigur că și cele fără această indicație «de nume» nu făceau excepție. Veliții boieri și boierii mazili nu o au înscrisă în dreptul lor și totuși în condică există înscrierea lor nominală[6] și deci și impunerea lor «de nume». Prin «nume» se înț lege familia impusului cu fiii nedespărțiți din casă[7], iar cîteodată și a oamenilor străini legați de casa respectivă, cum ar fi calfele la neguțători[8]. Suma tuturor numelor la o breaslă forma birul drept. Să-l urmărim la neguțători, fiindcă aceștia participă la ambele sisteme: de bir drept și ruptoare. În momentul în care îi surprindem prima dată în condică, în ianuarie 1694 (7202), ei plătesc îndoit[9], adică 720 ughi, ceea ce revine la un bir drept: 360 ughi. Dar chiar în cursul aceluiași an, birul drept scade la 300, apoi la 292 ughi. Mai departe continuă scăderea lui la 250 în 1696, la 220 în 1697 și la 200 în 1699[10], fără a mai menționa și alte etape intermediare, în cursul fiecărui an.

Această micșorare nu atingea însă și cuantumul veniturilor. Vistieria proceda ca și la temei: înmulțea birul drept de două, de trei sau de mai multe ori, după cum cereau împrejurările. Temeiul ca și birul drept formau elementul de bază al birurilor. O dată fixate, ele prezentau apoi un caracter de stabilitate. Datorită existenței acestora, vistieria putea să treacă la reducerea numărului termenelor de încasare. Luînd de exemplu pe neguțători, aceștia plăteau în:

7202	11	biruri drepte la 9 termene
7203	13	biruri drepte la 9 termene
7204	15 1/2	biruri drepte la 8 termene
7205	15 1/2	biruri drepte la 7 termene
7206	18	biruri drepte la 9 termene

[1] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 29.
[2] *Condica*, p. 6, 264.
[3] *Ibidem*, p. 6.
[4] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 17, 18.
[5] *Condica*, p. 264, 360, 447.
[6] *Ibidem*, p. 487—488, 553—554.
[7] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 24.
[8] *Ibidem*, f. 29.
[9] *Condica* p. 12.
[10] *Ibidem*, p. 27, 54, 221, 239, 283, 506.

Micşorarea treptată a sumei birului drept, aducea după sine înmulţirea lui cu un coeficient din ce în ce mai mare: aici de la 11 la 18.

Termenele de încasare rămîn însă în număr constant. De sigur că acestea puteau să fie reduse (ca număr) şi la jumătate prin concentrarea în acelaşi timp a mai multor biruri drepte. Nu era vorba decît de un pas, lucru care, pentru categoria aleasă drept exemplu, cea a neguţătorilor (bucureşteni) se şi face în 1700 (7208) martie 25[1] cînd li se acordă ruptoarea de 4 000 ughi cu plata de patru ori pe an. La fixarea ruptorii, vistieria ţinea seama de suma plătită anterior. La breasla citată, încasările anuale anterioare erau între 4 000 şi 4 700 ughi.

A trece de la bir drept şi temei la ruptoare însemna un avantaj pentru ruptaşi. Şi satele şi breslele se străduiesc să o capete. Pentru ei însemna o uşurare. Documentele o arată şi condica o înregistrează. În 29 mai 1698 (7206)[2] cînd preoţii din eparhia Buzăului se plîng de rîndul dăjdilor că «viindu-le adesea, foarte le pasă şi le iaste cu nevoie», domnul hotărăşte ca «să nu fie supăraţi în toată vremea cu dăjdi în rînd cu ţara» ci să dea «de patru ori pe an» 2 000 ughi. E elocventă antiteza: pe de o parte «adesea» şi «în toată vremea», pe de alta: «patru ori pe an».

Răstimpul între termene e mai lung şi oamenii au răgazul «să răsufle». Ei pot între timp să-şi vîndă produsele sau să-şi realizeze cîştigurile, cu mai mult spor. Nu mai sînt hărţuiţi de mulţimea soroacelor.

Ruptoarea se aduce la vistierie: ea uşura astfel şi operaţiile de încasare. Dar în acelaşi timp îi ferea pe ruptaşi de vizita frecventă şi întreţinerea costisitoare a cislaşilor şi a strîngătorilor de bir. Îi scutea pe ruptaşi şi de răspunderea în cazul cînd alţii nu-şi plăteau birurile[3].

De asemenea, la ruptoare, se făceau scutiri pentru unele bucate şi înlesniri la plata obligaţiilor directe pentru ele[4].

Deşi trecerea de la sistemul birului drept la cel al ruptorii se putea face foarte uşor, vistieria nu a trecut la el pentru toată ţara, decît abia în octombrie 1701 (7210). E ceea ce s-a numit reforma lui Constantin Brîncoveanu. De ce nu s-a făcut totuşi mai înainte? Era nevoie şi de anumite împrejurări favorabile. Mulţimea dărilor crescuse sub presiunea turcească şi numele lor arăta obligaţiile de împlinit. Dar acestea erau atît de «bogate», încît vistieria trecuse la fărîmiţarea şi mai mare a veniturilor decît era înainte. Ceea ce a şi făcut, lăsîndu-se dusă de necesităţi. În ciclul:

7203 sînt 34 de încasări (deci şi 34 de termene)
7204 sînt 37 de încasări
7205 sînt 36 de încasări
7206 sînt 38 de încasări

Cu toată creşterea numărului încasărilor, tot nu se putea face o echivalare între numărul obligaţiilor şi numele veniturilor. Un bir nu mai corespundea

---

[1] Acad. R.P.R., ms. MLXIX, f. 29.
[2] *Ibidem*, f. 24.
[3] *Ibidem*, f. 29.
[4] *Ibidem*, f. 24.

unei singure destinații. Această situație face ca vistieria să-și dea seama că termenele pot fi reduse ca număr:

în 7207 scad la 31,
în 7208 scad la 27,
în 7209 scad la 19.

Începe suprimarea întîi a celor mai mărunte: ca rînduiala fînului[1], rînduiala găleții[2], cheltuiala slugerei[3], rînduiala unui bir pentru lucrul viilor domnești[4], rînduiala unui bir pentru cheltuiala jicniței[5]. Nevoile împlinite de aceste dări nu încetează totuși. Pe de altă parte prin încheierea păcii de la Carlovitz (1699), obligațiile țării noastre, cum ar fi carele de Belgrad[6], boii de Belgrad[7], vacile și oile pentru conacele tătarilor[8], cerute de turci la ducerea războiului cu austriacii, încetează și ele.

Curînd după aceasta, vistieria trece la reducerea esențială a numărului încasărilor prin concentrarea sumelor lor. Cronica oficială înregistrează astfel evenimentul:

Domnul, în al XIII-lea an al domniei, « împreună și cu sfatul boierilor au aflat ca să facă un așezămînt să știe fiește cine ce să dea într-un an, mai ușurînd pre cei ce se vedea și se părea că sînt îngreuiați și mai slabi și mai adăugînd pre cei ce se vedea că sînt mai ușori și mai cu putere; însă întîi socotind dăjdiile ce au dat țara în trecuții ani și dintr-aceia mult mai jos așezînd-o, au făcut ruptori ca să dea toată țara într-un an de patru ori, care bună socoteală și chiverniseală a țării cunoscînd-o pămîntenii, multă mulțumită au dat mării sale, cunoscîndu-și ușurarea și folosul»[9].

În realitate, concentrarea obligațiilor nu are loc la data aceasta, în octombrie 1701 (7210). Cronicarul o menționează aici, fiindcă acum începe anul fiscal. Dar ea avusese loc încă din aprilie 1701 (7209). Condica înregistrează « rănduiala de dajdea semii a doua ce au ieșit după ruptorile ce s-au făcut»[10].

Concentrarea impunerilor se face acum asupra celor trei semi — cea mare, a doua și a treia — și a haraciului. De unde în perioada de început a condicii, pînă în 1697, ciclul 7206, seama a treia nici nu exista, ea începe de la această dată să ia asupră-și sumele birurilor ce dispar, și crește la cuantumul celorlalte semi. Și mai înainte de reformă, semile reprezentau o sumă mare așa cum se vede în diagrama nr. 2. Deci și pentru asta ele au fost luate drept bază.

Dar motivul principal pentru care, cred, că s-au ales semile, este că acestea nu indicau în denumirea lor vreo destinație, nu erau legate de împlinirea unei singure necesități, și aceasta încă bine precizată.

De exemplu: birul lefilor servea, în întregime și întotdeauna pentru plata lefii slujitorilor și a mutafaracalelor. Acesta avea deci și o funcție bine definită.

---

[1] Apare ultima dată în 1697 (7205) iulie, *Condică*, p. 328—329.
[2] Apare ultima dată în 1698 (7207) septembrie, *Ibidem*, p. 429.
[3] Apare ultima dată în 1699 (7207) noiembrie, *Ibidem*, p. 445.
[4] Apare ultima dată în 1699 (7207) martie, *Ibidem*, p. 471.
[5] Apare ultima dată în 1700 (7208) mai, *Ibidem*, p. 557.
[6] Apare ultima dată în 1698 (7206) febr., *Ibidem*, p. 376.
[7] Apare ultima dată în 1698 (7206) aug., *Ibidem*, p. 427.
[8] Apare ultima dată în 1698 (7206) iulie, *Ibidem*, p. 414.
[9] *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1906, p. 105.
[10] *Condica*, p. 618.

Dar existau de cele mai multe ori şi cazuri inverse. Birul Vozianilor din 1694 (7203) octombrie[1], al cărui nume arată destinaţia lui către cetatea Vozia, nu este folosit nici cel puţin cu un ughi în acest scop. Altele numai în parte erau folosite aşa cum le arătau denumirea. Se petrecuse între timp, ceea ce am numi «depersonalizarea» birurilor.

O dată cu concentrarea obligaţiilor, e normal să se schimbe şi termenele lor de încasare. Cu un ciclu înainte de reformă situaţia era aceasta:

7209	*seama mare* noiem.	*haraciul* ian.	*seama II-a* apr.	*seama III a* iul.
		În ciclul reformei:		
7210	1 oct.	12 dec.	20 febr.	10 mai
		În ciclii următori:		
7211	1 aug. 7210	20 oct.	20 dec.	15 mart.
7212	25 mai 7211	10 oct.	—	—

Din acest punct de vedere se observă că aceste semi — mai tîrziu se vor numi sferturi — nu rămîn fixe şi că între ele nu se introduce un al cincilea «sfert», şi încă numit seama a II-a. Se produce o grăbire a încasării şi nu introducerea unui bir. Pentru seama mare, şi numai pentru aceasta, s-ar putea spune că e o încasare înainte de *încheierea ciclului* cu două luni, fapt care nu putea da însă naştere la nici o încurcătură din partea vistieriei[2].

În urma introducerii reformei, aşa cum arată cronicarul şi cum dovedesc şi cifrele din condică, veniturile vistieriei sînt fixate la sume mai mici. Cu toată bunăvoinţa reformatorului, era totuşi greu să se facă faţă cerinţelor turceşti. Vistieria nu recurge atunci la al cincilea «sfert», ci la scoaterea pe ţară a unei obligaţii noi faţă de prevederile prime ale reformei, vechi însă ca nume.

În ciclul 7211, înainte de seama a III-a, e scoasă dajdea «pentru poclonul vizirului şi al hanului acestui nou şi pentru calga sultan şi alte cheltuieli... cu seraschierul şi cu oştile»[3]. În această singură dajde sînt concentrate cel puţin patru biruri dinainte.

În ciclul 7212, înainte de haraci e scoasă dajdea pentru poclonul împăratului, iar după haraci se scoate lipsa haraciului.

Astfel, prin stabilirea de noi obligaţii, erau completate semile, cînd ele nu ajungeau să acopere cheltuielile ţării.

Oricare ar fi fost însă formele de adaptare ale reformei la împrejurările de moment, reforma ca atare era cerută de transformări sociale, a căror analiză nu poate intra aici, dar dintre acestea una este extinderea procesului de vecinire a ţăranilor şi cu ea o uniformizare lărgită la această categorie socială. Domnii următori nu renunţă la ideea acestei reforme. Faptul că «sferturile»

---

[1] *Condica*, p. 71.

[2] C. C. Giurescu, în *Istoria romînilor*, vol. III, partea a II-a, Bucureşti, 1946, p. 687, vorbeşte de încurcătura vistieriei.

[3] *Condica*, p. 699.

iau locul semilor dovedește numai că reforma capătă aspecte noi, fără ca ideea ei fundamentală să fie abandonată.

★

După experiența acumulată în împrejurări istorice de mai multe secole, vistieria a ajuns în vremea lui Constantin Brîncoveanu la o tehnică fiscală, caracterizată prin următoarele trăsături:

1) Impunerea diferitelor obligații pentru împlinirea sarcinilor fiscale are loc la termene aproape regulate, încît prin repetarea lor formează un ciclu de dări.

2) Denumirea generală a obligațiilor, ca: birul, rînduiala, rînduiala de bir, sataralele, mîncăturile este condiționată de categoria celor impuși la ele. Denumirea specială este condiționată de destinația sau funcția pentru care sînt încasate. Cu timpul se produce o confuzie între aceste raporturi, atrăgînd după sine nevoia revizuirii lor printr-o reformă fiscală.

3) Existența unui element de bază stabil de impunere fixat pe județe, iar în cadrul acestora pe sate, după averea și numărul locuitorilor lor, element numit temei, care multiplicat cu un coeficient, joacă rolul de regulator între posibilitatea (capacitatea) contributivă a țării și împlinirea sarcinilor fiscale ale ei, atît a celor dinăuntru cît și a celor dinafară.

4) Existența unui element de impunere, numit ruptoare, avînd caracterul unei capitații, reprezentînd capacitatea contributivă, fixată însă dinainte pe un an întreg, fără legătură directă cu împlinirea sarcinilor fiscale ale țării.

5) Existența unui sistem fiscal bine închegat, adaptat împrejurărilor istorice, menit în conceperea lui să înlăture abuzurile și bunul plac, sistem care în aplicarea lui nu întotdeauna reușește să-și atingă scopul.

ДОХОДЫ КАЗНЫ КОНСТАНТИНА БРЫНКОВЯНУ ПО ХРОНИКЕ КАЗНЫ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Источником первостепенной важности, указывающим на фискальный гнет, под которым находилась страна при турецких захватчиках, является хроника казны времен Константина Брынковяну со счетами за период декабрь 1693 г. — октябрь 1703 г.

В настоящей работе автор стремится произвести более внимательное исследование этой хроники, останавливаясь в первую очередь, на отраженной в них налоговой системе.

В обложении доходов различаются две главные системы: «руптоаря» и «темейул». Первая носила характер подушной подати, налагаемой поименно, на налогоплательщика, на его дом или семью. Она устанавливалась в начале года и выплачивалась в четыре срока, представляя собой режим, облегчавший многочисленные фискальные обязанности. Те, к которым не применялась эта система, обкладывались по системе «темейул». Это был постоянный элемент, лежавший в основе налогов.

Он назначался в соответствии с платежеспособностью сел. В хронике он обозначен только по уездам.

Сущность системы «темейул» заключалась в установлении по возможности одинаковых обложений в пределах уездов, когда речь шла о них. Все же между уездами и другими категориями существовало неравенство.

И в корпорациях существовала фискальная система, подобная системе «темейул». Существование этого элемента и путаница, происходящая между наименованием доходов и назначением обязательств, в том смысле, что наименование обложений не указывало точно на их назначение, приводит к тому, что казна переходит к пересмотру существующей системы и проводит реформу. Под давлением турок реформа не удерживается в своем первоначальном виде. Все же господари более позднего времени не отказываются от ее основной идеи, что доказывает принесенную ею пользу.

LES REVENUS DU TRÉSOR DE CONSTANTIN BRANCOVAN D'APRÈS LE LIVRE DU TRÉSOR

(RÉSUMÉ)

Le Livre du Trésor de l'époque de Constantin Brancovan, qui renferme des comptes datant de décembre 1693 à octobre 1703, constitue une source d'information de première main en ce qui concerne les exactions fiscales auxquelles se livraient les occupants turcs dans ce pays.

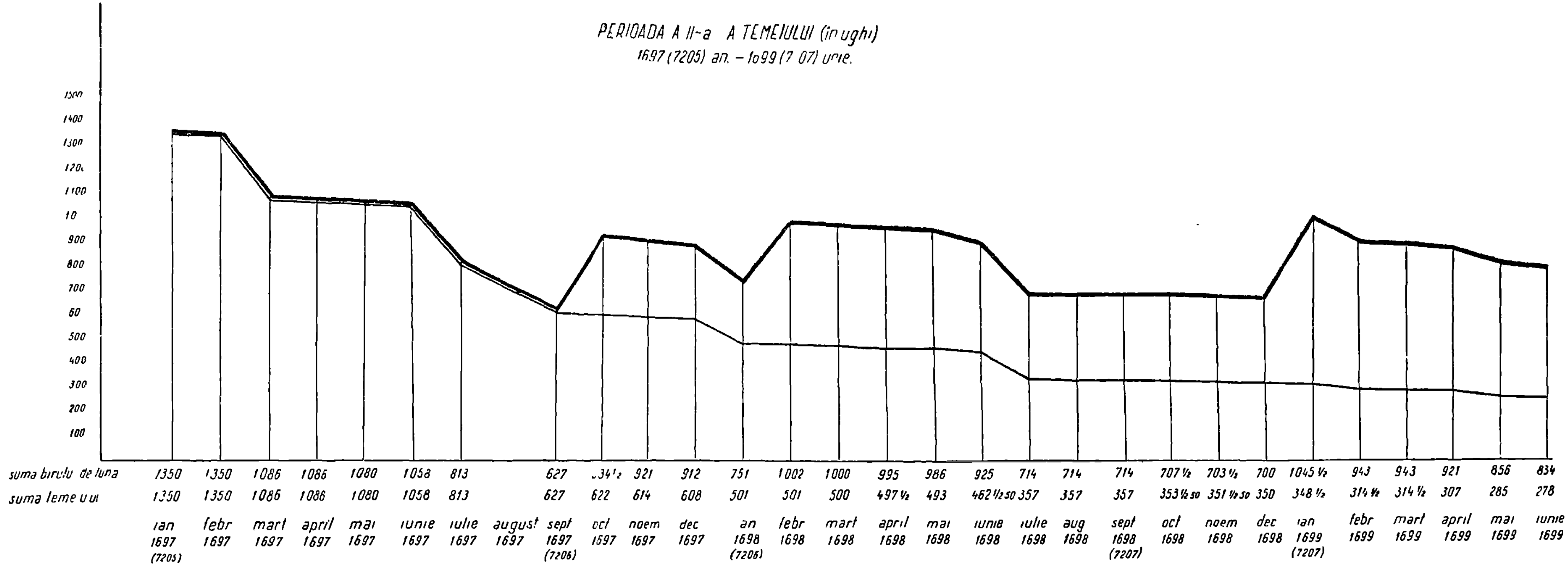
Le présent article s'efforce d'en donner une étude plus approfondie. Pour commencer, l'auteur se limite au système d'imposition, tel qu'il se reflète dans ce livre.

On y distingue deux grands systèmes d'imposition: «ruptoare» et «temei». Le premier offrait le caractère d'une capitation sur les noms, sur les contribuables ou bien sur la maison ou la famille. Il était fixé, au début, pour toute l'année et s'acquittait ordinairement quatre fois par an. Ce système constituait un allègement aux multiples charges fiscales. Ceux qui ne bénéficiaient pas de ce système étaient imposés conformément à celui du « temei ». Cette imposition se fondait sur un forfait. Il était établi d'après la possibilité de contribution des villages. Le registre en question ne le consigne que par « județe » (départements).

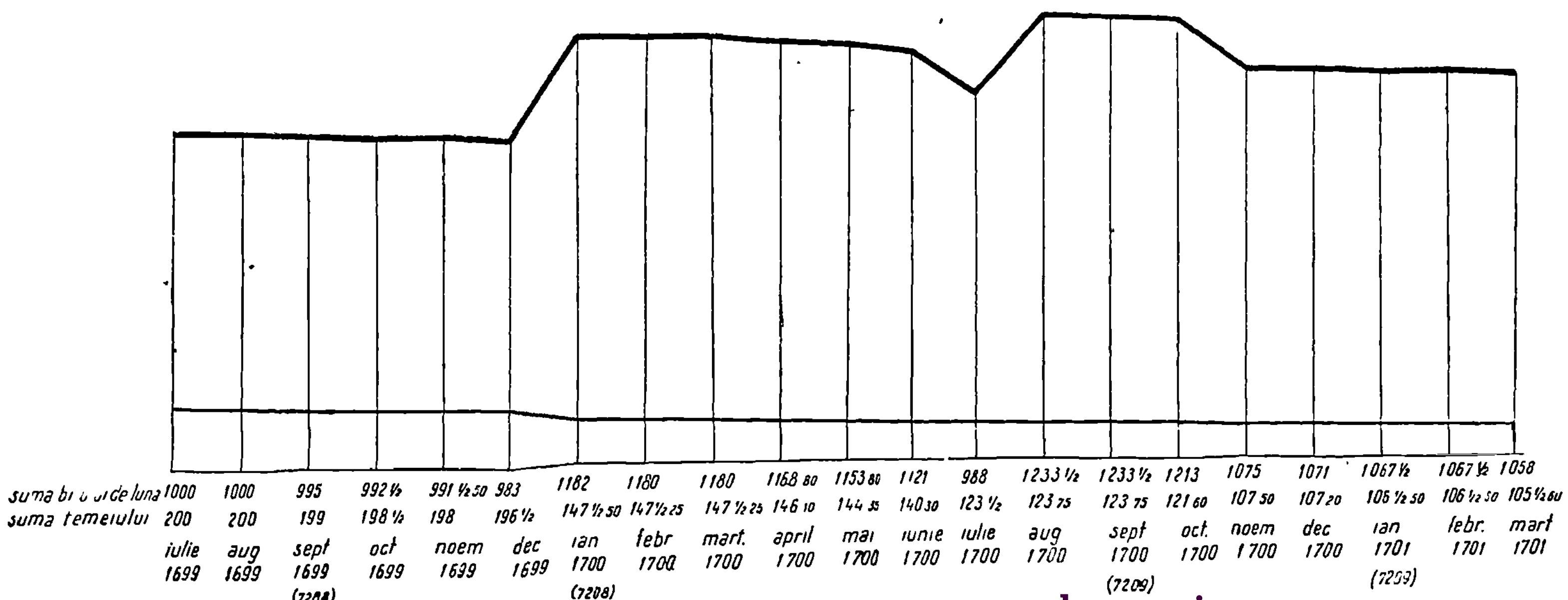
Le «temei» trouvait sa raison d'être dans l'établissement d'une imposition tant soit peu égale pour chaque département. Il existait toutefois une inégalité entre les départements et d'autres catégories imposables.

Les corporations fiscales connaissaient, elles aussi, un système analogue à celui du «temei». L'existence de cet élément et la confusion qui se produit entre l'application des revenus et la destination des obligations, en ce sens que le nom des impôts n'indique plus exactement leur destination, entraînent la révision par la Trésorerie du système existant et l'adoption d'une réforme. Cependant, à cause de la pression turque, cette réforme ne put durer sous sa forme initiale. Les princes qui monteront plus tard sur le trône n'y renonceront pourtant pas, ce qui met en évidence les avantages de cette réforme.

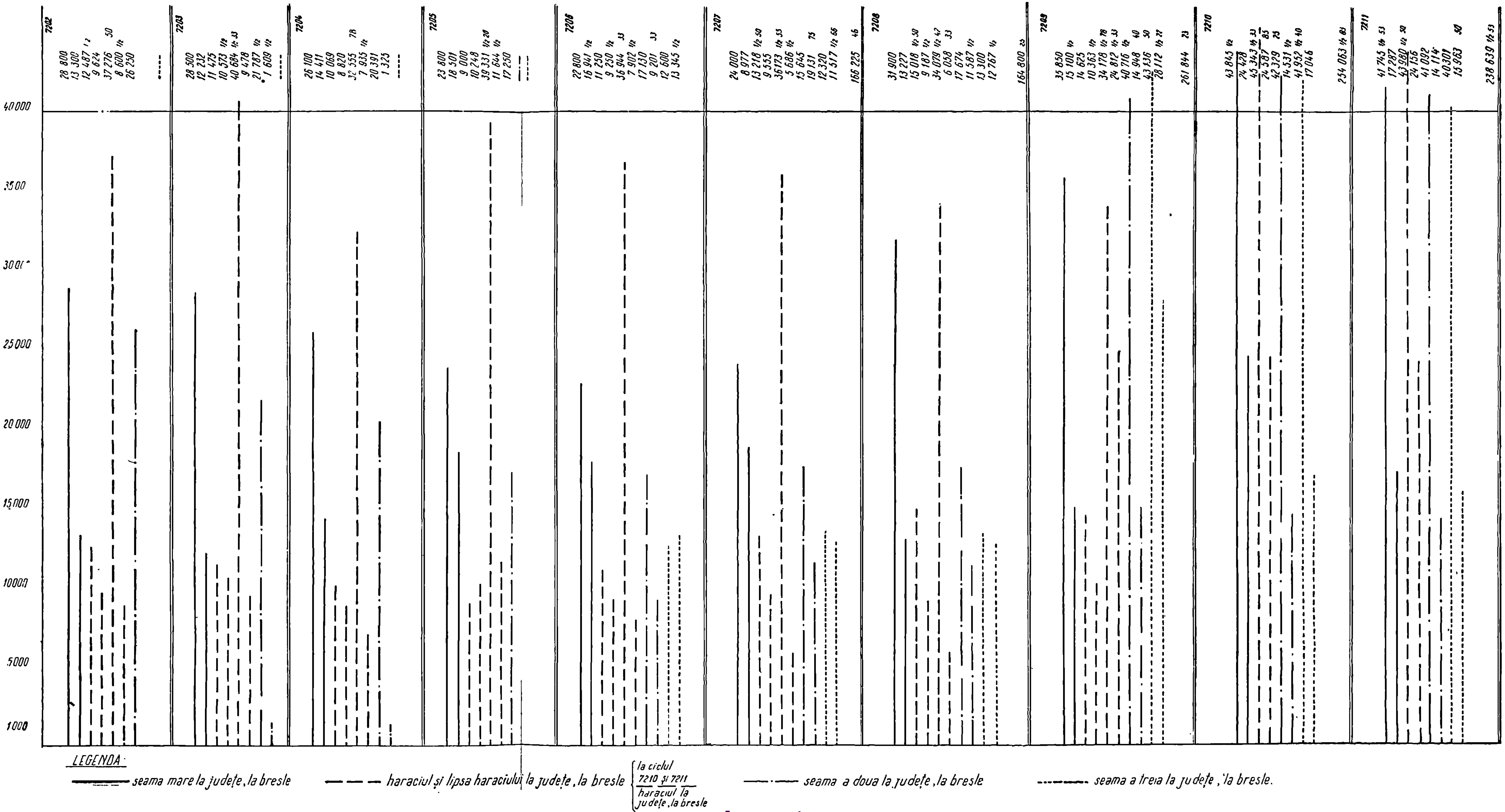
PERIOADA A II-a A TEMEIULUI (in ughi)
1697 (7205) ian. – 1699 (7207) iunie.

PERIOADA A II-a A TEMEIULUI (in bani echivalați in ughi)
1699 (7207) iulie – 1701 (7209) mart

Legenda
Linia birului de lună (incasarea)
Linia temeiului (baza de impunere)

40000
35000
30000
25000
20000
15000
10000
5000
1000
7202
7203
7204
7205
7206
7207
7208
7209
7210
7211
LEGENDA:
seama mare la județe, la bresle
haraciul și lipsa haraciului la județe, la bresle
la ciclul 7210 și 7211 haraciul la județe, la bresle
seama a doua la județe, bresle
seama a treia la județe, la bresle.

CONSIDERAŢII ASUPRA CARACTERULUI ACTIVITĂŢII ADMINISTRAŢIEI RUSE ÎN ŢĂRILE ROMÎNE (1769–1774)

DE

AL. VIANU

Activitatea uriaşă desfăşurată de feldmareşalul P. A. Rumianţev pe tărîmul militar în cursul războiului din 1769–1774 nu l-a împiedicat de a consacra parte din timpul său problemelor legate de administrarea şi organizarea statală a ţărilor romîne.

Rumianţev înţelegea legătura dintre război şi politică; la el strategia era în dependenţă de politică, de aceea el a căutat să întărească poziţia şi influenţa Rusiei în ţările romîne.

În mod firesc, Rumianţev s-a bazat, în primul rînd, pe sprijinul clasei din care făcea şi el parte — boierimea — şi pe biserică, sprijinitoarea directă a feudalismului. Delegaţiile de deputaţi ai boierimii şi bisericii, exponenţii mişcării « naţionale» care cereau « ca la cîrmuirea ţării să fie aristocraţia»[1] au desemnat « după alegerea generală a deputaţilor»[2] componenţa divanurilor ţărilor romîne. Întreaga guvernare a ţărilor romîne a fost efectiv în toată perioada războiului în mîinile boierimii; « voi sînteţi mai departe îndreptători — scrie Rumianţev divanurilor — . . . precum aţi fost şi pînă acuma»[3]. Vechile privilegii ale boierimii şi bisericii au fost întărite de Rumianţev[4]. În Arhivele statului din Bucureşti — fondurile mănăstireşti — se păstrează multe din ordinele date de Rumianţev prin care se acorda scutire completă de dări boierilor şi mănăstirilor[5].

---

[1] Acad. R.P.R., mss. 7, f. 83 v.

[2] Scrisoarea din 17 ianuarie 1770 din Liatîceva a lui Rumianţev către generalul maior Cernoievici, în *Descrierea documentelor şi hîrtiilor care se află în Arhiva din Moscova a Ministerului Justiţiei*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 240.

[3] *Arhiva Romînească* Bucureşti, 1860, ed. a II-a, p. 193–196.

[4] *Uricarul*, VI, p. 414.

[5] Arh. st. Buc., fond. m-rea Doljeşti, doc. 19 bis din 1770; fond. m-rea Strehaia. doc. XIV/39 din 1771; fond. m-rea Socola, doc. VI/67 din 1771; fond. m-rea Adam, doc. IV/51 din 1771; fond. m-rea Polovraci, doc., XV 26 din 1772; fond. m-rea Tofana, doc. din 1772; fond. m-rea Pobrata, doc. din 1772; fond. Cîmpulung doc. LXI/126, LXI/129 din 1772; fond. m-rea Căldăruşani, doc. LI/17, II/23, LXVI/2, LXVI/3, din 1772 etc. etc.

Numărul scutelnicilor care aparţineau boierilor şi vîrfurilor bisericii, « după propria lor declaraţie», alcătuia «aproape o jumătate din popor»[1]. De fapt numărul acestora era cu mult mai mare. După o statistică făcută în ianuarie 1773 în cele 13 judeţe din Ţara Romînească (afară de Oltenia) se aflau 43 409 capete de familii din care, dacă se excludeau persoanele scutite de dări şi prestaţii rămîneau numai 11 897 capete de familii « care îndeplineau prestaţiile generale»[2]. Boierimea stăpînă pe puterea statală înăbuşea cu aceeaşi cruzime revoltele şi acţiunile maselor ţărăneşti împotriva exploatării feudale. Ţăranii din satul Vama, aparţinînd mănăstirii Moldoviţa, s-au revoltat şi au pus pe fugă pe trimişii mănăstirii, refuzînd de a mai da dijma şi cei 2 lei de casă, contravaloarea a 12 zile de clacă anuală. Divanul Moldovei pentru a înăbuşi « neascultarea a dat ordin vornicului de Cîmpulung, să fie dărîmate casele răzvrătitorilor» şi să li se confişte averea spre despăgubirea mănăstirii[3].

Medelnicerul Lupu Bujoreanu, plîngîndu-se divanului că oamenii de pe moşia sa (ţinutul Tutovii) « nu vor să lucreze zilele de boieresc, nici să dea dijma de pe obicei după hotărîrile punturilor». Divanul a dat ordin isprăvniciei «de a îndatori pe locuitori» să se supună proprietarului moşiei[4]. Ţărănimea din cîteva sate, Cozmeşti, Podoleni, Ghermăneşti ce aparţineau episcopiei Huşi, au refuzat de a mai plăti 70 parale de casă, contravaloarea clăcii, şi au alungat cu furcile oamenii mănăstirii. Divanul a dat ordin isprăvniciei să « potolească» pe « răzvrătitori» şi « cine nu va plăti să fie îndatorat de Isprăvnicie a lucra 11 zile din anul trecut»[5]. În judeţul Argeş, sătenii din Buceşti şi Celmeşti au refuzat să mai presteze claca şi să dea dijma. În urma plîngerii stăpînului satelor, răzvrătirea ţărănimii a fost înăbuşită de isprăvnicie[6].

Boierimea pedepsea cu cea mai mare severitate cea mai neînsemnată atingere a dreptului ei de proprietate. Un ţăran ce-şi arase lotul său cu plugul şi boii boierului a fost condamnat la « 100 toiege şi de a da recolta de pe acel lot boierului»[7].

Din cele de mai sus se desprinde că în perioada administraţiei ruse, boierimea, ca şi în trecut, a înăbuşit cu aceeaşi cruzime şi asprime orice mişcare de împotrivire a claselor exploatate, căutînd în fel şi chip să întărească baza statului feudal.

În timp ce imperiul otoman cădea tot mai mult în haos şi descompunere, Rusia, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, era unul din statele centralizate cele mai puternice din lume. Administraţia rusă, prin măsurile luate împotriva practicilor feudale orientale, a abuzurilor şi a dezordinii, care domneau în organizaţia statală a ţărilor romîne, a îmbunătăţit mult întregul

---

[1] Scrisoarea din 28 iulie 1773 din lagărul Ialomiţa, satul Valeroaia, a lui Rumianţev către brigadierul Meder, în *Descr. doc., hîrt.*, *Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 271.

[2] *Ibidem*, p. 215. Dintr-o adresă a Divanului Ţării Romîneşti din oct. 1773 reiese că în urma statisticii din ianuarie 1773 se aflau 45 713 capete familii din care dacă se extrăgeau preoţii, slujitorii etc. rămîneau 30 343 familii birnice în cadrul cărora intrau însă şi satele boiereşti, mănăstireşti şi cele libere prevăzute cu salvgarde de scutiri — vezi *ibidem*, p. 282.

[3] Wieckenhauser, *Die deutsche...*, Cernăuţi, 1881, p. 184/186.

[4] Acad. R.P.R., doc. IX/102 din 1770.

[5] Arh. st. Buc., Ep. Huşi, condica III, f. 213, din 1773.

[6] « Buletinul Comisiei istorice a Romîniei », Buc., 1924, vol. III, p. 29. Anaforaua din 25 mai 1772.

[7] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, Buc., 1893, vol. I—II, p. 834, Carte de judecată din 1771.

organism de stat, pe care l-a reorganizat în întregime, ceea ce, în mod obiectiv, s-a răsfrînt pozitiv şi asupra dezvoltării vieţii economice.

În instrucţiunea dată brigadierului Meder (guvernatorul Ţării Romîneşti) Rumianţev indică astfel linia politică a administraţiei ruse. « Daţi-vă osteneală ca prin procedee blînde, prin satisfacerea nevoilor şi cererilor fiecăruia, pe cît e posibil, să se inspire poporului recunoştinţă şi rîvnă, ca ei să simtă nu numai că barbarii care îi asupreau au fost respinşi de la hotarele lor, ci că este nimicit şi tot ceea ce fusese introdus de aceştia şi de cei care lucrau de comun acord cu ei, pentru profitul lor, prin exploatarea şi chinuirea poporului. Căutaţi ca oricine să-şi păstreze în întregime privilegiile ce revin stării lor şi lăsaţi neatinse toate obiceiurile, afară de acelea, care dăunînd binelui general şi securităţii interne trebuie socotite nu ca obiceiuri demne de laudă, ci ca abuzuri» [1].

Mergînd pe această linie, printre primele măsuri luate de Rumianţev a fost suprimarea dărilor în bani ce apăsau ţărănimea. « Luînd în consideraţie, pe de o parte, greutăţile şi nevoile generale. . . am interzis acolo orice contribuţii şi dări de bani» [2]. Conform listei de venituri a Ţării Romîneşti pe anul 1759—1760 din suma de 2 021 048 lei ce reprezenta dările ţărănimii, birul cu anexele sale, « ajutorinţa şi poclonul » constituia suma de 1 739 048 lei [3] *Prin desfiinţarea birului, Rumianţev a uşurat dintr-o dată ţărănimea cu circa* 86 % *din dările băneşti ce apăsau asupra ei.* Ecaterina, care veşnic avea nevoie de bani, i-a cerut lui Rumianţev să vadă dacă nu s-ar putea scoate totuşi venituri din Principate [4]. Rumianţev mai clar văzător, mai aproape de realitate, s-a opus cererii Ecaterinei, întrucît strîngerea birului ar face ca « oraşul Iaşi şi întreaga regiune să rămînă pustie » [5]. Măsura nu a fost respectată în întregime iar pe de altă parte au crescut dările în natură şi prestaţiile în special podvezi'e.

Marea asemănare în viaţa economică şi în organizarea social-politică dintre cele două ţări, cu toate particularităţile proprii fiecăreia din ele, a făcut ca şi sistemul de organizare statală şi celelalte măsuri în această direcţie introduse de administraţia rusă să fie cam aceleaşi pentru ambele ţări.

La începutul intrării armatelor ruse în Moldova şi Ţara Romînească, comandanţii corpului de armată rus ţineau strîns contact cu ocîrmuirea vîrfurilor autohtone feudale. Deputaţii Moldovei înşişi au cerut — scrie Rumianţev — de a se desemna un general de-al nostru drept observator principal asupra treburilor şi a Divanului [6].

Boierimea avea nevoie de prezenţa unui general alături de Divan pentru a-i întări autoritatea şi pe de altă parte de a asigura un echilibru între familiile boiereşti în goana lor după putere.

La cererea boierimii, Rumianţev a numit în ambele ţări guvernatori militari speciali, cu misiunea de a urmări şi controla activitatea Divanurilor. Pentru

---

[1] Instrucţiunea lui Rumianţev către brigadierul Meder din 13/XI, 1771, în *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 206 207.

[2] « Citenia » O.I.D.R., M. 1865, cartea I, p. 243. Scrisoarea lui Rumianţev către Ecaterina, din 31 decembrie 1769.

[3] Monsieur de B. . . , *Mémoires historiques et géographiques sur la Walachie*, 1778. Leipzig, p. 93.

[4] *Sbornik Imp. Ross. Obşcestva*, vol. 97, p. 30—31. Scrisoarea Ecaterinei către Rumianţev, 24 febr. 1770.

[5] « Citenia » O.I.D.R., M. 1866, cartea a 2-a, p. 37. Scrisoarea lui Rumianţev către Ecaterina, din 25 martie 1770.

[6] Rumianţev către general maior Cernoevici din 25 II 1770, în *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 239—240.

a da deplină libertate de hotărîre și acțiune Divanurilor și de a dezrădăcina sistemul despotic al bunului plac al domnitorului, Rumianțev a fixat guvernatorului militar ca « fără sfatul în comun al boierilor existenți să nu se rezolve nici un fel de treburi și numai cu doi și trei din aceștia, fără de ceilalți, să nu se hotărască nimic»[1]. Mitropolitul și episcopii făceau parte din divanuri și erau obligați să asiste la acele ședințe « în care se luau hotărîri mai importante pentru popor»[2].

Drept sistem de lucru Rumianțev a stabilit « la orice problemă de justiție sau de administrație luată în discuție de Divan să se consemneze în scris părerea tuturor membrilor prezenți; în caz de divergențe, majoritatea de voturi decide[3].

Rumianțev cu multă tenacitate s-a străduit să insufle colaboratorilor săi respectarea cu strictețe a legilor, obiceiurilor și tradițiilor țărilor romîne: « lăsați neatinse toate obiceiurile. . . » judecata și orice sentință. . . trebuie lăsate după rînduiala care exista înainte[4]. Atunci cînd mitropolitul a cerut dreptul de a înființa pe lîngă Mitropolie o instanță de judecată a jalbelor mirenilor contra preoților, Rumianțev și-a dat asentimentul numai dacă nu se vor împotrivi la aceasta așezările și orînduielile de aici[5]. Problema înaintată Divanului a pricinuit multe dezbateri, hotărîndu-se ca în instanța bisericească să asiste și un boier din partea Divanului.

Problemele de care s-a ocupat cel mai mult Rumianțev au fost cele legate de îmbunătățirea organizării justiției, a sistemului de stabilire și percepere a dărilor, de organizare a școlilor etc.

Îmbunătățirea acestor instituții era strîns legată de felul de organizare a aparatului central — a Divanului însuși — și apoi de aparatul local, ispravnicii din județe, care întruneau în persoana lor dreptul de a strînge dările și de a judeca procesele, în care, de cele mai multe ori, erau ei înșiși obiectul reclamațiilor.

În permanență, în decursul anilor, Rumianțev a perfecționat organizarea statală; instrucțiunile și ordinele date de el în această direcție arată că el nu se mulțumea numai cu o conducere generală, ci cu o uimitoare putere de sezisare a celor mai mici detalii, controla cu deosebită atenție cum se traduc în viață ordinele sale. Trebuie subliniat marele merit al lui Rumianțev — dovada strălucitei sale capacități administrative — că nu a copiat pur și simplu organizația mult superioară de stat a Rusiei pentru a o aplica în țările romîne, ci a ținut seama de condițiile și nivelul existent în țările noastre.

Ca principiu de bază Rumianțev a căutat să asigure o justă diviziune a funcțiilor între membrii Divanului și stabilirea exactă a obligațiilor ce rezultau pentru fiecare din ei.

Divanul a fost împărțit pe departamente prevăzute cu instrucțiuni amănunțite de funcționare. Erau stabilite nu numai zilele de lucru ci chiar și orele. « A se aduna la Divan la ora opt dimineața și a asista și pleca în funcție de volumul treburilor, dar nu mai înainte de ora unu p.m.»[6].

---

[1] Instrucțiunea lui Rumianțev către Divanul Țării Romînești. 29 noiembrie 1773, *Ibidem*, p. 274.
[2] *Ibidem*, p. 273.
[3] *Ibidem*, din 23 noiembrie 1773, *ibidem* p. 273–274.
[4] Rumianțev către gen. Prozorovski din 6 octombrie 1769, *ibidem*, p. 179.
[5] *Uricariul*, VI, p. 402.
[6] *Descr. doc., ktrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 204.

Primul departament format din boieri de rangul întîi judeca procesele cu privire la averile nemişcătoare (cele mai dese în legătură cu pămîntul) şi procesele fugarilor — se ocupa deci cu cazurile legate de atitudini social-politice. Tot în grija acestui departament era obligaţia de a supraveghea ca judecătorii locali din judeţe (din 2—3 ispravnici cîţi erau pe judeţ, unul era fixat de a se ocupa îndeosebi cu judecăţile) să rezolve pricinile ivite cu respectarea legilor [1].

Departamentul al doilea (judecătoresc) compus din boieri de gradul întîi şi doi judeca toate celelalte cauze care nu intrau în cadrul primului departament[2].

Aceste departamente care se ocupau cu justiţia trebuiau să se conducă după următoarele instrucţiuni:

— De a ţine la zi registre de toate cererile intrate şi de hîrtiile ieşite; de a judeca fiecare caz în ordinea dosarelor intrate « şi nu alegînd după toanele judecătorilor» [3].

— Protocoalele sentinţelor trebuiau să fie iscălite de toţi cei ce au judecat cazul şi în sentinţe să se specifice articolele de lege pe baza cărora au fost pronunţate.

— Hotărîrile (sentinţele) trebuiau aduse la cunoştinţa ambelor părţi sub luare de dovadă în scris; dacă hotărîrea era primită de părţi, ea se punea imediat în aplicare, în cazul cînd una din părţi declara că intentează apel, dosarul urma să fie predat Divanului — instanţa cea mai înaltă [4]. În cazul cînd unul din membrii departamentului nu era de acord cu părerea majorităţii, în termen de trei zile era obligat să depună în scris părerea sa şi întregul dosar trebuia predat pentru a fi cercetat în adunarea generală a Divanului [5].

— Nu era îngăduit de a fi supuşi la chinuri cei aflaţi în curs de cercetare [6].

— Departamentele trebuiau să ţină o evidenţă exactă despre toţi cei ţinuţi sub strajă pentru cercetări, interogatorii etc.

— Un extract de toate lucrările şi hotărîrile însoţit de un raport trebuia prezentat periodic adunării generale a Divanului spre aprobare [7].

O dare de seamă lunară trebuia înaintată guvernatorului; ea trebuia să arate ce dosare s-au rezolvat, cele ce nu s-au rezolvat cu explicaţia « de ce ele rămîn neterminate » [8].

— Vechea practică care făcea ca procesele să fie interminabile şi dădea loc la nesfîrşite abuzuri (cel care pierdea un proces putea apela pentru casarea sentinţei la trei domnii) a fost înlăturată.

— Judecătoria locală trebuia să aibă la zi condici de intrarea-ieşirea hîrtiilor şi să respecte procedura stabilită.

Au fost organizate patru instanţe de judecată:

1) judecătoriile judeţene, 2) primul departament, 3) departamentul al doilea, 4) instanţa superioară pentru apeluri — adunarea generală a Divanului.

---

[1] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 209—210.
[2] *Ibidem*, p. 210.
[3] *Ibidem*, p. 254. Ord. Rumianţev către gl. Rîmski Korsakov, din 15 martie 1772.
[4] *Ibidem*, p. 184—185.
[5] *Ibidem*, p. 185.
[6] *Ibidem*, p. 267.
[7] *Ibidem*, p. 184—275.
[8] *Ibidem*, p. 267.

Dosarele trimise spre apel erau cercetate de o comisie restrînsă şi numai în cazul unor îndoieli, ele erau supuse spre discuţie adunării generale a Divanului [1].

Departamentul al treilea al vistieriei se ocupa cu încasarea dărilor în bani şi în natură şi plăţile statului. În plus el trebuia să îngrijească « ca agricultura şi construcţiile să fie după putinţă mai bine organizate » [2].

Departamentul era obligat să respecte următoarele reguli ce au fost stabilite:

— De a ţine în ordine registre de toate intrările în bani sau în natură şi de toate cheltuielile.

— De a nu introduce sub nici un motiv dări noi asupra populaţiei [3].

— De a face cheltuieli numai cu aprobarea şi semnătura întregului Divan şi a guvernatorului.

— De a organiza licitaţii pentru veniturile care se dădeau în arendă (ocne, vămi etc.). Să se publice în ţară din timp, pînă la expirarea termenelor » [4]. Dreptul de licitaţie s-a acordat şi neguţătorilor şi înştiinţarea de licitaţie trebuia făcută în ambele ţări.

— La începutul anului departamentul trebuia să alcătuiască un proiect de buget. Pentru aşezarea dărilor şi prestaţiilor trebuia « să se dea instrucţiuni în scris fiecărui sat » de cele ce satul trebuia să dea după numărul populaţiei şi apoi « să fie lăsaţi locuitorii să se înţeleagă între ei ». [5]

— Slujbaşii ce strîngeau dările trebuiau să dea locuitorilor (obştei satului), chitanţă de dările în bani sau în natură încasate, de prestaţiile făcute, specificînd şi data respectivă.

În felul acesta se uşura controlul şi se îngreuia comiterea de abuzuri [6].

— Satele « care în timpul războiului au suferit mari stricăciuni » trebuiau scutite şi ajutate ca să-şi refacă gospodăriile [7].

— Lunar şi anual, departamentul trebuia să prezinte Divanului şi guvernatorului dări de seamă asupra operaţiunilor vistieriei.

— Departamentul trebuia să facă socoteala lefurilor celor aflaţi în slujbă, inclusiv a ispravnicilor (la început ispravnicii primeau 10 % din cele ce încasau, apoi li s-a fixat o sumă fixă lunară).

Departamentul al patrulea, al spătăriei, avea în obligaţiile sale de a îngriji de poştă, poduri şi şosele.

Poştele au fost complet reorganizate, cheltuielile şi întreţinerea lor trecînd asupra statului (unele poşte au fost alocate spre întreţinere, astfel hatmanul Vasile Razu avea în conducerea şi întreţinerea sa poştele din Iaşi şi Podul Iloaiei pentru care primea 3 819 lei anual din partea statului) [8].

— Spătăria trebuia să ţină evidenţa bunurilor existente: cai, boi, căruţe etc. existente la fiecare staţie de poştă; căpitanii de poştă, slujitorii, gărzile care însoţeau convoaiele poştale se aflau sub grija şi dependenţa spătăriei.

[1] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 275.
[2] *Ibidem*, p. 181.
[3] *Ibidem*, p. 272.
[4] *Ibidem*, p. 309.
[5] *Ibidem*, p. 277.
[6] *Ibidem*.
[7] Acad. R.P.R., mss. 5370, f. 76. S-au păstrat şi salvgarde date de Rumianţev la persoane şi sate.
[8] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.* M. 1890 cartea 7-a p. 193.

Un alt sector al obligațiilor spătăriei îl constituia întreținerea podurilor și șoselelor, precum și construcția de poduri noi, pontoane, vase etc. Spătăria trebuia să țină evidența exactă a tuturor lucrărilor sale.

În Moldova, la început, fusese înființat și un departament al hătmăniei, care se ocupa cu echiparea și aprovizionarea unităților de voluntari. Aceste obligații au trecut apoi în seama Departamentului Oștirii înființat în ambele țări, departament care se ocupa cu problemele în legătură cu necesitățile armatei ruse (cartiruiri, spitale, furaje etc.).

Organul conducător al departamentelor era adunarea generală a Divanului ce se întrunea obligatoriu cel puțin o dată pe săptămînă (avea latitudinea de a se aduna ori de cîte ori era nevoie).

Adunarea generală avea următoarele atribuții:

— Definitiva distribuire pe județe a dărilor și prestațiilor, la propunerile Departamentului Vistieriei și aprobarea cheltuielilor statului[1].

— Dădea descărcare membrilor Divanului asupra activității lor; în acest scop fiecare membru al Divanului era obligat să raporteze adunării asupra activității lui[2].

— Dezbătea probleme deosebite și judeca apelurile.

— Controla și pedepsea ispravnicii și pe toți slujbașii[3].

— Alegea și propunea ispravnicii (confirmarea era dată de Rumianțev).

— Mandata pe boieri sau organiza comisii pentru rezolvarea anumitor probleme (organizarea spitalelor, construcții de vase mari, anchete etc.).

Divanul avea o registratură de toate hîrtiile intrate și ieșite. La dispoziția Divanului și a fiecărui departament era fixat un anumit număr de logofeți, slujitori, copii de casă etc.

Membrii Divanului erau obligați să păstreze actele secrete sub lacăt și pecete și să păstreze tainele de stat[4].

Aceasta era în linii mari structura aparatului central din Țara Romînească și Moldova (la cererea boierimii oltene din 1722 funcționa și Divanul Craiovei).

Conducerea orașelor era, ca și în trecut, în mîna agăi; în județe, ispravnicii erau cei ce strîngeau dările și judecau procesele mici dintre locuitori. După întinderea județului varia și numărul ispravnicilor de la 1 pînă la 3.

Cu toate că mulți dintre boieri au cerut ca slujbele să fie acordate numai pe un an de zile (în trecut ele se vindeau pe termen de un an), Rumianțev a respins această cerere, stabilind ca cei ce-și îndeplinesc cu corectitudine obligațiile să fie « pe viață... și pînă cînd propriile lor nevoi nu-i vor convinge să caute concedierea din serviciu »[5]. În felul acesta se dădea stabilitate aparatului statal și se înlătura una din cauzele jafului și corupției. Rumianțev s-a ocupat de toate problemele ce priveau viața Țărilor Romîne, de școli, de stimularea comerțului, de posibilitatea de dezvoltare a meseriilor, a culturii și artei. Măsurile sale arată cît de adînc cunoștea Rumianțev viața și tradițiile poporului romîn. Curînd după venirea sa la Iași (noiembrie 1770), Rumianțev s-a interesat de organizarea învățămîntului. Aflînd că școlile nu funcționau regulat și unele erau închise, el a cerut mitropolitului să-i facă o expunere referitoare la măsurile care ar trebui luate pentru buna lor funcționare. Mitropolitul

[1] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 275.
[2] *Ibidem*, p. 275.
[3] *Ibidem*, p. 204.
[4] *Ibidem*, p. 208.
[5] *Ibidem*, p. 297.

Gavrilă Callimachi în expozeul său arăta că şcolile se întreţineau din impozitul ce-l plăteau preoţii şi în încheiere cerea dreptul de a reînfiinţa impozitul asupra preoţilor pentru întreţinerea şcolilor; între altele mitropolitul arăta că limba elină a fost suprimată din învăţămînt în ultimii ani. În răspunsul său către mitropolit, în care-l ruga să ia toate măsurile ce va crede de cuviinţă pentru buna funcţionare a şcolilor, Rumianţev subliniază că el socotea o greşeală suprimarea unei discipline — mai ales o limbă clasică — părerea lui fiind de a se extinde numărul disciplinelor şi nu de a se suprima [1]. Preoţii s-au grăbit de a protesta împotriva impozitului pentru întreţinerea şcolilor, pus de mitropolit [2]. Rumianţev a respins cererea preoţilor arătînd necesitatea şcolilor, care sînt «în buna socotinţă şi orînduială a mitropolitului» [3]. În ordinele către Meder, Rumianţev i-a atras atenţia de a lua toate măsurile necesare în vederea menţinerii tuturor şcolilor şi celorlalte aşezăminte culturale şi să respecte privilegiile care le-au fost acordate de domnitorii Ţării Romîneşti [4].

Periodic, Rumianţev se interesa de mersul şcolilor şi trăgea la răspundere Divanul de neregulile ce constata: «binevoiască Divanul să înştiinţeze la canţelarie (ce) această şcoală este lăsat(ă) şi nu să lucrează, pentru că nu sînt diagiunsu ucenici sau dintralt niscai pricină, şi cîtă vreme este pînă acum(n) de cîndu nu să scoate orînduita leafă a dascălului care se află» [5].

Prezenţa armatelor ruse a dat un puternic impuls dezvoltării agriculturii, meseriilor şi comerţului. Cu o repeziciune uimitoare au fost refăcute oraşele şi satele distruse de trupele turco-tătare. Datele asupra sumelor cheltuite de Rusia pentru ducerea războiului arată că pentru armatele de uscat s-a cheltuit în decursul celor şase ani de război enorma sumă de 22 774 575 ruble [6] Aproape jumătate din această sumă a mers pentru echiparea şi întreţinerea armatelor ce au acţionat în ţările romîne. Măsurile luate de Administraţia rusă au sprijinit din primul moment comerţul şi meseriile. Multe din dările feudale asupra comerţului — havaeturi ale boierimii — ca păhărnicia, cupăria, pîrcălăbia, banii jugului etc. [7] au fost suprimate. S-au acordat negustorilor privilegii speciale pentru a putea extinde comerţul; vechile abuzuri ale slujbaşilor faţă de negustori au fost aspru pedepsite, chiar aga din Iaşi — Dumitrache — reclamat că obişnuieşte să ia mărfuri fără a le plăti, a fost îndepărtat din slujbă şi dat în judecata Divanului [8]. Negustorii au căpătat dreptul de a lua parte la licitaţiile statului. Ca urmare a înfloririi vieţii economice s-au deschis noi manufacturi; de exemplu, pe moşia Vitigeni, Petro Magi «în trei luni de zile au făcut fabrica de sticlărie». În cartea de privilegii acordată sticlăriei — carte iscălită de Rumianţev — se pomeneşte şi de altă manufactură ce urma să se deschidă la Vlădeni [9].

Necesităţile militare au dat prilejul să se execute o serie de lucrări de construcţie de proporţii necunoscute pînă atunci în ţările romîne. Pe şantierele

---

[1] «Analele Acad. Rom.», seria II, t. 1, p. 217.

[2] Preoţii scutiţi de dări plăteau numai o dare minimă pentru întreţinerea şcolilor. În decursul sec. al XVIII-lea deseori ei au refuzat de a plăti şi acest impozit v. V. A. Urechia *Istoria şcoalelor*, vol. I, p. 23.

[3] A. D. Xenopol, *Istoria şi genealogia casei Callimachi*, Bucureşti 1897, p. 176.

[4] Arh. st. Buc., m-rea Căldăruşani, I/7 din 28/XI 1772.

[5] Acad. R.P.R., mss. 5370, f. 77.

[6] *Sbornik Imp. Rosse Obşcestva*, vol. 28, p. 192—195.

[7] Acad. R.P.R., mss. 7, f. 53—55.

[8] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 193.

[9] Acad. R.P.R., doc. III/17 din 1772.

de construcţie de vase mici fluviale, în marile ateliere de fierărie şi tîmplărie, la construcţia de spitale, baracamente etc. au lucrat meşteşugarii din ţările romîne alături de meşterii ruşi. Aceste lucrări au dat un impuls dezvoltării meseriilor şi au constituit o adevărată şcoală de formare a sute de noi meşteşugari.

Din mai toate ordinele şi instrucţiunile elaborate de Rumianţev se desprinde ca un fir roşu lupta împotriva corupţiei, jafurilor, abuzurilor. Într-una din adresele sale, Rumianţev arăta că el este mai neliniştit de diferitele neglijenţe şi abuzuri ale slujbaşilor, « decît toate întorsăturile şi diversiunile inamice »[1].

Clasele stăpînitoare din ţările romîne nu numai că au pus toate greutăţile războiului, greutăţi legate de lupta pentru eliberarea de sub jugul turcesc, pe umerii poporului, dar ele au căutat să profite cît mai mult de pe urma războiului şi să se îmbogăţească pe socoteala maselor populare. De la început Rumianţev a aplicat principiul « pentru o mai mare certitudine să se informeze chiar la locuitori »[2], asupra felului cum sînt puse în practică măsurile şi instrucţiunile date Divanurilor. În repetate rînduri prin manifeste adresate poporului, Rumianţev cerea locuitorilor ca, în cazul cînd nu găsesc dreptate la Divan, să se adreseze direct lui « unde calea este slobodă şi uşile deschise »[3]. Pentru prima oară în istoria ţărilor romîne se explica prin manifeste locuitorilor să nu dea nici un fel de dări peste ceea ce era stabilit şi să ceară pentru tot ceea ce dau — chitanţe — ispravnicilor[4]. Aceste apeluri şi înştiinţări au avut un puternic răsunet în mase, ele au atras masele la viaţa politică; cu ajutorul poporului administraţia rusă a fost pusă în curent cu abuzurile şi corupţia atît a aparatului de stat local, cît şi a membrilor Divanului, putînd astfel lua măsuri de îndreptare.

« Văzînd cu bucurie manifestul prea înălţatului graf... îndrăznim să arătăm starea noastră, scriau ţăranii... — arătînd jaful ce-l făcea ispravnicul local — cererea noastră este aceasta, ca să ni se rînduiască dregătoriu alt boier »[5].

La cartierul lui Rumianţev erau stabilite ore zilnice de primire pentru locuitori: « Primea oameni de orice stare socială... cererile verbale le asculta cu răbdare şi pe loc căuta să le rezolve, trimiţîndu-le unde trebuia prin aghiotanţi sau prin ordonanţe; cererile scrise le primea şi le aranja metodic. Cercetîndu-le, pe fiecare scria cu mîna sa rezoluţia şi la care dată trebuia ca să fie îndeplinită de secretar, şi de asemenea îşi înscria într-un caiet special, şi în dimineaţa respectivă se informa de problemă la secretarul respectiv[6].

Cu o deosebită încredere poporul se adresa lui Rumianţev şi cancelariilor ruse de pe lîngă Divanuri.

« Vătafii rudarilor şi ai altor ţigani din Muntenia şi Banatul Craiovei, veniţi la mine... » scrie Rumianţev lui Meder cerîndu-i să ia măsuri pentru

---

[1] *Descr. doc., htrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 184.

[2] *Ibidem*, p. 313.

[3] *Acte şi documente relativ la istoria renaşcerei Romîniei*, Buc., 1888, vol. I, p. 121. Proclamaţia lui Rumianţev către locuitorii Moldovei, din 9. II. 1771.

[4] *Ibidem*, p. 187. Proclamaţia către locuitorii Moldovei şi Ţării Romîneşti. Greşit publicat anul 1783, în realitate e 1773. Aceeaşi greşeală şi în *Uricariul*, VI, p. 377—382, vezi şi originalul în limba rusă. *Descr. doc., htrt, Arh. Min. Just.* M. 1890, p. 293—295.

[5] *Uricarul*, VI, f. 374.

[6] *Zapiski L. N. Enghelhardt 1766—1836*, M. 1867, f. 95—96.

justa rezolvare a cererii lor împotriva mănăstirii Cozia, care fără nici un temei își aroga drepturi de stăpînire asupra lor [1].

Anexînd jalba locuitorilor din Odaia Vizirului « care au venit la mine » — Rumianțev îi cerea lui Meder să facă cercetări asupra reclamației țăranilor împotriva abuzurilor ispravnicilor [2].

Rumianțev cerea Divanului ca toți cei găsiți vinovați, indiferent de slujba și rangul lor social, să fie aspru pedepsiți. Astfel, marele ban Filipescu a fost dat în judecată pentru sume de bani luate pe nedrept de la locuitorii unui sat din ținutul Argeș [3].

Uneori Rumianțev întreprindea direct anchete asupra reclamațiilor primite. Într-un sat din județul Ialomița locuit de țăranii ce s-au refugiat de dincolo de Dunăre în Țara Romînească « sperînd că în acest fel își vor găsi salvarea din asuprirea barbară » [4], ispravnicii, nerespectînd salvgardul dat de Rumianțev, au încasat diverse dări și au și jefuit pe țărani. Rumianțev, în urma anchetei ce a întreprins, a găsit reclamația întemeiată și a cerut Divanului să fie arestați ispravnicii și ceilalți slujbași și să fie deferiți justiției pentru cele săvîrșite [5]. Problema îmbunătățirii aparatului local, în primul rînd a ispravnicilor, a preocupat mult pe Rumianțev. Modul de a alege și a numi ispravnici era defectuos și nu asigura în aceste posturi pe oamenii cei mai corespunzători. La început Rumianțev cerea Divanului să i se propună trei candidaturi cu scurte descrieri ale meritelor celor propuși, urmînd ca el să definitiveze pe unul din ei. Văzînd că măsura nu dă rezultate, Rumianțev a propus Divanului Moldovei o măsură îndrăzneață pentru acea vreme. « Mijlocul cel mai bun pentru numirea ispravnicilor și a altora în orașe și județe este ca județele și orașele să-și aleagă cîrmuitorii, atunci vor căuta în candidații care se prezintă calități, care să le aducă folos, și cei aleși vor căuta să obțină prin acte bune și serviciu prestat cu stăruință recunoașterea societății » [6]. Evenimentele militare și terminarea războiului nu i-au mai permis lui Rumianțev să traducă în viață această idee.

Rumianțev controla cu multă atenție lucrările Divanului, intervenind cu energie în cazurile cînd nu se respectau ordinele stabilite. Constatînd că Divanul Țării Romînești încasa « răsura », a cerut socoteală Divanului de această ilegalitate. « Nu se poate să vă rămînă necunoscut că toate dările printre care este și « răsura » [7] — scrie el Divanului — sînt suprimate; « cu extremă nemulțumire sînt nevoit să văd în registrele ce ajung la mine — că numeroase judecăți și cercetări nu sînt rezolvate, iar inculpații suferă timp foarte îndelungat... » [8].

Rumianțev cunoștea și prețuia arta populară, jocurile, muzica, cultura poporului romîn. Pe muzicanții « Ivaniță cu fratele lui care cîntă la cobză și Stancu care cîntă din fluiere », Rumianțev i-a trimis a cînta la Petersburg

[1] *Descr. doc., hîrt., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 229–230.
[2] *Ibidem*, p. 301.
[3] *Ibidem*, p. 221.
[4] *Ibidem*, p. 260–261.
[5] *Ibidem*, p. 221–222.
[6] *Ibidem*, p. 265.
[7] *Ibidem*, p. 275.
[8] *Ibidem*, p. 298–299.

în fața Ecaterinei și a face cunoscută societății ruse muzica populară romînească [1].

Turcii au interzis baterea de monede în țările romîne. După mai bine de un secol, au fost din nou bătute monede romînești (monetăria proiectată a fi înființată la Iași a fost apoi instalată la Sadagura). Monedele, de o execuție foarte frumoasă — bătute din aramă — de valoarea a 2 și 3 parale (monedă maruntă de schimb), aveau imprimate pe una din fețe stemele unite ale Moldovei și Țării Romînești. Simbolul acesta al unității comune naționale arăta poporului calea spre viitor.

Ecaterina II a încercat să jefuiască Țările Romîne prin baterea monezilor de aramă, dar populația s-a opus și manevra țaristă nu a reuș't.

Măsurile administrației ruse au constituit un pas important înainte pentru dezvoltarea organizării statale a țărilor romîne, pentru înlăturarea despotismului și formelor orientale de conducere și guvernare.

Principiile și măsurile introduse de adinistrația rusă au stat la baza organizării statale a țărilor romîne pînă la maparifia Regulamentului Organic.

Cunoscuta legiuire a lui A. Ipsilanti, codicele de așezăminte al lui Grigore Ghica, sînt în multe privințe pași înapoi față de principiile introduse de Rumianțev.

Datorită jugului turcesc, principiul stabilității aparatului de stat a fost înlăturat, condica lui Caragea a reînființat dreptul de casare a judecăților pînă la trei domnii, deseori dările se adăugau după bunul plac al domnitorilor și stăpînilor de la Constantinopol etc.

Cotitura produsă de principiile și măsurile administrației ruse au avut un însemnat rol pozitiv în dezvoltarea țărilor romîne, în drumul lor spre progres.

О ХАРАКТЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУССКОЙ АДМИНИСТРАЦИИ В МОЛДОВЕ И ВАЛАХИИ (1769—1774)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Во время русско-турецкой войны 1769—1774 гг., Молдова и Валахия находились под управлением и контролем верховного командования действующей русской армии дунайского фронта.

Фельдмаршал П. А. Румянцев подробно занялся вопросами, связанными с государственной организацией Молдовы и Валахии.

На протяжении войны все правление фактически находилось в руках румынской феодальной верхушки.

Путем мер, принятых против восточных феодальных приемов управления, против злоупотреблений и беспорядков, господствующих в государственной организации Молдовы и Валахии, русская администрация значительно улучшила весь государственный организм, подвергши его полной реорганизации.

Принципы и мероприятия русской администрации, составляли основу государственной организации Молдовы и Валахии до появления Органического регламента.

---

[1] *Descr. doc., hist., Arh. Min. Just.*, M. 1890, cartea a 7-a, p. 301—302.

CONSIDÉRATIONS SUR LE CARACTÈRE DE L'ACTIVITÉ DE L'ADMINISTRATION RUSSE DANS LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES (1769–1774)

(RÉSUMÉ)

Pendant la guerre russo-turque de 1769 à 1774, les Principautés Roumaines se sont trouvées sous la direction et sous le contrôle du commandement suprême de l'armée russe qui opérait sur le front du Danube.

Le feld-maréchal P. A. Roumiantzev s'occupa de près des problèmes qui avaient trait à l'organisation d'Etat de la Moldavie et de la Valachie.

Tout le pouvoir du gouvernement s'est trouvé, effectivement, entre les mains de l'aristocratie féodale roumaine, durant toute la période de la guerre.

Par les mesures prises contre les pratiques féodales orientales, contre les abus et les désordres qui régnaient dans l'organisation d'Etat des Pays Roumains, l'administration russe a sensiblement amélioré l'appareil d'Etat, qu'elle a entièrement réorganisé.

Les principes et les mesures introduits par l'administration russe constituèrent le fondement de l'organisation d'Etat des Principautés Roumaines jusqu'à l'apparition du Règlement Organique.

O STRĂVECHE MATRICE DE PECETE ROMÎNEASCĂ

DE

DAMIAN P. BOGDAN

Matricea sau tiparul unei peceţi este un obiect relativ mic, ce are pe el o gravură lucrată în humă, metal, ivoriu sau piatră, gravură alcătuită din imaginea şi caracterele particulare ale posesorului ei, iar amprenta, într-o substanţă lichidă a tiparului, constituie ceea ce în mod obişnuit se numeşte *pecete* [1].

Nomenclatura. Matricea era cunoscută în evul mediu apusean sub denumirea de: *typarium* [2]. În diplomatica Ţării Romîneşti se foloseau denumirile: χрисовѕлк — aşadar actul ce purta acelaşi nume se confunda cu pecetea ce i se aplica, пєчатникъ-*tiparnic* şi пєчатк[3] - — *pecete* — acesta din urmă fiind şi în Moldova [4].

Pecetea se numea în diplomatica latină *sigillum*, în cea bizantină σφραγίς, σφράγισμα şi χρυσόβουλλος[5] — acest din urmă termen trecînd apoi şi în diplomaticele sud-slave [6]. În diplomatica rusă însă era denumirea пєчатк[7] ca şi în diplomatica slavo-romînă, cuvînt ce apoi s-a încetăţenit în limbile romînă şi maghiară. În diplomatica Ţării Romîneşti se mai cunoaşte, în veacurile XIV şi XV termenul latin *sigillum*, folosit numai prin sigla *s* — ca în majoritatea cazurilor din diplomatica latină. Şi această siglă apare în pecetea unor acte latine emanate de la Vladislav I, Mircea cel Bătrîn, fiul său Mihail şi Vlad Dracul [8]. Se mai cunosc în veacul al XVI-lea în Ţara Romînească, însă numai pentru pecetea cu două feţe, pe lîngă пєчатк şi χрїсовѕлк [9] şi următorii termeni: златωпєчат̃ ce este transpunerea cuvîntului grec

---

[1] Vezi D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă din secolele XIV şi XVI*, Bucureşti, 1938, p. 151 = *DSR*.

[2] Vezi A. Giry, *Manuel de diplomatique*, nouvelle edition, Paris, 1925, p. 625, nota 1.

[3] Vezi D. P. Bogdan, *DSR.*, p. 151, nota 3 şi p. 153, nota 6 şi I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, Bucureşti, 1905, p. LI = I. Bogdan, *DŢRB*.

[4] Vezi expresia: свои пєчат̃ новїи вєликїи din nota contemporană de pe verso actului lui Ştefan cel Mare din 13 febr. 1458, la Arhivele statului, Bucureşti, Secţia istorică, peceţi = ASSIP.

[5] Vezi Gustav Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Paris, 1884, p. 30 = Schlumberger.

[6] Vezi de pildă, pentru diplomatica bulgară, Nicolae A. Mušmov, Монетите и печатите на българските царе, Sofia, 1924, p. 163.

[7] Vezi N. P. Lihacev, Материалы для истории византийской и русской сфрагистики, fasc. 1, lucrările Muzeului de paleografie, I. Leningrad, Ed. Acad. de Ştiinţe U.R.S.S, p. 5.

[8] Vezi I. Bogdan, *DŢRB*, p. LIV—LVII.

[9] Vezi C. Moisil, *Bule de aur sigilare de la domnii Ţării Romîneşti şi ai Moldovei*, în « Revista arhivelor », I (1924—1926), planşa VI, fig. 7, şi planşa V fig. 5 = Moisil *BAS*.

χρυσόβουλλος —, єгѡлпѵ — din cuvîntul grec εὐκόλπιον[1] и хрєѡкл[2], cuvîntul *engolpion* fiind cunoscut şi peceţii cu acelaşi caracter din Moldova, dar numai în veacul al XVII-lea şi sub denumirea total conruptă гольѵ[3].

Pecetea este în folosinţă din vremuri străvechi. Astfel în lumea antică uzul peceţii era foarte răspîndit, şi la romani sigiliul nu servea numai la închiderea scrisorilor şi garantarea unui text scris, ci în unele cazuri pecetea constituia şi un element de validare[4]. În evul mediu mijlocul cel mai răspîndit de autentificare al actelor îl forma aplicarea peceţii. Din punct de vedere juridic pecetea constituia un mijloc de dovadă obiectivă, independent de veridicitatea textului scris, căruia îi era ataşată. Un act sigilat se afla la adăpost de orice atac atît timp cît nu se contesta autenticitatea peceţii lui[5]. O dată cu apariţia criticii diplomatice, ce a luat fiinţă din nevoia de a cunoaşte şi dovedi actele autentice de cele false, pecetea ajunge să deţină cel mai de seamă rol în cercetarea autenticităţii izvoarelor indicate.

Peceţi s-au păstrat, în decursul veacurilor, în număr destul de mare mai ales cele ce au fost aplicate direct pe document prin hîrtie protectoare adică peceţi timbrate[6]. Nu tot acelaşi lucru se poate spune despre matrici. Dintre acestea din urmă numai în Apus s-au păstrat în mai mare număr, căci în Bizanţ sînt excesiv de rare[7], nu se cunosc decît 3—4[8], iar în Bulgaria două[9].

Cauzele conservării matricelor în număr redus. Temeiul principal ce a determinat păstrarea unui număr relativ mic al matricelor o constituie faptul că după moartea posesorului tiparului, foarte deseori matricea era distrusă; spre a nu se abuza de un atare element juridic, ea era sfărîmată cu ciocanul, aceasta săvîrşindu-se uneori printr-un ceremonial[10], în prezenţa unor martori, pentru ca astfel distrugerea să fie veridică[11]. Uneori matricea nu se distrugea în întregime ci numai parţial, se deteriora, prin distrugerea întregului model, cu ajutorul pilei, toporului sau cuţitului[12], ori se găurea în mai multe locuri[13]. Alteori tiparul

---

[1] Indicaţia lui Paul Šafařik din *Památky dřevniho pisemnictvi jihoslovanův*, ediţia al doua îngrijită de Iosif Jireček, Praga, 1873, p. 115 nota *.

[2] Vezi Moisil, *BAS*, planşa IV, fig. 3.

[3] Apare în actul lui Vasile Lupu din 6 septembrie 1642,dat mănăstirii Kruševo din Iugoslavia (vezi facsimilul actului la Marcel Romanescu, *Mile domneşti în Tracia şi Herţegovina*, extras din « Arhivele Olteniei », Craiova (fără an), planşa I = Romanescu) şi în actul din 11 august 1643 al aceluiaşi domn dat mănăstirii Milešovo din aceeaşi ţară (vezi actul la P. Šafařik, *op. cit.*, p. 115 — cuprinsul engolpionului).

[4] Vezi A. de Boüard, *Manuel de diplomatique française et pontificale*, I, Diplomatique générale, Paris, 1929, p. 352 — A. de Boüard.

[5] A spus-o învăţatul german Redlich, vezi A. de Boüard, p. 363.

[6] Vezi pentru acest sistem în diplomatica slavo-romînă, D. Bogdan, *DSR*, p. 158, nota 3 şi p. 159, notele 1—8.

[7] Vezi Schlumberger, p. 8 şi 10.

[8] Vezi N. A. Mušmov, Нови открити средневековни печати, în « Известия на българския археологически институт », V (1928—29), p. 238. Vezi apoi matricea descrisă de H. Grégoire, *Une rareté sigillographique*, din « Byzantinische Zeitschrift » 13, (1904), p. 158—160, cea descrisă de S. Petrides, *Sceaux byzantins*, din « Echos d'Orient », 9 (1906), p. 216 şi cea descrisă de acelaşi în *Sceaux byzantins en cire*, din aceeaşi revistă, 10 (1907), p. 83—84.

[9] Vezi N. A. Mušmov, *op. cit.* p. 233—238 şi idem, Бронзов печат от цар Михаил Шишман, din rev. cit., VII (1932—1933), p. 343—345.

[10] Ewald, *Siegelskunde*, *Mit 328 Abbildungen auf 40 Tafeln*, în colecţia *Handbuch der Mittelalterlichen und neueren Geschichte*, herausgegeben von G. V. Below und F. Meinecke, Abteilung IV, München şi Berlin, 1914, p. 107 = Ewald. Cea mai veche distrugere de matrice cunoscută lui Ewald este din veacul al XIV-lea; el scrie că Ludovic I a stabilit în mod special în anul 1396 ca matricele peceţii mari şi mici să fie distruse, afară de cea a sigiliului mic secret, ce trecea în proprietatea fiului său, dar obiceiul distrugerii era mai vechi (vezi p. 108).

[11] Ewald citează la p. 110 un exemplu cînd o bucată din matricea distrusă s-a încredinţat Capitoliului, iar a doua unei alte autorităţi bisericeşti.

[12] Ewald p. 109.

[13] Astfel în mormîntul arhiepiscopului Otto de Magdeburg (1325—1361) s-au găsit 6 matrice găurite, ce au aparţinut unor personaje bisericeşti; tot aşa în mormîntul magistrului Andreas de St. Severin din Köln s-a găsit un sigiliu găurit în mai multe locuri (Ewald p. 109).

se îngropa o dată cu moartea proprietarului său, ceea ce în antichitate constituia un obicei, iar în evul mediu era destul de frecvent[1]. Dar distrugerea sau deteriorarea matricei nu se făcea numai în cazul morții posesorului acesteia, ci și atunci cînd proprietarul tiparului nu mai deținea demnitatea sau atributele respective înscrise pe sigiliu, sau cînd el se afla în imposibilitate de a dispune, în mod liber, de matrice[2]. Nimicirea tiparului se mai făcea apoi și în cazul cînd matricea fusese utilizată spre a se crea o ilegalitate[3] la fel și atunci cînd se constata că după matricea autentică se lucrase o contrafacere, ca și în cazul cînd piesa în cauză nu se mai putea folosi din pricina uzării[4].

Matrice romînești vechi. Desigur că aceleași cauze determinante expuse mai sus au contribuit și la raritatea matricelor romînești vechi. Relații cu privire la cele mai vechi matrice romînești ni le dă regretatul slavist Ioan Bogdan, care în februarie 1905 scria, în acest sens, următoarele: « Astfel de tipare se cunosc pînă acum două, ambele găsite în Transilvania: unul de la Radu Paisie, astăzi în Biblioteca Academiei Romîne, cu legenda cunoscută din pecețile mijlocii ale acestui domn (v. p. LXV); altul de la Pătrașcu cel Bun, astăzi în Muzeul transilvan din Cluj, reprodus în facsimile de Dr. Veress în monografia sa asupra reginei Izabella (v. p. LXVI) »[5].

Am căutat să mă documentez în amănunt asupra celor două matrice și pentru cea dintîi piesă m-am adresat acad. prof. Const. Moisil, custodele Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Populare Romîne. Acad. Constantin Moisil mi-a relatat că atunci cînd a luat în primire Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Populare Romîne n-a dat de amintitele matrice.

Acad. Const. Moisil mi-a indicat un dosar aflat în arhiva administrației Academiei Republicii Populare Romîne, unde s-ar afla referințe despre un alt tipar, care ar fi fost donat fostei Academii Romîne. Cercetînd dosarul respectiv am constatat că la 17/30 septembrie 1904, S. Halița, inspector general al învățămîntului primar și normal, adresa fostei Academii Romîne o petiție prin care oferea acestei instituții, din partea d-rului E. Dăianu, protopop romîn greco-catolic din Cluj, un sigiliu ce a aparținut « după părerea d-lor D. Onciul și Al. Ștefulescu, domnului Radu-vodă de la Afumați și să află aplicat pe un document al acestui domn din 1526, document ce se găsește la Academia Romînă », specificîndu-se că « sigiliul s-a găsit cu ocazia unor săpături, într-o grădină din satul Gilău, Transilvania ». La 27 septembrie același an, fosta Academie Romînă, printr-o adresă semnată de D. Sturdza în calitate de secretar general și trimisă Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor, arată că ... « Dr. E. Dăianu ... a dăruit Academiei sigiliul original al lui Radu-vodă de la Afumați ».

Am scris apoi părintelui protopop E. Dăianu și dînsul mi-a răspuns următoarele, la 18.5.1948. « Învățătorul confesional Maier din Gilău, cu prilejul vizitației școalei sau a examenului final mi-a arătat în 1901 pecetea găsită și cum m-a surprins, am mers în grădina măcelarului să mai căutăm și să mă interesez la ai casei despre chipul cum a apărut la o săpătură (prășire) gospodărească, pecetea. Cum era dăruită învățătorului, el mi-a încredințat-o mie și eu vara la Băile Sîngeorzului (J. Bistrița-Năsăud) am dat-o d-lui Sol. Haliță spre a o preda Acad. Rom., cu care aveam și alte legături în chestia unui monument

[1] Se citează minunata matrice din argint a reginei Constanța, soția lui Ludovic al VII-lea al Franței, matrice ce s-a aflat intactă în mormîntul ei de la St. Denis (Ewald, p. 109).

[2] Ewald, p. 110.

[3] Așa s-a *spart* matricea Universității din Paris în anul 1225 din ordinul călugărilor de la Notre-Dame, fiindcă Universitatea, cu ajutorul matricei ce poseda, și-a acordat drepturi ce în mod legal nu i se cuveneau (Ewald, p. 110).

[4] Ewald, p. 110.

[5] Bogdan, *DȚRB*, p. LI.

la morm. botanistului din Rodna V. Procius » ... La data de 27 septembrie 1904, secretarul general al fostei Academii Romîne confirma părintelui protopop dr. E. Dăianu primirea darului specificat — mă informează din nou printr-o carte postală cu data de 31.5.1948, părintele protopop dr. E. Dăianu. Coroborînd datele de mai sus, cred că e vorba de una şi aceeaşi matrice, cea specificată de I. Bogdan, identificată însă diferit de cei trei cercetători ai ei (Bogdan, Onciul şi Ştefulescu), dar care astăzi nu se ştie unde se află.

Cît despre matricea lui Pătraşcu cel Bun am rugat pe prof. Sigismund Jako din Cluj să mă lămurească. La 22 martie 1948, prof. S. Jako mi-a scris următoarele: « Ceea ce a comunicat I. Bogdan pe baza lui Veress Endre corespunde cu realitatea. Într-adevăr în anul 1901 a ajuns în Muzeul ardelean, din grădina unui măcelar din Gilău, tiparul sigiliului lui Pătraşcu cel Bun. Tiparul are diametrul de 10 cm şi este făcut din aramă aurită. Din inventar atît am reuşit să constatăm. Tiparul însă nici după repetate căutări n-am reuşit să-l găsim în muzeu, din cauza dezordinii produsă de război. N-am găsit decît un mulaj al tiparului, de pe care s-a făcut facsimilul de mărime naturală care se *vede în lucrarea lui Veress Endre* » [1]. Aşadar şi acest tipar de pecete s-a rătăcit.

În afară de aceste matrice dispărute, cel puţin pînă azi, cunosc o matrice existentă şi anume matricea unei peceţi mijlocii de la domnul moldovean Aron Tiranul, matrice ce se află la Arhivele statului din Bucureşti.

Această matrice ce mi-a înfăţişat-o spre identificare la 6 februarie 1952, Aurelian Sacerdoţeanu este lucrată din aramă şi are următoarea inscripţie: † ѧрѡн вода † бжію мвтю [2] гпдн землн молдавскн în care: ѧ din ѧрон este îmbinat cu р, la fel: ѧ cu б din бжію, п cu ю din мвтю, т cu д şi н din гпдн şi ѧ cu в din cuvîntul final м ѧдавскн.

MATRICEA UNEI PECEŢI MARI DE LA ALEXANDRU CEL BUN

Provenienţa. Pe lîngă cele trei matrici specificate se află în fiinţă o a patra, cu mult mai veche ca cele amintite, căci aceasta din urmă aparţine domnului moldovean Alexandru cel Bun. Această matrice, ce se află astăzi în colecţia mea, a fost găsită cu aproape două decenii în urmă în satul Lupeşti din fostul judeţ Covurlui, dar în condiţii ce nu mi-au fost lămurite.

Starea de conservare. Matricea are crăpată jumătatea inferioară a laturii stîngi [3] — crăpătură ce are pe revers o sudură veche. Cineva a încercat s-o deterioreze şi urmele pilei cu care s-a încercat aceasta se văd în sfărîmarea începutului şi mijlocul laturii stîngi a *tiparului*. Încolo matricea este relativ bine conservată.

Materialul de fabricaţie. Matricea este lucrată din metal. Spre a afla componenţa acestuia, am apelat la prof. Traian Negrescu, de la Institutul politehnic din Bucureşti. Referatul ce dînsul a binevoit să redacteze pentru mine — pentru care osteneală ţin să-i exprim şi pe această cale mulţumiri — poartă data de 18 februarie 1948 şi are următorul cuprins:

« Analiza s-a făcut în Laboratorul de metalurgie al Politehnicei din Bucureşti, de către dr. ing. Nicolae Popescu şi ing. Cornelia Ivaşcu.

Analiza: 81,63 % Pb., 14,64 % Sn., 3, 14 % Fe., arată un aliaj preparat *într-adins*, căci nu se găsesc nicăieri minereuri de plumb, care să conţină proporţii atît de mari de staniu.

---

[1] E vorba de lucrarea lui Andrei Veress intitulată: *Isabella Királyné* 1519—1559, publicată la Budapesta în 1901, ca volum aparte din colecţia: *Magyar történeti életrajzok* a Academiei maghiare unde la p. 32 — la Bogdan pagina greşită — se află facsimilul citat, dar facsimilul redă pozitivul — adică pecetea iar nu negativul, adică matricea. Un mulaj în gips după acest pozitiv a dăruit A. Veress şi Acad. Rom. (vezi relaţia lui I. Bianu din *Analele Academiei Romîne*, partea administrativă şi dezbaterile, seria II, t. XXVIII (1905—1906), p. 39. pe care apoi Const. Moisil l-a reprodus în « Revista arhivelor » I (1924—1926).

[2] Greşit pentru м҃лтію = милостію.

[3] Folosesc în descriere, limbajul heraldic.

Plumbul era, bineînţeles, impur, fiind simplu extras din minereu şi folosit în stare brută, fără nici o afînare. Conţinutul în fier arătat mai sus provine, cred, din minereu. După ce a stat atît de mult sub pămînt, piesa s-a acoperit cu un strat relativ gros de produse de alterare (oxizi, carbonaţi, sulfaţi), colorat în brun-roşu tocmai din cauza prezenţei oxidului de fier.

Examinată la microscop, faţa arată că pecetea a fost efectiv folosită, întrucît marginile multora din literele sculptate sînt rotunjite, tocite sau lovite ».

Aşadar din cele scrise de prof. Negrescu se vede că matricea este făcută dintr-un aliaj constituit din plumb — cea mai mare parte, cositor — în al doilea rînd şi fier — într-o mică cantitate. Componenţa metalică a acestei matrice nu constituie o singularitate [1], căci plumbul se folosea şi pentru matricele apusene, iar învăţatul german Wilhelm Ewald citează între alte tipare cu aceeaşi componenţă şi unul din plumb, al regelui maghiar Geza al II-lea (1141—1161), ce se păstrează în Muzeul naţional din Pesta [2].

Greutatea. Matricea are o greutate de 250 g [3].

Forma. Matricea are forma rotundă şi convexă ca şi cea a matricelor peceţilor din ceară folosite în Apus [4] şi ca a tuturor matricelor peceţilor mari ale domnilor moldoveni [5].

Dimensiunea. Diametrul matricei este de 83 mm, la fel cu cel al matricelor peceţilor mari aplicate la actele lui Alexandru cel Bun din 28 ianuarie 1409 [6] şi 12 mai 1425 [7], celelalte matrice ale lui Alexandru cel Bun comportînd alte dimensiuni [8]; abia sub Iliaş, se fixează dimensiunea de 80 mm [9], fiind aceeaşi şi sub Ştefan cel Mare [10].

Emblema. În centrul feţei matricei se află un scut triunghiular ce formează o caracteristică nu numai a matricei moldoveneşti în toate formele ei — mare, mijlocie şi mică [11],

---

[1] Vezi J. Roman, *Manuel de sigillographie française*, Paris, 1912, p. 36 = Roman, Ewald, p. 123. Cel mai mare număr de matrice din plumb se află în British Museum (Ewald, p. 123). În Apus matricea peceţii din ceară se fabrica, în cea mai mare parte, din alamă şi bronz, puţine sînt din argint care cîteodată era aurit, din cupru curat se găsesc foarte rar (Ewald, p. 122—123).

[2] Ewald, p. 123.

[3] Cam aceeaşi greutate are şi pecetea mare, vezi de pildă cea a actului din 12 mai 1425 — în original în Biblioteca Academiei R.P.R., peceţi nr. 144 = ARPRP, care are 245 g, însă lipseşte o parte din marginea dreaptă.

[4] Ewald, p. 127.

[5] Vezi facs. la Bogdan, *Album paleografic moldovenesc* ... Bucureşti, Paris, 1926 — Bogdan, *Album* pl. 2, 3, 10, 84, 14—16, 36, 42, 85, 87, 89, 90, 92, 96—101.

[6] Vezi originalul acestei peceţi la ARPRP, nr. 1.

[7] Vezi această pecete la ARPRP, nr. 144.

[8] Aşa de pildă, pecetea actului din 16 septembrie 1408 (la ARPRP, nr. 137) are 74 mm, cea a actului din 15 aprilie 1428 (la ARPRP, nr. 249) — 79 mm, peceţile celor două acte din 16 februarie 1424 (Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpînirea Moldovei asupra ei*, extras din *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secţ. ist., seria II, tom. XXX, Bucureşti, 1908, p. 47 = Bogdan, *ICA*) şi 24 septembrie 1429 (la ARPRP, nr. 2) — cîte 80 mm, pecetea actului din 22 aprilie 1428 (la ARPRP, nr. 310) are 82 mm, iar cea a actului din 1426 (la ARPRP, nr. 215) — 84 mm. Aceleaşi dimensiuni variate se constată la vremea respectivă şi în Ţara Romînească, căci una din peceţile mari ale lui Mircea cel Bătrîn are circa 75 mm, iar alta circa 80 mm, numai pecetea lui Vladislav I şi cea a lui Vlad pretendentul din 1396 au acelaşi diametru — 85 mm (vezi Bogdan, *DŢRB*, p. LVI, LIV şi LV).

[9] Vezi relaţiile lui I. Bogdan din ms. 5219, f. 312 — 329 din Biblioteca Acad. R.P.R. = ARPR.

[10] Pentru dimensiunea peceţii dinainte şi de la Ştefan cel Mare vezi relaţiile lui I. Bogdan din ms. citat în nota 9 de mai sus, f. 330 şi 343—349, abatere constituind pecetea actului latin din 29 iunie 1456, care are o dimensiune de 85 mm (vezi I. Bogdan, ms. citat, f. 340).

[11] Vezi pentru dimensiunile peceţii domneşti din Moldova şi Ţara Romînească: D. P. Bogdan, *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*, extras din « Revista istorică romînă » = RIR, IV, Bucureşti, 1935, p. 42—43 şi *idem*, *DSR*, p. 152.

ci şi a matricei peceţii mari din Ţara Romînească din epoca veacurilor XIV—XVI[1] Scutul matricei lui Alexandru cel Bun are latura superioară dreaptă, iar cele două laterale sînt mai rotunjite în părţile ce converg către craiul nou şi rozetă, contrar matricelor peceţilor lui Roman I[2], Ştefan I[3] şi cele ale lui Alexandru cel Bun de pînă la anul 1408[4]. Cele două laturi laterale se unesc jos chiar sub mijlocul botului capului de bour ca şi în celelalte matrice mari moldoveneşti din veacurile XIV şi XV[5]. Scutul este gravat mai în adînc ca restul matricei, aceasta spre a ieşi reliefat puternic în pecete şi este aşezat strîmb în cîmpul matricei ca şi în alte matrice din vremea lui Alexandru cel Bun. Scutul este susţinut de şase lobi, în formă de semicercuri din care cele 3 din stînga sînt asimetrice, spre deosebire de celelalte peceţi mari ale lui Roman I, Ştefan I şi Alexandru cel Bun, unde aceste semicercuri sînt simetrice. Semicercurile sînt aşezate în cruce ca nişte arcade şi unite între ele prin unghiuri ascuţite — exact ca şi în Ţara Romînească din această vreme[6]. Din vîrful celor 6 unghiuri ascuţite porneşte cîte o cruciuliţă — aceeaşi cruciuliţă aflîndu-se şi în vîrful unghiurilor ascuţite situate în acelaşi loc din peceţile domnilor: Roman I şi Ştefan I şi aceeaşi cruciuliţă cred că se află şi în unghiurile ascuţite din pecetea mare a lui Mircea cel Bătrîn cu data 1391[7]. Cîmpul dintre lobi şi scut este împodobit cu rombuleţe — în peceţile lui Roman I şi Ştefan I acesta e gol — în centrul fiecărui rombuleţ, aflîndu-se cîte o cruciuliţă. Lobii sînt separaţi de inscripţie printr-un cerc reliefat. Spaţiul dintre cerc şi cele 6 unghiuri ascuţite specificate este împodobit cu rămurele cu frunze. Între cerc şi lob se mai văd, ici şi colo, urmele cercului trasat de compasul gravorului matricei[8].

Centrul scutului îl ocupă stema ţării Moldovei, capul de bour[9] gravat în matrice într-o adîncime relativ destul de mare, aceasta spre a apărea puternic reliefat în

---

[1] Vezi D. Bogdan, *DSR*, p. 154 şi pl. IV nr. 1 şi Const. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, extras din « Revista arhivelor » VI, 2, pl. I—III = Moisil, *SMB*. Sînt şi cîteva abateri constatate în Ţara Romînească în veacul XVI (vezi Moisil, *BAS*, pl. III-V).

[2] Vezi pecetea actului din 30 martie 1392 în original la Arhivele statului Bucureşti = *ASB*, reprodusă de Bogdan în *Album*, pl. 2 şi de Sacerdoţeanu în *Hrisovul* II, foaia de titlu în facsimil şi în foaia falsă de titlu — desenul şi pecetea identică a actului din 5 ianuarie 1393, reprodusă de Bogdan în *Album*, pl. 3. Atît pentru pecetea acestui din urmă act, cît şi pentru altele din acelaşi veac, între care cea a actului latin din 1387 emanat de la Petru Muşat, cît şi pentru peceţile actelor moldoveneşti din sec. XV, care înainte de ultimul război se aflau în Archivum Glówne din Varşovia, m-am adresat în scris, în ziua de 6 martie 1948, Direcţiunii institutului polon din Romînia cu rugămintea de a-mi înlesni procurarea de fotografii după peceţile specificate, dar n-am primit nici una din fotografiile solicitate.

[3] Vezi pecetea actului din 6 ianuarie 1395 reprodusă de Bogdan în *Album*, pl. 85.

[4] Vezi în acest sens pecetea actului din 30 iulie 1401 (P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia Armeană din Suceava* = Panaitescu, facsimil), cea a actului extern din 1402 (Bogdan, *Album*, pl. 84) şi a actului din 16 septembrie 1408 (la ARPRP, nr. 137) .

[5] Vezi în acest sens indicaţiile bibliografice de la p. 259 (15) nota 1.

[6] Vezi pentru Ţara Romînească relaţia la Moisil *SMB*, p. 14.

[7] Vezi Moisil, *SMB*, pl. I, fig. 2.

[8] Vezi cap. *Lucrătura*.

[9] Că stema veche a Moldovei o alcătuia bourul — *Bos urus* — şi nu zimbrul — ce are coarnele aşezate în lături şi mai mici ca ale bourului, la acesta din urmă fiind şi curbate înlăuntru — a dovedit-o cu prisosinţă, încă în 1913, învăţatul romîn prof. Eugen Botezat (vezi dr. Eugen Botezat, *Bourul şi Zimbrul*, în «*Analele Acad. Rom.*, Mem. Secţ. ştiinţifice», t. XXXVI (1913—1914), p. 17—39; studiul lui Botezat poate ar fi fost şi mai bogat dacă cunoştea şi lucrarea lui Bogdan, *ICA* apărută încă din 1908. De altfel, faptul prezenţei bourului în stema Moldovei poate fi confirmat şi de marea popularitate a acestui animal în Moldova, căci legenda întemeierii ţării Moldovei relatează — în cele două versiuni slave cunoscute din cronica ţării (aşa-numită cronică de la Bistriţa şi cea zisă de la Putna) — că în anul 6967 (1359) a venit Dragoş din Ţara Ungurească din Maramureş la vînătoare după *un bour* за тоурѡ̃м, за тоуромь (vezi textul la Ioan Bogdan, *Vechile cronice inedite atingătoare*

pecete [1] — după cum de altfel se şi vede. Capul de bour are coarnele mai mari faţă de aceeaşi emblemă aflată în matricele peceţilor lui Roman I, Ştefan I şi ale lui Alexandru cel Bun de pînă la anul 1408. Vîrfurile coarnelor sînt curbate puternic înăuntru, încît extremităţile lor aproape se unesc [2] şi aceasta spre deosebire de matricele peceţilor mari ale lui Roman I, Ştefan I şi Alexandru cel Bun de pînă la 1408 citate mai sus, în acestea din urmă coarnele fiind mai mici şi cu vîrfurile recurbate în afară. Întreaga înfăţişare a capului bourului din matrice este bine scoasă în relief, ochii bulbucaţi, botul lat, urechile mari. Între coarne are o stea cu cinci raze asimetrice — ca şi matricele peceţilor de după 1408, căci pînă la 1408 matricele au steaua cu şase raze ca şi în peceţile lui Roman I şi Ştefan I. Părul dintre coarne se reliefează prin şase fire, aceleaşi fire apărînd şi în peceţile predecesorilor lui Alexandru cel Bun, cît şi în celelalte matrice din vremea sa. În partea dreaptă a capului de bour se află un crai nou; acelaşi crai nou şi tot în dreapta stemei, se află şi în matricea peceţii mari din 1391, a domnului muntean Mircea cel Bătrîn [3]. În partea stîngă a botului se află soarele, reprezentat printr-o rozetă cu cinci petale — în alte peceţi ale aceluiaşi domn are şase petale [4] — ca şi în pecetea lui Roman I — rozetă situată în jurul unei globule centrale [5]. Caracterul emblemei este de tip armorial sau heraldic [6].

Inscripţia. Pe marginea circulară a matricei şi situată între două cercuri reliefate — dintre care primul o separă de margine, iar al doilea de lobi — se află gravată în adîncime, incizată, inscripţia sau legenda matricei. Această inscripţie e ceea ce se numeşte legendă, ea înconjură emblema — imaginea — matricei, cu care se află în directă legătură adică respectiv cu personajul şi autoritatea ce reprezintă matricea [7]. Legenda are literele lucrate

---

de istoria Romînilor, facs. I, idem: *Vechile cronice moldovenesci pînă la Urechia*, p. 193, la fel şi în cronica supranumită moldo-polonă: *za turem* (vezi I. Bogdan, *Vechile cronice* ...., p. 173), iar în cea anonimă din Воскресенская летопись se spune că Dragoş şi-a făcut pecete voievodală în toată ţara capul de bour (*ibidem*, p. 188, Bogdan traduce peste tot — vezi p. 193, 223 şi 238 — cu *zimbrul*), apoi capul de bour este atestat documentar din vremea lui Ştefan cel Mare (cred însă că el era folosit şi mai înainte, poate chiar începînd cu Dragoş căci la 1452 este în fiinţă dregătorul Ioan Bourean, vezi D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor romîneşti din documentele slavo-romîne*, Bucureşti, 1946, p. 232) ca infierat pe stîlp sau copac, ce slujea ca punct de hotar (vezi D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 34) şi în sfîrşit nume de persoane şi localităţi ca: Buor — forma veche romînească în loc de Bour — Boureanul şi Boureni în fiinţă nu numai în Moldova, ci şi în Ţara Romînească încă în veacul XV (vezi D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 232, 132 şi 135). De altfel, pe întregul teritoriu romînesc vechi s-a păstrat chiar şi denumirea slavă atît sub forma străveche de Tur (slav тоуръ) (compară satul *Tur* din fostul judeţ Satu Mare) cît şi sub cea de Turia (numele plăşii Turia din fostul judeţ Iaşi şi satele *Turia* din fostele judeţe Olt şi Trei Scaune). Prezenţa lui *Tur* = Bour, pe întregul teritoriu romînesc se explică desigur prin străvechea ambianţă daco-slavă, căci *Tur* era la slavii de pretutindeni zeul soarelui şi al fertilităţii, iar învăţatul sovietic N. S. Derjavin arată în *Slavii în vechime* (p. 147), că acest nume se află într-o mulţime de numiri topice din Europa răsăriteană şi mijlocie. Tot aşa—adaug eu—el se află ca stemă a lui Nikolaus Mecklenberg încă la 1209 (vezi Ewald, pl. 3, nr. 3) la fel şi ca stemă a marilor duci de Lituania (vezi facs. din Опис Московской оружейной палаты, cartea a doua, partea a doua, Moscova, 1885, p. 163). Am insistat aici asupra prezenţei bourului în stema Moldovei pentru considerentul că şi după publicarea lucrării citate a lui Botezat, mai apare la unii cercetători romîni susţinerea identităţii bour = zimbru (v. d. p., G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, p. 225, 226 şi 228, I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare* şi Romanescu, p. 6).

[1] Vezi de pildă, în acest sens, peceţile citate, în nota 4 de la p. 250 (6).

[2] În peceţile mijlocie şi mică, uneori aceste coarne apar chiar total unite, vezi Bogdan, *Album*, pl. 89, 97, 36 şi 56.

[3] Vezi Moisil, *SMB*, fig. 2.

[4] De pildă cea aplicată la actele din 1401 iulie 30, 1402 extern şi 1408 septembrie 16.

[5] Urmez descrierea acad. Moisil din *Stema Romîniei. Originea, evoluţia ei istorică şi heraldică*, extras din « Boabe de grîu », Bucureşti, 1931, p. 6 = Moisil, *SR*.

[6] Şi în celelalte peceţi mari cîmpul acesta este împodobit, dar nu se poate distinge anume cu ce.

[7] Vezi şi D. Bogdan, *DSR*, p. 154.

în negativ, spre a apărea pozitiv în pecete; începe deasupra capului emblemei și merge de la dreapta spre stînga, apărînd în pecete de la stînga spre dreapta. Începutul inscripției îl constituie o cruce — ce formează caracteristica tuturor peceților aparținînd domnilor Moldovei și ai Țării Romînești din veacurile XIV—XVII[1]. Textul inscripției are următorul cuprins: † пєчать ιω олєѯандра воєводъι і гна землѣ молдавьскоі și el înfățișează o serie întreagă de particularități lingvistice, paleografice și ornamentale.

Astfel, numele domnului se înfățișează în limba rusă veche олєѯандро[2], în loc de forma bizantino-slavă алєксандръ[3] așa cum e de pildă în peceţile mică și mijlocie ale lui Alexandru cel Bun[4], în pecetea lui Alexăndrel[5] și Alexandru Lăpușneanu[6], iar pentru ѯ este з, воєводъι apare exact în aceeași flexiune și terminație ca în peceţile lui Roman I și Ștefan I. Господинъ, ce apare în abrevierea prin contracțiune: гна,formează o singularitate a peceţii mari a lui Alexandru cel Bun, acest element nefiind cunoscut peceţilor mari ale domnilor moldoveni din veacurile XIV—XVI. Flexiunea lui землѣ cu ѣ în terminație este iarăși un împrumut din peceţile mari ale lui Roman I și Ștefan I. Tot așa ь și і din молдавьскоі sînt luate din pecetea mare a lui Roman I — ь fiind prezent și în млодавьскє din pecetea lui Ștefan I.

---

[1] Vezi Moisil, *SR*, p. 6—8.

[2] Forma олєксандро — cu кс în loc de ѯ — apare în actele lui Roman I din: 30 martie 1392 — unde олєксанъдро reprezintă îmbinarea formei slave vechi, cu ъ între н și д și a celei ruse vechi — și 18 noiembrie 1393 (vezi textul actelor la Mihail Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, nr. 3 și 4 = Costăchescu, *DM*), în unul de la Iuga-aici grafia ωлєксандро (vezi textul, *ibidem*, nr. 9), iar sub Alexandru cel Bun numai în actul din 30 iulie 1401 (vezi actul la P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* (30 iulie 1401), extras din « RIR », IV, București, 1935 = facsimil Panaitescu, unde prezența formei se explică prin faptul că destinatarul actului este un personaj dinafara țării, venit de la marele duce lituanian unde această formă rusă era curentă. Această formă veche caută să mai apară dar nu mai e în stadiul ei inițial олєксандро ci алєксандро (vezi actul din 12 martie 1402, facs. la Bogdan, *Album*, pl. 9 și la Costăchescu, *DM*, II p. 621), notez însă că actul în care apare este extern căci în actele interne se fixează forma bizantino-slavă алєксандръ la început cu кс pentru ѯ (vezi actul la Costăchescu, *DM*, I nr. 11) iar apoi cu ξ (*ibidem*, nr. 12 și 13), кс încearcă să mai apară (*ibidem*, nr. 20—25, 29, 31, 32 și 34) dar după 1412 caracterele кс sînt înlocuite definitiv, căci de la 1414 apare curent (*ibidem* nr. 36, 38, 39,41, 42, 45—50, 52, 53, 56—59, 62—64, 66, 69—71, 73—81, 83—86 iar nr. 51, care în titulatură are кс iar în mărturie ѯ cred că e o greșală de tipar (vezi apoi și Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, București 1938. nr. 1 și 12 = Bogdan, *AM* I, Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești din anii 1426—1502*, Buc., 1947, nr. 1 și nr. 2 = Bogdan, *AM*, II).

[3] În textul peceţii mici a lui Alexandru cel Bun, aplicată la actul extern cu data 8 octombrie 1407 apare și forma romînească: алєксандрȣ (vezi indicația lui I. Bogdan, în ms. 5219, f. 300 de la ARPR), aceeași formă romînească este cunoscută și textelor unora din actele aceluiași domn (vezi de pildă cele publicate de Costăchescu în *DM*, I, sub nr. 77 și 83).

Forma bizantino-slavă алєксандръ formează un element caracteristic al inscripției peceţilor: mijlocie și mică a lui Alexandru cel Bun, (vezi de pildă pecetea mică a actului din 1 august 1404 — în facs. la Bogdan, *Album*, pl. 87 — a cărei legendă după același este: <† п>єчать ιω алєксандра воєводъι (vezi ms. 5219, f. 299 de la ARPR) pecetea mică, aplicată la actul din 22 septembrie 1411—în orig. la Arhivele statului, Secția istorică, peceţi = *ASSIP*, cu diametrul de 25 mm, cu inscripția: † пєчать алєксандра воєвод citită la fel de Costăchescu în *DM* I, p. 96 dar cu omisiunea crucii-pecete cu A și R — pentru Б — de factură latino-gotică cît și pecetea de aceeași formă, în facs. la Bogdan, *Album*, pl. 89, a actului din 20 decembrie 1432 în care Bogdan citește: пєчат ιω алєксандро воєво., vezi ms. 5219, f. 310, iar la Kalužniacki, *Documente slavone reproduse din Monumenta Serbica* editat Fr. Miklosich, Viennae 1858 și Временик общества истории и древностей Российских, tom. XX, I cu traduceri latine și cu note ... în *Hurmuzaki*, I, 2 (1891), p. 839 = Kaluzniacki. *DH*, I = aceeași abatere fiind apoi reprodusă și de M. Costăchescu în *DM*, I, p. 328.

[4] Vezi nota 3 de mai sus.

[5] Vezi Bogdan, *Album*, pl. 42 și 101.

[6] *Ibidem*, pl. 104— a doua pecete mare și Teodor Balan, *Documente Bucovinene*, I și II, Cernăuți, 1933 și 1934 planșa 3 = Balan, *DB*.

Ca prescurtări în textul inscripției ființează: іѡ pentru іѡанъ, luat din pecețile lui Roman I și Ștefan I și гна pentru господина ce formează o caracteristică a peceții mari a lui Alexandru cel Bun.

O serie de ligaturi (îmbinări de litere) caracterizează textul inscripției matricei specificat mai sus. Așa e în primul rînd îmbinarea а + т din пєчать, ligatură necunoscută celorlalte peceți moldovenești din veacurile XIV—XVI cu excepția celor mari de la Alexandru cel Bun [1]. Urmează ligatura а + н din олєѯандра, împrumutată din pecetea mare a lui Roman I, unde e prezentă în cuvîntul романа. Este apoi îmbinarea: а + в ce apare de două ori, o dată în олєѯандра și воєводꙑ îmbinînd pe finalul а din primul cuvînt cu primul в din cel de-al doilea și a doua oară în молдавьскои. Și această ligatură este copiată din pecețile lui Roman I și Ștefan I unde ființează exact în același loc ca și prima ligatură cu același caracter din matricea peceții mari a lui Alexandru cel Bun și anume: cel de-al doilea а din романа și штєфана e îmbinat cu в din воєводꙑ, la Ștefan I apare îmbinarea și în млодавьє [2].

Caracterele grafice ale inscripției sînt de asemenea, unele dintre ele, împrumutate din pecetea mare a lui Roman I sau din actul cu data: 30 martie 1392. Așa e forma lui о din олєѯандра, л cu cîrlig sus — ce apare și în pecetea lui Ștefan I — iota din ꙑ e ca mărime cît jumătate din ъ a cuvîntului воєводꙑ — aceeași formă are și iota ce precede pe гнл, iar literele а, в, ꙑ și ч sînt copiate după actul specificat mai sus, căruia îi atîrnă pecetea ce a influențat matricea de față a lui Alexandru cel Bun.

Forma unora dintre literele identice variază. Astfel: є din пєчать este mai mare și mai lat ca є din воєводꙑ, primul в din acest din urmă cuvînt este mai lat și ca al doilea, iar в din молдавьскои are iarăși o formă deosebită; о are nu mai puțin de patru forme, căci cel din олєѯандра este mai îngust și mai lung ca al doilea о din воєводꙑ, primul о din воєводꙑ e lat cu laturile puternic arcuite, primul о din молдавьскои este sus mai larg ca jos, iar ѡ din іѡ are extremitățile de jos ale laturilor, suprapuse, în spațiul laturii stîngi aflîndu-se și o linie verticală.

Spuneam mai sus că flexiunea lui землѣ cu ѣ în terminație este iarăși un împrumut din pecețile mari ale lui Roman I și Ștefan I, dar în matricea de față ѣ a suferit o transformare și anume el a fost lucrat ceva asemănător formei crucii bizantine prezentă în hrisoavele cancelariei Țării Romînești la sfîrșitul subscrierii neautografe, începînd cu cel mai vechi act de acest fel și pînă la cel al lui Radu cel Frumos din 10 iulie 1464 [3]. Această formă specială a literii ѣ ce apare în matricea studiată este modelată după crucea bizantină ce apare de două ori la sfîrșitul textului actului lui Alexandru cel Bun din 29 iunie 1400, formă ce se fixează apoi în pecetea mare a lui Alexandru cel Bun de după anul 1408 [4].

În locul literei ѯ din олєѯандра se folosește litera з [5] ce se semnalează pentru prima oară, în acest sens, în inscripția chirilică din veacul X descoperită la biserica țarului bulgar Simeon din Preslav în anul 1927 [6], з în loc de ѯ apare apoi și în inscripția de la Temnič

[1] O singură abatere există și anume în pecetea din 16 februarie 1424 unde ligatura e între ч + а din același cuvînt (vezi Bogdan, *ICA*, p. 47).

[2] În fotografia lui Bogdan din *Album*, nu se vede aceasta, dar faptul e atestat de același în manuscrisul de la ARPR (vezi ms. 5219, f. 296).

[3] Vezi relația mea în « RIR », II (1932), p. 416.

[4] Vezi facsimilul actului la Bogdan, *Album*, pl. 5.

[5] Această formă constituie o caracteristică a peceții mari a lui Alexandru cel Bun, căci în pecetea mijlocie și mică apare кс, vezi p. 252 (8), nota 2.

[6] Vezi facsimilul acestei inscripții la Kr. Mijatev, Симеоновата църква в Преслав и нейният епиграфичен материал, în « Български Преглед » 1929, p. 114; pentru data inscripției vezi M. N. Speranski, Из славянской эпиграфики. Доклады Академии Наук СССР, nr. 3 (1930), p. 51—57.

din veacurile X—XI[1], regretatul paleograf şi lingvist rus P. A. Lavrov semnalînd-o şi într-un manuscris medio-bulgar[2].

Semnalez şi forma latino-gotică a lui ο din олєѮандра şi a lui л folosit şi pentru д din молдавьскои. De altfel toate literele inscripţiei sînt lucrate după factură gotică, căci liniile principale ale literelor sînt groase, iar cele secundare subţiri, chiar foarte subţiri.

Variată este nu numai forma ci şi dimensiunea literelor, variaţie ce se situează — cu excepţia celor din ligatură — între 6 şi 7,5 mm. Aşa: є şi ь din пєчать, і şi о din іѡ, є şi н din олєѮандра, д din воєводъı, г şi н din гна; ѣ din землѣ şi cei doi л din молдавьскои au cîte 6 mm; п, ч şi т din пєчать, л şi з din олєѮандра cei doi о şi є din воєводы, м, ь şi с din молдавьскои 6,5 mm; о şi р din олєѮандра ambii в din воєводъı, а din гна, о prim şi к din молдавьскои — 7 mm, iar з din землѣ — 7,5 mm[3].

Unele dintre litere sînt greşite: aşa e с în loc de є în земли şi л în loc de д în молдавьскои, dar acest din urmă element constituie o caracteristică a inscripţiei tuturor peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun.

Între literele ѡ din іѡ şi о din олєзандра se află cîte o rozetă formată din trei petale, iar între р din олєѮандра şi ligatura а + в legată de воєводъı cum şi între ъı din воєводъı şi і ce precede pe гна se află cîte o rozetă, formată din cinci petale, asemănătoare rozetei din scut.

Reversul. Pe spatele matricei se află în centru un mic mîner ce porneşte din corpul matricei şi are o înălţime de circa 1,2 mm. De acest mîner se apuca matricea şi se apăsa în ceară. Suprafaţa mînerului este neregulată, deci neşlefuită şi are pe întinsul ei cîteva puncte, mici semne ovale, între care două au forma unui *v* latin şi sînt inegale ca mărime, cel mai mare fiind situat cam în direcţia capului matricei. La jumătate distanţă dintre mîner şi margine — în partea superioară — se află un mic semn oval ce corespunde pe faţa matricei tocmai la mijlocul laturei superioare a scutului. Acest semn indica deci poziţia potrivită a capului matricei sau mai bine zis a capului emblemei[4]. La stînga acestui semn oval chiar alături de el se află un alt semn ce are aspectul unui *v* latin ca şi cele două de pe suprafaţa mînerului. Ceva mai la dreapta acestuia şi spre marginea matricei se află şase rombuleţe dispuse paralel — trei cîte trei — în linie verticală, rombuleţe ce corespund pe avers cu marginea laturii superioare a scutului. Ceva mai la dreapta acestor rombuleţe şi în aceeaşi linie dreaptă cu semnul mic oval de pe suprafaţa reversului matricei se află un al doilea semn de aceeaşi formă ca şi primul. Un şir de trei rombuleţe dispuse în verticală şi situate aproape de latura dreaptă a mînerului corespund pe revers cu locul unde latura dreaptă a scutului îşi începe curbura. La jumătate distanţă dintre partea de jos a mînerului şi margine se află nişte rămurele cu frunze, asemănătoare celor situate pe aversul matricei din cîmpul de intersecţie al arcadelor lobilor şi cercul reliefat ce separă inscripţia de emblemă, cele de pe revers însă sînt lucrate rudimentar. La jumătate distanţă dintre partea stîngă a mînerului şi margine se află şase rombuleţe dispuse în verticală, iar mai sus de acestea şi ceva mai la dreapta lor — alte şase rombuleţe în aceeaşi ordine ca şi cele şase specificate; toate aceste 12 rombu-

---

[1] Vezi E. F. Karskij, Славянская кирилловская палеография, Leningrad, 1928, p. 209.

[2] P. A. Lavrov, Палеографическое обозрение кирилловского письма în Энциклопедия славянской филологии, volum aparte, S. Petersburg, 1914, p. 50—51.

[3] Această disproporţie între litere nu este un caz izolat, căci şi celelalte matrice pentru peceţile mari ale lui Alexandru cel Bun au această caracteristică. Aşa de pildă, în cea pentru pecetea actului din 16 sept. 1408 sînt inegale: п din пєчать, і din іѡ, з din олєѮандра şi al doilea о din молдавьскоі, în cea a actului din 12 martie 1425 вої din воєводъı are aceeaşi mărime ca şi дъ iar во din acelaşi cuvînt au o altă mărime. Această disproporţie am constatat-o şi în alte peceţi mari moldoveneşti ale urmaşilor lui Alexandru cel Bun şi chiar şi mai tîrziu.

[4] Vezi în acest sens Ewald, p. 133.

leţe corespund pe avers înălţimii scutului [1]. Toate rombuleţele pomenite au cîte o cruciuliţă în mijloc [2].

Folosirea matricei şi pecetea ei. Din cuprinsul referatului citat mai sus, al prof. Negrescu, se constată că matricea a fost destul de mult folosită căci « examinată la microscop faţa arată că pecetea a fost efectiv folosită, întrucît marginile multora din literele sculptate sînt rotunjite, tocite sau lovite ». Studiind însă peceţile mari ale lui Alexandru cel Bun — 15 la număr [3], atîtea cîte am avut la îndemînă prin originale şi fotografii, n-am aflat între acestea nici o amprentă, care să fie cea a matricei în cercetare. Dar această lipsă este pe deplin explicabilă, dacă luăm cunoştinţă că, din cele 80 de documente ce ni s-au păstrat pînă astăzi în original de la Alexandru cel Bun [4], 30 au avut pecetea mare [5], iar dintre acestea din urmă numai 10 o au bine conservată şi sînt lizibile total, căci 2 sînt lizibile parţial şi 3 prea puţin.

Datarea. Este foarte greu de datat o atare piesă mai cu seamă atunci cînd îi lipseşte amprenta. Faptul că în toate peceţile mari ale lui Alexandru cel Bun, începînd cu cea a actului din 28 ianuarie 1409, continuînd cu cele următoare inclusiv a actului din 3 iunie 1429, ѣ din землѣ se aseamănă cu forma crucii bizantine specificate mai sus mă îndeamnă să datez matricea prin anii 1409—1432.

Lucrătura. Ştirile despre executarea matricelor pînă în secolul al XIV-lea sînt foarte puţine. Dar după această epocă datele devin mai dese şi vestitul gravor şi bijutier florentin Benvenuto Cellini (1500—1571) descrie două tehnici deosebite, folosite în executarea matricei [6].

Cea dintîi şi cea mai veche [7] consta din gravarea metalului la cald cu ajutorul priboiului din oţel, tehnicianul avînd în faţă un model, gravură ce deseori dădea naştere

---

[1] În Apus se cunoaşte uneori pe reversul matricei şi data fabricării ei, vezi Ewald, p. 133.

[2] Nu toate aceste semne se reliefează pe fotografia din fig. 2.

[3] În această cifră intră şi peceţile celor trei acte din: 1426, 15 aprilie 1428 şi 24 septembrie 1429, în care se distinge prea puţin din inscripţie.

[4] Această statistică îmi aparţine şi ea este făcută pe baza următoarelor colecţii de documente: Costăchescu *DM*, I, *Panaitescu*, Paul Mihailovici, *Opt documente moldoveneşti dinainte de Ştefan cel Mare*, extras din « Cercetări istorice », VIII— IX, Iaşi, 1935; St. Gr. Berechet, *Un act de danie de la Alexandru cel Bun din 1412 februarie 19*, în « Rev. ist. » XXII(1936), p. 142—146; Bogdan *AM*, I şi idem *AM*, II.

[5] Două au pecetea mijlocie, patru, cea mică şi restul sînt fără peceţi. Aceeaşi statistică am făcut-o şi pentru doc. celorlalţi domni moldoveni inclusiv Ştefan cel Mare, adăugînd în lista bibliografică: Teodor Balan, *Două documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* din « *Codrul Cosminului* » VIII (1933—1934), p. 459—462; Th. Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun* din « *Rev. ist.* », X (1934), p. 258—261; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I şi II, Bucureşti, 1913; Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933; idem, *Documente de la Ştefan cel Mare*, Iaşi 1948; Constantin N. Velichi, *Documente inedite de la Ştefan cel Mare la Ieremia Movilă* din « *Rev. ist.* », XX, p. 239—258 şi în extras, Vălenii de Munte, 1934; P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare* în *Anal. Acad. Rom.* Mem., Secţ. ist., seria III, t. XV şi extras, Bucureşti, 1934; Paul Mihailovici, *Documente moldoveneşti găsite la Constantinopol* (1462—1755) în « Cercetări istorice », X—XII, 1934—1936 şi în extras, Iaşi, 1935; Const. Solomon şi C. A. Stoide, *Un uric necunoscut de la Ştefan cel Mare privitor la satele Poliţeni şi Tomeşti din Tutova*, în « Revista arhivelor » III, 2, nr. 8 (1939), p. 319—323. Astfel: de la Iliaş s-au păstrat 42 de originale din care 18 au pecetea mare, 2 — mijlocie, 4 — mică, restul — fără, Iliaş în coregenţă cu Ştefan — 22, din care 6 au pecetea mare; de la Ştefan al II-lea — 57, din care 18 au pecetea mare şi 15 mică; de la Petru al II-lea — 42, din care 10 au pecetea mare, 1—mijlocie şi 7—mică; de la Roman II — 3, din care 2 au pecetea mare şi 1 — mică; de la Alexăndrel — 28, din care 4 au pecetea mare şi 10 — mică; de la Bogdan al II-lea — 7, din care 3 au pecetea mică, restul fără; de la Ştefan cel Mare — 301, din care 107 au pecetea mare, 21 — mijlocie şi 17 mică, restul fără.

[6] Ewald, p. 138.

[7] De pildă în Franţa este atestată pînă în secolul al XIII-lea (vezi Roman, p. 371).

la greşeli în execuţia matricei [1], ca de pildă în inscripţie: litere răsturnate, întoarse, redublate, schimbate, omise, disproporţionate — unele mai mici, altele mai mari, fapte ce formează dovada evidentă că ele nu erau lucrate cu dalta ci incizate, săpate în blocul de metal, cu ajutorul priboiului din oţel. Vîrful compasului, cu ajutorul căruia gravorul lua cuvenitele dimensiuni pe blocul de metal în care urma să lucreze, a lăsat deseori urme, ori o depresiune centrală sau trăsături circulare ce nu sînt acoperite cu totul de chenarele ce au urmat în gravura matricei [2]. Cea de-a doua tehnică consta în faptul că artistul îşi făcea în prealabil un model din ceară, după aceea un negativ din gips, această matrice fiind apoi imprimată în humă. Imprimarea — pozitivă — în humă se lăsa să se usuce şi apoi se turna deasupra metal şi astfel se obţinea o matrice de metal, care se cizela, corectîndu-se eventualele omisiuni [3].

Meşterul gravor — pecetarul [4] — care a lucrat matricea lui Alexandru cel Bun a folosit cel dintîi sistem indicat de Cellini. Litera greşită є pentru ѥ în землн, disproporţia dintre litere şi urmele celor patru cercuri trasate de compasul său mă indrituiesc să afirm utilizarea primei tehnice specificate de Benvenuto Cellini, cunoscută de altfel şi altor matrice ale peceţii mari moldoveneşti, din prima jumătate a veacului al XV-lea [5]. Gravorul a lucrat după un model, făurit probabil tot de el, al matricei peceţii mari a lui Alexandru cel Bun de după anul 1408, căci identitatea particularităţilor lingvistice şi paleografice ale peceţilor de după această dată confirmă aserţiunea mea. Gravorul era îndatorat să respecte particularităţile fundamentale ale peceţii mari a lui Alexandru cel Bun şi în acest sens constat că el n-a comis nici o abatere, căci chiar şi litera greşită л pentru д în молдавьскоі a reprodus-o aidoma.

Cum a lucrat gravorul? După ce şi-a combinat aliajul respectiv, format din plumb, staniu şi fier, gravorul a imprimat matricei forma unui disc, deci mai subţire spre periferie şi mai groasă spre centru, cu un mîner în partea centrală de pe revers. A şlefuit apoi suprafaţa aversului după care a trecut la lucrătura la cald a piesei, trasînd în prealabil, cu ajutorul compasului, cele patru cercuri în cadrul cărora urma să lucreze elementele constitutive ale

---

[1] Ewald, p. 137—141.

[2] Roman, p. 370.

[3] Ewald, p. 141.

[4] Aşa se numea meşterul gravor al peceţii, cel puţin în veacul al XVII-lea; vezi Bogdan, *DŢRB*, p. LIII, nota 1.

[5] După acest sistem s-au lucrat matricele peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun — fapt ce l-am constatat prin disproporţia dintre literele inscripţiilor — la fel şi celelalte matrice, căci în pecetea actului lui Iliaş din 5 iunie 1433 literele н şi а din іωанна cît şi cele din ннін sînt mai mari ca ѡ, д şi ѣ din воєвѡдѣ, aceeaşi lipsă de proporţie se observă şi în unele dintre literele inscripţiilor celorlalte peceţi mari ale lui Iliaş, tot aşa şi în peceţile lui Ştefan al II-lea unde, de pildă în cea a actului din 24 aprilie 1434 є din воєводѣ este foarte mic faţă de celelalte litere din acelaşi cuvînt, după ele urmînd, în disproporţie faţă de celelalte caractere şi ѣ din acelaşi cuvînt; în pecetea actului din 6 martie 1443 pe lîngă mărimea lui р şi ѣ din господарѣ faţă de micimea de pildă a lui а din acelaşi cuvînt, sau de micimea lui о, л, д şi а din молдавское faţă de mărimea literelor с, к, о şi н din acelaşi cuvînt se observă şi lucrătura în pozitiv a lui ь din печать, la fel aceeaşi lucrătură şi în pecetea actului din 7 mai 1443 unde pe lîngă această greşală se mai observă un і de prisos între т şi ь din acelaşi cuvînt şi un з conturat lîngă ѣ din господарѣ ce apoi e urmat de un alt з lucrat în землн Litera ь, greşit lucrată apare apoi şi în pecetea actelor din 23 aprilie şi 15 iulie 1448 ale lui Petru Aron; în pecetea acestui act din urmă se mai observă între finalul а din петра şi primul в din воєводы o literă lucrată în plus — deci greşit. Tot în peceţile lui Petru Aron se observă: н greşit lucrat pentru п în печать, ѡ mai mic ca і din іѡ, п din петра mai mic ca restul literelor în pecetea actului din 23 aprilie 1448 şi а mai mic în печать ca ѡ din іѡ. la fel є din петра mai mare ca restul literelor din acelaşi cuvînt în pecetea actului din 1448 iulie 15. La fel lipsite de proporţie sînt şi literele din pecetea actului lui Alexăndrel cu data: 20 iunie 1453.

feţei matricei. Urmele acestor trăsături de cercuri se mai zăresc şi astăzi ici şi colo pe suprafaţa aversului şi anume: primul chiar la marginea însăşi a matricei, al doilea urmează în interior fiind separat de primul prin cel dintîi cerc reliefat ce încadrează inscripţia dinspre marginea matricei, al treilea precede pe cel de-al doilea cerc reliefat ce separă inscripţia de emblemă şi al patrulea este cel situat între al doilea cerc reliefat, încadrator al inscripţiei şi stemei.

Întreaga lucrare s-a executat în adîncime, incizare, iar nu prin excizare, în relief. Bănuiesc că întîi s-a lucrat cu priboiul din oţel cele două cercuri reliefate, apoi cu dalta conturul scutului, după care s-a trecut la elementele stemei, atît scutul cît şi stema lucrîndu-se la o adîncime relativ destul de mare. Cu ajutorul unei dălţiţe destul de fine, s-au lucrat rombuleţele cu cruciuliţele din cîmpul lor. Lobii şi rozetele s-au lucrat cu priboiul de oţel. La inscripţie întîi s-a conturat, zgîriat, cu un vîrf metalic, ascuţit, forma fiecărei litere. Dovada existenţei întîi a literei numai uşor conturată, zgîriată, o constituie forma zgîriată a primului з din cuvîntul зимли, aflat în pecetea actuiui lui Ştefan al II-lea din 7 mai 1443, unde gravorul a plasat greşit prin conturare pe з alături de ѣ din господарѣ şi în acest caz el n-a mai putut şterge sau a neglijat răzuirea lui з iniţial şi a lucrat un nou з, mai aproape de literele є м, л şi и din земли, la fel citez şi forma numai zgîriată a lui ѣ din земльѣ în unele dintre matricele peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun. După zgîrierea literelor, gravorul trecu la lucrătura lor cu ajutorul priboiului de oţel; dacă literele s-ar fi lucrat cu dalta, cele greşite se puteau corecta şi uniformiza ca mărime [1].

După ce sfîrşi aversul, meşterul trecu la reversul matricei a cărei suprafaţă neregulată, aşa cum aceasta ieşi din turnarea aliajului metalic, n-o mai şlefui, ci inciză numai unele semne indicatoare, poate ale elementelor situate pe aversul matricei între care cel dintîi, micul semn oval corespunzător capului stemei de pe avers, arată, în mod indiscutabil, că el indica aplicatorului matricei cum acesta să o aplice corect — deci cu stema în sus.

Despre meşterul gravor. În evul mediu cu executarea matricelor se ocupau la început bijutierii şi persoanele din tagma bisericească, iar mai tîrziu, din pricina răspîndirii foarte mari a folosirii sigiliilor, execuţia tiparelor acestora devine atribuitul unei bresle speciale cea a gravorilor, numiţi în documente la singular sau plural: sculptor sigillorum, gravatores şi incisores [2]. Nu ştiu dacă şi la noi a existat o atare breslă [3], meşteri gravori însă cred că au existat şi în ţară [4], deşi în cele mai multe cazuri se apela la cei străini — peceţile mari ale lui Alexandru cel Bun — ce au în ele literele de factură latino-gotică dovedesc acest lucru [5] — care pentru Moldova au fost poate de origine polonă.

Asimetria lobilor şi aşezarea strîmbă a stelei dintre coarnele bourului matricei ce studiez, mă face să bănuiesc că în cazul dat, matricea a fost poate lucrată de un meşter nu atît de desăvîrşit cum sînt gravorii apuseni de pildă ai peceţilor actelor din 25 mai 1411, <13 decembrie> 1421 (amîndouă cu această dată) şi 1 iunie 1429 [6].

Dar meşterul matricei în studiu este şi el destul de priceput în meserie şi dovada o avem în lucrătura reuşită şi expresivă a capului bourului cu toate elementele lui constitutive.

Autenticitatea. Matricea studiată nu provoacă nici un dubiu în ceea ce priveşte autenticitatea, ea este lucrată întocmai cum se lucrau cele mai vechi matrice din apus, cu ajutorul

[1] Vezi şi Roman, p. 371.

[2] Ewald, p. 137—138.

[3] O breaslă a zlătarilor, care desigur că se ocupa şi cu lucrătura matricelor de peceţi este atestată în Moldova abia în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (vezi Eugen Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 267).

[4] Pentru veacurile XVI şi XVII sînt date, privind Ţara Romînească, vezi Bogdan, *DŢRB*, p. LIII, nota 1.

[5] Vezi şi cele spuse mai sus, p. 254 (10).

[6] Vezi nota 4 de mai sus.

priboiului de oţel în metal, la cald; cele false, se turnau întîi şi apoi se corectau cu dalta pentru a le da aparenţa unei piese autentice, însă atunci cînd metalul de fabricaţie se răcea, matricea falsă devenea mai mică ca pecetea sau matricea după care se turnase, în acelaşi scop — al falsului — se foloseşte mai tîrziu şi sistemul prin galvanoplastie.

Aplicarea în ceară. Într-un suport din ceară curată de albine, a cărei culoare variază în cursul timpului — ajungînd de la gri închis pînă la gălbui transparent — aceasta depinzînd de felul cum a fost conservată [1] sau amestecată uneori cu răşină ori cu smoală albă [2], de formă rotundă, în a cărei cavitate, — modelată în formă de grilaj printr-un vîrf ascuţit de metal, — se turna un strat foarte subţire [3] de un mm, sau chiar şi jumătate de mm, de ceară roşie [4] a cărei compoziţie era tot ceara de albine galbenă amestecată cu un colorant ce se pare că nu era cinabru sau minium ca în Apus [5], ci un colorant organic spre exemplu *garanţă*, ce se extrăgea din rădăcinile unei plante numită *Rubia tinctorum*. Aceste date ni le-a dat dr. Ioan Gavît [6], şeful de secţie al Laboratorului de analize de la Institutul politehnic din Bucureşti. Matricea se ungea în prealabil cu untdelemn sau cu o altă materie uleioasă, aceasta spre a evita lipirea ei de materialul în care se imprima; apoi se aplica în stratul, foarte subţire, de ceară roşie, dînd astfel naştere peceţii. Aplicarea corectă a matricei, adică cu stema în sus, se orienta după semnul distinctiv ce am arătat mai sus că exista pe reversul matricei.

Desigur că şi la noi ca şi în Apus, cel care avea nevoie să obţină aplicarea matricei pe un document trebuia să plătească taxă atît păstrătorului cît şi aplicatorului matricei — dacă acestea erau persoane distincte, sau chiar la amîndoi. Şi în Apus s-a mers atît de departe cu perceperea cuantumului unor atari taxe încît după plîngerile celor năpăstuiţi s-a ajuns să se facă regulamente care au stabilit taxe fixe [7].

Modul de păstrare. Pentru evitarea falsului, matricea se păstra într-un loc ferit, în grija unui slujbaş special al cancelariei domneşti; dacă ea nu se păstra chiar de şeful acestei instituţii, atunci era în privigherea unui subaltern imediat al său, logofătul al doilea. Pentru Apus avem o serie întreagă de ştiri, privind modul cum se păstrau şi anume în casete speciale lucrate din material foarte rezistent, cu încuietori solide, a căror cheie se păstra cu foarte multă grijă — pentru cele regale — iar pentru matricele unor instituţii, acestea se conservau în încăperi cu mai multe chei încredinţate diferitelor persoane, numărul acestora ajungînd uneori pînă la 12, de aici neajunsul că trebuiau să fie prezente la sigilare, toate persoanele respective [8].

---

[1] Vezi Ewald, p. 155.

[2] Ewald, p. 155. El adaugă că reţetele cele mai cunoscute din evul mediu cuprind ceară amestecată cu smoală albă sau cu răşină, la care se adaugă uneori terpentină sau ulei de in, ca s-o facă mai maleabilă pentru imprimare. Cred că şi la noi se făceau unele dintre aceste amestecuri, căci Bogdan spune: că: «Învelişul alb al peceţii actului extern din 12 iulie 1499 e ceară curată, galbenă, la celelalte pare să fie amestecată ceara cu ceva ce-i dă culoarea alburie şi o face mai moale (vezi ms. 5219, f. 349 de la ARPR).

[3] Vezi D. Bogdan, *DSR*, p. 156.

[4] Cele mai vechi peceţi moldoveneşti ale lui Roman I, Ştefan I şi ale lui Alexandru cel Bun de la actele externe cu datele 1402 şi 1407 au acest strat din ceară verde închisă, vezi Bogdan, *DŢRB*, I, p. L, nota 1 (să se vadă şi pecetea la actul din 30 martie 1392 cît şi cea a lui Alexandru cel Bun, expusă la Muzeul de Artă R.P.R). Acest sistem cu ceară verde apare în Apus în sec. XIV, iar colorantul cerii era cocleala verde, ne spune Ewald, p. 156.

[5] Vezi Ewald, p. 156.

[6] Din raportul întocmit pentru mine de dr. Gavît în colaborare cu ing. Viorica Ioan, la 5 martie 1948, după analiza unei peceţi mari a lui Alexandru cel Bun.

[7] Vezi Ewald, p. 72.

[8] Astfel, Ewald, p. 78, de la care iau aceste date, relatează următorul fapt: În anul 1306 oraşul Dublin nu s-a putut sluji un răstimp de matricea peceţii căci conservatorul Golfield care avea închisă matricea peceţii într-o încăpere cu trei lacăte, a plecat în Anglia uitînd să încredinţeze cheile de la lacătele încăperii unde era matricea.

NUMĂRUL MATRICELOR PECEŢILOR MARI ALE LUI ALEXANDRU CEL BUN

Din studiul peceţilor mari ale actelor lui Alexandru cel Bun — atîtea cîte am avut la îndemînă — am constatat că pentru peceţile indicate s-au folosit în total 9 matrice. Astfel, una pentru peceţile actelor din 30 iulie 1401, 1402 extern şi 16 septembrie 1408, a doua pentru actul din 28 ianuarie 1409, a treia la actul din 25 mai 1411 şi la cel din 12 mai 1425, a patra pentru actul slav din <13 decembrie> 1421, a cincea la actul latin cu aceeaşi dată, a şasea pentru pecetea actului din 16 februarie 1424, a şaptea la cea a actului din 10 ianuarie 1429, a opta la pecetea actului din 17 aprilie 1429 şi a noua pentru cea a actului din 1 iunie 1429.

Din cele de mai sus se desprind următoarele: în cancelaria lui Alexandru cel Bun existau concomitent mai multe matrice deosebite, astfel sînt cele două folosite în aceeaşi zi — <13 decembrie> 1421 şi cele trei din anul 1429[1], cred însă că existau chiar mai multe matrice identice, folosite concomitent, fapt de altfel constatat în Apus [2].

Matrice folosite după moartea titularilor. În sigilografia apuseană se menţionează cazuri cînd moştenitorii foloseau sigiliile predecesorilor — mai ales papii — şi aceasta nu numai atunci cînd numele titularului corespundea cu cel al urmaşului [3] ci şi altfel [4], matricele folosindu-se întocmai fără nici o modificare [5] ori adăugîndu-li-se noi elemente alături de cele originale [6], sau peste ele [7].

Atare cazuri sînt cunoscute şi sigilografiei moldoveneşti dar numai în forma folosinţei matricei aidoma a predecesorului. Astfel Ivaşco fiul lui Petru Muşat foloseşte pentru actul său extern din 1400 <înainte de 25 Martie> matricea peceţii lui Roman I [8]. Tot aşa Roman II îşi sigilează actul din 18 februarie 1448 cu matricea peceţii mari a tatălui său şi anume cu cea aparţinînd categoriei a treia [9].

Studiind peceţile mari ale celor doi domni moldoveni de după Alexandru cel Bun care poartă numele de Alexandru — Alexăndrel şi Alexandru Lăpuşneanu — am constatat că pecetea actului din 26 ianuarie 1453 [10] se deosebeşte nu numai de pecetea actului din acelaşi an iunie 20, dar chiar de pecetea actului din ianuarie 1453 [11]. Aprofundînd studiul acestei peceţi — a actului din 26 ianuarie 1453 — am ajuns la concluzia că pecetea în cauză este

---

[1] Vezi D. Bogdan, *Inscripţiile peceţilor mari ale domnilor Moldovei din sec. XIV – XVII = IPMM*, în ms.

[2] Vezi Ewald, p. 73.

[3] Aşa regele Otto al II-lea urmînd lui Otto I a folosit matricea sigiliului predecesorului său. Tot aşa Eduard al II-lea (1307—1327) a folosit matricea predecesorului său Eduard I (1272—1307); vezi Ewald, p. 112.

[4] Astfel Henric al VII-lea murind a lăsat inelul sigilar urmaşului său Carol al IV-lea; vezi Ewald, p. 112.

[5] Aşa a procedat Carol al IV-lea, care moştenind sigiliul inelar al tatălui său Henric al VII-lea, l-a folosit aidoma; vezi Ewald p. 112.

[6] Astfel Eduard al II-lea (citat în nota 3), folosind matricea predecesorului său Eduard I şi lăsînd neschimbată legenda şi figura de pe avers, a dispus să se graveze, lîngă tronul regelui, o cetate; vezi Ewald, p. 112.

[7] Tehnica în acest sens consta din schimbarea parţială a inscripţiei — astfel se nivela inscripţia iar peste această nivelare se turna cositor sau plumb, cînd însă se schimba legenda total, atunci se nivela la fel cîmpul inscripţiei, iar în cavitatea adîncită, prin nivelare, se turna un fel de inel de metal; vezi Ewald, p. 114.

[8] Vezi o fotografie a actului la *ARPR*, Fot. doc. V—5.

[9] Vezi textul inscripţiei la Bogdan, ms. 5219, f. 337.

[10] Vezi orig. la *ASSIP*, un fasc. la Bogdan, *Album*, pl. nr. 42. În legenda acestei peceţi citesc următoarele: † печ<ат>ь іѡ <олеѯандра * воеводъ<і> * гна···мльѣ молд···кої, Costăchescu *DM*, II, p. 448 citeşte: печать <іѡ а>лександрь вое<вода и господинъ> земли молдавскои iar Hasdeu — primul editor — nu dă nici o referinţă (vezi Hasdeu « Arhiva istorică a Romîniei », I, p. 102—104).

[11] Vezi despre această pecete, D. Bogdan, *IPMM*.

cea folosită de Alexandru cel Bun la 12 mai 1425. Aşa dar pecetea actului lui Alexăndrel din 26 ianuarie 1453 constituie al doilea caz în sigilografia moldovenească veche, de folosinţa unei matrice aidoma a predecesorului.

Aceste date, prezentate mai sus, au o deosebită valoare pentru că ele dovedesc că în trecutul moldovenesc ca şi în cel apusean nu totdeauna matricele precedesorilor se distrugeau aşa cum era obiceiul [1].

Regretatul membru corespondent al fostei Academii Romîne, paleograful şi filologul Emil Kalužniacki [2], publicînd în 1890 scrisoarea pe care Iliaş o adresa din Suceava, la 1 septembrie 1435, regelui polon Vladislav I, vestindu-i împăcarea ce făcuse cu fratele său Ştefan, citeşte în pecetea indicatei scrisori următorul text: [пичатъ їѡ с]тєфана воєводѣ господарѣ зємли молдавскои [3], aceeaşi lectură (numai abaterea пичатъ, cred, datorită tiparului) reprodusă şi de M. Costăchescu [4].

Dacă lectura lui Kalužniacki este exactă, atunci Iliaş a folosit pecetea fratelui său. Care să fi fost motivul unei atare folosinţe nu-l pot întrevede şi faptul mi se pare cu atît mai nelămurit, cu cît exact în aceeaşi zi, lună şi an, Iliaş emite două acte — unul slav şi altul latin — ce le autentifică cu sigilul personal [5].

Sigilarea de către Iliaş a unor acte de la Alexandru cel Bun. Tot în urma studiului peceţilor lui Alexandru cel Bun am ajuns la concluzia că actele cu datele: 18 aprilie 1409 şi 5 aprilie 1412 au sigilii ce nu aparţin emitentului actului. Astfel în pecetea actului din 18 aprilie 1409 citesc următoarea inscripţie: † пє<чатъ> їѡан<на и>лїи воєводѣ господарѣ зємли молдавскои cu cele trei rozete la sfîrşit [6], iar în cea a actului din 5 aprilie 1412 — nu disting decît: † пичатъ їѡан·····подарѣ зємли молдавскои cu aceleaşi rozete la sfîrşit [7]. Nici unul dintre cercetătorii actelor specificate n-au semnalat această abatere, ba ceva mai mult: din prima pecete s-au străduit să scoată prezenţa cuvîntului алєѯандръ [8], iar despre a doua Kalužniacki spune următoarele: *Nunc quoque exstat, sed ita corruptum est, ut neque emblema neque inscriptio ipsius eluceat* [9], tot aşa I. Bogdan: — «Pecetea cea mare 8 cm, diametru, în ceară roşie, stricată, se cunoaşte încă din legendă cam jumătate; este identică cu cea din anii apropiaţi, de pildă cu cea de la 1411 din arhiva Ministerului de Externe din Moscova» [10]. Cele două peceţi provin de la Iliaş fiul lui Alexandru cel Bun şi prezenţa lor pe actele de mai sus, cred că se explică prin faptul următor: vitregia vremurilor a făcut să se piardă peceţile iniţiale şi cum un act fără pecete nu mai era valabil, Iliaş le-a sigilat cu pecetea sa. Dar actul din 18 aprilie 1409 prezintă o abatere şi în text căci: crucea şi cuvintele: мастїю божїю din rîndul întîi, нє симъ de la începutul rîndului 2, ѡт оусти що de la

[1] Faptul este cunoscut şi Ţării Romîneşti căci Radu Prasnaglava foloseşte matricea unei peceţi a lui Mircea cel Bătrîn (vezi Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-romînă*, ce se află sub tipar).

[2] Vezi despre Kalužniacki, Damian P. Bogdan, *Emil Kalužniacki* şi *scrierea chirilică la romîni*, în «*Romînoslavica*», I, Praga, 1948, p. 11—39.

[3] Kalužniacki, *DH*, I, p. 856.

[4] Costăchescu, *DM*, II, p. 683.

[5] Vezi lectura inscripţiei la Kalužniacki, *DH*, I, p. 858 şi 861 şi Costăchescu, *DM*, II, p. 686 şi 688.

[6] Vezi orig. la *ASSSIP* şi facs. Bogdan, *Album*, pl. 16, Costăchescu *DM*, I, p., 71, greşit: † п<ечатъ ї>ѡ алєѯандр<ъ> <во>євод[ъ] господинъ зємлѣ молдавскои ***

[7] Vezi fot. la *ARPR*, Fotografii, doc. V 13.

[8] Astfel Bogdan citeşte: † п[ѡан ала єкѡдѣ господарѣ зємли молдавскои (vezi ms. 5231 f. 88) iar Costăchescu, *DM*, I. p. 71: † п<ечатъ ї>ѡ алє<ѯандръ во>водъ господинъ зємлѣ молдавскои ***, Hasdeu care cel dintîi publică actul în «*Arhiva istorică a Romîniei*» I, 2, nu dă nici o referinţă asupra peceţii.

[9] Kalužniacki, *DH*, I, p. 833.

[10] Vezi ms. 5231, f. 118 de la *ARPR*, Costăchescu, *DM*, I, p. 99—100, relatează următoarele: «pecetea cea mare atîrnată, din care lipseşte o parte şi din a cărei inscripţie nu se cunoaşte decît: † пичатъ їѡ ......».

sfîrşitul rîndului 4, болота що би никто смѣлъ ловити до хотар оже есть на хитчи din rîndul 5 şi : а еще есмы дали том8 монастирев мѣсто где любить себе содити din rîndul 6, s-au scris de o altă mînă ca restul textului actului şi peste un text iniţial, şters în mod intenţionat [1]. Cuvintele adăugate au caracterele scrise mai rar între ele ca în textul iniţial, sînt destul de vechi şi dacă la mijloc nu e un fals, probabil că ele au fost introduse în cancelaria lui Iliaş şi atunci prezenţa peceţii lui şi-ar avea explicaţie în sensul că a sigilat o corectură ce dăduse dispoziţie să se facă.

Originea matricei peceţii mari moldoveneşti. Matricea peceţii mari a primilor domni moldoveni are la baza formării ei sigiliul apusean şi anume cred, cel de aceeaşi formă rotundă ce era în uzanţă în mediul polono-lituanian din vecinătatea statului moldovenesc. Aşa de pildă sigiliul din 1314 al lui Vladislav, duce al Cracoviei, are în inscripţie: † S. *Vladislai duc' Cracovie et Sandom*, textul fiind cuprins în două cercuri, dintre care cel de la centru e perlat [2], ca şi cel din emblema peceţii de la 1387 a lui Petru Muşat [3]. Tot aşa sigiliul mic al marelui duce lituanian Vitold, din 1379, de 40 mm în diametru, are ca text: † S: *ducis † Vitavte* †, cuprinzînd chipul principelui în cerc perlat [4], iar cel din 1385 al lui Coribut Olgherdovici — unchiul după tată al cneazului de Kiev Olelko, care e tatăl Evdochiei de Kiev, prima doamnă a lui Ştefan cel Mare [5] — de 38 mm în diametru, are ca text: † печать кнѧзѧ корибѹта [6]. Toate literele sînt în majusculă gotică şi redau numele, titlul şi titulatura posesorului sigiliului în cazul genetiv ca şi pecetea moldovenească veche.

Din acest mediu polono-lituanian [7] s-au luat elementele principale, *sigilum* sau печать, numele, titlul şi titulatura proprietarului sigiliului, redate exact în aceeaşi flexiune, apoi transpunîndu-se pe teritoriul Moldovei, aceste elemente au fost stilizate şi modificate după cerinţele din Moldova ale acelei epoci.

O pecete falsă atribuită lui Alexandru cel Bun. Printre actele domnului moldovean Alexandru cel Bun se află şi cel datat 28 iunie 1411, publicat întîi de Gh. Ghibănescu [8], apoi de Mihai Costăchescu după originalul aflat în Muzeul sfatului popular Iaşi [9]. Despre acest act, ultimul lui editor spune că: « Documentul este suspect, întîi pentru faptul că în locul cuvintelor Plotun şi Plotuneşti se observă răsături. Apoi divanul boierilor nu corespunde cu cel din documentele celelalte, cunoscute din acest an » [10]. Şi Costăchescu semnalează doi

[1] Nici unul dintre cei trei cercetători ai actului: Hasdeu, Bogdan şi Costăchescu (vezi indicaţia bibliografică în nota 8 de la p. 260 (16) la care adaug pentru Bogdan şi ms. 5231, f. 87—88 de la *ARPR*, nu observă acest fals sau corectură.

[2] Franciszek Piekosinski, *Pieczecie polskie wiekow srednich doby piastowskiej*, în « Wiadomosci numizmatyczno-archeologiczne w Cracovie », XVI (1934), Krakow, 1935, p. 58, facsimil = Piekosinski II.

[3] Vezi facs. actului latin al lui Petru Muşat la Kaluźniacki *DH*, I, tab. IV şi la *ARPR*, Fot., doc. V—1. Curios e faptul că nimeni dintre cei care s-au ocupat de acest act al lui Petru Muşat n-au dat nici o referinţă despre cuprinsul sigiliului.

[4] Wladyslaw Semkowicz, *Sfragystika Witolda* în « Wiadomosci numizmatyczno-archeologiczne » Cracovia, XIII (1930), p. 66.

[5] Vezi Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistriţa şi rudeniile de la Kiev şi de la Moscova ale lui Ştefan cel Mare*, extras din *Anal. Acad. Rom.* Mem., Secţ. ist., seria III, t. XXII, 1940, anexa 1.

[6] Franciszek Piekosinski, *Pieczecie polskie wieków srednich*, în « Sprawozdania komisyi do badana historyi sztuku w Polsce », VI (1900), p. 326 şi facs. 346 şi 347, a cărui lectură pentru textul inscripţiei prezintă omisiuni.

[7] În sigiliul din 1310 al lui Unislav, castelan de Gdansk, stema — o ancoră — este flancată la stînga de o rozetă, iar la dreapta de un crai nou (vezi Piekosinski, II, p. 56) deci exact ca şi în pecetea moldovenească veche.

[8] Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, I, p. 195—198.

[9] Costăchescu, *DM*, I, nr. 30.

[10] *Ibidem*, p. 86.

dregători cu totul necunoscuţi documentelor cancelariei lui Alexandru I [1] pentru a conchide că: « boierii nu se prea potrivesc cu cei din uricele din 1411 » [2]. La argumentele de mai sus eu adaug următorul: ultimul act ce-l menţionează pe Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, alături de acesta, este din 8 martie 1407 [3] aşa că prezenţa vlăstarului domnesc Bogdan la 1411 este la fel de suspectă. Considerentele invocate de Costăchescu cît şi cel enunţat de mine mă fac să cred că actul cu data 28 iunie 1411 est un fals făcut de o mînă dibace care s-a străduit să folosească elemente din celelalte documente ale epocii lui Alexandru cel Bun ca de pildă: ductul scrisului, materialul de scris şi formulele diplomatice [4].

Dar nu numai actul este fals ci şi pecetea lui [5], despre care încă I. Bogdan semnala « că are un desemn urît şi cam rău turnată ceara » [6]. Dacă o examinăm îndeaproape, după fotografia ce o am la îndemînă [7], constatăm întîi că aspectul ei general este îmbîcsit, lipsit de claritate şi se ştie că prima condiţie materială ce slujea la recunoaşterea autenticităţii unei peceţi era integritatea şi limpezimea — claritatea — ei şi există date sigure care arată explicit că pecetea a cărei imagine era deteriorată îşi pierdea, prin aceasta, orice crezămînt [8]. În al doilea rînd însuşi textul inscripţiei provoacă suspiciune, căci acest text nu este apropiat nici uneia dintre legendele peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun şi poate din această cauză a şi fost citit felurit de cei trei cercetători, care au studiat actul de care este suspendată pecetea în cauză. Aşa I. Bogdan citeşte: † печать їѡ александр (?) воєводина sau воєвод) гна землѣ молдавьскои cu îmbinarea а + т din печать [9]; Gh. Ghibănescu dă următoarea lectură: печать їѡ александрꙋ воєвод.гна.земли молдавскои [10] iar Mihai Costăchescu citeşte: печать їѡ алєксандра воєвода гна землѣѣ молдавскої [11]. În citirea inscripţiei eu mă apropii de lecturile Bogdan şi Costăchescu, căci văd următorul text: † печать їѡ олє<к>є·андра [12] воєводна земл [13]·ѣ молдавьскоі, în care sînt: є în loc de е în олєѯандра, ligaturile а + т în печать şi а+в între а final din олєѯандра şi в prim din воєводна şi din молдавьскои, în finalul cuvîntului воєводна văd numai н şi а, s-ar putea însă ca н să aibă în prima sa verticală îmbinat pe г pentru гна şi atunci ar fi numai воєвод. Astfel apar două elemente necunoscute inscripţiei peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun: literele кс în loc de ѯ în олєксандра, воєводна în loc de воєводы, iar dacă г este îmbinat cu н apoi pe lîngă această îmbinare, necunoscută inscripţiei peceţilor mari din vremea lui Alexandru cel Bun, avem forma воєвод [14] în aceeaşi situaţie ca şi г+н.

În al treilea rînd, din acelaşi an — 1411 — cu o lună şi ceva mai devreme decît datarea actului din 28 iunie 1411 şi anume la actul din 25 mai 1411, avem pecetea mare a lui Alexandru cel Bun, foarte bine conservată şi ea nu seamănă de fel cu cea a actului datat: 28 iunie 1411.

O pierdere a matricei din 25 mai 1411 de asemenea nu se poate pune în discuţie, căci aceeaşi matrice, ce a slujit la sigilarea actului din 25 mai 1411 este folosită şi pentru autentificarea actului din 12 mai 1425. Şi în al cincilea rînd, forma capului de bour folosită

[1] E vorba de: Ion Oană şi Ţîban, Costăchescu, *DM*, I, p. 88 şi 89.
[2] Costăchescu, *DM*, I, p. 90.
[3] Vezi D. P. Bogdan, *În jurul unor consideraţiuni privind istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun*, în *Arhiva romînească*, III şi în extras, Bucureşti, 1939, p. 7.
[4] Costăchescu, *DM*, I, p. 91 spune că « pergamentul şi scrisoarea nu dau nimic de bănuit ».
[5] Costăchescu, *DM*, I, p. 93, susţine că « Pecetea este absolut autentică ».
[6] Vezi ms. 5231, f. 109 de la *ARPR*.
[7] Fotografie trimisă de Mihai Costăchescu.
[8] Vezi A. de Boüard, p. 363, 364 şi p. 364, nota 2.
[9] Vezi ms. 5131, f. 109, de la *ARPR*.
[10] Ghibănescu, *op. cit.*, p. 199.
[11] Costăchescu, *DM*, I, p. 86.
[12] Nu văd pe к în fotografie.
[13] O literă ce nu o disting.
[14] Forma e caracteristică numai pentru peceţile: mijlocie şi mică ale lui Alexandru cel Bun.

în matricea acestei peceţi este în uz în matricea peceţii mari a lui Alexandru cel Bun numai pînă în 1408, căci de la 1409, este înlocuită cu una mai cizelată.

Aşa dar pe temeiul consideraţiilor enunţate mai sus, cred că matricea peceţii mari a actului datat 28 iunie 1411 este falsă, falsificatorul folosind ca model matricea peceţilor mari ale lui Alexandru cel Bun de pînă la 1408, căci la 1409, intra în uz o altă înfăţişare a capului de bour din stema ţării.

Încheiere. Descoperirea şi studierea matricei unei peceţi mari a lui Alexandru cel Bun ne-a dat posibilitatea să cunoaştem materialul de fabricaţie, greutatea şi lucrătura unei matrice a peceţii mari domneşti dintr-o epocă destul de veche a sigilografiei romîne —cea a vremii lui Alexandru cel Bun.

Am constatat apoi că matricea unei peceţi mari a lui Alexandru cel Bun, fabricată în cea mai mare parte dintr-un metal ce era în uzanţă chiar în vecinătatea statului moldovenesc — la vecinii noştri unguri — a fost lucrată după cea mai veche tehnică existentă în Apus, stabilind totodată că aceeaşi tehnică era cunoscută şi celorlalte matrice de peceţi mari moldoveneşti din prima jumătate a veacului al XV-lea.

Am ajuns a distinge că în vremea lui Alexandru cel Bun au existat două perioade în evoluţia peceţii mari; prima pînă la 1408 şi a doua după această dată; apoi în cancelaria lui Alexandru cel Bun existau, concomitent, mai multe matrice deosebite, dar probabil şi unele identice.

Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun a influenţat cele trei categorii ale peceţii mari din vremea fiului mai mare şi urmaşului său imediat, Iliiaş, însă elementele împrumutate n-au fost folosite întocmai ci stilizate şi adoptate cerinţelor vremii lui Iliaş.

Am reuşit să constat un al doilea caz în sigilografia moldovenească veche cînd un domn foloseşte aidoma matricea unui vechi înaintaş — dar cu acelaşi nume. Tot aşa am evidenţiat existenţa sigiliilor lui Iliaş la două acte ale tatălui său.

Prin comparaţie cu peceţile feudalităţii medievale polono-lituaniene, bănuiesc că prima pecete moldovenească s-a constituit pe baza peceţii polono-lituaniene.

Am stabilit apoi şi existenţa unei matrice false atribuită lui Alexandru cel Bun.

Din cele expuse mai sus se desprind următoarele: matricea din vremea lui Alexandru cel Bun, studiată mai sus, are valoare deosebită din punct de vedere sigilografic fiindcă este, cel puţin pînă în clipa de faţă, un unicat nu numai al primelor decenii moldoveneşti din veacul al XV-lea ci şi a celor din Ţara Romînească. Apoi prin tehnica lucrăturii, matricea este deosebit de importantă şi din punct de vedere artistic — expresivitatea capului de bour cu toate elementele lui — mă îndrituеşte să afirm şi valoarea ei artistică.

ДРЕВНЕЙШАЯ МАТРИЦА РУМЫНСКОЙ ПЕЧАТИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Автор проводит исследование открытой им матрицы большой печати, относящейся ко временам молдавского господаря Александра Доброго (1401—1433) и указывает ее место в номенклатуре, степень сохранности, материал для ее изготовления, составленного именно для этой цели из сплава свинца (81,63 %), олова (14,64 %) и железа (3,14 %), ее вес — 250 г., форму, круглую и выпуклую, размеры — 83 мм, эмблему и надпись на ней, годы, к которым относится (1409—1432), способ изготовления и подлинность.

Благодаря произведенному исследованию, автор установил, между прочим, нижеследующее: правильное чтение славянской надписи на большой печати, принадлежащей Александру Доброму, количество матриц больших печатей этого господаря (9); факт единовременного использования нескольких различных, но, возможно, и идентичных матриц; случаи использования матрицы после смерти лица, которому

она принадлежала; так например, к акту молдавского господаря Алексэндрела от 26 января 1453 г. приложена печать с матрицы печати, приложенной на акте Александра Доброго от 12 мая 1425 г., к актам Александра Доброго от 18 апреля 1409 г. и 5 апреля 1412 г. приложена не его печать, как это утверждалось до сих пор, а сына Александра Доброго, Илиеша; что же касается акта, носящего дату 28 июня 1411 г., то подделан не только самый акт, но и приложенная к нему печать, считавшаяся до настоящего времени подлинной; для изготовления фальшивой матрицы была использована модель подлинной большой матрицы Александра Доброго, которой пользовались до 1408 г.

В заключение указано, что рассматриваемая матрица имеет особую ценность, как с точки зрения сфрагистики, являясь единственным экземпляром румынской матрицы XV в., так и с художественной точки зрения, благодаря выразительности имеющегося на ней изображения.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Древнейшая матрица большой молдавской печати. Аверс. Увеличено,

Рис. 2. — Древнейшая матрица большой молдавской печати. Реверс. Увеличено.

Рис. 3. — Большая печать на акте Романа Мушата от 30 марта 1392 г.

Рис. 4. — Большая печать Штефана Мушата на торжественной грамоте от 6 января 1395 г.

Рис. 5. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте от 12 марта 1402 г.

Рис. 6. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте от 16 сентября 1408 г. Увеличено.

Рис. 7. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте от 28 января 1409 г. Увеличено.

Рис. 8. — Большая печать Александра Доброго на акте от 13 декабря 1421 г.

Рис. 9. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте от 12 мая 1425 г.

Рис. 10. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте от 1 июня 1429 г.

Рис. 11. — Торжественная грамота Алексэндрела от 26 января 1453 г., скрепленная большой матрицей печати Александра Доброго.

Рис. 12. — Большая печать Александра Доброго на торжественной грамоте Алексэндрела от 26 января 1453 г.

Рис. 13. — Торжественная грамота Александра Доброго от 18 апреля 1409 г., скрепленная большой матрицей печати его сына Илиеша.

Рис. 14. — Печать Илиеша I на акте Александра Доброго от 18 апреля 1409 г. Увеличено.

Рис. 15. — П дельная большая молдавская печать, приуроченная к временам Александра Доброго, на фальшивом акте с датой от 28 июня 1411 г.

UNE ANCIENE MATRICE DE SCEAU ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

L'auteur étudie *la nomenclature*, *l'état de conservation*, *le matériel de fabrication* (un alliage de plomb — 81,63 % — , d'étain — 14,64 % — et de fer — 3,14 % — fabriqué ad hoc), le *poids* (250 g), la *forme*, ronde et convexe, la *dimension*, 83 mm, *l'emblème*, *l'inscription* (légende), la *date* (1409—1432), *l'exécution* et *l'authenticité* de la matrice d'un sceau de majesté du prince Alexandre le Bon de Moldavie (1400—1432).

Au cours de cette étude, l'auteur établit, entre autres, la lecture exacte de l'inscription slave du sceau de majesté d'Alexandre le Bon, le nombre des matrices des sceaux de majesté du même prince (9), ainsi que l'emploi concomitant de plusieurs matrices distinctes

Fig. 1. — O străveche matrice a unei peceți mari moldovenești. Avers (reproducere puțin mărită față de original).

c. 674

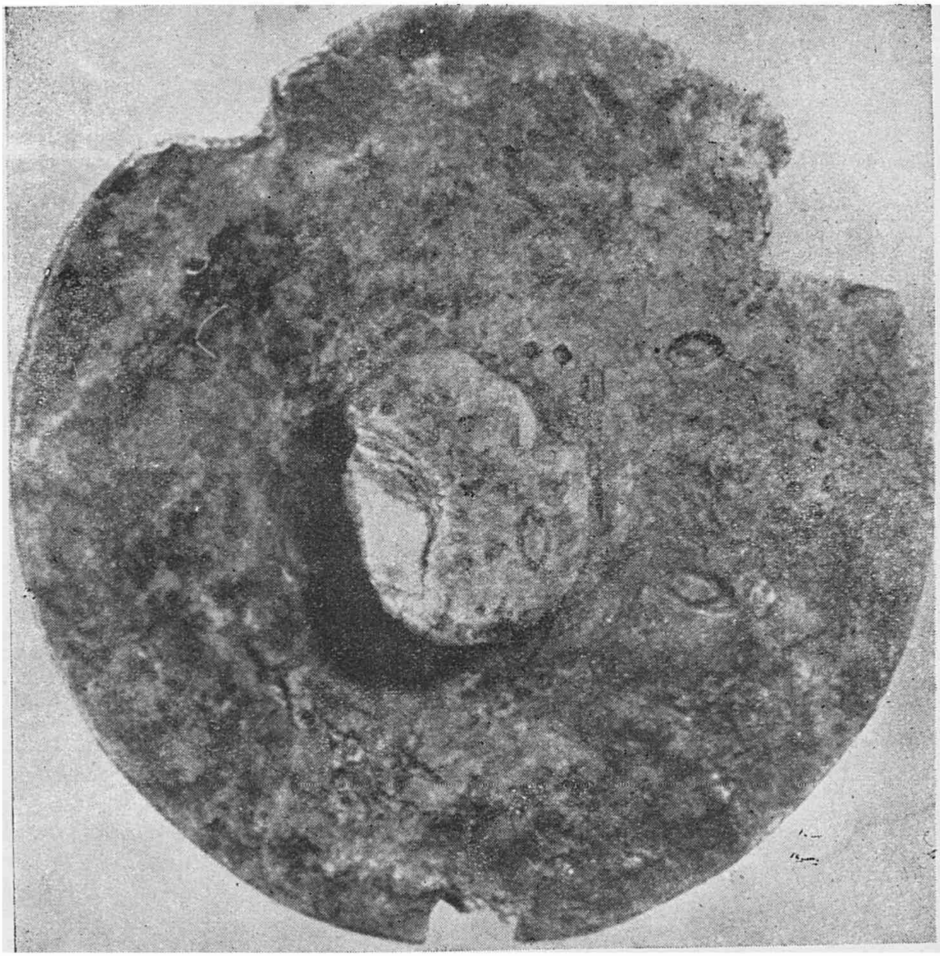

Fig. 2. — O străveche matrice a unei peceţi mari moldoveneşti. Revers (reproducere puţin mărită faţă de original)

Fig. 3. — Pecetea mare la actul lui Roman Muşat din 30 martie 1392.

Fig. 4. — Pecetea mare a lui Ştefan Muşat la hrisovul solemn extern din 6 ianuarie 1395.

Fig. 5. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn extern din 12 martie 1402.

Fig. 6. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn din 16 septembrie 1408 (reproducere puţin mărită faţă de original).

Fig. 7. Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn din 28 ianuarie 1409 (reproducere puţin mărită faţă de original).

Fig. 8. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn extern din 13 decembrie 1421.

Fig. 9. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn din 12 mai 1425.

Fig. 10. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn din 1 iunie 1429

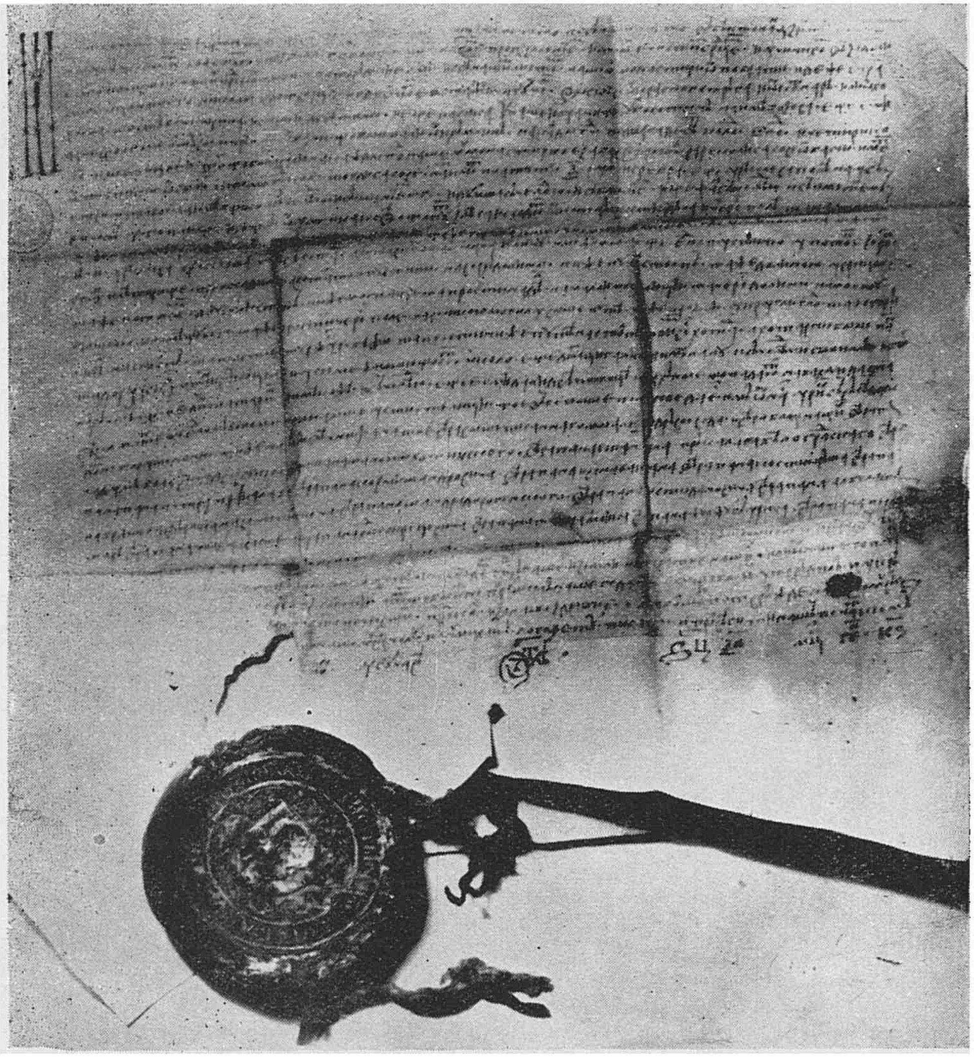

Fig. 11. — Hrisovul solemn al lui Alexăndrel din 26 ianuarie 1453 sigilat cu una din matricele mari ale peceții lui Alexandru cel Bun.

Fig. 12. — Pecetea mare a lui Alexandru cel Bun la hrisovul solemn al lui Alexăndrel din 26 ianuarie 1453.

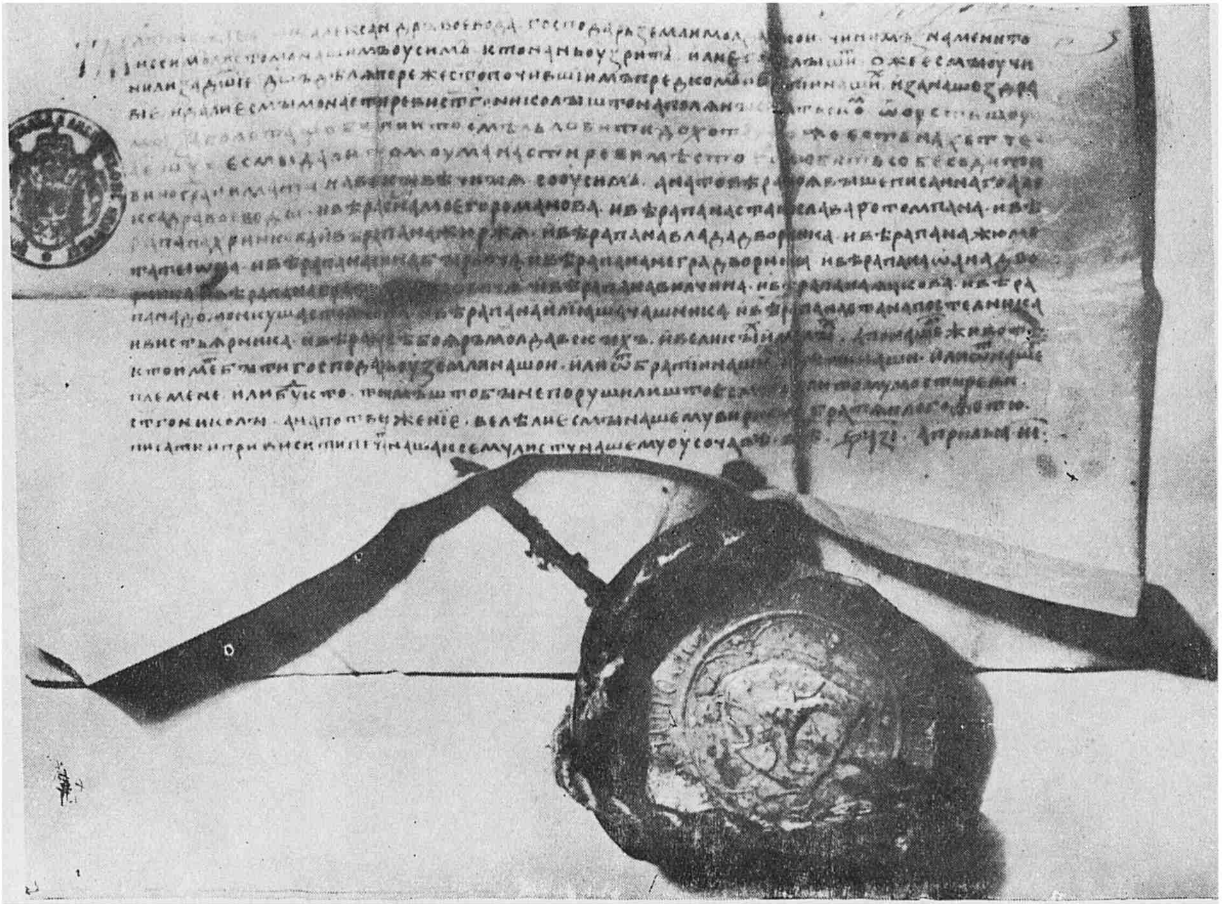

Fig. 13. — Hrisovul solemn al lui Alexandru cel Bun din 18 aprilie 1409 sigilat cu una din matricele mari ale peceţii fiului său Iliaş.

Fig. 14. — Pecetea lui Iliaş I de la actul lui Alexandru cel Bun din 18 aprilie 1409 (reproducere puţin mărită faţă de original).

Fig. 15. — Pecetea mare moldovenească falsă atribuită lui Alexandru cel Bun la actul fals datat 28 iunie 1411.

ou peut-être même identiques, puis des cas d'emploi de la matrice après la mort des titulaires — ainsi l'acte du prince moldave Alexăndrel, du 26 janvier 1453, est scellé à l'aide de la matrice du sceau de l'acte d'Alexandre le Bon du 12 mai 1425; les actes d'Alexandre le Bon des 18 avril 1409 et 5 avril 1412 n'ont point, dit l'auteur, le sceau de l'émetteur, comme on l'a soutenu jusqu'à présent, mais celui de son fils, Ilieş. Pour ce qui est du document du 28 juin 1411, ce serait un faux, aussi bien quant à l'acte en soi que quant au sceau qui y est apposé, considéré à tort jusqu'à présent comme authentique, et dont la matrice, en réalité fausse, a pris pour modèle l'une des matrices authentiques des sceaux de majesté d'Alexandre le Bon, en usage jusqu'en 1408.

Pour conclure, l'auteur souligne la valeur particulière de cette matrice, aussi bien du point de vue de la sigillographie (c'est un unicat pour le XVe siècle roumain) que du point de vue artistique, en raison de l'expressivité de son image.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Une très ancienne matrice d'un sceau de majesté moldave. Avers (reproduction lègèrement aggrandie de l'original).

Fig. 2. — Une très ancienne matrice d'un sceau de majesté moldave. Revers (reproduction lègèrement aggrandie de l'original).

Fig. 3. — Le sceau de majesté de l'acte de Roman Muşat, du 30 mars 1392.

Fig. 4. — Le sceau de majesté de Ştefan Muşat sur le document solennel extérieur du 6 janvier 1395.

Fig. 5. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel extérieur du 12 mars 1402.

Fig. 6. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel du 16 septembre 1408 (reproduction lêgèrement aggrandie de l'original).

Fig. 7. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel du 28 janvier 1409, (reproduction lègèrement aggrandie de l'original).

Fig. 8. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel extérieur du 13 décembre 1421.

Fig. 9. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel du 12 mai 1425.

Fig. 10. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennnel du 1er juin 1429.

Fig. 11. — Le document solennel d'Alexăndrel du 26 janvier 1453, scellé à l'aide d'une matrice du sceau de majesté d'Alexandre le Bon.

Fig. 12. — Le sceau de majesté d'Alexandre le Bon sur le document solennel d'Alexăndrel, du 26 janvier 1453.

Fig. 13. — Le document solennel d'Alexandre le Bon, du 18 avril 1409, scellé à l'aide d'une matrice de majesté du sceau de son fils Ilieş.

Fig. 14. — Sceau d'Ilieş I sur l'acte du 18 avril 1409, d'Alexandre le Bon (reproduction lêgèrement aggrandie de l'original).

Fig. 15. — Faux sceau de majesté moldave attribué à Alexandre le Bon, sur le document apocryphe daté du 28 juin 1411.

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA URMELE VECHIULUI TÎRG AL SUCEVEI ÎN VREMEA MARILOR ASEDII OTOMANE ŞI POLONE DIN VEACUL AL XV-LEA

DE

GH. DIACONU

La Suceava în ultimii ani de săpături arheologice au fost descoperite urme importante de locuinţe civile, aparţinînd vechiului tîrg.

Cele mai bogate rezultate au fost obţinute pe teritoriul actual al oraşului în zona încadrată de bisericile Mirăuţi, sf. Dumitru, Turnu Roşu şi sf. Gheorghe.

Cercetările de pînă acum au surprins pe teritoriul Sucevei pentru veacul al XV-lea [1] patru tipuri de locuinţe civile, [2] şi anume: bordeiul, semibordeiul, locuinţa de suprafaţă şi locuinţa de suprafaţă cu pivniţă.

Primele două tipuri de locuinţe au fost descoperite în punctele Zamca şi Areni, fiind caracteristice periferiei tîrgului, situate, probabil, în afara şanţului de apărare [3] al oraşului, şanţ despre care ne informează Angiolello, vistiernicul sultanului Mehmet al II-lea, cu prilejul campaniei din anul 1476.

În zona de mijloc a oraşului, cuprinsă între Curtea domnească şi monumentele religioase, au fost descoperite, alături de bordeie şi semibordeie, locuinţe de suprafaţă fără pivniţă. Cele mai reprezentative tipuri, aparţinînd zonei de mijloc a tîrgului, au fost descoperite în punctele Şipot, I.R.C. [4] şi drumul naţional.

Planul bordeielor, semibordeielor şi locuinţelor de suprafaţă fără pivniţă este dreptunghiular, cu dimensiunile de circa 3,50 × 2,50 m; adîncimea bordeielor variază între 1—1,50 m, iar a semibordeielor între 0,50—0,60 m.

Ca material de construcţie a fost folosit lemnul pentru scheletul pereţilor şi pentru acoperiş (şindrilă-draniţă), iar pereţii groşi de circa 5—6 cm au fost umpluţi şi lipiţi cu lut.

Locuinţele de suprafaţă prevăzute cu pivniţe au fost descoperite în vara anului 1954 la circa 50 m nord-est de Curtea domnească şi circa 80 m sud-vest de biserica sf. Dumitru.

---

[1] Comunicarea se referă la complexe de locuinţe din veacul al XV-lea, deoarece acestea au putut fi datate şi studiate mai bine în stadiul actual al cercetărilor.

[2] Construcţiile din piatră, domneşti, sau acelea ale bisericilor şi mănăstirilor nu vor fi tratate.

[3] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, Buc., 1910, p. 82—84.

[4] Pe un loc viran în apropierea pieţei Malinovski din Suceava, cuprins între actualele străzi 7 Noiembrie şi A. Vişinski, au fost executate lucrări de mari proporţii de către Întreprinderea regională de construcţii din Suceava, cu care prilej au fost făcute şi observaţii arheologice.

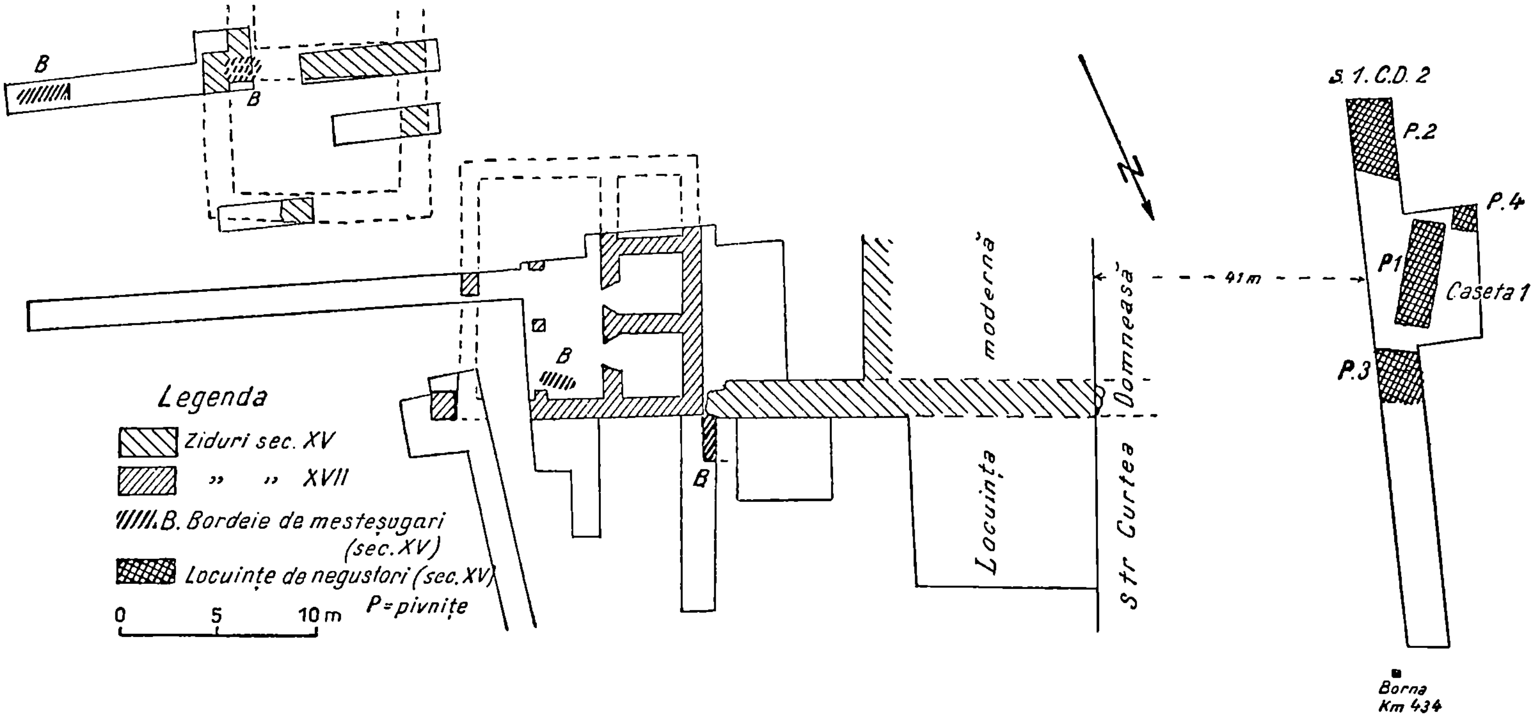

Fig. 1. — Bordeie de meșteșugari și locuințe de negustori (sec. XV) din jurul Curții domnești de la Suceava.

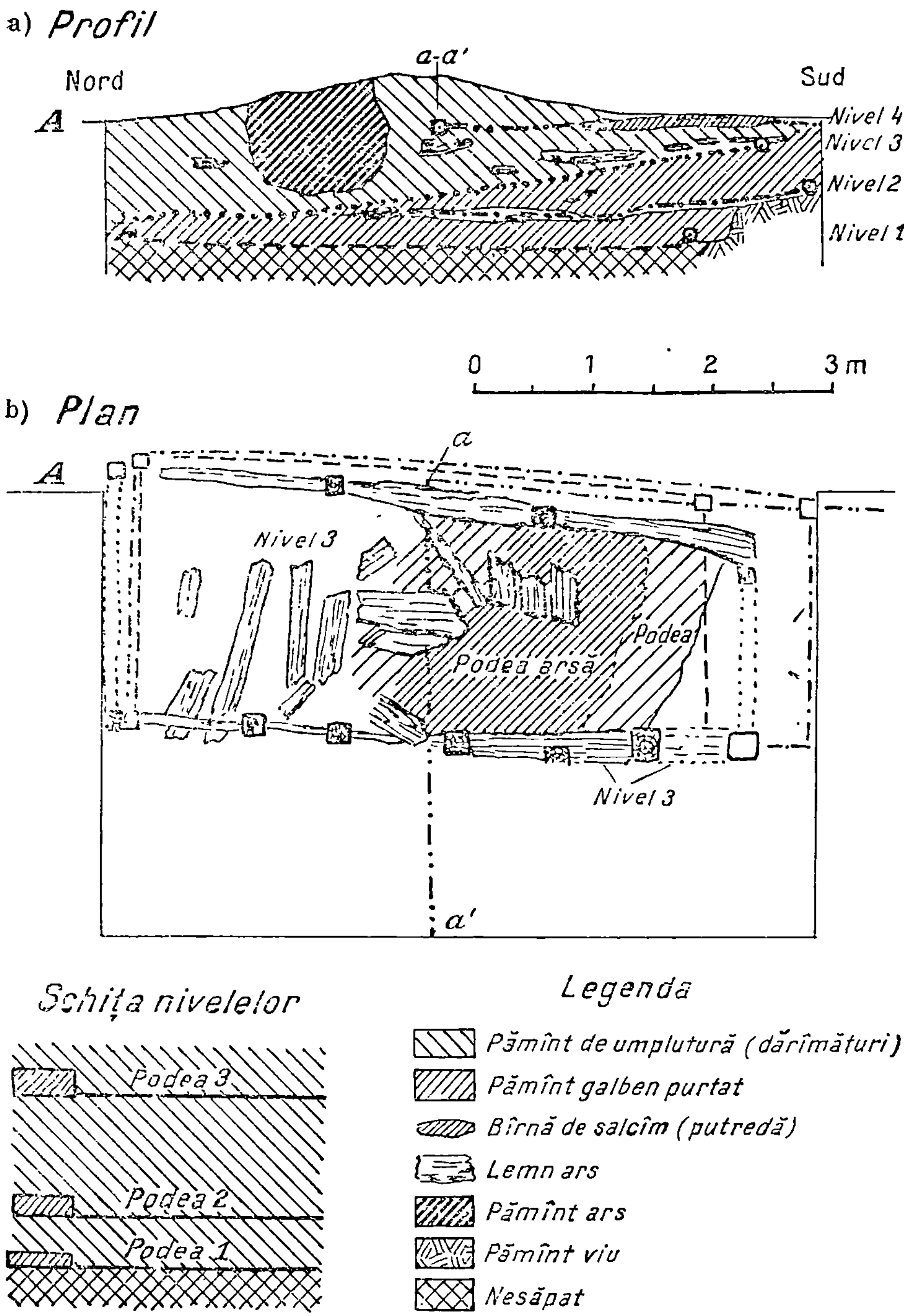

Fig. 2. — Pivnița nr. 1: *a)* profilul peretelui de est și *b)* planul pivniței.

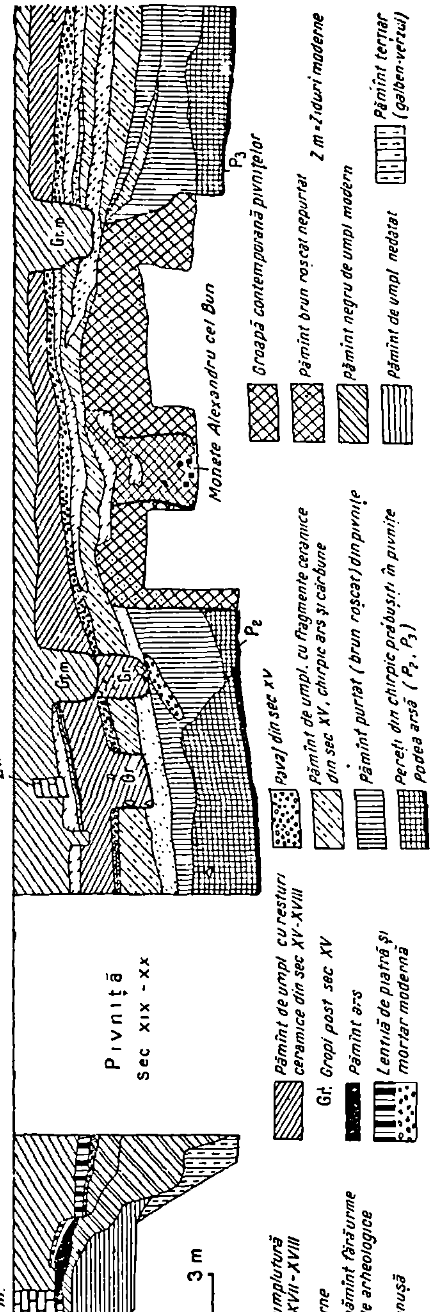

Fig. 3. — Curtea domnească. Profilul peretelui de est al şanţului 1CD$_2$ (1954).

Tipul acesta de locuinţe diferă de primele din punct de vedere al planului, al tehnicii de construcţie şi al inventarului, motiv pentru care vom insista asupra lui, prezentînd pe scurt condiţiile stratigrafice şi materialul descoperit în acest sector.

În dreptul bornei kilometrice nr. 434 a drumului naţional (Bucureşti Iţcani) a fost executată o secţiune (1 CD2 — fig. 1), orientată nord-vest — sud-est, cu dimensiunile 23,60 × 2m. Ulterior pe latura de vest a secţiunii a fost deschisă o casetă (nr. 1) de 20 m^2. Adîncimea secţiunii şi a casetei a variat între 3—4 m datorită complexelor urmărite la mare adîncime.

După îndepărtarea stratului de umplutură modern, gros de 0,80—1 m, a fost descoperit în cuprinsul secţiunii un pavaj lucrat din piatră de rîu, măsurînd în grosime circa 0,10—0,15 m.

Pe pavaj au fost găsite fragmente ceramice aparţinînd veacurilor XV—XVII. Ceramica încastrată în pavaj şi aceea descoperită pe el laolaltă cu o monedă din veacul al XV-lea datează epoca în care acesta a fost amenajat.

Sub pavaj, la adîncimea de circa 2 m, atît în secţiune cît şi în casetă au fost descoperite lăcaşurile unor pivniţe cu dimensiunile de 5×2 m, dispuse la circa 2—3 m una de alta. În total au fost descoperite patru pivniţe, dintre care două au fost interceptate în secţiune, iar celelalte în caseta nr. 1. În toate cele patru pivniţe au fost făcute sondaje în adîncime pînă la pămîntul viu şi au fost găsite două rînduri de podele, reprezentînd faze de construcţie diferite; în pivniţa din caseta nr. 1, marcată pe plan cu nr. 1, au fost surprinse trei podele (fig. 2). În caseta nr. 1, la jumătatea pivniţei care aparţinea ultimului nivel din veacul al XV-lea, au fost descoperite două bîrne de salcîm putrede, o podea cu urme de cărbuni şi cenuşă şi material ceramic datat cu o monedă emisă în anul 1664 de bănăria regilor poloni. Locuinţa aceasta, pentru

construcţia căreia a fost spart pavajul din veacul al XV-lea, a fost astupată, după părăsirea ei, cu lut galben curat, amestecat cu bucăţi de plăci de teracotă smălţuită. Pivniţa nr. 1 din caseta 1 a fost desfăcută şi cercetată în întregime, motiv pentru care majoritatea concluziilor vor fi trase pe marginea observaţiilor obţinute aici.

Toate pivniţele au fost săpate de la humusul medieval pînă la o adîncime de circa 2 m (vezi profilul şanţului ICD 2—fig. 3). Fiecare podea lutuită din cuprinsul pivniţelor cercetate era încadrată de bîrne cu tălpi pătrate cu un diametru de 0,40 m, fasonate de dulgheri. Pe aceste tălpi, constructorii au ridicat bîrne verticale de formă de asemenea pătrată, cu diametrul de 0,30 m; aceste bîrne erau în număr de 11, dintre care 4 pe latura de est şi 7 pe latura de vest. Între bîrnele verticale şi pereţii gropii (pivniţei), au fost introduse scînduri (loazbe) avînd dimensiunile de 2 × 0,40 × 0,08 m, cu rolul de a căptuşi în interior pivniţele (fig. 4, reconstituire). Pereţii de la suprafaţă au fost lucraţi din lut (chirpici) pe care l-am găsit în întregime prăbuşit în interiorul pivniţelor. Chirpiciul măsoară în grosime 0,10—0,12 m şi a fost lucrat din lut amestecat cu paie şi grăunţe de grîu şi orz. Cîteva fragmente de chirpici purtau pe ele urme de var.

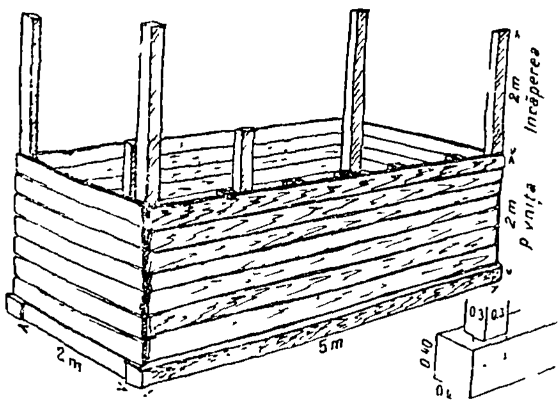

Fig. 4.— Pivniţa nr. 1 (reconstituire). Schiţa pivniţei şi a îmbucării bîrnelor verticale cu talpa.

Din categoria materialelor prelucrate din fier, menţionăm un tip de cuie lungi de 0,10—0,12 m cu floarea în trei sau patru colţuri. Alături de cuiele mari au fost găsite cuie de şiţă folosite pentru fixarea draniţei (şindrilei) de pe acoperiş. În pivniţa nr. 4 a fost descoperit un lacăt încuiat, petrecut prin nişte belciuge cu colţi puternici, care se introduceau în tocul de lemn al uşilor. Într-o bucată de chirpici provenită de la partea superioară a unui perete a fost găsit înfipt un vîrf de suliţă sau lance. Într-una din pivniţe a fost descoperit un bloc de cărămizi legate cu lut în formă de arc de boltă, însoţit de plăci de grezie calcaroasă arse puternic. Toate aceste materiale aparţin probabil părţii inferioare de la o sobă de teracotă, deoarece erau însoţite de numeroase plăci smălţuite arse la roşu, decorate cu cercuri concentrice care încadrau un motiv traforat în formă de cruce.

În ceea ce priveşte hrana celor care au locuit aci, semnalăm prezenţa a numeroase resturi de oase de păsări, cornute mici şi mari, precum şi vertebre din două specii de peşti mari (morun şi somn).

Materialul ceramic descoperit pe podele şi în umplutură aparţine veacului al XV-lea şi se aseamănă din punctul de vedere al pastei, arderii, decorului şi tehnicii de execuţie cu acela găsit în incintele Cetăţii de scaun şi Curţii domneşti. S-a putut observa că singurele vase întregibile aparţin celui mai vechi nivel de pivniţe, în timp ce următoarele două nivele conţin material fragmentar. În afară de ceramica locală smălţuită sau nesmălţuită au fost găsite mai rar fragmente din ceramică de import şi bucăţi de sticlă. Dintre monedele descoperite menţionăm două anepigrafe [1] găsite pe podelele nivelului 1 în cuprinsul a două

[1] Moneda anepigrafă emisă de bănăria lui Alexandru cel Bun putea să circule şi sub urmaşii acestui voievod pînă la Ştefan cel Mare, care a scos din circulaţie această monedă divizionară a înaintaşilor săi. Faptul că monedele anepigrafe de la Alexandru cel Bun cir-

pivniţe şi o monedă de argint cu legenda în limba latină emisă de bănăria lui Ştefan cel Mare, descoperită pe una din podelele pivniţelor din nivelul 2.

Alături de locuinţele descrise, situate la nord de Curtea domnească, au mai fost descoperite în partea de nord-est şi est a Curţii încă patru locuinţe dintre care trei au fost tăiate de zidul de incintă al acesteia, cu ocazia lărgirii ei în veacul al XV-lea.

Locuinţele din acest sector aparţin unor meseriaşi, deoarece în preajma lor au fost găsite numeroase obiecte arheologice şi resturile unor materiale care indică preocupările şi îndeletnicirile proprietarilor lor.

Cele patru locuinţe de meseriaşi au afinităţi cu locuinţele din sectorul nordic al Curţii domneşti. Locuinţele meşteşugarilor au fost distruse tot de un incendiu, în schimb nu au mai fost refăcute, lucru constatat pe baza existenţei unui singur nivel de podele şi a zidului de incintă al Curţii domneşti, care după incendiu s-a suprapus peste locuinţe (vezi fig. 1). Materialul ceramic şi numismatic din locuinţele meseriaşilor este contemporan cu acela din nivelul 1 al aşezării situate la nord de Curtea domnească.

Asupra motivelor care au întrerupt viaţa în sectorul de nord-est şi est al Curţii domneşti vom avea prilejul să revenim [1].

★

Din expunerea tehnică a săpăturii executată în sectorul de nord-vest al Curţii domneşti din Suceava se desprind următoarele concluzii cu privire la complexele analizate de noi.

Am arătat că sub pavimentul amenajat din piatră de rîu, datat din a doua jumătate a veacului al XV-lea, au fost descoperite trei niveluri pronunţate de viaţă reprezentate prin pivniţele şi materialul de construcţie al unor locuinţe de suprafaţă, prăbuşit în lăcaşurile acestora. Cele trei niveluri sînt oglindite în profilul peretelui de est al pivniţei din caseta 1 şi pe profilul unei secţiuni transversale executată prin perete (vezi fig. 2).

Exceptînd locuinţa din veacul al XVII-lea, care a spart pavajul, restul de patru locuinţe descoperite sub pavaj aparţin secolului al XV-lea. Primul nivel de locuire, datat cu ajutorul materialului ceramic şi al monedelor, este contemporan domniei lui Alexandru cel Bun şi a urmaşilor acestui voievod, inclusiv primii ani din domnia lui Ştefan cel Mare. Ultimele două niveluri de locuire le-am atribuit pe baza materialului ceramic şi a monedelor ca fiind contemporane domniei lui Ştefan cel Mare.

Toate cele trei niveluri de locuire descoperite sub pavaj au fost distruse prin foc şi refăcute la intervale scurte după incendii. Lipsa unor depuneri arheologice între podelele pivniţelor, planul comun şi folosirea aceleiaşi tehnici de construcţie ne îndreptăţesc să afirmăm că locuitorii tîrgului refac locuinţele într-un ritm viu, determinat de evenimente istorice asemănătoare, ale căror consecinţe le suferă populaţia întregului tîrg.

Se pune întrebarea firească: căror împrejurări s-au datorat aceste refaceri de locuinţe în cursul veacului al XV-lea?

Rezultatele săpăturilor arheologice completate cu unele ştiri din izvoarele vremii vin să întregească cunoaşterea unor evenimente politice importante desfăşurate pe teritoriul Sucevei.

Izvoarele consemnează faptul că tîrgul Sucevei a fost ars de trei ori în cuprinsul veacului al XV-lea. Ţinînd seama de aceste ştiri şi de materialul arheologic obţinut, am fixat distru-

---

culă şi pe timpul urmaşilor acestui voievod este ilustrat de un tezaur monetar descoperit la Suceava în anul 1954 pe platoul din faţa cetăţii. În cadrul acestui tezaur, alături de 40 monede anepigrafe de la Alexandru cel Bun, a fost găsită şi una de la Petru Aron.

[1] Detalii în legătură cu locuinţele meseriaşilor din preajma Curţii domneşti sînt date în raportul preliminar privitor la săpăturile din Suceava din anul 1954. Am ţinut să le amintim în comunicarea de faţă, pentru a înlesni înţelegerea unor comparaţii la care ne referim în cursul expunerii.

gerea nivelului 1 de locuire ca fiind întîmplată cu prilejul atacului cetății și tîrgului de către oștile sultanului Mehmet al II-lea în anul 1476.

În letopisețul de la Bistrița sînt însemnate în această împrejurare următoarele: « *Astfel pustiiră țara și veniră pînă la Suceava și arseră tîrgul și se întoarseră prădînd și arzînd țara* »[1].

Incendierea celui de-al doilea nivel de locuințe, refăcute deasupra nivelului 1, se datorește acelorași cotropitori otomani și se leagă de evenimentele din anul 1485.

Tragedia arderii tîrgului din toamna anului 1485 este redată astfel de autorul anonim al cronicii moldo-germane: « *veniră turcii în taină cu Hronoda Petru vodă la Suceava, iar dacă Suceava nu voi să se predea arseră orașul și pustiiră întreaga țară*[2].

Arderea ulimului nivel de locuințe nu poate fi pusă decît pe seama regelui Ioan Albert, care în anul 1497 întreprinde puternicul asediu[3] al Sucevei, terminat pentru oștirea feudalilor poloni cu dezastrul din Codrul Cosminului.

Acestea fiind cauzele care au determinat desele refaceri ale locuințelor din preajma Curții domnești din Suceava, să vedem cine erau proprietarii lor și cărei pături sociale aparțin aceștia în cadrul locuitorilor tîrgului.

Actele emise de cancelaria voievozilor moldoveni în decursul veacului al XV-lea sînt sărace în știri privitoare la problemele ridicate. Informațiile sporadice consemnate în cîteva acte în care sînt atestate știri cu privire la casele din orașul Suceava aruncă lumină asupra structurii orașului, a stării sociale a locuitorilor și a vieții lor. Un proprietar sucevean din veacul al XV-lea, posesor a două case din Suceava, este Gheorghe heregarul sau bănarul, care cumpără de la Petru voievod vama și dreptul de a bate bani pentru curtea voievodului. Cauze necunoscute împiedică funcționarea bănăriei pe care voia să o înjghebeze Gheorghe heregarul. Nereușita acestei afaceri constituie motivul pentru care casele lui sînt înscrise în actul de cancelarie, cînd Gheorghe heregarul pierde casele din Suceava împreună cu un sat din ținutul Vasluiului și o moară pe Bîrlad, în favoarea lui Costea pîrcălab de la care împrumutase 800 de zloți[4]. Termenul slav de « домові »[5], prin care sînt consemnate casele lui Gheorghe heregarul, trebuie interpretat ca edificiu — dependințe — deoarece proprietarul lor « recunoaște » că acestea au fost ridicate de el în mahalaua Sucevii. Actul emis la 5 iunie 1449 de cancelaria lui Ștefan voievod se încheie cu condiția ca aceste case să intre în posesia lui Costea pîrcălab « *cu tot d eptul* », amănunt care cuprinde fără îndoială o aluzie la situația juridică a acestor case. Posesorii proprietăților din mediul urban moldovenesc aveau îndatoriri față de domnie sau reprezentații acesteia din orașe. Din conținutul unor acte reies știri cu privire la scutirea unor case de dări și obligații în muncă.

La 1448 Petru voievod întărește mănăstirii Moldovița o casă din Suceava de pe « *ulița ce duce drept la cetate* »[6], dăruită mănăstirii de Cămîrzan și soția sa Stana.

În domnia lui Bogdan voievod, la 10 ianuarie 1451, voievodul reînnoiește privilegiul mănăstirii Moldovița, consemnînd în act toate scutirile de care se bucurau aceste case și anume: « *aceste case nu au a lucra la morile domnești, nici un fel de dări domnești să nu dea, nici slujbe domnești să nu facă* »[7].

---

[1] I. Bogdan, *Cronici inedite atingătoare de istoria romînilor*, Buc., 1895, p. 56. Vezi și *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă* (1359 — 1595),.., ed. C. Giurescu, Buc., 1916, p. 62.

[2] *Cronica lui Ștefan cel Mare* ..., ed. Chițimia, Buc., 1942, p. 68 și *Letopisețul Țării Moldovei*..., p. 67—68.

[3] *Cronica lui Ștefan cel Mare* ..., *op. cit.*, p. 69; *Letopisețul Țării Moldovei*..., p. 74 și urm. N. Iorga folosește scrisorile unui german din Buda către guvernatorul Vienei în care se spune că regele « *strică tot cu foc și jaf* », v. *Istoria Romînilor*, vol. IV, p. 231.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, vol. I (1384—1475), p. 287—288.

[5] M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 385.

[6] *Documente privind istoria Romîniei*, A, vol. I (1384—1475), p. 270.

[7] *Ibidem*, p. 245.

În cuprinsul orașului Suceava existau case scutite total de dări sau obligații față de domnie. Numai așa se poate interpreta conținutul actului din 27 august 1449 în care Ioan Armenciocul este scutit de Alexăndrel voievod « *să nu dea nimic, din casa sa, din Suceava și din ceea ce ar cumpăra oricînd din țara Moldovei și să nu plătească nici o vamă* » [1].

Cele mai importante mențiuni documentare privind casele din Suceava în veacul al XV-lea sînt cuprinse în privilegiile comerciale acordate de voievozii moldoveni negustorilor din Liov.

Actele amintite se referă printre altele la cunoscutul fondac polon din Suceava și prezintă interes deoarece ele dovedesc că în cazul casei polone din Suceava, avem de-a face cu un complex bogat în dependințe, cum reiese din restricțiile privitoare la eventuala ei folosire de către negustori: « *în această casă să nu fie circiume, nici să facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu fie, nici pîine să nu vîndă* » [2].

Iată ce activitate se putea desfășura în cuprinsul unei case negustorești din Suceava în veacul al XV-lea. Dacă aceasta a avut loc sau nu, în act nu se arată, în schimb pasajul se încheie cu cîteva cuvinte adresate negustorilor din satul vecin, din care reies știri prețioase cu privire la regimul caselor de tipul acesta, și anume se arată că dacă negustorul ar dori să ție toate cele înșirate mai sus « *să plătească cu tîrgul* ».

Locuințele descoperite la nord de Curtea domnească din Suceava aparțin unor astfel de negustori. Faptul este ilustrat de prezența pivnițelor la acest tip de locuință, spre deosebire de locuințele de suprafață fără pivnițe, de felul aceleia descoperită la Șipot și a complexului de dependințe de la suprafață construite de jur împrejurul pivnițelor [3].

Al doilea argument puternic în această problemă îl constituie desimea locuințelor, situate la numai 2—3 m una de alta, în zona centrală a tîrgului.

Aglomerarea de locuințe din centrul orașului corespunde tendinței negustorilor de a acapara loturile de case din preajma Curții domnești, căutînd să beneficieze de poziția cheie, unde se desfăceau mărfurile în această epocă.

Studiul tehnicii de construcție și cantitățile de materiale folosite pentru ridicarea acestor construcții permit unele concluzii asupra originii proprietarilor, dacă sînt comparate cu locuințele populației nevoiașe, descoperite la periferia tîrgului. Ultimii își construiau locuințe de tipul bordeielor și semibordeielor cu materiale și mînă de lucru proprie. În cazul nostru, calculele pe materialele de construcție dau următoarele rezultate:

a) pămînt săpat pentru lăcașul unei pivnițe — 20 m^3.

b) lut galben adus pentru amenajarea pereților locuințelor de suprafață (este vorba de cele suprapuse pivnițelor) — 5 m^3.

c) bile sau bîrne fasonate de dulgheri pentru tălpi și pentru susținerea pereților pivniții — 4,22 m^3.

d) scînduri sau loazbe pentru pereții unei pivnițe — 1,40 m^3.

e) fier prelucrat, la un singur bordei — circa 3 kg.

f) cărămidă pentru sobe și plăci de teracotă în cantități apreciabile.

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, vol. I (1384—1475) p. 244.

[2] M. Costăchescu, *Documente înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 670—673 și 788, și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, vol. II, p. 281. Asemănări izbitoare între casa polonă și una domnească din Suceava reies din conținutul unui act emis în Iași la 20 aprilie 1627. La această dată, Miron Barnovski voievod dăruiește casa sa proprie cu pivniță din piatră, mitropoliei sf. Gheorghe din Suceava. Domnul scutește casa de dări și dă voie călugărilor să vîndă vin și rachiu pentru a procura banii de care aveau nevoie pentru luminatul moaștelor sf. Ioan cel nou. Acad. R.P.R., mss. 5120, f. 5, nr. 30.

[3] Ținînd seama că lățimea unei pivnițe este de 2 m, nu se poate accepta aceeași lățime la încăperile de suprafață în care se locuia. Singurele încăperi late de 2 m vor fi fost numai acelea de deasupra pivnițelor.

Cifrele obţinute referitoare la materialul de construcţie necesar amenajării unei singure locuinţe, la care adăugăm prelucrarea materialului lemnos şi fieros comparate cu planul, tehnica şi materialele de construcţie folosite pentru bordeiele de la periferia tîrgului, demonstrează că în preajma Curţii domneşti avem de-a face cu un proces mai complicat în ceea ce priveşte construcţia locuinţelor. Materialul arheologic descoperit cu acest prilej ne oferă date preţioase în legătură cu originea socială a proprietarilor din acest sector.

Cele patru locuinţe contemporane, refăcute în două faze în împrejurări comune, nu puteau să fie construite de proprietarii lor cu propriile lor braţe. Cantitatea de 80 m^3 de pămînt rezultat prin săparea celor patru pivniţe, la care se adaugă circa 20 m^3 lemn fasonat, precum şi o cantitate mare de material fieros transformat în cuie, dovedeşte că în sectorul central al tîrgului, locuinţele erau construite de meşteri. Studiul materialului de construcţie folosit pentru locuinţe, începînd cu lemnul, fierul, şi terminînd cu prelucrarea pămîntului pentru plăcile de teracotă, indică faptul că, în cazul de faţă, avem de-a face cu un proces de diferenţiere a meseriilor, în sensul că fiecare categorie de material este trecută în timpul execuţiei ei prin mîinile şi uneltele unor specialişti diferiţi. Cantitatea enormă de materiale de construcţie pentru prelucrarea căreia au fost folosite grupuri de meşteri dulgheri, fierari şi sobari demonstrează că proprietarii locuinţelor din preajma Curţii domneşti dispun de mijloace pentru procurarea materialelor şi a mîinii de lucru necesară pentru execuţia lor.

Dacă la toate acestea adăugăm şi faptul că pivniţele nu erau amenajate în interior pentru locuit, putem să atribuim aşezările din acest sector unor negustori înstăriţi care în veacul al XV-lea foloseau pivniţele pentru depozitarea mărfurilor lor.

Refacerea rapidă a locuinţelor, alături de amploarea lucrărilor, reprezintă un indiciu preţios care dovedeşte că locuitorii din acest sector dispun de mijloace băneşti importante pentru a-şi asigura mîna de lucru şi materialul de construcţie necesar, după fiecare asediu întreprins asupra Sucevei.

Procesul de refacere a locuinţelor din sectorul central al capitalei statului moldovenesc a fost uşurat şi grăbit de însăşi natura lor. Aceste locuinţe erau folosite ca depozite şi centre de desfacere a mărfurilor, care o dată aruncate pe piaţă creau un profit însemnat pentru proprietarii lor. Locuinţele descoperite în partea de nord a Curţii domneşti nu puteau să aparţină decît unei categorii de orăşeni de felul lui Ioan armeanul, care dispunea de bani, avere uşor de evacuat în momentele de criză din istoria oraşului Suceava.

Pivniţele, amenajate cu o grijă care a fost remarcată, nu puteau fi folosite decît de către astfel de locuitori ai oraşului.

Actele de cancelarie conţin ştiri după care se vede că pivniţele sînt preţuite în aceeaşi măsură ca şi locuinţele de suprafaţă de către părţile contractante ale actelor de vînzare-cumpărare privitoare la casele din oraşele noastre [1]. Casele negustorilor dotate cu pivniţe reprezentau averea cea mai de seamă a acestora. Aşa se explică faptul că numeroase acte încheiate între negustori din veacul al XV-lea conţin ştiri cu privire la zălogirea caselor pentru afaceri. La 11 decembrie 1476 un Sahah armeanul din Suceava împrumută pe Steczkoni cu o sumă pentru care este zălogită o casă [2].

Materialul folosit pentru amenajarea sobelor de teracotă prezintă de asemenea importanţă în ceea ce priveşte stabilirea originii şi stării sociale a locuitorilor din sectorul central al oraşului. Numărul mare de plăci folosite pentru sobele de teracotă ale căror resturi le-am găsit prăbuşite în pivniţe, însoţite regulat de oale de încălzit, dovedeşte o largă răspîndire a acestui sistem de încălzire pe teritoriul Sucevei în rîndul locuinţelor civile. Datorită abundenţei acestui material

---

[1] Vezi: vînzarea unor case cu pivniţe în oraşul Iaşi la 7 februarie 1627, la Acad. R.P.R., CLXXXIX/78, orig. slav.

[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, p. 311. Pentru case zălogite de către lioveni moldovenilor, v. *ibidem*, p. 311—312 şi urm.

descoperit a fost emisă o ipoteză încă din anul 1953 [1]. Cu acest prilej s-a încercat o comparaţie cu aşezările din Transilvania şi Ungaria, care foloseau mai rar în această epocă un astfel de sistem de încălzire.

În cazul de faţă comparaţia va fi făcută în cadrul locuinţelor descoperite în diferite sectoare ale tîrgului.

Dacă pe teritoriul Şipotului sau în alte părţi periferice ale tîrgului am găsit vetre rudimentare pentru prepararea hranei şi încălzit, în zona centrală lucrurile stau altfel. Locuinţele din preajma Curţii domneşti erau dotate cu sobe de încălzit amenajate după tehnica celor din cetate [2] sau Curtea domnească. Singura deosebire constă în faptul că la primele, plăcile de teracotă nu cunosc smalţul în execuţia lor şi sînt lipsite de bogăţia ornamentală [3] a acelora din palatele voievozilor.

Starea materială a proprietarilor de case din preajma Curţii domneşti se poate studia şi pe baza observaţiilor privitoare la provenienţa lemnului de construcţie. Materialul de construcţie preferat folosit de locuitorii înstăriţi ai tîrgului Suceava era lemnul de brad pe care-l aduceau din regiunea împădurită cu asemena soi de lemn, cuprinsă între Carpaţi şi rîul Moldova.

Lemnul prelucrat de meşteri specializaţi după tehnica îmbucării bîrnelor crea posibilităţi de montare şi demontare a construcţiilor după nevoi. După un asemenea sistem a fost construită biserica Volhovăţ atribuită lui Dragoş, pe care Ştefan cel Mare o mută la Putna.

Materialul lemnos necesar construcţiilor era valoros şi căutat, de vreme ce se vindea de multe ori independent de alte materiale de construcţie şi neînsoţit de locul casei.

Astfel, la 8 aprilie 1662, Buhuşi ,marele medelnicer, cumpără de la Istratie din Iurghiceni casa acestuia « *însă numai bîrnele făr de loc* » [4].

Piatra era folosită pentru construirea bisericilor, mănăstirilor, a curţilor şi cetăţilor voievozilor. Acesta este motivul pentru care străinii, luînd contact cu oraşele noastre, reţineau în primul rînd construcţiile de acest tip, ca un fenomen izolat faţă de bogăţia locuinţelor din lemn.

Descriind Suceava cu prilejul asediului din anul 1476, Angiolello, secretarul sultanului Mehmet al II-lea, ne informează că oraşul « *era înconjurat cu şanţuri şi pari, casele şi bisericile erau din lemn acoperite cu şindrilă de lemn*, numai castelul era construit din piatră » [5].

Relaţiile lui Bonfinius [6] cuprind aceleaşi amănunte cu privire la structura caselor din tîrgul Baia pentru veacul al XV-lea.

Tradiţia prelucrării lemnului la moldoveni, păstrată pînă astăzi, a fost transmisă generaţiilor din cele mai vechi timpuri, iar construcţiile din lemn au împînzit aşezările rurale şi urbane de-a lungul veacurilor.

Toţi călătorii străini care au străbătut oraşele moldoveneşti în veacurile XVI—XVII prezintă locuinţele ca fiind construite din lemn. La 1633 Niccolo Barsi dă amănunte cu privire la tehnica de construcţie a locuinţelor din oraşele moldoveneşti. Casele « *sînt făcute din bîrne prinse unele de altele. Deasupra lor se pune lut cu paiele tăiate mic şi balegă de cal şi apă. Materialul acesta uscîndu-se, iau ipsos alb şi-l albesc ca şi cum ar fi din pămînt sau din cărămidă, din*

---

[1] « S.C.I.V. », V, 1954 (1—2), p. 278.

[2] La Suceava nu au fost studiate încă complexele cu sisteme de încălzire pentru construcţiile din piatră. Observaţiile arheologului sovietic Smirnov cu privire la băile descoperite la Orheiul Vechi sînt pline de interes. Smirnov ajunge la concluzia că în veacul al XV-lea moldovenii foloseau sistemul de încălzire bazat pe cunoaşterea principiului caloriferului (abur condus prin olane). Vezi G. D. Smirnov, *Cercetările arheologice de la Orheiul Vechi*, în « Kratkie Sobşceniia », 1954, nr. 56, p. 30.

[3] Plăcile de sobă de teracotă decorate cu o cruce traforată plasată în mijlocul lor sînt însoţite rar de altele, care folosesc ca decor pe Maria cu un nimb de jur împrejurul capului.

[4] Muzeul Lupta revoluţionară a poporului, I/169, orig. rom.

[5] Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 82—83.

[6] *Relaţia lui Bonfinius*, după I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Buc., 1925, p. 51—52.

care cauză, dacă cineva nu cunoaşte acest lucru crede uşor că este piatră ceea ce în realitate este noroi »[1].

Am văzut că văruirea pereţilor locuinţelor din oraşul Suceava era practicată încă din veacul al XV-lea, deoarece într-una din pivniţele cercetate de noi au fost surprinse fragmente de chirpici cu var pe ele. Varul şi lutul necesar amenajării pereţilor unei locuinţe din mediul urban este procurat din afara oraşelor unde puteau fi săpate lutării. Un act din 11 iulie 1666, emis la Iaşi, ilustrează modul şi mijloacele folosite în asemenea ocazii de către locuitorii înstăriţi ai oraşelor moldoveneşti. În actul citat, Hagi fost uşar se jeluieşte că Jora fost armaş « *i-au luat doi boi din cîmp şi au cărat cu dînşii lut de ş-au năsipit o casă* »[2].

*

Ceramica descoperită în sectorul cercetat,cuprinsă în timp pe toată durata veacului al XV-lea, deşi fragmentară, permite unele concluzii. Majoritatea fragmentelor aparţin unei ceramici lucrate dintr-o pastă fără impurităţi. Vasele au fost arse la roşu, iar în execuţia lor meşterul a folosit ca degresant nisipul fin. Reconstituirea de forme a fost stînjenită de starea fragmentară a materialului, totuşi, analiza unor profile de vase dovedeşte că locuitorii de aici au folosit vase de forme şi dimensiuni diferite. Cele mai caracteristice forme sînt acelea ale farfuriei şi oalei de tip comun teritoriului Sucevei. Materialul ceramic descoperit aici, comparat cu cel de la Cetatea Scheia (sector cuptoare)[3] sau alt sector din Suceava, în care am găsit şi ceramică din mediul rural, dovedeşte că locuitorii din preajma Curţii domneşti foloseau o ceramică fină de tîrg. Materialul descoperit pe platourile din faţa cetăţilor Scheia şi Suceava, în nişte aşezări temporare, precum şi într-o locuinţă de pe teritoriul Şipotului, poartă o pojghiţă provocată de flacăra unui foc de la nişte vetre rudimentare. Conţinutul vasului, revărsat în timpul fierberii alimentelor, sub acţiunea focului dădea naştere acestei pojghiţe de cîţiva milimetri dispusă pe suprafaţa exterioară a vasului. Vasele din locuinţele negustorilor nu prezintă această pojghiţă, datorită unui sistem evoluat de sobe folosite pentru prepararea hranei, pe care locuitorii de la periferia tîrgului nu le cunosc. Sistemul acesta evoluat a fost împrumutat probabil de la feudalii care locuiau în Curtea domnească şi în cetate, deoarece vasele descoperite aici au afinităţi cu cele din cuprinsul locuinţelor atribuite de noi negustorilor.

Produsele ceramice întîlnite în locuinţe erau răspîndite de centre de olari din Suceava; unul din aceste centre a fost descoperit în vara anului 1954 pe un loc viran cuprins între actualele străzi 6 Noiembrie şi A. I. Vîşinski din Suceava. Cu acest prilej a fost studiat primul cuptor de ars oale din veacul a XV-lea descoperit pe teritoriul patriei noastre.

În afară de ceramica asemănătoare cu aceea a locuinţelor de care ne ocupăm, sectorul olarilor mai are elemente comune cu acela din preajma Curţii domneşti. Un nivel pronunţat de arsură dovedeşte că bordeiul şi cuptorul olarului au fost distruse prin foc, probabil tot cu prilejul unuia din marile asedii ale Sucevei din veacul al XV-lea.

În ceea ce priveşte materialul ceramic descoperit în pivniţe, s-a constatat că acela din nivelurile 2 şi 3 este calitativ superior celui din primul nivel. Ultimele două niveluri conţin fragmente care cuprind în execuţia lor smalţul, folosit mai rar în nivelul 1. Alături de aceasta surprindem şi fragmente izolate din vase de import pe care le puteau folosi o categorie socială de felul aceleia stabilite mai sus, identificată cu marii negustori suceveni din veacul al XV-lea. Obiectele lucrate din sticlă erau cunoscute şi întrebuinţate încă din prima jumătate a veacului al XV-lea. Alături de ceramica de import, sticla era folosită nu numai de feudalii

---

[1] *Nuova relatione del viaggio fatto da Niccolo Barsi da Luca nell'anno 1632 . . .* , ed. în « Mélanges de l'École roumaine en France », 1925, pt. I, p. 298.

[2] Muzeul Lupta revoluţionară a poporului, I/167, orig. rom.

[3] « S.C.I.V. », V, 1954 (1—2), p. 312, fig. 47.

care locuiau în cetate sau Curtea domnească, dar şi de negustorii Sucevei, deoarece găsim astfel de urme în locuinţe.

O concluzie importantă în ceea ce priveşte starea socială a locuitorilor din acest sector şi a felului lor de viaţă se desprinde din analiza elementelor folosite pentru hrană. Elementul principal nutritiv îl constituia pîinea de grîu, deoarece în regiunea Şipotului au fost găsite locuinţe în preajma cărora erau săpate gropi de cereale [1]. Pe de altă parte am văzut că în compoziţia chirpiciului folosit pentru pereţii caselor, constructorii au întrebuinţat paie de grîu şi orz cu grăunţe pierdute printre ele, a căror provenienţă este sigură ca fiind din jurul Sucevei [2].

Alături de oasele de păsări, cornute mici şi mari descoperite în orice tip de aşezare de pe teritoriul Sucevei, în locuinţele negustorilor am găsit vertebre aparţinînd unor specii de peşti mari (morun şi somn). Lipsa acestora din locuinţele de la periferia tîrgului indică fără îndoială faptul că această specie de peşti era consumată numai de către oamenii bogaţi. Peştele era adus de către negustori de la centrele de pescărie din regiunea Dunării de Jos, fapt ilustrat de cîteva acte privind marile mănăstiri moldovene din această epocă [3].

★

Rezultatele arheologice obţinute în ultimii ani în cuprinsul tîrgului, coroborate cu ştirile documentare din veacul al XV-lea, încep să arunce lumină asupra problemei diferenţierii din cadrul păturilor sociale care au vieţuit în Suceava în veacul al XV-lea.

La 23 februarie 1453, domnia acordă mănăstirii lui Iaţco de lîngă Suceava dreptul de a întemeia un sat în hotarul ei la marginea tîrgului. În acest act sînt cuprinse ştiri cu privire la componenţa etnică a populaţiei şi a îndeletnicirilor acesteia. « *Aceşti oameni, cîţi vor fi la această mănăstire, să fie slobozi să-şi are şi să-şi semene grîu şi să cosească fîn în ţarina tîrgului Suceava ca şi oamenii tîrgoveţi* » [4]. Actul precizează în încheiere că venitul şi dreptul de judecată va aparţine stareţei mănăstirii lui Iaţco din Suceava.

Îndeletnicirile agricole menţionate în actul prezentat se referă la populaţia stabilită pe moşia mănăstirii lui Iaţco, situată în afara tîrgului Suceava. Preocupările şi modul de viaţă al acestei populaţii se aseamănă cu acela al tîrgoveţilor de vreme ce actul cuprinde mărturia că oamenii din slobozie să are şi să semene grîu « ca şi oamenii tîrgoveţi ». Tîrgoveţii la care se referă actul citat au fost identificaţi cu populaţia stabilită în zona periferică a tîrgului, de felul aceleia surprinsă pe teritoriul Şipotului. Aici, alături de un bordei, am găsit şi groapa de cereale a orăşanului care se ocupa şi cu cultivarea pămîntului.

O astfel de groapă a fost descoperită în partea de est a Curţii domneşti, legată printr-un culoar de bordeiul unui meşteşugar, datat de la sfîrşitul veacului al XIV-lea şi începutul veacului al XV-lea. Amănuntul indică faptul că în veacul al XV-lea, meşteşugarii, alături de meseria lor, practicau, o bună parte din an, agricultura cu propriile lor braţe. Acesta este un fenomen curent în societatea feudală europeană [5].

Orăşenii de felul lui Petre heregarul, proprietar a două case din Suceava, a unui sat din Vaslui şi a unei mori pe Bîrlad, precum şi al lui Ioan armeanul, negustor fixat în cuprinsul tîrgului, nu vor fi practicat agricultura. În această categorie trebuie încadraţi negustorii din partea de nord a Curţii domneşti, în ale căror locuinţe nu am descoperit nici o urmă care ar fi putut să indice practicarea agriculturii. Casa lui Ioan armeanul folosită ca depozit şi centru de desfacere pentru produse aduse aici de pe întreg teritoriul Moldovei este scutită

---

[1] « S.C.I.V. », V, 1954 (1–2), p. 297–298.

[2] Cultivarea grîului în ţarina tîrgului este atestată într-un act din anul 1453, vezi *Documente privind istoria Romîniei*, A, vol. I (1384–1475), p. 312–313.

[3] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 143, 165 etc.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, A, vol. I (1384–1475), p. 312–313.

[5] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 3, Buc., 1951, ed. P.M.R., p. 307–314.

de domnie. Mai mult chiar, orice marfă cumpărată de acesta sau oamenii lui şi care merită eventual să fie desfăcută în Suceava este scutită de plata vămii.

Concluzia care se desprinde pe marginea celor analizate ni se pare următoarea: locuitorii de la periferia tîrgului se ocupă cu agricultura alături de celelalte îndeletniciri pentru a-şi asigura existenţa cu propriile lor braţe. Ei sînt supuşi unor dări în produse şi bani şi trebuie să presteze munci faţă de domnie. Toate aceste obligaţii sînt consemnate în actul [1] privitor la casele armencei Stana din Suceava, înainte de a fi intrat în posesia mănăstirii Moldoviţa.

Orăşenii din sectorul central al tîrgului foloseau persoane angajate temporar, cu ajutorul cărora îşi îndeplineau cerinţele multiple ale meseriei lor. Aceştia puteau să fie agenţi sau cărăuşi [2] folosiţi pentru transportul sau procurarea mărfii de către un negustor ca Ioan armeanul, sau meşteri matriţieri pe care voia să-i întrebuinţeze Petre heregarul pentru a-şi înjgheba hereghia, pentru care împrumutase cei 800 de zloţi de la Coste pîrcălab.

Petre heregarul, proprietar a două case în Suceava, se fixează în capitala statului pentru a se îndeletnici cu meseria rentabilă de a bate bani. El este în acelaşi timp beneficiarul pasiv al produselor rezultate de pe moşia lui din Vaslui, unde cu siguranţă va fi avut ţărani dependenţi pentru cultivarea pămîntului.

Modul de viaţă al unor astfel de proprietari din oraşele moldoveneşti este uşurat de privilegiile emise de către domnie, ca în cazul negustorului armean Ioan. Unor astfel de elemente sociale din cuprinsul oraşelor, domnia le sprijină preocupările şi le crează condiţii optime de viaţă, în cadrul politicii de dezvoltare a comerţului autohton [3].

★

Lipsa materialelor arheologice, pe baza cărora s-ar fi putut trage concluzii mai precise în legătură cu preocupările şi modul de viaţă al locuitorilor din partea de nord-vest a Curţii domneşti, se datoreşte chipului în care au fost părăsite locuinţele şi, în felul acesta, întreruptă viaţa în vremea marilor asedii pe care le-a suferit Suceava în veacul al XV-lea.

Izvoarele scrise interne [4] şi externe [5] sînt în unanimitate de acord asupra modului în care moldovenii evacuau aşezările rurale sau urbane la vestea apariţiei oştirilor străine pe teritoriul Moldovei. Măsurile luate în asemenea împrejurări de moldoveni creau un mijloc important de sleire a forţelor duşmanului. În urma acestor acţiuni provocate de populaţie, duşmanii nu găseau în calea lor provizii pentru întreţinerea trupelor. Asediul Sucevei, organizat de oştile otomane în anul 1476, reprezintă primul contact al capitalei moldoveneşti cu cotropitorii otomani. În vederea acţiuni de represalii iniţiată de sultanul Mehmet al II-lea împotriva Moldovei, Ştefan cel Mare a luat o serie de măsuri organizatorice cu scopul de a schimba în favoarea moldovenilor rezultatul final al luptelor din anul 1476.

Dispoziţia domnului ca aşezările să fie evacuate şi inventarul lor adăpostit a fost pusă în practică şi de către locuitorii Sucevei. Toate aceste acţiuni ale orăşenilor din Suceava sînt oglindite în cazul concret al locuinţelor din preajma Curţii domneşti.

Lacătul încuiat, însoţit de belciugele respective, găsit în pivniţa din nivelul 1, precum şi faptul că în acest nivel, spre deosebire de celelalte două niveluri, a fost descoperit material ceramic întregibil, evocă o părăsire parţială a tîrgului; nu ar fi imposibil ca în timpul asediului

[1] Cf. M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 397—398.

[2] Prezenţa cărăuşilor în preajma marilor negustori în veacul al XV-lea este consemnată într-un act din 19 iulie 1486, unde aceştia sînt amintiţi ca martori la constatarea unei datorii în Suceava. Vezi N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, p. 319.

[3] Problemă tratată pe larg de B. T. Cîmpina în studiul *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova şi Ţara Romînească*, în *Lucrările sesiunii generale ştiinţifice din 2—12 iunie 1950*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1951.

[4] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, *ed. cit.*, p. 57.

[5] Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 82—83.

din 1476 locuitorii tîrgului, necunoscînd grozăviile şi mijloacele de jaf folosite de turci, să fi lăsat o parte din lucrurile lor mai puţin preţioase, de exemplu vasele, încuind locuinţele la părăsirea lor.

Faptul că locuitorii Sucevei au pregătit evacuarea oraşului, îngropînd o parte din inventar în pămînt, iar pe cel mai puţin preţios lăsîndu-l în locuinţe, reiese indirect şi din relatarea lui Angiolello. El descrie astfel metoda folosită de jefuitorii turci în devastarea şi jefuirea oraşului: « *trăgînd pe pămînt un lanţ sau un căpăstru, ei aud şi cunosc golurile în pămînt unde sînt îngropate lucruri sau grîne* »[1].

Este cunoscut chipul clasic în care cavaleria inamică dădea foc în iureşul cailor, locuinţelor din lemn, cu ajutorul materiei inflamabile purtate în vîrful lăncilor sau suliţelor; de aici a putut să provină şi vîrful de lance găsit într-o pivniţă din nivelul 1, înfipt într-o bucată de chirpici provenit din partea superioară a pereţilor casei.

Materialul ceramic întregibil găsit îndeosebi în primul nivel ne învederează faptul că populaţia Sucevei nu a evacuat întregul inventar al locuinţelor în timpul primului asediu întreprins de turci asupra oraşului. Lipsa materialului ceramic întregibil din nivelurile 2 şi 3 de locuire sugerează că locuitorii Sucevei trag unele învăţăminte în urma primului asediu întreprins de turci asupra oraşului şi evacuează aproape întregul inventar al locuinţelor în 1485 şi 1497.

★

Încheind observaţiile pe marginea săpăturii desfăşurate la nord de Curtea domnească, trebuie să stăruim asupra cîtorva concluzii de ordin stratigrafic. Pe laturile de sud şi sud-est ale Curţii domneşti au fost descoperite 4 locuinţe atribuite pe baza inventarului ca aparţinînd unor meşteşugari dependenţi de curte (vezi fig. 1).

Aceste locuinţe sînt contemporane cu nivelul 1 al aşezării situată la nord de Curtea domnească şi folosită de negustori. Nivelul nr. 1 de locuinţe (de negustori şi de meşteşugari) a fost distrus în anul 1476 de către turci. Cu acest prilej a fost avariată şi Curtea domnească. Faptul că refacerea Curţii domneşti a fost făcută imediat după anul 1476 este ilustrat de zidul de incintă al Curţii domneşti care taie locuinţa unui meşteşugar. Din această locuinţă care a existat numai pînă în anul 1476, a fost surprinsă numai podeaua, spre deosebire de aşezarea negustorilor din partea de nord a curţii, care am constatat că îşi refac locuinţele după asediul din 1476.

În partea de sud-est a Curţii domneşti, pe fundul unei locuinţe de meşteşugar care funcţionase pînă la incediul din 1476, constructorii Curţii domneşti au bătut piloni de stejar pentru a consolida solul instabil din această regiune, preîntîmpinînd astfel surparea zidăriei.

Locuinţele negustorilor din sectorul de nord al Curţii domneşti marcate prin cele trei niveluri au fost folosite pînă la asediul din 1476, refăcute după acest asediu şi distruse din nou în anul 1485.

După arderea tîrgului din anul 1485, din cele 4 locuinţe a fost refăcută numai una. Această locuinţă a fost la rîndul ei incendiată şi părăsită după asediul polon din anul 1497.

După ultimul mare asediu suportat de cetatea şi tîrgul Sucevei în veacul al XV-lea, sectorul în care locuiseră negustorii a fost părăsit şi nivelat. Cu acest prilej, constructorii amenajează aici un pavaj din piatră de rîu care nu va suferi modificări pînă la jumătatea veacului al XVII-lea, cînd acesta este spart pentru a se construi o casă.

Pavajul din piatră de rîu descoperit aici se întinde din regiunea de nord a Curţii domneşti înspre biserica sf. Dumitru. Faptul merită reţinut pentru a verifica ipoteza dacă pe teritoriul acestei biserici nu se găsesc urmele unui monument mai vechi (sec. XV) ridicat de Ştefan cel Mare. Ipoteza este susţinută şi de informaţia cronicarului Ureche, care atribuie

[1] Cf. Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 81—82.

biserica sf. Dumitru lui Ştefan cel Mare. Cronicarul afirmă că acest voievod ar fi ridicat biserica după lupta de la Codrii Cosminului[1]. Am văzut că pavajul care se întinde înspre această biserică acoperă o locuinţă distrusă înaintea acestei lupte, mai precis în timpul asediului întreprins de oştile lui Ioan Albert în anul 1497. În orice caz, în domnia lui Petru Rareş, ctitorul[2] actualei biserici sf. Dumitru, nu a avut loc nici lărgirea Curţii domneşti, nici amenajarea pavajului dintre aceasta şi biserică.

Cunoscutul asediu din anul 1538 întreprins de oştile otomane conduse de Soliman Magnificul nu este marcat arheologic în cuprinsul tîrgului. Am arătat de altfel că pavajul fusese amenajat la sfîrşitul veacului al XV-lea şi pe el cu greu s-ar mai putea cunoaşte urmele asediului din anul 1538.

Lărgimea Curţii domneşti putea fi realizată practic la sfîrşitul veacului al XV-lea, uşurată fiind de procesul de incendii analizat. Ultimele două arderi ale tîrgului au avut loc în a doua parte a domniei lui Ştefan cel Mare, cînd domnia consolidată putea să treacă la mari construcţii şi la unele reforme cu caracter urbanistic.

Am văzut că o primă etapă în cadrul acestui proces are loc cu prilejul deplasării atelierelor de meşteşugari dependenţi de curte din sectorul de est al curţii după asediul din anul 1476. În sectorul de nord reamenajarea Curţii domneşti distrusă parţial după asediul din 1497 a fost însoţită de amenajarea unei pieţi pavate, care a acoperit locuinţele la care ne-am referit. Această piaţă avea rolul de a satisface cerinţele tot mai mari ale schimbului de produse, care ia dezvoltare în a doua jumătate a veacului al XV-lea; împrejurarea pare a reieşi dintr-un act din 1761 iulie 2, în care biserica stăruie să fie adusă vatra tîrgului în apropierea ei, « *alăturea cu ograda bisăricii lui sf. Dumitru, pîn la curţăle domneşti, arătîndu-şi această pricină că pentru oareşcare folos a bisăricii, am aşezat să fie tărgu acolo* »[3].

Teritoriul obţinut de către domnie,cuprins între Curtea domnească şi biserica sf. Dumitru, a jucat în felul acesta rolul de piaţă a oraşului, unde, pînă în veacul al XVIII-lea, îşi desfăceau produsele şi mărfurile negustorii şi ţăranii din satele apropiate de Suceava, plătind pentru aceasta o taxă bisericii sf. Dumitru. La jumătatea veacului al XVIII-lea, dezvoltîndu-se tîrgul, acest loc de concentrare a mărfurilor nu mai corespunde şi tîrgoveţii aleg altul în regiunea de nord a oraşului.

*

Studiind fenomenele în toată complexitatea lor, punînd accentul pe cercetarea urmelor de viaţă a tuturor categoriilor sociale din cadrul unei epoci, au început să fie obţinute rezultate noi.

Numai cercetarea tîrgului Sucevei poate să ne pună la îndemînă urme materiale cu privire la structura veche a oraşului, la locuinţe, mod de viaţă ş. a.

Cercetarea arheologică a oraşului, alături de cea a cetăţii sau altor construcţii din piatră, poate să ne ofere prilejul, prin materialul descoperit, să tragem concluzii cu privire la problema diferenţierii sociale din cuprinsul tîrgului vechi al Sucevei. Există o deosebire între modul de viaţă dintre o pătură de orăşeni mai înstărită, cum este acea negustorească, şi pătura meşteşugarilor din preajma Curţii domneşti sau a locuitorului de pe teritoriul Şipotului, a cărui groapă de cereale cercetată de noi indică, în această epocă, pe lîngă alte îndeletniciri, şi pe aceea de agricultor.

Ritmul rapid în care erau refăcute locuinţele arse pe tot cuprinsul tîrgului, raportat la materialul de construcţie fasonat ca rezultat al muncii prestate de diferiţii meseriaşi,demon-

[1] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, . . . p. 81.
[2] « B.C.M.I. », an XXI (1928), p. 55, fig. 53.
[3] Acad. R.P.R., III/239, orig. rom.

strează că în veacul al XV-lea pe teritoriul Sucevei erau concentraţi numeroşi meşteşugari, folosiţi pentru lucrările mari de construcţie întreprinse de domnie în veacul al XV-lea [1].

Orientarea tuturor locuinţelor din sectorul de nord al Curţii domneşti pe direcţia nord-vest—sud-est (vezi planul) şi respectarea planului după fiecare distrugere, indică pe lîngă celelalte probleme importante legate de proprietatea urbană în evul mediu şi faptul că moldovenii în veacul al XV-lea aveau concepţii urbanistice proprii construind case dispuse la egală distanţă de-a lungul străzilor, ridicate după acelaşi plan şi tehnică.

Tehnica prelucrării lemnului cunoscută moldovenilor din cele mai vechi timpuri a fost îmbogăţită de meşteri, secol de secol, dînd naştere unei arhitecturi care şi-a căpătat un loc de frunte în patrimoniul culturii naţionale. Spre deosebire de istoricii mai vechi care au neglijat contribuţia meşterilor autohtoni în arhitectura noastră, trebuie să subliniem aportul meşterilor moldoveni, fără a scădea meritul şi aportul meşterilor din ţările vecine, care au lucrat pe teritoriul Moldovei de-a lungul veacurilor.

ПО ПОВОДУ СЛЕДОВ ДРЕВНЕГО ГОРОДА СУЧАВЫ ВО ВРЕМЯ БОЛЬШИХ ТУРЕЦКИХ И ПОЛЬСКИХ ОСАД XV ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Первыми систематическими археологическими изысканиями, предпринятыми в области румынского средневекового города, являются изыскания в Сучаве.

Настоящая работа базируется на результатах археологических исследований, произведенных в трех секторах старинного города Сучавы. Полученные результаты пополнены здесь наблюдениями на месте.

В статье излагаются вопросы, возникающие при изучении городской жизни XV в., так как этот археологический слой лучше известен при нынешней стадии изысканий.

В XV в. в Сучаве существовало четыре типа жилищ: землянки, полуземлянки, наземные жилые помещения и наземные жилые помещения с погребом.

При анализе, проведенном в области типов жилищ, констатировано нижеследующее: первые два типа жилых помещений расположены на периферии города и были предназначены для нуждающегося населения, которое, помимо других занятий, обрабатывало землю. Последние два типа жилых помещений были найдены в срединной (центральной) части старинного города и были предназначены для более имущего слоя населения, в котором преобладали купцы.

Важно отметить, что город в XV в. был три раза сожжен, а именно, в 1476, 1484 и 1497 гг. Все эти пожары связаны с большими осадами, которым подверглись крепость и город в XV в. Исследование города с этой точки врения пополняет исторические источники, касающиеся этого вопроса.

Работа выдвигает и другие вопросы, окончательное решение которых станет возможным после завершения археологических работ в пределах города.

[1] În reconstruirea cetăţii Chilia sînt folosiţi 800 de meşteri zidari şi 17 000 de ajutoare. Vezi *Cronica moldo-germană* (text german, ed. Chiţimia, p. 46).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Землянки ремесленников и жилые помещения купцов (XV в.), расположенные вокруг сучавского господарского двора.
Рис. 2. — Погреб № 2. *a* — профиль восточной стены; *b* — план погреба.
Рис. 3. — Господарский двор. Профиль восточной стены рва 1 CD_2, (1954).
Рис. 4. — Погреб № 1 (восстановление). Набросок погреба и стыка вертикальных балок с фундаментом.

OBSERVATIONS AU SUJET DES VESTIGES DE L'ANCIEN BOURG DE SUCEAVA À L'ÉPOQUE DES GRANDS INVESTISSEMENTS PAR LES TURCS ET LES POLONAIS AU XVe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

Les recherches archéologiques entreprises systématiquement à Suceava sont les premières que l'on ait pratiquées dans le cadre d'une ville roumaine du moyen âge.

La présente étude repose sur les résultats des recherches archéologiques effectuées dans trois secteurs du vieux bourg de Suceava. Les observations faites sur le chantier complètent les résultats qui y ont été obtenus.

L'auteur se propose d'exposer les problèmes que soulève l'étude de la vie citadine au XVe siècle. ce niveau archéologique étant le mieux connu au stade actuel des recherches.

Au XVe siècle, il existait à Suceava quatre types d'habitations: la hutte souterraine, la hutte à demi souterraine, la maison de plain-pied et la maison bâtie sur cave.

L'analyse des types d'habitations permet de constater que les deux premiers types sont disposés à la périphérie du bourg et on les a attribués à une population besogneuse qui se livrait, entre autres, à l'agriculture. Les deux derniers types d'habitations ont été découverts dans le secteur central du vieux bourg et ont été attribués à une classe d'habitants plus aisés, où prédominent les marchands.

Il n'est pas sans intérêt de montrer que le bourg a subi au XVe siècle trois grands incendies, à savoir en 1476, en 1484 et en 1497. Tous ces incendies du bourg se rattachent aux sièges que la forteresse et le bourg subirent au cours du même siècle. A ce point de vue, l'investigation archéologique du bourg complète les informations que les sources historiques fournissent à ce sujet.

La présente étude soulève toute une série d'autres problèmes qui ne pourront être résolus que lorsque les fouilles entreprises dans l'enceinte du bourg auront été terminées.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Huttes d'artisans et habitations de marchands (XVe siècle) autour de Curtea Domnească, à Suceava.
Fig. 2. — Cave n° 1: *a)* profil de la paroi Est; *b)* plan de la cave.
Fig. 3. — Curtea Domnească. Profil de la paroi Est du fossé 1 CD_2 (1954).
Fig. 4. — Cave n° 1 (reconstitution). Esquisse de la cave et de la manière d'emmortaiser les poutres verticales dans la plaque de fondation.

CU PRIVIRE LA PROBLEMA REALIZĂRII UNUI «CORPUS» AL MONEDELOR FEUDALE ROMÎNEŞTI

DE

OCTAVIAN ILIESCU

I

În tot lungul istoriei omenirii, transformările vieţii sociale se oglindesc necontenit în evoluţia unor discipline. Acestea îşi schimbă de la un timp atît conţinutul, cît şi cîmpul de activitate, sub influenţa fenomenelor arătate. Rînd pe rînd, concepţii învechite sînt înlăturate şi preschimbate cu altele noi, în drumul adesea anevoios al omenirii, ţintind mereu spre un mai bine.

O asemenea evoluţie se constată, accentuîndu-se în ultimii ani, în numismatică. Preocupată multă vreme, din timpul Renaşterii şi pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, de studiul « monedelor », conceput ca un divertisment pentru clasele avute, ai căror reprezentanţi urmăreau cu orgoliu să-şi formeze cabinete înzestrate cu piesele cele mai rare şi mai frumoase, numismatica a început, de aproape o sută de ani, să se ocupe tot mai mult de studiul « banilor », sub aspectul lor economic şi social. Prin aceasta, numismatica a încetat de a mai fi un prilej de distracţie; ea a devenit cu adevărat o ştiinţă, avînd un cîmp mai larg de investigaţii, ce coincide, pe zi ce trece, cu acel al istoriei monetare. În acest sens, apare tot mai manifestă diferenţierea studiilor de numismatică, după cum ele au în vedere rolul economic al emisiunii şi circulaţiei banilor sau aspectul — fie intrinsec, fie extrinsec — al monedelor, aspect ce ar face obiectul unei discipline mai limitate, denumită spre exemplu: numografia [1].

În ţara noastră, dezvoltarea pe care au luat-o cercetările în domeniul istoriei, ca un reflex al revoluţiei sociale înfăptuite în ultimii zece ani, a avut ca urmare un vădit progres şi al studiilor de numismatică. Anterior, aceste studii erau de cele mai multe ori opera unor cercetători amatori, pasionaţi cîteodată de problemele urmărite, dar obligaţi întotdeauna, datorită mijloacelor improvizate de care dispuneau, să se mărginească la un cadru îngust de cercetare. Astăzi, orizonturi largi s-au deschis şi pentru aceste cercetări. E îngăduit deci să ne aşteptăm la realizarea unor succese remarcabile şi în acest domeniu, pentru mai buna cunoaştere a trecutului poporului nostru.

Printre problemele mai însemnate, de care trebuie să se preocupe astăzi cercetările numismaţilor din ţara noastră, este aceea a cunoaşterii tuturor emisiunilor noastre monetare, ce s-au succedat în perioada orînduirii feudale în cele trei provincii, Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania. Determinarea exactă a acestor monede prezintă o importanţă

---

[1] Termenul a fost folosit mai de mult în Italia: Padovan-Cecchetti, *Sommario della nummografia veneziana*, 1866, citat din S. Ambrosoli, « Numismatica », ed. 4, p. 162, Milano, 1908.

crescîndă, sub un îndoit aspect. Privită dintr-un unghi practic, problema poate fi întîlnită frecvent pe șantierele de săpături arheologice, care scot la iveală tot mai multe monede feudale romînești. Adesea unic element pentru datarea unor complexe de cultură materială, dezvăluite de sapa arheologului, aceste monede sînt mărturii prețioase, a căror determinare certă e absolut necesară. Pe de altă parte, studiind anumite perioade din istoria țării noastre, e tot atît de important să ne dăm seama de volumul emisiunilor monetare ale unei provincii și de înșiruirea lor cronologică, pentru a cunoaște rolul acestor emisiuni, în circuitul economic a timpului, și a deduce astfel stadiul de dezvoltare social-economică atins la un moment dat.

În prezent, pentru determinarea monedelor feudale, emise în cele trei provincii, cercetătorul este obligat să alerge la o sumă de studii, mai mari sau mai mărunte, risipite în diverse lucrări și reviste de specialitate. Multe din aceste studii, întemeiate pe examinarea unui material relativ redus, sînt astăzi depășite, iar folosirea lor poate conduce la grave erori de datare. În asemenea împrejurări, considerăm că problemele arătate își găsesc un loc potrivit, și, poate, dezlegarea, în cadrul unui corpus al monedelor feudale romînești, lucrare menită să înfățișeze totalitatea emisiunilor monetare ale celor trei provincii, cunoscute pînă astăzi. În rîndurile ce urmează, ne propunem să prezentăm cîteva principii și metode de cercetare, care, după părerea noastră, ar urma să călăuzească alcătuirea acestei lucrări, ținîndu-se seama de stadiul actual al numismaticii. În prealabil, vom trece fugar în revistă rezultatele unor cercetări similare, întreprinse în alte țări, precum și studiile mai întinse, privitoare la monedele feudale romînești, studii ce au fost publicate pînă în prezent la noi sau în alte părți.

II

Trebuie spus din capul locului că în alte țări, înmănunchierea într-o operă mai vastă a emisiunilor monetare naționale a încetat să mai reprezinte o problemă deschisă pentru cercetători. Cele mai multe din aceste lucrări au fost realizate într-un moment, în care numismatica era încă preocupată de studiul « monedelor », considerate numai ca piese de colecție. Această împrejurare a imprimat operelor menționate un caracter de simplă catalogare a unui număr, mai mic sau mai mare, de tipuri și variante, clasificate adesea în mod mecanic, după criterii neștiințifice. Lipsurile arătate nu întunecă însă meritul acestor lucrări de a fi păstrat descrierea unui bogat material numismatic, astăzi în parte pierdut.

Una din cele mai vechi monografii, închinate monedelor feudale, a apărut la 1690 în Franța. În acel an, François Le Blanc publică la Paris tratatul său, devenit celebru, cu privire la monedele regale franceze [1]. Lucrarea cuprinde nu numai studiul acestor monede, ci și al unui număr de documente, din care o bună parte astăzi nu mai sînt în ființă. Acest fapt îi conservă utilitatea și în zilele noastre.

După Le Blanc, alți cercetători, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au străduit să sporească numărul monografiilor privitoare la emisiunile monetare franceze astfel încît pînă la urmă toate categoriile de monede au fost cuprinse într-un corpus adecvat [2].

În Germania, țară în care fărîmițarea feudală a îmbrăcat forme exagerate, problema alcătuirii unui corpus al monedelor naționale este cît se poate de complicată, deși și aici,

[1] François Le Blanc, *Traité historique des monnoyes de France depuis le commencement de la monarchie jusqu'à nos jours*, Paris, 1690 și 1703; Amsterdam, 1692 (citat din: A. Blanchet-A. Dieudonné, *Manuel de numismatique française*, vol. II, p. 436, Paris, 1916. Cf. A. Engel et R. Serrure, *Traité de numismatique du Moyen Âge*, I, p. X, Paris, 1891.

[2] Cităm cîteva: F. Poey d'Avant, *Monnaies féodales de France*, 3 vol., Paris, 1858—1862; H. Hoffmann, *Les monnaies royales de France depuis Hugues Capet jusqu'à Louis XVI*, Paris, 1878; A. Blanchet-A. Dieudonné, *Manuel de numismatique française*, 4 vol., Paris, 1912, 1916, 1930, 1936. În afară de această ultimă lucrare, la care trimitem pentru bibliografie, celelalte nu ne-au fost accesibile (ca și lucrarea: J. Lafaurie-P. Prieur, *Les monnaies des rois de France*, al cărei prim volum a apărut în 1951).

ca şi în Franţa, preocupări în această direcţie s-au manifestat încă de mult. În bibliografia numismatică germană, se citează de exemplu o lucrare publicată în 1588, cuprinzînd descrierea şi desenele unor monede feudale germane[1].

Mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, numismaţii germani reunesc în cataloage masive descrierea unor categorii de monede, grupate laolaltă după metal şi mărime: taleri şi groşi de argint, ducaţi şi fiorini de aur, monede de bronz[2]. Paralel cu aceste cataloage fără nici o valoare ştiinţifică, apar lucrări privitoare la serii monetare regionale sau locale, precum şi tratate de istorie monetară a evului mediu, datorită unor cercetători eruditi ca Mader[3]. Un studiu complet, avînd ca obiect problema emisiunilor monetare germane, în întregul ei, nu a fost însă scris pînă în prezent.

Cu totul altfel se prezintă situaţia în Italia, unde, pe lîngă extrem de numeroase lucrări, tratînd despre monedele emise în unele din diversele state italiene, s-a început din 1910 publicarea, pe scară mare, a tuturor emisiunilor monetare naţionale, reunite sub titlul: *Corpus Nummorum Italicorum*[4]. În răstimp de treizeci de ani, au apărut în această colecţie 19 volume, prezentate în condiţii grafice excepţionale. Fiecare volum are vreo 500 pagini, cu 40—50 planşe de reproduceri ale monedelor descrise. Această lucrare, impresionantă ca proporţi şi realizare tehnică, reprezintă un simplu catalog al monedelor italiene, clasate în ordinea geografică a actualelor provincii, în cadrul cărora s-au integrat vechile stătuleţe feudale din Italia. În afară de cîteva date sumare, privitoare la viaţa unor suverani sau seniori feudali, care au emis monede, lipsesc orice alte consideraţii de ordin istoric şi economic. Datorită acestei concepţii greşite, cu privire la caracterul ce trebuie să aibă un corpus de monede, lucrarea citată serveşte mai mult colecţionarilor, pentru clasarea şi aranjarea diverselor specii de monede. Ea nu prezintă aproape nici o utilitate pentru cercetătorul care vrea să cunoască şi să înţeleagă fenomenele de istorie economică şi monetară, atît de caracteristice şi de bogate ca număr în trecutul acestei ţări.

Trecînd la ţările vecine, vom constata că monedele feudale ungureşti s-au bucurat de o atenţie deosebită din partea cercetătorilor maghiari. Încă din anul 1801, a apărut o lucrare cuprinzînd descrierea monedelor emise începînd de la Ştefan I şi pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea[5]. Peste cîţiva ani, Rupp publică un al doilea corpus al monedelor ungureşti[6]. În sfîrşit, o a treia lucrare de acest gen e datorită cunoscutului numismat maghiar Ladislau Réthy[7]. Primul volum al acestui corpus cuprinde descrierea a 387 de monede, emise în perioada regilor arpadieni (1000—1308); al doilea volum înglobează monedele bătute de la Carol

[1] Tileman Friese, *Münzspiegel*, 1588 (citat din: A. Engel et R. Serrure, *op. cit.*, p. XIV).

[2] P. Lilienthal, *Vollständiges Thaler-Cabinet*, Königsberg, 1735; ediţia a 2-a, datorită lui Reineck, 1746; ediţia a 3-a, opera lui D. S. Madai, 4 vol., 1765—1768; J. Fr. Joachim, *Groschen-Cabinet*, 1739, continuat sub titlul de: *Neu-eröffnetes Groschen-Cabinet*, 4 vol., Leipzig, 1747—1755; J. T. Köhler, *Vollständiges Ducaten-Cabinet*, 2 vol., Hannovra, 1757—1760; J. Chr. Reinhardt, *Kupfer-Cabinet*, Eisenberg, 1828—1829 (citat din: V. Tourneur, *Initiation à la numismatique*, p. 5, Bruxelles, 1945; cf. A. Engel et R. Serrure, *op. cit.*, p. XV).

[3] J. Mader, *Beiträgen zur Münzkunde des Mittelalters*, 6 vol., Praga, 1803—1813; A. Engel et Serrure, *op. cit.*, p. XV-XVI. O importantă contribuţie cu privire la numismatica medievală în general se datoreşte numismatului polonez J. Lelewel, a cărui lucrare, intitulată: *Numismatique du Moyen Âge considérée sous le rapport du type*, (2 vol. şi un atlas, Paris, 1835), a pus bazele cercetării ştiinţifice a problemelor de istorie monetară a evului mediu.

[4] *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un catalogo generale delle monete medievali e moderne coniate in Italia o da Italiani in altri paesi*, 19 vol., Roma, 1910—1940.

[5] St. Schoenvisner, *Notitia Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus*, Budapesta, 1801.

[6] J. Rupp, *Numi Hungariae hactenus cogniti, delineati et e monumentis historico-nummariis illustrati*, 2 vol., Budapesta, 1841—1846.

[7] Dr. Réthy László, *Corpus Nummorum Hungariae — Magyar egyetemes éremtár*, 2 vol., Budapesta, 1899, 1907.

Robert (1308—1342) pînă la 1538, anul păcii de la Oradea; de asemenea, sînt descrise o serie de imitații ale monedelor ungurești și jetoane. În total, în cele două volume, sînt descrise 757 de piese, toate reproduse în desene pe planșele anexate. Întrucît numărul monedelor descrise e foarte mic, ținînd seama de mulțimea variantelor cunoscute, catalogul lui Réthy reprezintă mai mult un îndreptar pentru cunoașterea emisiunilor monetare ungurești. El trebuie completat cu o serie de alte studii mai mărunte, risipite în revistele maghiare de specialitate [1].

Monedele slavilor din sud au făcut obiectul unui corpus încă din anul 1875 [2]. Ne referim la lucrarea lui Sime Liubici, apărută în acel an la Zagreb, și care cuprinde descrierea a 219 monede bulgărești, 3835 monede sîrbești (multe din ele fiind variante doar sub raportul greutății) și 323 piese bosniace. Date interesante, culese din documente și privitoare la sistemul monetar sau circulația banilor, completează lucrarea numismatului croat.

În Bulgaria, un corpus al monedelor feudale naționale a apărut în anul 1924, datorit lui N. A. Mușmov, fost conservator al secțiunii numismatice de la Muzeul din Sofia [3]. Această lucrare cuprinde unele considerații asupra sistemului monetar și a atelierelor monetare. Autorul stabilește criteriile de clasificare a monedelor bulgărești și dă relații asupra numelor acestor monede; descrie apoi 239 monede și cîteva sigilii de țari și boieri bulgari. Piesele descrise sînt reproduse în text, desenate, precum și pe planșe, după clișee fotografice. Într-un studiu publicat ulterior, Mușmov aduce o completare la acest corpus, descriind un număr de 29 monede bulgărești inedite [4].

Mult mai recent este *Corpus Nummorum Poloniae*, din care a apărut pînă în prezent numai primul volum, datorit lui Marian Gumovski [5]. Cuprinde descrierea monedelor feudale emise în cursul secolului al X-lea și al XI-lea, în total 1495 de piese, cu tot atîtea reproduceri pe planșele de la sfîrșitul volumului.

Pentru monedele rusești, există cîteva lucrări mai vechi, în care pot fi găsite atît studii de istorie monetară, cît și descrierea monedelor bătute în decursul timpurilor de slavii din răsărit. O asemenea lucrare a publicat Chaudoir în 1836, prezentînd datele cunoscute la acea vreme cu privire la evoluția schimbului economic și monetar, începînd cu utilizarea blănurilor și pieilor de animale, ca obiecte-monedă și sfîrșind cu emisiunile de monede contemporane [6]. O altă lucrare, datorită lui Schubert, cuprinde descrierea monedelor rusești emise de la 1547 pînă la 1855 [7]. În sfîrșit, o istorie a emisiunilor monetare rusești, începînd cu Petru I și pînă la finele secolului al XIX-lea, a fost publicată de G. M. Romanov, prin anii 1888—1914, în mai multe volume [8]. Pînă în prezent, nu deținem informații despre lucrări mai recente, publicate în U.R.S.S. cu privire la monedele feudale rusești.

O cercetare sumară a bibliografiei numismatice romînești ne arată că în 1872, s-a publicat cea mai veche lucrare sistematizată, privitoare la monedele feudale romînești. Această lucrare, datorită lui D. A. Sturdza, a apărut în revista vieneză « Numismatische Zeitschrift » și

---

[1] În deosebi în « Numizmatikai Közlöny », revistă apărută din 1902; de asemenea în suplimentul acestui corpus: Dr. Zimmermann L., *Pótlék a Magyar Egyelemes Éremtár I kötétehez*, Budapesta, 1907.

[2] Sime Liubici, *Opis iugoslavenskih novaca*, Zagreb, 1875.

[3] N. A. Mușmov, Монетите и печатите на българските царе, Sofia, 1924.

[4] N. A. Mușmov, Неиздадени български монети, în « Isvestiia na bălgarskiia arheologhiceski institut », VI (1930—1931), p. 221—238.

[5] Marian Gumovski, *Corpus Nummorum Poloniae*, I, sec. X și XI, Cracovia, 1939.

[6] S. de Chaudoir, *Aperçu sur les monnaies russes et sur les monnaies étrangères qui ont eu cours en Russie*, 1 vol. + 1 vol. de planșe, St. Petersburg și Paris, 1836.

[7] T. F. Schubert, *Monnaies russes* 1547—1855, Lipsca, 1857.

[8] G. M. Romanov, Монеты царствования императора Петра I, St. Petersburg, 1914; alte volume, de același autor, apărute între anii 1888—1904, cuprind în continuare istoria emisiunilor monetare rusești pînă la anul 1890.

cuprindea descrierea unui număr de 53 monede moldoveneşti şi muntene; de asemenea, sînt descrise şi cîteva medalii [1]. Clasificarea pieselor emise de domni ce poartă acelaşi nume ca: Bogdan, Ştefan, Vlad (pentru Vladislav), se face ţinîndu-se seama de limba în care e redată legenda acestor piese şi de caracterul literelor componente, criterii care au dus la săvîrşirea unor grave erori de atribuire, relevate ulterior de alţi cercetători.

Mai tîrziu, în cuprinsul lucrării lui B. P. Hasdeu, *Magnum Etymologicum Romaniae*, sub cuvîntul BAN, D. A. Sturdza publică un mic studiu asupra monedelor feudale romîneşti, însoţit de descrierea unui număr de 39 piese moldoveneşti şi 17 muntene [2]. Şi această lucrare, ca şi cea dintîi, prezintă aproape aceleaşi greşeli de atribuire, pricinuite de ignorarea datelor ce puteau fi obţinute prin studierea atentă a tezaurelor monetare [3].

În 1901, apare o nouă operă, avînd de data aceasta caracterul unui corpus numai al monedelor moldoveneşti. Sub titlul *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, E. Fischer publica în « Jahrbuch des Bukoviner Landes-Museums» din anul 1901, un studiu mai amplu asupra istoriei monetare a Moldovei [4]. În partea a II-a a lucrării, sînt descrise 270 monede moldoveneşti (inclusiv cîteva serii de falsificate ale bănăriei lui Dabija Vodă), precum şi şase monede transilvănene, a căror legendă îl intitulează pe Sigismund Bathori: principe al Transilvaniei, Moldovei şi Valahiei. Multe din piesele descrise făceau parte din colecţia lui Fischer, care, în calitatea sa de ofiţer superior al jandarmeriei cesaro-crăieşti din Bucovina, avea destule mijloace la dispoziţie pentru a aduna monede moldoveneşti. Clasificarea acestor piese se face după criteriile stabilite de Sturdza. Datorită acestui fapt, lucrarea lui Fischer, deşi cuprinde un material destul de bogat, cu numeroase reproduceri pe cele cinci planşe, nu poate fi folosită fără serioase rezerve.

În acelaşi an, în care apărea la Cernăuţi studiul lui Fischer despre monedele moldoveneşti, Adolf Resch publica la Sibiu un adevărat corpus al monedelor transilvănene [5]. Privită sub raportul care ne preocupă, această lucrare are caracterul unui simplu catalog al monedelor bătute în Transilvania, începînd din anul 1538 pînă la 1780. În acest an, încetează emisiunile monetare destinate în mod special Transilvaniei (cu stema acestui principat), deşi monede austriace şi ungureşti vor continua să fie bătute în monetăriile Transilvaniei pînă la 1867.

Ca metodă, lucrarea lui Resch descrie monedele transilvănene în ordinea emisiunii lor. La fiecare piesă, sînt indicate cu minuţiozitate toate elementele ce intră în alcătuirea aversului sau reversului, astfel încît se descriu numeroase variante ale aceleiaşi emisiuni. În total, sînt publicate vreo trei mii de monede diferite, dintre care multe sînt reproduse în 59 planşe. La sfîrşitul lucrării, în anexe, Resch dă explicaţiile necesare, privitoare la întregirea unor abreviaţii şi la interpretarea siglelor, ce se găsesc pe monedele şi medaliile Transilvaniei.

Catalogul lui Resch are meritul de a fi redat descrierea corectă a unui număr atît de mare de monede transilvănene. Datorită calităţii arătate, acest corpus poate fi folosit şi astăzi, ca izvor pentru un studiu al emisiunilor monetare ce s-au succedat în Transilvania în perioada în care a fiinţat ca principat cu drept de a bate monede proprii. O lipsă a lucrării lui Resch este însă tratarea exclusiv descriptivă a acestui material. Nu ni se dau spre exemplu informaţii

---

[1] D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachei)*, în « Numismatische Zeitschrift », IV, 1872, şi ed. separată, Viena, 1874 (cu 6 planşe de reproduceri ale monedelor şi medaliilor descrise).

[2] *Magnum Etymologicum Romaniae*, III, 1893, sub cuvîntul BAN (cu trei planşe şi reproduceri).

[3] Aceste erori au fost semnalate îndeosebi de: Ljubomir Kovacevici, *O natpisu na najstarijina vlaşkim novţima*, în « Starinar », 1907, şi extras, Belgrad, 1907, passim; N. Docan, *Studii privitoare la numismatica Ţării Romîneşti*, în « Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist. », s. II, XXXII, 1909—1910, şi extras, Buc. 1910, passim.

[4] E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în « Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums », IX, 1901, p. 3—53 şi extras, Cernăuţi, 1901.

[5] A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Sibiu, 1901.

asupra rolului economic al emisiunilor descrise, sau asupra funcţionării monetăriilor din Transilvania, deşi arhivele locale cuprind destule documente cu privire la problemele citate.

În 1907, numismatul Docan publică un studiu asupra monedelor lui Petru Muşat, însoţit de un catalog, în cadrul căruia sînt descrise vreo 250 variante ale acestor monede [1]. Studiul lui Docan a rămas pînă astăzi cea mai completă lucrare privitoare la emisiunile de monede feudale romîneşti din timpul unei singure domnii. După cîteva consideraţii asupra sistemului monetar din care fac parte monedele bătute de Petru Muşat, autorul analizează amănunţit elementele ce intră în compunerea reprezentărilor şi legendelor înscrise pe aceste monede. Întregul material numismatic, cunoscut de Docan la data redactării studiului citat, e sistematizat după o clasificare proprie, al cărei principal criteriu e reprezentat de numărul florilor de crin ce se găsesc în scutul de pe revers. În acest mod, monedele se împart în şase clase şi anume: cu două, trei, patru, cinci, şase şi şapte flori de crin. Înăuntrul fiecărei clase, monedele se grupează ţinînd seama de următoarele elemente:

a) atributele ce însoţesc capul de bour de pe avers: steaua, semiluna, rozeta etc.;

b) semnele diferite, aşezate la începutul, în mijlocul sau la sfîrşitul legendei de pe monede;

c) semnele aşezate lîngă scut;

d) forma florilor de crin;

e) forma scutului;

f) numărul fasciilor;

g) alcătuirea legendelor;

h) forma şi aşezarea literelor.

Toate aceste elemente servesc autorului studiului citat pentru determinarea şi clasificarea variantelor întîlnite, ca rezultat al examinării unui număr de circa 1000 monede, găsite în tezaurele de la Mărmureni, Schineni şi în colecţii particulare.

Cu toată precizia şi minuţiozitatea sistemului de clasificare propus, lucrarea lui Docan suferă de unele lipsuri, dintre care două ni se par mai însemnate.

În primul rînd, această clasificare nu ţine seama de cronologia emisiunilor monetare din timpul lui Petru Muşat.

Este adevărat că determinarea datei de emisiune a monedelor medievale se face întotdeauna cu destulă greutate, întrucît anul baterii figurează pe monede abia de la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea. În cazul de faţă însă, examenul comparativ al acestor piese şi al acelora emise în timpul succesorilor lui Petru Muşat, cum şi studiul a două tezaure monetare i-au permis lui Docan să precizeze că monedele cu şapte flori de crin sînt cele mai vechi, în vreme ce piesele cu două flori de crin au fost emise spre sfîrşitul domniei lui Petru Muşat. Această constatare importantă, ce se confirmă astăzi, fiind în concordanţă cu datele obţinute în urma recentelor săpături arheologice de la Suceava, nu este însă utilizată în sistemul de clasificare preconizat de Docan, întrucît catalogul său începe cu descrierea monedelor cu două flori de crin şi sfîrşeşte cu prezentarea acelora care au şapte flori de crin, trecînd deci de la cele mai noi la cele mai vechi.

În al doilea rînd, acest catalog omite să indice dimensiunile şi greutăţile pieselor descrise. Numai în treacăt, în prima parte a lucrării, ni se arată dimensiunile şi greutăţile extreme, precum şi media lor, rezultată din examinarea unui număr mai mare de piese. Cunoaşterea unor date mai ample, îndeosebi a greutăţii fiecărei piese, e însă necesară pentru precizarea evoluţiei sistemului şi a emisiunilor monetare. Lipsa acestor indicaţii pentru fiecare din monedele descrise imprimă catalogului lui Docan un caracter abstract, răpindu-i orice reazem material.

Cercetarea monedelor feudale romîneşti a luat un remarcabil avînt, ca urmare a contribuţiilor aduse de acad. prof. Const. Moisil. Numeroase şi variate sînt studiile în domeniul

---

[1] N. Docan, *Notiţă despre monedele lui Petru Muşat*, în « Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. ist. », s. II, t. XXX, 1906—1907, p. 117—182 şi extras, Buc. 1907.

numismaticii romîneşti, publicate de dînsul în diverse lucrări, începînd din anul 1906 şi pînă azi. Dintre aceste studii, vom reţine cîteva, care au o legătură mai strînsă cu problema de care ne preocupăm.

În lucrarea *Istoria monedei în Romînia*, publicată în mai multe numere din «Cronica numismatică şi arheologică», autorul prezintă istoricul circulaţiei şi emisiunilor monetare din ţara noastră, începînd din antichitate şi pînă la 1526[1]. Pentru prima dată, se studiază paralel circulaţia monetară din toate cele trei provincii: Ţara Romînească, Moldova şi Transilvania, arătîndu-se împrejurările în care au apărut şi au circulat monedele bătute atît în alte părţi, cît şi în cele trei state feudale romîneşti.

Aproape în acelaşi timp, a ad. Const. Moisil a dat la iveală o monografie închinată activităţii monetăriei din Ţara Romînească[2]. Sînt examinate aici o serie întreagă de probleme, privitoare la începutul, organizarea şi activitatea monetăriei Ţării Romîneşti timp de aproape un veac, de la Vladislav I (1364—1377), pînă la Vladislav al II-lea (1447 1456). În legătură cu activitatea acestei monetării, sînt studiate monedele emise în perioada indicată, privite atît sub aspectul economic, cît şi ca tehnică şi artă monetară.

În 1938, acad. Const. Moisil a publicat o nouă lucrare de sinteză, privitoare la istoria circulaţiei monetare în ţara noastră[3]. În această lucrare, problemele de circulaţie monetară sînt urmărite din antichitate şi pînă la prima lege monetară a statului romîn din anul 1867. Un bogat material numismatic — tipuri şi variante — ilustrează atît cele trei lucrări analizate, cît şi numeroase alte studii ale acad. Const. Moisil privitoare la aceeaşi problemă.

Contribuţii mai mărunte mai pot fi găsite, risipite şi în paginile scrise de alţi cercetători, în domeniul numismaticii romîneşti.

Cele arătate mai sus nu reprezintă nici pe de parte un examen complet al bibliografiei de specialitate. Am căutat numai să scoatem în evidenţă împrejurarea că, în vreme ce în alte părţi, alcătuirea unui corpus al monedelor feudale e un fapt împlinit, la noi un asemenea instrument de lucru ne lipseşte încă, deşi devine mereu mai necesar, în stadiul actual al cercetărilor privitoare la trecutul poporului nostru. Pe de altă parte, analiza unor lucrări similare, realizate în alte ţări sau la noi, ne-a îngăduit să conturăm mai bine caracterul pe care trebuie să-l aibă un viitor corpus al monedelor feudale romîneşti. E ceea ce vom face, în rîndurile ce urmează.

III

Pînă acum, am văzut că lucrările care au ca obiect studiul emisiunilor monetare din perioada orînduirii feudale, publicate fie în alte părţi, fie la noi, se prezintă, în linii mari sub trei aspecte. Unele din ele — cele mai multe — se ocupă exclusiv cu descrierea tuturor monedelor cunoscute, monede ce sînt catalogate şi clasificate, în funcţie de criterii foarte variate. În cadrul unei astfel de lucrări, cea mai neînsemnată variantă a unei emisiuni e înregistrată cu îngrijire, la locul ce i s-a rezervat în seria respectivă. Aproape toate operele mai vechi au acest caracter; între cele mai recente, se poate cita *Corpus Nummorum Italicorum* sau, la noi, catalogul monedelor transilvane, redactat de Resch[4].

Alte lucrări urmăresc mai degrabă studiul unor probleme de istorie monetară, ca de exemplu împrejurările social-economice şi politice în care apar diversele emisiuni de monede

[1] Const. Moisil, *Istoria monedei în Romînia* — expunere sumară, în «Cronica num. şi arh.», I, 1920—1921, p. 3 4, 19—23, 34—36, 44—47, 58—60, 64—66, 72—76; II, 1921—1922, p. 13—16, 25—28, 32—41, 62—63, 76—80; III, 1922—1923, p. 24—32, 40—41, 57—60, 71—74; IV, 1923—1924, p. 27—30.

[2] Const. Moisil, *Monetăria Ţării Romîneşti în timpul dinastiei Basarabilor*. Studiu istoric şi numismatic, în «Anuarul Institutului de istorie naţională din Cluj», III, 1924—1925, p. 107—159 şi extras, Cluj, 1924.

[3] Const. Moisil, *Monedele Romîniei*, în *Enciclopedia Romîniei*, I, p. 98—124, Buc. 1938.

[4] Cf. supra, p. 287 şi 289.

feudale, sistemul din care fac parte, valoarea şi aria lor de circulaţie, activitatea monetăriilor feudale şi aşa mai departe. Este evident că sub obiectivul acestor lucrări, materialul numismatic în sine — monedele — intră numai în măsura în care ilustrează una sau alta din problemele cercetate. Ca exemplu de acest gen, am putea cita manualul de numismatică franceză, redactat de A. Blanchet şi A. Dieudonné, iar la noi, studiile acad. prof. Const. Moisil, analizate mai sus [1].

În sfîrşit, a treia categorie de lucrări acordă atenţie în egală măsură atît problemelor de istorie monetară, cît şi prezentării întregului material numismatic. Ele întrunesc deci studiul « banilor » şi al « monedelor », înfăţişînd o imagine completă a fenomenelor economiei monetare dintr-o perioadă dată. O încercare de acest fel a fost făcută de Muşmov, în studiul său despre monedele şi sigiliile bulgăreşti, citat mai sus [2]. În numismatica romînească, lucrările lui Fischer şi Docan — cu un obiect mai restrîns — se apropie de acest gen [3].

Noua orientare a cercetărilor de numismatică, îndreptate tot mai mult spre studiul emisiunii şi circulaţiei « banilor », determină de la bun început caracterul proiectatului corpus al monedelor feudale romîneşti. Într-adevăr, astăzi e limpede că un astfel de corpus nu trebuie să însemne un catalog, simplu şi sec, al acestor piese, deoarece ar reprezenta atunci cel mult o operă de erudiţie, accesibilă şi folositoare unui număr foarte redus de cercetători. Dimpotrivă, credem că un corpus al monedelor feudale romîneşti trebuie să cuprindă în primul rînd o expunere privitoare la viaţa social-economică în general şi la istoria schimbului monetar în special, expunere ce va pune în lumină şi valoare monedele descrise în partea a doua a lucrării. Conceput astfel, viitorul corpus al monedelor feudale romîneşti va aduce o însemnată contribuţie pentru cunoaşterea trecutului poporului nostru şi va avea rostul său deplin, în cadrul colecţiei de izvoare ale istoriei patriei, publicate sub auspiciile Academiei Republicii Populare Romîne.

O dată precizat ţelul ce trebuie urmărit, prin realizarea unui corpus al monedelor feudale romîneşti, e locul să determinăm obiectul acestei lucrări. Problema nu e prea uşoară. Limitîndu-ne la studiul exclusiv al materialului numismatic, riscăm să ajungem la o neînţelegere sau la interpretarea greşită a unor fenomene. La ce ar putea duce examinarea oricît de minuţioasă a unor serii monetare, desprinse de realităţile vieţii social-economice, în mijlocul cărora au apărut şi circulat? Răspunsul e lipsit de orice echivoc: fără o cercetare aprofundată a *tuturor* izvoarelor istorice ce ne stau la îndemînă, realizarea acestui corpus apare vană, lipsită de orice temei.

Să ne îndreptăm deci atenţia asupra acestor izvoare, spre a culege datele ce pot aduce lumini şi explicarea problemelor urmărite. Izvoarele scrise trebuie cercetate în primul rînd. Vechile documente, cronicile, relaţiile lăsate de călătorii care au trecut prin ţara noastră, însemnările mărunte de pe cărţi vechi, toate aceste izvoare cuprind adesea un material informativ preţios pentru cunoaşterea şi lămurirea unor fenomene ale economiei monetare. Cîteva exemple vor arăta valoarea contribuţiei ce ne oferă aceste izvoare.

În colecţia *Documente privind istoria Romîniei*, colecţie întocmită sub conducerea ştiinţifică a Academiei R.P.R., s-a publicat recent un act din arhiva mănăstirii Cutlumus de la muntele Athos, al cărui conţinut prezintă o informaţie deosebit de preţioasă pentru precizarea datei primelor emisiuni monetare ale Ţării Romîneşti [4]. Documentul citat, datînd din septembrie 1369, reprezintă proiectul unui act redactat la mînăstirea Cutlumus, proiect ce urma să fie supus domnului Ţării Romîneşti, Vladislav I, spre aprobare şi semnare. În cuprinsul actului — fără interes de altfel, pentru problema ce ne preocupă — se vorbeşte

[1] Cf. supra, p. 286, nota 2 şi p. 291.
[2] Cf. supra, p. 288.
[3] Cf. supra, p. 289 şi 290.
[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV şi XV, p. 16—19 (doc. nr. 11, după P. Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1945, p. 103—105).

de un conflict provocat la m-rea Cutlumus de către călugării valahi, care nu puteau îndura austeritatea regimului monastic de acolo. Acest regim impunea călugărilor din m-rea Cutlumus să dispună de «o singură rasă, o singură pîine şi un singur vin», toate celelalte bunuri fiind folosite în comun. În afară de cele arătate, nici un călugăr nu putea obţine un lucru deosebit, «nici măcar în preţul unui *ducat*»[1]. Termenul «ducat» indică aici o monedă de valoare relativ mică şi anume, moneda emisă de domnul Ţării Romîneşti, fapt ce vom dovedi mai pe larg cu alt prilej. Acest nume era atestat documentar, pentru moneda indicată, mult mai tîrziu, în vremea lui Mircea cel Bătrîn[2]. Prezenţa lui, într-un document din septembrie 1369, ne dovedeşte că la acea dată, apăruseră deja primele emisiuni monetare ale Ţării Romîneşti şi ele erau cunoscute redactorului actului de la Cutlumus; în al doilea rînd, actul citat ne arată că de la apariţia sa şi pînă tîrziu, în veacul al XV-lea, moneda Ţării Romîneşti a păstrat constant numele de ducat, nume ce de la un timp capătă accepţiunea de «bani», în genere[3].

Un alt exemplu. Se ştie că activitatea regulată a monetăriilor din Ţara Romînească şi Moldova încetează la un moment dat: în Ţara Romînească în timpul domniei lui Vladislav al II-lea (1447—1456), în Moldova ceva mai tîrziu, la începutul secolului al XVI-lea, în domnia lui Ştefăniţă (1517—1527). După aceste date, noi emisiuni monetare vor apărea excepţional şi sporadic în ambele ţări, cele din urmă fiind din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Mihail Radu—Mihnea al III-lea (1658—1659) în Ţara Romînească şi în timpul domniei lui Istratie Dabija (1661—1665) în Moldova. Ţinînd seama că aproape toţi domnii, care au bătut monedă proprie în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea, au fost răzvrătiţi faţă de Poarta otomană, s-a ridicat problema dacă încetarea emisiunilor monetare muntene sau moldoveneşti nu reprezintă efectul înăspririi jugului turcesc, deşi o interdicţie formală în acest sens nu este cunoscută[4].

Iată însă că un călător din secolul al XVII-lea aduce o mărturie interesantă în problema aceasta. E vorba de un turc, Evlia Celebi, care, în peregrinările sale, străbate şi ţările noastre, în anul 1659, făcînd parte din armata turcească trimisă împotriva lui Constantin Basarab şi a lui Mihnea Vodă—Mihail Radu. Vorbind despre acesta din urmă, Evlia Celebi înregistrează un zvon, potrivit căruia domnul Ţării Romîneşti ar fi declarat că de azi înainte «dreptul de a bate monedă va fi al Padişahului său»[5]. Din cuprinsul acestei declaraţii (nu este important pentru moment dacă ea s-a produs sau nu în realitate; important este faptul că ea a fost înregistrată ca atare de un călător turc) reiese că domnii Ţării Romîneşti nu pierduseră, cel puţin pînă în secolul al XVII-lea, dreptul de a bate monedă, în urma unor interdicţii de natură politică, intervenite din partea turcilor. Astăzi e în afară de orice îndoială că această interdicţie nu s-a produs în mod expres nici mai tîrziu. În condiţiile expuse, trebuie să admitem că încetarea emisiunilor monetare în Ţara Romînească şi Moldova se datoreşte efectelor *economice* ale înrobirii acestor ţări de către Poarta otomană.

În exemplele de mai sus, am înfăţişat două ştiri foarte preţioase, una privitoare la începutul emisiunilor monetare din Ţara Romînească, iar cealaltă aducînd o precizare asupra cauzelor încetării acestor emisiuni, ştiri culese din cercetarea izvoarelor istorice scrise. Dar şi alte izvoare pot fi de folos, în studiul problemelor ce ne preocupă. Astfel, rezultatele obţinute în urma săpăturilor arheologice, ce scot la iveală urme ale culturii materiale aparţinînd

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV şi XV, p. 17.

[2] Cf. privilegiul acordat în 1413 negustorilor braşoveni; I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, I, ed. 1905, p. 3—6, nr. I.

[3] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 99.

[4] Există însă monede, bătute de domni care au fost în bune raporturi cu Poarta otomană: Alexandru Lăpuşneanu, Istratie Dabija.

[5] Dr. A. Antalffy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în anul 1659*, în «Bul. com. ist. Rom.», XII, 1932, p. 31.

trecutului, pot completa informațiile păstrate în alte izvoare. Un loc aparte va fi rezervat studiului descoperirilor monetare, îndeosebi tezaurelor de monede, ascunse în pămînt în trecerea vremii. În repetate rînduri s-a aratat, atît la noi, cît și în alte țări, importanța pe care o au tezaurele monetare, ca izvoare istorice. Nu este deci locul să mai insistăm asupra acestei chestiuni. De aceea, socotim că trebuie să așteptăm cu legitimă nerăbdare rezultatele culegerii și întrunirii tuturor informațiilor cunoscute, privitoare la descoperirea de monede pe teritoriul patriei noastre, culegere ce a fost inițiată recent de către Academia R.P.R.

În sfîrșit, fiind vorba de realizarea unui corpus al monedelor feudale romînești, se cere examinarea, pe cît e cu putință, a întregului material numismatic cunoscut, a tuturor monedelor existente astăzi. O statistică a acestui material este însă, pe cît de necesară, pe atît de greu de înfăptuit. Numărul pieselor publicate pînă în prezent, în lucrările de specialitate — studii, cataloage de colecții — este aproape neînsemnat, față de marele număr al celor păstrate în colecții publice sau particulare. Și cum pe de altă parte, multe colecții, mai ales particulare, sînt greu accesibile sau chiar necunoscute, înțelege bine oricine cîte dificultăți se ivesc în calea realizării unei lucrări de proporții atît de mari. Cităm totuși cîteva date, care, departe de a fi complete, ilustrează într-o oarecare măsură bogăția și varietatea materialului ce trebuie cercetat. Astfel, monede ale Țării Romînești se găsesc risipite în următoarele colecții:

Academia R.P.R.	1251 piese
Muzeul național de antichități	223 »
Muzeul de istorie și arheologie al Bucureștilor [1]	3109 »
Alte colecții din țară, publice și particulare (date nesigure)	3000 »
Monede publicate în diverse lucrări (cifre aproximative)	300 »
	7883 piese

Dacă la acest număr se adaugă vreo 7000 de monede moldovenești și vreo 5000 de monede transilvănene, se ajunge la un total de aproape 20 000 de piese, ce urmează a fi examinate și studiate de aproape, pentru realizarea proiectatului corpus. Acest imens material numismatic trebuie depistat, cercetat și descris cu îngrijire, piesă cu piesă, spre a nu fi trecute cu vederea unele amănunte ce pot permite identificarea unei emisiuni sau variante noi.

După înregistrarea și descrierea tuturor pieselor — cîte vor putea fi cunoscute — urmează a se proceda la trierea, coordonarea și clasificarea fișelor rezultate. Se înțelege, vor fi și fișe ce cuprind descrierea unor exemplare identice, bătute cu aceleași tipare. Experiența unor ani de cercetări și cunoașterea tehnicii de batere a monedelor în evul mediu ne permite să afirmăm că numărul acestor piese nu va depăși 10% din totalul arătat mai sus.

Monedele ce diferă între ele urmează a fi clasificate și grupate în funcție de anumite criterii, spre a se evita înșiruirea haotică a unui mare număr de variante ale aceleiași emisiuni.

[1] Bogata colecție de monede muntene și moldovenești a Muzeului de istorie și arheologie al Bucureștilor este aproape inaccesibilă, datorită deselor peregrinări ale acestei instituții, în localuri adesea necorespunzătoare. Examinarea acestei colecții este însă absolut necesară, pentru realizarea unui corpus al monedelor feudale romînești.

Aceste criterii pot fi comune, servind la clasificarea monedelor emise de toate cele trei provincii; există însă şi criterii particulare pentru fiecare din ele. O examinare a tuturor criteriilor, ce vor fi utilizate pentru coordonarea şi clasificarea întregului material numismatic, nu se poate face în acest moment. Pentru aceasta, ar trebui să cunoaştem în prealabil particularităţile tuturor monedelor ce urmează a figura în corpus. Ne vom mulţumi deocamdată să trecem în revistă, cu titlu de exemplu, numai cîteva din elementele care ar putea determina clasificarea acestor piese.

Astfel, printre criteriile comune, se prenumără următoarele:

1. *Emitentul*: domnul Ţării Romîneşti sau al Moldovei, principele Transilvaniei, în numele căruia se bat monedele descrise. Este evident că monedele emise în timpul aceleiaşi domnii vor fi grupate împreună.

2. *Sistemul monetar.* Piesele emise în răstimpul aceleiaşi domnii vor fi clasificate după valoarea pe care o au în cadrul sistemului monetar, fie începînd cu monedele de valoarea cea mai ridicată, fie începînd cu cea mai măruntă piesă divizionară.

3. *Data de emisiune.* Acest criteriu nu poate fi utilizat în aceeaşi măsură pentru clasificarea pieselor emise în toate cele trei provincii.

Dreptul de a bate monedă a fost exercitat într-o anumită perioadă în Ţara Romînească (între 1364—1456, apoi în 1658), în altă perioadă în Moldova (între 1375—1595, apoi în 1661—1665) şi în sfîrşit, în altă perioadă în Transilvania (1538—1780). Datorită acestui fapt, în vreme ce mai toate monedele transilvănene sînt datate, în Ţara Romînească numai monedele bătute în timpul domniei lui Mihail Radu—Mihnea al III-lea poartă data de emisiune, iar în Moldova, sînt datate numai piesele emise în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

4. *Tipul monetar.* Clasificarea monedelor după tipul monetar se poate face, indiferent dacă piesele sînt sau nu datate. Dacă schimbarea tipului monetar implică neapărat o nouă emisiune, e însă posibil ca monede de acelaşi tip să facă parte din emisiuni diferite. Dificultatea cea mare este de a distinge aceste emisiuni diferite, în cazul cînd monedele nu sînt datate, şi a le clasa în ordinea apariţiei lor succesive. Alcătuirea seriilor monetare, în această împrejurare, se face ţinînd seama de elemente din cele mai diferite, adesea specifice pentru fiecare provincie.

Bună oară, monedele emise în Ţara Romînească în secolul al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea, neavînd data baterii, vor fi clasificate după emitent, apoi după valoarea lor în sistemul monetar şi după tipul reprezentat pe aversul şi reversul acestor piese. Monedele emise în aceeaşi domnie, avînd aceeaşi valoare şi acelaşi tip, vor fi, la rîndul lor, grupate după limba în care e redactată legenda: sînt unele ce poartă numele şi titlul domnului în limba latină în timp ce altele au legenda redată în limba slavă; în sfîrşit, puţine monede prezintă pe avers legenda în limba latină, iar pe revers, în limba slavă sau viceversa.

După despărţirea categoriilor arătate, clasificarea monedelor din aceeaşi clasă se face mai departe în funcţie de semnele sau siglele ce apar fie pe aversul, fie pe reversul, fie în sfîrşit pe ambele feţe ale monedei. Aceste semne pot fi: o stea, o scară, figuri de globule, un şarpe etc. La rîndul lor, siglele sînt litere izolate, distribuite cîte una, cel mult două, legate împreună, pe una sau pe ambele feţe ale monedei [1]. Utilizarea siglelor în scrierea medievală e răspîndită în toată Europa. Pe monedele ungureşti de exemplu, siglele reprezintă prescurtarea numelui regelui, al monetăriei sau al comitelui cameral [2]. Siglele apar foarte frecvent pe monedele Ţării Romîneşti şi sînt uneori litere din alfabetul latin, alteori litere

---

[1] Cf. definiţia siglelor la Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed. L. Fabre, Niort, 1886, sub cuvîntul SIGLAE.

[2] A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsca, 1901, sub v° siglae.

cirilice. Nu există nici o legătură între caracterul siglelor şi limba legendei; monede cu legenda latină pot avea ca sigle indiferent, litere latine sau cirilice; la fel, pe monede cu legenda în limba slavă pot fi întîlnite ca sigle cînd litere latine, cînd litere cirilice [1]. Cît priveşte semnificaţia acestor sigle, s-au emis pînă în prezent diferite ipoteze, de analiza cărora nu e locul să ne ocupăm aici. În stadiul actual al cercetărilor, cea mai plauzibilă ni se pare aceea care le atribuie rolul limitat de a distinge emisiunile succesive ale aceluiaşi tip monetar [2].

Monedele bătute în Transilvania prezintă de asemenea unele particularităţi, ce nu se întîlnesc în numismatica Moldovei sau a Ţării Romîneşti. Mai toate monedele transilvănene poartă data emisiunii şi indicarea atelierului monetar în care au fost bătute. Datorită acestui fapt, ele pot fi clasificate fie în ordinea cronologică a apariţiei, fie grupate pe monetăriile emitente. Ambele sisteme prezintă atît avantaje, cît şi neajunsuri şi sînt justificate în egală măsură.

Oricare ar fi însă genul de clasificare adoptat, trebuie să ţinem seama de faptul că ea are un rol limitat. După cum clasificările riguroase din ştiinţele naturii reprezintă doar un schelet al cunoştinţelor noastre cu privire la obiectul acestor discipline, tot aşa nu trebuie să pierdem din vedere că descrierea şi clasificarea materialului numismatic reprezintă un ajutor în munca de cercetare a fenomenelor social-economice, petrecute în istoria patriei noastre. Aşa cum am arătat la început, mai importantă e stabilirea împrejurărilor în care au apărut monedele descrise, rostul lor în viaţa social-economică a vremii. Asemenea probleme nu vor putea fi înţelese, după cum am văzut, fără un examen minuţios al tuturor izvoarelor istorice, în complexul cărora intră, ca un element component, întregul material numismatic ce face obiectul proiectatului corpus al monedelor feudale romîneşti.

IV

În aplicarea celor arătate, prezentăm astăzi în anexă, cu titlu de exemplu, schema unui corpus al monedelor Ţării Romîneşti, lucrare a cărei pregătire a fost înscrisă, la propunerea noastră, în planul de cercetări ştiinţifice al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Această schemă cuprinde:

A. Un plan al lucrării proiectate.

B. Sistemul de clasificare a monedelor Ţării Romîneşti.

C. Descrierea unui număr de monede, emise în timpul domniei lui Vladislav I (1364—1377).

D. Tabloul abreviaţiilor folosite în textul lucrării.

Şi acum, cîteva cuvinte de prezentare, pentru unele din piesele anexate acestei comunicări.

Din examinarea planului alăturat, se vede că lucrarea propusă va cuprinde trei părţi. Prima parte va fi rezervată istoriei circulaţiei monetare în Ţara Romînească, începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. În acest cadru, vor fi examinate şi alte fenomene ale vieţii social-economice, spre exemplu producţia de mărfuri, sau persistenţa schimbului în natură, fenomene ce nu sînt cuprinse direct sub titlul indicat, dar care au strînsă legătură cu problema de care ne ocupăm. Ca limite ale acestei expuneri, am ales a doua jumătate a secolului al X-lea, dată la care relaţiile de tip feudal se cristalizează în Ţara Romînească şi ne-am oprit la a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd încep să se dezvolte în această provincie relaţiile noi, de tip capitalist.

---

[1] Cf. Oct. Iliescu, *Siglele de pe monedele Ţării Romîneşti*, în « Cronica num. şi arh. », XVII, 1942, p. 10—16 şi extras, Buc. 1942.

[2] *Ibidem*, p. 16; cf. de asemenea Oct. Iliescu, *Cu privire la monedele lui Mircea cel Bătrîn*, în « Cronica num. şi arh. », XIX, 1945, p. 26.

Partea a doua a acestei lucrări va cuprinde descrierea tuturor emisiunilor monetare cunoscute astăzi, emisiuni ce se întind virtual între anii 1364—1659, deci, într-un răstimp de aproape 300 de ani, dar cu o întrerupere între anii 1456—1658, perioadă în care nu s-au bătut monede în Ţara Romînească.

În partea a treia, se vor prezenta, sub forma unui index, denumirile monedelor care au circulat în Ţara Romînească, în timpul orînduirii feudale (sec. X—XIX), arătîndu-se la fiecare durata şi valoarea de circulaţie, atestate de documente.

La sfîrşitul lucrării, o serie de planşe, cuprinzînd reproducerile unui cît mai mare număr de monede, precum şi cîteva hărţi, înfăţişînd circulaţia monetară pe teritoriul Ţării Romîneşti în diverse epoci ale perioadei arătate, vor completa proiectatul corpus.

Anexa următoare a comunicării înfăţişează, schematic, catalogul monedelor Ţării Romîneşti (partea a II-a a lucrării propuse). După cum se vede din examinarea acestei scheme, clasificarea monedelor ce urmează a fi descrise s-a făcut potrivit criteriilor enumerate mai sus. Aceste criterii intervin în clasificarea monedelor Ţării Romîneşti în ordinea următoare:

1. *Emitentul.* Monedele emise de către doi domni asociaţi formează o grupă aparte, după cum pe aversul acestor piese figurează numele unuia sau al celuilalt domn. Exemplu: monedele emise de Vladislav I şi Radu I sau de Radu I şi Vladislav I, asociaţi; la fel, monede emise de Dan şi Mircea cel Bătrîn sau de Mircea şi Dan.

2. *Sistemul monetar.* S-a acordat prioritate, în descrierea pieselor, acelora care reprezintă unitatea monetară. Piesele divizionare sînt descrise în urma celor de valoare mai mare.

3. *Tipul monetar.* În cazul cînd în cursul aceleiaşi domnii, s-au emis mai multe tipuri monetare, am început cu descrierea aşa-numitului tip comun muntean, care are pe avers un scut despicat, iar pe revers un coif, deasupra lui o acvilă. Acest tip a fost emis, în Ţara Romînească, aproape fără întrerupere, timp de aproape un secol (1364—1456).

4. *Limba* în care e redactată legenda. Pînă la începutul secolului al XV-lea, se întîlnesc monede cu legenda latină, slavă, sau mai rar, bilingvă. Începînd cu domnia lui Mihail I şi pînă la sfîrşitul domniei lui Vladislav al II-lea, se bat numai monede cu legenda slavă. Dimpotrivă, la 1658, Mihnea al III-lea sau Mihail Radu bate piese a căror legendă e redactată numai în latineşte.

5. *Semnele şi siglele* ce apar în cîmpul monedei, sau într-unul din cartierele scutului. Sînt descrise mai întîi seriile fără semne sau sigle, apoi acelea care au diferite semne, în sfîrşit, în al treilea rînd, seriile caracterizate prin prezenţa siglelor. Toate aceste serii sînt clasificate într-o anumită ordine, ce reiese din examinarea schemei alăturate (anexa B).

6. *Mobilele eraldice.* Modul în care sînt distribuite aceste mobile în scut determină alcătuirea unor serii diferite. Exemplu: fasciile sînt figurate uneori în primul, alteori în al doilea cartier al scutului.

Toate aceste criterii determină gruparea monedelor în serii. Înăuntrul aceleiaşi serii, clasificarea se face ţinîndu-se seama de elemente mai puţin însemnate, dintre care cităm următoarele:

a) Textul şi modul de distribuire al uneia din legende. S-a ales legenda cea mai scurtă, de obicei aceea a reversului. De exemplu, inscripţia gravată pe unele monede de tip comun sună astfel: M LADIZLAI WAIWODE pe avers şi se continuă pe revers cu finalul TRANSALPINI, moneda lui Vladislav, voievodul transalpin. Cuvîntul TRANSALPINI e întrerupt de poziţia coifului reprezentat pe revers, coif ce poartă deasupra lui o acvilă. Această întrerupere nu se face întotdeauna în acelaşi fel, ceea ce face ca legenda de pe revers să apară în următoarele variante:

TRANSAL/PINI
TRANSA/LPINI
TRANS/ALPINI

Aceste variante ale legendei, atît de evidente, au permis înmănunchierea monedelor de acelaşi fel în tot atîtea grupe distincte. Un sistem similar — luîndu-se drept criteriu tot legenda de pe revers — s-a adoptat pentru clasificarea monedelor cu legenda slavă.

b) alt element de diferenţiere a variantelor e reprezentat de cadrul în care e închisă uneori legenda: cercuri de perle, liniare sau combinate.

c) diverse elemente, mobile eraldice sau atribute ale tipului propriu-zis: scutul, coiful, efigia etc., în cazul cînd aceste variaţii nu impun stabilirea unei serii monetare distincte.

d) variante sau greşeli în textul legendelor: TRASALPINI pentru TRANSALPINI etc. Ordinea descrierii acestor nenumărate variante a fost astfel stabilită, încît plecînd de la monedele cu legenda corectă şi sfîrşind cu acelea a căror inscripţie cuprinde cele mai multe erori, urmărirea variaţiilor să se poată face cu relativă uşurinţă.

Întrebuinţînd metodele ce au fost expuse mai sus, s-a redactat pînă în prezent descrierea unui număr de aproape 1300 de monede diferite, emise în Ţara Romînească, de la 1364 şi pînă la 1658.

Sistemul de clasificare propus poate ridica, fără îndoială, destule obiecţii. O încercare de clasificare *cronologică* a monedelor Ţării Romîneşti, clasificare preconizată mai sus, ce ar avea o nepreţuită valoare ştiinţifică, e însă pentru moment greu de făcut. Am arătat că aproape toate aceste monede nu sînt datate; pe de altă parte, lipsesc documentele care ar putea lămuri cînd a apărut şi pînă cînd a circulat o anumită emisiune monetară. În această împrejurare, determinarea înşiruirii cronologice a monedelor Ţării Romîneşti s-ar putea face, ţinînd seama de stilul lor sau de datele ce ne oferă studiul tezaurelor.

În primul caz, e de observat că uneori, monede cu aceleaşi combinaţii de sigle — deci, clasificate în aceeaşi serie monetară — nu seamănă între ele ca stil, în vreme ce piese cu sigle diferite par a fi gravate adesea de aceeaşi mînă. Această constatare ne arată cît de relativă e valoarea criteriului stilistic, în determinarea datei de emisiune a unei serii monetare din evul mediu.

Mai întemeiată este stabilirea acestei date, în funcţie de concluziile trase din studiul tezaurelor. Examinarea unor astfel de izvoare istorice ne permite, de exemplu, să precizăm că monedele cu efigia lui Mircea cel Bătrîn au fost emise în a doua parte a domniei sale, după 1396, ele fiind mai recente decît piesele de tipul comun, ce poartă numele aceluiaşi voievod.

Cum însă, pentru moment, elementele ce determină succesiunea cronologică a monedelor Ţării Romîneşti nu sînt încă suficient studiate, s-a adoptat sistemul de clasificare prezentat astăzi, rămînînd ca eventual, concluziile privitoare la precizări sau rectificări ale datelor de emisiune să fie înfăţişate în prima parte a lucrării propuse. În acest chip, clasificarea prezentată astăzi, menită să coordoneze un material numismatic adesea foarte bogat şi variat la nesfîrşit, ne apare utilă şi deci, justificată, ea urmînd a fi completată cu date noi, examinate mai pe larg în altă parte.

Cele ce au fost expuse pînă în clipa aceasta au avut rostul de a aduce în discuţie problema realizării unui corpus al monedelor feudale romîneşti. Pentru motivele arătate la începutul comunicării de faţă, socotim că, sub acest raport, există o lacună în colecţia de izvoare ale istoriei patriei noastre, lacună ce trebuie împlinită.

Însufleţiţi de acest gînd, am înfăţişat astăzi, în linii mari, schiţa unui corpus al monedelor Ţării Romîneşti, pentru înfăptuirea căruia se cer încă ani de muncă şi de cercetări. Aşteptînd cu încredere sprijinirea acestei lucrări de către Academia Republicii Populare Romîne, ne exprimăm convingerea că realizarea proiectului prezentat va contribui la cunoaşterea unor aspecte ale trecutului poporului nostru, căruia îi închinăm toate strădaniile.

ANEXA A

MONEDELE ŢĂRII ROMÎNEŞTI

PLAN

P a r t e a I: Istoria circulaţiei monetare în Ţara Romînească, începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

P a r t e a a II-a: Descrierea sistematică a monedelor Ţării Romîneşti (1364—1659).

P a r t e a a III-a: Indice explicativ al numelor monedelor care au circulat în Ţara Romînească pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

Planşe. Hărţi înfăţişînd circulaţia monetară din Ţara Romînească în diverse epoci istorice (sec. X—XIX).

ANEXA B

MONEDELE ŢĂRII ROMÎNEŞTI

Schema catalogului

C l a s i f i c a r e a m o n e d e l o r d e s c r i s e

I. MONEDELE LUI VLADISLAV I - VLAICU (1364—1377)

I. DUCAŢI

A. *Monede aparţinînd sistemului groşilor*

Tipul nr. 1 (comun)

a) L e g e n d a l a t i n ă

Serie unică — fără sigle

b) L e g e n d a s l a v ă

Serie unică — sigle: Av. — Rs. ⚹

Tipul nr. 2 (cu acvila « conturnată »)

L e g e n d a s l a v ă

Seria I — sigle: Av. — Rs. ⚹ sau ✳

» a II-a — » » — » ✳

» a III-a — » » — » ✱ ☨

» a IV-a — » » — » а

» a V-a — » » — » ✱а sau ✱а

» a VI-a — » » — » ✱а

» a VII-a — » » — » ✱аN

Tipul nr. 3 (cu o cruce avînd brațele terminate în flori de crin)

a) L e g e n d a l a t i n ă

Seria I — în cantoanele crucii cîte o clevă

Seria a II-a — în cantoanele crucii cîte o stea cu cinci raze

Seria a III-a — în cantoanele crucii cîte o cruce mică

b) L e g e n d a s l a v ă

Serie unică — sigla pe Rs. ЗЛ

c) L e g e n d a b i l i n g v ă

Serie unică — sigla pe Rs. ЗЛ

B. *Monede aparținînd sistemului dinarilor*

Tip unic (comun)

a) L e g e n d a l a t i n ă

Seria I — fără sigle

Seria a II-a — sigle: Av. — Rs. S

b) L e g e n d a s l a v ă

Seria I — fără sigle — cu legenda corectă

— cu legenda eronată

Seria a II-a — sigle: Av. — Rs. ✶ sau ✶

» a III-a — » » — Rs. ✱

» a IV-a — » » — Rs. A

» a V-a — » » — Rs. ЗN

» a VI-a — » » — Rs. ЗЛ

c) L e g e n d a b i l i n g v ă

Serie unică — sigle: Av. — Rs. ✶

II. BANI

Tip unic, fără legendă

III. GROȘI

bulgărești, avînd drept contramarcă scutul Țării Romînești

IV. *Falsuri contemporane*

II. MONEDELE LUI VLADISLAV I ȘI ALE LUI RADU I asociați

DUCAȚI — numai în sistemul d i n a r i l o r

Tip unic (comun)

L e g e n d a s l a v ă

Seria I Rs. іѡ радоүла

Seria a II-a » іѡ радоүла воев

III. MONEDELE LUI RADU I ŞI ALE LUI VLADISLAV I asociaţi

DUCAŢI — numai în sistemul dinarilor

Tip unic (comun)

Legenda slavă

Serie unică — sigle: Av. — Rs. ζ

IV. MONEDELE LUI RADU I (1377—1384)

I. DUCAŢI

A. *Monede aparţinînd sistemului groşilor*

Tip unic (cu o cruce avînd braţele terminate în flori de crin)

Legenda slavă

Seria I — fără sigle — în cantoane cîte o clevă

— » » » o globulă

» a II-a — sigle Av. — Rs. ⁝

» a III-a — » » — Rs. ζ — în cantoane cîte 3 globule

— » » » un »

B. *Monede aparţinînd sistemului dinarilor*

Tipul nr. 1 (comun)

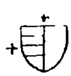
a) Legenda latină

Secţiunea I Av. MONЄA RADOLI WAIWODЄ (cu variante)

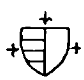
Rs. TRANSALPINI (cu variante)

Seria I

» a II-a

» a III-a

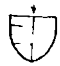
» a IV-a

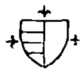
» a V-a

» a VI-a

Secţiunea a II-a Av. MONЄA RADO WOIWODЄ (cu variante)

Rs. IONS RADOLUS (cu variante)

Seria I — cu sigle: Av. — Rs. P

» a II-a — cu sigle: Av. — Rs.P

Secţiunea a III-a Av. şi Rs. IONS RADOLUS UAIU (cu variante)

Seria	I — sigle:	Av. Y	Rs. —		
» a	II-a — »	» [	» —		
» a	III-a — »	» [	»	·	în c. st. jos
» a	IV-a — »	» [	»	⁘÷⁘	în c. st.
» a	V-a —	» [	»	⁘÷⁘	în c. st.
» a	VI-a — »	» [	»	·	în c. dr.
» a	VII-a — »	» [	»	·	în c. dr.
				·	în c. st.
» a	VIII-a — »	» [	»	∵	în c. dr.
» a	IX-a — »	» [	»	∴	în c. dr.
				·	în c. st.
» a	X-a — »	» [	»	∵	în c. dr.
				∵	în c. st.
» a	XI-a — »	» [	»	⁘	în c. dr.
» a	XII-a — »	» [	»	⁘	în c. dr.
			»	·	în c. st.
» a	XIII-a — »	» [	»	⁘	în c. dr.
				··	în c. st.
» a	XIV-a — »	» [	»	⁘	în c. dr.
				∵	în c. st.

Seria a XV-a — sigle: Av ⸢ Rs. ⁘ în c. dr.

÷ la c. st.

» a XVI-a — » » ⸢ » +

» a XVII-a — » » ⸣ » • în c. dr.

Seria a XVIII-a — sigle: Av. θ Rs. P — cu legenda corectă

— cu legenda eronată

b) Legenda slavă

Seria I — fără sigle —

» a II-a — » » —

» a III-a — sigle: Av. — Rs. ζ

» a IV-a — » » ⸢ » —

» a V-a — » » θ » ..

» a VI-a — » » θ ⁘ —

—

» a VII-a — » » θ » ⁘

» a VIII-a — » » θ » +

—

» a IX-a — » » θ » ⁕

» a X-a » » θ » |ı||

» a XI-a — » » θ » K

» a XII-a — » » θ » P

» a XIII-a — » » θ » Ѣ

» a XIV-a — » » θ » Ѧ

» a XV-a — » » P » A

» a XVI-a — » » P » ζ

Tipul nr. 2 (cu cavaler)

II. BANI

Tipul nr. 1 — Rs. coif şi acvilă

Tipul nr. 2 — Rs. scut despicat

Seria I — în c. dr. P

» a II-a — în c. dr. P în c. st.

MONEDELE LUI DAN I
(1384—1386)

I. DUCAŢI — numai în sistemul d i n a r i l o r

Tip unic (comun)

L e g e n d a s l a v ă

Seria	I	— sigle:	Av.	ω	Rs.	ω
» a	II-a —	»	»	θ	»	Ρ
» a	III-a —	»	»	Κ	»	Δ
» a	IV-a —	»	»	ω	»	Η
» a	V-a —	»	»	ω	»	ιω

II. BANI

Tip unic, fără legendă

VI. MONEDELE LUI DAN I ŞI MIRCEA CEL BĂTRÎN
asociaţi

DUCAŢI

Tip unic (comun)

L e g e n d a s l a v ă

Seria I — sigle: Av. K Rs. K

» a II-a — sigle: Av. θ Rs. P

VII. MONEDELE LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN ŞI ALE LUI DAN I
asociaţi

DUCAŢI

Tip unic (comun)

L e g e n d a s l a v ă

Serie unică — sigle: Av. K Rs. K

VIII. MONEDELE LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN
(1386—1418)

I. DUCAŢI

Tipul nr. 1 (comun)

a) L e g e n d a l a t i n ă

Seria	I	— fără sigle				
» a	II-a —	sigle:	Av.	—	Rs.	þ
» a	III-a —	»	»	—	»	I
» a	IV-a —	»	»	I	»	—
» a	V-a —	»	»	SR	»	—
» a	VI-a —	»	»	S	»	—
» a	VII-a —	»	»	Φ	»	—
» a	VIII-a —	»	»	[illegible]	»	—

Seria	a	IX-a —	sigle: Av. ω	Rs. —	
»	a	X-a —	» » I	» I	
»	a	XI-a —	» » Π	» Π	
»	a	XII-a —	» » P	» P	
»	a	XIII-a —	» » SR	» ∼	
»	a	XIV-a —	» » ω	» ramură cu trei foi	
»	a	XV-a —	» » SR	» q	
»	a	XVI-a —	» » SR	» N	
»	a	XVII-a —	» » M	» N	
»	a	XVIII-a —	» » P	» C	
»	a	XIX-a —	» » P	» Ↄ	
»	a	XX-a —	» » ω	» q	
»	a	XXI-a —	» » ω	» þ	
»	a	XXII-a —	» » ω	» I	— —
»	a	XXIII-a —	» » ω	» L	(⅂ ?)
»	a	XXIV-a —	» » ω	» ⅃	— —
»	a	XXV-a —	» » ω	» ⅂	
»	a	XXVI-a —	» » ω	» N	
»	a	XXVII-a —	» » ω	» H	

Falsuri contemporane

b) Legenda slavă

Seria		I	— fără sigle		
»	a	II-a —	sigle: Av. θ	Rs. —	
»	a	III-a —	» » -¦-	» -¦-	
»	a	IV-a —	» » .:.	» .:.	
»	a	V-a —	» » K	» K	
»	a	VI-a —	» »)-(	» ·:	
»	a	VII-a —	» » θ	» P	
»	a	VIII-a —	» » R	» S	— cu legenda corectă — cu legenda eronată
»	a	IX-a —	» » R	» Ƨ	
»	a	X-a —	» » C	» Λ	
»	a	XI-a —	» »)-(	» M	

c) Legenda bilingvă

Serie unică — sigle: Av. K Rs. K

Abateri de la tipul comun

a) Legenda latină

Serie unică Rs. acvilă fără coif sigle: Av. ω Rs. þ

b) Legenda slava

Seria I Av. scut Rs. scut, deasupra lui acvilă fără sigle

Seria a II-a Av. și Rs. coif, deasupra lui acvilă — fără sigle

Tipul nr. 2 (Av. Mircea în picioare, cu mantie și spadă Rs. bustul lui Isus Hristos)

Legenda slavă

Seria I Av. іω мѣва во (cu variante) — fără sigle

» a II-a Av. і|іω мѣва во (cu variante) — fără sigle

» a III-a Av. і|іω мѣва во — cu sigla ┼Ⅰ

Tipul nr. 3 (Av. Mircea în picioare, fără mantie, cu buzdugan Rs. stema Țării Romînești)

Legenda slavă

Serie unică

Tipul nr. 4 (Av. Mircea în picioare, fără mantie, cu suliță Rs. stema Țării Romînești)

Legenda slavă

Serie unică

Tipul nr. 5 (Av. Mircea în picioare, cu mantie și suliță Rs. stema Țării Romînești)

Legenda slavă

Seria I — Av. іω мара во (cu variante)
— » і|іω мара во » »

» a II-a — Av. іω мара во » »
— » і|іω мара во » »

» a III-a

» a IV-a

» a V-a — Av. іω мѣва в » »
— » і|іω мѣва в » »

» a VI-a — eroare — Mircea și pe Av. și pe Rs.

Tipul nr. 6 (Av. Mircea în picioare, fără mantie, cu suliță Rs. stema Țării Romînești)

Legenda bilingvă

Seria I

» a II-a

» a III-a

» a IV-a

» a V-a

» a VI-a

II. BANI

Tip unic, **fără legendă**

Seria I

» a II-a

a III-a

» a IV-a

IX. MONEDELE LUI VLAD I
(1391–1396)

DUCAŢI

Tip unic (comun)

Seria	I	— sigle: Av.	+	Rs.	-,
» a	II-a —	» »	+	»	×
» a	III-a —	» »	×	»	⊹
» a	IV-a —	» »	X	»	Ӿ
» a	V-a —	» »	Ӿ	»	Ӿ
» a	VI-a —	» »	K	»	K
» a	VII-a —	» »	Ӿ	»	Ӿ
» a	VIII-a —	» »	ΛΛ	»	ΛΛ
» a	IX-a —	» »	K	»	B
» a	X-a —	» »	Ӿ	»	B
» a	XI-a —	» »	ΛΛ	»	Г

X. MONEDELE LUI MIHAIL I
(1418–1420)

DUCAŢI

Tip unic (Av. Mihail în picioare Rs. stema Ţării Romîneşti)

Legenda slavă

Seria I

» a II-a

» a III-a

» a IV-a

» a V-a

XI. MONEDELE LUI RADU AL II-LEA (1420–1421, 1423, 1424–1427)

I. DUCAŢI

Tip unic (comun)

Legenda slavă

Serie unică

II. BANI

Tip unic — fără legendă

XII. MONEDELE LUI DAN AL II-LEA (1421–1423, 1423–1424, 1427–1431)

DUCAŢI

Tip unic (Av. Dan în picioare Rs. stema Ţării Romîneşti)

Legenda slavă

Seria I

» a II-a

XIII. MONEDELE LUI BASARAB AL II-LEA (1442–1443)

DUCAŢI

Tip unic (comun)

Legenda slavă

Seria I

» a II-a

XIV MONEDELE LUI VLADISLAV AL II-LEA (1447–1456)

DUCAŢI

Tip unic (comun)

Legenda slavă

Seria I

» a II-a

» a III-a

XV. MONEDELE LUI MIHAIL RADU (MIHNEA AL III-LEA) (1658–1659)

SILINGI

I. *Monede de argint*

Legenda latină

Seria	I	16 / 58
» a	II-a	/ 1658
» a	III-a	16 / 58

II. *Monede de aramă*

Legenda latină

Seria	I	16 / 58 — Mihnea cu coroană închisă
		— » » » deschisă
» a	II-a	/ 1658
» a	III-a	1658 /
» a	IV-a	16 / 58
» a	V-a	58 16 / 58 16

ANEXA C

MONEDELE LUI VLADISLAV I-VLAICU

I. DUCAŢI

A. Monede aparţinînd sistemului groşilor

Tipul nr. 1 (comun)

a) Legenda latină

1. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c. p.
Scut despicat, în primul patru fascii, în al II-lea plin.
Rs. + TRANSA/LPINI 2 c. p.
Coif închis în profil spre dreapta, cu o cruce incusă pe partea inferioară, deasupra lui, acvila ţinînd aripile închise şi capul întors spre stînga, către o cruce aşezată la începutul legendei şi care are braţul inferior ascuţit şi prelungit pînă la aripile acvilei.
AR 17 mm. 0,95 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911) 1 nr. 2.

2. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c. p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, dar crucea de la începutul legendei cu braţele egale.
AR 18 mm. 0,97 g A.R.P.R., 3880

3. Av. + : M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; urme de cruce pe coif
AR 18 mm. 0,94 g; rt. la margine. A.R.P.R., 16163

4. Av. + M LADIZLAI WAIWOD 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; pe coif, o linie incusă (viziera)
AR 19 mm. 0,97 g A.R.P.R., 27797

5. Av + M LADIZLAI WAIWODE c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
AR 19 mm. 0,96 g Col. part.

6. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus; globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
AR, 1,00 g G. Manolescu, B.S.N.R. II (1905) 57, nr. 6

7. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; cruce în relief pe partea inferioară a coifului; crucea de la începutul legendei cu brațul inferior prelungit pînă la aripele acvilei.
AR 17,5 mm 0,94 g A.R.P.R. 16154; alt exemplar, în tezaurul de la Siret,
AR 18 mm 1,04 g, Const. Moisil, A.R.C.C. (1914) 1, nr. 2.

8. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e.
Ca mai sus
AR 17 mm. 0,91 g, A.R.P.R. Col. B. St. R.P.R., 2091. (Pl. I, nr. 1).

9. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2. c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI 2 c.p., c.l.i.
Ca mai sus, dar fără cruce pe coif
AR 16 mm. 0,92 g A.R.P.R., 16187

10. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief; crucea de la începutul legendei are brațele egale; acvila o prinde cu ciocul.
AR 18 mm. 0,94 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911) 2, nr. 4

11. Av. + M LADIZLAI WAIWODE W... 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANSA/LPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, fără cruce pe coif.
AR 19 mm., 0,93 g A.R.P.R., 16173

12. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus, dar fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + TRANSA LPINI 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif cruce incusă, iar crucea de la începutul legendei cu braţele egale.
AR 20 mm. 1,05 g A.R.P.R., 16157

13. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS ALPINI 2 c.p.
Ca mai sus, fără cruce pe coif.
AR 17 mm. 0,90 g A.R.P.R., 16169; AR, fără indicarea dimensiunilor, Etymologicum Magnum Romaniae, III, v BAN, tabela A, nr. I şi G. Manolescu, B.S.N.R. II (1905) 56, nr. I; AR, 1,09 g, G. Manolescu, ibidem, nr. 2 (cu menţiunea: coiful foarte frumos ornat.).

14. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 0,90 g M.N.A., St. G., 249

15. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; globulă în c.dr. în faţa picioarelor acvilei.
AR 18 mm. 1,15 g A.R.P.R., 16192

16. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus; globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + TRANS/ALPINI 2 c.p.
Ca mai sus, dar crucea de la începutul legendei cu braţul inferior ieşind dintre aripile acvilei; fără cruce pe coif şi fără globula din c.dr.
AR 18 mm. 0,90 g A.R.P.R. — B.St.R.P.R., 2090.

17. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief.
AR 17,5 mm. 0,91 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911) 1, nr. 3; G. Manolescu, loc. cit. nr. 3.

18. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 0,90 g A.R.P.R., B.St., 2086. (Pl. I, nr. 2).

19. Av. (+) M. LADIS...I WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus, dar legenda începe de la dreapta
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, dar crucea de la începutul legendei cu braţele egale.
AR 17,5 mm. 0,93 g P.Const.Moisil, A.R.C.C. (1911) 2 nr. 6.

20. Av. + M LADIZLAI WAIWODE W... 2. c.p.
Ca mai sus, dar legenda aşezată normal.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; pe coif, cruce incusă
AR 17 mm., 1,01 g Idem, A.R.C.C. (1914), 1, nr. 4.

21. Av. + M LADIZLAI WA...DE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; globulă în c.dr. în faţa picioarelor acvilei.
AR 17 mm 1,02 g Tez. Siret; ibidem, nr. 5.

22. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief.
AR 19 mm. 1,03 g, Const.Moisil, A.R.C.C. (1911) 1, nr. 7, G. Manolescu, op. cit., nr. 4.

23. Av. + M LADIZLAI WODEMLA 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă.
Rs. + TRANS ALPINI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, dar fără globula din c.dr.
AR 18 mm. 0,94 g A.R.P.R., 16160.

24. Av. + M LADIZL WAIWODE WA 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS LPINI LPI c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, dar fără cruce pe coif.
AR fără indicarea dimensiunii — G. Manolescu, op. cit., nr. 9 [1].

25. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS ramură cu trei frunze/ALPINI 2 c.p
Ca mai sus.
AR 17 mm. 1,09 g A.R.P.R. 16182.

26. Av. + M LADIZLAI WAIWODE 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + TRANS/ALPINI 2 c.p.
Ca mai sus, pe coif, cruce incusă, iar crucea de la începutul legendei cu braţul inf. prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 19 mm. 0,93 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911) 1, nr. 1; AR 0,925 g, G. Manolescu, op. cit., nr. 7.

b) Legenda slavă

Sigle — /stea cu şase raze.

27. Av. + IWAH BЛATICЛA BOIBOДA c.p.e.
Scut despicat, în primul patru fascii, argint şi portocaliu, în al II-lea plin.
Rs. + IWAH B/ЛATI c.p.e., c.l.i.
Coif închis în profil spre dr., cu o cruce incusă pe partea inferioară, deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre st., către crucea de la începutul legendei, şi aripile închise. În c.dr. o stea cu şase raze: ✳
AR 19 mm. M.N.A. St.G. 254.

---

[1] Rectificat legenda av. după reproducerea monedei; în text, legenda e transcrisă în forma: WAIWODOWA

28. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОДА c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; deasupra scutului două globule alăturate.
Rs. + ІѠАН В/ЛАТІ c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; braţul inferior al crucii de la începutul legendei prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 18 mm 1,48 g Const. Moisil, A.R.C.C. 1911, 2, nr. 4.

29. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОД c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
Rs. + ІѠАН В/ЛАТІ ⁝·· c.p.e., c.l.i.
Ca ma sus; acvila cu aripile întredeschise.
AR 18 mm 0,97 g Col. part.

30. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОДА c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, fără globule deasupra scutului.
Rs. +: ІѠАН /ВЛАТІ c.p.e.
Ca mai sus.
AR 18 mm 1,00 g Găsită la Maglavit, rn. Calafat, reg. Craiova; Oct. Iliescu. Oltenia II (1941) 122—123. Alt exemplar, 19 mm. 0,95 g. A.R.P.R. 48970.

31. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОДА c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; deasupra scutului două globule alăturate.
Rs. + ІѠАН /ВЛАТІ c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm 1,00 g A.R.P.R. B.St., 9073. (Pl. I, nr. 3).

32. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОДА c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
Rs. +. ІѠАН ВЛАТІ c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 16 mm. 0,93 g Const. Moisil, A.R.C.C. 1911, 2, nr. 1.

33. Av. + ІѠАН ВЛАТІСЛА ВОІВОДА c.p.e.
Ca mai sus.
Rs. + ІѠАН ВЛАТІ c.p.e.
Ca mai sus; crucea de la începutul legendei cu braţele egale.

AR 17 mm. 0,95 g A.R.P.R. 16238.

Tipul nr. 2
(cu acvila «conturnată»)
Legenda slavă
Seria I
Sigle — /stea cu şase raze

34. Av. + ІѠ ВЛАДІСЛАВЬ ВОЄВѠД ⁝ 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce. Globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + ІѠАНЬ ВЛАДІСЛА + 2 c.p.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce treflată incusă pe partea inferioară, deasupra lui acvila cu aripile închise şi capul întors spre dr., către crucea de la sfîrşitul legendei. În c. st. o stea cu şase raze: ✳
AR 20 mm. 1,20 g A.R.P.R. B.St. 2282. (Pl. a II-a, nr. 1).

35. Av. + ιωαнь вл,..лавъ воιвωд 2 c.p.
Ca mai sus, dar fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + ιωαн/ь влад + 2 c.p.
Ca mai sus; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei, iar pe coif, cruce incusă.
AR 19,5 mm. 1,158 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911), 18, nr. 3.

36. Av. + ιωαнь владиславa воιвωд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus, dar pe coif, cruce în relief; crucea de la finele legendei cu braţele egal .
În c. st. ✳
AR 20 mm 1,15 mm A.R.P.R. — B.St. 2279. (Pl. a II-a, nr. 2).

37. Av. + ιωαнιс владиславъ воιвω 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus. În c. st. ✳
AR 19 mm 1,15 g A.R.P.R., 16197.

38. Av. + ιω: владиславъ воιвод 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce dublă în relief.
AR 18 mm. 1,25 g Tez. Silistra. A.R.P.R., 8927.

39. Av. + владиславъ в ...... ιωа 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief. În c. st. ✳
AR 19 mm. 1,15 g Tez. Silistra. A.R.P.R., 8908.

40. Av. + владисла воιвωда ιωа 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 20 mm. 1,15 g Tez. Silistra. A.R.P.R., 8907.

41. Av. + адиславъ во̄ ...... а 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. +· ιωαн/ъ влад + 2 c.p.
Ca mai sus, fără cruce pe coif. În c. st. ✳
AR 19,5 mm. 1,21 g A.R.P.R., 16200

42. Av. + ιсла"а воιвωда: ιω 2 c.p.
Ca mai sus; globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + ιωαн/ъ вла + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce de globule, iar crucea de la finele legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 20 mm. 1,155 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911), 18, nr. 2.

43. Av. + ICΛΔΒΔ ΒΟΙΒWΔΔC IW 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IWΔΗ/Ъ ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief, iar crucea de la finele legendei cu brațele egale. În c. st. ✳
AR 19 mm. 1,10 g A.R.P.R., B.St. 2283.

44. Av. + ICΛΔΒΔ ΒΟΙΒΟΔΔC IW 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWΔΗ/Ъ ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 19 mm. 1,15 g A.R.P.R., 16202.

45. Av. + ICΛΔΒЪ ΒΟΙΒWΔΔC IW 2 c.p.
Ca mai sus, dar deasupra scutului o stea.
Rs. + IWΔΗ/Ъ ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR fără indicarea dimensiunii. G. Manolescu, B.S.N.R. V (1908) 42—43, nr. 2

46. Av. + ICΛΔΒЪ ΒΟΙΒΕΔΔΙ 2 c.p.
Ca mai sus, dar deasupra scutului o cruce.
Rs. + IWΔΗ/Ъ ΒΛΔΔ : + 2 c.p.
Ca mai sus; în c. st. ✳
AR 20 mm. 1,23 g Col. part.

47. Av. + ΒΛΔΔΙCΛΔΒЪ ΒΟΙΒWΔΔ IWΔ 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWΔΗΙ / ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce de globule în relief. În c. st. ✳
AR 19 mm. 1,14 g, Tez. Slatina. Const. Moisil, A.R.M.S.I. XXXV (1915/16). p. 63, nr. 10.

48. Av. + ΔΙCΛΔ ΒΟΙЪ ΒΟΙΒWΔ 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ΙΙWΔΗ/Ъ ΒΛΔΙ + 2 c.p.
Ca mai sus, pe coif cruce în relief. În c. st. ✳
AR 21 mm. 1,15 g, A.R.P.R., 24034.

49. Av. + ΔΙCΛΔΒЪ ΒΟΙΒWΔΔЪ 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWΔΗ/ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif cruce de globule, iar crucea de la finele legendei cu brațul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 19 mm. 1,13 g, Tez. Slatina. Const. Moisil, A.R.C.C. (1914), 3, nr. 14.

50. Av. ... IC .. WΒЪΟΔ .. 2 c.p.
Ca mai sus; globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IW... / ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief, iar crucea de la finele legendei cu brațele egale.
AR 19 mm. Rt. Const. Moisil, A.R.C.C. (1911), 18, nr. 5.

51. Av. + I ... ΒΔ ΒΟΙΒWΔΔC IW 2 c.p.
Ca mai sus..
Rs. + ... / ΒΛΔΔ + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 20 mm. 1,215 g Ibidem, nr. 6.

52. Av. + ICЛАВЪ ВОIВОДА 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IWАН/Л ВАД + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 20 mm. 1,098 g. Ibidem, nr. 4.

53. Av. + ICЛАВЪ ВОIВWДА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWАН/А ВЛД + 2 c.p.
Ca mai sus; în c. st. ✳
AR 20 mm. 1,20 g A.R.P.R., B. St. 2281.

54. Av. + ВЛАДICЛАВЪ ВОIВWДА IW 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWАН/ВЛД + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce de globule, iar crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 19 mm. 1,14 g, Tez. Slatina. Const. Moisil, A.R.C.C. (1914) 2, nr. 13.

55. Av. + ВЛАДICЛАЗЪ ВОIВWДА IWА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IWАНI/СВЛ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţele egale.
AR 19 mm. 1,06 g Tez. Silistra. A.R.P.R., 8905.

56. Av. + ВЛАДICЛАВЪ ВОIВW. А IWА 2 c.p.
Ca mai sus; globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IWАНI / СЛАД + 2 c.p.
Ca mai sus; în c. st. ✳
AR 19 mm. 1,20 g A.R.P.R. B.St. 2284. (Pl. a II-a, nr. 3).

57. Av. + ДICЛ:ВА ВОIВWДЪ 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IW НI / СЛАД + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 19 mm. 1,09 g A.R.P.R.; AR 19 mm. 0,94 g. Tez. Silistra, A.R.P.R., 8929.

58. Av. + ICЛАВА ВОIВWДАС IW 2 c.p.
Ca mai sus
Rs. + IW НI / СЛАД + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce mică în relief.
AR 19 mm. 0,99 g. Col. part.

59. Av. + ICЛАВА ВОIВWДАС IW 2 c.p.
Ca mai sus; globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + IWАНI / СЛАД + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce de globule.
AR 19 mm. 1.05 g A.R.P.R., 16215.

60. Av. + ICЛАВЪ ВWIВОДАI 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + IWАНI / СЛАД + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief.
AR 19 mm. 1,02 g ,A.R.P.R., 16201.

61. Av. + сıлаBъ воɛвωда 2 c.p.
Ca mai sus; globulă la mijloc, pe linia ce despică scutul.
Rs. + ıωлн / ıс вл + 2 c.p.
Ca mai sus; în c. st. ✱
AR 19 mm. 1,23 g, A.R.P.R., 16198.

Seria a II-a
Sigle — /stea cu opt raze.

62. Av. + ıслаBъ в . . . . . одаı 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată.
Rs. + ıωлн / влад 2 c.p.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce incusă pe partea inferioară; deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. În c. st. o stea cu opt raze.
AR 20 mm. Const. Moisil, A.R.C.C. (1913), 12, nr. 101.

63. Av. + с : лаBъ воɛв— да. 2 c.p.
Ca mai sus, dar fără cruce deasupra scutului.
Rs. + ı.ω. в / ладı + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce de globule, iar crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 21 mm. 1,241 g, Const. Moisil, A.R.C.C. (1911), 18, nr. 1.

64. Av. + с : лаBа воɛвода · 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + ı.ω. в/ладı + 2 c.p.
Ca mai sus, fără cruce pe coif; tăietură incusă pe partea inferioară a scutului.
AR 21 mm. 1,19 g, A.R.P.R., 27799. AR fără indicarea dim., G. Manolescu, B.S.N.R V (1908) 43, nr. 3.

65. Av. + сілаBа воɛвωда · 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ı.ω. в / ладı + 2 c.p.
Ca mai sus, fără tăietură pe partea inferioară a coifului, iar crucea de la finele legendei cu braţcle egale. În c. st. steaua cu opt raze, avînd două raze unite printr-un arc.
AR 20 mm. 1,01 g, A.R.P.R., 16219.

Seria a III-a
Sigle — /scară cu patru trepte, deasupra ei o stea cu şase raze.

66. Av. + ıω владıслаBъ воɛвωда 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce.
Rs. + ıω владı / слаBъ в + 2 c.p.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce în relief pe partea inferioară, deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. Crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei. În c. st. o scară cu patru trepte, deasupra ei o stea cu şase raze.
AR 19 mm. 1,07 g, Col. part. (Pl. a III-a, nr. 1).

67. Av. + ıω владıслаBъ чоɛвωдаı 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ıω владı / слаBъв + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 19 mm. 1,19 g, A.R.P.R., 16216.

68. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ . .. ѠДА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВА + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţele egale.
AR 19 mm. 1,00 g, Col. part.

69. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠД 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / СЛАВА +
Ca mai sus; crucea de la fincle legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 18 mm. 1,31 g, A.R.P.R., 16208; 19 mm. 1,03 g, 16210; 19 mm. 1,04 g, 16212.

70. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠД ·.· 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВА + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 1,05 g, Tez. Silistra. A.R.P.R., 8926.

71. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠДА : c.p.e., c.l. + 2 c.p.i.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВ В + c.p.e., c.l.i. + c.p.i.
Ca mai sus; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţele egale.
AR 18 mm. 1,15 g, A.R.P.R. 16213.

72. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠДА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif crucea de globule, iar crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 19 mm. 1,16 g, Tez. Slatina. Const. Moisil, A.R.C.C. (1914), 3, nr. 15.

73. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠДА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВ + c.p.e., c.l.i. + c.p.i.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief.
AR 19 mm. 1,15 g, A.R.P.R., 16214.

74. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЬ ВОЕВѠД 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВ + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 1,25 g, A.R.P.R. 16206; 19,5 mm. 1,08 g, 15218.

75. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠД 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛАВ + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus, fără cruce pe coif.
AR 18 mm. 1,05 g, A.R.P.R., 16205; 19 mm. 0,96 g, 16217.

76. Av. + IѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОЕВѠД 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + IѠ ВЛАД / ІСЛ.... + 2 c.p.
Ca mai sus; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţele egale.
AR 18 mm. 1,05 g, Tez. Silistra. A.R.P.R., 8922.

77. Av. + іѡ владіславъ воевѡд 2 c.p.
Ca mai sus; globulă la mijloc, pe linia ce despică scutul.
Rs. + іѡ влад / іслав + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 1,16 g, Tez. Silistra. A.R.P.R., 8925.

78. Av. + іѡ владіславъ воевѡда 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă pe linia ce despică scutul.
Rs. + іѡ вла / діслав + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
AR 20 mm. 1,25 g, A.R.P.R. B. St., 2280.

79. Av. + іѡ вла діславъ воечѡд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ вла / діслав + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 18 mm. 1,25 g, A.R.P.R., 16207; 19 mm. 1,05 g, Tez. Silistra, A.R.P.R., 8923.

80. Av. + іѡ вадіславъ воевѡд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ вла / діслав + c.p.e., c.l.i.
AR 20 mm. 1,08 g, A.R.P.R., 48969.

Seria IV-a
Sigle — /а

81. Av. + іѡ владіславь воезд 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce.
Rs. + іѡ вла / діслав + c.p.e., c.l.i.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce globulată pe partea inferioară; deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. Crucea de la finele legendei are braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei. În c. st. а [1].
AR 19 mm. Tez. Slatina, Const. Moisil, A.R.C.C. 1914, 3, nr. 16.

Seria a V-a
Sigle — а avînd deasupra o stea cu şase raze

82. Av. + іѡ ⁝ владіславъ воевѡд 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce.
Rs. + іѡ ⁝ вaді / славь в + 2 c.p.
Coif închis în profil spre st., deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. Crucea de la finele legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei.
În c. st. а avînd deasupra o stea în şase raze: ✳
AR 18 mm. 1,20 g, A.R.P.R., 16204.

83. Av. + іѡ владіславъ воевѡдас 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ѡ ⁝ вад / іславa + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief, iar crucea de la finele legendei cu braţele egale.
AR 19 mm. 1,20 g, Col. part.

[1] Descrierea monedei în textul citat lasă impresia că sigla de pe rs. e: а. În realitate, credem că e vorba de sigla а avînd deasupra o stea cu şase raze (a se vedea seria următoare).

84. Av. + іѡ : владиславъ оєвѡда 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ : вла / дислав + 2 c.p.
Ca mai sus, dar fără cruce pe coif, iar crucea de la sfîrşitul legendei cu braţul inferior prelungit pînă la aripa acvilei. În c. st. steaua aşezată astfel: ⚹
AR 20 mm. 1,18 g, Tez. Silistra. A.R.P.R., 8928.

85. Av. + іѡ владиславъ коєвѡд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ : вла / дислав + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce în relief; crucea de la sfîrşitul legendei cu braţele egale; în c. st. ⚹
AR 20 mm. 1,05 g, A.R.P.R. 2631.

86. Av. + іѡ владиславъ воєвѡд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ вла / дислав + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 19 mm. 1,10 g, A.R.P.R. B. St., 9282. (Pl. a III a, nr. 2).

87. Av. + іѡа : владиславь воєвд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ вл / адислаї + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce treflată incusă.
AR 20 mm. 1,18 g. Tez. Silistra. A.R.P.R., 8909.

88. Av. + іѡа : владисл въ воєвд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ вл / адислаꙋ + 2 c.p.
Ca mai sus; pe coif, cruce simplă incusă; în c. st. ⚹
AR 19 mm. 1,20 g, A.R.P.R., 16203.

89. Av. + іѡ : владиславъ воєвд 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + іѡ : вл / адислав + 2 c.p.
Ca mai sus.
AR 20 mm. 1,07 g, Tez. Silistra, A.R.P.R., 8910.

Seria a VI-a

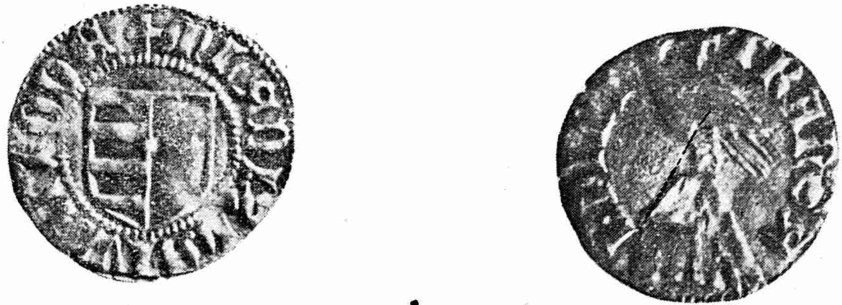
Sigle — /а avînd deasupra o stea cu opt raze

90. Av. + іѡ : владислав . . . . . 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce; globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + іѡ . . . / дислав 2 c.p.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce incusă pe partea inferioară, deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. În c. st. а avînd deasupra o stea cu opt raze.
AR 19 mm. Const. Moisil, A.R.C.C. (1913), 12, nr. 100.

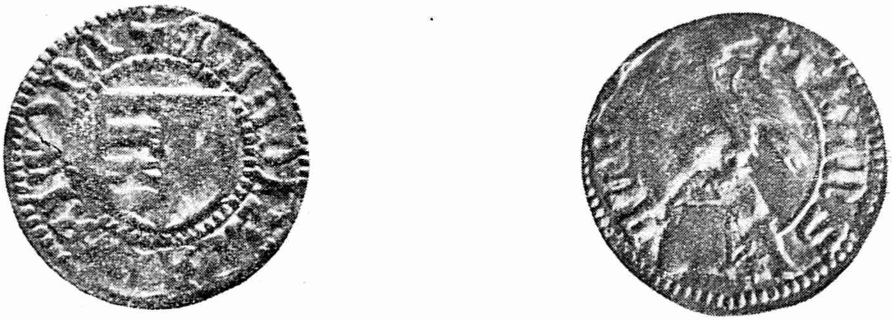
Seria a VII-a

Sigle — /а şi н legate, avînd deasupra o stea cu şase raze.

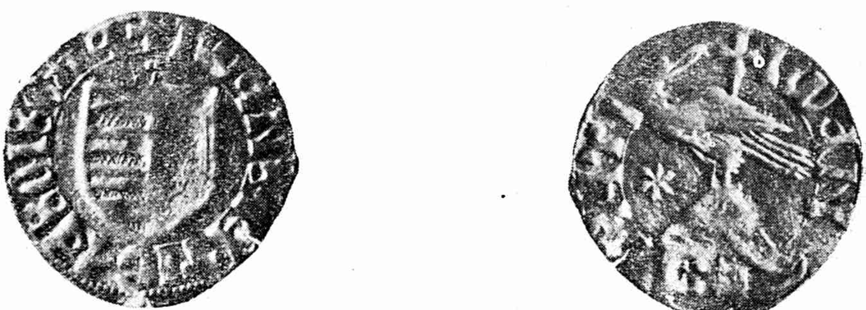
91. Av. + іѡ владиславъ воєвѡда 2 c.p.
Scut despicat, în primul două fascii, portocaliu şi argint, în al II-lea semiluna conturnată. Deasupra scutului o cruce. Globulă la mijloc pe linia ce despică scutul.
Rs. + іѡ влад / іслава + c.p.e., c.l.i.
Coif închis în profil spre st., cu o cruce în relief pe partea inferioară, deasupra lui, acvila ţinînd capul întors spre dr. şi aripile închise. În c. st. а şi н legate, avînd deasupra o stea cu şase raze: ⚹
AR 18,5 mm. 1,20 g, A.R.P.R., B.St., 9287. (Pl. a III-a, nr. 3).

1

2

3

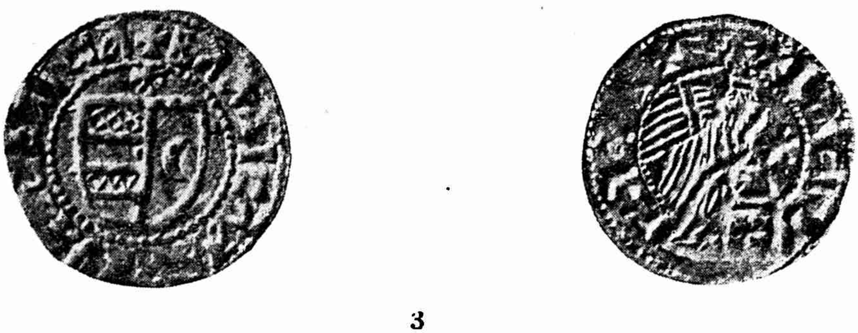
Pl. I. — Ducaţi de la Vladislav I, domnul Ţării Romîneşti (1364—1377). Monede emise în sistemul groşilor (mărite de circa două ori). Tipul comun.

1

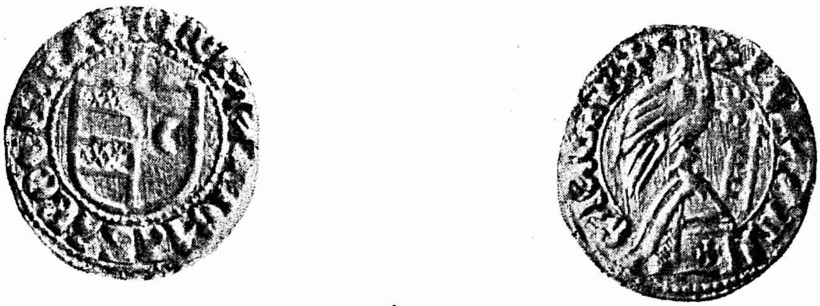

2

3

Pl. II. — Ducați de la Vladislav I, domnul Țării Romînești (1364—1377). Monede emise în sistemul groșilor (mărite de circa două ori). Tipul cu acvilă « conturnată ».

1

2

3

Pl. III. Ducaţi de la Vladislav I, domnul Ţării Romîneşti (1375—1377). Monede emise în sistemul groşilor (mărite de circa două ori). Tipul cu acvila « conturnată ».

92. Av. + ІѠ БЛАДІСЛАВЪ ВѠІВОДА 2 c.p.
Ca mai sus.
Rs. + ІѠ ВЛА / ДІСЛАВА + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus.
AR 20 mm. 1,06 g Const. Moisil, A.R.C.C. (1911), 18, nr. 7.

93. Av. + ІѠ ВЛАДІСЛАВЪ ВОІВѠДА·; 2 c.p.
Ca mai sus, fără globulă.
Rs. + ІѠ ВЛА / ДІСЛАВА + c.p.e., c.l.i.
Ca mai sus; în c. st. steaua aşezată astfel: ⚹
AR 18 mm. 1,10 g, Tez. Silistra, A.R.P.R., 8930.

ANEXA D

TABLOUL ABREVIAŢIILOR FOLOSITE ÎN CUPRINSUL LUCRĂRII

AE = bronz sau aramă
AR = argint
ARPR = Cabinetul numismatic al Acad. R.P.R.
ARPR-B. St. = Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R. — colecţia Băncii de stat.
AV = aur
Av. = avers
Bil. = billon
c. = cîmp
cf. = confer
c.l. = cerc liniar: c.l.e., c.l.i., cerc liniar exterior sau interior
c.p. = cerc perlat: c.p.e., c.p.i., cerc perlat exterior sau interior
col. part. = colecţie particulară
dr. = drept, dreapta
m. = monedă
M.I.A.B. = Muzeul de istorie şi arheologie al Bucureştilor
M.N.A. = Muzeul naţional de antichităţi
M.N.A.-St. G. = Muzeul naţional de antichităţi — colecţia St. Georges
Mz. = muzeu
P. = perforată
reg. = regiune
rn. = raion
rt. = ruptă
Rs = revers
st. = stîng, stînga

INDICAŢII BIBLIOGRAFICE

A.R.C C. = Creşterea colecţiilor Acad. Rom.
A.R.M.S.I. = Analele Acad. Rom. Memoriile Secţiunii istorice
B.S.N.R. = Buletinul Societăţii numismatice romîne
Cr.N.Arh. = Cronica numismatică şi arheologică

ПО ПОВОДУ СОСТАВЛЕНИЯ CORPUS РУМЫНСКИХ ФЕОДАЛЬНЫХ МОНЕТ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В настоящем сообщении автор ставит себе целью выявить необходимость редактирования corp 's румынских монет феодального периода и указывает также более соответствующие принципы и методы для осуществления этой работы.

В первой части доклада указывается, что, несмотря на развитие исторических изысканий, достигнутых в последнее время в Румынии, все же существует серьезный пробел в области распознавания монет различной чеканки в течение феодального периода в трех княжествах, в Валахии, Молдове и Трансильвании, а именно, отсутствие систематического corpus этих чеканок. Это обстоятельство создает серьезные затруд ения не только в установлении даты некоторых монет, но и в более обширном вопросе, касающемся ознакомления с социально-экономической жизнью румынского народа.

Во второй части проводится критический анализ ряда появившихся в других странах трудов, носящих характер corpus соответствующих монет, а также главных трудов такого же рода по румынской нумизматике.

Третья часть содержит анализ характера, который должен быть придан проектируемому corpus румынских монет феодального периода и изложение соответствующих методов для его составления. Указывается на то, что этот corpus должен представлять собой не простой каталог известных экземпляров, но в первую очередь, в нем должны заключаться исследования, касающиеся социально-экономической жизни вообще и истории обращения монет в частности, базирующиеся на основании изучения всей совокупности находящихся в распоряжении авторов исторических источников. Для классификации монет различной чеканки предлагается ряд критериев как общего характера, так и присущего монетам каждой провинции в отдельности.

Последняя часть доклада посвящена применению на примере вышеизложенных принципов. В приложении приводится схема списка монет Валахии, относительно которых дается в заключение целый ряд более подробных объяснений.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Таблица I. Дукаты Владислава I, господаря Валахии (1364—1377). Монеты, выпущенные в обращение монетной денежной системой грошей. Тип обыденный. Увеличено приблизительно в 2 раза.

Таблица II. Дукаты Владислава I, господаря Валахии (1364—1377). Монеты, выпущенные в обращение монетной денежной системой грошей. Тип с обведенным контуром орлом. Увеличено приблизительно в 2 раза.

Таблица III. Дукаты Владислава I господаря Валахии (1375—1377). Монеты, выпущенные в обращение монетной денежной системой грошей. Тип с обведенным конутром орлом. Увеличено приблизительно в 2 раза.

À PROPOS D'UN CORPUS DES MONNAIES FÉODALES ROUMAINES

(RÉSUMÉ)

La présente communication a pour but de mettre en évidence la nécessité de dresser un corpus des monnaies roumaines de l'époque féodale et d'indiquer en même temps les principes et méthodes considérés comme étant les plus adéquats pour la réalisation de ce travail.

La première partie de cet article montre que, par rapport au développement qu'ont atteint les recherches d'histoire dans notre pays durant ces dernières années, il existe encore une grave lacune dans nos connaissances relatives aux émissions monétaires féodales des trois provinces de Valachie, de Moldavie et de Transylvanie, à savoir l'absence d'un corpus systématique de ces émissions. Cette circonstance engendre de sérieuses difficultés non seulement en ce qui concerne la date de certaines monnaies, mais encore quant au problème plus vaste de la connaissance de la vie sociale et économique de notre peuple.

Dans la seconde partie de son étude, l'auteur examine critiquement toute une série de travaux parus à l'étranger qui ont le caractère d'un corpus des monnaies respectives, ainsi que les principaux travaux de numismatique roumaine de ce genre.

La troisième partie renferme une analyse du caractère qu'il convient d'imprimer à ce projet de corpus des monnaies féodales roumaines, ainsi que l'exposé des méthodes propres à sa réalisation. Il y est affirmé que ce corpus ne doit pas représenter un simple catalogue des pièces connues. Il doit renf rmer tout d'abord des recherches consacrées à la vie sociale et économique en général et à l'histoire du change monétaire en particulier, reposant sur l'examen de la totalité des sources historiques dont on dispose. En ce qui concerne le classement des émissions monétaires, l'auteur propose toute une série de critériums, soit d'ordre général, soit spécifiques aux monnaies d'une seule province.

La dernière partie de la communication es consacrée, à titre d'exemple, à l'application des principes exposés ci-dessus. On présente en annexe un schéma de corpus des monnaies valaques qui, pour terminer, font l'objet d'un grand nombre d'explications de détail.

EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — Ducats de Vladislav I, prince de Valachie (1364—1377). Monnaies émises selon le système des gros (grossies environ deux fois). Type courant.

Planche II. — Ducats de Vladislav I, prince de Valachie (1364—1377). Monnaies émises selon le système des gros (grossies environ deux fois). Type à l'aigle « contourné ».

Planche III. — Ducats de V adislav I, prince de Valachie (1364—1377). Monnaies émises selon le système des gros (grossies environ deux fois). Type à l'aigle « contourné ».

ÎNCEPUTURILE BĂNIEI DE CRAIOVA. PE MARGINEA UNUI DOCUMENT RECENT PUBLICAT

DE

ȘT. ȘTEFĂNESCU

În colecția *Documente privind istoria Romîniei* printre alte documente, publicate pentru prima oară, se află un document [1], care aducînd date noi despre boierii Craiovești lămurește, credem, printre altele, și problema dezbătută de unii istorici, dacă a fost sau nu un scaun bănesc la Strehaia.

Documentul necunoscut celor care s-au ocupat pînă acum de instituția băniei vine să confirme autenticitatea informațiilor tradiției istorice, clarificînd pasajul ce părea confuz din Letopisețul Cantacuzinesc referitor la banoveți și la mutarea reședinței acestora de la Turnu-Severin la Strehaia și mai apoi la Craiova [2].

Lămurirea acestui lucru, de detaliu s-ar părea, pe lîngă faptul că face evident fondul istoric al tradiției, dă posibilitatea să înțelegem, pe cu totul alte baze decît s-a făcut pînă acum, chipul în care a luat naștere marea bănie de la Craiova.

★

În cele ce urmează, folosindu-ne de știrile cuprinse în documentul la care ne referim, documentul din 17 mai 1589,încercăm să explicăm rosturile Craioveștilor la Strehaia, să dovedim baza reală a informației din cronică despre bănia de acolo, să arătăm cînd și cum a fost posibilă mutarea scaunului bănesc de la Strehaia la Craiova, cum a luat naștere marea bănie.

În general aceste probleme, legate de fapt între ele, au constituit și în trecut obiect de cercetare. Concluziile la care s-a ajuns diferă însă.

Alex. Lăpedatu [3], pornind de la documente din secolul al XVII-lea privind moșia Strehaia, presupunea stăpînirea acesteia, în secolul al XVI-lea precum și în secolul al XV-lea, de Craiovești. « E de admis — observa Alexandru Lăpedatu — că în secolul al XV-lea, înainte de a se așeza la Craiova, Craioveștii să fi rezidat la Strehaia. Cum însă acești Craiovești nu sînt alții decît « Banoveții » tradiției cronicii, acei despre care se știa că « multă vreme tot ei au obläduit (ca bani) acea parte de loc (Oltenia), s-a admis și s-a crezut în urmă că în vremea stăruinței lor la Strehaia, acolo a trebuit să fi fost și scaunul Băniei [4] ».

---

1 *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. V, nr. 420, p. 402.
2 « Magazinul istoric », IV, p. 231.
3 Alex. Lăpedatu, *Episcopia Strehaii și tradiția scaunului bănesc de acolo*, București, 1906.
4 *Ibidem*, p. 29.

Fără a se pronunța deci că a existat o bănie la Strehaia, Alex. Lăpedatu găsea, așadar, în prezența Craioveștilor ca prop ietari în acele locuri, explicația tradiției păstrată în cronică despre Strehaia ca reședință a celui de-al doilea scaun al băniei.

I. Minea, dimpotrivă, admitea posibilitatea unei reședințe bănești la Strehaia, ce va fi fost aici în domnia lui Mircea cel Bătrîn și a urmașilor săi, în vremurile cînd Severinul era în mîini străine, nega însă stăpînirea Strehaiei de către Craiovești. « În afară de mărturii din secolul al XVII-lea, spunea el, care arată că moșia Strehaia, Radu Șerban o avea după mama sa, nu putem prin nimic preciza că Neagoe de la Craiova sau descendenții săi, au stăpînit moșia Strehaia. Cînd Craioveștii ajung bani reședința lor era la Craiova »[1].

N. Iorga, contrar celor susținute de I. Minea, considera că boierii Craiovești nu stăteau la Craiova ca bani, ci, după datină în Strehaia, unde biserica poartă pe zidurile ei ca și Bistrița vîlceană, fundația lor de căpetenie, chipurile membrilor familiei lor, Barbul, banul prin excelență, Pîrvul, însemnat ca vornic și alt frate vornic, Danciu[2].

Insuficiența datelor documentare a făcut, așadar, să nu existe o unitate de vedere asupra felului de a interpreta tradiția istorică privitoare la Strehaia. Informațiile noi pe care ni le procură documentul amintit (doc. din 17 mai 1589) fac să reluăm această problemă, permit formularea unui nou punct de vedere asupra originilor băniei de Craiova. În acest sens trebuie reținut ca un fapt important pentru problema pusă în discuție știrea nouă pe care ne-o procură documentul din 17 mai 1589 despre Neagoe de la Craiova, tatăl Craioveștilor, boieri al căror rol în viața politică a Țării Romînești a fost subliniat cu alt prilej[3].

Pentru prima oară aflăm acum că Neagoe de la Craiova a fost ban, că trăia încă pe vremea lui Vlad Călugărul și că a stăpînit moșia Strehaia. Averile celor patru frați, Barbul ban, Pîrvul vornic, Danciul comis și Radul postelnic — se spune în documentul mai sus citat — le-au fost împărțite și alese de tatăl lor, jupan Neagoe ban Străhăianul din zilele răposatului Vlad voievod Călugărul »[4].

Această știre, care precizează dregătoria pe care o deținea Neagoe de la Craiova în domnia lui Vlad Călugărul, completează datele, mai mult sau mai puțin cunoscute, în legătură cu treptele pe care le urcă boierul oltean în ierarhia administrativă a Țării Romînești. Se poate stabili acum cariera lui, cu momentele ei principale.

Din inscripția de pe piatra de mormînt a lui Vladislav Dan (Vladislav II) de la mănăstirea Dealului, săpată de Craiovești în timpul domniei lui Neagoe Basarab, rezultă că pe vremea lui Vladislav voievod, Neagoe de la Craiova a *fost ridicat în rîndul vlastelinilor*. În inscripție se spune :

+прѣстави сѧ їѡ влъдиславь воевос воеводь в лѣт ҂ѕцѯг м<е>с<е>ца авгꙋс<т> кв дънь. И сътвори ди камень въ дъни їѡ нѣгое воевода: сътвори барбꙋл бань и пръвꙋл дворник и съ братїам их, с<и>нови нѣгое кражвски,... понеже и власъдислав воевода и подигнꙋл вла:тели[5].

Trebuie amintit că toți cei care au citit inscripția sau au folosit textul ei au tradus cuvintele « подигнꙋл властели » « cu i-a făcut boieri »[6]. « подигнꙋл властели » înseamnă însă nu

[1] I. Minea, *Bănia de la Strehaia*, în « Cercetări istorice », an. II, p. 259—260.

[2] N. Iorga, *Orașele oltene și mai ales Craiova pe pragul vremilor nouă, 1760—1831*, în « Arh. Olteniei », IV, p. 286.

[3] Șt. Ștefănescu, *Rolul boierilor Craiovești în subjugarea Țării Romînești de către Turci*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1954, partea I, p. 697—718.

[4] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. V, p. 403.

[5] În traducere: + a răposat Io Vladislav voievod, în anul 6963 (1455), luna august a 22-a zi. Și s-a făcut această piatră în zilele lui Io Neagoe voievod: au făcut-o Barbul banul și Pîrvul vornicul și cu frații lor, fiii lui Neagoe de la Craiova, pentru că și Vladislav i-a ridicat vlasteli.

[6] Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-romîne cu privire la relațiile Țării Romînești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI.*, Buc., 1905, p. 325; N. Iorga, *Inscripțiile din biseri-*

« i-a făcut boieri » ci « i-a ridicat vlasteli ». Din aceste cuvinte, referindu-se în general la neamul Craioveștilor, trebuie înțeles că situația acestora de vlastelini se datorește ridicării pe această treaptă ierarhică a lui Neagoe de la Craiova; pe vremea lui Vladislav al II-lea, chiar cel mai în vîrstă dintre fiii acestuia, Barbul, va fi fost destul de mic pentru a deveni vlastelin [1].

« Ridicarea » lui Neagoe de la Craiova ca vlastelin presupune însă că anterior acestui fapt el era deja boier, stăpînitor de sate. În această calitate, de boier, se va fi distins prin « credincioasă slujbă » față de Vladislav voievod pentru a fi dăruit de acesta cu noi sate și moșii, printre care poate și cu Craiova [2] și trecut în rîndul « vlastelinilor », a marilor boieri apropiați domnului.

Deși în vremea în care e săpată inscripția, termenul « vlastelin » are și înțelesul de dregător, este vădit că în inscripție el e folosit cu înțelesul vechi, cel de mare boier. Altfel nu s-ar putea explica: *a)* faptul că Barbu și Pîrvu au fost și ei, așadar prin moștenire, ridicați vlasteli de Vladislav-Dan (știut fiind că dregătoriile nu se moșteneau atunci); *b)* Neagoe de la Craiova figurează mai tîrziu, în domnia lui Basarab Laiotă, în sfatul domnesc printre boierii fără dregătorie, deci printre marii boieri [3].

Trecerea lui Neagoe de la Craiova din rîndul marilor boieri, fără dregătorie, în rîndul boierilor cu dregătorii a avut loc, prin urmare, după domnia lui Basarab Laiotă, foarte probabil în domnia lui Basarab Țepeluș. În domnia acestuia (1477—1482), el va fi ajuns ban.

Ce anume va fi determinat trecerea lui Neagoe de la Craiova, de la boieria fără dregătorie la starea de ban, știrile nu ne-o arată. Avem însă posibilitatea să o deducem. În acest sens nu numai că nu trebuie neglijat — așa cum îndeobște s-a făcut — ci dimpotrivă trebuie ținut seama de întregul proces istoric ce a avut loc în Țara Romînească, începînd cu a doua jumătate a secolului al XV-lea, vizibil mai ales spre sfîrșitul acestui secol și de condițiile în care se desfășoară acest proces.

Este vorba de un proces general de dezvoltare a forțelor de producție, de transformare a rentei feudale (renta în bani începe să joace un rol deosebit), de dezvoltare a pieței interne. Aceste transformări, care au loc în structura statului feudal, au creat condițiile luptei pentru centralizarea statului [4].

Domnia încearcă tot mai mult, pe de o parte, să îngrădească puterea marilor feudali, pe de altă parte, caută, în anumite cazuri, să-și apropie parte din marii feudali, transformîndu-i în dregători domnești, în reprezentanți deci ai puterii publice [5].

Domnia lui Basarab Țepeluș oglindește această politică a puterii centrale, cunoscută de altfel în toată Europa în vremea respectivă.

În cadrul măsurilor luate de Basarab Țepeluș, menite să servească scopurilor sale politice, luptei pentru centralizarea statului, a fost desigur și transformarea lui Neagoe de la Craiova din boier mare fără dregătorie în situația de ban. Prin aceasta Basarab Țepeluș făcea dintr-un element puternic de descentralizare un asociat în lupta pe care o purta, folosindu-se de forța marelui boier oltean ca de un mijloc material puternic, venit să contribuie la succesul luptei pe care domnul o întreprindea. Apropierea lui Basarab Țepeluș de Neagoe de la Craiova se manifestă și prin prezența fiilor acestuia din urmă în divan, după cum reiese din ultimul document emis de la Basarab Țepeluș [6].

---

cile Romîniei, Buc., 1905, p. 100. Cu acest sens au fost folosite și de I. C. Filitti, *Banatul Olteniei și Craioveștii*, extras din « Arh. Olteniei », p. 27.

[1] Cf. I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 27.

[2] *Ibidem* p. 257.

[3] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV și XV, p. 153, 155.

[4] B. Cîmpina, *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Romînească*, extras din *Lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950*, Ed. Acad. R.P.R., București, 1951, p. 1602—1633.

[5] Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 699.

[6] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV și XV, p. 173.

Apropierea de care este vorba va fi fost destul de puternică pentru a crea impresia unor legături de natură intimă pe care le-ar fi avut Ţepeluş cu o Craiovească, Neaga, soţia lui Pîrvu vornic. Înşelat de aparenţe, I. C. Filitti, care a dedicat studii speciale Craioveştilor, explica ridicarea lor pe arena vieţii politice a Ţării Romîneşti, ca fiind determinată tocmai de relaţiile dintre Neaga şi Ţepeluş [1].

Faptele istorice nu pot fi explicate însă prin aparenţe, prin prisma fenomenelor care licăresc la suprafaţă ; trebuie căutate cauzele adînci care determină aceste fapte, care determină mersul evenimentelor.

Poziţia lui Ţepeluş faţă de Craioveşti este urmarea firească nu a relaţiilor Neagăi cu Basarab Ţepeluş, ci a politicii domneşti, politică determinată de transformările social-politice amintite.

Numindu-l ban, Basarab Ţepeluş i-a încredinţat lui Neagoe de la Craiova un teritoriu, o unitate administrativă, o bănie, unde avea să menţină ordinea, să strîngă birul şi dările în natură, să supravegheze executarea poruncilor domnului, să realizeze constrîngerea extraeconomică faţă de posesorii de pe teritoriul încredinţat lui spre administrare, să apere acest teritoriu contra atacurilor dinafară. Ca funcţionar domnesc, el avea drept de judecată, putea hotărnici moşii sau părţi de moşii, îi reveneau veniturile ce decurgeau din drepturile pe care le deţinea.

Se înţelege că nu oricine putea să ajungă ban. Dregătoria de ban nu putea să se încredinţeze decît celui ce avea posibilitatea să asigure în mod real îndeplinirea obligaţiilor care-i reveneau în această calitate. Aceste obligaţii implicau forţe de care nu toţi boierii dispuneau. Aşa se explică acordarea acestei dregătorii numai marilor boieri. Cazul lui Neagoe de la Craiova, ca de altfel şi cel similar al lui Dimitrie Ghizdavăţ [2] confirmă aceasta.

Analiza titulaturii pe care o are Neagoe de la Craiova în documentul din 17 mai 1589 permite să considerăm că bănia încredinţată lui a fost cea de Strehaia. În calitate de boier mare fără dregătorie i s-a spus părintelui Craioveştilor « jupan Neagoe de la Craiova », arătînd prin aceasta moşia de bază pe care o deţinea. În momentul în care el apare cu o dregătorie — chiar dacă e vorba de un document de mai tîrziu, cum e în cazul nostru — e normal, credem, să se specifice nu atît moşia cît mai ales dregătoria deţinută. Considerăm aşadar că « Străhăianul » din documentul citat desemnează în primul rînd dregătoria; titulatura întreagă din document « jupan Neagoe ban Străhăianul » însemnînd mai întîi, jupan Neagoe ban de Strehaia.

În sprijinul acestui argument, ce face dovada existenţei unei bănii de Strehaia, adăugăm pe lîngă tradiţia istoriei păstrată în cea mai veche cronică a ţării şi o altă ştire, e drept indirectă, nu lipsită însă de interes. Ne referim la inscripţia comemorativă a înfiinţării episcopiei de Strehaia la 1673, care vine să arate că înainte de a fi la Rîmnic a existat la Strehaia un scaun episcopal. Cum în practica lucrurilor este ca acolo unde stă şeful stăpînirii politice să stea şi cel al conducerii bisericii însemnează că în perioada în care a fost reşedinţa banilor la Strehaia, tot aici a fost şi sediul unei episcopii.

Pentru detaliile pe care le cuprinde, importante şi pentru alt aspect al problemei pe care o studiem, reproducem această inscripţie. Ea a fost făcută la 1673 la mănăstirea Strehaia « pă zid în ceardac, la chiliile arhiereşti » şi nu mai există astăzi ne mai fiind « nici chiliile arhiereşti ». A fost însă copiată de egumenul Teodosie, din porunca părintelui Varlaam, la 1759, în pomelnicul ctitoricesc ce a făcut în acel an mănăstirii Strehaia. În ea se spune:

---

[1] I. C. Filitti, *Banatul Olteniei şi Craioveştii*, în « Arh. Olteniei », XI, p. 153—154; afirmaţia similară şi în *Craioveştii şi rolul lor politic*, în « Arh. Olteniei », XIV, p. 5.

[2] Dimitrie Ghizdavăţ figurează în sfatul domnesc în 1482 şi 1485 printre marii boieri, printre boierii fără dregătorii (*Doc. privind istoria Rom.*, B. sec. XIII, XIV şi XV, p. 173, 182). În 1486 îl aflăm pe D. Ghizdavăţ ca ban (*Ibidem*, p. 184).

« Această sfîntă mănăstire Strehaia, ce au fost mai înainte vreme episcopie, unde să cinsteşte şi să prăznueşte hramul sfintei de viaţă făcătoarei şi nedespărţitei Troiţă — fost-au zidită din temelia ei de prea bunul creştin răposatul domn Io Matei Basarab voievod, şi au închinat-o lui dumnezeu a fi mănăstire de sfinţi părinţi călugări. Iar după mulţi ani ai pristăvirii sale, cînd a fost în zilele bunului creştin şi luminatului domn Eu Grigorie voievod, în domnia mării sale, la anul 1673, socotitu-s-au dimpreună cu toţi cinstiţii sfetnicii mării sale şi au tocmit şi au aşezat această sfîntă mănăstire a fi episcopie a Ţării Romîneşti, *pentru că mai dinainte vreme au fost iarăşi episcopie aci, ci fiind surpată mult de puterea varvarilor s-au mutat scaunul la Rimnic,* iar această parte de loc au fost rămasă străină despre învăţătura credinţii şi după păstorul ei cel adevărat »[1].

Partea finală din inscripţie fiind legată de problema pusă în discuţie, insistăm puţin asupra ei. Ea atestă existenţa unei episcopii de Strehaia « mai dinainte vreme ». Se înţelege că trebuie să precizăm cînd anume va fi fost sediul episcopiei la Strehaia— pentru a arăta că în aceeaşi vreme va fi fost acolo şi un scaun bănesc.

În *Viaţa şi traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului* găsim ştirea că pe vremea lui Radu cel Mare, Nifon « hirotoni şi doi episcopi şi le deade şi eparhie hotărît care cît va birui »[2].

Numele episcopilor şi al episcopiilor nu sînt însemnate, dar nu poate fi vorba decît de eparhiile Rîmnic şi Buzău[3].

Organizarea bisericii Ţării Romîneşti, stabilirea episcopiilor şi a reşedinţei acestora nu a putut avea loc decît după 1504, cînd Radu cel Mare s-a dus la Constantinopol[4], cu care prilej a cunoscut şi adus în ţară pe Nifon.

Precizînd aşadar că nu poate fi vorba de o episcopie de Rîmnic înainte de 1504, folosind ştirea din inscripţie, care arată că înainte de a fi la Rîmnic sediul acestei episcopii a fost la Strehaia, putem spune că numai înainte de 1504 poate fi vorba de o episcopie de Strehaia. Aceste argumente pe care ni le procură izvoarele, care se completează unul pe altul, ne îndreptăţesc să tragem concluzia că în intervalul dintre desfiinţarea mitropoliei de Severin şi data cînd avem menţionată o episcopie de Rîmnic (1504), în vremurile în care Severinul era în mîini străine, a existat la Strehaia o reşedinţă episcopală, că tot în această vreme a existat acolo şi o reşedinţă politică, un scaun bănesc. Din documentul din 1589 am putut desprinde că o parte din timp, la Strehaia, au rezidat ca bani Craioveştii, în persoana lui Neagoe de la Craiova, tatăl lor.

Numit de Basarab Ţepeluş în această calitate, prezenţa lui Neagoe de la Craiova ca ban în regiunea Strehaia era reclamată fără îndoială şi de evenimentele externe care se desfăşurau în bună parte în ţinutul respectiv. În luptele contra turcilor, care ameninţau tot mai mult părţile de vest ale ţării — lupte în care se distinge unul dintre cei mai buni căpitani de oşti ai regatului maghiar, Pavel Chinezu, ban de Severin şi comite de Timişoara, era necesară, credem, antrenarea unor forţe locale, interesate în aceste lupte. Puterea de care dispunea Neagoe de la Craiova făcea să se apeleze la el, într-un moment cînd conjunctura politică externă era extrem de critică[5], ca la un element capabil să constituie un sprijin în aceste lupte. Apro-

[1] Acad. R.P.R., ms. 2148, f. 2—3, publicat şi de Al. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 8—9.

[2] Ediţia Tit Simedrea, Buc., 1937, p. 9; ediţia V. Grecu, Buc., 1944, p. 83.

[3] D. Fotino, *Istoria Daciei*, 1859, vol. II, p. 36; Gh. Şincai, *Cronica romînilor*, 1886, II, p. 146; *Sfînta episcopie a eparhiei Rîmnicului, Noul Severin în trecut şi acum*, Buc., 1906, p. 14; Diac. Dr. Nic. M. Popescu, *Nifon II patriarhul Constantinopolului*, An. Acad. Rom. S. II, t. XXXVI, n. 4, 1914, p. 783.

[4] În 1504 Radu cel Mare scria braşovenilor că s-a întors sănătos de la Poartă (Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul . . . , în sec. XV—XVI, 1413—1508*), Bucureşti, 1905, I, p. 218; N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. XLII; Diacon Dr. Nic. Popescu, *op. cit.*, p. 782.

[5] Foarte probabil după evenimentele din 1479 — cînd Severinul este devastat de turci.

pierea lui Basarab Ţepeluş de Neagoe de la Craiova apare clar ca fiind determinată de necesităţile politicii, atît interne cît şi externe, pe care o ducea Basarab Ţepeluş. Apropierea lui Ţepeluş de Neagoe de la Craiova, politica pe care acesta din urmă o va fi dus în calitate de ban în regiunea Mehedinţului pare să fi stîrnit nemulţumiri în rîndurile micii boierimi locale; fapt este că în momentul în care Basarab Ţepeluş înfrînt în lupta cu Vlad Călugărul se refugiază în aceste părţi, « mehedinţenii » găsesc prilej să-l omoare la Glogova [1].

Cu acest prim rezultat cîştigat şi anume că Neagoe de la Craiova a rezidat ca ban la Strehaia, că deci, Craioveştii, viitorii mari bani, descind dintr-un ban cu reşedinţa la Strehaia, trecem la a doua problemă pe care ne-am propus-o a o lua în discuţie: Craioveştii ca proprietari ai Strehaiei.

În legătură cu această chestiune merită a ne opri atenţia asupra documentului din 23 aprilie 1486 [2], care marchează un moment deosebit în studiul băniei şi care pare a ne lămuri chipul în care Strehaia a ajuns o moşie a lui Neagoe de la Craiova. În documentul de care este vorba se arată că domnul Vlad Călugărul, care judecă un proces între două cete de proprietari în devălmăşie aparţinînd satului Obîrşia de la Bratilov, a lăsat « ţinutul » (дръжава) în care se află satul respectiv « în cinste... preacinstiţilor boieri ai domniei mele, jupan Dimitrie Ghizdavăţ şi jupan Detco bani ». În virtutea situaţiei care li se creează prin darea « în cinste » a acelui « ţinut » ei, banii « ţinutului » respectiv urmează a lua celui care nu se va supune hotărîrii domneşti « hatalm şi ocina sa ». Cum aplicarea hotărîrii domneşti reiese a se fi făcut nu în folosul domniei ci a banilor respectivi, însemnează că aceştia deveneau un fel de proprietari sub formă suzerană ai ţinutului respectiv.

Cu Neagoe de la Craiova se va fi întîmplat acelaşi lucru. Întocmai ca şi lui Dimitrie Ghizdavăţ şi Detco bani, i s-a încredinţat şi lui în schimbul serviciilor şi contribuţiilor personale « acel loc » (bănia de la Strehaia) « în cinste », putînd să aplice în « acel ţinut » gloabe amenzi şi să confişte ocine în folosul său. Neagoe de la Craiova reuşeşte însă să-şi transforme proprietatea de natură suzerană asupra Strehaiei într-o proprietate utilă. El devenea astfel din reprezentant al statului în acele părţi, un feudal local. În urma acestui proces se va fi schimbat şi înţelesul termenului « Strehăianul ». De unde la început desemna dregătoria ajunge acum a desemna atît dregătoria cît şi moşia.

Transformînd Strehaia în proprietatea sa, Neagoe de la Craiova o lasă moştenire fiilor săi. Potrivit împărţelii averilor sale, făcută chiar de el, Strehaia revenea lui Radu postelnic [3] De la acesta, printr-o strănepoată a lui, Maria, mama lui Radu Şerban, Strehaia ajunge în stăpînirea lui Radu Şerban [4], iar mai tîrziu prin cumpărare în aceea a lui Matei Basarab [5], care reface şi aici, ca şi în alte locuri, ctitoria « moşilor domniei » lui, mănăstirea Strehaia, înzestrînd-o cu proprietăţi [6].

Prin dăruiri, cumpărări şi cotropiri de sate, Neagoe de la Craiova ajunge unul din marii feudali ai timpului. Numai lui Radu postelnic, unul din cei patru fii ai săi, el îi lasă moştenire 22 de sate [7].

Folosindu-se de puterea social-economică dată de considerabila sa avere, el reuşeşte să-şi transmită, într-un moment de slăbire a puterii centrale, marcat de domnia lui Vlad Călugărul, dregătoria de ban fiului mai mare, lui Barbu. Acest lucru nu apare ca o chestiune de drept (de jure), ci ca una de fapt (de facto). Cu timpul bănia ajunge o dregătorie de

---

[1] Gr. Tocilescu, *534 documente slavo-romîne din Ţara Romînească şi Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, Buc., 1931, p. 147.
[2] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV şi XV, p. 184.
[3] *Ibidem*, B. XVI, vol. V, p. 403.
[4] *Ibidem*, B. XVII, vol. I, p. 18.
[5] Acad. R.P.R., ms. rom. 500, f. 7—8, Condica m-rii Strehaia; Cf. Al. Lăpedatu, *op. cit.*, p. 19—21.
[6] *Ibidem*.
[7] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XVI, vol. V, p. 403.

familie a Craioveştilor, făcînd ca prin aceasta puterea lor să crească şi mai mult şi pentru o bună perioadă de timp (1492—1539), ei să imprime Ţării Romîneşti propria lor linie politică.

★

În explicarea mutării scaunului bănesc de la Strehaia la Craiova trebuie să ţinem seama de o serie de factori. În primul rînd, credem, că un rol deosebit l-a jucat progresul economic, pe care-l cunoaşte Ţara Romînească spre sfîrşitul secolului al XV-lea în urma căruia Craiova, moşia principală a Craioveştilor, datorită aşezării sale geografice, situată fiind la locul de întîlnire a drumurilor care vin dinspre pasurile munţilor, vadurile Dunării şi ale Oltului, a cîştigat în importanţă. Acest lucru a contribuit, în mare măsură, la mutarea reşedinţei băneşti de pe o moşie a Craioveştilor « Strehaia », pe altă moşie a lor « Craiova ».

Această schimbare de reşedinţă a banilor pare să fi avut loc într-un moment în care regiunea Strehaia cunoaşte tot mai frecvente încălcări din partea turcilor, care reuşesc să cotropească fîşii din pămîntul ţării, în regiunea respectivă. Izvoarele dau date în acest sens. În inscripţia amintită din 1673, reiese că episcopia de Strehaia « *a fost surpată mult de puterea varvarilor* », lucru care a dus « *la mutarea scaunului ei la Rîmnic* ».

Un document de la Vlad Călugărul permite să deducem că încă înainte de septembrie 1491 s-a pustiit reşedinţa băniei şi a episcopiei de Strehaia. În 1491 septembrie 3, Vlad Călugărul, întărind mănăstirii Tismana satele ei, arată că face aceasta numai pentru satele « ce se vor găsi sub stăpînirea domniei mele în Ţara Romînească », motivînd că « ce au luat turcii sau ungurii, iar domnia mea nu avem ce face »[1]. La data respectivă (1491) foarte probabil că nu mai exista la Strehaia nici sediul băniei şi nici al episcopiei, el se va fi « pustiit » anterior acestei date.

După această dată, în timp ce episcopia a rămas probabil « surpată » şi fără reşedinţă pînă în vremea lui Nifon (1504), boierii Craioveşti obţin din partea lui Vlad Călugărul înfiinţarea unei bănii pe o altă moşie a lor (dată fiind părăsirea celei de la Strehaia). După 1491 îl aflăm în sfatul domnesc, ca ban, pe Barbu, care-şi spune cînd Barbu ban cînd Barbu Cralevski.

Este probabil că timp de circa zece ani, bănia de la Craiova a funcţionat cu rang egal faţă de celelalte bănii.

Dezvoltarea schimbului, precum şi ameninţarea externă a atacurilor turcilor a dus la lichidarea izolării unităţilor politico-teritoriale de tipul băniilor, la o centralizare în cadrul Olteniei, care-şi găseşte expresia pe plan instituţional în crearea marii bănii.

Transformarea unei bănii teritoriale (a băniei de Craiova) în mare bănie, a avut loc în timpul domniei lui Radu cel Mare[2], domn care duce o politică consecventă pe linia centralizării statului.

Crearea marii bănii nu poate fi explicată aşa cum încerca să arate I. C. Filitti[3], ca fiind rezultatul « relaţiilor de o moralitate îndoielnică pe care le-ar fi avut o soră a Neagăi, soţia lui Pîrvu Craiovescu, cu Radu cel Mare »; ea a fost determinată de un complex de factori în care cel economico-politic nu trebuie neglijat.

Înfiinţînd dregătoria de mare ban, Radu cel Mare subordona pe banii de Mehedinţi, Tismana etc. faţă de Craioveşti. Această măsură se încadra în politica domnească de organi-

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV şi XV, p. 208.

[2] Primul document original în care găsim pe Barbu purtînd titlul de mare ban este din 21 ianuarie 1500 (*Documente privind istoria Romîniei*, B. XIII, XIV, XV şi XV, p. 266). O dovadă indirectă a reorganizării instituţiei băniei în domnia lui Radu cel Mare o constituie şi prezenţa, pentru prima oară în domnia lui Radu cel Mare, a banilor şi slugilor băneşti în formulă stereotipă, prin care se interzice dregătorilor domniei să pătrundă în satele, care se bucurau de imunitate.

[3] I. C. Filitti, *Craioveştii şi rolul lor politic*, în « Arhivele Olteniei », XIV, p. 5.

zare administrativă a Olteniei, politică ce se poate urmări şi în preocuparea domniei de a nu lăsa pe episcopi să depindă de Craioveşti (situaţie inevitabilă atît timp cît episcopul îşi avusese reşedinţa pe o moşie aparţinînd Craioveştilor).

Fixînd sediul episcopiei la Rîmnic, şi nu la Craiova, supunînd această episcopie jurisdicţiei mitropoliei de Tîrgovişte, Radu cel Mare înlătura dependenţa episcopiei de Craioveşti, încerca să împiedice tendinţa de independenţă a Craioveştilor. Tendinţa de independenţă a marilor boieri olteni se va manifesta însă puternic după moartea lui Radu cel Mare, fiind obiectul conflictelor dintre ei şi domnie, conflicte ce vor avea ca rezultat victoria vremelnică a Craioveştilor, care reuşesc chiar, prin Neagoe Basarab, să deţină tronul Ţării Romîneşti.

НАЧАЛА КРАЙОВСКОГО НАМЕСТНИЧЕСТВА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

На основании документа от 17 мая 1589 г., незнакомого буржуазным историографам, и подтверждения находящихся в нем сведений из летописей и надписей, разъясняется весьма спорный в румынской историографии вопрос о существовании наместничества в Стрехайе и об основании великого наместничества в Крайове.

Оба наместничества находятся в тесной связи с боярским родом Крайовеску, одним из самых крупных феодальных родов того времени. Достигши высокого звания наместника, Нягое, глава семьи Крайовеску, превращает Стрехайю в свое владение. Путем покупок и, в особенности, путем захватов сел и вотчин, Нягое становится крупным феодалом и как ему, так и его потомкам (между 1492 и 1539 гг.), удается добиться того, чтобы политика Валахии носила отпечаток их собственной политической линии.

Наместничество Стрехайя существовало во время правлений Цепелуша и Влада Монаха. Великое наместничество возникло путем превращения территориального наместничества (Крайовского наместничества) в феодальное владение Раду Великого.

LES DÉBUTS DU BANAT DE CRAIOVA

(RÉSUMÉ)

Un document du 17 mai 1589, inconnu de l'historiographie bourgeoise et corroboré par les informations fournies par les chroniques et inscriptions, éclaire un problème souvent débattu par l'historiographie roumaine, celui de l'existence du banat de Strehaia et de la création du grand banat de Craiova.

Les deux banats ont des liens étroits avec les boyards de Craiova, qui appartiennent aux plus grands féodaux du temps. Investi des fonctions de ban, Neagoe, le père des Craiovescu, fait de Strehaia son propre domaine. En achetant, et surtout en accaparant, villages et terres, il devint un grand féodal. Celui-ci aussi bien que ses descendants réussirent à imposer à la Valachie (entre 1492 et 1539) leurs vues politiques.

Le banat de Strehaia embrassait les domaines des princes Ţepeluş et Vlad le Moine. Le grand banat prend naissance par transformation d'un banat territorial (le banat de Craiova), sous le règne de Radu le Grand.

EPIGRAME FUNERARE GRECEŞTI ÎN EPOCA FANARIOTĂ

DE

ALEXANDRU ELIAN

Într-o comunicare ţinută în 1937, la Academia Romînă, Nicolae Iorga reproducea, de pe un caiet scris în prima jumătate a secolului trecut, în originalul elin, însoţindu-le de traducere şi de un comentariu istoric, ceea ce el numea: zece inscripţii de mormînt ale Mavrocordaţilor [1]. Nici una nu era necunoscută [2]; cîtorva le lipsise doar, pînă atunci, traducerea romînească. Publicaţia lui N. Iorga, rămasă, după cîte ştim, printre cele din urmă de acest fel în literatura noastră de specialitate, ridică o problemă care nu e lipsită de interes în momentul în care se pregăteşte alcătuirea şi publicarea unui *Corpus* al inscripţiilor de pe cuprinsul ţării.

E evident că viitoarea culegere nu va trebui să se mărginească numai la inscripţiile azi existente. Urmîndu-se exemplul epigrafiei clasice, vor trebui folosite între altele şi colecţiile mai noi sau mai vechi de copii de pe inscripţii, aşa-zisele *apographa*, care salvează de la uitare piese dispărute sau grav mutilate de pe urma vicisitudinilor istoriei. O parte din inscripţiile funerare ale Mavrocordaţilor, de pildă, ni se păstrează doar în asemenea copii, de unde au fost extrase şi publicate de diferiţii lor editori. Ne putem întreba numai, dacă *toate* textele care ni se dau sub acest nume au figurat realmente pe pietrele tombale sau dacă, printre ele, nu se găsesc, mai ales cînd e vorba de versificaţii, şi epigrame funerare — ἐπιτύμβια, după termenul grecesc consacrat — care uneori au caracterul unor sarbede exerciţii de metrică pe teme relativ banale, alteori cuprind date de real interes biografic sau genealogic, dar şi într-un caz şi în celălalt erau sortite doar lecturii amatorilor de reto-

---

[1] N. Iorga, *Zece inscripţii de mormînt ale Mavrocordaţilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sec. ist. seria III, t. 20, 1938, p. 1—9.

[2] Toate fuseseră publicate de Emile Legrand în două din lucrările sale privind pe Mavrocordaţi şi anume: *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople et autres documents concernant cette famille publiés par Emile Legrand*, Paris, 1886, p. 23—31 şi p. XII, în total 20 de piese şi în *Généalogie des Mavrocordato de Constantinople rédigée d'après des documents inédits par Emile Legrand*, Paris, 1900, p. 31—40, unde se publică 21 de piese. Majoritatea epitafelor sînt editate de pe un manuscris pe pergament, aparţinînd principelui George Mavrocordat. Epitaful lui Toma Mavrocordat, redat într-o formă trunchiată de N. Iorga, *op. cit.*, p. 4, nr. 4, e publicat de E. Legrand, *Généalogie des Mavrocordato* ... Paris, 1900, p. 32—33, în forma sa completă (cu 2 versuri în plus), tot de pe o copie manuscrisă şi anume de pe un codice fost în biblioteca Seminarului Socola — Iaşi, cuprinzînd Κάτωνος Ῥωμαίου γνῶμαι παραινετικαὶ δίστυχοι, cf. E. Legrand. *loc. cit.*, p. 6 şi A. D. Xenopol şi C. Erbiceanu, *Serbarea Şcolară de la Iaşi*, Iaşi, 1885, p. 352. Se constată că textele date de Legrand în 1900 sînt mai numeroase şi mai sigure decît cele publicate de Iorga pentru Mavrocordaţii decedaţi în ţările romîneşti.

rică versificată şi intrau în îndatoririle pioase sau interesate ale eruditilor timpului fără să fi fost încredinţate lapicidului, pentru a le săpa pe pietrele de mormînt.

În cazul unor pietre tombale dispărute, e greu să hotărîm dacă ceea ce ni se prezintă drept inscripţie funerară a avut de fapt această funcţie sau a însemnat doar un exerciţiu encomiastic al unor învăţaţi plini de reminiscenţe din lecturile lor clasice. Dintre inscripţiile publicate de N. Iorga, măcar cele de sub nr. 7—8, alcătuite în amintirea beizadelei Scarlat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fac parte cu siguranţă din această ultimă categorie [1].

Pentru a completa mănunchiul de epigrame funerare mavrocordăteşti, vom reproduce una, rămasă necunoscută atît lui E. Legrand cît şi lui N. Iorga, al cărei caracter pur literar va ieşi încă şi mai limpede în evidenţă. E vorba de epitaful alcătuit pentru Ioan Mavrocordat, domnul Ţării Romîneşti, frate al lui Nicolae Vodă. Versificaţia, pe care o copiem de pe un codice fost în biblioteca metohului sf. Mormînt din Constantinopol şi o însoţim de traducerea noastră, sună astfel:

„'Ενταῦθα κεῖται ἡγεμὼν 'Ιωάννης,
Δίου ἐκείνου τοῦ 'Αλεξάνδρου γόνος,
Εξ' οὗ συνέστη πανυπέρτατον γένος.
'Αδελφέσ τε Νικολάου [τοῦ] ἡγέτου
Οὐγκροβλάχων πόλιος τοῦ σοφοῦ πάνυ,
Νέος τε, ὡραῖος τε κα πρᾶος λίαν,
Θανὼν ἀωρ βαθμὸν εἰς νέου ὅσον,
Λιπὼν τε ἄλγος συγγενῶν τῇ πληθύϊ,
"Αρχουσι κα πέν σι κα ὑπ κόοις.
"Ον ὀλβίσωμεν πάντες ἀξιοχρέως,
Τὸν τῶν ἁπάντων ἀξιοῦντες δεσπότην

[1] Cele două epigrame funerare sînt opera lui Iosif, mitropolitul Tîrnovei, al cărui nume e indicat sub fiecare din cele două versificaţii, indiciu clar că nu poate fi vorba de copii executate de pe pietre tombale. Şi în acest caz, doar una singură dintre ele putea eventual să fie folosită ca inscripţie funerară, evident fără subscripţia autorului. Afirmaţia lui N. Iorga, *loc. cit.*, p. 6, care, vorbind de Scarlat Mavrocordat, adaugă: « a cărui piatră de mormînt din 1726 poartă o îndoită inscripţie pe care am dat-o numai în original în *Documentele greceşti*, III, p. 125—126, nr. LXXXI » arată întinderea cunoştinţelor sale epigrafice, dacă socotea că o piatră tombală putea să poarte două inscripţii — de fapt epigrame funerare — şi încă prevăzute cu semnătura alcătuitorului! Cît priveşte trimiterea la Hurmuzaki-Iorga, *Documente greceşti*, XIV, 3, Bucureşti, 1936, p. şi nr. mai sus amintite, trebuie să arătăm că Iorga a publicat, cu vaga datare: « după 1716 », nu două, ci trei epigrame funerare ale lui Iosif, după copiile furnizate de Manuil Gedeon. Caracterul lor strict literar îl arată între altele şi titlurile versificaţiilor, cu indicaţii asupra metrului întrebuinţat.

Dintre celelalte patru piese care au legătură cu ţările romîneşti (nr. 3, 4, 6 şi 9) numai cea de pe mormîntul lui Nicolae Mavrocordat, de la m-rea Văcăreşti, mai poate fi citită pe o piatră tombală existentă. Vezi N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, fasc. I, Bucureşti, 1905, p. 77, nr. 159. Textul inscripţiei a circulat şi el în copii manuscrise din sec. XVIII, ca şi epigramele funerare de care ne ocupăm; cf. astfel, ms. gr. 862 al Acad. R.P.R., descris de C. Litzica, la N. Camariano, *Catalogul manuscriselor greceşti*, t. II, Buc., 1940, p. 11. La Mitropolia din Bucureşti unde au fost înmormîntaţi Pulcheria Tzukis, a doua soţie a lui Nicole Vodă, precum şi fiul ei nevîrstnic, Toma, nu se mai păstrează pietrele lor de mormînt. V. şi N. Iorga, *op. cit.*, p. 243—244. Nu e exclus ca ceea ce se dă drept inscripţii tombale (nr. 3 şi 4 din publ. lui N. Iorga) să fi avut de asemenea caracterul de epigrame funerare.

Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν χλόης τάξαι τόπῳ
ᾳψιθ-ῳ φευρουαρίου κγ-η [1].

« Aici zace voievodul Ioan,
Fiul al acelui dumnezeesc Alexandru,
Din care a luat fiinţă un neam mai presus decît toate;
Frate al lui Nicolae, cîrmuitorul
Ţării Ungrovlahilor, cel prea înţelept.
Tînăr şi frumos şi prea blînd,
Murind de timpuriu, aproape în pragul tinereţii,
Lăsînd durerea mulţimii de rude,
Boierilor şi celor sărmani şi supuşilor.
Pe acesta să-l fericim cu toţii, după cuviinţă,
Socotind că e vrednic ca stăpînul a toate
Să-i aşeze duhul în loc de verdeaţă ».
1719, februarie în 23.

Împrejurările morţii şi ale înmormîntării lui Ioan Vodă Mavrocordat sînt cunoscute din Cronica lui Radu Popescu. În biserica sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, unde i se află osemintele, a putut fi identificat şi mormîntul, pe a cărui piatră se află săpată o inscripţie în limba romînă [2].

E clar, prin urmare, că versificaţia reprodusă de noi mai sus a avut doar rosturi literare, fără contingenţe cu epigrafia: este o epigramă în trimetri iambici, ca şi cea dintîi din cele închinate de mitropolitul Iosif al Tîrnovei răposatului Scarlat Mavrocordat şi ca atîtea altele care circulau în culegeri contemporane.

Dacă epigramele funerare greceşti sînt relativ numeroase în veacul al XVIII-lea, ele au început să apară încă din prima jumătate a secolului precedent, o dată cu progresele făcute de elenism în ţările romîneşti.

Cele mai vechi epigrame funerare, alcătuite în ţările romîne, se datoresc, după cîte ştim lui Matei al Mirelor. Cunoscutul prelat, care avea să povestească, în greceşte, întîmplările petrecute în Ţara Romînească, în primele două decade ale veacului al XVII-lea, sosise în ţară încă de la începutul domniei lui Radu Şerban, care-i dăduse egumenia mănăstirii Dealul [3]. Aci Matei avea să primească, la 27 ianuarie 1608, trupul neînsufleţit al tînărului Mihăilaş Moghilă, vremelnic voievod al Moldovei, venit în pribegie la curtea socrului său, Radu Şerban de la Tîrgovişte, unde a şi încetat din viaţă [4]. Cu acest prilej prelatul grec a închinat memoriei defunctului patru epigrame funerare, în versuri

---

[1] Epigrama funerară se află copiată pe a 2-a filă liminară a ms. 828 din biblioteca metohului sf. Mormînt din Constantinopol; vezi Ath. Papadopulos-Kerameus, Ἱεροσολυμιτικὴ βιβλιοθήκη, t. V, Petrograd, 1915, p. 203, care reproduce şi epitaful, aşa cum se află în manuscris. Noi am emendat însă v. 4, care altminteri era deficitar cu o silabă. Amintim că manuscrisul respectiv face azi parte din fondul de mss. greceşti al Acad. R.P.R., purtînd cota: ms. gr. 1287; epigrama se află la f. 2v.

[2] Inscripţia e publicată de N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, fasc., I, p. 306, nr. 764; tot acolo se află reprodus şi pasajul menţionat din Cronica lui Radu Popescu, Cf. şi N. Iorga, *Mormintele domnilor noştri*, în *Istoria romînilor în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, p. 27, nr. 2; vorbind despre mormîntul lui Ioan Mavrocordat, dintr-o scăpare, Iorga afirmă de data aceasta că voievodul a fost îngropat la biserica sf. Gheorghe *Vechi.*

[3] Vezi D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, vol. I, Bucureşti, 1939, p. 160.

[4] Data morţii lui Mihail (Mihăilaş) Moghilă, fiul lui Simeon Moghilă, voievodul Moldovei, se află în inscripţia, redactată în limba slavă, pe care mama tînărului săvîrşit din viaţă a pus să fie săpată pe piatra ce-i acoperă mormîntul de la Dealul. Vezi reproducerea inscripţiei, însoţită de traducere şi comentariu la N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, fasc. I, Bucureşti, 1905, p. 99—100.

iambice, care nu străluceau, însă, nici prin originalitatea concepţiei, nici prin măestria formei[1].

O altă veche epigramă funerară, în legătură cu trecutul romînesc, aparţine de o potrivă unei epoci anterioare celei fanariote, în care însă, influenţa grecească se făcea puternic simţită atît în Muntenia cît şi în Moldova; ea ni s-a păstrat în chipul unui autograf al stolnicului Constantin Cantacuzino[2]. Alcătuită poate de el însuşi[3], în timpul exilului său voluntar, hărăzit atît de generos învăţăturii, la Constantinopol ori la Padova, unde a zăbovit între anii 1665 şi 1669, epigrama e închinată tatălui său, postelnicul Constantin Cantacuziono, ucis în împrejurările cunoscute, la m-rea Snagov, la 20 decembrie 1663[4]. Ea sună, în originalul grecesc şi în traducerea noastră romînească, astfel:

Επίγραμμα ἐπιτάφιον εἰς Κωνσταντῖνον Κτ.

'Ενθάδε Κωνσταντῖνον ἀγνώμονι κεῖται ὀλέθρῳ
Κανταχουζηνῶν γέννᾳ παλαιστεφέων·
Εὐσεβίῃ, συνέσει τε, δικαιοσύνῃ τ'ἀρεταῖς τε,
Εὐτεκνίῃ, κτεάνοις. φέρτατος εὐγενέων.
Πεντάδας ἐμβιότευσεν ἐτῶν τρισκαίδεκα· πλείους
"Αξιος ἐκτελέσαι εἰ φθόνος οὐκ ἐδάμα.
Νῦν φθίμενον κλαίουσι βροτοὶ κᾳυτοί γε φονῆες·
Μικρὸν καὶ σὺ τάφῳ σπεῖσον ὁδῖτα δάκρυ,

(*Epigramă funerară la Constantin Cantacuzino.*

Aici zace < răpus > de o moarte fără noimă, Constantin
Din neamul Cantacuzinilor, celor din vechime încununaţi.
Prin cucernicie, chibzuinţă, dreptate şi virtuţi,
Prin feciorii numeroşi, prin avuţii — cel mai de frunte dintre boieri.
A vieţuit şaizeci şi cinci de ani; mai numeroşi
Vrednic era să împlinească, de nu-l ucidea pizma.
Acum, pe cel stins îl plîng muritorii, şi înşişi ucigaşii:
Călătorule, varsă şi tu pe mormînt o mică lacrimă).

[1] Epigramele au fost descoperite în cod. Barberinus gr. 171 de Silvio G. Mercati, care le-a publicat, însoţite de un studiu introductiv, în care nu-l putea identifica pe autor, în *Studi bizantini* <I>, Napoli 1924, p. 141—146; la p. 145, interesante detalii asupra manuscrisului, pornit din Ţara Romînească şi ajuns, prin darul lui Petru Arcudius, în mîinile vestitului bibliofil, cardinalul Francesco Barberini, întemeietorul bibliotecii romane care-i poartă numele. Mercati (p. 144) presupune că textul epigramelor funerare a putut fi dispus, în timpul slujbei de înmormîntare, în jurul sicriului, « come si usa tuttora », sau că a fost încredinţat de Matei, celui care le comandase — Doamna Marghita sau Radu-Vodă Şerban — pentru a alege una din ele, ca să fie săpată pe piatra de mormînt. Aceasta însă — vezi nota precedentă — îşi va avea inscripţia sa redactată în limba slavă, astfel că trebuie să admitem că versificaţiile lui Matei al Mirelor au avut de la început o funcţie pur literară. Acelaşi Silvio Giuseppe Mercati, în articolul său *Matteo di Mira è l'autore degli epigrammi in morte di Michele Movila*, publicat în *Studi bizantini*, II (1927), p. 7—10, revenind asupra articolului precedent, a identificat în persoana prelatului grec de la Dealul, pe autorul epigramelor amintite.

[2] Vezi ms. rom. 1498 al Acad. R.P.R., f. 134v. A fost publicată, cu unele erori, şi neînsoţită de traducere, de N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1901, p. 11.

[3] Aceasta e opinia lui N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Constantin Brîncoveanu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. sec. ist. seria II, t. 37 (1914—1915), p. 163.

[4] Pentru dată, asupra căreia s-au purtat discuţii, să se vadă: Nicolae I. Şerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, Bucureşti, 1944, p. 62, n. 2, unde se dă şi bibliografia. Epigrama o socotim scrisă după 14 aprilie 1666, cînd a fost emisă cartea mitropolitului Ştefan al Ungrovlahiei şi a divanului ţării, primul document dintr-o serie mai lungă, care tindea la reabilitarea memoriei înaltului dregător, ucis fără vină. Într-adevăr, aici întîlnim întîia mărturie că Grigoraşcu Ghica, voievodul Ţării Romîneşti, din a cărui poruncă a fost ucis bătrînul postelnic, a venit înaintea mitropolitului Ştefan, « mărturisind cu lacrimi pentru moartea lui »; vezi *Carte a obşteştii adunari a Ţării* ..., în « Magazinu istoricu pentru Dacia », t. I, Bucureşti, 1845, p. 400. La aceasta poate face aluzie versificarea, cînd ne arată că pe răposat « îl plîng... înşişi ucigaşii ».

Se ştie că postelnicul Constantin Cantacuzino a fost înmormîntat la mănăstirea Mărgineni, ctitorie a familiei [1]. Piatra de mormînt nu ni s-a păstrat însă [2]. N-avem nici un indiciu că versurile de mai sus ar fi fost săpate, ulterior, pe piatra tombală şi nici măcar că ar fi fost destinate acestui scop.

Cunoscutului învăţat grec Ioan Karyophylles, care a cercetat în cîteva rînduri Ţara Romînească, unde a şi decedat în 1692, îi datorăm o epigramă funerară scrisă în distihuri elegiace pentru Maria Ruset, fiica lui Eustratie Dabija, domnul Moldovei, decedată în 1677. O împrejurare fericită a făcut să ni se conserve, la mănăstirea Bîrnova, însăşi piatra de mormînt a Mariei, cu o inscripţie metrică, alta decît cea alcătuită de Karyophylles, fapt care dovedeşte şi de data aceasta că cea dintîi este doar o epigramă funerară, omagiu al unui cărturar, înrudit cu cele mai mari familii ale ţării, pentru o domniţă moartă la cincisprezece ani [3].

Nu avem intenţia să urmărim activitatea desfăşurată în acest domeniu de învăţaţii greci care-i urmează lui Ioan Karyophylles, la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în cuprinsul celui următor: Sevastos Kymenites, Ioan Comnen, Lazăr Scribas sau Manase Heliades [4].

Ni se pare util, totuşi, să semnalăm unele culegeri manuscrise, imperfect cunoscute, cuprinzînd epigrame funerare, din cele care au circulat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în ţările noastre, şi care completează deopotrivă datele noastre de mai sus şi ajută la o mai precisă conturare a problemei pe care am ridicat-o.

Astfel, ms. gr. 606 al Academiei R.P.R., cuprinde, între p. 270—275, o colecţie de epigrame greceşti, printre care şi un număr de ἐπιτύμβια [5]. Culegerea e alcătuită după 1753, cînd moare Sultana Racoviţă, şi înainte de 1764, anul morţii soţului ei, Constantin Racoviţă,

---

[1] Vezi *Istoria Ţării Romîneşti*, op. cit., t. IV, Bucureşti, 1847, p. 362—363.

[2] Cf. N. Iorga, *Inscripţii din bisericile Romîniei*, I, Bucureşti, 1905, p. 92—97.

[3] Epigrama lui Karyophylles s-a publicat de pe un izvor neindicat de N. Iorga în Hurmuzaki-Iorga, *Documente greceşti*, XIV, 1, Bucureşti, 1915, p. 219, nr. 305.

Inscripţia tombală a fost editată de acelaşi în *Inscripţii din bisericile Romîniei*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 214, nr. 610, după ce fusese publicată defectuos de episcopul Melchisedec şi de G. Dossios. Cf. şi gl. Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, I, Bucureşti, 1938 (Academia Romînă, Studii şi cercetări, XXXIII), p. 39, nr. 4. — Pentru autor să se vadă D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, t. I, Bucureşti, 1939, p. 181—191.

[4] Ne mulţumim aici să dăm cîteva indicaţii bibliografice, care pot fi utile celor ce ar dori să urmărească mai departe problema enunţată de noi. Epigrame funerare datorite lui Sevastos Kymenites sînt publicate de Ath. Papadopulos-Kerameus, în Hurmuzaki, *Documente*, XIII, Bucureşti, 1909, p. 406—408. Dintre epigramele alcătuite de Ioan Comnen şi publicate *ibid.*, p. 409, cea închinată lui Sevastos Kymenites, decedat în 1702, a devenit o veritabilă inscripţie funerară, pe o piatră care ni s-a conservat şi care a fost publicată de nenumărate ori; cf. *ibid.*, p. 409, n. 1 şi D. Russo, *loc. cit.*, p. 310, n. 2. Cu privire la epitafele alcătuite de Ioan Comnen pentru Teodor din Trapezunt († 1695), de Lazăr Scribas pentru Gheorghe Chrysogonos († 1739) de Manase Heliades pentru Alexandru Turnavitul († 1761), să se vadă K. Sathas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Atena, 1868, p. 414, 459 şi 481; cf. şi p. 515 (alte epigrame ale lui Heliades). Epitafele pentru Teodor din Trapezunt şi fiul său Gheoghe Chrysogonos au fost republicate, după Sathas, şi însoţite de traducerea romînească de C. Erbiceanu, *Bărbaţii culţi greci şi romîni şi profesorii din academiile de Iaşi şi Bucureşti din epoca zisă fanariotă* (1650—1821), în *Anal. Acad. Rom.* Mem. Sec. ist., seria II, t. 27, 1904—1905, p. 149 şi 151—152.

Fără să o însoţească de traducere, epigrama lui Lazăr Scribas fusese republicată de C. Erbiceanu în *Cronicarii greci care au scris despre romîni în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. XXVI. În lipsa unor dovezi peremptorii, analiza internă a pieselor amintite poate da indicaţii dacă ele au avut mai mult caracterul de producţii literare sau au putut deveni inscripţii tombale. În ce ne priveşte, epigrama lui Lazăr Scribas pentru Gheorghe Chrysogonos, ne pare să aibă un evident caracter literar, aşezîndu-se în rîndul epigramelor funerare.

[5] Componenţa culegerii e cu totul insuficient indicată de C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor greceşti*, Bucureşti, 1909, p. 489, nr. 738 (606).

domnul Țării Romînești [1], amîndoi destinatarii celor mai multe și mai de seamă versificații. Între epigramele funerare, singurele care ne interesează deocamdată, se găsesc copii, de pe cîteva din piesele mai sus menționate și anume cele alcătuite în memoria lui Teodor din Trapezunt, Gheorghe Chryosogonos și Sevastos Kymenites, precum și una, inedită se pare, pentru Teodor din Tîrnova, Tesaliei nepot de soră al vestitului dascăl Alexandru Turnavitul [2]. Adevăratul interes al culegerii îl alcătuiește, însă un număr de cinci epigrame în versuri, dedicate Sultanei Racoviță, a cărei moarte a trezit un răsunet atît de dureros în țările noastre [3]. Dintre acestea, una singură, devenită inscripție tombală, ne era cunoscută; celelalte așteaptă, încă, să fie date la lumină [4].

Cel de-al doilea manuscris, asupra căruia ne vom opri este ms. gr. 114, din aceeași colecție [5]. Scris de mai multe mîini, deseori pe mici fragmente de pagină, care au fost mai tîrziu reunite, poate de unul din foștii proprietari, manuscrisul ne dă, între altele, și o colecție care nu e lipsită de interes, de epigrame funerare.

Culegerea debutează cu un epitaf în versuri pentru Constantin Racoviță, ceea ce constituie un element util pentru datarea culegerii — mai nouă ca cea prezentată mai sus, dar provenind, desigur dintr-un mediu similar [6]. Dintre celelalte epigrame funerare — nerelevate în descrierea manuscrisului făcută de C. Litzica — menționăm pe cele închinate lui Chiril, mitropolitul Cyzicului, lui Scarlat Caragea și soției sale Elena Rosetti, patriarhului ecumenic Chiril IV ș. a. Un interes special oferă piesele care prezintă — cum e epitaful unei Ecaterina, din neamul Roseteștilor —urmele unor ezitări în redactare, înlocuiri de cuvinte etc., împrejurare care ne introduce în intimitatea de atelier a unui alcătuitor de epigrame funerare, din al optsprezecelea veac romînesc.

O epigramă funerară, care a fost încredințată lapicidului se găsește în ms. gr. 217 și e închinată unei Elena Isvoranu [7]. În sfîrșit, în același manuscris se află, fără

[1] Cele trei epigrame închinate lui Constantin Racoviță îl arată în viață, și anume ca domn al Țării Romînești, după toate probabilitățile în prima sa domnie (iunie 1753—februarie 1756). Amintirea morții soției sale, Sultana Sulgeroglu (2 ianuarie 1753), e încă proaspătă și provoacă jerba de epigrame funerare, despre care e vorba mai jos.

[2] Alexandru Turnavitul († 1761) era în viață la alcătuirea epitafului lui Teodor și e arătat ca πρωτοδιδάσκαλος γυμνασίων Δακίας. Amănuntul vine în sprijinul supoziției noastre, după care culegerea s-a alcătuit încă din anii 1753—1756.

[3] Pentru moartea Sultanei Racoviță, să se vadă indicațiile bibliografice date de N. Iorga, *Istoria romînilor*, VII, București 1938, p. 166, n. 1, la care se vor adăuga: V. Mihordea, *Politica orientală franceză și Țările romîne în secolul XVIII. 1749—1760*, p. 246—247 și gl. M. Racoviță-Cehan, *Întregiri la lucrarea publicată de Academia Romînă relativ la familia Racoviță-Cehan*, București, 1942, p. 111—112.

[4] Inscripția de pe mormîntul din biserica Golia, din Iași, a fost publicată de N. G. Dossios, *Studii greco-romîne*, fasc. II, și III, Iași, 1902, p. 55—56 și de N. Iorga, *Inscripții din bisericile Romîniei*, vol. II, București, 1908, p. 163, n. 437. Amîndouă publicațiile dau și cîte o traducere romînească a textului grec. În ms. gr. 606, p. 273, epitaful se atribuie unui Gheorghe; dintre celelalte patru, una aparține « celui de-al doilea dascăl » (τοῦ β-ου διδ.), alta unui Nicolae. E probabil că toate să fi pornit din cercurile Academiei grecești din București.

[5] Descriere, plină de lacune, la C. Litzica, *op. cit.*, p. 395—396, nr. 667 (114).

[6] Pentru Constantin Racoviță, vezi datele strînse de gl. M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan, Genealogie și istoric*, Buc., 1942, (Acad. Rom., Studii și cercetări, LVI), p. 110—134 și de același, lucrarea citată: *Întregiri* ... p. 23—24. Racoviță, decedat la 27 ianuarie 1764, a fost înmormîntat, se pare, la Mitropolia din București, vezi *ibid.*, p. 133, nr. 3. După N. Iorga, *Istoria Romînilor în chipuri și icoane*, p. 26, « nu se știe unde l-a îngropat fratele său Ștefan, care se afla cu dînsul și-i urmă în domnie ». Oricum, de piatra sa de mormînt nu se mai știe nimic și nu putem ști dacă versurile la care ne referim au constituit sau nu o adevărată inscripție tombală.

[7] Primele 4 versuri, din cele nouă. cîte cuprinde piesa. au fost reproduse de C. Litzica, *op. cit.*, p. 419. Inscripția, din sept. 1785, se află în biserica Maica Domnului din Slatina Olt); traducerea ei se dă de I. C. Filitti, *Biserici și Ctitori*, în «Bis. Ort Rom.», 50 (1932), p. 227.

să fi fost semnalate pînă în prezent, două scurte versificaţii alcătuite la moartea învăţatului profesor grec de la Academia din Bucureşti, Neofit Causocalivitul [1].

Exemplele mai sus înfăţişate izbutesc, credem, să sublinieze atît interesul principial al problemei pe care am ridicat-o cît şi dificultăţile practice de care ne lovim în rezolvarea anumitor cazuri. Ne-am încredinţat, într-adevăr, că discriminarea inscripţiilor tombale, prezente în copii manuscrise, de simple epigrame funerare, transmise pe aceeaşi cale, este adesea anevoioasă, uneori cu neputinţă de stabilit şi că în cazuri fericite numai o ascuţită critică internă a pieselor ne poate pune pe urmele adevărului [2]. Pe de altă parte, cercul de preocupări al umanismului grec din ţările romîne, în epoca fanariotă, depăşea, în mod evident, hotarele ţărilor noastre şi e natural, astfel, să găsim în producţia literară de care ne interesăm texte privind personaje fără contingenţă cu ţările romîne şi care nu pot, deci, interesa o viitoare publicaţie, care şi-a impus anumite delimitări de ordin geografic, pentru materialele pe care le va îngloba [3]. În acest caz, pentru realizarea unei selectări indispen-

---

[1] Cele două epigrame se află în ms. gr. 217, f. 140; ele se datoresc dascălului Teodor, cunoscut personaj din epoca mavroghenească. Sînt scrise — prima în versuri eroico-elegiace a doua în iambi — şi sînt închinate lui Neofit ierodiaconul, vestit învăţat grec, profesor şi conducător al Şcolii domneşti din Bucureşti, decedat în 1784. Neofit, cunoscut mai ales cu supranumele de Causocalivitul, după schitul athonit în care a vieţuit un număr de ani — vezi asupra lui: K. Sathas, *op. cit.*, p. 510—512 — a avut nenorocul să fie cunoscut şi sub alte apelative adăugite numelui monahicesc, foarte răspîndit de Neofit. Astfel el apare şi ca Neofit ierodiaconul, Moreotul sau din Peloponez, dascălul cel provenit dintre Evrei (ὁ ἐξ Ἑβραίων), etc. Datorită acestui fapt, bunăoară, în amintitul catalog al lui C. Litzica, scrierile sale apar în indice, în patru locuri, socotite ca aparţinînd la patru persoane deosebite. N. Iorga l-a confundat la răstimpuri cu un ieromonah Neofit, care editase în 1672 la Veneţia poema lui Stavrinos despre Mihai Viteazul; cu alt prilej îl identifică cu un Neofit, fost paroh al bisericii grecilor din Sibiu, care-şi scria testamentul în 1797. Vezi. D. Russo, *op. cit.*, t. I. p. 116, n. 1. Acelaşi Iorga, neidentificîndu-l cu *Causocalivitul*, face din « Diaconul moreot Neofit » un simplu dascăl de biserică. Vezi *Istoria literaturii romîneşti*, III, 1, ed. II, Bucureşti 1933, p. 44, cf. şi *Istoria învăţămîntului romînesc*, Bucureşti, 1928, p. 131. Exemplele s-ar putea înmulţi.

Pe lîngă cele două epigrame funerare amintite mai sus şi rămase, după cîte ştim, necunoscute pînă în prezent, K. Sathas, *loc. cit.* p. 511, reproduce o epigramă funerară în cinstea lui Neofit, datorită lui Dimitrie Mandakases şi menţionează « cinci epigrame care slăvesc înţelepciunea lui Neofit », datorite elevului său, viitorul conducător al Şcolii domneşti din Bucureşti, L. Photiades.

[2] Pentru lămurirea chestiunii epigramelor funerare, care au servit sau nu şi ca inscripţii tombale, discuţiile duse în jurul unora din piesele cărţii a VII-a din *Antologia greacească* de epigrame e totdeauna utilă. Pentru definirea conceptului de epigramă cu funcţie literară — în sensul pe care noi l-am dat epigramei funerare, spre deosebire de inscripţia tombală — rămîn preţioase precizările lui Reitzenstein, în art. *Epigramm*, capitolul *Der Begriff des Buch-Epigramms*, în Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, VI, Stuttgart 1909, col. 81—84. De obiceiul umaniştilor occidentali din sec. XVI de a consacra sub numele de *Tumuli* sau *Tombeaux* culegeri de epigrame encomiastice — menite sau nu imprimării — anumitor personaje contemporane după decesul lor, ne-am ocupat în lucrarea noastră din 1938, rămasă nepublicată : *Doi umanişti greci în Italia : Mihail Sophianos* şi *Teodor Rhentios*; cf. cap. « Tumulus Sophiani », unde se înfăţişează pe larg modul de alcătuire al unui asemenea omagiu postum pentru tînărul Sophianos, decedat în 1565 în Italia. E cert că atît cunoştinţa antichităţii clasice şi post-clasice, cît şi exemplele umanismului modern au înrîurit adînc formele de manifestare ale renaşterii culturale elenice de pe teritoriul romînesc în sec. XVIII şi în domeniul special căruia i-am consacrat nota de faţă.

[3] Semnalăm astfel epigramele funerare datorite cunoscutului scriitor grec de la sfîrşitul sec. XVII şi începutul celui următor, ieromonahul Anastasios Gordios, cuprinse în ms. gr. 1286 al Acad. R.P.R. f. 94 sub titlul ἐπιτάφια ἡρωελεγεῖα διάφορα între care se găsesc piese închinate dascălilor săi Nicodim şi Evghenie Etolianul, lui Grigorie Manessis, Av. Staros şi altora. La ff. 95 r—103 v se găsesc şi alte epigrame ale aceluiaşi; pentru toate vezi K. I. Dyobuniotes, Ἀναστασίου Γορδίου ἀπαρίθμησις ἁπασῶν τῶν ἐν τῇ πόλει τῆς Ζακύνθου ἐκκλησιῶν μετ'ἐπιγραμμάτων διστίχων ἰαμβικῶν ἐν ἔτει 1689. în Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν Πρακτικά, 8 (1933), p. 45—54 şi, de acelaşi, Ἀναστασίου Γορδίου ἐπιγράμματα în Θεολογία, 11 (1933), p. 319—328.

sabile, se impune o cunoaştere adîncită nu numai a istoriei noastre interne, dar şi a elenismului medieval[1] şi modern, precum şi a legăturilor noastre — mai ales culturale — cu Orientul grecesc. Valoarea de izvor istoric a anumitor epigrame funerare romîne face necesară şi publicarea lor, eventual ca un apendice al *Corpus-ului* inscripţiilor de pe cuprinsul ţării. Culegerea, editarea şi interpretarea lor solicită concursul filologilor, cu cunoştinţele epigrafice şi metrice necesare, şi cu o largă experienţă a fondurilor de manuscrise greceşti din ţară şi străinătate.

ГРЕЧЕСКИЕ НАДГРОБНЫЕ ЭПИГРАММЫ В ФАНАРИОТСКУЮ ЭПОХУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Среди вопросов, возникших в связи с составлением Corpus средневековых и позднейших надписей на территории Румынии, встает вопрос о нагрдобных надписях, воспроизведенных в рукописных копиях. Но в области греческого языка, многочисленные копии с подобного рода надписей стоят, по своей рукописной традиционной форме, наравне с надгробными эпиграммами, то есть с чисто литературными произведениями, которые имеют такую же структуру как и первые, что касается их композиции и метрики, но которые никогда не были вырезаны на надгробной плите.

Автор проследил рукописную традиционную форму надгробных греческих эпиграмм в рукописных экземплярах из фонда румынских библиотек, большинство экземпляров которых относится к эпохе фанариотов; он уточнил критерии, помогающие отличать их от надгробных надписей и исправил вкравшиеся ошибки, допущенные с этой точки зрения рядом предшествовавших исследователей.

---

[1] O orientare convenabilă în istoria şi filologia bizantină ne va împiedica să înclinăm a atribui domeniului greco-romîn inscripţii sau epigrame aparţinînd lumii bizantine. Pentru piesele transmise prin copii manuscrise, îndatorirea alcătuitorului unui catalog al manuscriselor e să procedeze la identificarea lor, ceea ce deseori C. Litzica n-a putut face pentru fondul de manuscrise greceşti al Academiei Romîne. Astfel, descriind ms. gr. 225, C. Litzica, *op. cit.*, p. 200, ne informează: « Pe scoarţa ultimă se găsesc 12 versuri elegiace în greaca veche, însoţite şi de traducerea în greaca vulgară », după care ni se dau primele cuvinte: Ὧδ ἐγὼ ἡ τριτάλαινα καὶ ἀμφοτέρων βασιλήων. Litzica n-a putut recunoaşte într-însele vestitul epitaf al Constantinei, soţia basileului bizantin Mauriciu, fiica lui Tiberiu II şi a Anastasiei. Textul inscripţiei a fost publicat între alţii de Th. Preger, *Inscriptiones graecae metricae ex scriptoribus praeter Anthologiam collectae*, Lipsiae, 1891, p. 21 şi de Th. Büttner-Wobst în ediţia sa la: Ioannis Zonarae *Epitome historiarum libri XVIII*, t. III, Bonnae, 1897, p. 197—198; indicaţia izvoarelor pentru această excelentă ediţie critică, *loc. cit.*, p. 197.

În descrierea ms. gr. 452 din aceeaşi colecţie, C. Litzica. *op. cit.*, p. 294, semnalează versurile funebre ale « prea înţeleptului şi divinului bărbat Ghenadie » care încep: « Ὧν πάνυ λαμπρά », fără să le poată identifica. Ele alcătuiesc, de fapt, epitaful lui Teodor Sophianos, alcătuit de fostul patriarh ecumenic Ghenadie Scholarios, pentru nepotul său, înmormîntat la 28 septembrie 1456 la mănăstirea athonită Vatopedi, cu care prilej Ghenadie a rostit o cunoscută cuvîntare funebră, care de asemenea se găseşte în ms. gr. 452; vezi C. Litzica, *ibid.*, *nr. 54*. Epitaful fusese publicat de Minoïde Minas, *Georges Scholarios*, Paris 1858, p. 198—200 şi a fost editat în zilele noastre în *Œuvres complètes de Gennade Scholarios*, ed. Petit-Sidéridès-Jugie — t. IV, Paris 1935, p. 380—381, după ms. Paris. — Suppl. gr. 618, un autograf al lui Scholarios.

Amîndouă piesele reprezintă aşadar, copii manuscrise avînd la origine inscripţii astăzi dispărute.

ÉPIGRAMMES FUNÉRAIRES GRECQUES DE L'ÉPOQUE PHANARIOTE

(RÉSUMÉ)

Parmi les problèmes que soulève la réalisation d'un *corpus* des inscriptions médiévales et modernes de notre pays, figure également celui des inscriptions funéraires conservées en copies manuscrites. Pour ce qui est des inscriptions grecques, il existe toutefois une foule de copies de ces inscriptions qui, dans la tradition manuscrite, figurent sur le même plan que les épigrammes funéraires, productions purement littéraires ayant une structure analogue, si on les considère du point de vue de la composition ou de la métrique. Néanmoins, ces inscriptions n'ont jamais été confiées au lapicide pour être gravées sur une pierre tombale.

L'auteur examine la tradition manuscrite des épigrammes funéraires grecques, pour les pièces conservées en manuscrit dans les bibliothèques roumaines et appartenant pour la plupart à l'époque phanariote. Il précise les critériums qui permettent de les distinguer des inscriptions tombales et il redresse les erreurs commises à cet égard par certains de ses prédécesseurs.

PRIMUL ZIAR TIPĂRIT PE PĂMÎNTUL ŢĂRII NOASTRE

DE

DAN SIMONESCU

Prietenia romîno-sovietică are urmări binefăcătoare, între altele, şi asupra tărîmului nostru de cercetare. Strînsele relaţii pe care Academia R.P.R. le întăreşte zi de zi cu marile biblioteci documentare şi ştiinţifice din U.R.S.S. au îmbogăţit colecţiile Bibliotecii Academiei R.P.R. cu microfilme şi fotografii de pe materiale foarte valoroase, care privesc în mod nemijlocit dezvoltarea literaturii şi culturii noastre. Datorită schimbului interbibliotecar, vom putea utiliza noi studii şi cercetări asupra unor opere, născute pe teritoriul patriei noastre şi în condiţiile economice şi sociale locale, dar ale căror originale se află în bibliotecile sovietice.

Biblioteca de stat « V. I. Lenin » din Moscova a răspuns cu bunăvoinţă cererii Bibliotecii Academiei R.P.R., trimiţîndu-i o copie fotografiată a primei publicaţii periodice tipărită pe teritoriul patriei noastre, « Courrier de Moldavie », Iaşi, 1790.

Nimeni dintre cercetătorii romîni anteriori n-a văzut rara publicaţie şi din această cauză s-au scris asupra ei multe lucruri inexacte.

La noi se ştia pînă acum [1], din cercetările lui N. Docan, că ziarul oficial austriac « Wiener Zeitung », în nr. 18 din 3 martie 1790, anunţa apariţia unui ziar « Courrier de Moldavie ... tipărit pe o coloană în limba ţării, iar pe cealaltă în limba franceză ». Se spunea că « gazeta va apărea atît timp cît armata <rusă> va rămînea în cartierele ei de iarnă, căci la primăvară (astfel grăieşte prospectul) vom avea altceva de făcut ». Se ştia şi preţul: 3 galbeni pentru întreaga publicaţie, în « scurtul timp cît va apărea ». « Wiener Zeitung » da aceste ştiri pe baza unei scrisori « primită din Iaşi, cu data de 28 ianuarie » <1790>. Cine trebuia să publice acest ziar, ce conţinut avea — acestea sînt întrebări la care N. Docan nu putea răspunde, pentru că, adăuga el: « Nu ştim dacă gazeta a apărut sau nu » [2].

Mai tîrziu, N. Iorga găseşte în opera lui Karl Julius Weber, *Demokritos* ..., Stuttgart, 1835, ed. I, vol. V, p. 345 o menţiune care confirmă existenţa publicaţiei, precizînd şi numele persoanei care a avut iniţiativa publicării ziarului [3]. Într-adevăr, în articolul *Die Zeitungen und Zeitschriften oder Jurnale (Ziare, reviste sau jurnale)*, Weber analizează situaţia presei europene. După ce arată situaţia publicaţiilor periodice în Spania, Franţa, Germania şi Rusia, ajunge la Poarta otomană despre care scrie următoarele: « Durch die Hohe Pforte geht gar keine als die der auswärtigen Gesandten, man müsste denn die

[1] Data redactării acestui articol: iulie 1955.

[2] N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *Analele Acad. Rom.*, s. II, lit. t. XXXIII (1910—1911), p. 465.

[3] N. Iorga, *Istoria presei romîneşti de la primele începuturi pînă la 1916*, Bucureşti, 1922, p. 14—16.

Zeitung von Jassy, die Potemkin drucken liess . . . » (Prin Înalta Poartă nu trece nici o gazetă decît acelea ale ambasadorilor străini, deci ar trebui să amintesc « Gazeta de Iași », care Potemkin a făcut să se tipărească . . .) [1]. Cu toate că Weber semnalează ziarul cu un alt titlu, totuși s-ar putea presupune că a avut în mînă publicația. N. Iorga, coroborînd cele două știri germane, creează însă următoarea ipoteză: pentru partea franceză a ziarului presupune colaborarea a « o mulțime de ofițeri străini în serviciul Rusiei » (Ligne și « tovarășii săi francezi »), iar pentru partea de limbă romînă — în realitate inexistentă — presupune colaborarea boierului Scarlat Sturdza, ginerele domnitorului Const. Moruzi, om de înaltă cultură, ce învățase doi ani la Leipzig.

În acest stadiu de cunoștințe confuze și, cum vom vedea, inexacte, descoperirea ziarului original în Biblioteca de stat « V. I. Lenin » din Moscova, pe de o parte va restabili adevărul cu privire la apariția și conținutul ziarului, iar pe de altă parte va muta începuturile presei romîne cu o vechime de 31 de ani mai mult decît se cunoștea pînă acum [2].

Descrierea publicației. Titlul ziarului este « Courier de Moldavie », scris cu această greșeală ortografică (în loc de *Courrier*), ce nu putea scăpa neobservată unui colectiv de redactori francezi.

Între cuvintele titlului « Courier de » și « Moldavie » este desenat, pe un scut, capul de bour, care reprezintă stema Moldovei, timbrată sus de o coroană regală, dominată ea însăși de un glob, pe care stă crucea.

Exemplarul fotografiat are dimensiunile 18 × 23 cm, fără să știm dacă păstrează mărimea originalului. Ziarul a apărut în limba franceză, iar nicidecum « pe o coloană în limba țării, iar pe cealaltă în limba franceză », cum anunța prospectul difuzat de « Wiener Zeitung ».

Credem că publicația a apărut scurt timp, așa cum, de altfel, anunțase prospectul citat: 18 februarie — 1 aprilie 1790, cu o periodicitate săptămînală. Totuși fotocopia din Biblioteca Academiei R.P.R., are numai următoarele 5 numere:

« Nro. 1. Jassy 18. Fevrier », 4 pagini, numerotate 1—4.

« Nro. 2. Jassy ce Lundi 25. Fevr. », 4 pagini, numerotate 1—4.

« Nro. 3. Jassy ce 4. Mars 1790 » are numerotate p. <9>—12, deci continuă paginația primelor două numere.

« Nro. 4. Jassy ce 11. Mars » are numerotate p. <13> — 16,

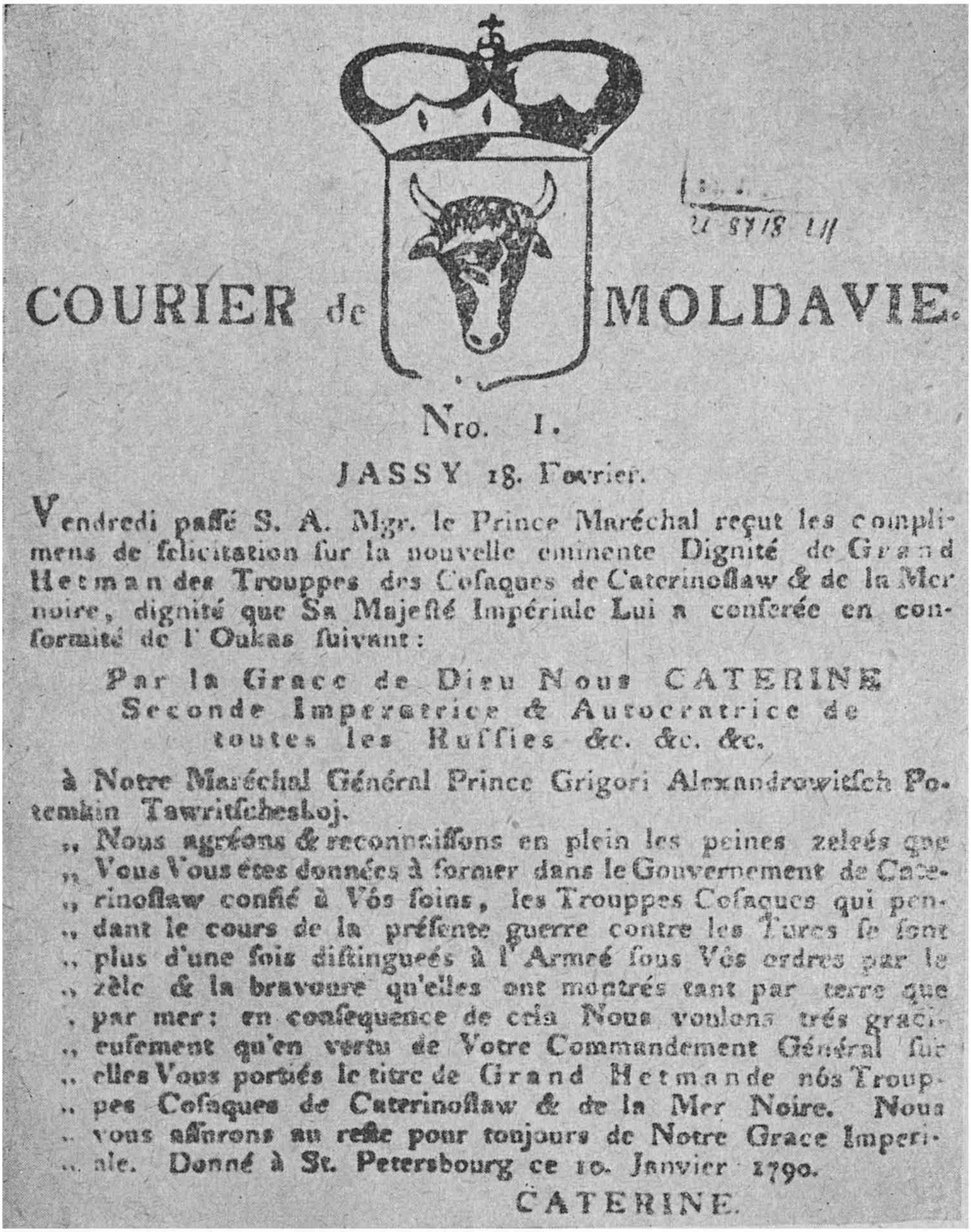
« Nro. 7. Jassy le 1. d'Avril », continuă paginația <17> — 20.

Observăm că datele calendaristice, care indică o apariție săptămînală a ziarului, sînt întrerupte pentru nr. 5 și 6 din 18 și 25 martie. În schimb, succesiunea normală a paginilor arată că indicația « Nro. 7 », scrisă pe ultimul număr al ziarului, este o greșeală, în loc de « Nro. 5 ». Cifrele de paginație 9,13, 17 nu figurează pe paginile respective din motive tehnice, aceste pagini începînd cu titlul ziarului. Din această contradicție nu putem trage nici o concluzie sigură, dacă au apărut sau nu, numerele 5 și 6.

Situația politică. Momentul politic în care apare ziarul « Courrier de Moldavie » se caracterizează prin încordare și pregătire militară din partea rușilor și austriecilor ca aliați, de o parte, a turcilor pe de altă parte. Ostilitățile începuseră încă de la 24 august 1787, cînd Poarta otomană declarase război rușilor. În luptă intră și Austria, ca aliată cu Rusia, prin declarația de război austriacă remisă Porții la 9 februarie 1788. În primele luni de război, deși austriecii sînt uneori învinși de turci, loviturile rușilor și austriecilor sînt puternice și nimicitoare pentru turci. În Serbia și de-a lungul Carpaților operau armatele austriece; între

[1] Weber's Werke, *Demokritos* . . . , Stuttgart, f. a., ed. VIII-a, vol. VI, p. 47.

[2] Consider prima publicație periodică romînească, cunoscută pînă acum, « Biblioteca romînească », Buda, 1821, iar nu « Adunarea a tot felul de istorii » a lui Teodor Racoce, tipărită la Cernăuți în 1820, sub titlul « Chrestomaticul romînesc »; aceasta rămîne prima antologie, prima crestomație în limba romînă.

COURIER de MOLDAVIE.

Nro. 1.

JASSY 18. Fevrier.

Vendredi passé S. A. Mgr. le Prince Maréchal reçut les complimens de felicitation sur la nouvelle eminente Dignité de Grand Hetman des Trouppes des Cosaques de Caterinoslaw & de la Mer noire, dignité que Sa Majesté Impériale Lui a conferée en conformité de l' Oukas suivant:

Par la Grace de Dieu Nous CATERINE
Seconde Imperatrice & Autocratrice de
toutes les Russies &c. &c. &c.

à Notre Maréchal Général Prince Grigori Alexandrowitsch Potemkin Tawritscheskoj.

„ Nous agréons & reconnaissons en plein les peines zelées que
„ Vous Vous êtes données à former dans le Gouvernement de Cate-
„ rinoslaw confié à Vós soins, les Trouppes Cosaques qui pen-
„ dant le cours de la présente guerre contre les Turcs se sont
„ plus d'une fois distinguées à l' Armée sous Vós ordres par le
„ zèle & la bravoure qu'elles ont montrés tant par terre que
„ par mer: en conséquence de cela Nous voulons trés graci-
„ eusement qu'en vertu de Votre Commandement Général sur
„ elles Vous portiés le titre de Grand Hetman de nós Troup-
„ pes Cosaques de Caterinoslaw & de la Mer Noire. Nous
„ vous assurons au reste pour toujours de Notre Grace Imperi-
„ ale. Donné à St. Petersbourg ce 10. Janvier 1790.

CATERINE.

Prima pagină a ziarului *Courrier de Moldavie*, Iaşi, 1790.

Crimeea şi Siret lovesc ruşii. Mai multe victorii ale armatei ruse conduse de Suvorov, la Focşani (31 iulie 1789), la Mărtineşti (22 septembrie 1789), asigură victoria deplină a armatelor aliate. La 3 septembrie este eliberat oraşul Iaşi, unde avea să se instaleze mareşalul rus G. A. Potemkin, comandantul suprem al armatei ruse. La 10 noiembrie se eliberează şi Bucureştii, unde se stabileşte principele de Coburg, comandantul armatei austriece. Domnitorii ţărilor romîneşti, Nicolae Mavrogheni în Ţara Romînească, Alexandru Ipsilanti şi Manoli Giani Ruset în Moldova, fugiseră urmînd armatele învinse ale turcilor. În lunile iernii 1789—1790, armata austriacă îşi limitase operaţiile în Serbia (luptele de la Karinovaţ, Berza Palanka, Bucovţe, Krusevaţ), Croaţia (luptele de la Knez Pollie, Ponszutacs, pe rîul Glina) şi la Ada-Kaleh [1]. În acelaşi timp, armata rusă « retrasă în cartierele ei de iarnă» pregătea noi lovituri pentru primăvară, întocmai cum afirmă prospectul din Iaşi, care a precedat apariţia ziarului « Courrier de Moldavie ». Loviturile pregătite, cum se ştie, au avut loc, pentru că armata lui Suvorov pătrunde adînc pe teritoriul Ţării Romîneşti (pînă la Afumaţi, lîngă Bucureşti). După încetarea ostilităţilor turco-austriece (28 iulie 1790), ruşii îşi îndreaptă atacurile lor pentru cucerirea raialelor turceşti de la Chilia, Tulcea, Isaccea, Ismail (în 1790), Măcin şi Babadag (în 1791). Pacea de la Şiştov (4 august 1791) şi cea de la Iaşi (9 ianuarie 1792) pun capăt războiului ruso-austriaco-turc.

Pe plan internaţional se petrec două evenimente mai însemnate, a căror influenţă se răsfrînge şi asupra stărilor politico-militare din ţările romîne: intervenţia Angliei şi a Prusiei în favoarea turcilor (Convenţia de la Reichembach, 27 iulie 1790), care are ca rezultat imediat ieşirea austriecilor din luptă şi lăsarea greului întregului război de eliberare pe seama armatei ruse. Al doilea eveniment era creşterea mişcării revoluţionare a maselor populare din Franţa, împotriva privilegiilor feudale, şi încercările regelui Ludovic al XVI-lea de a mai păstra măcar forţa armată, pentru că pe cea politică o pierduse aproape cu desăvîrşire. Desfăşurarea evenimentelor din Apus interesa — cum vom vedea — de aproape cartierul militar rus din Iaşi.

Operaţiile militare şi politice petrecute în ţările romîne îşi găseau ecou în presa europeană prin mijlocirea mai multor ziare austriece, care apăreau « graţie toleranţei împăratului Iosif » [2]. Între acestea, ziarul oficial al guvernului austriac şi al casei de Habsburg, « Wiener Zeitung », a jucat un rol deosebit de important în epoca 1786—1792, prin publicarea a numeroase ştiri despre mersul războiului din Serbia, Muntenia, Moldova, despre starea economică şi socială a ţărilor noastre, şederea principelui Coburg la Bucureşti, petrecerile generalizate în rîndurile armatei (mai ales în rîndurile ofiţerilor) austriece ş. a. Din folosirea şi rezumarea acestor ştiri de către N. Docan, rezultă însă că « Wiener Zeitung » prezenta ştirile prin prizma intereselor lagărului Coburg, neglijînd cu totul ştirile referitoare la armata rusă. Cred că nu este greşită presupunerea ce fac acum, că « Courrier de Moldavie » avea misiunea să completeze informaţia tocmai cu aceste ştiri asupra activităţii comandamentului rus, ştiri care nu erau înregistrate în ziarele vieneze. « Courrier de Moldavie » a apărut ca o necesitate simţită de comandamentul militar rus din Iaşi, de a informa străinătatea asupra modului cum este primită şi privită de localnici staţionarea trupelor ruse în Moldova. Ziarul, în fine, trebuia să ţină la curent ofiţerii ruşi cu mersul principalelor evenimente internaţionale; într-o măsură mai mică, ziarul se adresa şi boierimii ieşene, ţinînd-o la curent cu principalele mişcări petrecute în armata rusă din Moldova (solemnităţi civilo-militare, înaintări şi mutări în corpul ofiţeresc local), precum şi cu faptele petrecute în afară de hotarele Moldovei.

Cuprinsul ziarului. Prospectul trimis de la Iaşi la redacţia ziarului « Wiener Zeitung » spre popularizare, anticipa cu privire la cuprins, spunînd că « articolul din Iaşi va fi excep-

---

[1] N. Docan, *op. cit.*, p. 468—475, reconstituie cronologia evenimentelor politice şi militare pe durata 17 aug. 1787—9 ian. 1792, pe stilul nou.

[2] Vezi lista lor publicată de N. Docan, *op. cit.*, p. 440.

ţional de important ». Sînt necesare unele precizări, în legătură cu această afirmaţie. Mai întîi, ziarul a apărut la 18 februarie, altfel decît îl anunţa prospectul ieşean din 28 ianuarie. Astfel, textul romînesc a fost exclus, rămînînd numai cel francez. Aceasta înseamnă că în cursul celor 3 săptămîni scurse de la redactarea prospectului pînă la apariţia ziarului, redacţia îşi schimbase ideile cu privire la destinaţia ziarului: nu se mai adresa unui cerc larg de cititori, ci numai cunoscătorilor limbii franceze (ofiţerii ruşi şi boierimea moldoveană). Mai departe, observăm că fiecare număr începe cu ştiri din Iaşi şi numai după înregistrarea şi comentarea acestora trece la ştirile externe. Dar ştirile locale nu prezintă întotdeauna un interes « excepţional », cum se anunţase. S-ar putea presupune că redacţia a mai renunţat la unele ştiri ieşene, care într-adevăr ar fi putut prezenta o însemnătate excepţională.

În primul număr al ziarului se anunţă ştirea că Ecaterina a II-a, împărăteasa Rusiei, a acordat prinţului-mareşal Grigore Alexandrovici Potemkin, titlul de « Grand Hetman des trouppes des Cosaques de Caterinoslav et de la Mer Noire » (mare hatman al trupelor cazacilor din Ekaterinoslav şi de la Marea Neagră) [1]. Cu acest prilej, boierii moldoveni, membri ai divanului, clerul, generalii şi ofiţerii ruşi adresează felicitări « alteţei sale » în palatul său; urmează o ceremonie religioasă la biserica Golia şi un ospăţ. După ospăţ s-au cîntat compoziţii ale compozitorului italian Sarti. O serbare militară a continuat seara, în casa vornicului « Hyka » (Ghica), luminată de 7000 de lampioane. S-a cîntat muzică vocală italiană, cu acompaniament de muzică instrumentală. În versuri « imitant Metastasio » (imitînd <versurile lui> Metastasio) se cîntă victoria acvilei ruse (stema imperială rusă). Iniţiativa prinţului Potemkin de a publica un ziar la Iaşi a fost întîmpinată cu bucurie de locuitorii oraşului Iaşi; o dovadă a acestui fapt sînt versurile omagiale scrise în latineşte şi semnate « A. M. », adresate « Ad Moldaviae Cursorem ab incolis Jassyensibus » (Către Curierul Moldovei din partea locuitorilor ieşieni) [2].

În numărul din 25 februarie se anunţă moartea împăratului Iosif al II-lea al Austriei (o dă la data de 19 februarie) şi a arhiducesei Elisabeta, născută principesă de Würtenberg (data morţii, după « Courrier » ..., la 20 februarie). Se insistă mult asupra durerii ce a cuprins oraşul Iaşi la aflarea acestor îndoliate ştiri. Cuvintele de laudă pentru împăratul Iosif sînt sincere, simţite. Călătoria împăratului în Rusia (se întîlnise cu Ecaterina, împărăteasa Rusiei, la Moghilev, în anul 1787), Franţa, Olanda, Italia face obiectul unei atenţii deosebite din partea « Courrier »-ului, în nota biografică ce-i face lui Iosif al II-lea. Rusia — continuă « Courrier »-ul — îl regretă pe împăratul decedat şi ca pe un aliat, în lupta dusă împotriva duşmanului comun, Turcia.

Războiul împotriva turcilor este socotit ca un război de eliberare dus împotriva unui duşman comun. Această apreciere se vede din rîndurile (nr. 2, p. 4), prin care anunţă că gravorul, cavalerul Moretti, a gravat o medalie care comemorează victoria comună împotriva turcilor. Exemplare — anunţă ziarul — se găsesc de vînzare la serviciul poştelor al cartierului general din Iaşi, începînd cu luna aprilie.

« Courrier »-ul, în numărul 3, descrie cu amănunte un vas de cristal trimis de Ecaterina ca dar, mareşalului Potemkin, la Iaşi. Apoi, adaugă, spre ştiinţa celor din Iaşi, noi ştiri despre ultimele fapte de arme ale împăratului Iosif, purtate pentru zdrobirea turcilor. În acelaşi număr se dau şi ultimele ştiri cu privire la solemnităţile ce au avut loc la Viena, cu prilejul înmormîntării Elisabetei.

Numărul 4 din 11 martie anunţă neliniştea ce domneşte la Iaşi din cauza îmbolnăvirii mareşalului Potemkin (« un catharre <sic!> violent »). Cauza îmbolnăvirii — după opinia

[1] Publică ucazul din 10 ianuarie 1790; toate ştirile se raportează la stilul nou calendaristic.

[2] O traducere romînă a versurilor latine a făcut prof. N. Lascu (Cluj) pentru articolul lui Iosif Pervain, *Courrier de Moldavie, primul ziar apărut la noi,* publicat în « Steaua », VI (octombrie 1955), p. 110—114; traducerea este la p. 114.

redacţiei — a fost, nu mai puţin, starea sufletească cu care a suportat ştirile venite de la Viena, despre moartea împăratului şi a arhiducesei.

Din Viena, se reproduce ştirea că înmormîntarea lui Iosif a avut loc la 22 februarie. În ultimul său număr (« Nro. 7 »), « Courrier »-ul scrie că la Iaşi, în noaptea de 26 martie, s-au simţit mai multe cutremure de pămînt succesive.

Cu toate că unele ştiri analizate mai sus provin din Viena şi nu sînt, deci, ştiri interne, ziarul le consideră ca atare, prin efectul ce ele l-au avut asupra populaţiei oraşului Iaşi — prin participarea locală şi rusă la toate aceste evenimente.

Dintre informaţiile politice care privesc alte ţări, redacţia acordă un interes deosebit acelora care se referă la schimbările de ordin social, sub influenţa trezirii conştiinţei libertăţii naţionale, a egalităţii şi dreptăţii sociale. Ţările din care redacţia primeşte informaţii sînt Franţa, coloniile ei, Belgia şi Anglia.

Astfel, la Paris, 1 februarie, înregistrează ziarul, furia poporului a fost aşa de mare împotriva sentinţelor de judecată ale justiţiei burgheze, încît la achitarea şi eliberarea din închisoare a baronului de Bezenval, a fost nevoie de două companii de grenadiri, care să-l conducă teafăr spre casă (nr. 1). Puterea politică a Adunării Naţionale a Franţei creşte neîncetat. Ea a votat exproprierea domeniilor episcopiei din Alsacia, în ciuda atîtor plîngeri de revenire din partea cercurilor clericale (nr. 2, p. 4). Mişcarea de eliberare a început şi în coloniile Franţei, în Martinica, unde s-au înregistrat răscoale ale negrilor, sprijinite chiar de albi, care propagă eliberarea negrilor (ştire din Paris, 4 februarie). Ca un fapt deosebit, anunţă nr. 3 (p. 10—11) că regele, miniştrii, deputaţii vor merge la şedinţele Adunării Naţionale, « pe jos ». Atmosfera din Adunarea Naţională se caracterizează prin luptă de opinii, luptă de clasă, care au creat noţiuni şi partide noi: « royalistes », « aristocrates », « enragés » (regaliştii, aristocraţii, excesivii). De obicei ştirile sînt înfăţişate cu obiectivitate; ştirea de mai sus este, însă, însoţită de aprecierea că adevăratul patriot va tremura de această divizare a spiritelor.

O nouă etapă în desfăşurarea revoluţiei din Franţa o constituie tulburările şi devastările din provincie. Ni se dau ştiri despre asemenea mişcări în Bretagne (nr. 3), într-o garnizoană din Betunia, lîngă Pas-de-Calais (nr. 4), într-un regiment din Vivarais (nr. 4). Ziarul ieşean înregistrează amănunte cu privire la luptele dintre răsculaţi (« brigands », bandiţi) şi elementele gărzii naţionale sau ale armatei. Urmăreşte cu interes poziţia regelui Ludovic al XVI lea şi se bucură ori de cîte ori are prilejul să dea o veste bună despre el, cum de pildă este ştirea din Paris, 12 februarie, cu privire la decretele constituţionale care întăresc poziţia regelui în domeniul militar (nr. 3).

O ştire sosită din Bastia, port corsican (vezi nr. 4, ştirea din 1 februarie) anunţă că acolo, în urma unor tulburări, a fost dărîmat (« renversé ») monumentul lui Marbeuf[1] şi în locul lui s-a ridicat altul « à la gloire de Louis XVI, restaurateur de la liberté » (în cinstea lui Ludovic al XVI-lea, restauratorul libertăţii).

Sînt anunţate, însă, cu acelaşi interes şi decretele Adunării Naţionale menite a lovi în vechile privilegii feudale, ca de exemplu, cel privitor la libertatea credinţelor religioase (vezi nr. 3, p. 11), sau cel privitor la « l'entière suppression du droit d'aînesse dans la possession des appanages féodaux » (completa suprimare a dreptului celui dintîi născut în posedarea privilegiilor feudale) (ştire din Paris, 25 februarie). Numărul 7 reproduce o ştire din Paris, 8 martie, cu privire la creşterea revoltei poporului, la criza economică şi dificultăţile bugetare ale Franţei. Adunarea Naţională este chemată să se pronunţe în problemele financiare ale coloniilor (« nos frères planteurs » — este vorba de cultivatorii de terenuri din colonii, p. 20 şi de organizarea unor adunări coloniale (« les assemblées coloniales »), ca unităţi administrativ-politice în colonii.

[1] Generalul Louis-Charles-René, conte de Marbeuf (1712—1786), guvernatorul Corsicii.

Ca o consecinţă a ideilor de libertate şi dreptate socială împărtăşite de redacţia ziarului ieşean, consider şi înregistrarea în paginile « Courrier »-ului a ştirilor similare, din alte ţări ale lumii. Astfel, ni se spune că în Camera Comunelor din Londra s-a expus un raport în cunoscuta problemă a traficului de negri (« sur la Traite des nègres ») (vezi nr. 2, p. 4). De asemenea se anunţă din Bruxelles, 26 februarie (vezi nr. 4) că « le parti du peuple devient de jour en jour plus formidable » (partidul poporului devine din zi în zi mai puternic); că mulţimea adunată în faţa bisericii « St. Gudule »[1] a cerut lansarea unei cocarde, «la cocarde de la liberté» (cocarda libertăţii). Se aminteşte şi despre Manifestul poporului « brabanţilor »[2] care « va avea loc » (aura lieu) în curînd, ca să proclame suveranitatea poporului (nr. 4). De pe coastele Americii spaniole se anunţă răscoala indienilor împotriva spaniolilor; marinarii spanioli au fost nevoiţi a se retrage de pe poziţii, stricînd fortăreţele pe care le făcuseră, de teamă să nu cadă în mîna răsculaţilor (nr. 4, ştire din Kingston, 26 decembrie).

O ştire politică ce are rostul ei merită a fi semnalată pentru fineţea diplomatică cu care este anunţată: în timp ce Ministerul de război al Angliei sporeşte flota militară de la 18 000 la 20 000 de combatanţi şi le sporeşte alocaţia (hrană, îmbrăcăminte), regele Angliei vorbeşte despre . . . pace (nr. 2)[3].

Comparînd numărul şi conţinutul ştirilor interne cu numărul şi conţinutul celor externe constatăm că acestea din urmă sînt mai numeroase şi de un interes mult superior. Redacţia nu putea neglija aspectele locale, dar depunea un real interes în adunarea ştirilor politice din întreaga lume, le expunea în mod obiectiv şi corect. Comandamentul militar rus din Iaşi, în frunte cu mareşalul Potemkin (căci acest comandament forma, în fond, redacţia ziarului), dezvăluie şi trebuia să dezvăluie, în condiţiile speciale de atunci, o discretă simpatie pentru muribunda dinastie franceză, pentru regimul monarhic francez, atunci în primejdie. Dar nu este mai puţin adevărat că redacţia a urmărit cu viu interes — şi a reuşit deplin în munca sa de informare — mişcarea de idei sociale puse în slujba democraţiei şi progresului. Fără să ia întotdeauna o atitudine în faţa acestor idei, totuşi chiar şi numai marea lor bogăţie şi difuzarea lor prin presă dovedeşte că ofiţerii ruşi aveau în suflete sentimente democrate, aveau o concepţie clară despre necesitatea eliberării popoarelor, în sens naţional şi social

Concluzii. În urma analizei întreprinse, cred că ziarul « Courrier de Moldavie », publicat în limba franceză la Iaşi, de la 18 februarie pînă la 1 aprilie 1790, se poate caracteriza aşa cum l-a caracterizat Weber în 1835: ziar al unei misiuni străine, respectiv al comandamentului militar rus, condus de mareşalul Potemkin. De altfel, la ştirile interne se dau veşti care privesc personal pe Potemkin[4]. Nu avem dovezi documentare în izvoarele vremii că ziarul a avut o mare răspîndire. Totuşi este sigur că la Iaşi îl citea, îl interpreta cu interes, întreaga garnizoană miliară rusă. Stabilită în cantonament de iarnă, între două acţiuni militare de mari proporţii, această garnizoană se pregătea, se educa ostăşeşte şi politic, între alte mijloace, şi prin informarea ei asupra evenimentelor principale care aduceau în lume schimbări radicale. Prin lectura ziarului, ofiţerii ruşi simţeau că ei înşişi au misiunea, în cadrul evenimentelor europene, să contribuie la clădirea unei lumi noi, să contribuie aici, în sud-estul Dunării, la eliberarea ţărilor de sub stăpînirea otomană. Se ştie, în lumina adevărului istoric, că războaiele ruso-turce de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, purtate

---

[1] Sfînta Gudule, patroana oraşului Bruxelles şi catedrala închinată ei.

[2] « Brabançons », locuitorii regiunii Brabant, din Belgia, renumiţi prin înclinaţiile lor războinice. Imnul naţional al Belgiei se numeşte pînă azi « la Brabançonne ».

[3] Se ştie că Anglia sprijinea Turcia şi făcea încercări pentru încetarea războiului de eliberare a ţărilor dunărene, de sub jugul otoman.

[4] Aşa de pildă, în nr. 3, se anunţă că la Kerson a murit John Howard, cercetător englez, renumit prin lucrarea sa asupra organizării închisorilor şi spitalelor. Se adaugă: *el fusese adus* în gubernia Ekaterinoslav şi Taurida *de Potemkin*, în scopul de a studia şi organiza noi sisteme pentru închisorile şi asistenţa medicală din Rusia.

pe teritoriul ţării noastre au o deosebită importanţă pentru poporul romîn. Victoriile trupelor ruseşti au grăbit eliberarea poporului nostru de sub jugul otoman.

Este întemeiată, cred, presupunerea că ziarul avea cititori şi printre boierii moldoveni. Aceştia stabiliseră, în cadrul colaborării administrativ-politice şi al vieţii mondene, strînse legături de prietenie, chiar de înrudire familială, cu ofiţerii ruşi. Ideile circulau de la unii la alţii, astfel că informaţiile ziarului « Courrier de Moldavie » erau cunoscute direct şi indirect, prin prelucrarea lor, şi boierimii ieşene.

Studiul lui Weber din 1835 asupra presei europene arată că « Courrier de Moldavie » trecuse şi hotarele Moldovei, pătrunzînd în cercurile străine ale Apusului, dornice să cunoască desfăşurarea evenimentelor din lagărul armatei ruse. Weber îl aminteşte alături de alte ziare europene, care însă au avut o viaţă scurtă. Socotim ca un fapt ciudat, că pînă acum nu s-a descoperit în bibliotecile şi arhivele romîne nici un exemplar din ziar, nici din prospectul lui, acesta fiind cunoscut doar prin redacţia ziarului vienez.

Obiectivele ziarului sînt clare: informarea asupra principalelor evenimente petrecute în lagărul armatei ruse din Moldova şi din ţările europene. Durata scurtă a ziarului nu este ceva întîmplător, ea a fost prevăzută în prospect: primăvara care se apropia era rezervată marilor operaţiuni militare, iar nu presei locale.

Valoarea ziarului este deosebită. Din punct de vedere ideologic, el a ajutat la pătrunderea pe teritoriul patriei noastre a ideilor de libertate, democraţie şi progres. Noţiunile de ordin social politic: egalitate, libertate, fraternitate, puse în circulaţie de revoluţia franceză care se desfăşura, conştiinţa libertăţii naţionale şi sociale au pătruns la noi şi prin intermediul acestui ziar ieşean, care, cum am văzut, acorda o mare atenţie, ştirilor mondiale axate pe mari probleme social-politice cu caracter progresist.

Valoarea lui documentară este preţioasă, pentru că ziarul cuprinde cîteva date care ne informează asupra vieţii sociale şi artistice din Iaşi. Ne arată cum erau receptate în Iaşi ştirile referitoare la mersul evenimentelor mondiale.

Pentru activitatea grafică din ţara noastră, ziarul ieşean prezintă un interes deosebit, « Courrier de Moldavie » fiind, după cîte ştim, prima publicaţie de limbă franceză pe teritoriul nostru.

Descoperirea publicaţiei originale în Biblioteca de stat « V. I. Lenin » şi comunicarea fotocopiei în Biblioteca Academiei R.P.R. sînt de o excepţională însemnătate pentru istoria culturii romîne şi, în mod special, pentru dezvoltarea presei pe teritoriul nostru.

ПЕРВАЯ ГАЗЕТА, НАПЕЧАТАННАЯ НА ТЕРРИТОРИИ РУМЫНИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

« Courrier de Moldavie » является первым периодическим изданием в Румынии. Библиотека Академии РНР обладает копией, сфотографированной с оригинала, находящегося в Государственной библиотеке имени В. И. Ленина в Москве. Газета появилась на французском языке. В случае, если сфотографированная копия воспроизводит полностью оригинал, можно утверждать, что газета появлялась еженедельно с 18 февраля по 1 апреля 1790 г. в Яссах (Молдова).

Она редактировалась и печаталась, благодаря заботам русского военного командования армии, стоявшей в Яссах в ожидании возобновления боев за освобождение балканских народов из-под турецкого ига.

В сохранившихся 5 номерах можно найти внутренние известия (события военного и общественного характера, происходившие в Яссах) и внешние (например, рост революционного движения во Франции и народных движений в других мировых центрах).

LE PREMIER JOURNAL IMPRIMÉ SUR LE TERRITOIRE ROUMAIN

(RÉSUMÉ)

Le premier périodique paru sur le territoire roumain fut le « Courrier de Moldavie». La bibliothèque de l'Académie de la R.P.R. en possède une copie photographique d'après un exemplaire original conservé à la bibliothèque d'Etat « V. I. Lénine» de Moscou. Le « Courrier de Moldavie» paraissait en français. Si la copie photographique reproduit intégralement l'original, on peut affirmer que sa parution à Jassy (Moldavie) fut hebdomadaire, du 18 février au 1er avril 1790.

Il était rédigé et imprimé par les soins du commandement militaire de l'armée russe qui stationnait à Jassy, dans l'attente de la reprise des luttes de libération des peuples balkaniques qui gémissaient sous le joug ottoman.

Dans les cinq numéros qui ont été conservés, on trouve des informations ayant trait aux événements de l'intérieur (événements d'ordre militaire et social, survenus à Jassy) et de l'étranger (l'essor du mouvement révolutionnaire en France ainsi que des mouvements populaires qui avaient lieu en d'autres centres du globe).

ŞTIRI DESPRE O STICLĂRIE ÎN ŢINUTUL ROMANULUI LA SFÎRŞITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

C. ŞERBAN

Cele cîteva sticlării care au funcţionat în Moldova în secolul al XVIII-lea au fost înfiinţate în ţinuturile Bacău şi Hîrlău. În documente aceste întreprinderi sînt de cele mai multe ori amintite sub numele impropriu de « fabrici de sticlă ».

Cea mai veche menţiune documentară cu privire la sticlăria din satul Călugăra, din ţinutul Bacăului, este aceea aflată în « Condica de porunci, corespondenţe, judecăţi şi cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat »[1]. În această condică există copia unui hrisov domnesc de la Grigore Ghica pentru înfiinţarea unei sticlării la 20 noiembrie 1740.

Documentul menţionează că pe moşia vel paharnicului Radu Racoviţă, s-au aşezat şi au început să lucreze 12 sticlari meşteri şi lucrători străini, veniţi din Transilvania.

Privilegiile acordate de domnie acestor sticlari erau: *a)* scutirea cu totul de dajdie, podvezi, beilicuri, iar de văcărit cu cîte 2 vite de om; *b)* dreptul de a vinde mărfurile produse la un preţ stabilit prin tocmeală cu locuitorii. Pentru că erau străini scutiţi, ei primeau peceţi roşii individual «pă feaţele lor» pentru ca slujitorii domneşti şi pîrcălabii să ţină seama de privilegiul obţinut din partea domniei.

Obligaţiile sticlarilor faţă de domnie erau următoarele: *a)* să plătească goştina pe oi cîte 2 parale de oaie; *b)* să dăruiasca fără plată domniei cîte 500 de geamuri (table de geam) şi cîte 100 de sticle (butelii) obişnuite anual; *c)* să vîndă domniei, la nevoie, mărfurile cu cîte 2 parale sticla.

Această informatie documentară poate fi completată cu încă un amănunt. În condica mai sus amintită se mai află la pagina 440 v. un pitac domnesc tot de la Grigore Ghica din 21 aprilie 1741, care atestă funcţionarea acestei sticlării şi *cîteva luni mai tîrziu*. Prin el se acordă aceloraşi sticlari privilegiul de a exploata lemnul din pădurile Moldovei « ori pă cui moşie ar fi » pentru nevoile meşteşugului. Totodată se punea în vedere vameşilor şi pîrcălabilor « să nu-i supere » pe aceşti sticlari[2].

O altă sticlărie care a funcţionat în acelaşi ţinut a fost cea înfiinţată de biv vel logofătul Scarlat Manu în 21 iulie 1800 pe moşia mănăstirii Tazlău, potrivit înţelegerii intervenite între egumenul mănăstirii şi boierul mai sus-amintit (« după învoiala şi aşezarea ce au făcut cu mănăstirea »). Materia primă principală folosită, era « cenuşa » de potasă. Producţia sticlă-

---

[1] N. Iorga, *Studii şi documente*, Buc., 1904, vol. VI, p. 443. Originalul condicii se află în arhiva Bibl. Acad. R.P.R., secţia mss.

[2] Acad. R.P.R., ms. rom. 237, p. 440 v.

riei se punea la « îndemîna şi îndestularea la trebuinţa de obşte »[1]. Pentru mîna de lucru domnia acordă lui Scarlat Manu dreptul de a aduce de peste hotar 50 de « oameni streini » pentru « slujba şi ajutorul trebuincios la această sticlărie ». Muncitorii din sticlărie erau apăraţi de birul visteriei « cît şi de toate alte orice dări şi porunci ar fi pe alţi locuitori ai ţării ». În 1802 Scarlat Manu exploatează singur această sticlărie, şi o mută pe moşia sa Dolheşti (ţinutul Sucevei); cu acest prilej el obţine un nou hrisov de întărire a privilegiului în aceleaşi condiţii ca şi cel din 1800[2].

Pentru ţinutul Hîrlăului prima menţiune documentară se află într-un privilegiu, acordat de boierii divanului Moldovei în 1772 unui străin, Petru Magi, pentru funcţionarea unei « fabrici de sticlă ». « Fabrica » înfiinţată, care a funcţionat pe moşia Vitijeni, în timpul războiului ruso-turc terminat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, s-a făcut cu cheltuiala lui Petru Magi care cunoştea acest meşteşug. În document se arată că el singur a muncit 3 luni pentru a o înfiinţa. (« În 3 luni de zile au făcut fabrica de sticlărie . . . făr de nici un ajutor de la nime şi cu osteneala şi cheltuiala sa »). Divanul Moldovei i-a acordat pentru funcţionare, drept mînă de lucru, un număr de 30 de liude din cele 100 care « de multă vreme fuseseră rînduite pentru fabrica de sticlă ce au fost să se facă la Vlădeni şi fabrica nu s-au mai gătit». De la 4 septembrie 1772 cei 30 de liude erau scutiţi de toate dările faţă de divan[3] (« care oameni să fie în pace nesupăraţi întru nimica şi scutiţi de toate dările şi orînduielele divanului ori ce fel ar fi »). Producţia acestei sticlării ca şi cea de la Călugăra era destinată consumului intern. Sticlarii urmau să plătească vama internă (« . . . lucrează sticlăria care nu numai vama Cnejiei acestie se foloseşte, ce şi patria »)[4].

După 14 ani aceiaşi « fabrică de sticlă » a primit un nou hrisov de funcţionare în ţinutul Hîrlăului (1786), însă pe moşia Deleni. Hrisovul lui Alexandru Ion Mavrocordat din 15 mai 1786, publicat de V. A. Urechia în 1892, scuteşte « fabrica de sticlă » ce este aici în ţară la ţinutul Hîrlăului « înfiinţată de Petru Mazi » (este desigur Petru Magi cel din 1772 — *n.a.*). În 1786 patronul sticlăriei nu mai era Magi ci un altul, Saber; acesta nu mai apare ca producător ci ca un simplu negustor. În document se arată că el deţinea « hrisoavele ce le avea de la alţi luminaţi domni » pentru funcţionarea întreprinderii. În 1786, numărul lucrătorilor este de 100. Ei sînt străini « scoşi de peste hotar dintr-alte ţări ». Personalul care lucra în această sticlărie era scutit de birul visteriei « cît şi de alte dări şi angarii ce vor fi asupra altora ». Patronul Saber obţinuse o scutire a 2(0 de s upi, proprietatea sa (« ce avea drept ai săi »). Din cei 100 de lucrători făcea parte şi un achizitor de materii chimice din Polonia pentru trebuinţa meşteşugului sticlăriei. Producţia de mărfuri a sticlăriei era destinată consumului intern (« spre îndestularea obştii »). Cei 100 de oameni din această sticlărie erau scutiţi de bir şi alte « angarii » numai atîta timp cît lucrau în întreprindere. Altfel erau din nou supuşi « la bir după starea lor »[5].

Din cele de mai sus rezultă că în secolul al XVIII-lea pe teritoriul Moldovei domnia încurajează înfiinţarea a 3—4 întreprinderi producătoare de obiecte de sticlă; ele sînt aşezate pe moşii boiereşti sau mănăstireşti, şi funcţionează cu aprobarea domniei; mîna de lucru este scutită de bir şi de obligaţii faţă de visterie; producţia acestor sticlării este destinată pieţei interne.

*

[1] Hrisovul domnésc este în Bibl. Acad. R.P.R., CCCLIX/69. Pînă în prezent este *singurul* hrisov original cunoscut pentru întreprinderi manufacturiere. Ştirile care le avem pînă în prezent provin numai din copii de pe diferite condici domneşti.

[2] C. G. Mano, *Documente din sec. XVI—XIX privitoare la familia Mano*, Bucureşti, 1907, p. 295, menţiune.

[3] Nu trebuie să ne mire faptul că scutirea de dări se dădea faţă de divan şi nu faţă de domnie. Aceasta era normal dacă ţinem seama că ne aflam în anii războiului ruso-turc 1768—1774, timp în care divanul organizat de comandamentul rus ţinea locul domnitorului.

[4] Acad. R.P.R., III/17 din 4 septembrie 1772.

[5] V. A. Urechia, *Istoria romînilor*, Buc., 1892, vol. II, p. 376—377.

Potrivit însemnărilor aflate în manuscrisul 348 din Biblioteca Academiei R.P.R. (București), informațiile cu privire la funcționarea sticlăriilor în Moldova în secolul al XVIII-lea se îmbogățesc. Manuscrisul a fost semnalat pentru prima dată în 1913 de către I. Bianu și R. Caracaș în *Catalogul manuscriselor romînești*, sub indicația foarte sumară: « Cheltuiala sticlăriei »[1].

Acest manuscris care are forma unui jurnal este important din două motive. În primul rînd, prezintă contul de cheltuieli ale unei întreprinderi de produs obiecte de sticlă în secolul al XVIII-lea. În al doilea rînd, dezvăluie activitatea unei noi sticlării care trebuie sa fi funcționat în ținutul Romanului. Manuscrisul « Cheltuiala sticlăriei » se află redactat în primele file ale unei condici care cuprinde corespondența cu privire la războiul ruso-turc din anii 1769—1774.

Registrul « Cheltuiala sticlăriei » este scris cu litere cirilice, pe ambele fețe a trei pagini, în quarto. Prima foaie cuprinde calcule aritmetice (adunări și scăderi) de sume de bani, de cantități de materie primă colectate (cenușă). Calculele sînt efectuate la sfîrșitul anului expirat și de fiecare dată cînd se plăteau bani. Valoarea calculelor și notelor este îndoielnica, existînd prea multe greșeli și ștersături. Celelalte două foi conțin evidența amănunțită a cheltuielilor curente ale întreprinderii. Cheltuiala începe de la suma de 20 de lei făcută la data de 20 aprilie 1798. Cît privește suma de 20 de lei, ea a fost dată mănăstirii Doljești, care reprezintă mai mult o *danie* pentru reușita acestei întreprinderi. Același sens are și invocația din fruntea manuscrisului și anume: « Domnul să ajute, 20 aprilie 1798 ».

Suma totală cheltuită în interval de patru ani se ridică la 7220 lei și 15 bani — la 6 august 1802. În calculul din manuscris s-au făcut cîteva erori care însă nu modifică cu nimic suma totală[2]. Cheltuielile acestei întreprinderi s-au făcut în mod neuniform. În primul an (1798—1799) s-a cheltuit cea mai mare sumă: 4402 lei; în al doilea an (1799—1800) cheltuiala se reduce la un sfert: 1171 lei; în al treilea an (1800—1801) suma cheltuită este aproape constantă: 1183 lei; iar în ultimul an (1801—1802) suma cheltuită este cea mai mică: 464,15 lei, adică 10 % din cheltuiala primului an. Aceasta însemna că patronul a cheltuit cu sticlăria în primul an o sumă echivalînd cam 60 % din suma totală. Natura cheltuielilor sale este următoarea: 32 % cu achiziționarea de materii prime (cenușă de potasă), 27 % cu utilaj și materiale de construcție, 22,5 % cu velnițele și diferite alte cheltuieli și 18,5 % cu plata salariilor lucrătorilor. Aportul între capitalul constant și cel variabil este de 4/5 în favoarea primului, adică 81,5 % capital constant și numai 18,5 % capital variabil.

Din lectura manuscrisului se pot obține unele știri cu privire la: mijloacele de producție, procurarea materiei prime, despre mîna de lucru folosită, despre procesul de producție. În manuscris nu se indică în schimb nici locul unde a funcționat și nici cine era patronul ei.

Potrivit datelor din manuscris, mijloacele de producție ale sticlăriei din ținutul Romanului erau formate din:

— magazie pentru depozitat materie primă, și anume cenușa de potasa (« cenușa ce s-au adus la magaza »).

— magazie pentru depozitat alimentele necesare lucrătorilor (« păpușoi la magaza, grîu la magaza »).

— magazie pentru depozitat materiale de construcție (« fier la magaza »).

— moară pentru zdrobit și măcinat materia primă (se vorbește de existența morarilor).

— cuptor pentru topit amestecul chimic (« cînd au venit de la cuptoriu »).

---

[1] Vezi vol. II, p. 525.

[2] Erori de calcul sînt la fila 2 r (375 în loc de 395; 2.271 în loc de 2261) și la fila 3 v (7220 în loc de 7210) din ms. Vezi anexa.

— căzi, poloboace, căldări (« căzi la Tamas Giurgiuman », « poloboace la Tamas Giurgiuman », « căldări de la Cordon »).

— o căsoaie pentru adăpostitul unor velniţe aflate la această sticlărie.

Pentru construcţia acestor instalaţii s-au folosit oameni din satele din împrejurimi: Buruieneşti, Teţcani, Atiudeni. Pentru procurarea uneltelor şi pentru construirea căsoaiei patronul sticlăriei a cheltuit cam 49% din totalul sumei.

*

Materia primă principală folosită în sticlărie era « cenuşa » de potasă, aşa cum aminteşte şi hrisovul sticlăriei de pe moşia Tazlău din 1800. Cenuşa de potasă se deosebeşte de potasa sau soda caustică. Cea dintîi este de culoare brun-neagră şi se obţine prin arderea lemnului. Potasa propriu-zisă este de culoare albă şi provine din calcinarea cenuşii de potasă. Obţinerea ei necesită instalaţii speciale şi o preocupare mai îndelungată.

Producerea potasei în Moldova era un meşteşug care se practica de mai bine de un secol. La jumătatea secolului al XVII-lea, călătorul englez Robert Bargrave, funcţionar al Companiei orientale, care trecea prin Moldova de la Istambul către Londra, face o preţioasă descriere a fabricării potasei în satul Drăcşani (lîngă Botoşani) la nişte cuptoare construite de către un negustor anume Dunbarr din Danzig. Iată ce spune Bargrave: « această lucrare am văzut-o şi am învăţat-o acolo. Întîi se arde un soi de copac numit barrest ceva asemănător cu fagul nostru englezesc. Se moaie cenuşa 24 de ore în apă apoi se trage apa într-o covată care înconjoară cuptorul şi are vreo 2 fathams (1 fatham = 1,83m — *n. a.*) adîncime şi 7 fathams lungime [1]. În acel cuptor se ard stejari şi copaci de altă esenţă, îngrămădiţi în mod artificial în straturi încrucişate. Flacăra cum se ridică se înăbuşe cu cenuşa de barrest, lăsînd numai lemnul să ardă dedesubt pînă cînd cele două straturi de deasupra cad la fund. Numai atunci laşi să ardă focul în voie fără a-l înăbuşi, ca astfel cenuşa de dedesubt să se poată topi. Aşa se dobîndeşte un fel de mineral tare (potasa caustică), de o culoare oarecum sulfuroasă, cu cît mai tare cu atît mai bună; dar mai bun e atunci cînd expus la aer rece numai o oră se va topi sau cînd dizolvînd în apă un ou sau o bucată de lemn de merişoară pusă în apa aceea va pluti. Aceea ce este numit « richashe » este făcut numai din cenuşă de barrest care fiind arsă în cuptoare mari cade printr-o gratie de fier ca plumbul topit şi este scoasă prin anumite linguri dar e mult inferioară celeilalte » [2]. Potasa fabricată la Drăcşani era apoi exportată în Polonia.

În anii 1660—1664, se constată din nou un export intens de potasă din Moldova tot în Polonia, export organizat de către un scoţian, anume Patrick Simpson. Producerea de potasă este constatată în satele: Racova, Unceşti, Gherbeşti şi în tîrgul Vaslui. În vremea lui Ştefăniţă Lupu acest negustor obţine privilegiul de a transporta potasă din Moldova pe Dunăre şi Marea Neagră tocmai la Smirna [3].

După războiul austro-turc din 1716—1718 documentele confirmă reluarea exportului de potasă din Moldova şi chiar din Ţara Romînească. În 1719 negustorii englezi şi olandezi obţin — potrivit capitulaţiilor încheiate cu Poarta — dreptul de a exporta potasă. La adăpostul acestei capitulaţii, negustorii străini realizau profituri importante pe spinarea ţăranilor moldoveni [4].

Dezvoltarea meşteşugului producerii potasei şi a cenuşii de potasă s-a adăugat la celelalte procedee care au contribuit la distrugerea sistematică a pădurilor Moldovei faţă de care

[1] Deci 3,66 m pe 12,81 m.

[2] Fr. Babinger, *Robert Bargrave. Un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basil Lupu, 1652*, Buc., 1936, p. 46—47.

[3] E. D. Tappe-*Patrick Simpson. A scottish merchant in the Moldavian potash trade*, « The Slavonic and East European Review », vol. XXX, 75, Londra, 1952, p. 495.

[4] *Hurmuzaki*, vol. VI, p. 290—291.

Dimitrie Cantemir are o deosebită admiraţie [1]. În orînduirea feudală, practicarea acestor procedee urmărea creşterea veniturilor personale ale deţinătorilor de păduri. Este una din formele acumulării primitive a capitalului comercial. Iată cum într-o anafora domnească din 1792 se prezentau cauzele care au determinat defrişarea nesocotită a rădiurilor, dumbrăvilor, pădurilor şi codrilor merei (adică întunecoşi):

1) tăierea lemnului pe alese pentru comerţul cherestelei la serhaturi şi la Ţarigrad;

2) tăierea copacilor pentru adăpostirea vitelor în timpul iernii;

3) păscutul turmelor de oi şi porci în tot timpul anului;

4) crearea de curături prin nevoia de transformare a unor părţi din păduri în locuri de cultură [2].

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea, defrişarea pădurilor prin arderea copacilor pentru producerea de potasă a cunoscut o mare dezvoltare care a întrecut toate celelalte procedee întîlnite pînă acum. Aceasta se explică prin faptul că ne aflăm într-o epocă în care cererile industriilor apusene de materie primă— cum este cenuşa de potasă, şi potasa — din regiunile răsăritene ale Europei sînt din ce în ce mai mari [3]. De aceea preocupaţi în permanenţă pentru aflarea de noi mijloace de venituri, mai întîi boierii şi apoi ceilalţi proprietari de păduri, încep să înfiinţeze cuptoare de produs potasă; în documente sînt numite cocturi de potasă. În 1799 se menţionează într-un raport consular austriac că de unde pînă atunci exista un singur cuptor de produs potasă, deodată au apărut şi au început să funcţioneze 30 de asemenea cuptoare [4], cu toate că în 1792 Alexandru Moruzi reglementase exploatarea pădurilor în Moldova pe baza unor ponturi [5]. De aceea la 23 mai 1800, Constantin Alex. Ipsilanti reglementează din nou exploatarea pădurilor Moldovei.

*

În registrul de cheltuială al sticlăriei din ţinutul Romanului se dau importante amănunte cu privire la procurarea cenuşii de potasă necesară procesului de producţie.

Colectarea cenuşii de potasă se face din satele învecinate prin vornicii satelor direct de la ţărani, de la mănăstiri şi de la curţile boiereşti. De aceea în « Cheltuiala sticlăriei », întîlnim nume de vornici ai satelor din ţinutul Romanului care vînd cenuşa patronului sticlăriei: « Ion vornicul din Scheia, Sima vornicul din Doljeşti, Ştefan vornicul din Hăndreşti, Vasili vornicul din Merceşti ». De asemenea se vorbeşte de « ceata lui Buhai », « ceata lui Iordachi », « ceata Stancului », toate din satul Liţca. Din Hăndreşti se mai colecta cenuşa de la: Pricopii Smaranda, de la Toader prisecaru, de la Ştefan Popa. Colectarea cenuşii se mai face şi printr-un orîndar numit Herşil. Acesta colecta cenuşă din satele îndepărtate: Verăşani, Tătăruşi. Pentru sticlăria de care ne ocupăm se aduce cenuşă de potasă din 17 sate şi anume:

1. Scheia	7. Hăndreşti	13. Verăşani
2. Merceşti	8. Miclăuşani	14. Tătăruşi
3. Mogoşeşti	9. Doljeşti	15. Fedeleşani
4. Muncelul	10. Sirăţei	16. Storneşti
5. Lingurari	11. Rădiul	17. Bîra
6. Oţeleni	12. Liţca	

Din « Cheltuiala sticlăriei », constatăm că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea producerea cenuşii de potasă nu era numai un mijloc de cîştig pentru boierii moldoveni, ci şi pentru mă-

[1] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Adamescu, Buc., 1941, p. 62.
[2] Vezi Arh. St. Buc., *Condica*, nr. 630, f. 90—93.
[3] S. Jako, *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurului şi Călin*, în *Studii şi Cercetări ştiinţifice*, Acad. R.P.R., filiala Cluj, 1953, nr. 3—4, p. 364.
[4] *Hurmuzaki*, vol. XIX [2], p. 40.
[5] Arh. St. Buc., *Condica*, nr. 630, p. 90—93.

năstiri şi chiar pentru ţăranii liberi. Din cele 17 sate pe care le aflăm înscrise în acest manuscris ca producatoare de cenuşă de potasă, mai mult de jumătate din ele aparţin boierilor. Astfel satul Scheia aparţine paharnicului Ianacache Milu, satul Merceşti stolnicului Andrei Milu, satul Verăşani logofătului Iordachi Canta, satul Miclăuşani vornicului Dimitrache Sturza, satul Sirăţei medelnicerului Nicolae Pascal, satul Rădiul medelnicerului Costache Racoviţă, satul Oţeleni slugerului Vasile Chiriac, satul Bîra slugerului Ion Chiriac. Alte cinci sate aparţin mănăstirilor şi mitropoliei, astfel: satul Tătăruşi mănăstirii Probota, satul Mogoşeşti mănăstirii Neamţului, satul Doljeşti mănăstirii Doljeşti, satul Liţca mănăstirii Precista din oraşul Roman, satul Storneşti mitropoliei din Iaşi. Alte trei sate sînt răzeşeşti şi anume: Muncelul, Fedeleşani şi Hăndreşti [1].

Cei care produceau cenuşa de potasă, cenuşării, erau meşteşugari ţărani clăcaşi de pe moşiile boierilor, ai mănăstirilor sau ţărani liberi răzeşi. Existenţa în mediul rural al acestui meşteşug confirmă faptul că diviziunea muncii agricole şi meşteşugăreşti în Moldova şi mai ales în ţinutul Romanului, devenise tot mai pronunţată. Tot din analiza acestui manuscris reiese că o parte din cenuşări fac parte dintr-o categorie socială deosebită, numită « ruşi ». Este vorba de cenuşării din satele Scheia şi Merceşti. Aceşti « ruşi » sînt ruteni sau ucraineni veniţi în ţara noastră cu cîteva secole mai înainte, începînd din secolul al XV-lea. Ei sînt de obicei meşteşugari: lemnari, dulgheri, podari, olari.

Cantitatea de cenuşă de potasă colectată de sticlăria din ţinutul Romanului a fost destul de mare. În primele şase luni de la înfiinţarea ei (aprilie-septembrie 1798), a fost adunată o cantitate de 1205 merţe, adică 1566 de tone (socotind 1 merţă egală cu 1,3 tone — *n. a.*), iar după un an de zile cantitatea se ridica la 3690 de merţe. Toată cantitatea de cenuşă colectată se ridica la 3725 de merţe, adică 4843 de tone.

Cenuşa n-a fost colectată în mod uniform din cele 17 sate. Satul care a procurat cea mai mare cantitate a fost Miclăuşani, cu 1010 merţe. Urmează apoi Scheia cu 700, Rădiul şi Bîra cu 420, Merceşti cu 320, Mogoşeşti cu 257, Muncelu cu 187 etc. Aproape jumătate din cantitatea totală s-a colectat toamna şi în timpul iernii anului 1798—1799, astfel: din octombrie 1798 pînă la februarie 1799, au fost colectate 2353 de merţe; desigur că transportul acestei însemnate cantităţi de cenuşă cu căruţele şi cu săniile a angajat cel puţin cîteva sute de mijloace de transport, despre care însă nu aminteşte nimic registrul de cheltuială analizat.

Din cele 17 sate menţionate în registrul sticlăriei, se cunoaşte numarul populaţiei, în 1803, la 13 din ele, cu un total de 941 de locuitori. Cel mai mic din aceste sate, Rădiul, are 12 locuitori şi cel mai mare, Tătăruşi, 192 de locuitori. Făcînd o comparaţie între cantitatea de cenuşă livrată la aceste sate şi numărul locuitorilor trebuie să constatăm ca numărul cenuşăriilor nu este într-un procent stabil pentru fiecare sat în parte, ci în funcţie mai ales de nevoile materiale ale ţăranilor clăcaşi. Astfel satele Rădiul şi Bîra, cu o populaţie de 57 de locuitori, livrează 42 de merţe de cenuşă în timp ce satul Tătăruşi, cu 192 de locuitori, livrează numai 142 de merţe în aceeaşi perioadă, iar satul Doljeşti, cu 67 de locuitori, abia 175 de merţe.

Din acelaşi manuscris rezultă că cenuşa de potasă a fost plătită la un preţ redus. Preţul ei variază între 19 şi 40 de parale merţa. De cele mai multe ori s-a plătit cîte 25 de parale merţa. Variaţia preţului a fost în funcţie de distanţă şi de anotimp, întrucît colectarea cenuşei se făcea în tot cursul anului, iar satele de unde se aduna erau aşezate la distanţe diferite de locul unde funcţiona sticlăria.

Mîna de lucru folosită în această sticlărie se compunea din două categorii de lucrători: calificaţi şi necalificaţi. Datele din manuscris se referă numai la cei salariaţi şi de aceea

[1] Identificarea satelor s-a făcut pe baza Condicii liuzilor din 1803. Vezi *Uricariul*, vol. VII, p. 241—377; vol. VIII, p. 241—368. Despre satul Lingurari încă n-am aflat cine era proprietarul lui.

numărul lor este mic. Astfel sînt: un meşter străin, Avram sin Iacob, doi morari pămînteni, Mihai şi Iancu, o calfă pămîntean, Ion sin murar, un fecior boieresc, Chiriac, un vătaf, Mihai. Mîna de lucru folosită, dar nesalariată, nu este trecută în registru, deşi sînt toate motivele să credem că la această sticlărie existau lucrători nesalariaţi din rîndul ţăranilor clăcaşi. Mîna de lucru nesalariată era folosită la munci care nu necesitau o pregătire specială: transport, cîntărit, strîngerea de materiale, reparaţii etc. O altă categorie de lucrători în sticlărie sînt argaţii şi salahorii. Ei sînt folosiţi mai mult la velniţele care constituie o anexă a sticlăriei. Plata lor se face mai mult în natură dar uneori şi în bani — la diferite date.

Mîna de lucru calificată primeşte un salariu în funcţie de locul ocupat în procesul de producţie. Un meşter primeşte 30 de lei anual. Acest salariu nu reprezintă salariul real. De aceea, în afară de salariu, patronul adaugă la suma de bani şi o anumită cantitate de produse în natură. Sistemul plăţii în natură se constată prin faptul că în acest manuscris se menţionează cumpărarea şi depozitarea la magazie a unor cantităţi apreciabile de alimente: porumb, grîu, carne, pîine, care se distribuie meşterului, argaţilor etc.

În privinţa plăţii, fie în bani fie în natură, ea se face, la intervale deosebite, de către trei persoane: *a)* patronul care plăteşte tot timpul; *b)* vătaful Mihai care plăteşte din 1798 pînă în februarie 1799; *c)* feciorul Chiriac care plăteşte abia din luna aprilie 1800 pînă în 1802. Plata în bani se face la 3 4 luni o dată şi cînd se împlineşte anul financiar.

Procesul de producţie este slab conturat în registru. Se menţionează *colectarea* cenuşii, *depozitarea* ei, *cîntărirea* cantităţilor necesare, *amestecul* materiilor chimice şi *topirea* amestecului, adică faza pregătitoare şi faza sticlăritului propriu-zis.

Timpul cît a funcţionat această sticlărie este de aproape 4 ani de zile şi încetarea activităţii ei se datoreşte unor împrejurări de ordin material. Sticlăria a fost înfiinţată în aprilie 1798. De la această dată pînă în decembrie 1799, patronul a colectat materie primă, a cumpărat utilaj sau l-a confecţionat cu meşteşugari la locul sticlăriei. Patronul a angajat mîna de lucru (meşteri, morari, orîndar, vătaf). Colectarea cantităţii de cenuşă în primul an s-a făcut în proporţie de 99 % din toată cantitatea prelucrată în tot timpul prelucrării ei. În iunie 1800 se colectează ultima dată 4 merţe de cenuşă din satul Doljeşti. În anii următori, pînă la 1802, nu se mai constată colectare de cenuşă.

Întreruperea colectării de cenuşă după luna iunie 1800 trebuie să fie în legătură cu apariţia noului hrisov domnesc care stabilea regulile după care urmau să se taie pădurile Moldovei «de acum înainte.» Exploatarea nesocotită a pădurilor a fost interzisă de domnie, în Moldova, cu începere de la 23 mai 1800, în baza unor noi ponturi. «Ponturi în ce chip hotărîre cu sfatul de obşte ca să urmeze paza dumbrăvelor, a rădiurilor, şi a luncilor şi ai codrilor merei şi cu ce rînduială să ia cei ce vor cherestea şi lemne de arsu în foc...». La punctul 2 al acestor ponturi se interzice cu desăvîrşire tăierea pădurilor «după obiceiul norodului celui prost»[1].

Pentru a ne da seama ce măsuri se luau împotriva acelora care exploatau pădurile prin ardere pentru obţinerea cenuşii de potasă este de ajuns să amintim clauza conţinută în hrisovul domnesc pentru funcţionarea sticlăriei lui Scarlat Manu pe moşia m-rii Tazlău. Această clauză din 21 iulie 1800 — deci la 2 luni de la apariţia ponturilor — prevedea închiderea acelei sticlării în cazul în care se va dovedi că proprietarul foloseşte cenuşă de potasă în alte scopuri în afară de meşteşugul sticlăriei, «însă cenuşa ci este de trebuinţă a se face la această fabrică să se facă numai cît va trebui pentru steclăria, iar nu mai mult ca nu cumva prin lucrarea steclăriei să se întindă a lucra şi botaşăria care este oprită a să lucra într-acest

[1] Vezi Arh. St. Buc., m-rea Doljeşti, V/54. În 1800 proprietarii de păduri mai primesc întărituri de acest gen de la domni pentru apărarea pădurilor. Vezi *ibidem*, V/53 şi la Bibl. Acad. R.P.R., VIII/217; LXXIV/126; CXXIII/86.

pămînt căci de să va afla că au îndrăznit de au lucrat cît de puțin botașăria atunci se va strica cu totul și fabrica sticlăriei »[1].

Manuscrisul confirmă conformarea patronului sticlăriei față de aceste ponturi. Ponturile apar în *mai* 1800, iar el colectează cenușă de potasă de la mănăstirea Doljești, *ultima dată* în *iunie* 1800.

Din cele de mai sus constatăm că patronul sticlăriei din ținutul Romanului, menționată în manuscrisul 348, se ocupa mai mult cu producerea de potasă și mai puțin de fabricarea de obiecte de sticlă. De altfel, însemnările din manuscris, din primele luni ale anului 1800, menționează achiziționarea de către patron a 60 de butoaie înalte de 1,68 m și cu un diametru de 0,84 m. Aceste butoaie (poloboace) trebuie să fi fost folosite la ambalarea potasei obținută din prelucrarea cenușii colectate pînă atunci. Producerea de potasă se arată chiar de autorul acestor însemnări cînd scrie: « 30 de poloboaci pentru botaș (potasă) » sau « 750 lei tij pentru trebuința botășirii (potăsării) la locul știut ». Aceste amănunte explică acum marea cantitate de cenușă colectată precum și utilajul constatat în această sticlărie care nu aveau prea mult legătură cu o întreprindere de fabricat obiecte de sticlă (căzi și căldări)[2].

*

În registrul de cheltuieli lipsesc totuși două elemente principale pentru determinarea sticlăriei și anume: locul unde a funcționat și numele proprietarului ei. Registrul dă indicații generale cu privire la procurarea materiei prime: ținutul Romanului. Cele 17 sate care aprovizionează sticlăria cu cenușă se află pe ambele maluri ale Siretului, între tîrgul Lespezi (la nord) și orașul Roman (la sud), pe o distanță de 50—60 km. Toate aceste sate sînt grupate în partea de nord-est a fostului ținut Roman. care astăzi face parte din regiunea Bacău și Iași. În această regiune existau păduri dese de stejar și fag. Satele de unde se colectează cenușă sînt aproape unele de altele (la 4—6 km distanță). Cele mai depărtate sate sînt Verășani și Tătăruși la nord-vest și satul Stornești la nord-est. Restul celor 14 sate este grupat în întregime pe teritoriul fostului ținut al Romanului. Toate aceste localități există și astăzi cu unele mici modificări toponimice: Luțca în loc de Lițca, Sirițel în loc de Sărățel, Muncelul de sus și cel de jos în loc de Muncelul. Centrul acestei regiuni de colectare era situat în apropiere de satul Miclăușani. Pe harta generalului rus Bauer, întocmită în timpul războiului ruso-turc din 1769—1774, figurează cele mai multe din aceste sate. Pe pîraiele de pe malul stîng al Siretului, tot pe această hartă, sînt indicații topografice de existența unor mori. Această hartă mai arată că drumul principal de la orașul Roman către Tîrgul Frumos trecea pe malul stîng al Siretului prin localitățile Doljești, Miclăușani, Scheia, nu ca astăzi pe malul drept al Siretului[3]. Necesitatea de a instala o asemenea întreprindere în apropierea drumului principal, într-o regiune bogată în materie primă, cu sate numeroase care puteau să-i procure mîna de lucru, în apropierea unui mare centru comercial, au fost aceleași motive care l-au determinat pe vel vornicul Radu Slătineanu să înființeze postăvăria sa la Pociovăliște în Țara Romînească. Din toate satele de unde se colectează cenușă, satul Miclăușani procură cea mai mare cantitate: 1010 merțe. De asemenea numeroase cete de țărani (a Stancului, a lui Iordachi, a lui Buhai) provin din satul Lițca, la 4 km de Miclăușani. Din cele de mai sus se poate indica *locul probabil* de funcționare al acestei sticlării, în satul Miclăușani sau cel puțin în apropiere de el. Atît timp cît nu vom fi în posesia hrisovului de funcționare sau a vreunui alt act care să completeze aceste date pe care le deținem, socotim că acesta a fost locul sticlăriei.

---

[1] Bibl. Acad. R.P.R. CCCLIX/69. Botașăria = potăsăria, facerea de potasă din cenușa de arbori.

[2] În *Uricariul*, vol. VIII, p. 215—218 se menționează utilajul folosit la producerea potasei în Moldova.

[3] Un document din 14.XI.1803 confirmă că la această dată, pe moșia Doljești trecea *drumul mare*. Vezi Arh. St. Buc., m-rea Doljești, VI/7.

În registrul de cheltuieli al sticlăriei *numele* patronului este trecut sub cuvîntul « eu » care nu ne spune de altfel nimic. Admițînd locul funcționării sticlăriei în satul Miclăușani se poate identifica și proprietarul ei. Sticlăria și-a adunat materia primă din ținutul Romanului, de asta sîntem siguri, într-o regiune a Moldovei unde familia Sturdza deținea întinse moșii [1]. Registrul de cheltuială provine din arhiva familiei Sturdza care a fost depusă în 1895 în Biblioteca Academii Romîne din București, de către D. A. Sturdza ai cărui înaintași dețineau satul Miclăușani. Acest boier care trebuie să fi fost patronul, dispunea de argați, de salahori, are un fecior boieresc, dă bacșiș vornicilor din sat. Toate acestea ne fac să ne gîndim la un personaj din familia Sturdza care la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea deținea moșia satului Miclăușani. Acesta este biv vel postelnicul Dimitrachi Sturdza. Această presupunere va fi confirmată sau respinsă de noile documente în legătură cu problema studiată.

CONCLUZII

Din cele de mai sus rezultă că informațiile provenite din manuscrisul 348, atestă existența unei noi sticlării în Moldova și anume în anii 1798—1802 în ținutul Romanului. Datele cele mai importante sînt cu privire la procurarea materiei prime, cenușa de potasă și anume: de unde se aduce, în ce cantitate, la ce preț. De asemenea sînt indicații că unii patroni de manufacturi de sticlă, la adăpostul hrisovului de funcționare se mai ocupau, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, și cu fabricarea de potasă a cărei vînzare producea un profit mult mai mare. În ceea ce privește producția de mărfuri a sticlăriei din ținutul Romanului — ca și a celorlalte sticlării din Moldova secolului al XVIII-lea — nu era o producție capitalistă ci una feudală, de forma cooperației simple. Deși exista proprietatea particulară asupra mijloacelor de producție, forța de muncă nu apare pe piață ca o marfă, care poate fi cumpărată de capitalist și exploatată în procesul de producție; în același timp, în Moldova nu exista sistemul de exploatare de către capitaliști a muncitorilor salariați. Producția de mărfuri de sticlă de la această sticlărie deservea societatea feudală din Moldova. Persistența în Moldova ca și în Țara Romînească a unor puternice relații de producție feudale era în deplină concordanță cu existența suzeranității turcești. Aceste relații de producție feudale au exercitat cea mai negativă influență asupra atelierelor mari și întreprinderilor manufacturiere care pregăteau apariția unor noi relații de producție. Influenta negativă s-a tradus în fapt prin existența de scurtă durată a întreprinderilor manufacturiere care au funcționat în țara noastră la hotarul dintre sec. XVIII și XIX și au fost înăbușite după o perioadă relativ scurtă de activitate. Aceeași cauză a determinat și încetarea activității sticlăriei din ținutul Romanului.

[1] O condică a moșiilor familiei Sturdza din Moldova (1472—1835) înglobează satul Miclăușan și parte din satele Fedeleșani, Hăndrești, Sirățel, aflate ca producătoare de cenușă pentru această sticlărie. Vezi Arh. St. Buc., *Condica*, nr. 818.

A n e x a *

Domnul I. S.: H. S. să ajute

Cheltuiala Sticlăriei 1798: apr(ilie) 20

Lei	Bani	
20	—	Mă<nă>stirea Doljeşti.
80	—	Pe patru pluti scînduri văt<aful>.
40	—	Pe 2: pluti eu.
48	—	Pe: 24: căzi la Tamaş Giurgiuman i Mihai Brat lui i Martin văt<aful>.
1	—	Bacşiş unui om ot Ruşi eu.
100	—	Ruşilor ot Schei pe 160: merţi cenuşe cît 25 merţa eu.
36	60	Hăndreştilor pe 73: merţi cenuşe văt<aful>: cîţi 20: par<ale> merţe.
70	—	Lui Avram sin Iacobu meşterului = <17>98 mai, 20 cu 14: lei eu.
375	60	
10	30	Verăşenilor pe 10: merţi văt<aful>: 5 merţi = 3: dim<irlii> au ieşit.
10	—	Pe: 5: căzi am dat la Temgherghel iuni<e> = 5: eu.
50	—	Pe 80: merţi cenuşe lui Ion vornicul de Ruşi ot Schei, eu <17>98: iuli<e>, 5.
6	60	Tij lui Ioan vor<nicul> ot Schei pe 10: merţi, eu.
452	30	
22	—	Pe: 11: căzi la Temgherghel de iau dat lui Mihai şi Giurgiu ot Burueneşti <17>98: iulie: 16 văt<aful>.
156	30	Pe: 250 merţi cenuşe la Ruşii ot Merceşti însă 127 lei eu, iar ceilalţi văt<aful>: 29 <lei>, 30 <bani>.
25	—	Pe 40: merţi cenuşe tij la Ion vor<nicul>: ot Schei, văt<aful>.
14	45	Tij la Io<n> Rusul vor<nicul>: de ruşi ot Schei pe: 23, merţi văt<aful>.
13	60	Hăndreştilor pe 27: merţi cît 20: par<ale>: văt<aful>.
9	—	Lui Mihai i Iancul murari iuli<e> = 19:<17>98: pentru calfalîc.
62	60	Pe: 100: merţi cenuşe a Verăşani orîndari: Herşil chizas văt<aful>.
754	105	
6	—	Pe: 10 merţi cenuşe ce<a>ta lui Buhaiu de la crîmă.
50	—	Pe: 80 merţi cenuşe vor<nicul>: Vasili ot Merceşti, eu.
5	75	La vor<nicul> Io<n> de Ruşi ot Schei pe: 9: merţi, văt<aful>.
5	—	La vor<nicul>: Sima ot Doljeşti pe 10 merţi văt<aful>.
70	—	Tij meşteriului jid<ov> Avram sin Iacobu <17>98: aug<ust>: 17, eu.
891	60	
1250	—	Căldarile de la Cordon, eu.
100	—	Pe 160: merţi cenuşe la Mogoseşti, Chiriac i-au dat: văt<aful>.
24	—	Tij lui Io<n> vor<nicul>; de Ruşi ot Schei pe: 23 merţi văt<aful> au dat.
6	—	Tij lui Mihaiu murariul.
2261	60	Soma.

* Acad. R.P.R., Bucureşti, ms. 348, f. 1—3.

Lei	Bani	
60	—	Pe 120: oca her eu.
73	60	Pe 140: merţi cenuşe la Tătăruşi prin Herşil orîndariul, cît 21: par <ale>: merţe, eu.
14	—	Tij meşterul Avram sin Iacob, eu <17>98: sept<embrie> 19 cînd s-au însurat.
1	30	Tij lui Ion vor<nicul>: de Ruşi ot Schei, eu oct<ombrie>: 13 pe 2 merţe.
30	—	Pe 30: oca her pentru vătrari, eu.
21	—	Tij lui Avram sin Iacob meşt<erul> <17>98 oct<ombrie>: 13, eu.
50	—	Pe: 80 merţi tij la Mogoşeşti prin mîna lui Chiriac ficiorul, eu.
2511	30	
3	—	Pe: 6 merţi ceata lui Iordachi căl<dărar>, eu.
5	—	Pe: 9: merţi: 8: dim<irlii> ceata Stancului eu.
1	60	Pe 2: merţi: 7: d<imirlii> tuturor lăeşilor eu.
—	75	Pe: 1: merţe: 3: d<imirilii>: sătenilor eu, proba întîiu.
2	—	Pe: 4: merţe vor<nicului>: Ştefan ot Hăndreşti vat<aful>.
2	—	Pe 4: merţi lui Toader prisacar ot tam văt<aful>.
3	—	Pe 6: merţi Ştefan ot Popa ot tam: văt<aful>.
2528	45	
73	15	Pe: 117: merţi cenuşe Munceleni: văt<aful>: d<imirlii>: 5.
62	60	Pe: 100 merţi la Rădiu i Bîra eu: dec<embrie> 5.
62	60	Pe loc: merţi la Storneşti Zaharie calfa, eu dec<embrie>: 10.
70	—	Lui Avram sin Iacobu meşt<erul> tij: <17>99 dec<embrie> 20: eu.
31	30	Tij la Munceleni pe 50: merţi: eu: dec<embrie> 22.
12	60	Tij Muncelenilor, eu pe: 20: merţi: dec<embrie> 24.
2840	30	
200	—	La Rădiu i Bîra pe 320: merţi cenuşe, eu dec<embrie>: 28.
4	—	Vor<nicului> ot Bîra bacşiş: eu.
7	—	La Mogoşeşti pe 11: merţi dim<irlii> pe 8 merţi, eu, pe celelalte văt<aful>: prin Chiriac ficior.
1	30	La doi oameni ot Tătăruşi văt<aful>: au dat pe 2 merţi: dec<embrie>: 28: <1798>.
70	—	Sărăţeilor: pe 112: merţi eu.
21	—	Tij lui Avram meşt<erul> pe 7 luni pentru carne văt<aful>.
3	—	Lui Stan ot Liţca pe 5 merţi văt<aful>,
3	—	Lui Ion sin murar ot Miclăuşani văt<aful>.
3	—	Unor Ruşi di la pod ot Schei: Chiriac au dat: văt<aful> pe 8: merţi.
3154	60	Soma
75	—	Lingurari pe 120: merţi eu: 30 sînt.
625	—	Miclăuşani pe 1.000: merţi, eu.
2	51	Pe 4: merţi: 1: d<imirlie>: lui Pricopi dascălului i Smarandii eu.
3856	111	fac pîră astăzi = ghen<arie>: 15: <17>99.
33	—	Pe 44: merţi cenuşe la Ruşii ot Ianachi Milo <17>99, ghen<arie>: 16: cîte 30: par<ale> merţa eu.
22	60	La Niculai Pilat cu ficiorii lui pe: 40: merţe cenuşe, eu<17>99: ghen<arie>: 19.
3912	51	

Lei	Bani	
1	30	Lui Grigori Bejenar ot Sărăţii Andrei liahul au dat di la crîşmă <17>99. ghen<arie>: 22 pe 2 merţi cenuşe.
120	—	Lemnul căsoaiei eu.
50	—	Meşterilor eu.
4083	81	
67	60	Pe 100: merţi cenuşe la vor<nicul>: Ion cu Ruşii ot Schei eu <17>99: febr<uarie>: 6.
50	—	De lipitu căsoaii.
4201	21	
24	60	Pe 36: merţi cenuşe la Ruşii ot Ianacachi, văt<aful>: au dat <17>99: febr<uarie>: 17.
29	30	Pe 44: merţi cenuşe tot la Ruşii ot Ianacachi, văt<aful> au dat <17>99: febr<uarie>: 21.
1	—	Pe $3^1/_2$: merţi ot mănăstire Doljeşti văt<aful> au dat.
1	60	Pe 2: merţi 4 dim<irlii> din ograda eu am dat.
70	—	Pe 112: merţi tij la Ruşi ot Schei = câte 25 eu = mart-<ie> 18.
4327	51	
10	—	Tij Ruşilor ot Schei eu <17>99 pe 16 merţi.
35	—	Lui Avram sin Iacobu meşter eu <17>99: mart<ie> 21.
4372	51	
8	—	Lui Ion Rusul ce l-am tocmit la steclărie cu: 30 lei pi an <17>99: eu maiu: 13.
10	—	Butnarilor mei *(pe margine :* polobocelu să fie de 6 palme lungu i 3 palme în fundu din gardină în gardină n. a.).
4390	51	
10	—	Lui Neculai Pilat eu pe 16: merţi <17>99: maiu: 19.
2	114	Căprariul din Oţăleni pe 4: merţi eu.
70	—	Tij lui Avram meşterul eu <17>99, iuni<e> = 5.
60	—	Pe: 20: poloboaci cît: 3 lei unul la Tamaş Giurgiuman ot Teţcani eu <17>99: iuni<e> 5.
30	—	Pe 10 poloboaci tij eu tot la Tamaş pentru Io<n> ot Hăndreşti.
4363	45	
4	—	Tij Mogoşeştilor lui Grigoraşi cumnatulu său: 6 merţi: 4: dim<irlii>: eu iuni(e): 5.
23	—	Lui Avram sin Iacob meşt<er>: oct<ombrie>: 5:<17> 99 cu trii lei dat<o>r<ie>.
100	—	Tij lui Avram meşterul oct<ombrie> = 31: <17>99.
3	—	5: merţi: 1 dim<irlie> bejenarii ot Liţca.
20	—	Tij lui Avram meşterul dec<embrie>: 15: <17>99.
750	—	Tij pentru trebuinţa botăşirii la locul ştiut ghen<arie>: 5: <1>800.
5463	45	
70	—	Lui Avram meşterul: <1>800: apri<lie>: 9: pîr<ă>astazi: 80 galbeni au luat.
5533	45	Suma din urmă.

Lei	Bani	
20	—	La Chiriac ficiorul în cheltuiala salahorilor: <1>800: apr<ilie>: 17.
—	90	O chilă.
90	—	Pe 30 poloboaci pentru botaş la Atiudeeni.
5644	15	
2	—	Pe 4 merţi cenuşe ot Doljeşti <1>800: iuni<e>: Chiriac au plătit.
69	—	La văt<af>: Mihai pentru să de hacul argaţilor di la velniţi.
23	—	Meşterului Avram <1>800: iuni<e>: 4.
70	—	Meşterului Avram <1>800: iuli<e>: 16 cînd au venit de la cuptoriu.
70	—	Meşterului tij <1>800: aug<ust>: 30.
5878	15	
70	—	Meşterului tij <1>800: noemb<rie>: 11 au luat.
5948	15	
50	—	Meşterul tij <1>800: dec<embrie>: 28.
5998	15	
86	—	Păpuşoi la magaza pentru meşter i argaţi.
93	—	Pe grîu la magaza pentru meşter i argaţi.
93	—	Pe carni meşterului.
450	—	Hacul argaţilor şi fier = ce au mai trebuit = 30 oca = tot la magaza.
6740	15	Pîră astăzi = ghen<arie>: 21: 1801.
100	—	Lui Chiriac ficiorul.
90	—	Un cîntar mari.
6930	15	
140	—	Jădovului orînd<ar> meşter 1803: iun<ie>: 22.
20	—	Trii merţi pîine tij lui.
20	—	Mîncare lui.
70	—	Salahorilor.
30	—	Ficiorului Chiriac: 1802: aug<ust>: 6.
7220	15	

К ПРОИЗВОДСТВУ СТЕКЛА В РОМАНСКОМ КРАЕ К КОНЦУ XVIII ВЕКА

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Искусство добычи поташа и производства стекла было хорошо известно в Молдове с XVII в. В XVIII в. работали стекольные заводы в Кэлугэре (1740—1741) и в Гырлэу-Делени (1772—1786). Они являлись формами простой кооперации.

По рукописи, находящейся в библиотеке Академии РНР в Бухаресте, автор констатировал существование нового поташного и стекольного завода, функционировавшего в Романской области в 1798—1801 гг. Из записи производственных расходов выясняются общая сумма постоянного и переменного капитала, вложенного патроном, инвентарь предприятия, географическая область сбора древесной золы, необходимой для производства поташа и стекла и цена древесной золы в этот период времени.

Это мануфактурное предприятие является новой формой обогащения эксплуататорского класса и неудавшейся попыткой замены феодальных отношений капиталистическими в мелком товарном производстве.

В заключение автор считает, что это предприятие прекратило свою деятельность в результате распоряжений верховной власти, отданных в 1799 и 1800 гг. относительно упорядочения эксплуатации лесов, и также вследствие того, что продолжало существовать турецкое иго, подавлявшее развитие производительных сил в Молдове.

AU SUJET D'UNE VERRERIE DE LA CONTRÉE DE ROMAN À LA FIN DU XVIIIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

La Moldavie connaissait depuis le XVIIe siècle la fabrication de la potasse et la production du verre. Au XVIIIe siècle, des verreries ont fonctionné à Călugăra (1740—1741) et à Hîrlău - Deleni (1772—1778). Ce sont là des formes de la coopération simple.

Grâce à un manuscrit de la bibliothèque de l'Académie R.P.R., l'auteur a établi l'existence d'une nouvelle fabrique de potasse et d'une verrerie dans la région de Roman entre 1798—1801. Le quantum des capitaux, constant et variable, investis par le patron ressort des notices relatives aux frais de production de ces fabriques, de même que l'inventaire de l'entreprise, l'indication géographique de la contrée d'où l'on recueillait les cendres de potasse nécessaires à la production de la potasse et du verre, et enfin le prix de la cendre de potasse à cette époque.

Cette manufacture représente une forme nouvelle d'enrichissement de la classe des exploiteurs et une tentative ratée de remplacer les relations féodales par les relations capitalistes dans la petite production de marchandises.

L'auteur conclut que cette entreprise a cessé toute activité à la suite des ordres du pouvoir princier des années 1799 et 1800 concernant la règlementation de l'exploitation des forêts et en raison de la persistance du joug ottoman qui étouffait le développement des forces de production en Moldavie.

INSCRIPŢIA DE PE PIATRA DE MORMÎNT DE LA MĂNĂSTIREA LUI IAŢCO DIN SUCEAVA

DE

ŞT. OLTEANU

În vara anului 1954, cu ocazia unor lucrări de consolidare la mănăstirea lui Iaţco din Suceava, s-a găsit lîngă peretele de nord al absidei altarului, la circa 1 m adîncime, o piatră de mormînt, de formă dreptunghiulară, avînd următoarele dimensiuni: lungimea 0,90 m, lăţimea 0,45 m, iar grosimea 0,22 m. Caracterele slavone ale inscripţiei de pe această piatră sînt încadrate într-un chenar de circa 5 cm laţime. Semnul care marchează începutul inscripţiei e reprezentat printr-un crin cu şase lobi plasat în colţul din stînga de sus al chenarului. Suprafaţa rezervată de chenar e ornamentată prin săparea unei cruci care în partea de jos se sprijină pe un semicerc. Caracterele inscripţiei sînt slave şi alcătuesc următorul text:

влѣт ҂зк҃. ѹкраси съи гробъ

фътѹл мелник с<ы>нѹ своемѹ никоаръ

прѣстависѧ, м<ѣ>с<еца>, <е>п<темврие>

Traducerea: «În anul 7020 (1512) a înfrumuseţat acest mormînt Fătul morar finului său Nicoară care a răposat în luna s<e>p<tembrie> 20».

Această inscripţie inedită completează numărul inscripţiilor de pe pietrele de mormînt din aceeaşi biserică [1], publicate de Eugen Kozak în «Die Inschriften aus der Bukovina», p. 117—50. În ordine cronologică ele sînt: piatra pusă pe mormîntul lui Ioan, fiul lui Manoil мѹ<р>а<т>и Romeul, în greceşte cu data de 1510 august 11; piatra pusă pe mormîntul lui Muratcu cu data de 1511 octombrie 15, cu inscripţia în slavoneşte; piatra de mormînt fragmentară cu inscripţie slavonă din 1518—1519; piatra pusă pe mormîntul lui Procop Pscoviţin cu data de 1525 în slavoneşte; piatra cu inscripţie în greceşte pusă pe mormîntul lui Ioan, fiul lui Manuel Megaliromeul din 1590 august 13; două pietre de mormînt nedatate, cu inscripţia în slavoneşte, puse de Nastasia şi călugăriţa Maria şi o inscripţie pe piatra de mormînt a principelui Cantacuzino, din secolul al XIX-lea.

★

Mănăstirea lui Iaţco din Suceava, care datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, apare pentru prima oară în documente în anul 1453 februarie 23, cînd Alexăndrel,

[1] Această piatră provine, credem, din interiorul bisericii. Dislocarea ei de la locul iniţial se datoreşte reconstrucţiei aproape totale a bisericii la sfîrşitul sec. XVI sau în primii ani ai sec. XVII (Balş, *Bis. moldoveneşti din sec. XVII—XVIII*, 1933, p. 82—83). Lipsa unor pietre asemănătoare care să aparţină cimitirului bisericii e un indiciu că provine din interior

domnul Moldovei, acordă libertate mănăstirii unde era stareţă Fevronia, « să-şi întemeieze sat în hotarul mănăstirii, împrejurul mănăstirii, unde-i va plăcea »[1]. Oamenii care urmau să colonizeze acest sat al mănăstirii puteau fi, aşa cum specifică documentul, de neamuri diferite: leah, rus sau grec « sau orice fel de limbă ». Important din punctul nostru de vedere e faptul că în acest sat de colonizare vin oameni cu diverse îndeletniciri. Agricultura se practică în măsura în care schimbul de cereale marfă era neputincios faţă de nevoile

zilnice de hrană. Aşa se explică de ce actul menţionează că aceşti oameni « să fie slobozi să-şi are şi să-şi semene grîu şi să cosească fîn în ţarina tîrgului Suceava ca şi oamenii tîrgoveţi ». În afară de agricultori aceşti oameni ai sloboziei mai sînt şi meşteşugari: cojocari, olari, ciubotari, curelari « sau orice fel de meşter »[2]. Ei sînt scutiţi de domnie de anumite dări şi slujbe ca lucrul la morile domneşti sau cetate. Sînt liberi să-şi vîndă produsele lor meşteşugăreşti prin tîrguri şi sate fără să plătească vamă, « să fie slobozi să umble în bună voie cu oale sau cu sare sau după peşte... vînzînd şi cumpărînd şi prin tîrguri şi prin sate »[3].

---

[1] *Documente privind istoria Romîniei*, A, sec. XIV—XV, vol. I, p. 260—261.
[2] Vezi pe lîngă doc. citat mai sus şi cel din 1597 sept. 19, *Ibidem*, sec. XVI, vol. IV, p. 180.
[3] *Ibidem*, sec. XIV—XV, vol. I, p. 260—261.

În condiţiile dezvoltării economice din a doua jumătate a secolului al XV-lea, noua categorie socială care începe să se afirme este formată tocmai din aceşti meşteşugari, care obţin, de pe urma practicării meşteşugului lor, venituri materiale menite să le rezerve poziţii asemanatoare, din unele puncte de vedere, marilor feudali: domn, boier, cler. Înmormîntarea în biserică şi donaţiile bisericeşti constituiau lucruri care depindeau în mod exclusiv de posibilitaţile materiale. Canoanele bisericeşti nu opreau de a se înmormînta în biserică oameni de condiţii sociale diferite, totuşi contribuţiile acestora, faţă de acest oficiu al bisericii, erau aşa de însemnate încît cei săraci erau în imposibilitate să o facă. Tocmai aceste contribuţii materiale care îmbogaţeau patrimoniul bisericii vor atrage după ele mai tîrziu calitatea de ctitor alaturi de cel iniţial.

Piatra din mănăstirea lui Iaţco din Suceava, pusă de un morar pe mormîntul fiului său, dovedeşte din punct de vedere social-economic posibilităţile materiale ale categoriei sociale recent apărute. Este vorba tocmai despre acei meşteşugari şi negustori pe care i-am vazut în cazul slobozieí lui Iaţco, practicînd unele meşteşuguri de pe urma cărora realizau venituri materiale în procesul schimbului. În aceste împrejurări trebuie căutată originea fenomenului social observat.

O statistică a tuturor pietrelor de mormînt aflate la bisericile de pe teritoriul Moldovei pîna în secolul al XVII-lea (făcută pe catalogul inscripţiilor de la Institutul de istorie, Bucureşti) ne duce la următoarea constatare: din totalul de 120 de pietre de mormînt, 12 au inscripţia în limba latina, 2 în limba greacă, 4 în limba armeană, iar restul de 102 în limba slavă. Pînă în anul 1512, cei care înfrumuseţează mormîntul membrilor de familie sau rudelor lor, punînd pietre pe mormînt, sînt elemente ale clasei dominante: domni, boieri, cler. Astfel din totalul de 46 de pietre de mormînt, 19 sînt puse de domni, 17 de diferiţi boieri, iar restul de 10 aparţin clerului ortodox, catolic sau armean. În a doua decadă a secolului al XVI-lea apar sub acest raport elemente dintr-o nouă categorie socială, meşteşugarii. Astfel în 1512, împodobeşte mormîntul fiului său Nicoară din biserica lui Iaţco, un morar, Fătul. Preţuirea de care se bucurau meşterii morari corespundea în această epocă avântului forţelor de producţie, în special în agricultură, sporind producţia de cereale necesare consumului intern în primul rînd. Or, moara constituie un vad obligatoriu de trecere în procesul măcinişului. Interesul pe care îl manifestă feudalul respectiv faţă de meşterul morar se oglindeşte în actele de întărire a privilegiilor mănăstirii lui Iaţco, ulterioare celui din 1453 februarie 23 [1]. În aceste acte sînt specificaţi printre ceilalţi meşteri, cojocari, curelari, rotari etc. şi morarii [2].

Faptul că Fătul morar, din inscripţia de mai sus, reuşeşte să înfrumuseţeze mormîntul fiului său din biserica lui Iaţco prin mijloace care pînă acum se întîlneau doar în rîndul membrilor clasei dominante, e un indiciu că noua categorie socială, meşteşugarii, realizau unele venituri materiale care le permiteau acest lucru. Pe de altă parte importanţa inscripţiei despre care este vorba constă tocmai în faptul că e cea mai veche piatră de mormînt din Moldova pusă de un meşter morar pe mormîntul fiului său.

O altă problemă care se poate desprinde în urma studiului pietrelor de mormînt din biserica lui Iaţco este aceea legată de originea etnică a oamenilor din satul mănăstirii. Caracterul etnic pestriţ al oamenilor din slobozia mănastirii lui Iaţco, redat de documentul din 1453 februarie 23, cu ocazia întemeierii satului prin cuvintele « şi pe oricine vor chema sau din ţara străină ori din ţară leşeasca, ori din ţara noastră », sau « şi de asemenea aceşti oameni sa aibă slobozenie, fie că vor fi meşteri sau cojocari sau orice fel de meşter, sau rus sau grec sau orice fel de limbă » se poate urmări pe o statistică a pietrelor de mormînt din biserică. Din totalul

[1] În documentul din 1453 februarie 23, cuvîntul « meşter » se referă credem, la meşterii morari. Pentru secolul al XVII-lea documentele ne confirmă acest lucru.

[2] La începutul sec. XVII, Ştefan Tomşa porunceşte slugilor domneşti să nu supere pe un rotar şi un morar al mănăstirii Iaţco (*Uricariul*, II, p. 137).

de nouă pietre de mormînt cu inscripție, două sînt așezate pe mormîntul unor greci [1], una pe mormîntul unui rutean [2], cinci pe mormîntul unor romîni, iar una pe mormîntul unui oarecare Muratcu de origine etnică nedefinită [3].

Așadar, piatra de pe mormînt de la biserica lui Ialco din Suceava pe lîngă faptul că e cea mai veche piatră de mormînt din Moldova pusă de un meșter morar pe mormîntul fiului său, împreună cu celelalte pietre aflate în biserică, reliefează originea etnică a locuitorilor sloboziei mănăstirii.

НАДПИСЬ НА НАДГРОБНОЙ ПЛИТЕ В СУЧАВСКОМ МОНАСТЫРЕ ЯЦКО

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Надпись на надгробной плите в монастыре Яцко в Сучаве, относящаяся к 1512 г., свидетельствует о том, что это самая старая могильная плита в Молдове; она установлена неким «мастером мукомолом» на могиле своего сына. Вместе с остальными могильными плитами, находящимися в церкви, она проливает свет на разнообразное этническое происхождение жителей слободы, основанной монастырем.

L'INSCRIPTION DE LA PIERRE TOMBALE DU MONASTÈRE DE IAȚCO, DE SUCEAVA

(RÉSUMÉ)

L'inscription qui figure sur la tombe de l'an 1512 qui se trouve au monastère de Iațco, à Suceava, atteste la plus ancienne pierre tombale de Moldavie posée par un maître-meunier sur le tombeau de son fils. Avec les autres dalles funéraires que renferme cette église, elle éclaire d'un jour nouveau l'origine ethnique disparate des habitants de la « slobozie » (commune libre) créée par le monastère.

[1] Inscripția grecească de pe mormîntul lui Ioan, fiul lui Manuil, МЎ<Р>И<Т>И Romeul din 1510, august 11, în « B.C.M.I. », XVIII, Buc., 1925, p. 282; inscripția de limbă greacă de pe mormîntul lui Ioan, fiul lui Manuil Megaliromeul, din 1530, august 13, în « Rev. pt. ist. arh. fil. », vol. II, p. 65

[2] Inscripția slavă de pe mormîntul lui Procopie Pscovițin pusă de soția sa Marușa, din 1525, în « B.C.M.I. », XXI. Buc., p. 346.

[3] E vorba de piatra pusă pe mormîntul lui Muratcu din 1511 octombrie 15, *ibidem*.

T. 2299

*Dat la cules 24.IV.1956. Bun de tipar 15.X.1956. Tiraj 3700.
Hîrtie semivelină 65 g.m². Format 16/70×100. Coli editoriale
31.7. Coli de tipar 23¼. 20 planşe. A 0524/1956.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9 498 13:17•(082)
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: (9(498)•13:17•(082)*

Tiparul executat sub comanda nr. 674 la Întreprinderea
Poligrafică nr. 4, Calea Şerban Vodă 133, Bucureşti, R.P.R.

ERATĂ

Pag.	rîndul	în loc de:	se va citi:
157	25 de sus	din	prin
184	2 » »	băieţi	lăieţi
237	6—7 »	cu respestarea	cu respectarea
254	8 » »	а din	а din зімлѣ
278	2 de jos	Petre	Gheorghe
279	11 şi 13 de sus	Petre	Gheorghe
349	16 de jos	miliară	militară
355	17 »	Aportul	Raportul
367	15 de sus	⟨і⟩ п ⟨тімбрні⟩	с ⟨і⟩ п ⟨тімбрні⟩ к

c. 1447 — Studii şi materiale de istorie medie, vol. I, 1956